

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE'Yİ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA SOKMA
ÇABALARI: ADANA GÖRÜŞMELERİ**

NESRİN AKKOR

**TEZ DANIŞMANI:
DOÇ. DR. V. TÜRKAN DOĞRUÖZ**

TEMMUZ-2019

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Nesrin AKKOR'un "Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri" başlıklı tezi 05/07/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Doktora derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığımı onaylarım.

Doç. Dr. Faruk DOĞAN
Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Doktora derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Doç. Dr. V. Türkan DOĞRUÖZ
Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ
Doç. Dr. V. Türkan DOĞRUÖZ
Doç. Dr. Can KARABÖCEK
Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Kırklareli Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Nesrin AKKOR

05/07/2019

ÖZ

TÜRKİYE'Yİ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA SOKMA ÇABALARI:

ADANA GÖRÜŞMELERİ

Doktora, Tarih

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. V. Türkan DOĞRUÖZ

Temmuz 2019

Birinci Dünya Savaşı sonrası mağlup devletlerin imzalamış oldukları barış antlaşmaları dünyayı yeni bir savaşa sürüklemişti. Almanya ve İtalya'nın başını çektiği Mihver Devletlere karşı İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu Müttefik Devletler, 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda birbirlerine karşı mücadele etmişlerdi. Almanya'nın izlediği yayılımcı politika; Avrupa, Afrika ve Balkanlar'ı etkisi altına alırken, Japonya'nın savaşa dahil olmasıyla Amerika ve Uzak Doğu da savaşın bir parçası haline gelmişti.

Geniş bir coğrafyaya yayılan savaş, doğrudan savaşa girmeyen birçok ülkeyi getirdiği yeni şartlarla etkilemiş, bu ülkelerden biri de Türkiye olmuştu. Türkiye, savaşa girmemek için çok mücadele vermiş hem Müttefik hem de Mihver Devletlerle ilişkilerini dostluk ortamında sürdürmüş, birini diğerine tercih eder duruma düşmemişti. 1939 yılından 1942'ye kadar olan süreçte savaşta Mihver Devletlerin üstünlüğü söz konusu iken ABD'nin savaşa dahil olması ve Almanya'nın Stalingrad'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne yenilmesiyle başlayan geri çekilişi üstünlüğün Müttefik Devletlere geçmesine neden olmuştu.

Bu süreçte Almanya'nın kesin olarak yenilmesini isteyen Müttefik Devletler, Türkiye'nin coğrafi konumunu kullanmak için onun savaşa girmesini istemekte hatta bunun için ona baskı yapmaktaydı. Türkiye'nin endişeye kapılmaması ve Müttefik Devletlere kapısını tam olarak kapatmaması için yardımlar yaparak onun endişelerini gidermeye çalışan

Müttefik Devletler, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu, şartları ve ihtiyaçlarını görüşmek üzere bir araya gelmek istemişlerdi. Türkiye, tarafsız bir konumda olduğu için bu görüşmeye sıcak bakmamıştı ancak Amerikan Başkanı Roosevelt'in araya girmesi ve Başbakan Churchill'in Türkiye'ye sadece görüşmek için geldiğini bildirmesi üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü görüşmeyi kabul etmişti. 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da bir araya gelen ve oradan Mersin'in Yenice ilçesine geçen liderler, burada Cumhurbaşkanlığı treni içerisinde, oldukça gizli bir şekilde, yanlarında bulunan askeri ve siyasi kadrolarla iki gün boyunca görüşmelerde bulunmuşlardı. Biz de bu görüşmeleri, görüşmelerde geçen konuları, liderlerin beklentilerini ve Türkiye'ye yapılmasına karar verilen yardımları anlatmaya çalıştık. Savaşın sonuna gelindiğinde yardımların hangi alanlarda, ne oranda yapıldığını ve beklentilere cevap verip vermediğini İngiltere ve Türkiye'de bulunan arşivlerden temin edilen kaynaklarlar ortaya koymaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İsmet İnönü, Winston Churchill, Adana, Diplomasi.

ABSTRACT

EFFORTS TO DRIVE TURKEY INTO THE SECOND WORLD WAR: THE ADANA TALKS

Doctorate, History

Supervisor, Associate Professor V. Türkan DOĞRUÖZ

July 2019

The peace treaties signed by the defeated states after the First World War led the world into a new war. The Allied States, formed by Britain and France against the Axis Powers led by Germany and Italy, fought against each other in the Second World War, which started on September 1, 1939. While Germany's expansionist policy influenced the Europe, Africa and the Balkans, joining of Japan to the war, America and the Far East became part of the war.

A wide geographical spread of war, with new conditions have affected many countries that have not directly part of the war like Turkey. Turkey has fought hard not to enter the war, had continued its relations with the Allies and the Axis Powers in both friendly environment, was not was falling to prefer one state to another. 1939 to 1942 in the process of the superiority of the Axis during the war in the United States involved in the war and Germany's defeat in Stalingrad Soviet Russia, defeated the withdrawal of the superiority led to the transition to the Allied States.

Allied Powers who want the exact defeated of Germany in this process, want Turkey to enter the war to use it's geographical position even put pressure on him. Allied Powers that call for aids to Turkey to get rid of its anxiety and not closing the door to the Allied Powers, want to come together to discuss Turkey's conditions and it's needs. Turkey, did not favor this call because it is in a neutral position, but the intervention of the American President Roosevelt and Churchill had agreed to talks with President Ismet

Inonu on the report that came to Turkey to discuss only. The leaders, who met in Adana on 30-31 January 1943 and went to the Yenice district of Mersin, met here for two days extremely in secret in the Presidential train, with their military and political staff. We tried to explain the talk, the issues in the negotiations, expectations of leaders and agreed on assistance to Turkey. We have tried to put forth in which areas of assistance had been done and it's rate and also whether they respond to expectations or not by using provided resources from British and Turkish archives when it comes to the end of the war.

Key Words: Second World War, Ismet Inonu, Winston Churchill, Adana, Diplomacy.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda verdiği mücadeleye rağmen Osmanlı Devleti savaşın mağluplarından olmuştur. Savaş sonrası İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgale başlamıştı. Türk toplumu, İtilaf Devletleri'ne karşı verdiği Kurtuluş Mücadelesinde adeta yoktan var olmuştur. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından yeni bir devlet kurulması için büyük çaba harcanmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Yeni kurulan devlet; ekonomi, kültür, sağlık ve sosyal alanlarda Ulu Önder Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen inkılaplarla modernleşme yolunda ilerlemektedir.

Atatürk gerçekleştirdiği inkılaplar kadar dış politikada sürdürdüğü “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesiyle savaşa karşı duruşunu net bir şekilde ortaya koymuştu. Dahası 1930-1938 yılları arasında yaptığı anlaşmalar ve işbirlikleri ile barıştan yana olduğunu bir kez daha göstermiş oldu. Bu anlaşma ve işbirlikleri aynı zamanda savaşın sesinin uzaktan duyulmaya başlamasıyla yeni bir savaşa girmek istemeyen yönetici kadrosunun almış olduğu tedbirlerdi. Atatürk'ün ölümü sonrası dünya konjonktüründe meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin dışında kalmak istemesine rağmen içine çekilen Türkiye'nin aldığı bu tedbirler elbette tek başına yeterli olmamıştı. Topraklarının işgale uğramasını engellemek için savaş başladıktan sonra hem Müttefik hem de Mihver Devletlerine karşı denge siyaseti izlemek zorunda kalmıştı.

Savaşın başladığı 1939 yılından dengelerin değişmeye başladığı 1943 yılına kadar Türkiye bu denge siyasetini sürdürmeyi başarmıştı. Stalingrad Muhaberelerinden sonra ortaya çıkan Sovyet tehdidi ve İngilizlerin siyasal amaçları birleşince Orta Avrupa ve Balkanlardaki Alman istilasını sona erdirmek amacıyla Casablanca'da Müttefikler tarafından ikinci cephe açma düşüncesi ortaya çıktı. Başbakan Churchill, bu düşüncüyü hayata geçirmek amacıyla Türk devlet adamlarıyla görüşmek ve onları savaşa girmeye ikna etmek üzere Adana'ya yönlendirmiştir.

Çalışmamızda Türkiye ile İngiltere arasında İkinci Dünya Savaşı devam ederken gerçekleşen ve iki gün süren Adana Görüşmeleri ele alındı.

Yapılan kaynak taraması sonucunda elde edilen bilgi ve belgeleri yerli ve yabancı kaynaklar olarak kategorize edebiliriz. Yabancı kaynakların temini için İngiltere’de üç merkezde çalışılmıştır: Public Record Office, British Library ve University of London. Public Record Office’de (İngiliz Ulusal Arşivi/PRO) İkinci Dünya Savaşı dönemine ait Dışişleri Bakanlığı yazışmaları, Maliye Bakanlığı kayıtları, Başbakanlık kayıtları, hükümet görüşmeleri ve diplomatik yazışmalar incelenmiştir. British Library’de arşiv ve ikinci elden kaynaklar incelenmiş ancak herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Londra Üniversitesi (SOAS) kütüphanesinde yapılan kaynak taramasında konumuzla alakalı olarak tespit edilen kaynak kitaplar kullanılmıştır.

Yabancı basında çıkan haberler üzerinden yapılan araştırmalarda The Times, Chicago Daily Tribune, Los Angeles Times, The New York Times, The Times of India, The Palestine Post, The Washington Post, The Christian Science Monitor, The Globe and Mail, The Irish Times, The Manchester Guardian, The Scotsman, The Times of India gazetelerinde çeşitli haberler tespit edilmiş ve yazımızda değerlendirilmiştir.

Yerli kaynakların temininde ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt) arşivinde ayrıntılı çalışma yapılmış ve konumuza ait kaynaklar alınmıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nda araştırmalar yapılmış ve tespit edilebilen kaynaklar kullanılmıştır. Çalışılan konu uluslararası ilişkiler ve diplomasiyi ilgilendirdiği için Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi’ne de resmi başvuru yapılmış ancak arşiv belgelerinin tasnif sürecinin devam ettiği gerekçesiyle çalışma izni alınamamıştır. Bu sebeple çalışmada Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nden yararlanılamamıştır.

Online veri tabanları üzerinde yapılan yerli ve yabancı kaynak taramasında yine tespit edilebilen kaynaklar yazımızda değerlendirilmiştir.

Bu tezin oluşmasında bana yol gösteren, emeğini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. V. Türkan DOĞRUÖZ’e teşekkür ederim. Tez izleme jürimde bulunan sayın hocalarım Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

ve Doç. Dr. Can KARABÖCEK, her anlamda yanımda olmuşlar, desteklerini ve katkılarını esirgememişlerdir, kendilerine teşekkürlerimi sunarım. Tez savunmamda bulunan hocalarım Dr. Öğretim Üyesi Dilara USLU ile Dr. Öğretim Üyesi Resul YAVUZ'a yaptıkları katkılar için çok teşekkür ederim. Son olarak uzakta olsa bile desteğini her zaman hissettiren ve beni yalnız bırakmayan hocam Prof. Dr. Enis ŞAHİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezin hazırlanmasında yardımcı olan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve özellikle de eşim Mahmut AKKOR'a teşekkür ederim. Son olarak bugünlere gelmemde verdikleri emek ve desteklerden dolayı aileme de gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR	xxi
TABLolar	xxiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA'DAKİ ve TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER	5
1.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÜNYA'DAKİ GELİŞMELER ...5	
1.1.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi (1929-1933)	5
1.1.2. Türk-Alman Münasebetleri (1930-1939)	7
1.1.3. Türk-İtalyan Münasebetleri (1930-1939)	12
1.1.4. Uzakdoğu'daki Gelişmeler (1930-1939)	15
1.1.5. Türk-İngiliz Münasebetleri (1930-1939)	17
1.1.6. Türk – Sovyet Münasebetleri (1930-1939)	21
1.1.7. Türk-Fransız Münasebetleri (1930-1939)	24
1.1.8. Türk-Amerikan Münasebetleri	26
1.1.9. İspanya İç Savaşı (18 Temmuz 1939)	28
1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE VE DIŞ POLİTİKASI	30

1.2.1. Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (17 Aralık 1925)	30
1.2.2. Briant-Kellog Paktı (8 Eylül 1928)	33
1.2.3. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması (18 Temmuz 1932)	34
1.2.4. Balkan Antantı (9 Şubat 1934)	37
1.2.5. Akdeniz İttifakı (22 Ocak 1936)	39
1.2.6. Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936) ..	40
1.2.7. Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937)	45
1.2.8. Hatay'ın Anavatana Katılışı (7 Temmuz 1939)	46

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE.....51

2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NI ETKİLEYEN İTTİFAKLAR VE İŞBİRLİKLERİ.....	51
2.1.1. Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Ortak Deklarasyonları	51
2.1.2. Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı	57
2.1.3. Türkiye-Sovyet Görüşmeleri	62
2.1.4. Türk-İngiliz-Fransız İttifak Anlaşması	65
2.1.5. Türk-Bulgar ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı	70
2.1.6. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı	73
2.1.7. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası	79
2.1.8. Türk-Alman Ticaret Anlaşması ve Krom Meselesi	83
2.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI	86
2.2.1. Savaşın Başlaması ve Almanya'nın İlerlemesi	86
2.2.2. Savaşta Alman Üstünlüğü ve Balkanlar'daki Kuvvetleri	89
2.2.3. Savaşta Dengenin Sağlanması ve Stalingrad Muharebesi	91

2.2.4. İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi	93
2.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN ALDIĞI TEDBİRLER	98
2.3.1. Milli Korunma Kanunu (15 Ocak 1940)	98
2.3.2. Ekmek Karnesi Uygulaması (24 Kasım 1941)	101
2.3.3. Varlık Vergisi (11 Kasım 1942)	104
2.3.4. Toprak Mahsulleri Vergisi (4 Haziran 1943)	109
2.3.5. Pasif Korunma Tedbirleri (1939)	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN TÜRKİYE'Yİ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA SOKMA ÇABALARI: ADANA GÖRÜŞMELERİ	115
3.1. ADANA GÖRÜŞMELERİNE GİDEN SÜREÇ VE CASABLANCA KONFERANSI	115
3.2. ADANA GÖRÜŞMELERİ 30-31 OCAK 1943.....	124
3.2.1. Görüşme Yerin Belirlenmesi	124
3.2.2. Görüşme Planı	129
3.2.3. Görüşmeye Katılacak Kişilerin Bildirilmesi	136
3.2.4. Görüşmelerin Başlaması	140
3.3. ADANA GÖRÜŞMELERİNE KATILAN HEYETLER ARASINDA GERÇEKLEŞEN TOPLANTILAR	142
3.3.1. Heyetler Arası Genel Toplantı 30 Ocak 1943	142
3.3.2. Heyetler Arası Siyasi Toplantı 30 Ocak 1943	151
3.3.3. Heyetler Arası Askeri Toplantı 30 Ocak 1943	162
3.3.4. Heyetler Arası Siyasi Toplantı 31 Ocak 1943	167
3.3.5. Heyetler Arası Askeri Toplantı 31 Ocak 1943	175
3.4. ADANA GÖRÜŞMELERİNDE YAPILAN TOPLANTILAR SONRASINDAKİ GELİŞMELER	180

3.4.1. Ortak Bir Bildiri Yayınlanması İçin Yapılan Çalışmalar	183
3.4.2. Adana Görüşmeleri Sonrasında Yapılan Basın Toplantısı	188
3.4.3. Adana Görüşmesi Sonrasında Ankara'da Yaşanan Gelişmeler..	195
3.4.4. Adana Görüşmeleri İle Ortaya Çıkan Temel Hususlar.....	199
3.5. BASINDA ADANA GÖRÜŞMELERİ	202
3.5.1. Türk Basınında Adana Görüşmeleri	202
3.5.2. Yabancı Basında Adana Görüşmeleri	218
3.6. ADANA GÖRÜŞMELERİNE DAİR ÇEŞİTLİ ÜLKE BÜYÜKELÇİLERİNİN RAPORLARI	247

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADANA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDA TÜRK VE İNGİLİZ ASKERİ HEYETLERİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN GÖRÜŞMELER	263
4.1. ŞUBAT 1943 GÖRÜŞMELERİ	263
4.2. MART 1943 GÖRÜŞMELERİ	271
4.3. NİSAN 1943 GÖRÜŞMELERİ	316
4.4. HAZİRAN 1943 GÖRÜŞMELERİ	350
4.5. ADANA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDA TÜRK TALEPLERİNİ İÇEREN LİSTELERİN OLUŞTURULMASI	366
4.5.1. Kara ve Deniz Kuvvetlerine Tedarik Edilecek Araç, Gereç ve Malzemeler	366
4.5.2. Hava Kuvvetlerine Tedarik Edilecek Uçak, Araç, Gereç ve Malzemeler	371
4.5.3. Türk Talepleri Sonucunda İngilizlerin Duyduğu Rahatsızlık ...	393

BEŞİNCİ BÖLÜM

ADANA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDA TÜRKİYE'YE TEDARİK EDİLEN MALZEMELERİN MALİYETİ	405
---	------------

5.1. TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMLAR VE MALİYETİ	405
5.2. TEDARİK EDİLEN MALZEMELERİN FİNANSMANI	407
5.3. SİLAHLANMA KREDİSİ'NDEN ÖDÜNÇ VERME VE KİRALAMA ANTLAŞMASI'NA GEÇİLMESİ	418
5.4. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN KESİNTİYE UĞRAMASI	421
5.5. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI VE YARDIMLARINI FİNANSMANININ BELİRLENMESİ	429
5.6. TÜRK-İNGİLİZ KARŞILIKLI FERAGAT ANTLAŞMASININ HAZIRLANMASI	434
SONUÇ	449
KAYNAKÇA	453
EKLER	487
EK 1: Türk-Fransız Deklarasyonu	487
EK 2: Winston Churchill'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ve Türk Delege Heyeti'ne Gönderdiği Not	489
EK 3: Adana Görüşmelerine Katılan Komutanların Anlaşmaya Vardığı Hususlar	494
EK 4: Türkiye'ye Gemi Tamir Malzemelerinin Tedariki ve Deniz Yolları Tersanelerindeki Mevcut Tamir İşleri Hakkında Notlar	497
EK 5: 8 Nisan 1943 Tarihinde Görüşülen "Ek A" Listesi	499
EK 6: Türkiye'de Bulunan Teneke Fabrikaları	501
EK 7: Sivil Halkın, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin Senelik İhtiyacını Gösteren Akaryakıt Listesi	502
EK 8: Kara ve Deniz Kuvvetlerinin İhtiyaçlarını Gösteren Adana Listesi	506
EK 9: Kara ve Deniz Kuvvetlerinin İhtiyaçlarını Gösteren Ek Adana Listesi	516

EK 10: Adana Listesiyle Talep Edilen Motorlu Vasıta ve Akaryakıt Miktarları	520
EK 11: İngilizler tarafından Türk Kara Kuvvetlerine Sevk Edilmesi Planlanan Malzemelerin Listesi	521
EK 12: Müttefikler Tarafından Gönderilen Malzemelerde Tespit Edilen Eksiklikler	524
EK 13: 2 Nisan 1943 tarihinde Türk ve İngiliz Kurmaylar Arasında Gerçekleşen Görüşmenin Zaptı	527
EK 14: Yenice'de Gerçekleştirilecek Görüşmeye İlişkin Olarak Mersin Valisi'den Ne Yapılmasını İstendiğini Belirten Telgraf ...	528
EK 15: Mart - Nisan 1943 Aylarına Ait Malzeme Listesi	529
EK 16: Ağır ve Hafif Topların Mevzilerini Gösteren Liste	530
EK 17: Casablanca Görüşmesine Katılan Liderler	531
EK 18: Manchester Guardian Gazetesinin Adana Görüşmeleri'ni Konu Alan Haberi	532
EK 19: Adana Görüşmelerinin Gerçekleştiği Yeri Gösteren Harita .	533
EK 20: Winston Churchill'in Adana Havalimanına İndiği An ve Karşılansması	533
EK 21: Winston Churchill'in Adana'da Karşılansması, 30.01.1943	534
EK 22: Winston Churchill Yenice'de	534
EK 23: İsmet İnönü, Süreyya Anderman ve Cahit Apayık Yenice'de 30.1.1943	535
EK 24: İsmet İnönü ve Kurmayları Yenice'de	535
EK 25: Özel Trenin Önünde İsmet İnönü, Winston Churchill, Şükrü Saraçoğlu, Süreyya Anderman ile 30.1.1943	536
EK 26: Türk Heyeti ile İngiliz Heyeti'nin Yenice'de Karşılaştığı An- 30.01.1943	536
EK 27: Winston Churchill, Şükrü Saraçoğlu ile Yenice'de	537

EK 28: Özel vagona Winston Churchill ile İsmet İnönü-30.1.1943	537
EK 29: İsmet İnönü-Winston Churchill Görüşmesi-30.1.1943	538
EK 30: Adana Görüşmeleri Sırasında Türk ve İngiliz Heyetleri Arasında Vagona Gerçekleşen Yemek	538
EK 31: Ortadoğu, 22 Haziran 1943. Türk Hava Kuvvetleri'nin Pilotlarına, İngiltere'nin Ortadoğu'daki Bir Çöl Havalimanından Türkiye'deki Üslere Ulaştırdığı Bisley Bombardıman Uçağı Hakkında Uçuştan Önce Bilgilendiren Bir Eğitmen	539
EK 32: Türk Pilotlara, Kraliyet Hava Kuvvetleri Eğitim Merkezlerinde Uçakları Kullanmadan Önce Verilen Eğitim Kursu	540
EK 33: Bir Türk Havacı Sınıfına Silah Tareti Çalışması Konusunda Talimat Veren Bir Kraliyet Hava Kuvvetleri Eğitmeni	541
EK 34: Kasırga Avcılarını Ortadoğu'daki Çöl Havalimanlarından Türkiye Üslere Uçan Türk Hava Kuvvetleri Pilotları	542
EK 35: Kraliyet Hava Kuvvetine Bağlı Havacılar	543
ÖZGEÇMİŞ	544

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
CAB	: Cabinet Office
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
FO	: Foreign Office
Haz.	: Hazırlayan
HW	: Government Communications Headquarters
İDH	: İkinci Dünya Harbi
p.	: Page
p.p.	: Page to Page
PREM	: Prime Minister's Office
PRO	: Public Records Office
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.s.	: Sayfa Sayısı
T	: Treasury
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
WO	: War Office

TABLolar

Tablo 1: Adana Görüşmelerine Katılacak Kişilerin Listesi	137
Tablo 2: Mart-Nisan-Mayıs 1943 Tarihlerinde Türkiye'ye Yapılan Sevkiyat Durumu	311
Tablo 3: Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Türk Nakliyatının Düzenlenmesi Konusundaki Türk-İngiliz Programı	312
Tablo 4: İngilizlerden Tedarik Edilen Topların Türkiye'de Ne Şekilde ve Hangi Sayıda Yerleştirileceği	333
Tablo 5: 5 Uçaksavar Alayı'nın Yerleştirileceği Mevziler.....	349
Tablo 6: Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri İçin İhtiyaç Duyulan Akaryakıt Listesi	354
Tablo 7: 1942 Yılı Kasım Ayı Türk Hava Kuvvetlerine Ait Olan Tedarik Listesi	373
Tablo 8: Türk Hava Kuvvetlerinin İhtiyaç Duyduğu Uçakların Listesi	374
Tablo 9: Türkiye'ye Tedarik Edilen Uçakların Özetini Gösteren 11 Haziran 1943 Tarihli Liste	386
Tablo 10: Majesteleri Hükümeti'nin Türkiye'yi Desteklemek İçin Önerdiği Ek Uçak Listesi	390
Tablo 11: Türk ve İngilizlerin Mutabık Kaldığı Uçak Listesi	392
Tablo 12: Nakliye Ödenekleri	407
Tablo 13: 1939 Yılı Türk Silahlandırma Kredisi'ne Göre Tahsil Edilen ve Ödeme Yapılması İstenen Meblağ	408
Tablo 14: 1939 Silahlandırma Kredisi Uyarınca Türk Deniz Kuvvetlerine Yapılan Sevkiyat ve Sevkiyatın Meblağı	409
Tablo 15: Türk Deniz Ataşe'nin Talebi Üzerine Dâhil Edilen Malzemeler	410
Tablo 16: Eden-1942 Yılı Talepleri	411

Tablo 17: 1939 Silahlandırma Kredisi Uyarınca Türkiye'ye Yapılan Hava Kuvvetleri Bakanlığının Sevkiyatları ve Meblağı	412
Tablo 18: Talep Edilen Malzemelere Yapılan Ekler	412
Tablo 19: İngiliz Ticaret Şirketi'nden Temin Edilen Malzemeler ve Meblağı	413
Tablo 20: Tedarik Bakanlığı-Türk Askeri Fabrika Programı	414
Tablo 21: Türk Deniz Kuvvetleri'nin İhtiyaç Listesi	416
Tablo 22: Acil Ekipman Listesi	424
Tablo 23: Türk Silahlanma Kredisi Dışında Türk Hükümeti'ne Yapılan Sevkiyatlar İçin Yapılması İstenen Ödemeleri ve Meblağını Gösteren Liste	447

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin mağlup devletlerle ile yaptıkları Barış Antlaşması dengeleri koruyamamış, çıkar çatışması halinde olan Avrupa devletleri arasında yeni bir gruplaşmaya sebep olmuştur. Bu yeni gruplaşmanın en önemli nedeni de savaş sonrasında Versailles¹ Antlaşması'nı imzalayan Almanya'nın ağır yükümlülükler altında bırakılmasıydı. 1933 yılında Almanya'nın başına geçen Hitler, önce Versay Antlaşması'nın getirdiği sınırları kaldırmak ardından Almanya'yı güçlü ve saygın bir devlet yapma çabası içine girmişti. Bu amaçla, diğer Avrupa Devletleriyle Almanya arasında dengeyi kurmaya çalıştı. Bu dengeyi kurarken giriştiği politika karşısında özellikle İngiltere'nin uygulamış olduğu yatıştırma politikası Hitler'i daha da cesaretlendirecek ve İkinci Dünya Savaşına giden sürece hızlandırmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında beklentileri gerçekleşmeyen bir diğer ülke de İtalya idi. İtalya beklentilerini gerçekleştirmek için Almanya ile birlikte hareket ederek revizyonist politika sergileyen Almanya'nın yanında yer aldı. Bu gruplaşmanın karşısında olan Fransa İngiltere'nin yanında yer aldı. Başlangıçta İngiltere ve Fransa, Almanya'nın ilerleyişine ses çıkarmayacaktı çünkü Almanya'yı Avrupa'da bir diğer tehlike olarak gördükleri Rusya'nın üzerine ilerlediğini düşünüyorlardı. Almanya karşısında Rusya'yı yalnız bırakıyorlardı. Hatta Rusya'yı yalnız bırakmak adına Almanya'yı doğuya doğru ilerlemesi için cesaretlendiren anlaşmalara ön ayak olmuşlardı. Ancak Almanya'nın hedefinde, sadece doğu yönünde olan Rusya'nın olmadığını anlayan bu iki devlet, Almanya'ya karşı beraber bir politika yürütmeye karar verdiler. Başlarda her iki grubun düşman gözle baktığı Rusya, bu noktadan sonra iki tarafın kendi safına dahil etmeye çalıştığı bir ülke durumuna gelmiş oldu.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği², yaşanan olaylar karşısında ne Almanya'nın başını çektiği Mihver Devletlere ne de İngiltere ile Fransa'nın oluşturduğu Müttefik Devletlere güvenmekteydi. Ancak çıkarları söz konusu

¹ Metin içerisinde Versay olarak kullanılacaktır.

² Metin içerisinde SSCB tabiri kullanılacaktır.

olduğunda öncelikle Almanya'nın safında yer almayı seçmişti. Almanya ile Rusya'nın birlikte verdikleri mücadele, Almanya'nın Rusya'ya yapacağı saldırısına kadar sürecek ve bu saldırıdan sonra Rusya, Müttefikler ile birlikte hareket etmeye başlayacaktı. Savaşın diğer bir ucu olan Pasifik'teki mücadele, Amerika ve Japonya arasında sürmekte, Avrupa merkezli olan savaştan ayrı bir şekilde ilerlemekteydi.

Böyle bir ortamda Türkiye'nin hassas durumu, ince politikalar ile belirlenmişti. Savaşan devletler Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için sıkı bir rekabete girmişlerdi. Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumu ile boğazların stratejik önemi başta olmak üzere Romen petrol kuyuları, Ege adaları ve savaş cepheleri için taşıdığı hayati durum, onun Müttefik planlarına dahil edilmek istenmesinin en önemli sebepleriydi. Mihver devletleri için Türkiye; Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Hindistan'da bulunan İngiliz sömürgelerine ayrıca Rusya'ya güneyden giden yol üzerinde bulunması ve sahip olduğu krom madeni gibi nedenlerden dolayı önem arz etmekteydi.

Türkiye, Avrupa'da yaşanan bu gelişmelere farklı açıdan bakmaktaydı ve iki tarafın kazanacağı mutlak bir galibiyet istememekteydi. Bunun nedeni de Almanya tam anlamıyla mağlup olması durumunda SSCB, Avrupa'ya egemen olabilir bu da ileride Türkiye için büyük tehdit oluşturabilirdi. İngiltere'nin tam olarak mağlup olması halinde İtalya, Akdeniz'de egemen güç olabilir, gelecekte Türkiye üzerindeki emellerini hayata geçirebilirdi. Türk yöneticilerinin sahip olduğu tecrübe bu kanının oluşmasına neden olmuştu. Bu düşünce, Türkiye'nin savaş süresince denge politikası izlemesine, zaman zaman iki taraf ile de yakınlaşmasına, bazen de anlaşmalar ile kendi güvenliğini sağlamaya çalışmasına yol açtı.

Savaşın ilerleyen döneminde Müttefiklerin savaşta yavaş yavaş üstünlüğü ele geçirmesi ile artan İngiliz baskıları karşısında Türkiye, bir yol ayrımına geldi. Casablanca Konferansı'nda ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmak için gerekli görüşmelerin yapılması konusunda anlaşmış ve Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmek için temasta bulunmuşlardı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün buluşmaya olumlu cevap vermesiyle 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana Görüşmeleri,

Mersin'in Yenice İstasyonundaki bir trende gerçekleştirildi. Bu görüşmelerde İngilizlerin amacı Türkiye'yi savaşa sokmak, savaşa girmeye ikna edemezlerse en azından hava üstlerini Romanya petrolerini bombalamak için kullanmaktı. Türkiye'nin amacı, İngilizleri Rus tehlikesine karşı uyarmaktı. İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girmesi için yaptıkları taleplere karşılık savaşa girmek istemeyen Türkiye, Rus tehlikesini ve ordusundaki yetersizlikleri sebep olarak göstermişti. Bu süreçte savaş dışı politikasını uygulamada Türkiye'nin en önemli dayanağı askeri yetersizliği idi.

Türkiye'nin ordusundaki yetersizliği koz olarak kullanmasını önlemek için Başbakan Churchill, Adana Görüşmelerindeki toplantıların bir kısmının askeri konularda gerçekleştirilmesini sağlamış ve Türkiye'ye gerekli yardım yapılması sonrasında Türkiye'nin savaşa girmesini talep etmişti. Çünkü Başbakan Churchill, Türkiye ile ilgili gelişmeleri yakından takip edebiliyordu. Avrupa başkentlerindeki Türk Büyükelçileri tarafından Ankara'ya gönderilen ve savaşta Cumhurbaşkanı İnönü'nün dış politikasını şekillendiren raporlara Türkiye'nin bilgisi olmadan ulaşabiliyor ve İngilizlerce çözümlenen gizli gönderimlerden istihbarat elde ediyordu. Bu raporlarda tüm Büyükelçilerin, Türkiye'nin tarafsızlığının korunması için Cumhurbaşkanı İnönü'yü desteklediğini ve gerekmedikçe kimsenin Türkiye'nin savaşa girmesini ve Türk egemenliğinin tehlikeye düşmesini istemediğini görüyordu.³

Bu yüzden Başbakan Churchill, Türkiye'nin Müttefik tarafında olması ve savaşa girmesi için Adana Görüşmeleri'nde verilen vaatlerin yerine getirilmesi için gelişmeleri sık sık ve yakından takip ediyordu. İngiliz Kurmaylarına Türkiye'nin istediği malzemeleri inceleyip derhal tedarik edilmesi hususunu yineliyordu. Bir taraftan Başbakan Churchill'in diğer taraftan Almanya, Türkiye'yi kendi tarafına çekmek ve savaşa dahil etmek için verdiği uğraşlar karşısında Türkiye'nin herşeye rağmen uyguladığı politikalar gösterdiği çabanın başarılı olduğunun kanıtıdır.

³ Robin Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, çev. Sinan Gürtunca, İstanbul: Sabah Yayınları, 1997, s. 27.

1. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA'DAKİ ve TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

1.1. Dünya'daki Gelişmeler

1.1.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi (1929-1933)

1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi, iki savaş arası döneme damga vuran gelişmelerden bir tanesidir. Krizin ortaya çıkışındaki önemli etkenlerden biri, savaş sonrası galip devletlerin mağlup devletlerden aldıkları savaş tazminatları idi.

Tazminatların ve alınan kredilerin Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaştan yenik çıkan devletler tarafından zamanında ödenmemesi alacaklı devletleri ekonomik anlamda zor duruma sokmuştu. Bu devletlerden özellikle Almanya, Versay Antlaşması gereği İngiltere ve Fransa'ya verecek olduğu borçlarını Amerika'dan aldığı kredilerle ödeme yoluna gitmişti. İngiltere ve Fransa, Almanya'nın yaptığı ödemelerle Amerika'ya olan borçlarını ödüyor; Amerika da aldığı bu parayı tekrar Almanya'ya borç olarak veriyordu.⁴

Döngü, 1925-1929 yılları arasında bu şekilde devam etmişti. 1929 yılının Ekim ayında New York borsasında hisse senetlerinde yaşanan düşme, hisse senetlerinin elden çıkarılmasına sebep oldu. Ortaya çıkan bunalım, ekonomiden sanayiye kadar birçok alanı etkileyerek Amerika'dan Avrupa'ya sirayet etti. Sonuç olarak; Amerika Birleşik Devletleri⁵'nin kredileri kesmesi döngünün yıkılmasına sebep oldu. Avrupa'da alım gücü düşerek işsizlik baş göstermişti. Bu durumdan en çok etkilenen ülke, Almanya oldu çünkü sanayisi yükselme eğilimindeydi. Almanya'yı kurtarabilecek bir hamle, Avusturya ile gümrük birliği oluşturmaktı ancak Versay Antlaşması ile bu birlikteliğe engel olunmakta idi.⁶

Ekonomi anlamında ipleri koparan son nokta, 1931'de Viyana'daki Kredit-Anstalt bankasının iflası sonrasında uluslararası mekanizmanın çökmesi oldu. Yaşanan olay üzerine aynı yılın Haziran ayında Amerikan

⁴ Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I 1919-1980, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 401-402.

⁵ Metin içinde ABD tabiri kullanılacaktır.

⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitapevi, 2015, s. 41-42.

Başkanı Herbert Hoover, ulusal ekonomilere borçlarını bir yıl erteleme hakkı verilmesini önerdi. “Hoover Moratoryumu” olarak geçen bu önlem, ekonomik bunalımın maalesef ki önüne geçemedi.⁷ Amerikan halkı yaşananlardan Başkan Hoover yönetimini sorumlu tuttu. Çünkü krize zamanında müdahale edilmemiş olması fiyatların hızla düşmesine ve ticaretin daralmasına sebebiyet vermişti. Bu olumsuz durum 1932 yılının son aylarında yapılan seçimle Hoover’ın yerine Roosevelt’in Amerikan başkanı olmasına neden oldu.⁸

1933 yılı krizin en şiddetli boyuta ulaştığı dönem oldu. Ödenemeyen borçların faturası halka kesildi. Ödenen vergiler savaş öncesine göre birkaç kat arttı. İşsizliğin de artmasıyla halk sokaklara dökülmeye ve açlık yürüyüşleri yapmaya başladı. Yaşananlar Avrupa’nın günlük yaşamı haline dönüştü.⁹ Bunun üzerine Amerikan Başkanı Roosevelt, aynı yıl “New Deal” yani “Yeni Pazarlık” politikası başlattı. Politika, Birinci Dünya Savaşı döneminde kullanılmış olan ekonomik seferberlik yollarından birkaçına dönülmesi anlamına gelmekteydi. Bayındırlık, fiyatların düzene sokulması ve tarımda üretimi arttırma çabaları işsizliği sifira indiremedi ancak halkın bu yeni politikayı desteklemesini de engellemedi. Tam anlamıyla olmasa bile halk, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasına dek desteğini politikadan yana sürdürdü.¹⁰

Savaşın başlamasıyla ortaya çıkan yeni süreçte hızlı silahlanma için harcanan para, savaştan dolayı üretilenin tam olarak ihraç edilmemesi ve ülkelerin alım güçlerinin düşmesi savaştan sonra yeni bir krizin yaşanacağına habercisiydi. Yaşanan ekonomik sorunlar savaşın ülkelerin savaştan sonra yeni önlemler almasına sebebiyet verecekti.

⁷ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 42.

⁸ Erhan Duman, *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2011, s. 72.

⁹ Sabiha Sertel, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2009, s. 24.

¹⁰ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 2013, 704-705.

1.1.2. Türk-Alman Münasebetleri (1930-1939)

Almanya ve Osmanlı Devleti daha sonraki adıyla Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan hem yenik çıkan hem de ağır savaş tazminatları ödemek zorunda olan ülkelerdendi. Gerek Almanya gerekse Türkiye savaş sonrasında yenen devletlerle imzaladıkları barış antlaşmaları ile kısıpaca alınmışlar, kontrol altında tutulmaya çalışılmışlardı. Ancak Türkiye yenilen Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'dan farklı olarak ülkesini işgal eden güçlere karşı giriştiği mücadeleyi kazanmıştı. Bu defa masaya Milli Mücadele'nin kazananı olarak oturmuş ve Sevr Antlaşması'nın yerine Lozan Barışı'nı imzalamıştı.

Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan Türkiye, İtilaf Devletleri'nin kısıpacaından kurtulmayı başarmış ve Almanya'yı durduran Versay Antlaşması'na rağmen istediği zaman Almanya ile yeniden diplomatik ilişki kurma hakkı elde etmişti. Bu hakla iki devlet arasında 3 Mart 1924'te Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalandı. Antlaşmayla iki devlet karşılıklı olarak siyasi ve diplomatik ilişkilerini resmileştirdiler ve büyükelçiler atamışlardır.¹¹

3 Mart 1924 Antlaşması ile Almanya, Türkiye'ye çok sayıda uzman gönderebilmişti. Bu uzmanlar vasıtasıyla nitelikli ve yetişmiş eleman sıkıntısı çeken Türkiye, yardım ve danışmanlık hizmeti aldı. Hizmetler daha çok tarım, hayvancılık ile çeşitli mühendislik alanlarında olmuş ayrıca, Türkiye eğitim için Almanya'ya yeniden öğrenci gönderebilmişti. Almanya'nın bu hizmetleri Türkiye'ye sunmasındaki temel amaç, ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve bu alandaki bağlantılarını artırmak istemesiydi.¹²

İlişkilerin resmi olarak başladığı dönemde Almanya, çok zor günler yaşamaktaydı. Bir taraftan savaş sonrasında ekonomisinin bozulmasından kaynaklanan sıkıntıları, diğer taraftan Fransa'ya ödediği tamirat borçları

¹¹ Muzaffer Deniz, "Hitler Dönemi Türk-Alman Anlaşmaları", *Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science*, S. 2 (2015), s. 87. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991 s.2. 20 Ocak 2007 tarihinde Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metninden alınmıştır.

¹² Ayşe Aydın, "Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1 (2017), s.118.

Alman sanayisine ağır yükler bindirmişti. Ülkedeki sıkıntılar, iç huzursuzlukların had safhaya ulaşmasına neden olmuştu. Antlaşma yalnız bırakılmış olmaktan kurtulmanın yollarını arayan Almanya için bir çıkış yolu niteliğindedi.¹³

Almanya'nın Türkiye ile imzaladığı antlaşma, Almanya ekonomisini kurtarmak için tek başına yeterli değildi. 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi, ülkede ekonomik bunalımı daha da artırmıştı. Yaşanan ekonomik bunalımın ardından Almanya'da Nasyonal Sosyalistler¹⁴ ve

¹³ Ramazan Çalık, “*Türk -Alman İlişkileri*”, Türkler Ansiklopedisi, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.1505.

¹⁴ Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya'da savaş sonrası sağ cephede birçok parçalanmalar meydana gelmiş ve çok sayıda siyasi parti ortaya çıkmıştı. Alman Ulusal Halk Partisi, Alman Halk Partisi, Genç Almanlar Cemiyeti, Alman Muhafazakâr Partisi kurulan partilere örnek verilebilir. Bu partilerin taraftar ve üyeleri düşünce olarak birbirlerinden farklılık göstermekle birlikte hepsi demokratik cumhuriyete karşıydılar. Birçok parti arasında Anton Drexler ve gazeteci Karl Harrer tarafından kurulan Alman İşçi Partisi (DAP) da vardı. Partinin bünyesinde düzenli olmayan sağ gruplar yer almakta ve programında sağ cephenin olağan söylemleri ile net olmayan amaçları bulunmaktaydı. Alman ordusunun bir askeri olan Adolf Hitler, 31 Mart 1920 yılına kadar bu görevini sürdürecektir. 1918 yılında savaş sona erdikten sonra Hitler, Münih'teki birliğine dönmüştür. Bu sırada Bavyera'da “Raterepublik” adında devrimci bir konsey yönetilmiştir. Bu konsey ordu tarafından yönetimden uzaklaştırıldıktan sonra Hitler, birliğindeki askerilerin bu konseye katılıp katılmadığını sorgulayan bir komisyonda görev almıştır. Bu komisyondaki görevinin ardından Alman İşçi Partisi'ni izleme ve parti hakkında rapor verme görevini üstlenmiştir. Münih'teki Alman İşçi Partisi'nin merkezine giden Hitler, partinin 12 Eylül 1919 yılı toplantısına katılmıştır. Hitler'e katıldığı toplantının ardından partiye üye olduğuyla ilgili bir yazı gelmiştir. Partinin üye kazanmak için kendisine sorulmadan böyle bir şey yapılmış olmasına kızan Hitler, daveti yapanlara yazılı olarak ret cevabı verecekken bunu gidip kendisi sözlü olarak dile getirmek ister. Davete gitmiştir ancak cevabı ret değil evet olmuştur ve partiye üye olmayı tercih etmiştir. Hitler partiye karşı tavrının değişmesine etki eden nedenleri şu şekilde dile getirmiştir: “Beni yeni üye sıfatıyla hoş geldiniz diyerek karşıladılar. Partinin bütçe olarak kasasında 70 mark ve 50 pfennig vardı”. Partiye dair sorular sormaya başlayan Hitler, birkaç prensip dışında partinin herhangi bir programı, üye defteri ve mühürünün dahi olmadığını görmüş fakat partinin sahip olduğu iyi niyetten de etkilenmişti. Bu kadar küçük ve hala örgüt bile olamamış bir partiye katılmanın mantıklı olup olmadığını düşünmüştür. Partinin küçük olması ve tam teşkilatlı olmaması ona kolayca yön verilebilmesini sağlayabilirdi. Kışlaya döndükten sonra kafasından geçen bu düşünceler onun gelecekte bu partiye lider olmasına kadar gidecek olan süreci başlatmış oldu. Hitler partiye üye olduktan sonraki süreçte yürüttüğü çalışmaları, 25 maddeden oluşan bir programla duyurdu. 25 maddenin bazıları işçi, köylü ve orta sınıfı partiye çekmek için konmuştu. Bunun dışında maddelerde Almanların tek bir çatı altında birleştirilmeleri, Yahudilerin işlerinden dahası Almanya'dan gönderilmeleri, eyalet parlamento ve devletlerin kaldırılması gibi konuları kapsamaktaydı. Ayrıca toprak reformu, halk sağlığının geliştirilmesi, çalışmadan ve emek harcamadan para kazanılmaması gibi sosyalist taleplerde bulunmaktaydı. Programın hayata geçirilişi partinin adının da 20 Şubat 1920 tarihinden itibaren Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) olarak değiştirilmesini de beraberinde getirmişti. Efgan Canşen, *Hitler'den Torunlarına: Almanya'da Eski ve Yeni Sağ*, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997, s.27-30. Sezen Kılıç, *Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s.22. Nasyonal Sosyalizm Almanya'da iki dünya savaşı arasında ortaya çıkan ve gelişen otoriter aynı zamanda da totaliter bir sistemdi. İki dünya savaşı arasındaki bu dönemde, Almanya hem ekonomik hem de siyasi sistemler bir kaos içinde bulunuyordu. Bu

Komünistler güçlü konuma gelmişlerdi. Kurulan birçok koalisyon hükümeti ülkedeki siyasal iktidarsızlığı ortadan kaldıramamıştı. 1930 yılının Eylül ayında yapılan seçimlerde Naziler birinci parti çıkmışlardı. Bunda Yahudi düşmanlığı, Komünist tehlike vurgusu, Weimar Cumhuriyeti'nin federal yapısına karşılık merkezîyetçiliğin savunulması, Versay Antlaşması'nın reddedilmesi ve daha aktif bir dış politika gibi sebepler etkili olmuştu. Yapılan seçimden birinci parti çıkmalarına rağmen tek başlarına iktidar olamamışlardı. 1933 yılında yaşanan hükümet kriziyle azınlık hükümeti kurmuşlar ve Adolf Hitler Başbakan olarak diğer partileri kapatmıştı. 1934-1939 yılları arasında Almanya'da baskıcı bir yönetim sistemi egemen olmuştu.¹⁵

Hitler'in Almanya'nın başına geçmesinin ardından iki ülke arasındaki ilk resmi temas, 1933 yılının Temmuz ayında Berlin'e giden Türk heyeti tarafından başlatılmıştı. Ziyarete Almanya, Türkiye ile yakınlık kurmaya ve müttefik olmaya çalışmıştı. Bu amaçla Atatürk ile Hitler arasındaki benzerlikler ortaya konmuş ve Kurtuluş Savaşı'nda verilen mücadele büyük takdir görmüştü.¹⁶

Başlangıçta Hitler'in Versay Antlaşması'nı tanımaması Türkiye açısından haklı bulunmuştu. Çünkü Türkiye de benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Sevr Antlaşması'ndan kurtulmak istemişti. Bu yüzden Almanya'nın da haksız olarak imzalamış olduğu Versay Antlaşması'ndan kurtulmak istemesi haklı karşılanabilirdi.¹⁷ Antlaşma maddeleri arasında Almanya'nın Türkiye'ye silâh sevkiyatını ve Türk ordusunun eğitimi için eleman göndermesini yasaklayan maddelerin de yer

süreçte ekonomik olarak yaşadığı sıkıntılar ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı Hitler, çıkışı kurduğu Nasyonal Sosyalist Parti'de görmüştü. Nasyonal Sosyalizm için ırk, her şeyden önce gelmekte ve devletin bile üstünde yer almaktaydı. Kişi için halk, yığınlar için Führer, yani tek kişinin iktidarı ön plandaydı çünkü halk, zayıf yöneticilere itaat etmemeliydi. Bu yüzden Almanya'yı içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve kaybedilen toprakları geri kazanmak için ülkenin başına geçmesi gerekmektedir. Bu amacına ulaşmak için de kurduğu parti ile seçimlere katılmıştı. Nurhayat Çalışkan Akçetin, "Martin Heidegger ve Nasyonal Sosyalizm: O Bir Nazi Miydi?", *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8 (2016), s. 48-50.

Fatma Keskin, "Hitler Döneminde Almanya", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001, s. 301.

¹⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s. 301-302.

¹⁷ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 108-109.

alması Türkiye'nin Almanya'yı haklı bulmasındaki bir diğer nedendi. İtilaf Devletleri'nin Versay Antlaşması'na bu hükümleri koymasındaki amaçları, Türk istasyon ve limanlarındaki Alman hakimiyetini kendi devletleri lehlerine kamulaştırmaktı. Hitlerin Almanya'yı Versay Antlaşması hükümlerinden kurtarmak, Almanları tek devlet altında toplamak ve Almanya'nın hayat sahasını gerçekleştirmek için harekete geçmesi dünya üzerindeki mevcut durumu yani statükonun değiştirilmesiyle gerçekleşebilirdi. Bu amacını gerçekleştirmek için de öncelikle Alman ekonomisini toparlamalıydı. Ekonomisini toparlaması da yüzünü Doğu Avrupa ve Türkiye'ye dönmesiyle mümkün olabilirdi.¹⁸

Bu sırada Türkiye'nin Balkan Antantı konusunda girişimde bulunması, iki ülke arasındaki anlaşmazlığın ilk tohumlarını atmıştı. Bölgeyi kendi genişleme alanı olarak gören Almanya, Türkiye'nin bu bölgede etkin olmasından rahatsızlık duymuştu. Hatta paktın imzalanmasına dair takındığı olumsuz tutumunu, Alman Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye yapacağı ziyareti erteleyerek ortaya koydu. Almanya'nın bu tavrının farkına varan Türkiye'nin tepkisi de sert oldu.¹⁹

Almanya ve Türkiye arasında yaşanan bir diğer anlaşmazlık, 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle yaşandı. Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması mevcut statükoyu değiştirmek isteyen Almanya ve İtalya tarafından kabul görmedi. Çünkü Almanya, boğazların doğrudan kendisine muhalefet edebilecek bir devlete bağlanmasını istemiyordu. Bu yüzden görüşmeler sonrasında imzalanan antlaşmada, Türk çıkarlarının korunmuş olması Almanya'yı hoşnut etmişti. Boğazların Avrupa için öneminin farkında olan Almanya, Lozan'da Boğazlar konusundaki Sözleşme'ye taraf olmadığından Montrö'ye çağrılmamış ancak herhangi bir tasarrufu olmadığı halde görüşmeyi yakından izleyebilecek bir gözlemci göndermişti. İkinci Dünya Savaşı'na adım adım ilerlendiği bir dönemde Doğu Avrupa'daki devletler de Boğazların ne kadar önemli olduğu kavramış

¹⁸ Ahmet Özgiray, "Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XIII (1998), s. 21.

¹⁹ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 106-108.

ve Türkiye'nin boğazlar üzerinde hakimiyet sağlaması onun öneminin artmasını sağlamıştı.²⁰

Balkan Antantı ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması Almanya-Türkiye arasında siyasi olumsuzlukları beraberinde getirmiş ancak bu durum ekonomik ilişkilerinin gelişmesini engelleyememişti. Çünkü antlaşmaların imzalanmasından önce yani 1932'de Almanya'ya yapılan ihracat oranı 13 milyon iken bu rakam 1936 tarihinde 41,7 milyona kadar ulaşmıştı.²¹

1937 yılında Türkiye, Almanya ile büyümeye devam eden ekonomik ve siyasi ilişkilerini Alman ekonomik boyunduruğundan kurtulmak için yavaşlatmaya başladı. Bu amaçla Yakındoğu ve Balkan devletleriyle bir dizi siyasi ve ticari antlaşmalar yapmış ve üzerindeki Alman yükünü hafifletmişti. Ayrıca, Almanya ile ekonomik ilişkilerini kesmesi durumunu İngiltere'ye soran Türkiye, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na resmen başvurulursa başvurunun göz önünde tutulacağı cevabını aldı.²²

1938 yılına gelindiğinde Türkiye, Almanya'ya karşı takındığı tavrını korudu. İngiltere ve SSCB ile yürüttüğü ilişkilerden ve Balkan Antantı ile Sadabat Paktı'na üye olmaktan memnundu. Türkiye, dış politikasını bu antlaşmalar ve ilişkilerle yeniden düzenlemişti. Yaptığı antlaşmalarla müttefiklerine danışmadan ve onlarla fikir birliğine varmadan yeni bir antlaşma yapması da mümkün değildi. Böylece ne Almanya'ya karşı ne de onunla bir antlaşma yapabiliyordu. Türkiye'nin sahip olduğu bu kıstaslar, Almanya ile ilişkilerini mevcut şartlar altında yürütme amacına hizmet etmekteydi. Bu şekilde siyasi ilişkilerini belli bir düzeyde tutmaya çalışan Türkiye, ekonomik açıdan da Almanya'ya kısmi olarak bağlıydı. Bu bağlılığın nedeni, Türkiye'nin ürettiği malları satacak başka bir pazar olmayışı ve Almanya'nın mallara ödediği ücreti başka pazarlarda bulamamasıydı. Aynı yıl içerisinde İngiltere, Türkiye'ye kredi açmak istedi

²⁰ Mehmet Gönübol ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası" Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996, s. 119.

²¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s. 353.

²² Özgiray, "Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)", s.19.

ancak Almanya'nın teklif ettiği kredi koşulları daha iyi olduğundan Türkiye, İngiltere'nin teklifini geri çevirdi.²³

Almanya ile 150 milyon marklık kredi konusunda anlaşmaya varıldı.²⁴ Anlaşma, Berlin'de 16 Ocak 1939'da imzalandı. Kredi antlaşmasıyla, Türkiye üzerindeki İngiliz ekonomik gücünün kırılacağı Alman ekonomik gücünün artacağı düşünülüyordu.²⁵

Savaşın iyiden iyiye kendini hissettirmeye başladığı bu süreçte Türkiye, Almanya'nın tutumundan giderek rahatsız olmaya başladı. Fakat aralarındaki ticaret, Türkiye'nin lehine olduğundan ilişkileri tamamen kesmek de istemiyordu. Boğazlarda sağlanan mutlak hâkimiyet, Türkiye'nin hem İngiltere hem de Almanya arasında denge politikası izlemesi için elini kuvvetlendiren önemli faktördü. Almanya açısından Türkiye'nin önemi sadece boğazlardan değil aynı zamanda Ortadoğu'ya açılacak olan bir kapı olmasından da kaynaklanıyordu. Bu hususlar göz önüne alındığında Türkiye ile ilişkilerini bozmak istemeyen Almanya, en önemli devlet adamlarından olan Von Papen²⁶'i Ankara'ya elçi tayin etti. Von Papen'in tayini Türkiye'ye ne denli önem verildiğini gösterse de Almanya'nın takınmış olduğu saldırgan tutum, Türkiye'nin Almanya'ya karşı tavrının değişmesine katkı etmemişti.²⁷

1.1.3. Türk-İtalyan Münasebetleri (1930-1939)

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Bloğunda yer alan İtalya ile İttifak Bloğunda yer alan Osmanlı Devleti, savaş sırasında ciddi manada karşı karşıya gelmeseler bile aralarında gerginlik yaşanmıştı. Gerginliğe neden

²³ Ahmet Özgiray, "Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)", 20-21.

²⁴ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 208-209.

²⁵ Gönlübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.121.

²⁶ Von Papen, Amerika'da görev yapmış, kısa süreliğine Almanya Başbakanlığı görevinde bulunmuş, Hitler Almanya'sında Viyana Büyükelçi görevini üstlenmiş ve diplomasiyi iyi bilen bir kişidir. 7 Nisan 1939'de İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ettiği gün, Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmıştır. Von Papen'in Türkiye elçiliği yıllarında Almanya'nın emirlerini ve isteklerini yerine getirmek için çalışmıştır. Çünkü Almanya için büyük önem arz eden Türkiye, özel bir konuma sahipti. Almanya, Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini istiyordu. Bunu gerçekleştiremezse, en azından Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamalıydı. Von Papen, 2 Ağustos 1944 tarihinde görevinden ayrılana kadar bu amaçları gerçekleştirmek için çalışmıştır. Nurettin Gülmez ve Ersin Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XIII/27 (2013), ss.227-245.

²⁷ Gönlübol ve Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", s. 117-118.

olan olay, savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarla İtalyanlara bırakılmış olan Aydın, Konya ve Adana'nın bir kısmının Mondros Mütarekesi sonrasında İtalya tarafından işgal edilmesiydi. Ancak savaş bitiminde barış şartlarını belirlemek amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlara bırakılan yerlerin bu defa Yunanistan'a devredilmesi Milli Mücadele'de İtalyanların Türkleri desteklemesine sebep oldu.²⁸

1922'de Milli Mücadele Türk zaferiyle sona erdiğinde de İtalya, hem ekonomik hem de siyasi olarak savaş sonunda yapılan antlaşmalardan istediklerinin çoğunu elde edememişti. Bu ise İtalyan kamuoyunda müttefiklerine karşı bir kırgınlık ve kızgınlık yaratmıştı. Bu kızgınlık, savaşın getirdiği maddi ve manevi kayıpların da etkisiyle çoğalarak, İtalya'da devlet otoritesinin zayıflamasına ve hayat şartlarının sarsılmasına neden oldu. İşsizliğe bir türlü çare bulunamıyordu. Sayıları 500.000'e varan asker kaçakları ise, ayrı bir sorun oluşturuyordu. Ülkede böyle bir ortam söz konusuysen farklı siyasi akımlar güç kazanmaya başladı. Liberalizmin yanında, sosyalizm ve komünizm gibi akımlar da kendilerine taraftar bulmuştu. Bütün bunlar İtalyanların maddi ve manevi dağınıklık ve yılgınlık içine düşmesine neden oluyordu. Ülkede bir iç savaşın çıkmasından korkuluyordu.²⁹

Savaş, ekonominin yanı sıra sosyal yapıyı da sarsmıştı. Amerika, Avrupa'dan gelen göçleri sınırladığı için İtalyanların göç yolları tıkanmıştı. Bu yüzden İtalya artan nüfusunu besleyemiyordu. İşsizlik ekonomik boyutları aşarak sosyal patlamalara yol açtı ve iç politikada istikrar kalmadı. 1919-1922 yılları arasında iki defa seçim yapıldı, dört hükümet değişti dolayısıyla hükümet otoritesi kalmadı.³⁰

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 30 Ekim 1922 tarihinde Roma'da bir darbe meydana geldi. Darbe kansız ve ciddi olaylar

²⁸ Türkan Cantemur, "Türk-İtalyan İlişkileri (1930-1950)", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi, 10-15 Eylül Ankara: s.781.

²⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000, s. 531.

³⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 171.

meydana gelmeden gerçekleştirilmişti. Darbe sonrası asıl mesele, yeni hükümetin kim tarafından kurulacağıydı. Mussolini Saray’da Kral tarafından kabul edildi. Ardından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Hükümetin yeni belirlenen ancak önceden tespit edilmiş olan isimleri görevlerine hemen başladılar. Mussolini iktidara geldikten sonra dış politikada, ılımlı bir siyaset izleyeceğini ve Avrupalı müttefikleri ile ittifak halinde olacağını ifade etti. Ancak daha önce İzmir’in Yunanlılara bırakılması sebebiyle Avrupalı müttefikleriyle gerilen ilişkilerin bundan böyle yerini ılımlı bir havanın alacak olduğunu ve ilişkilerini geliştirmek için yüzünü Avrupa’ya döneceğini ifade eden Mussolini, Türkiye ile İtalya ilişkilerine dair herhangi bir plandan bahsetmedi. Türkiye’de İtalya’da yönetimin el değiştirmesine yönelik herhangi bir açıklamada bulunmadı. Fakat Mussolini’nin Lozan Görüşmeleri’nin bir an önce başlamasını istemesi, konferansta Avrupalı Devletlerle birlikte hareket etmesi ve Türkiye’den istenilenin elde edilebileceği şeklindeki açıklamaları iki ülke arasında sorun yaşanacağını göstergesi oldu.³¹

Bunun yanında İtalya, Romalıların “Mare Nostrum” yani “Bizim Deniz” dedikleri Akdeniz üzerinde hak iddia etme durumu Türk-İtalyan ilişkilerine olumsuz yansıyacak bir diğer neden oldu. Yaşanan bu gelişmeler, bu dönemdeki dış ilişkilerde İtalya’nın göz ardı edememesi gerektiğini ortaya koymuştu. Lozan Barış Antlaşması’nı imzalayan ilk Batılı devlet İtalya olmasına rağmen Türkiye, yaşanan gelişmelerin de etkisiyle dış politikasını İtalya ağırlıklı yürütmemiştir.³²

Türkiye, zaman içinde İngiltere ve Fransa ile Lozan’dan kalma sorunların çözmüş bu durum, İtalya ile ilişkilerine de olumlu yansımıştı. Olumlu hava, 30 Mayıs 1928’de³³ Roma’da Türkiye-İtalya Tarafsızlık ve

³¹ Ramazan Erhan Güllü, “Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *CTAD*, Yıl 11, S. 22 (2015), s. 310-315.

³² Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi Ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXI, S. 91 (2015), s. 104.

³³ Antlaşma, üzerinde İtalyan emelleri olan Türkiye’yi rahatlatmıştır. Antlaşma 5 maddeden oluşmaktadır. İlk iki madde tarafsızlık hususundadır. 3. Madde uyumsuzlukların ortadan kaldırılması ve çözüm bulunamazsa yargı yoluna gidileceğini belirtmektedir. 4. Maddede uyumsuzluklar konusunda Lahey Adalet Divanı’na başvurulacağı ve son olarak 5. Madde antlaşmanın onayı ve süresini içermektedir. Antlaşmanın detayları için bkz. Soysal, *Türkiye’nin Siyasi Anlaşmaları*, s. 333-339.

Uzlaşma Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştı. 1930'lara gelindiğinde İtalya'nın takınmış olduğu saldırgan tavır, Türkiye'nin bu ülkeye karşı duyduğu güveni zedelemiş ve onu yeniden temkinli olmaya itmmişti.³⁴

3 Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Türkiye'nin İtalya konusunda yaşadığı endişe de ne denli haklı olduğunu göstermiştir. Bu durum, Milletler Cemiyeti'ne üye olan diğer devletler gibi Türkiye'nin de İtalya'ya ekonomik yaptırım uygulamasına neden oldu. İtalya bu işgalle, Milletler Cemiyeti Andı'nın 12. maddesini ihlal etmişti. Türkiye de, 1932 yılından itibaren Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olduğundan kararı uygulama yoluna gitti. Ancak alınan bu karar, maalesef ki Türkiye'nin aleyhine netice vermiştir. Sebebi de, ticaret hacmindeki düşüştü. Fakat ne olursa olsun ortaya çıkan olumsuzluk karşısında dahi Türkiye, üyesi olduğu cemiyete bağlılığını sürdürmüştür. Yaşanan bu olumsuzluklar, 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sırasında İtalya'nın antlaşmaya Almanya ile birlikte muhalefet etmesi ile sonuçlanmıştır. Üst üste yaşanan sorunlar ve İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla birlikte Türkiye, İtalyan tehlikesine karşı Balkan Antantı ile Sadabad Paktı'nı imzalayarak tehlikeyi bertaraf etme yoluna gitmişti.³⁵

Mussolini, iktidara geldiği İtalya'da ülkenin yeni bir savaşa sürüklenmesine sebep olmuştu.

1.1.4. Uzakdoğu'daki Gelişmeler (1930-1939)

Uzak Doğu'daki egemenlik mücadelesine Çin ve Japonya damga vurdu.

1912 yılının Ocak ayında Çin'de cumhuriyet rejimi ilan edilmiş ve Sun Yat Sen, Çin'in geçici başkanı oldu. Ancak ülke içindeki yerel valiler ile askeri yöneticilerin yönetimde etkili oluşları ülkenin siyasi bir bunalım içerisine sürüklenmesine sebebiyet vermişti. Kıyı kentlerinde sömürgeci olan büyük devletlerin varlığı ile ülkedeki siyasi kargaşa, Sun Yat Sen'in Çin'in güneyinde milliyetçi bir hareket başlatmasına neden olmuştu. Bu hareketin

³⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 572-573.

³⁵ Gönlübol ve Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s.114-118.

amacı, ülkeyi büyük devletlerin sömürgesi olmaktan kurtarmak ve yönetimi tek bir çatı altında toplamaktı. Bu harekete Kuomintang Partisi³⁶ destek vermekteydi. SSCB tarafından desteklenen bu partiye Moskova'nın talimatıyla Çin Komünist Partisi de dahil oldu. Fakat aralarındaki işbirliği 1925 yılına kadar sürdürülebildi. 1925'te Sun Yat Sen'in hayatını kaybetmesi ve yerine gelen Çan Kayşek'in partiyi komünistlerden temizlemeye yönelik hareketi işbirliğinin son bulmasına neden olmuştu. Komünist Parti de Mao Zedung egemenliğinde örgütlenme yoluna gitmişti.³⁷

Çin'de yaşanan gelişmeler böyle iken Japonya, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Uzakdoğu'nun güçlü devleti haline gelmişti ve hala İngilizlerle işbirliğine devam ediyordu. İşbirliğinin sürmesinde, ABD'nin yayılmacı politikası ve SSCB'ye karşı Japonya için denge unsuru olması etkiliydi. Zaman içinde askeri yönetimin Japonya'da etkin konuma gelmesi ve Japonya'nın Çin üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin kısa zamanda bozulmasına sebep oldu.³⁸

1930'lu yıllardan itibaren dünya üzerinde başlayan yayılma isteği, 1931'de Japonların da Mançurya'yı işgal etmesinde etkili oldu. Bu işgal, Pasifik'teki dengelerinde bozulmasının önemli faktörüydü. İşgalle SSCB, 1907'de Japonya ile yaptığı anlaşma neticesinde egemen olduğu Doğu Çin demiryollarını 1935 yılında satmak ve bu bölgeyle ilişkisini kesmek zorunda kaldı. Çünkü Mançurya'nın işgali SSCB'nin demiryolu maliyetini arttırmış ve bu maliyetlerin altından kalkmakta sıkıntı yaşayan SSCB, Japonya ile bir savaşa girmemek için böyle bir çözüm bulmuştu. Mançurya'nın işgaline ilişkin Milletler Cemiyeti'ne başvuran Çin, bu başvurudan bir sonuç alamadı. Milletler Cemiyeti'nde yer alan büyük devletler, Japonya'nın karşısına çıkmak yerine Amerika'yı öne sürmek istedilerse de Amerika, Japonya ile

³⁶ Kuomintang (kısaca KMT) ya da Çin Milliyetçi Partisi şeklinde ifade edilir. 24 Kasım 1894 tarihinde kurulmuştur. Merkezi Tayvan adasındaki Taipei'dedir. Çin'deki monarşiyi devirmek için çalışan Milliyetçiler 1912 yılında Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yönetime hakim olmuşlardır. Çin Cumhuriyeti'nin kurucu ve iktidardaki ve yasama meclisinde en fazla koltuğa sahip partisidir. 1928'den 1949'a kadar Çin'in sonrasında Tayvan'ı Çan Kayşek ve halefleri tarafından yönetmiştir. <https://www.britannica.com/topic/Nationalist-Party-Chinese-political-party>. 02.03.2018.

³⁷ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 69-70.

³⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 536.

karşı karşıya gelmemiştir. Sadece ABD'nin ortaya çıkardığı “Tanınmazlık Doktrini” Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiş ancak bu hamle Japonya'yı durdurmaya yetmemiştir. 1933 Şubatında bu defa Japonya, kuzey Çin Eyaleti olan Jehol'ü işgal edince Milletler Cemiyeti'nden yardım göremeyen Çin, bu işgali mecburen kabul etmek zorunda kaldı. 27 Mart 1933'te Japonya Milletler Cemiyeti'nden çekilince 1934'te Çin ve Japonya arasında bir antlaşma yapıldı. Antlaşma, iki devlet arasındaki sorunların kısa süreli çözümü oldu. Nitekim 1937 yılında Japonya tekrar Çin'e saldıracaktı.³⁹

1937 yılında Japonya'nın Çin topraklarını işgale girişmesi sonucu Çin yönetimine gelen Çan Kay-şek, Yangçe ırmağı boyunca kuzeye çekilmek ve İkinci Dünya Savaşı boyunca burada bulunmak zorunda kalmıştı. Kıyı bölgelere hakim olan Japonlar da Mao Zedung yönetimindeki Komünistleri, Rus sınırına yakın olan kuzeybatı kısmına yerleşmeye mecbur etmişlerdi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sona erene kadar sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilmesi ve Çin'i boşaltmaya başlaması üzerine Mao Zedung yönetimindeki komünistler, Çan Kay-şek ve Kuomintang'a karşı bir mücadele içerisine girerek 1949'da bu mücadeleyi kazanmışlardır.⁴⁰

Böylece komünistler, yönetimi tam anlamıyla ele alarak Çin'de yeni bir dönemi başlatmış oldular. Uzakdoğu'daki mücadele savaşı da başlangıçta Japonya lehine iken savaş sonrası değişen konjonktürle birlikte aleyhine dönüştü.

1.1.5. Türk-İngiliz Münasebetleri (1930-1939)

Birinci Dünya Savaşı'nın kazananlarından olan İngiltere, savaş sonrası dönemde kabul ettiği Wilson İlkeleri ve kurulmasına katkı sağladığı Milletler Cemiyeti ile dünyanın yeni bir savaşın eşiğine gelmesinin önüne geçmek istemişti. Bu yüzden Milli Mücadele'de Türkiye ile yaşadığı sorunları Lozan Barışı'nın imzalanmasıyla sona erdirmiş ve bu dönemde iki ülke arasında çözüm bekleyen tek sorun Musul olarak kalmıştı.

³⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 235, Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 536.

⁴⁰ McNeill, *Dünya Tarihi*, s. 638-639.

1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul sorunu Türkiye ve İngiltere arasında çözümlenecekti. Bu çözüm iki ülke arasındaki ilişkinin normale dönmesindeki en önemli dönüm noktası olacaktı. Elbette ilişkilerin düzelmesinde Musul konusunun çözümlenmiş olması tek başına yeterli değildi. Türkiye'nin Briand-Kellog Paktı'na katılması ve Milletler Cemiyeti'ne üye oluşu ilişkileri olumlu etkileyen diğer unsurlardı. Türkiye'nin atmış olduğu bu adımlar, onun barış taraftarı olduğunun en önemli göstergesiydi. Barış taraftarı olması zaman içinde ortaya çıkan Alman ve İtalyan yayılcı ve saldırgan tavırlarına karşılık Türkiye'nin daha çok İngiltere'ye yakınlaşmasına sebep olacaktır.

İngiltere, 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'nin üzerinde artmaya başlayan Alman etkisinden endişe duymaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesi yaşanan gruplaşmaya benzer grupların ortaya çıkmaması adına Fransa ile bağ kurmamaya çalışmış hatta Almanya'ya karşı Fransa'nın yalnız kalmasına bile göz yummuştu. Avrupa Devletleri'nden destek göremeyen Fransa, Almanya'ya 1935-1938 yılları arasında ödün vermek zorunda kalmıştı. Aynı dönemlerde Almanya'nın artan yayılcı politikasına karşı önlem alma yoluna giden Türkiye, 1936 yılında Karabük demir-çelik işletmelerinin yapımını Almanlar daha iyi şartlar sunduğu halde İngilizlere vermeyi tercih etmişti. Yine iki ülke arasında yapılan bir ticaret anlaşmasıyla demiryollarının bakımı ve tarımsal alanda sulama tesisleri kurma hakkı İngiltere'ye verilmişti.⁴¹

İki ülke arasındaki işbirliğinin güçlenmesi ve her iki ülkenin Akdeniz'deki çıkarları doğrultusunda bir araya gelebilmesi için Akdeniz Paktı imzalanmıştı. Paktın imzalanması ve Montrö'de İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesinin ardından Kral VIII. Edward Eylül 1936'da İstanbul'u ziyaret etmiş, bu ziyaret ilişkilerin sağlam bir temel üzerine kurulduğunun kanıtı olarak gösterilmişti.⁴²

⁴¹ Oran, Türk Dış Politikası, C. I, s.267-273. Sander, *Siyasi Tarih*, s. 49.

⁴² Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2004, s. 44.

1937 yılına gelindiğinde bu defa Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Londra'da İngiliz Kralının taç giyme merasimine katılmış ve duyduğu memnuniyeti 14 Haziran 1937'de yaptığı konuşmasında şu sözlerle dile getirmişti:

İngiltere ile münasebetlerimizin hakiki bir dostluk ve emniyet hislerine müstenit olduğunu söylemek benim için bahtiyarlıktır. ... Sulh davasında İngiltere'nin takip ettiği hattı hareketi, zihniyetimize uygun bulmaktayız. Memleketlerimiz arasındaki itimat hisleri, aradaki münasebetlerin inkişafı için ve beynelmilel sulh davasında ve cemiyet havasında kıymetli bir amil olarak müessir olmak için çok faydalı olacaktır.⁴³

1937 yılına kadar samimi dostluk ilişkileri sürdüren iki ülke herhangi bir dostluk ve tarafsızlık antlaşmasına imza atmamıştı. 1937 yılında Türkiye'nin böyle bir antlaşma imzalanmasına yönelik teklifi ise şartların uygun olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmişti.⁴⁴

1938 yılına gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığının farkına varan İngiltere, Almanya'ya karşı Türkiye'yi kazanmak için bir anlaşma imzalamaya istekli olacaktı. Yapılacak antlaşma yeni bir antlaşma olmaktan çok daha önce 2 Eylül 1936'da yapılan Ticaret ve Takas Antlaşması'na ilave edilen ek bir antlaşma niteliği taşıyacaktı. İngiltere'de üretilen malların Türkiye'ye ihraç edilmesiyle ilgili Güvence Anlaşması ile Silahlanma Kredisi Anlaşması olarak 27 Mayıs 1938 tarihinde imzalanmıştı. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye'ye, 10 milyon sterlin ticari ve 6 milyon sterlin silahlanma kredisi verilmesi kararlaştırılmıştı. Antlaşmaya Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Halifax, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ve Türk İktisat Kurulu Başkanı Metin Eriş imza atmışlardır.⁴⁵ İngiltere bu hamleyi Almanya'nın Türkiye'deki etkisini kırmak adına yapmıştı. Bu hamle karşısında Almanya, 1938 yılının Ekim ayında Türkiye'ye 150 milyon

⁴³ Gönülbol ve Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, s. 118-119.

⁴⁴ Suat Bilge, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s.128.

⁴⁵ Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, s.74.

marklık kredi açmış ve Türkiye üzerindeki etkisini devam ettirmeye dönük büyük bir hamle yapmıştı.⁴⁶

1938 yılının sonuna doğru Türk Hükümeti, Almanya'dan almış olduğu krediyi sanayi, silah, teçhizat, bayındırlık ve diğer konularda verilen siparişlerin ödenmesi hususunda kullanılacağını belirten bir bildiri yayınlamıştı. Böylece Almanya'dan aldığı krediyi nasıl kullanacağına ilişkin oluşan sorulara cevap vermişti. İngiltere de Türkiye üzerindeki etkinliğini devam ettirebilmek adına, Türk-İngiliz Kredi Anlaşması'nın satın alma kaleminden sürekli yararlanmayı amaçlamıştı. Ayrıca 1939 yılının başında Türkiye'ye ek bir takas anlaşması teklifinde bulunmuştu. İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar buna izin vermediği için daha fazla mali yük altına girmesi eleştirilere sebep olmuştu.⁴⁷

İngiltere'nin ekonomi politikası dışında Başbakan Neville Chamberlain'in Almanya'ya karşı yürütmüş olduğu "Yatıştırma Politikası"⁴⁸ da bir diğer eleştiri konusuydu. Çünkü Almanya, 1936'da Ren Bölgesini silahlandırmış, 1938'de Avusturya'yı ilhak etmiş ve Çekoslovakya'nın Almanca konuşan Südetler bölgesinin kendisine verilmesini istemişti. İngiltere, Almanya'nın Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini işgali karşısında bir hamlede bulunmamış hatta Münih Konferansı⁴⁹ ile bölgeyi Almanlara

⁴⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s. 273.

⁴⁷ Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, s. 168.

⁴⁸ Neville Chamberlain'in 1937-1938 yıllarında Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı uygulamış olduğu politikadır. Olaylar çıkmadan çözümlenmeye çalışılmış ancak bir başarı sağlanamamıştır Merve Özkan Borsa, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 54 (2016), s.87.

⁴⁹ Almanlar Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'ya işgale başlamıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Versay Antlaşması'yla Südetler Bölgesi Çekoslovakya'ya bırakılmıştı. Bölgede 3,5 milyon Alman bulunmaktaydı. Almanlar sınıra asker yığmaya başlayınca Çekoslovakya seferberlik ilan etti ve 1924 yılında Fransa ile yaptığı ittifak gereği Fransa'dan yardım istedi. Fransa, İngiltere ile hareket etmek isteyince İngiltere, her iki devlete her zaman yardım edemeyeceğini bildirdi. Bu olay üzerine İngiltere Başbakanı Chamberlain, Hitler'in düşüncesinin ne olduğunu öğrenmek amacıyla 15 Eylül 1938'de Almanya'ya gitti. Görüşmede sonrası Chamberlain, Almanya'nın Almanların çoğunlukta oldukları yerleri ele geçirirse bir savaş olmayacağı sonucuna ulaştı. Almanya'nın bölgeyi ele geçirmek için kararlı ve Fransa'nın yaptığı ittifak gereği Çekoslovakya'ya yardım edecek olması savaşın büyümesine sebebiyet verecekti. Bu durumu görüşmek üzere Almanya, Fransa ve İngiltere liderleri Münih'te bir araya geldi. Görüşmede, Çekoslovakya'ya danışmaksızın 29 Eylül 1938 tarihinde Südetler bölgesinin Almanlara bırakılması kararı alındı. Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 541-542. Sander, *Siyasi Tarih*

bırakmıştı. Chamberlain'e göre milletler, kendi geleceklerini kendileri belirleme ilkeleri doğrultusunda hareket ettiklerinden İngiltere'nin bu duruma müdahale etme hakkı yoktu.⁵⁰

1939 yılında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve Almanya'nın Çekoslovakya'nın diğer kısımlarını işgal etmiş olması ve Polonya ile Danzig sorunu⁵¹ yaşaması, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaşmasına sebep olacak ve Alman Büyükelçisi olarak Ankara'ya görevlendirilen Von Papen bile bu yakınlaşmaya engel olamayacaktı. Bu yakınlaşma yakın zamanda imzalanacak olan ittifakın ilk aşamasıydı.⁵²

1.1.6. Türk-Sovyet Münasebetleri (1930-1939)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'nın mevcut yönetiminde meydana gelen değişiklik özellikle 1925'ten itibaren 1930'lu yıllarda dış siyasetinin yumuşamasına sebep olmuştu. Bu dönemde Avrupa'da barışı destekleyen ve barışın yerleşmesine katkıda bulunarak ilişkilerin yumuşamasına sağlayan ülkelerden biri olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'na kadar ideolojik amaçlarını ön planda tutarken özellikle 1944 yılından 1980'lerin sonuna doğru kadar "süper güç" olarak ideolojik planlarını hayata geçirebilecek kadar yükselmişti. Bu durumun ortaya çıkışında SSCB'ye yakınlık duyan ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası ortamda bağımsızlıklarını kazanmaları etkili olmuştur.⁵³

1925 yılında Türkiye ile SSCB arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'ndan 1933 yılına kadar ilişkiler oldukça dostane ve samimiydi.⁵⁴

1918-1994, s. 59-60. Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s. 407-408. Borsa, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi", 98.

⁵⁰ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.49-50.

⁵¹ 29-30 Ağustos 1939 gecesi Almanya, Polonya'dan Danzig serbest şehrinin kendisine verilmesini, koridor alanı için plebisit yapılmasını, seferberliğin kaldırılmasını ve konuların görüşülmesi için Polonya'dan bir temsilcinin 30 Ağustos günü Berlin'de olmasını istedi. Polonya geleceğini tehlikeye düşürmemek adına Berlin'deki büyükelçisini görevlendirdi. Ancak Büyükelçi, Alman yetkililerle 31 Ağustos tarihinde iletişime geçebildiği için bu durum Almanya tarafından Polonya'nın istekleri reddettiği şeklinde algılandı ve 1 Eylül günü Polonya işgal edildi. 544.

⁵² Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s.595. Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 263.

⁵³ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 39.

⁵⁴ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2010, s. 118.

SSCB, Türkiye ile olan ilişkilerini daha da ileri götürmüş ve 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı ilk olarak 1929 yılına kadar uzatmıştır. 1929 yılına gelindiğinde antlaşma bu kez iki sene süreyle bir kez daha uzatılmıştır. 30 Ekim 1931 tarihi itibarıyla uzatma süresi 5 yıla çıkarılmış ve yeni bir protokol de eklenmiştir. Antlaşmanın 5 yılın ardından son olarak 7 Kasım 1945 tarihine kadar uzatılmasına karar verilmiştir.⁵⁵

İki ülke ilişkilerinin iyi gittiğinin kanıtı, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'ndan 3 yıl sonra yani 1928'de SSCB'nin uygulamaya koyduğu 5 yıllık kalkınma planı, Türkiye'ye rol model olmuştu. Çünkü SSCB, uygulamış olduğu bu plan ile 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden etkilenmemişti. Ekonomisini düzeltmek isteyen Türkiye, SSCB ile temasa geçmiş, kendi kaynaklarının incelenmesi ve uygun bir planın hazırlanması konusunda yardım talebinde bulunmuştur. Gerekli incelemeleri yapmak üzere Türkiye'ye gelen Sovyet heyeti, uzun bir araştırma süreci sonrasında raporlar oluşturmuşlardı. İlgili raporlar, bir kitap haline getirilip 17 Nisan 1934 tarihinden itibaren "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" adı altında uygulanmaya konulmuştu.⁵⁶

Planın hayata geçirilmesi için Türkiye SSCB'den kredi temin edecekti. SSCB'nin verecek olduğu bu kredinin daha sonra Almanya ile İngiltere'den alınacak kredilere örnek teşkil edecek olması büyük önem arz etmekteydi. Ancak savaş kıvılcımlarının ortaya çıkmasıyla birlikte kredi sağlayan devletler Türkiye'yi kendi yanlarına çekmeye çalışacaklardır.⁵⁷

İki ülke ilişkilerine gölge düşürecek bir olay 1930'lu yıllara kadar yaşanmamıştır. 1932 yılında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması ilişkilerin bozulmasının ilk sebebi olacaktır. SSCB Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla onun Batılı devletlerin eksenine gireceğinden endişe duymuştu. Ancak Türkiye'nin cemiyete üye olurken ilişkilerinin bozulmayacağına dair ona güvence vermiş olması SSCB'nin endişesini

⁵⁵ Salim Gökçen, "Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.3 (2007), s.130.

⁵⁶ Perihan Ünlü Soylu ve Özlem Yaktı, "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", *History Studies*, C.4, Özel S. (2012), s. 371-373.

⁵⁷ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s.320.

azaltmıştır. Ayrıca Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikaları 1934'te SSCB'nin de bu cemiyete üye olması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu üyelikle hem SSCB'nin endişesi hem de kriz ortadan kalkmış oldu. SSCB'nin oluşuma dahil olması aynı zamanda iki ülkenin birlikte hareket etmesini sağlamıştır.⁵⁸

SSCB'nin Türkiye'yi desteklediğini gösteren bir olay, Boğazlar meselesinde yaşandı. Alman ve İtalyan tehlikelerine karşı boğazların tehlikeye düşmesi üzerine mevcut boğazlar statüsünün değişmesi hususunda 1933 tarihinden itibaren çaba harcayan Türkiye, bu konudaki desteği SSCB'den görmüştü.⁵⁹ SSCB, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin taşıdığı endişenin haklı olduğunu savunmuştur.

Türkiye'ye desteğini uluslararası arenada ve yaptığı antlaşmalarla gösteren SSCB, Türkiye'nin boğazların silahlandırılma isteğini desteklemiştir. Hatta silahları kendisi tedarik etme teklifinde bile bulunmuştur ancak teklif kabul görmemiştir. Daha sonra da 22 Temmuz 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştı. Türkiye'ye silah tedarikin gerçekleştirilemeyen SSCB, aynı yılın Ekim ayında toplanan Milletler Cemiyeti Genel Kurul toplantısında Türkiye ile ikili ittifak yapmak istemiştir. Bu ittifakın amacı yine boğazların silahlanma görevini üstlenebilmek ve boğazlardan geçerek kendisine Karadeniz üzerinden saldırarak herhangi bir düşmana Türkiye'nin izin vermesini engellemektir. Bu teklifler karşılığında Türkiye, Akdeniz'de kendisine saldırarak olan devlete karşı koruma ve yardım talebinde bulunmuştu. SSCB bu yükümlülüğü almak istememiş ve konuyu Moskova'da görüşmeyi teklif etmişti. Görüşmeden Türkiye vasıtasıyla haberdar olan İngiltere, ittifak yapılmasının Montrö'yü yok sayacağını ya da Montrö imzalanmışken böyle bir ittifakın gereksiz olacağını ifade etmiştir. Türkiye, Montrö Antlaşması ile Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmuşken onu tehlikeye atmak istemeyecek ve iki ülke arasında bir antlaşma yapılmayacaktı. Antlaşmanın imzalanmamış olması ise iki ülke ilişkilerinin zedelenmesine neden olmuştur.⁶⁰

⁵⁸ Oran, Türk Dış Politikası, C. I, s.319-320.

⁵⁹ Gönülbol ve Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", s. 109-110.

⁶⁰ Oran, Türk Dış Politikası, C. I, s.321.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasıyla birlikte Türkiye'nin Batılı devletlere yaklaşması ve işbirliğini arttırması aynı ölçüde SSCB'nin memnuniyetsizliğini de arttırmıştı. SSCB, Türkiye'nin sadece kendisiyle iyi ilişki içinde olmasını ve boğazları birlikte savunmasını istiyordu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin dışında Türkiye ile bir ittifak yapmak isteyen SSCB, boğazlar konusunda istediklerini elde edememiştir.

1937 yılıyla birlikte Roma-Berlin Mihveri'nin kurulması, Çin-Japon savaşı ve İspanya'da iç savaşın başlaması gibi gelişmeler Avrupalı ülkeleri karşı karşıya getiren nedenlerdi. Daha bu sorunlara çözüm bulunmadan 1938 yılında bu defa Almanların Avusturya'yı ilhak etmesi ve aynı dönemde toplanan Münih Konferansı ile Südetler bölgesinin Çekoslovakya'ya danışmadan Almanlara bırakılması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan olaylar savaşın habercisi gibiydi. Bu olayların yaşandığı savaşa kadar ki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde sıcak bir temasın yaşanmamış ilişkiler sadece milletlerarası oturumlarda ve ikili olarak devam etmişti.⁶¹

1.1.7. Türk-Fransız Münasebetleri (1930-1939)

Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nda farklı gruplarda yer aldığımız, Milli Mücadele'de özellikle Güney cephesinde sıcak çatışma yaşadığımız ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kalan sorunların çözümünde karşımıza en sık çıkan ülkedir.

Dünya üzerindeki savaşların sona ermesinin ardından barışın korunması ve statükonun devam etmesi gerektiğini savunan devletlerin başında Fransa gelmekteydi. Dünyanın yeni bir savaşa sürüklenmesini önlemek için bir taraftan İngiltere ile olan ilişkilerini sıkı tutmak ve birlikte hareket etmek isterken diğer taraftan Alman-İtalyan birlikteliğini engelleme niyetindeydi. Bu süreçte İngiltere dışında SSCB ile yakınlaşan Fransa, 1932'de Saldırmazlık Paktı imzalamıştı. Benzer bir antlaşmayı Almanya ile yapma amacı vardı. 1921 yılında Polonya, 1924 yılında Çekoslovakya ile

⁶¹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.168-169.

yapmış olduğu benzer anlaşmalar bu devletlerin Fransa yanında yer almasını sağlamış ve antlaşmalarla her iki devleti kendi yanında tutmaya çalışmıştı.⁶²

İtalya'nın başlattığı yayılcı politikaya karşı Türkiye,1934 yılından itibaren SSCB ile var olan ilişkilerini zedelemeyen İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmıştı. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Milletler Cemiyeti'ne üye olan devletlerin yaptırımına neden olmuştu. Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında üye olan Türkiye de İngiltere ve Fransa gibi İtalya'ya yaptırım uygulayan ve bu devletlerle beraber hareket eden devletlerden biri olmuştu. 1936 yılında İspanya'da iç savaşın başlamasından bir yıl sonra Akdeniz'de korsanlık yapan İtalyanlara karşı Türkiye, yine İngiltere ve Fransa'yla birlikte hareket etmeye devam etmişti.⁶³

1937 yılında İngiltere ile ittifak yapma girişiminde bulunan Türkiye'ye, Almanya ve İtalya'ya karşı yatıştırma siyaseti sürdüren İngiliz Hükümeti tarafından olumlu bir cevap verilmemişti. 1938 yılına gelindiğinde İtalya'nın Balkanlara yönelik saldırgan tutumu ve Almanya'nın yönünü Balkanlara dönmesi, Türkiye'yi önlem almaya iten sebeplerdi. Türkiye, tehlikelere karşı hem batılı devletler ile birlikte hareket etmek hem de bir ittifak antlaşmasını imzalamak için çalışmalarına hız vermişti. 1938 yılının Eylül ayında Fransızlarla başlayacak olan görüşmelere İngilizlerin de katılmasını ve Hatay sorununun çözülmesini isteyecek ancak yatıştırma siyaseti izlemeyi devam ettiren İngiltere'nin bu teklife yanıtı, yine olumsuz olacaktı.⁶⁴

Dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklenmesi ve Hatay sorunun çözümünde Fransa'nın tavrını yumuşatması iki devlet arasındaki sorunların son bulmasına ve aralarında yeni bir ittifakın gerçekleştirilmesine giden süreci başlatacaktı.

⁶² İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", Belleten, C. XLV/I, S. 177 (1981), s. 97.

⁶³ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", Belleten, XLV/I, S. 182, (1982), s. 370.

⁶⁴ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s.271; Yavuz Özgüldür, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: "Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 83.

1.1.8. Türk-Amerikan Münasebetleri

Birinci Dünya Savaşı'na sonradan katılarak savaşın gidişatını İtilaf Devletleri nezdinde değiştiren Amerika, savaş sonrasında kalıcı bir barış ortamının sağlanması için galip devletlerin topraklarını genişletmemelerini, mağlup devletlerden savaş tazminatı alınmamasını, devletlerin başka bir devletin himayesi altına girmemesini ve ileride ortaya çıkabilecek savaş olasılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası bir örgütün kurulmasını istemişti.⁶⁵

Tarihe "Wilson İlkeleri" olarak geçen bu ilkelerden bir tanesi Milletler Cemiyeti adını alacak olan uluslararası cemiyetin kurulmasıyla ilgiliydi. Kurulacak olan cemiyet, devletler arasındaki sorunları çözümlenecek, barış ortamını sağlayacak, gerektiği takdirde sınır düzenlemesi yapabilecekti.⁶⁶ Başkan Wilson için barış ve barışın korunması son derece önem taşıymaktaydı. Bu yüzden Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli toplantısında Müttefiklerine, Milletler Cemiyeti'ni oluşturma fikrini kabul ettirmiş ardından da derhal Amerika'ya dönmüştü. Başlangıçtan itibaren Wilson'un bu konudaki düşünce ve girişimlerine tepki gösteren Amerikan kamuoyuna göre, ABD'nin öncülük edeceği teşkilat ABD'nin birçok olay ve Avrupa siyasetinin içinde yer almasına sebebiyet verecekti.⁶⁷

Aynı fikirlere sahip olan Amerikan Senatosu, Paris Barış Konferansı'na katıldığı halde 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Antlaşması ile Milletler Cemiyeti andını onaylamamıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, Avusturya ve Macaristan ile ayrı antlaşmalar yapmış, Türkiye ile herhangi bir savaşa girişmediği için bir antlaşma yapma ihtiyacı duymamıştı.⁶⁸

Milletler Cemiyeti'ne katılmayan Amerika, bu teşkilattan tam olarak uzak da kalamamıştı. Cemiyete katılmasa da Milletlerarası Daimi Adalet

⁶⁵ Aşar, Servet, "İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü'nün Uyguladığı Dış Politika", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Sunulmayan Bildiriler, *İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1999, s. 558.

⁶⁶ Onur Öymen, Silahsız Savaş, *Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2002, s. 20.

⁶⁷ Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 213.

⁶⁸ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 575.

Divanına katılarak cemiyetin barış ve silahsızlanma faaliyetleriyle ilgilenmiş, bu konuların görüşüldüğü toplantılara gözlemciler göndermişti. 1922 tarihli Washington Deniz Silahlarının Sınırlandırılması⁶⁹ ve 1928'deki Briand-Kellog Paktı, ABD'nin silahsızlanma ve barışın korunması hususunda verdiği çabanın neticeleriydi.⁷⁰

Milli Mücadele'nin sona erdiği 1922 yılından sonra Amerikan dış politikasını yürütenler ya yalnızlık ya da Batılı Devletlerle işbirliği yapma politikası gütmüşlerdi. Dönemin ilk iki başkanı olan Harding ile Coolidge yalnızlık politikası benimsemişler ve dış politikalarını Dışişleri Bakanları olan Hughes ile Kellog'a bırakmışlardı. Üçüncü Başkan Harbert Hoover ise 1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi'nden kaynaklı olarak iç politikaya yoğunlaşmıştı. Ekonomide daha çok bireysel ekonomik özgürlüğün benimsendiği Amerika'da yaşanan ekonomik kriz bu fikrin çok da sağlıklı olmadığını ortaya koymuştu. 1932 yılında Amerikan Başkanı olan Roosevelt, Amerikan Senatosu'nda yalnızlık politikası güden Demokratların çoğunluğa sahip olması nedeniyle daha çok bu politikaya devam etmişti. Ekonomiye "New Deal" adı verilen yeni bakış açıları getirerek ekonomik bunalımı ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Ayrıca 1936 yılında kabul ettiği Tarafsızlık Yasası'yla Amerikan bandıralı gemilerin savaş alanlarında dolaşmasını ve savaş malzemesi almak için kredi verilmesini yasaklamıştı. Bu tedbiri almasındaki amacı, Birinci Dünya Savaşı'na girmelerine sebep olan olayları tekrar yaşamak istememesiydi.⁷¹

⁶⁹ Washington Konferansı, Pasifik'te Amerika, Japonya ve İngiltere arasındaki silahlanma yarışından kaynaklanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle toplanmış ve 6 Şubat 1922'de, "Washington Deniz Antlaşması" adlı paktın imzalanmasıyla sona ermiştir. Paktın süresinin 1931'e kadar olmasına karar verildi. Bu antlaşma ile Amerika ve İngiltere 525.000, Japonya 315.000, Fransa ve İtalya 175.000 tonajındaki gemilere sahip olabileceklerdi. Böylece İngiltere, deniz üstünlüğünü Amerika ile paylaşmış oldu. Japonya, Amerika ve İngiltere'nin ardından en büyük üçüncü deniz gücü oldu. Uzun süreli beklentileri karşılamayan antlaşma, Pasifik'teki silahlanma yarışını ortadan kaldırmadı. Savaş gemilerinin tonaj ve sayısı sınırlamaları devletleri kruvazör ve destroyer gibi küçük zırhlıların yapımına teşvik etti. Sonuç olarak, dünya barışı yeni bir silahlanma yarışıyla karşı karşıya kalmış oldu. Mustafa Özyürek, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922", *International Journal of Social Science*, S. 49 (2016), s. 398-399.

⁷⁰ Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 215.

⁷¹ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 66-68.

ABD'nin Tarafsızlık Yasası ile kapılarını dış dünyaya kapatması, dünyayı Nasyonal Sosyalist Almanya'nın ilerlemesini engelleyecek büyük bir gücün varlığından yoksun bırakmak demektir.⁷² Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ödemek zorunda olduğu tazminatlar ile ülkenin imarına yapacağı harcamalar ülkeye daha fazla gelir sağlaması gerektiği anlamına gelmekteydi. Gelir-gider dengesini kurmaya çalışmak Almanya'nın ekonomik anlamda kalkınmasını sağlarken ithalatını arttırmıştı. İkinci Dünya Savaşı'na kadar kurmuş olduğu denge Almanya'da ekonomik kalkınma sağlanmıştı.⁷³

Avrupa siyasetinden yalnızlık politikasıyla uzak durmaya çalışan Amerika, politikası gereği Almanya'nın büyük bir güç olarak dünya sahnesine çıkmasını ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını engelleyememiştir.

1.1.9. İspanya İç Savaşı (18 Temmuz 1936)

İspanya'da yaşanan iç savaş Avrupalı devletleri karşı karşıya getirmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden biri olmuştur.

1902'de daha 16 yaşındayken İspanya tahtına geçmiş olan Alfonso ile olaylar zinciri başlamıştır. Kendisi anayasalı monarşiyi benimsediğinden ülke için bir anayasa hazırlatmıştı. Hazırlanan anayasa ile ülkede kaos daha etkin hale geldi. Yeni anayasayla, 1902-1923 tarihleri arasında ülkede toplam 33 kabine düştü. Bu duruma ekonomik sıkıntılar da eklenince ordu, 1923 yılında askeri bir darbeyle yönetimi eline aldı. Darbe sonucu Başbakan olan General Primo de Rivera kendine Mussolini'yi örnek almış ve diktatörlük yönetimini seçerek demokratik olan bütün birimlere son vermişti. Rivera yaklaşık yedi yıl iktidarda kalmış ve iktidarlığı süresince sol ile sağ arasındaki uçurum daha artmıştı. Ordunun desteğini Rivera'dan kesmesi onun 1930 yılında istifasına neden olmuştu.⁷⁴

⁷² Oran, Türk Dış Politikası, C. I, s. 404.

⁷³ İbrahim Bakırtaş ve Ali Tekinşen, "Dünya Savaşları Ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (2004), s.93.

⁷⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 263-264.

1930 yılında Rivera'nın istifasıyla dikta rejiminin yıkıldığı İspanya'da Kral XIII. Alfonso'nun tahttan çekilmesiyle ülkede demokratik cumhuriyet rejimi kurulmuştu. Fakat ülke uzun bir zaman demokratik bir rejimle yönetilmediği için yeni rejim, kralcı ve milliyetçiler, komünist ve anarşistler arasında ince bir çizgide yer almaktaydı.⁷⁵

Bu ince çizginin hakim olduğu ülkede 1936 yılına gelindiğinde, Fas'ta bulunan milliyetçiler General Franco önderliğinde Kral'a karşı ayaklanmışlardı. Ayaklanmaya İspanya'daki bazı birliklerin katılması sonucu hükümet yanlıları Fransa'dan, milliyetçiler İtalya ve Almanya'dan destek istemişler ve ülkeyi iç savaşa sürüklemişlerdi.⁷⁶

18 Temmuz 1936'da başlayan iç savaş, 1939 yılına kadar devam etmişti. Çatışmaların başlamasından birkaç hafta sonra İtalya, Portekiz ve Almanya General Franco'ya; SSCB de Madrid Hükümeti'ne yardımda bulunmuştu. Bu yardımlar İspanya iç savaşının uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olmuştu. İngiltere'nin başını çektiği ve Fransa'nın desteklediği taraf olmama politikası, İkinci Dünya Savaşı'nın daha erken çıkmasının önüne geçmişti.⁷⁷ Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışını engelleyememiş ve Avrupalı Devletlerin destekledikleri taraflar, iç savaşı bitirmekten ziyade daha de derinleştirmişlerdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar hem Türkiye'nin yaşadığı sorunlar ve bu sorunlara bulduğu çözümler hem de Avrupalı Devletlerin yeni bir savaşın eşiğine gelirken aldığı tedbirler ile takındığı tutumlar bu bölümde verilmeye çalışıldı. Bundan sonraki süreçte savaşın başlaması ve savaşta yaşananlar ile Türkiye'nin iç politikada yaşadıkları anlatılacaktır.

⁷⁵ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s. 55.

⁷⁶ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 3. Kitap, Ankara: Turhan Kitapevi, 1970, s. 38.

⁷⁷ Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", 141.

1.2. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye ve Dış Politikası

1.2.1. Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (17 Aralık 1925)

Birinci Dünya Savaşı'nda farklı gruplarda, birbirlerine karşı mücadele eden Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkiler ancak savaşın sona ermesinden sonra normalleşmişti. İlişkilerin normalleşmesinde en önemli başlangıç, 15 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'yla olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1917 yılında Rusya'da ihtilalin çıkınca Rusya, savaştan çekilmişti. İmzalanan antlaşmayla ile Türkler ile Ruslar arasındaki savaş da sona ermiş oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ilişkilerin düzelmesi ve iki devlet arasındaki ilk temas, Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in Havza'ya geçiş döneminde gerçekleşmişti. SSCB, ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek için Türkiye'ye askeri malzeme ve para yardımında bulunacağını belirtmişti.⁷⁸

Milli Mücadele Dönemi'nde her türlü yardıma ihtiyaç vardı. Anadolu İtilaf Kuvvetlerince işgal edilmişti. İşgali sonlandırmak için SSCB'nin dostane tavrı Türkiye'nin de elini kuvvetlendirmekteydi. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının ardından 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal, Lenin'e gönderdiği mektupta; dostluklarının geliştirilmesini temenni etmişti.⁷⁹

SSCB tarafından olumlu yaklaşılan bu girişim, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu antlaşma ile her iki ülke arasında uzun sürecek olan dostluk ilişkilerinin temeli atılmış ve karşılıklı yapılan görüşmelerin büyük kısmı bu antlaşmanın üzerine bina edilmiştir. Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla Sevr Antlaşması reddedilmiş, Misak-ı Milli ile sınırlar tanınmış ve Türk-Sovyet sınırı son halini almıştır.⁸⁰ Yine iki ülke arasında yaşanan samimi ilişkiler, SSCB'nin

⁷⁸ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996, s. 318-321.

⁷⁹ Mahmut Bolat, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri" Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, C. VII, S. I (2006), s. 67.

⁸⁰ Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2004), s. 326.

aracılığıyla 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması'nın Türkiye ve Kafkas Hükümetleri (Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan) arasında imzalanmasını sağlamıştır.⁸¹

Bu antlaşmaların dışında 1920-1921 yılları arasında SSCB Türkiye'ye askeri teçhizat ve yedek parça temininde bulunmuştur. 45181 tüfek (52599 sandık cephane), 9520 adet süngü, 99'u ağır 310 makinalı tüfek (1123 sandık cephane), muhtelif çaplarda 96 top (166910 top mermisi) tedarik etmiştir. Ayrıca 1920-1922 yılları arasında 11 milyon altın ruble para yardımında bulunmuştur. Bu paranın 1 milyonu 1920 yılında, geri kalan 10 milyonu ise 1921-1922 yıllarında gönderilmiştir.⁸²

Milli Mücadele dönemi sonlandıktan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu yönde devam etmekte olup her iki ülkenin de çözmesi gereken sorunları vardı. Türkiye, Musul sorunuyla alakalı olarak İngiltere ile sorun yaşıyordu. SSCB'nin ise ilişkileri iyi olumlu yönde ilerliyor hatta İngiltere 1924 yılında SSCB'yi resmen tanıyordu. Bunun üzerine iki devlet arasında biri genel diğeri ticari olmak üzere iki antlaşma imzalanmıştı. Fakat Ekim 1924'te İngiltere'de yapılan seçimlerde yönetimin el değiştirmesi sonucu anlaşmalar, onaylanmamıştı. Aynı dönemde Fransa da SSCB'yi tanımıştı ancak bu ülkeler arasındaki ilişkiler tanımaktan öteye geçememiş ve ilişkileri normal sürece dönememişti.⁸³

SSCB ile Türkiye ilişkileri Musul sorunun Türkiye aleyhine resmi olarak sonuçlanmasının ardından yeni bir sürece girmişti. SSCB, Türkiye'ye karşı olan dost tutumunu sürdürdüğünü ve onun yanında olduğunu göstermek amacıyla yeni bir anlaşma yapma girişiminde bulunmuştu.⁸⁴ Bu girişim sonucunda 17 Aralık 1925'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştı.⁸⁵ Anlaşmaya göre; taraflardan biri saldırıya uğradığı durumda diğeri tarafsız olacak, biri saldırıya uğrarsa diğeri ona karşı savaşa

⁸¹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s. 70-71.

⁸² Fadime Tosik, Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2002, s.122.

⁸³ Fadime Tosik, Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği, s.124.

⁸⁴ Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 4508 (2009), s. 297-299.

⁸⁵ A.A. Gromiko, V.M.Hvostov, İ.N.Zemskov, *Dokumenti Vneşniy Politiki SSSR, Vosmoy Tom*, 1 Yanvary - 31 Dekabrya 1925, Moskva, 1963, s. 739-741.

girmeyecek ve kendi çıkarları için karşı karşıya gelmeyeceklerdi.⁸⁶ Antlaşma, her iki devletin imzalamış olduğu ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasıydı. Bu antlaşmaya ek olarak 9 Eylül 1926 tarihinde bir de protokol imzalandı böylece iki ülkeye ait sınırlar kesinleştirilmiş oldu.⁸⁷

Londra gazetelerinde Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasına yönelik yapılan yorumlarda, Musul konusunda Türkiye aleyhine verilen karar gerekçe gösterilmişti. Avrupa'nın diğer başkentlerindeki gazeteler, antlaşmayı Musul kararı ve Locarno Antlaşması'na⁸⁸ karşı iki ülkenin verdiği ortak tepki olarak yorumlamışlardı. Cumhuriyet Gazetesi 25 Aralık 1925 tarihli baskısında, Milletler Cemiyeti'nin Musul hakkında vermiş olduğu kararla Locarno Antlaşması'nı aynı ruh ve siyasetin eserleri olarak değerlendirmişti.⁸⁹

Başlangıçta Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın geçerlilik süresi 3 yıl olarak kararlaştırılmıştı ancak 17 Aralık 1928 tarihinde imzalanan ek bir protokol ile iki yıl daha yürürlükte kalmasına karar verildi.⁹⁰ Ardından uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerden dolayı anlaşma, belirli periyotlarda uzatılmış ve 1945 yılına kadar geçerliliğini korumuştur.⁹¹

⁸⁶ Antlaşma metni için, İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, 335-339.

⁸⁷ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.117.

⁸⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra barışın korunması için Almanya, Fransa, Belçika, İngiltere ve İtalya arasında 1 Aralık 1925'de imzalanan bir antlaşmadır. 3 maddeden oluşmaktadır. İlk maddede, karşılıklı güven sağlanması için Almanya-Fransa ile Almanya-Belçika sınırları ve Ren Bölgesinin silahsızlandırılması kabul edilmiştir. Almanya antlaşmayla Batı sınırlarına, İngiltere de Almanya'nın Belçika ile Fransa sınırlarına garanti vermiş ancak doğu sınırları bu garanti dışında kalmıştır. İkinci maddede, Almanya ile Fransa, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında yaşanacak olan anlaşmazlıkta hakemlik yapılması kararı alınmıştır. Son madde, Fransa-Çekoslovakya-Polonya arasındaki karşılıklı garantiyi içermektedir. Antlaşmayla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa ve Almanya arasındaki ilişkiler, ilk kez normalleşmiştir. Mustafa Aydın, Sevi Gümüş, "Locarno Antlaşmaları", *Türk Dış Politikası 1919-1980, Başlangıçtan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 403. Erkan Cevizliler ve Ali Servet Öncü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı", *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 (2013), s. 329-335.

⁸⁹ Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 127.

⁹⁰ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 565.

⁹¹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.124-127.

1.2.2. Briand-Kellog Paktı (28 Ağustos 1928)

Locarno Antlaşmaları ile Almanya ve Fransa arasında sağlanan güvenin ardından sıra, Fransa'nın Amerika ile kuracağı birlikteliğe gelmişti. Bu birliktelikle Fransa, ABD ile müttefik olmayı ve Avrupa'da özel bir yer edinmeyi amaçlıyordu. Ancak iki devlet arasında bir savaşın çıkma ihtimalinin düşük olması ve gelecekte bir savaş çıktığı takdirde ABD'nin Fransa'ya karşı ittifaka girişemeyecek olması ABD'nin bu konuya temkinli davranmasına neden olmuştu.⁹²

Bu temkinli yaklaşımın bir diğer nedeni de ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tekrar Monro Doktrini⁹³'ne dönmek istemesiydi. İmzalanacak olası bir antlaşma ile ABD, kendini tekrar bir savaş içinde bulabilirdi. Duruma bir çözüm bulmak isteyen ABD Dışişleri Bakanı Kellog, imzalanacak antlaşmanın sadece Fransa ile değil tüm dünya devletleri ile imzalanmasını ve savaşmanın kanunsuz olduğunu ilan etmenin daha uygun olacağını Fransa Dışişleri Bakanı Briand'a bildirdi. Ardından ABD, konuyu görüşmek üzere SSCB⁹⁴ dışındaki devletlere başvurdu. Bu devletlerden sadece İngiltere ve Fransa, daha önce müttefiklerine karşı imzalamış oldukları antlaşmalar gereği yeni yapılan antlaşmaya bazı koşullar çerçevesinde katılabileceklerdi.⁹⁵

Antlaşma 28 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya'nın katılımıyla

⁹² Mehmet Sait Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, S. 37 (2013), s. 147.

⁹³1787'de kurulan Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa devletlerinin Amerika kıtasına müdahalede bulunmasını istemiyordu. İngiltere, Fransa ve Prusya'nın Latin Amerika; Rusya'nın Kuzey Amerika üzerindeki isteklerine karşı koyabilmek adına Amerika Birleşik Devletleri, dış politikasında bazı kurallara ihtiyaç duymuştur. Amerikan Başkanı Monroe, 2 Aralık 1823 tarihli kongrede yaptığı konuşmada; ilk olarak Amerika'nın Avrupa Devletlerinin Amerika kıtasında tekrar sömürgecilik faaliyetlerinde bulunmalarına ve kendi sistemlerini Amerika kıtasının herhangi bir yerinde uygulamak amacıyla bir girişimde bulunmalarına izin verilmeyeceğini, ikinci olarak Amerika'nın Avrupalı güçler arasında yaşanan sorunlara, savaşlara ve politikalara müdahalede bulunmayacağını ifade etmiştir. Böylece Amerika, kendini Avrupa'da yaşanacak olan sorun ve siyasetten uzak tutmayı, kendi kıtasına kapanmak suretiyle yalnızlık politikasına dönüşünü sağlamış oldu. Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s. 257-260.

⁹⁴ Amerika, SSCB'yi henüz resmi olarak tanımamıştı.

⁹⁵ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s.528-529.

imzalandı. Briand-Kellog Paktı olarak tarihe geçen antlaşma, 1929'da yürürlüğe girdi. Pakt'a göre:

1. Uyuşmazlıkların çözümü için savaşa başvurma yolu kınanmakta ve ulusal çıkarlar için savaşın bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktaydı.

2. Antlaşmaya göre anlaşmazlıkların çözümü için savaş yapılmayacağından uyuşmazlıklarda barışçıl yollara başvurulacaktı.⁹⁶

Başlangıçta imza atan devletler arasında bulunmayan Türkiye, bu pakta 8 Eylül 1928'de dahil olmuştur.⁹⁷ Ancak 1930'lardan itibaren Almanya, İtalya ve Japonya'nın ortaya koydukları saldırgan tutum paktın uzun süreli ve kalıcı olmasını önlemiştir.⁹⁸

1.2.3. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Oluşu (18 Temmuz 1932)

Milletler Cemiyeti, uluslararası ilişkilerde barışın sağlanması ve devam ettirilmesi amacıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan bir cemiyettir.

Milletler Cemiyeti'nin kurulma hususu ilk kez, 1917 yılının Ocak ayında ABD Senatosu'nda konuşan Başkan Wilson tarafından dile getirilmişti. Konuşmasında; barışı koruyacak bir cemiyete ihtiyaç olduğunu ve barışın bu cemiyete üye olan devletlerle korunabileceğini ifade etmişti. Aynı konu bu kez yine Başkan Wilson tarafından, tarihe Wilson İlkeleri olarak geçecek olan 14 noktaya yer verilerek görüşülmüştü. Bu 14 maddede, şeffaf diplomasi şartı, denizlerin serbestliği, serbest ticaret, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, koloniler üzerindeki hak iddialarında tarafsız olunması ve yeni bir dünya düzeninde adının daha sonra Milletler Cemiyeti olacak olan bir örgütün kurulması başlıkları yer almaktaydı. Bunlar aynı zamanda ABD hükümetinin savaş amaçlarıydı. Kurulacak cemiyet, büyük ve küçük devletlerin siyasi bağımsızlıkları ile toprak bütünlüklerini güvence

⁹⁶ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s. 358.

⁹⁷ Zehra Önder, II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2010, s.14.

⁹⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 39.

altına almak için belirlenmiş yazılı anlaşmalar çerçevesinde milletler arasında genel bir ortaklık oluşturacaktı. Bu 14 nokta, küçük istisnalar dışında bütün Müttefik güçler tarafından savaş amaçları olarak kabul edilmişti. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin oluşturulması için İngiltere, Fransa ve Amerika'da aralarında tarihçi, hukukçu, diplomat ve uluslararası hukuk profesörlerinin yer aldığı komisyonlar çalışmalar yaptılar ve bir taslak oluşturdular. Taslağın oluşturulmasından sonra 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı⁹⁹ toplandı. Konferansta bu taslak üzerinde Milletler Cemiyeti'nin kurulması yönünde bir karar alındı ve alınan kararlar cemiyet, barış antlaşmalarının daimi parçası oldu. Cemiyet için bir anayasa oluşturmak amacıyla büyük ülkelerden iki, dokuz küçük ülkeden bir kişinin katılacağı 19 kişilik bir komisyon atandı. Çalışmaların tamamlanmasından sonra, 28 Nisan 1919'da sözleşme oybirliğiyle kabul edildi ancak Versay Antlaşması'nın bir parçası olduğundan antlaşma onaylandıktan sonra yürürlüğe girebildi. Bu yüzden teşkilatın resmi kuruluşu tarihi 10 Ocak 1920 oldu.¹⁰⁰

Milletler Cemiyeti; Genel Kurul, Konsey ve Genel Sekreterlik'ten oluşmaktaydı. Konsey'de İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve sonrasında Almanya'nın katıldığı sürekli 5, geçici 9 üyesi bulunmaktaydı. Genel Kurul'un yetkileri; dünya barışıyla ilgili problemlere bakmak, Genel Sekreter ile Konsey'in geçici üyelerini seçmek, Milletler Cemiyeti'nin bütçesini denetlemek, Sözleşme'de değişiklikler yapmaktı. Konsey, Genel Kurul'un yetkilerine sahip olup bunun yanında ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları önleyecek önerilerde bulunmak, ülkeleri üyelikten çıkarmak, manda ve himaye altında bulunan üyeleri denetlemek gibi yetkilere sahipti. Milletler Cemiyeti'nin bünyesinde ayrıca; sağlık, ticaret ve ulaşım gibi teknik kuruluşlar, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Sürekli Adalet Divanı gibi kuruluşlar ile manda ve mültecileri konu alan siyasi komisyonlar bulunmaktaydı.¹⁰¹

⁹⁹ Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 23 (1992) s. 381-383.

¹⁰⁰ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", *Girne Amerikan University Journal of Social and Applied Sciences*, C. 6, S. 3 (2008), s.20-21.

¹⁰¹ İlhan Uzgel, "Milletler Cemiyeti'nin Örgütlenmesi", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.311.

1920'li yılların sonu 1930 yılların başında ortaya çıkmaya başlayan 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Almanya'da Nazi Partisi'nin güç kazanması ve Avrupa'da barışı tehdit edici unsurlar uluslararası alanda tehlike yaratan durumlardı. Bu tehlikelere rağmen Türkiye, hala uluslararası bir işbirliği içinde bulunmuyordu. Tehlikelerin devam etmesiyle birçok yeni devlet gibi Türkiye de bu cemiyete dahil olacaktı.¹⁰²

İlk olarak 1931 yılında Türkiye, prensip olarak Milletler Cemiyeti'ne girmeyi kabul etmiş ve daimi üyelik teklifinde bulunmuştu. Fakat daimi üyelik, sadece büyük devletlere verildiğinden Türkiye'nin teklifi dikkate alınmamıştı. Türkiye'nin dikkate alınmayacağını bile bile böyle bir teklifte bulunması ise o anda cemiyete girmek istememesindendi. Bu isteksizlik, Türkiye'nin SSCB'yi karşısına almak istemeyişinden kaynaklanıyordu.¹⁰³

SSCB'ye rağmen Türkiye, 1931 yılından başlayarak Milletler Cemiyeti'nin özellikle silahsızlanma ile ilgili toplantılarına, temsilciler göndermiş ve toplantıları takip etmişti. Türkiye'nin barış yanlısı bu tutumu Silahsızlanma Konferansı Genel Komisyonu'nun 13 Nisan 1932 tarihli oturumunda, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, İspanyol delege Don Salvador de Madriaga'nın önceki oturumdaki konuşmasını davet olarak kabul etmiş ve Türkiye'nin cemiyete katılmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Türkiye konuşma sonrasında üyelik için hemen bir davet alamasa da Türkiye'nin cemiyete katılımı başta Yunanistan olmak üzere Balkan komşuları tarafından da destek görmüştü.¹⁰⁴

Türkiye, diğer devletlerden farklı olarak cemiyete, davet yoluyla katılmak istiyordu. Bu fırsat, 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon uyuşmazlığı konusunda bir araya gelen cemiyetin toplantısında yakalanmıştı. Bu toplantıda İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcinin desteği sonucu Türkiye'ye davette bulunulması kararı kabul edildi. 9 Temmuz'da Türkiye

¹⁰² Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1999*, s.578. Tosik, *Tevfik Rüşti Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 72.

¹⁰³ Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-İ Akvam) Girişi", *ÇTTAD*, C.VII, S. 16-17, (2008), s. 239. Tosik, *Tevfik Rüşti Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 72.

¹⁰⁴ Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 14, S. 55 (2017), s. 99-100.

Büyük Millet Meclisi daveti kabul ettiğine dair karar alarak 18 Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti’ne katıldı.¹⁰⁵

Türkiye’nin “yurtta sulh, cihanda sulh” politikası onun Milletler Cemiyeti’ne girişinde etkili olmuştu. Özellikle İngiltere ve Fransa ile Lozan Barış Antlaşması’ndan kalan sorunlarını çözmesi, Türkiye’yi bu devletlere daha da yakınlaştırmıştı.¹⁰⁶

Türkiye Milletler Cemiyeti’ne üye olduktan sonra SSCB’ye bir mektup göndermiş ve mektupta, üyeliğin iki ülkenin ilişkilerine zarar vermeyeceğini belirtmişti.¹⁰⁷ SSCB, Türkiye’nin Batılı Devletlere yaklaşabileceği endişesinden dolayı başta temkinliydi. Türkiye’nin ona verdiği teminat ile az da olsa endişesini gidermişti. Ancak 1930’lu yıllardan itibaren Hitler’in Almanya’nın başına geçmesi ve Almanya’nın silahlanmaya başlaması ile Japonya’nın Mançurya’ya saldırmış olması SSCB’nin yeniden endişelenmesine bu yüzden de 1934 yılında Milletler Cemiyeti’ne üye olmasına neden olmuştu.¹⁰⁸

SSCB’nin üyeliği sonrası Türkiye, rahat bir nefes almıştı. Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne cemiyet varlığını sürdürdüğü sürece tamamen bağlı kalmış ve daima barıştan yana olmuştu.¹⁰⁹

1.2.4. Balkan Antantı (9 Şubat 1934)

Türkiye’nin Milletler Cemiyetine üye olması Balkan Devletleri’nin birbirlerine yakınlaşmalarına etki etmiş ve bu yakınlaşma Balkan Antantı’nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Balkan Antantı’nın imzalanması hususundaki ilk gelişmeler, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi ile ortaya çıkmıştı. Krizi, Balkanlarda yayılmak isteyen İtalya kendi lehine çevirmek istemişti. Dünyadaki silahsızlanma girişimleri başarısız olunca İtalya lideri Mussolini, dünya düzenini sağlayacak olan devletlerin sadece İngiltere, Fransa, İtalya ve

¹⁰⁵ Gönlübol ve Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, s. 97.

¹⁰⁶ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.129.

¹⁰⁷ Uluhan, “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi”, s. 246-247.

¹⁰⁸ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.129.

¹⁰⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.337.

Almanya olduğunu ileri sürdü. Türkiye dahil Balkan devletleri bu fikre karşı çıktılar. Çünkü kendi fikirleri alınmadan bu ülke liderlerinin dünya ve Balkanlar üzerinde karar verme yetkisi söz konusu olamazdı. Bu konudaki tepkisini Atatürk İtalyan elçisi Lojacano'yla yaptıkları bir sohbette “14 milyon nüfusa sahip olan Türkiye'nin kaderi dört büyük ülke tarafından çizilemez” şeklinde dile getirmişti.¹¹⁰

Yaşanan gelişmeler İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağına habercisi gibiydi. Bu durumun farkında olan Türkiye; Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya gibi Balkan Devletleriyle 1925 yılından itibaren kendi aralarında arasında dostluk antlaşmaları imzalamıştı. Antlaşmalar ise sadece dostluk antlaşmaları ile olarak değil aynı zamanda Balkan Birliğini oluşturma fikrine de temel oluşturmuştu. 6-10 Ekim 1929 yılında Atina'da toplanan Dünya Barış Kongresi'nde fikri hayata geçirmek için ortam oluştu. Kongreye başkanlık yapan Yunanistan eski Başbakanı Papanastasiu kongrede, Balkan devletlerinin ittifak yapmalarını teklif etmişti.¹¹¹ Bu fikre kongredeki Balkan devletlerinin olumlu bakmasıyla 1930 yılının Ekim ayında Atina'da Birinci Balkan Kongresi toplanmış ve her yıl yapılmasına karar verilmişti. İkinci kongre, 20 Ekim 1931'de İstanbul ve üçüncüsü de 1932'de Bükreş'te gerçekleştirilmişti. Üçüncü toplantıda Balkan Paktı bir tasarı olarak ortaya çıkmış olsa da bu fikre Bulgaristan'ın sıcak bakmamasıyla hayata geçirilemedi.¹¹²

1933'te Almanya'da iktidarın el değiştirmesi sonucu yönetime gelen Nazi Partisi, İtalya ile ortak hareket edecek ve izledikleri yayılımcı politika Balkan devletlerinde huzursuzluğa sebebiyet verecekti. Bu huzursuzluk beraberinde ittifak yapma düşüncesini kuvvetlendirecekti. İttifak yapma düşüncesinin güçlenmesi ve Bulgaristan'ın ittifak yapma girişimini kabul etmemesi üzerine bu defa Romanya ile temasa geçilecek ve Romanya, Bulgaristan onun topraklarının bir kısmını kendisinden talep edebilir

¹¹⁰ Dilek Barlas, “Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Balkan Politikası”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, ed. Berna Türkdogan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2000, s. 278.

¹¹¹ Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 400.

¹¹² Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası” Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 99-101.

düşüncesiyle pakta girmeyi kabul edecekti. Benzer çekincelere sahip olan Yugoslavya da bu oluşum içinde olmaya olumlu bakmıştı.¹¹³

Sonuç itibariyle Atina’da 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’nın bir araya gelmesiyle Balkan Antantı kuruldu. Devletler antantı imzalanırken bir de gizli bir protokol yapmışlardı. Gizli protokolde alınan karar şu şekildeydi: “Taraflardan biri Balkan devletlerinden hariç başka bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve anlaşmada yer alan herhangi bir Balkan ülkesi saldırganla birlikte hareket ederse anlaşmadaki diğer ülkeler savaşa girerek birlikte hareket edecekti.” Antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye, Romanya ve SSCB savaşacak olursa bu savaşta kendisinin Romanya’nın yanında yer almayacağını SSCB’ye iletmişti. Yunanistan da Balkan Antantı’nın kendisini İtalya ile karşı karşıya getirmemesi ve bir savaş halinin oluşmaması için anlaşmaya itiraz etme hakkını saklı tutmuştu.¹¹⁴

Böylece Türkiye, Balkan Antantı ile batı sınırını güvence altına aldı ve antlaşma yürürlükte olduğu sürece antlaşmaya bağlı kaldı ancak İkinci Dünya Savaşı’nın çıkışı antlaşmanın uzun süre geçerli kalmasına engel oldu.

1.2.5. Akdeniz Paktı (22 Ocak 1936)

Balkan Antantı’yla güvence altına alınan batı sınırından ardından Akdeniz’de çıkabilecek tehlikelere karşı da temkinli olmak ve önlem almak gerekiyordu. İtalya’nın 1935 yılında Habeşistan’a saldırması önlem alınmasını denli gerekli olduğunu ortaya çıkarmış oldu.

İtalya’nın Habeşistan’a saldırması onun Milletler Cemiyeti tarafından saldırgan olarak kabul edilmesine sebep olmuştu. Ancak alınan bu karar, tek başına yeterli değildi. Cemiyete üye olan diğer devletler de İtalya’ya yaptırımlarda bulunmalı ve yaptırımdan etkilenecek devletlerin zararlarını en aza indirmeliydiler. 1935 yılının Kasım ayında İtalya’nın kendisine yaptırım uygulayacak olan devletleri tehdit etmesi üzerine İngiltere, Aralık ayında Yunanistan, İspanya, Yugoslavya ve Türkiye’ye askeri yardımda bulunma

¹¹³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 339-340.

¹¹⁴ Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları*, s.454-458.

garantisi verdi. İspanya hariç, diğer devletler 1936 yılının Ocak ayında bu güvenceyi kabul ettiklerini bildirdiler. Verilen güvence gereği; Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye İtalya'nın saldırısına uğrarsa İngiltere bu üç devlete, bu üç devlet de İngiltere'ye askeri yardımda bulunacaktı. İtalyan tehlikesiyle ortaya çıkan ve karşılıklı olarak verilen güvencelelere dayanan bu antlaşmaya "Akdeniz Paktı" denmişti.¹¹⁵

Aynı yılın Temmuz ayına gelindiğinde İtalya saldırgan tavrını yumuşatmıştı. Bu yumuşama ona uygulanan tedbirlerin kaldırılmasını sağladı. Tehlikenin ortadan kaldırılmasıyla da İngiltere, 27 Temmuz 1936'da Akdeniz Paktı'nı tek taraflı sonlandırdı.¹¹⁶

Böylece kısa süreliğine yürürlükte kalmış olan Akdeniz Paktı bu dönemde Akdeniz üzerindeki İtalyan tehlikesinin azalmasını sağlamış oldu.

1.2.6. Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Tarih boyunca Boğazlar, diğer devletler için cazibe yerleri olmuştu. Akdeniz ile Karadeniz'i ve Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan noktada yer alan Boğazlar, dünyanın en önemli deniz yollarındandı. Ekonomik açıdan da Karadeniz limanlarının ve Doğu ile Orta Avrupa mallarının sevkiyatının yapılmasına olanak sağlayan nehirlerin doğal su yoluydu.

Tarih boyunca Boğazlar iki kez zorlanmıştı. Bunlardan ilki 1807¹¹⁷'de İngiliz donanması Çanakkale'yi geçmişse de hâkimiyet sağlayamamıştı.

¹¹⁵ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.104.

¹¹⁶ Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", *History Studies*, C. 7, S. 1 (2015), s.3.

¹¹⁷ Napolyon Savaşları'nın devam ettiği XIX. yüzyılda, Mısır'ı işgal etmek isteyen Napolyon'a karşı Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile anlaşmıştı. İşgal sona erdikten sonra ittifak da bitmişti. İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ni yanlarına çekmek istiyordu. Bu sırada da Napolyon, Osmanlı Devleti'ne ittifak teklif etmişti. Bu ittifak Osmanlı-Rus savaşına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşmasına tepki gösteren İngiltere, İstanbul'u işgal etmekle tehdit etmiş ve İstanbul'a bir filo göndermişti. İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeyeceğini düşünen Osmanlı Devlet adamları, durumu ağırdan almışlar ve İngilizler kendi elçilerinin gizlice İstanbul'dan ayrılmasının ardından 11 gemilik bir filoyla 19 Şubat 1807'de harekâta girişmişlerdi. Boğazları koruyan küçük Osmanlı filoları, İngilizlerin karşısında dayanamamış ve Marmara Denizi'ne geçişlerine engel olamamıştı. Ardından İngiltere Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom vermişti. Ultimatomda; Osmanlı donanmasının kendilerine teslim edilmesini, Rusya ve İngiltere ile derhal yeni bir anlaşma yapılmasını ve bir gün içinde de kendilerine cevap verilmesini istemişti. Osmanlı Devleti bu ultimatomu reddetmiş ancak cevap verene kadar İngiliz donanması Büyükkada önüne kadar gelmişti. 10 gün boyunca talepleri kabul edilmeyen İngilizler, burada hareketsiz

İkincisi, 1915 yılında İngiliz ve Fransız orduları birlikte harekâta girişmiş fakat büyük kayıplar vererek geri çekilmişlerdi.¹¹⁸

1918 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın mağluplarından olmuş ve 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmişti. Yapılan konferanslar neticesinde 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da bir araya gelen İtilaf güçleri, Osmanlı Devleti'ni paylaşma konusunda karara varacaklardı.¹¹⁹

Alınan kararlar, 10 Ağustos 1920'de 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması imzalandı. Bu maddeler arasında Boğazlar konusunu da çözüme kavuşmuştu. Antlaşmaya göre; Boğazların bağımsız bir bütçesi ile bayrağının olması, ayrı bir komisyon tarafından yönetilmesi ve yönetimde Türk hiçbir üyenin bulunmasına dair kararlar alınmıştı. Sevr Antlaşması'yla boğazlar üzerindeki Türk egemenliği sona ermişti.¹²⁰

Milli Mücadele'nin Türk zaferiyle sonlanmasından sonra Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Anlaşmaya göre; ticaret gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecek, İstanbul ve Çanakkale Boğazı ile Marmara adaları askerden arındırılacaktı. Askerden arındırılan bölgelerin güvenliği, Milletler Cemiyeti'nin garantisinde olacaktı.¹²¹ Ayrıca geçiş serbestliği, Türkiye'nin başkanlığında anlaşmaya imza atan devletlerden birer temsilcinin yer aldığı uluslararası Boğazlar Komisyonu tarafından kontrol edilecekti. Komisyon Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında olacaktı. Her yıl Milletler Cemiyeti'ne görevi ve ticari geçişlerle ilgili malumat verecekti.¹²²

ve savunmasız durumda beklemişlerdi. İmha tehlikesiyle karşı karşıya kalınca boğazları terk etmeye çalışan İngiliz donanmasının üç gemisi 2 Mart 1807'de batırılmış ve İngiliz donanması başarısız olmuştu. Bu, İngilizlerin ilk başarısızlığıydı. Konu hakkında detaylı bilgi için Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İsam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul:2010, s.s. 391-495.

¹¹⁸ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968, s. 10-12.

¹¹⁹ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 206-207.

¹²⁰ Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1947, s.378.

¹²¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.343.

¹²² Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 59.

Milletler Cemiyeti, boğazların güvenliğini konusunda İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'yı tayin etmişti. Antlaşma ile boğazlar üzerindeki işgal sona ermiş ancak Türkiye boğazlar konusunda mutlak egemenlik sağlayamamıştı. Zaman içinde Milletler Cemiyeti'nin varlığına rağmen Japonya'nın cemiyetten ayrılması, Almanya'da Hitler yönetimiyle birlikte hızlı bir silahlanma dönemine girilmesi ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmiş olması Lozan'da alınan Boğazlarla ilgili kararların yürütülmesini imkânsız hale getirmişti.¹²³

Başlangıçta Türkiye, boğazların bu statüsünü kabullenmiş olsa da Milletler Cemiyeti'nin silahsızlanma ve kolektif güvenlik sistemlerini uygulama konusunda başarı sağlayamaması, onun cemiyete karşı duyduğu güveni azaltmış ve cemiyetin etkisi gün geçtikçe azalmaya başlamıştı. Bunun üzerine Türkiye, Lozan'da boğazlar hususunda kendisine verilen garantilerin yeterli olmadığını ve değişen zamana göre yeniden değerlendirilmesini talep etmeye başladı.¹²⁴

Türkiye talebini ilk olarak, 1933 yılındaki Silahsızlanma Konferansı'nda dile getirmişti. Konferansta; Boğazlar Sözleşmesi'nin boğazları askerden arındıran hükümlerin kaldırılmasını istemiş ancak bu talebi olumlu karşılanmamıştı.¹²⁵

Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikaları ile dünya yeni bir savaşa doğru sürüklenirken Türkiye'nin boğazlarla ilgili kaygıları artmakta ve 1935 yılından itibaren kaygılarını dile getirmeye devam etmekteydi.¹²⁶

Almanya'nın silahlanması ve Versay askeri hükümlerinin Almanya tarafından fesh edilmesiyle ilgili olarak olağanüstü toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, boğazların silahsızlandırılmış olduğuna ve bu meselenin Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendirdiğine dikkat çekmişti. Boğazların askerden

¹²³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara: TTK Yayınları, 1973, s. 178.

¹²⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, s.582.

¹²⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.343.

¹²⁶ Kudret Özersay, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 371.

arındırılması ile Türkiye'nin savunmasının zayıfladığından boğazları sınırlayan hükümlerin kaldırılmasını istemişti. Bir kez de konuyu Milletler Cemiyeti'nin Genel Kurulu'nda dile getiren Tevfik Rüştü Aras, boğazların askerden arındırılması hükümlerinin, hem sahillerinin savunulması hem de topraklarının iki parçası arasındaki geçit ve transitin güvenliğine zarar verdiğini ifade etmişti. Boğazların silahsızlandırılmasına ilişkin hükümlerin kabulü sırasındaki şartlar ile şuan içinde bulunulan şartların aynı olmadığına ama şartların değişmesi için de herhangi bir çabanın gösterilmediğine vurgu yapmıştı.¹²⁷

İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri konunun toplanma sebepleriyle doğrudan ilişkili olmadığını ileri sürerek görüşemeye değer bulmazlarken Sovyet delegesi Litvinov, Türkiye'nin boğazlar konusundaki düşüncesini desteklemişti.¹²⁸

Milletler Cemiyeti'nin daimi üyelerinden biri olan İngiltere'nin boğazlar konusunu gündemine almamasının nedenleri vardı. Bunlardan ilki, boğazların silahlandırılmasının Almanya tarafından kullanılabileceğiydi. Çünkü Boğazlar silahlandırılırsa Almanya Ren bölgesinin tekrar silahlandırılması için bu durumu gerekçe gösterebilirdi. Almanya'nın silahlanmasıyla da savaş sonrası kurulan düzeni bozabilirdi. İngiltere'nin Boğazların silahlandırılmasını istememesinin bir diğer nedeni ise, silahlanma sonucunda Türkiye ile SSCB'nin daha da yakınlaşması ve Akdeniz'de bu iki devletin hem stratejik hem de askeri mevzilerini güçlendirebilme ihtimaliydi. Bu ihtimal gerçekleşecek olursa İngiltere'nin sömürgecilik çıkarlarına tehlikeye girebilirdi.¹²⁹

Daha önce kaygılarının birçok kez dile getiren Türkiye, bu defa 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesiyle ilgili toplanan Milletler Cemiyeti'nde, Boğazlar konusunu yeniden gündeme getirmiş ve talebi dikkate alınmıştı. Bunun üzerine Türkiye, Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere bir nota göndermişti. Bu notaya göre;

¹²⁷ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 64-65.

¹²⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.343.

¹²⁹ Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 273.

daha önce boğazlarla ilgili kararların işlevini yitirdiği, güvenliği için durumu lehine çevirecek bir hamle yapılması gerektiği ve daha önce Türk askerinden arındırılan bölgelerin yeniden askerle korunmasıydı.

Dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiği dönemde, Türkiye'nin barışçıl yollarla hakkını araması ve barışçıl bir politika sürdürmeye devam etmesi başta İngiltere olmak üzere Lozan Barış Antlaşması'na imza atan devletlerin tavrını Türkiye lehine değiştirmişti. İngiltere'nin ardından Fransa ve SSCB de olumlu bir tavır içindeydi. Sadece İtalya, Boğazlar statüsünün değiştirilmesine karşı çıkmıştı ancak bunun herhangi bir yaptırımını yoktu ve durumu değiştirmemişti.¹³⁰

Balkan Devletlerinden Yunanistan ve Yugoslavya, Türkiye'nin boğazları güçlendirmesinin Balkan Paktı bölgelerini de güçlendirmesi anlamına geldiğinden durumu memnuniyetle karşılamışlardı. Romanya, başlangıçta kendisinin fikri diğer Balkan Paktı devletlerinin fikri alındığı gibi alınmadığı için fikre karşı çıksa da Türkiye'nin dostane tavrı ile notaya olumlu cevap vermişti. Bulgaristan, Balkan Paktı'nda yer almadığı halde durumu, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Nöyyi Antlaşması'nın şartlarını değiştirebilir düşüncesiyle memnuniyetle karşılamıştı. Japonya'nın 24 Nisan 1936 tarihli cevabı da olumluydu.¹³¹

Gelen olumlu cevaplar üzerine konferans, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö kentinde başladı. İki ay kadar devam eden görüşmelere, İngiliz ile Sovyet temsilcilerinin Boğazlardan geçecek olan gemilerle ilgili olarak yaptıkları sert tartışmalar damga vurmuştu. 1935 İttifak Antlaşması¹³² gereği hem Fransa hem de Karadeniz'e kıyısı olan Balkan Devletleri sınırları gereği SSCB'yi desteklemişlerdi. SSCB'nin desteklenmesi, İngiltere'nin gemiler konusundaki direncini kırmıştı. Sorunların ortadan kalkmasıyla 20 Temmuz 1936'da boğazlarla ilgili yeni sözleşme imzalanmış, Türkiye, Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini sağlamıştı. Ticaret gemilerinin geçişi

¹³⁰ Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları*, s. 501-518.

¹³¹ Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 287-288.

¹³²1935 yılının Mayıs ayında SSCB ile Fransa arasında imzalanan ittifak antlaşmasıdır. Antlaşmaya göre; taraflardan biri kendi kışkırtması olmaksızın bir Avrupa Devleti'nin saldırısına uğrarsa (yani Almanya'nın) diğer taraf tüm gücüyle saldırıya uğrayana yardım edecektir. Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 48.

serbest olup savaş gemlerinin geçişinde belli kurallar konulmuştu. Bu kurallara göre; Türkiye savaş dışı ve tarafsız durumdaysa savaşan devletlerin gemileri boğazlardan geçiş yapamayacak ancak Türkiye savaşa girer ya da savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalırsa kararı Türkiye'ye verecekti. Yine sözleşmede Karadeniz'e kıyısı olan devletler lehine bazı düzenlemeler yapılmış ve onlara daha fazla hak tanınmıştı. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin de boğazları kullanarak Karadeniz'e geçirebileceklerdi. Savaş gemilerinin cinsi ve tonajı konusunda bazı sınırlamalar yapılmıştı.¹³³

Antlaşma günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

1.2.7. Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937)

Almanya'da yönetimi Nazilerin ele almasından sonra Almanların Versay Antlaşmasını ihlal etmeye başlamaları ve 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklenişin ilk kıvılcımlarıydı. Yeni bir savaşın kapıda olduğunun farkında olan Türkiye ile bazı Ortadoğu ülkeleri, güvenliklerini tehlikeye düşürmemek adına yeni işbirliği arayışı içine girişmişlerdi.

İşbirliği aslında Habeşistan işgalinin öncesine dayanmaktaydı. Mussolini, 19 Mart 1934 tarihli Faşist Kongre'de İtalya'nın kaderinin Akdeniz, Afrika ve Asya'ya doğru yöneldiğini ve bu bölgelerde yer aldığını ifade etmesi üzerine Türkiye'yi endişelenmeye başlamıştı. Ardından Habeşistan işgalinin gerçekleşmiş olması da bu endişenin yerinde olduğunu doğrulamıştı. Habeşistan işgaliyle Milletler Cemiyeti İtalya'ya yaptırım uygulama yoluna giderken Türkiye de kendi tedbirini almaya çalıştı.¹³⁴ Bu tedbir dahilinde 2 Ekim 1935 yılında bulunduğu girişimle Türkiye, Irak ve İran'la üçlü bir protokol imzalanmıştı. Bir ön protokol niteliği taşıyan antlaşma için Türkiye, anlaşmanın daha geniş kapsamlı olması düşüncesine sahipti. Fakat İran ve İran arasındaki sınır sorunları ile Türkiye ve İran

¹³³ Figen Atabey, "Montreux Konferansından İkinci Dünya Harbine Türk-Sovyet İlişkileri", *Avrasya Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4 (2014), s.3-4.

¹³⁴ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 1953, s. 245.

arasında çözümlenemeyen bazı problemler, bu düşüncenin hayata geçişini engellemiştir.¹³⁵

1935 yılında Habeşistan'ın işgal edilmesi bu üç devleti ortak tehlikeye karşı bir araya getirecekti. Onlara Afganistan'ın da katılımıyla 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'ın Sadabad Sarayı'nda Sadabad Paketi'nin imzalanacağını bildirdiler. Antlaşmaya imza atan devletlerin hemfikir olduğu hususlar; kendi aralarında dostluk ilişkilerini sürdürmeleri, Milletler Cemiyeti'nin meydana getirdiği barış ortamına sadık kalmaları, birbirlerinin iç işlerine karışmamaları, ortak çıkarları söz konusu olduğunda birbirleriyle temas geçmeleri ve saldırı nitelikli hiçbir siyasi ortaklığa girmemeleriydi.¹³⁶

Sadabad Paketi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 14 Ocak 1938 tarihinde 3324 Sayılı kanunla onaylanmış ve 25 Haziran 1938 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.¹³⁷

Bu anlaşma ile Türkiye, daha önce Balkan Antantı ile güvenlik altına alınan batı sınırına ilaveten güney sınırının da kendi güvenliğini sağlamış oldu.

1.2.8. Hatay'ın Anavatana Katılışı (7 Temmuz 1939)

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Hatay ve İskenderun Fransızlar tarafından işgal edilmişti. 20 Ekim 1920'de imzalanan Ankara Antlaşması ile de Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu halde bu şehirler Fransızlar da kalmış ve Fransızlar bu bölgede özel bir yönetim kurmayı kabul ederek Türk değerlerinin korunmasına yardımcı olmayı kabul etmişlerdi.¹³⁸

Ankara Antlaşması'nın 7. Maddesi gelecekte Hatay'ın anavatana bağlanması hususunda Türkiye'nin elini kuvvetlendirmekteydi. Elindeki gücü daha fazla arttırmak isteyen Türk tarafı, Lozan Barış Antlaşması'nın 3.

¹³⁵ Gönübol ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası" *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.106-107.

¹³⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 347.

¹³⁷ Yaşar Canatan, *Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.61.

¹³⁸ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, İstanbul: Beta Yayınları, 2008, s. 60.

maddesine Ankara Antlaşması'nın geçerli olduğunu eklemiştir. Ardından 30 Mayıs 1926 tarihinde Fransa ile imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'nde¹³⁹ Hatay için kararlaştırılan özel yönetim maddesini bir kez daha kabul edildi. 3 Şubat 1930 tarihinde de Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiş oldu.¹⁴⁰

1929 yılında Dünya Ekonomik Krizi ve 1933'te Hitlerin Almanya'da iktidarın başına geçmesi ile İtalya'nın 1935'te Habeşistan'ı işgali en fazla Fransa'yı etkilemiştir. Alman tehlikesine karşı Türkiye'yi kendi yanında tutmak isteyen Fransa, öncelikle Balkan Paktı'nı desteklemiştir. Yine boğazların statüsünün değişmesi konusunda da İngiltere ile birlikte Türkiye'nin yanında yer almış ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasında Türkiye'yi yalnız bırakmamıştır.¹⁴¹

Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin haricinde Suriye ve Lübnan'a yerleşme konuları Fransa tarafından çözülememiş ve 1936 yılının Eylül ayında Suriye'ye, Kasım ayında Lübnan'a bağımsızlık vermiştir. Hatay'la ilgili bir karar alamadıklarından sadede haklarını Suriye'ye devredebilmiştir. Türkiye, bunun üzerine 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vermiş ve Sancak'a bağımsızlık tanınmasını istemiştir.¹⁴²

Fransa 10 Kasım 1936 tarihinde notaya verdiği karşılıktaki bağımsızlığın Suriye'nin parçalanmasına sebep olacağı gerekçesiyle böyle bir hakka sahip olmadığını belirtmişti. Bundan sonra karşılıklı olarak devam eden notalar, iki ülke arasındaki sorunu çözememiş ve Fransa, konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürme teklifinde bulunmuştu. Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesiyle 14-16 Aralık 1936 tarihlerinde Milletler Cemiyeti konuyu ele almıştı. 20 Ocak 1937'de konuyu görüşmek üzere Milletler Cemiyeti toplandığında, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden iki devlet arasında arabuluculuk yapmış ve 26 Ocak'ta her iki taraf Sancak hususunda hemfikir olmuşlardı. Alınan karara göre;

¹³⁹ Antlaşmanın ayrıntıları, Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları*, s.379-390.

¹⁴⁰ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", Berna Türkdogan, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 368-369.

¹⁴¹ Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", s.372.

¹⁴² Zeynep Özden Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi," Der. Nurcan Özgür Baklacioğlu, Faruk Sönmezoğlu, Özlem Terzi, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 89.

Sancak iç işlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı olacaktı. Kendine has bir anayasası olacak, anayasanın uygulanması için Meclis tarafından Sancak'ta yaşayan bir Fransız tayin edilecekti. Türkçe resmi dil olacak, diğer dillerin kullanımı Cemiyet Meclisince belirlenecekti. Mecburi askerlik şartı olmayıp, Sancak'ın ülke bütünlüğü Türkiye ile Fransa tarafından sağlanacaktı.¹⁴³

Ardından 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de Fransa ve Türkiye arasında yapılan anlaşmayla Sancak'ın toprak bütünlüğü ile Türkiye-Suriye sınırı güvence altına alındı.¹⁴⁴ Fakat yapılan antlaşmalar Sancak sorununa kesin bir çözüm olamadı. Aynı yılın yaz aylarında Suriye'de bulunan Arapların protestoları ve isyan girişimleri ile Sancak'taki Fransız yönetiminin Arapları kışkırtmaları Sancak'ı karıştırdı. Bu, iki ülke arasında gerginliğe neden oldu. 1938 yılının Haziran ayından başlayarak hem Paris hem de Antakya'da konuyla ilgili görüşmeler yapılmaya başladı.¹⁴⁵

İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte uluslararası ilişkilerin gittikçe gerginleşmesi ve güçler dengesinin değişmesi gibi nedenlerle Fransa, Sancak hususundaki tavrını yumuşatmak zorunda kalmıştı. 3 Temmuz 1938'de Sancak'ın birlikte korunması hususunda anlaşmaya varıldı ve seçimlerin yapılmasına karar verildi.¹⁴⁶ İki devlet tarafından yürütülen seçim sonucunda meclisteki 40 vekilin 22'sini Türkler oluşturdu. Sancak, "Hatay" ismini alarak Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, Başbakanı Abdurrahman Melek olmuştu.¹⁴⁷

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün hayatını kaybetmesinden sonra Hatay ile ilişkiler sıcaklığını korumaya devam etmiş ve Hatay yönetimi Türkiye'ye katılmak istediğini açıklamıştı.¹⁴⁸ Bu konu 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan antlaşmayla çözüme kavuşmuş ve Türkiye-Suriye arasındaki

¹⁴³ Gönlübol ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 129-130.

¹⁴⁴ Antlaşmanın detayları için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları*, s.565-572.

¹⁴⁵ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 1997, s. 137.

¹⁴⁶ Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, s.62.

¹⁴⁷ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar- Yorumlar*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s.108-109.

¹⁴⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 351.

toprak sorunun net olarak sonuçlanmıştı. Fransa, Hatay'ın Türk topraklarına katılmasını onayladı.¹⁴⁹ 7 Temmuz 1939'de çıkarılan kanunla Hatay ili kurulmuş ve Türkiye'ye resmi olarak sınırlara katılmış oldu.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları*, s. 573-581.

¹⁵⁰ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 291.

2. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

2.1. İkinci Dünya Savaşı'nı Etkileyen İttifaklar ve İşbirlikleri

2.1.1. Türk-İngiliz Ve Türk-Fransız Ortak Deklarasyonları

15 Mart 1939'de Çekoslovakya'nın Alman, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'un İtalyan işgaline uğraması dünyanın yeni bir savaşa doğru sürüklendiğinin kanıtlarıydı. İşgaller karşısında kendi çıkarlarını korumak isteyen İngiltere, yatıştırma siyasetinden vazgeçerek daha önce ittifaka yanaşmadığı Türkiye ile ittifak yapmak için çaba sarf etmeye başlayacaktı. 31 Mart 1939'da Polonya'ya tek taraflı güvence verecek olan İngiltere aynı zamanda Fransa ve SSCB ile birlikte Almanya'nın ve İtalya'nın saldırılarına çözüm arayacaktı. 13 Nisan 1939'da İngiltere bu defa Fransa ile Yunanistan ve Romanya'ya tek taraflı güvence vereceklerdi. Bu güvenceyi verdiklerini resmi bir şekilde açıkladıktan sonra Türkiye'nin de buna dahil olmasını isteyeceklerdi. Bu süreçle başlayan ittifak görüşmeleri, Fransa'nın desteğiyle bir ay kadar devam edebilmişti.¹⁵¹

İngiltere ile Türkiye arasında, 15 Nisan'da başlayan ittifak görüşmeleri 12 Mayıs 1939 tarihinde karşılıklı Yardım Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla sonuçlandı.¹⁵² Antlaşma 353 oyla kabul edilmişti.¹⁵³

Deklarasyonun imzalandığı gün Başbakan Refik Saydam Meclis'te bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında antlaşmanın neden imzalandığını açıklamaktaydı. Açıklamasında;

Avrupa ve bütün dünyada ortaya çıkan gruplaşmalar karşısında hala tarafsızlığımızı korumaktayız. Ancak savaşın Balkanlara ya da Akdeniz'e sıçraması ve bizim aleyhimize ortaya çıkacak bir durum karşısında güvende olmak için tarafsızlığımızı devam ettiremeyeceğimize karar verdik. Bu şartlar karşısında hem savaştan uzak kalmak hem de savaş sırasında güvende olmak için çareyi barış etrafında

¹⁵¹ Figen Atabey, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31 (2014), s.297-298.

¹⁵² Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983)*, Ankara: Alkım Kitapevi, 1989, s.139.

¹⁵³ Akşam, "Türkiye Bütün Kuvvetile Sulh Cephesine İltihak Etti", 13 Mayıs 1939, s. 1.

birleşen devletlerle birlikte savaşmayı göze alarak bir antlaşma yapmayı uygun bulduk. Bir Avrupa Devleti olan Türkiye'nin hem barış yapmasının hem de harbe girmesinin neler getirdiğinin hesaplarını elbette yaptık. Türkiye Cumhuriyeti, herhangi bir memleket aleyhinde bulunmayan, hiçbir memleketi savaşa ve savaşmaya zorlamayan aksine memleketlerin barış içinde yaşaması, barışın müdafaası ve emniyeti için çaba gösteren bir devlettir. Bu yolda İngiltere birlikte hareket etmek için milletvekillerinden müsaade istemektedir, demiş ve ardından ortak bildirgenin maddelerini okumuştur.¹⁵⁴

Antlaşmada toplamda 7 maddeden oluşmaktadır. Her iki devletin karşılıklı olarak neden bu antlaşmayı yapmaya karar verdiklerini belirten maddeler dışında antlaşmanın en önemli maddesi, Türkiye ile İngiltere'nin Akdeniz'de meydana gelecek bir saldırı karşısında birbirlerine yardım edeceklerini beyan etmeleridir. Bu madde haricinde antlaşmada yer alan bir diğer madde, yapılan bu antlaşmanın her iki devlete başka devletlerle yapacakları antlaşma konusunda engel teşkil etmeyeceğidir.¹⁵⁵

Antlaşma, herhangi bir devlete karşı yapılmış olmamakla birlikte aynı tarihlerde Fransa da Türkiye ile benzer bir anlaşma yapmak istemişti. Ancak Hatay konusunun tam olarak çözüme kavuşmamış olması bu antlaşmanın yapılmasını engellemiştir.¹⁵⁶

Antlaşmaya dair Yeni Sabah gazetesi, İngiliz gazetelerindeki yorumları derlemiştir. Gazeteye göre, News Chronicle;

Askeri bakımdan Türkiye'nin sulh cephesine iltihakı hayati bir ehemmiyeti haizdir. Türkiye'nin tavassufları bir İngiliz-Sovyet itilafının akdinde faydalı olabilir". Taymis, "İngiliz-Türk paktı; İngiliz-Polonya paktı kadar kuvvetli ve hatta daha vasidir. Bu pakt; yalnız

¹⁵⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitapevi, 1995, s. 354. Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Nisan 1943), C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2004, s.1145-1146.

¹⁵⁵ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Nisan 1943)*, C. I, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2004, s.1146-1147. Konuşma bravo sesleri ve alkışlarla zaman zaman desteklenmiştir. Maddelerin tamamı ayrıca Cumhuriyet gazetesinin 13 Mayıs tarihli baskısında yayınlanmıştır. Cumhuriyet, "Türk-İngiliz Antlaşması", 13 Mayıs 1939, s.7.

¹⁵⁶ Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.109.

Akdeniz meselelerine değil, Balkan meselelerini de şamildir”. Matin, “Türkiye bir taarruza maruz kaldığı takdirde İngiltere onun yardımına koşacak, Mısır ve Filistin’e bir taarruz olursa Türkiye derhal bu memleketlere yardım edebilir”. Epoque, “Türkiye Karadeniz’e giden boğazlara hakim bulunuyor. Baltık Denizi bir Alman gölü olduğundan beri İngiltere ve Fransa Polonya’ya ancak Karadeniz ve Romanya yoluyla yardımda bulunabilirler.¹⁵⁷

Hüseyin Cahit Yalçın’ın antlaşmaya dair yorumu; antlaşmanın memnuniyetle karşılandığı, ittifakın yapılmasıyla barış siyasetine zarar verilmediği, dahası antlaşmanın uluslararası ilişkilerde barışa katkı yapan bir nitelik taşıdığı şeklinde olmuş hatta Batılı Devletlerden Roma-Berlin ittifakının dahi bu antlaşmayı olumlu karşılayacağı eklemiştir.¹⁵⁸

Chamberlain, Avam Kamarası’nda Türklere “erkek millet” derken, Alman gazeteleri Türkiye’yi “nankör” olarak itham etmişlerdi. Nadir Nadi antlaşmaya dair; Türkiye’nin şimdiye kadar takip ettiği kesin tarafsızlık politikasını bırakarak Demokrasiler Cephesine katıldığı yazıyordu.¹⁵⁹

Görüşmelerin olumlu sonuçlanmaması ve antlaşmasının imzalanmaması için Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Von Papan’in büyük çaba göstermiş ancak başarısız olmuştu. İmzalanan deklarasyon kesin bir ittifak antlaşması olmadığından Von Papan hala antlaşmanın imzalanması önleyebilir ya da hükümlerinin azalmasını sağlayabileceğini düşünüyordu. Bu sebeple Almanya çok sert bir tepkide bulunmamıştı.¹⁶⁰

Von Papan ertesi gün Saraçoğlu ile görüşmüş ve ittifakın birkaç hafta içinde imzalanmasının istendiği şeklinde bir düşünceye sahip olmuştu. Antlaşmaya imzalanıncaya dek Türkleri bu ittifaktan döndürmek mümkün olabilirdi. Bu amaçla İtalya’nın Türkiye’ye garanti verip güvenini kazanması gerekmektedir. Von Papan bunun üzerinde durmuş, 15 Mayıs 1939’da Almanya’ya yeni talimatlar almak üzere gittiğinde bu konuyu gündeme getirmişti. 22 Mayıs 1939’da Almaya ve İtalya arasında imzalanan İttifak

¹⁵⁷ Yeni Sabah, “Türk-İngiliz Antlaşması Her Tarafta Alkışlanıyor”, 14 Mayıs 1943, s.1

¹⁵⁸ Yeni Sabah, “Türk-İngiliz Antlaşması Her Tarafta Alkışlanıyor”, 14 Mayıs 1943, s.1

¹⁵⁹ Şerafettin Pektaş, *Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul: Fırat Yayınları, 2003, s.96.

¹⁶⁰ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s.153-154.

Antlaşması (Çelik Pakt) sırasında da İtalya Dışişleri Bakanı Ciano ile görüşmüş ve İtalya ile Türkiye arasında bir yakınlaşmanın gerekliliğinden bahsetmişti. Bu görüşmede hem Ciano hem de Ribentrop kendisine sert tepki göstermişti. Antlaşmanın imzalanması Türkiye'nin endişesinin nedenini de ortaya koyuyordu. 5 Haziran'da Berlin'den dönen Papan, Saraçoğlu ile görüşmüş ve Almanya'nın talimatlarını aktarmıştı. İmzalanacak olan ittifakın da Türkiye ile Almanya ilişkilerine zarar vereceğini ifade etmişti. Ancak Almanya tepkisini sertleştirmek için antlaşmanın nihayete ermesini beklemekteydi.¹⁶¹

İtalya deklarasyona yönelik, sert tepki göstermişti. Gösterdiği tepki, Türkiye'den ziyade İngiltere'ye yönelik bir sıkıştırma şeklinde olmuştu. Antlaşmayla ilgili olarak kendisine, Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sör Percy Lorraine tarafından bilgi verilmesini istemişti. 9 Haziran 1939'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya verilen malumatta; deklarasyonun Balkanlardaki Balkan Paktı gibi güven ortamı sağlayacağı ve Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenliğini arttıracığı şeklinde açıklama yapılmıştı. Ciano deklarasyonu, Mihver Devletler için "düşmanca" olduğunu ifade etmişti.¹⁶²

Papan Türk-Fransız ortak deklarasyonunun imzalanmasına kadar geçen süreçte Menemencioglu, Saraçoğlu ve Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu görüşmeler neticesinde Türkiye'ye karşı daha hoşgörülü ve iyi niyetli olunmasını tavsiye eden Papan, 13 Haziran tarihli raporunda, Türkiye'nin İngiltere ile yapacakları ittifak antlaşmasının Balkanları ve Balkan Paktı'nı içermemesini tavsiye ettiğini ifade etmişti. Bu tavsiye doğrultusunda Almanların tavrı belli olacaktı.¹⁶³

Bu sırada Avrupa'da tehlikeler artmış ve İngiltere, Fransa'ya Türkiye ile arasında sorun yaşamasına sebep olan sancak sorununun bitirmesini ve Hatay'ı Türkiye'ye bırakmasını önermişti.¹⁶⁴ Türkiye ile İngiltere'nin imzaladığı deklarasyona benzer bir antlaşma yapma niyetinde olan Fransa,

¹⁶¹ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s.154-159.

¹⁶² Atabey, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonları", s.301-302.

¹⁶³ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s.158-164.

¹⁶⁴ Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s.371. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s.595.

Türkiye'nin Hatay'la ilgili olarak kabul etmeyecek olduğu bütün isteklerinden vazgeçmişti. Bunun üzerine 17 Haziran'da Fransa ile Türkiye arasında başlayan ikili görüşmeler 6 gün sürmüş ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının ardından 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile Türkiye arasında da Türk-İngiliz Deklarasyonuna benzer bir antlaşma yapılmıştı.¹⁶⁵ Refik Saydam 23 Haziran'da antlaşmaya dair beyanatı şu şekilde olmuştu:

Geçen Mayıs ayının 12'sinde, Türkiye ile İngiltere arasında muhtemel taarruzlara karşı teşriki mesaiyi istihdaf eden müşterek beyannameyi bu kürsüden okuyarak yüksek tasvibinize arz etmiş olduğum zaman, Türkiye ile Fransa arasında da aynı esasta anlaşmaların derdesti müzakere olunduğunu söylemişim... Türkiye-Fransa beyannameyi, İngiltere Hükûmetile kararlaştırılmış ve tatbik mevkiine koymuş olduğumuz beyanname metninin harfi harfine aynıdır... İki Devlet ve millet arasında tam bir itimat havası içinde akdedilmesi ve bunun için de arada maziden müdevver bazı pürüzlerin halledilmiş olması hem bize ve hem Fransa Hükümetine daha muvafık görüldüğü içindir ki, bu beyannameyi, esasları ta mayıs ayından beri mukarrer olmasına rağmen, şimdi yüksek tasvibinize arz edebiliyorum. Menfaatlerimizin, hislerimizle müteradif olarak birçok noktalarda birleştiği Fransızlarla, artık en kuvvetli rabıtalara bizi birbirimize bağlamış oluyor. Akdeniz'in iki ucunda aynı sulh gayesinin samimî hadimleri olan Türkiye ve Fransa, uzun bir kara hududunun bize bağladığı arazideki vaziyet itibariyle de birbirine yakın, birbirinin kuvvetinden kuvvetlenen iki millet gibi yan yana büyük dâvada yer almaktadırlar... Türkiye'nin Fransa ile birleşmesi, dünya sulhunun nefinedir ve her türlü hasis menfaatten âri olarak bu sulhun muhafazasına yardım edecektir.¹⁶⁶

Ardından antlaşma maddelerini okuyan Saydam, antlaşmayı vekillerin onayına sunmuş ve antlaşma aynı gün mecliste kabul edilmiştir.

¹⁶⁵ Antlaşma maddeleri Türk-İngiliz Deklarasyonu ile aynıdır. Büyük Britanya geçen kısımları Fransa olarak değiştirilmiş ve metin düzenlenmiştir. Atabey, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonları", s. 303. Antlaşma maddeleri için bkz. Ek 1. ATASE 4-100/14-15.

¹⁶⁶ Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Nisan 1943)*, s. 1155-1156.

Antlaşma, 343 oyla mecliste kabul edilmiş ve Paris’te imzalanmıştır. Böylece antlaşma onaylanmış oldu.¹⁶⁷ Antlaşma Fransız gazetelerinin bazılarında da yer almıştı. Matin gazetesi antlaşma için;

Öteden beri söylene gelmiştir. Her türlü ittifak ve antlaşmada bunları aktedenlerin vasıflarıdır ki hesaba katılır. İmzalanan kâğıdın mahiyeti sonradan gelir. Her şeyde olduğu gibi bir ittifak da manevi cihet her şeye üstündür. İşte bu bakımdandır ki Türk-Fransız ittifakının çok yüksek bir kıymeti vardır”. Qeuvre; “Fransa Suriye’de deruhte ettiği vazifeden başka bir devlet lehine vazgeçmeyi taahhüt ediyor. Bu suretle eğer İtalya, Suriye ve Lübnan Cumhuriyetleri üzerinde istikbal için bazı emeller besliyorsa bütün emelleri suya düşmüş oluyor”. Humanite; “Fransız-Türk muahedelerinin akdinden dolayı hiçbir kimse bizim kadar memnun olamaz. Türkiye Cumhuriyeti her türlü emniyet sisteminin zaruri bir unsurdur. Ankara Hükümeti Mihver Devletlerinin rica ve tazyiklerine mukavemet göstermek ve sulh cephesinde iltihak etmek gibi büyük bir kiyaset göstermiştir.¹⁶⁸

Fransız Dışişleri Bakanı ittifak için Refik Saydam’ın sözünü tekrarlamış ve “Türk-Fransız birliği dünya sulhu için bir kazançtır” demiştir. Ardından antlaşma metninin içeriğinden bahsetmiş ve Fransa ile İngiltere arasındaki sıkı dostluğa değinerek sözlerini tamamlamıştır.¹⁶⁹

İttifaka dair Ulus gazetesi; Türk-Fransız Antlaşması’yla barış cephesi yeni bir kuvvet kazanmıştır, yorumunu yapmış ve Hatay Antlaşması’nın Ankara’da, İttifak antlaşmasının Paris’te imzalandığını yazmıştır.¹⁷⁰

Deklarasyonun ardından Türkiye, Mihver Devletlerden gelebilecek tehditlere karşı Müttefik Devletlerle ilişkilerini sürdürmeye devam edecekti. İngiltere, Yunanistan ve Romanya’ya tek taraflı vermiş olduğu güvenceye özellikle Türkiye’nin de katılması istiyordu. Türkiye ise Balkan Antantı haricinde bu bölgede başka bir antlaşmanın yükümlülüğü altına girmeye niyetli değildi. İngiltere, Türkiye’nin güvencede yer alması konusunda ısrarcıydı çünkü Yunanistan ve Romanya’ya yapılan askeri yardım

¹⁶⁷ Akşam, “Hatay Anavatana Kavuştu”, 24 Haziran 1939, s.1.

¹⁶⁸ Akşam, “Türk-Fransız İtilafı Sulh İçin Kuvvetli Bir Teminatır”, 25 Haziran 1939, s.4.

¹⁶⁹ Akşam, “Hatay’da Bugün Büyük Şenlikler Yapılacak”, 25 Haziran 1939, s.1.

¹⁷⁰ Ulus, “Hatay Artık Vatanımızın Parçasıdır”, 24 Haziran 1939, s.1.

gerektiğinde Müttefik güçlerin Boğazlardan geçişine izin verilmesi kadar etkili olamazdı. İngiltere Boğazlardan geçiş kolaylığı istiyordu. İngiltere farklı yollarla geçiş kolaylığını sağlamaya çalışsa da başarılı olamayacaktı.¹⁷¹

2.1.2. Alman–Sovyet Saldırmazlık Paktı

1939 yılından itibaren SSCB bir taraftan Almanya diğer taraftan İngiltere ve Fransa ile görüşmelerini sürdürüyordu. 21 Mart tarihinde Almanya'nın yeni bir saldırıda bulunması halinde İngiltere ve Fransa, Polonya ve Rusya'ya aralarında ittifak yapmalarını teklif etmişti. Rusya teklifi kabul ederken Polonya ret etmişti. Bunun üzerine İngiltere 31 Mart'ta Polonya'ya tek taraflı garanti vermişti. Ardından İngiltere ve Fransa 11 Nisan'da Yunanistan'a, 13 Nisan'da Romanya'ya garantiler vererek Türkiye'nin de buna dahil olmasını istemişti. 15 Nisan'da Fransa ve İngiltere Rusya'ya ayrı ayrı ittifak teklifinde bulunmuştu.¹⁷²

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmeler sırasında İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano ve Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop 6-7 Mayıs'ta Milano'da bir araya gelmişlerdi. Yapılan görüşmeler neticesinde her iki ülkenin birbiriyle aynı olması hasebiyle siyasi ve askeri olarak da bir araya geldiklerini ve aralarında bir pakt imzaladıklarını bildirmişlerdi.¹⁷³

Ne İngiltere ne de Fransa bu ittifaka herhangi bir teki göstermemişlerdi. İngiltere sadece Sovyetler ile İngiliz-Fransız-Rus üçlü paktının yapılması için teklifte bulunmuştu. Teklifinde Rusya'nın doğu ve güney sınırındaki devletlerin güvencesini tek başına sağlaması, garanti sonucunda savaş girecek olursa İngilizlerin onlara yardım edeceği maddeleri yer alıyordu. Ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof'un¹⁷⁴ istifasının Sovyetlerin dışişlerinde değişiklik yapacağı ve bu durumun paktın imzalanması için olumlu olduğu ifade edilmişti.¹⁷⁵

¹⁷¹ Önder, II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, s. 26-27.

¹⁷² Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 176-178.

¹⁷³ Yeni Sabah, "Almanya ve İtalya Askeri ve Siyasi Bir Pakt Yapıyorlar", 8 Mayıs 1939, s.1.

¹⁷⁴ 3 Mayıs 1939'da Dışişleri Bakanı görevinden alınan Litvinov'un yerine Molotov atanmıştır. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.179.

¹⁷⁵ Yeni Sabah, "Alman-İtalyan Askeri Paktı Berlin'de İmzalanacak", 9 Mayıs 1943, s.1.

Rusya, bir taraftan İngiliz ve Fransızlarla görüşürken diğer taraftan Almanya ile görüşmelerini sürdürüyordu. 12 Ağustos'ta İngiliz ve Fransızlardan oluşan askeri bir heyet, Moskova'ya gitmiş ve görüşmelerde bulunmuştu. Bu görüşmelerin sürdüğü sırada Almanya ile Rusya'nın ittifak yapacağı haberi gündemde büyük etki yaratmıştı.¹⁷⁶

Rusya'nın hem Almanya hem de İngiltere ve Fransa ile görüşmesi Rusya'nın İngiltere ve Fransa'ya güvenmemesinden kaynaklanıyordu çünkü İngiltere ile Fransa Almanya ile uzlaşmak için Rusya'yı gözden çıkarmaya hazırdı. İngilizler Çekoslovakya'yı gözden çıkardıkları gibi Rusları da çıkarabilirlerdi. Olası bir Alman saldırısını bertaraf etmek için bir konferans düzenlenmesini talep eden Rusya'ya verilen cevap olumsuz olmuştu. Rusya da bu şartlarda Almanya'ya yönelmeyi çıkarlarına uygun bulmuştu.¹⁷⁷

17 Nisan tarihinde Almanya'ya başvuran Rusya, ideolojik olarak iki devlet arasında farklılıkların olabileceğini ancak bu durumun aralarındaki ekonomik ilişkileri engellememesini ve ilişkilerin geliştirilebileceğini ifade etmişti. Bu teşebbüs Sovyet-Alman antlaşmasına giden ilk adımdı.¹⁷⁸

Stalin Batılı Devletlerle ilgili güvensizliğini 10 Mart 1939 tarihindeki 18. Komünist Partisi Kongresi'nde şu şekilde ifade etmişti:

Müdahale etmeme politikası saldırıyı kabul etme ya da savaşı başıboş bırakmak, saldırganların istediği gibi faaliyetlerini sürdürmelerine izin vermek değildir. Örneğin Almanya, Avrupa iç işlerine karışacak, Sovyetler ile savaşa girecek ve savaşan tüm devletler güçsüz kalacak. Ardından savaşa katılan yeni devletler savaş için taze kan olacak ve dünyaya barış getirmek bahanesiyle kendi isteklerini zorunlu koşmaya çalışacaklar. Fransa ve İngiltere, Avusturya ve Çekoslovakya'dan vazgeçip bu ülkeleri Almanya'ya bırakmış, savaşı doğruya doğru kaydırmayı ve Almanların Sovyetlere saldırılarını amaçlamıştı. Savaşın seyrinin buna göre şekilleneceğini

¹⁷⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul: 2014, s. 71.

¹⁷⁷ Pektaş, *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi*, 97.

¹⁷⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s.300.

söylemektedirler. Bu resmen Almanları Ruslara saldırtmak için bir teşviktir.¹⁷⁹

İngiliz ve Fransızlarla 15 Haziran'da başlayan müzakerelere 13 Ağustos itibariyle askeri görüşmelerle devam edilmişti. Dolaylı saldırı dışında ortak bir antlaşmaya varılmıştı. Rusya'ya göre dolaylı saldırı, hükümet darbesi veya yürütülen politikanın Almanya lehine dönüştürülmesiydi. İngiltere ile Fransa, kuvvet kullanarak bir devletin bağımsızlığından vazgeçmeye zorlanmasıydı.¹⁸⁰

Görüşmeler sırasında Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Polonya'dan Sovyet askerilerinin geçişine izin vermeyeceğini net bir şekilde anlamış oldu. Aynı zamanda Almanya ve Polonya arasındaki Danzig meselesinin giderek şiddetlenmeye başlaması Hitler'in Polonya'ya karşı 1 Eylül'de bir harekâta bulunmasına neden olmuştu. Bu karar, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın çatışmasına neden olacak, İtalya savaşa katılamayacağı için Sovyetlerle yapılacak bir saldırmazlık önem kazanacaktı. Bu nedenle 12 Ağustos'ta Almanlara başvuran SSCB'nin teklifi büyük önem arz etmiş ve derhal bu teklifi değerlendirmişlerdi. Çok hızlı bir şekilde antlaşmanın yapılmasına taraftar olan Hitler, Ribbentrop'u Moskova'ya göndermek istemişti. Ancak Moskova, anlaşmanın esasları hazırlanmadan ziyareti yapılmasını istemedi.¹⁸¹

Bunun üzerine 15 Ağustos'ta Moskova'da bulunan Alman Büyükelçisi Graf Von Schulenburg Molotof'a iletmek üzere bir talimat almıştı. Talimatta yer alan bilgilerde; ideolojik farkların dostluk münasebetlerine engel teşkil etmeyeceği, Almanya ile SSCB arasında çıkar çatışması olmadığı, Almanya'nın SSCB'ye karşı saldırma fikri taşımadığı ve Baltık Devletlerine ilişkin konularda fikir teatisinde bulunulabileceği, Müttefik güçlerin SSCB'yi Almanya'ya karşı harbe kışkırtabilecekleri ancak bunun Müttefik Devletlerin çıkarına olacağı, biran önce Sovyet-Alman münasebetlerinin açıklığa kavuşturulması gerektiği bu açıdan da Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un

¹⁷⁹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 175-176.

¹⁸⁰ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 181-182.

¹⁸¹ Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 301.

Hitler'in görüş açısını Stalin'e bildirmek için Moskova'yı ziyaret etmeyi istediği yer almaktadır.¹⁸²

Hitler bu mesajıyla Polonya'ya saldıracağını açık bir şekilde ifade etmiş ve Sovyetlerle yapacağı antlaşma ile kendisini garanti altına almayı istiyordu. Antlaşma gerçekleşmeden Polonya'ya saldırmak İngiltere ve Fransa ile doğrudan karşılaşmak demektir ancak Polonya'yı ele geçirdikten sonra güvenliğini sağlayabilir ve Fransızlara karşı hücumla girebilirdi.¹⁸³

Hitler 22 Ağustos'ta komutanlara yaptığı konuşmada bu olayı şu şekilde anlatıyor:

Stalin'in asla İngiliz önerisiyle meşgul olmayacağı inancındayım. Rusya'nın, Polonya'nın korunmasıyla bir ilgisi yoktur ve ayrıca Stalin bir savaşın, rejimin sonu olacağını, askerlerin bu savaştan başarılı ya da yenik çıkmalarının beklenen sonu değiştirmeyeceğini bilmektedir. Litvinov'un azledilmesi kararım üzerinde kesin etkili oldu. Rusya'ya karşı vaziyetimi yavaş yavaş değiştirdim. Ticaret anlaşmasıyla irtibatlı olarak söz döndü dolaştı politik konuya bir saldırmazlık paktı önerisine geldi. O zaman Rusya bu konuda genel bir öneride bulundu. Dört gün önce özel bir girişimde bulundum. Bunu Rusya dün anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Stalin ile kişisel bağlantı kurulmuştur. Von Ribbentrop yarından sonra anlaşmayı imzalayacak. Şimdi artık Polonya, olmasını arzu ettiğim durumdadır.¹⁸⁴

Mesajı alan Stalin Ribbentrop'un 23 Ağustos'ta Moskova'ya gelebileceği cevabını verir. 23 Ağustos'ta Moskova'ya gelen Ribbentrop, Stalin, Molotof, Büyükelçi Schulenburg ve Hilger arasında bir konferans gerçekleşir. Ardından Alman-Rus Saldırmazlık Antlaşması imzalanır. Stalin antlaşmada; SSCB'nin Besarabya'ya¹⁸⁵ olan ilgisinin belirtilmesini ve Litvanya'nın kuzey sınırının Almanya ile SSCB'nin çıkar bölgelerini gösteren ayırım sınırı olmasını özellikle ifade edilmesini istemişti.¹⁸⁶

¹⁸² Nuri Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşı'nın Avrupa Cepheleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1950, s. 23.

¹⁸³ Ali İhsan Sabis, *İkinci Dünya Harbi*, İstanbul: Tan Basımevi, 1943, s.9-10.

¹⁸⁴ Hans Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 166-167.

¹⁸⁵ Bugünkü Moldova.

¹⁸⁶ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşı'nın Avrupa Cepheleri*, s. 24.

Stalin'in bu isteği dikkate alınarak bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre; antlaşmayı imzalayan devletler birbirlerine karşı her türlü saldırgan hareketten kaçınacaktır. Devletlerden biri, başka bir devletin tecavüzüne maruz kalırsa diğeri saldırgan devletle işbirliği yapmayacaktır. Antlaşmayı yapan devletler birbirleriyle sürekli istişare içinde olacaklardır. Birbirleri aleyhine herhangi bir grupta yer almayacaklardır. Ortaya çıkan anlaşmazlıklarda gerekirse arabulucu heyetler tayin edilerek sorunlar ortadan kaldırılacaktır. Antlaşmanın bitimine bir yıl kala feshedileceği bildirilmezse süresi doğrudan 5 yıl daha uzatılacaktır. Antlaşma metinleri Almanca ve Rusça olarak düzenlenmiştir. Antlaşmayı Almanya adına Von Ribbentrop, SSCB adına da Molotof imzalamıştır.¹⁸⁷

Barışı güçlendirmek için imzalanan antlaşmanın ortaya çıkışı, iki devlet arasında Nisan 1926'da imzalanan Nötralizasyon Antlaşması'nın esaslarına dayanmaktaydı. Antlaşma 7 madde ile gizli maddeler ve ek protokolden oluşmaktaydı.¹⁸⁸

Antlaşma imzalandığının duyulması, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir şok etkisi yaratmıştı. İngiltere ve Fransa ile bir antlaşmaya yapmaya bu kadar yaklaşan SSCB'nin bu devletlerle birlikte hareket edeceğine dair büyük ümitler besleyen Türkiye'nin tüm umutları boşa çıkmış oldu. Türkiye artık yol ayrımındaydı. Ya Sovyetler Birliği olmadan İngiltere ve Fransa ile devam edecek ya onlardan ayrılıp Sovyetler Birliği ile ortak olacak ya da tamamen bağımsız olacaktı. Antlaşmanın imzalanması Balkan Antantı'nın güvenliğine de gölge düşürmüştü çünkü Türkiye ile Yunanistan Batılı Devletlere, Romanya ve Bulgaristan Mihver Devletlere, Yugoslavya ise iki güç arasında kararsız durumdaydı.¹⁸⁹

Antlaşma İngiltere ve Paris'te de büyük şaşkınlığa neden olmuştu. Barış için bu antlaşmanın imzalanmasının çok sakıncalı olduğunun ancak imzalanmış olmasının ne İngiltere ne de Fransa'nın taahhütlerine olumsuz bir

¹⁸⁷ Jacopsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 167-168.

¹⁸⁸ Ali Servet Öncü ve Oğuzhan Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2(2014), s.250-251.

¹⁸⁹ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950): İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, s. 55-56.

etki yaratmayacağıının altı çiziliyordu. Hatta İngiltere derhal karşı atağa geçerek 25 Ağustos'ta Londra'da Polonya ile karşılıklı yardım paktı imzalamıştı.¹⁹⁰

Aynı gün İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax, Hugessen'e telgraf çekmiş ve olayların giderek karıştığını Türkiye'yle anlaşmanın biran önce imzalanması gerektiğini söylüyordu.¹⁹¹

İngilizler endişelenmekte haklıydılar çünkü Almanya ve SSCB, Avrupa'daki çıkarlarının sınırlarla belirlenmesi hususunda gizli görüşmelere devam ediyorlardı. Bu görüşmeler sonunda Saldırmazlık Paktına ek olarak bir protokol imzalamaya karar verdiler. 31 Ağustos'ta imzalanan Ek Protokol 4 maddeden oluşuyordu. Anlaşmada Almanya ile SSCB'nin çıkar bölgeleri belirlenmiştir.¹⁹²

Yapılan bu ek protokol ile SSCB Baltık Devletlerine garanti verilmesini ve Polonya'dan Sovyet askerinin geçişinin sağlanması neden talep ettiği anlaşılmış oldu. Almanya için artık Polonya konusu kesin bir şekilde çözümlenebilir ve Batılılarla bir savaşa girilebilirdi.¹⁹³

Büyük Devletler arasında sadece İngiltere ile Fransa, Almanya'nın genişleme politikasına karşı çıkan iki devlet olarak kalmışlardı. Hitler'in yaptığı bu antlaşmayla artık 'Dünya cebindeydi'.¹⁹⁴

2.1.3. Türk-Sovyet Görüşmeleri

İngiltere ve Fransa ile bir antlaşma yapma evresinde olan SSCB, bu devletlerin kendisine gerektiği kadar güven vermemesi ve Stalin'in belirttiği gibi kendilerinin adeta Almanlara hedef olarak gösterilmeleri sebeplerinden Almanya'ya yönelmişti. 23 Ağustos 1939 tarihinde yapılan Sovyet-Alman Saldırmazlık Antlaşması'ndan sonra SSCB, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir antlaşma yapmamasını, tarafsız kalmasını istemekteydi. Benzer

¹⁹⁰ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşı'nın Avrupa Cepheleeri*, s. 25.

¹⁹¹ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2007, s. 82.

¹⁹² Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 168-169. Almanya ise bu bölgelere siyasi olarak tamamen ilgisiz olduğunu açıklamıştır. Öncü, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı", 251.

¹⁹³ Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 302-303.

¹⁹⁴ *Büyük Savaş: İkinci Dünya Savaşı Tarihi (1939-1945)*, çev. Fikret Arıt, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, s.34.

amaçlara sahip olan Almanya da SSCB'nin Türkiye üzerindeki nüfuzundan yararlanmayı hedefliyordu.¹⁹⁵

Almanya SSCB'nin Türkiye üzerinde etkin olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple tarafsızlık antlaşması yapılırken Almanya Sovyetlerin bir takım isteklerine olumlu yanıt vermişti. Bunun üzerine de Almanya, Türkiye'nin tarafsız kalması için Rusya'nın onları ikna etmesini istemişti. İngiltere ile Fransa'nın yardım için Çanakkale ve İstanbul boğazlarını kullanma olasılığının tamamen ortadan kaldırılmasını ve Türkiye'nin boğazları bu devletlere kapatması hususunda onları kabul ettirmelerini istemişti.¹⁹⁶

Bu sırada Türkiye de Sovyetlere Boğazlar ve Balkanlar konusunda bir yardım paketi imzalanmasını teklif etmişti. Türkiye bu pakta İngiltere ve Fransa'ya yönelmediği bir madde koymak istemiş, SSCB da bu durumdan hoşnut olmamıştı. SSCB yapacağı antlaşmada, Almanya'ya karşı herhangi bir harekete girmeyeceğine dair bir madde koymayı planlıyordu. Uygun koşullarda yapılacak bir antlaşma Türkiye'nin hem tarafsız kalmasını hem de Fransa'dan ayrılmasını sağlayacaktı.¹⁹⁷

Bunun üzerine SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Terentiev, Saraçoğlu'na Sovyetlerin kendileriyle bir ittifak yapma düşüncesinde olduğunu bildirmiş ve kendisini Moskova'ya davet etmişti. 8 Eylül'de Sovyetlere verilen cevap olumluydu. Görüşmede; Boğazlar ve Balkan bölgelerine yapılacak bir saldırıda, iki devlet arasında karşılıklı yardım konusunda ortak bir karara varılması amaçlanıyordu.¹⁹⁸

Gerekli izinlerin alınmasının ardından Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Genel Sekreter yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Birinci Daire

¹⁹⁵ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, s.1 (1971), s.48.

¹⁹⁶ *Amerika Dışişleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan Sovyet-Nazi Siyasi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye*, çev. H. Kelecı, Kültür Kitapevi, İstanbul:1948, s.4.

¹⁹⁷ SSCB'deki Alman Büyükelçisi'nin Stalin ile yaptığı görüşme neticesinde Almanya'ya gönderdiği rapordur. Amerika Dışişleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan *Sovyet-Nazi Siyasi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye*, 5.

¹⁹⁸ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950): İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, s. 56-57.

Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Zeki Polar'dan oluşan bir heyet 25 Eylül'de Moskova'ya varmıştı.¹⁹⁹

Görüşmeler başladığında Molotof, iki ülke arasında ittifak yapmaktan çok Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile hangi şartlarda anlaşma yapacağını öğrenmeye çabalıyordu. Ayrıca Saraçoğlu'na Montrö'deki bazı maddelerin değiştirilmesine²⁰⁰ yönelik taleplerini içeren bir belgeyi vermek istemişse de Saraçoğlu bunu kabul etmemiş hatta Moskova'yı terk etme safhasına gelmişti.²⁰¹

Stalin'in araya girmesiyle devam eden görüşmelere dair sürpriz bir gelişme, Alman Dışişleri Bakanı'nın 27-28 Eylül'de Moskova'ya gelişi. Ribbentrop, Moskova'daki Büyükelçileri Schulenburg aracılığıyla Molotof'a, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya ait olan savaş malzemelerinin boğazlar yoluyla nakledilmesine izin verilmemesinin kendilerinin yararına olacağına bildirmesini ister. Yine Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı işaret ederek üçüncü ülkelerle Sovyetler Birliği'ni hedef alan antlaşmalardan kaçınılması gerektiğini belirtir. Molotof verdiği cevapta, Almanya'nın görüşleri doğrultusunda Türkiye üzerinde etkili olacağını ifade eder.²⁰² İki gün süren görüşmeler neticesinde Almanya ile 28 Eylül 1939'da Moskova'da Polonya'nın paylaşılması ve aralarındaki işbirliği sağlandığına dair bir antlaşma imzalanmıştır.²⁰³

¹⁹⁹ Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s.140.

²⁰⁰ Değiştirilmesi istenen maddeler şunlardı:

"1. Barış ve Harp zamanlarında, Türkiye harbe katılmış olsun veya olmasın, Türk ve Sovyet Hükümetleri Karadeniz'de sahili olmayan devletlere mensup gemilerin her geçiş talepleri hakkında birlikte karara varacaklardır.

2. Türkiye Montrö Sözleşmesinin 18. maddesinde geçen 30.000 tonluk haddin beşte birini aşan bir tonajın bundan böyle izin vermeyeceğini taahhüt edecektir.

3. Türkiye Karadeniz dışı devletlerin bu denize insani gaye ile harp gemilerini göndermelerine bundan böyle müsaade etmeyecektir.

4. Muharip devletlere mensup olup Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı ile gönderilen harp gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin bu karara katılması halinde mümkün olacaktır.

5. Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında peşin mutabakat sağlanmadan, Boğazlar rejiminin tadili ile ilgili hiçbir müzakereye katılmayacaklardır." Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s.142.

²⁰¹ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s.142-143.

²⁰² Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 33-34.

²⁰³ Gürbüz Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Siyasi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1186-1953)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 263

Almanya Sovyetlerden Türkiye'nin tarafsız kalmasını isterken, Türkiye'nin amacı İngiltere ve SSCB'nin yakınlaşmasını sağlamaya çalışmaktı.²⁰⁴ Buradan görüşmeye katılan tarafların hedeflerinin birbirinin tam zıddı olduğunu sonucuna ulaşabiliriz. Bu şartlar altında üç hafta süren görüşmelerde bir sonuca ulaşılamayacak ve görüşmeler kesilecektir. 17 Ekim'de Saraçoğlu ve ekibi Moskova'dan ayrıldığında, görüşmeler bir antlaşma imzalanmadan bitmiş ve görüşmelerde başarı sağlanamamıştı.²⁰⁵

Saraçoğlu'nun Moskova'da bulunduğu süreçte, Türklerden ziyade Almanlarla yapılan görüşmelere önem veren SSCB, Almanya ile yaptığı anlaşma neticesinde Polonya'ya saldırmıştı. Bir Rus kruvazörü ile İstanbul'a gelen Saraçoğlu da oradan Ankara'ya geçmişti. Bundan sonra Türkiye, Ruslarla anlaşmanın mümkün olmadığını anlayıp İngiltere ve Fransa antlaşma yoluna gitmişti.²⁰⁶

2.1.4. Türk-İngiliz-Fransız İttifak Anlaşması

29 Eylül 1939'da imzalanan Sovyet-Alman Sınır ve Dostluk Antlaşması, İngiltere ve Fransa için büyük bir arz etmekteydi. Türk-Sovyet görüşmeleri başarıyla sonuçlanmayınca bu durum Türkiye ile İngiltere'nin SSCB ile bir antlaşma yapmasına da olanak bırakmamıştı. Başbakan Refik Saydam Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanamayışını şu sözlerle ifade etmişti:

Moskova'da bir anlaşmaya varılamamış olmasının sebebi, Sovyet Hükümeti'nin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler sunmuş olmasıdır. Bu yeni teklifleri, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin bilgisi dahilinde tekrar eden esaslarla teklif etmek mümkün olmadığı, emniyetimiz bakımından bize verilen garantiler bizden istenen taahhütlerle uyuşmamakta ve Boğazlar üzerinde de Türkiye'nin eski taahhütlerini başka hükümlerden korumayı esas alan siyasetine

²⁰⁴ Cüneyt Arcayürek, *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephe Türkiye*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010, s. 58.

²⁰⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 269.

²⁰⁶ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, s.36.

Sovyet talepleri uygun görülmediği için Türkiye-SSCB görüşmelerinin bu defa Moskova'da sonuçlanması mümkün olmamıştır.²⁰⁷

Görüşmelerin sonuçsuz kalması Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yönelmesi, elinde kalan son seçeneği kullanması anlamına geliyordu. Türkiye hem Sovyetlerle karşı karşıya kalmamak hem de kendini güvence altına almak istiyordu. Bu sebeple İngiltere'nin Balkanlar konusunda Türkiye'nin aktif bir siyaset izlemesini istemesi ve İngiltere ile Fransa'nın SSCB'ye karşı birliklerini Trakya'da toplaması hatta Türkiye'ye göndermek istemesi farklı dış politikaya sahip olduklarını göstermekteydi. Bu şartlarda bir uzlaşma sağlanması zor görünürken ortak bir paydada birleşmeleri uzun sürmemiştir.²⁰⁸

Saraçoğlu'nun Moskova'dan ayrılmak üzere yola çıktığı 19 Ekim tarihinde Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Üç Taraflı Yardım Muahedesi imzalanıyordu. Antlaşma 15 yıl geçerli olacaktır.²⁰⁹ Antlaşma 9 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmada; Türkiye bir Avrupa Devleti tarafından saldırıya uğradığı veya bir devletle savaşa tutuştuğu takdirde, İngiltere ve Fransa, Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen her yardımda bulunacaklardır. Bu maddeye ek bir madde konmuş ve bir Avrupa Devleti tarafından Akdeniz bölgesinde yapılan saldırıya İngiltere ve Fransa'nın dahil olacağı, bir savaşla sonlanan bir tecavüz halinde Türkiye, fiilen İngiltere ve Fransa ile güç birliği yaparak onlara elinden gelen her yardımı yapacağı ifade edilmiştir. İngiltere ve Fransa bir saldırı sonunda savaşa tutuştuğularında, hemen birbirleriyle istişarede bulunacaklar ve. Türkiye böyle bir durumda, İngiltere ve Fransa'ya karşı tarafsız olacaktır. Antlaşma hiçbir devlete karşı yapılmamıştır. Antlaşmanın amacı, saldırıya karşı koymak ve Türkiye, Fransa ve İngiltere için gereken yardımı sağlamaktır. Antlaşmaya imza atan devletler antlaşmanın feshi için 6 ay önce diğerlerine başvuramazlarsa antlaşma, 5 yıllığına kendini yenileyecek ve süreç bu şekilde devam edecektir.²¹⁰

²⁰⁷ Ali Kemal Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi Bu Harpte Türk Siyaseti*, İstanbul: Ahmet Sit Oğlu Kitapevi, 1945, s.40.

²⁰⁸ Koçak, *Milli Şef Dönemi*, 270-271.

²⁰⁹ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s.145.

²¹⁰ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul: 1969, s. 291-292.

Antlaşmayı Türkiye adına Başbakan Refik Saydam, İngiltere adına Ankara Büyükelçisi Knatchbull Hugessen ve Fransa adına Ankara Büyükelçisi René Massigli imzalamıştı. Antlaşma üç nüsha olarak imzalanmıştı. Üçlü İttifak olarak bilinen anlaşmanın resmi adı “Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması”dır. Antlaşmada; 9 maddeden oluşan ana metine ek olarak bir özel antlaşma, bir gizli askeri sözleşme ve biri gizli 3 protokol yer almaktaydı.²¹¹

Birinci protokol, antlaşmanın hemen yürürlüğe konması içindi. İkinci protokol, Türkiye'nin yükümlülükleri dolayısıyla SSCB ile silahlı bir çatışmaya zorlanmayacağı ifade edilmişti. Üç no'lu gizli protokolde; 5. maddenin b. fırfasında bir Avrupa Devleti'nin giriştiği askeri bir saldırı Yunanistan ya da Bulgaristan sınırına ulaştığında Türkiye ile işbirliği yapacak ve istediği üzerine ellerinden gelen yardımı yapacaklardır. Antlaşma günü, İngiliz ve Fransız Generaller ile 10 maddeden oluşan Askeri Sözleşme imzalanmıştı. Sözleşmede; İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında farklı durumlarda ortaya çıkan ihtimallere karşı alınması gereken askeri önlemler yer almaktaydı. Özel Antlaşma, İngiltere ile Fransa'nın Türkiye'ye yapacakları mali yardımlar yer alıyordu.²¹²

Türk kamuoyunda antlaşmanın imzalanması olumlu karşılanmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın Yeni Sabah'ta yazdığı köşesinde, ya Almanya'nın her istendiğini yaparak sözde istiklali muhafaza edip onun uşak ve kölesi olacağız ya da bağımsızlığımızı koruma çaresini düşüneceğiz, demişti. Vakit Gazetesi yazarı Sadri Ertem, Hitler hareketinin başının ve sonunun görüldüğünü, zalimlik ile mazlumluk arasında kısa bir çizgi bile kalmadığını, Versay Antlaşması'nın mazlumunun Çekoslovakya'yı işgal eden zalimin arasında fark kalmamıştı.²¹³

Antlaşmanın imzalanması Ulus gazetesinin 20 Ekim tarihli baskısında “Türk-İngiliz-Fransız karşılıklı yardım muahedesi dün imzalandı” başlığıyla

²¹¹ Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Nisan 1943)*, s. 1118.

²¹² Antlaşma metinlerinin tamamı için Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s.602-603-604.

²¹³ Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 40-41.

duyurulmuş ve antlaşma samimi, dostane söylemlerle ifade edilmiştir. Falih Rıfkı Atay antlaşmayı, büyük bir sulh e emniyet eseri olarak değerlendirmiştir. Antlaşmanın içeriğinden bahsetmiştir. Ayrıca antlaşma metni gazetenin 5. sayfasında tam olarak yayınlanmıştır.²¹⁴

Akşam gazetesi de 20 Ekim tarihindeki baskısında antlaşmaya geniş yer vermiş, başyazar Necmeddin Sadak, antlaşmanın maddelerinden bahsetmiş ve bu antlaşmanın barışı korumak adına yapıldığını ifade etmiştir. Gazetenin 4. sayfasında antlaşma metni yer almıştır.²¹⁵

Son Posta gazetesinin yine 20 Ekim tarihli baskısında, antlaşmayı bugünkü Türkiye'nin en güzel emniyet ve barış aleti olarak göstermiştir. Aynı sayfada, ittifakın neden ve nasıl imzalandığı sorularına cevaplarken ittifakı imzalayanların resimlerine de yer vermiştir. Antlaşma metninin bir kısmına ilk sayfada geri kalan kısmına da 8. sayfada yayınlamıştır.²¹⁶

Üçlü İttifak'ta yer alan 2. protokoldeki "Sovyet Çekincesi" olarak geçen maddeye Sovyetler Birliği'nin tepkisi oldukça sert olmuştur. SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Terentiev antlaşmayı "aptallık" olarak nitelendirmiş ardından Türkiye'ye petrol sevkiyatını durdurmuştu.²¹⁷ İzvestia gazetesi, İngiliz ile Fransızların Türk-Sovyet dostluğundan yararlanarak SSCB'yi Almanlar ve İtalyanlar ile savaşmaya ittiklerini, barışa bağlı olan Sovyetlerin de bunu önlediğini, Müttefiklerin antlaşmayla Türkiye'yi savaşın eşğine getirdiklerini, Türkiye'nin antlaşmayla politikasına olumsuz yansiyacak büyük bir sorumluluğu üzerine aldığını oysa SSCB'nin savaş bloğuna katılmak istemeyişinin nedenini barışa katkı sağlamak adına olduğunu yazmıştı.²¹⁸

Karşılıklı Yardım Antlaşması Almanya'nın da tepkisine yol açmıştı. Hitler belirli savaş malzemelerine uygulanan ambargonun Türkiye'ye gönderilecek olan tüm savaş malzemelerine uygulanması kararını vermiş,

²¹⁴ Ulus, "Türk-İngiliz-Fransız karşılıklı yardım muahedesi dün imzalandı", 20 Ekim 1939, s.1.

²¹⁵ Akşam, "Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi Dün İmza Edildi", 20 Ekim 1939, s.1.

²¹⁶ Son Posta, "Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı Dün İmzalandı", 20 Ekim 1939, s.1.

²¹⁷ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 281-282.

²¹⁸ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.157-158.

Türkiye misilleme yaparak krom ithalatını geciktirmişti. Bu durum iki ülke arasındaki ticareti sekteye uğratmıştı. Türk ekonomisinin altüst olmasına sebep olan Alman hamlesinden sonra Türkiye, İngiltere'nin kendisine yardım etmesini ve onu Alman nüfuzundan kurtarması istemişti. Ekonomik açıdan İngiltere'nin kendisini kalkındırmasını isteyen Türkiye, Alman nüfuzunun ülke içindeki etkisini kırmak adına İngiltere'nin kendisine yardım edeceğini ummaktaydı. İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik durum bu yardımı yapmaya engel olsa da Türkiye'nin konumu ülkeyi fedakârlık yapmaya itecekti. Çünkü savaş sırasında Türkiye'nin konumu kullanmak, müttefiklere yardım için hayati önem arz etmekteydi.

Türkiye'nin Mihver devletler safına geçmesi sıkıntıları da beraberinde getirecekti. Bu yüzden 19 Ekim 1939'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında mali yardımları içeren savaş malzemesi için 25 milyon sterlin ödenmesi kararlaştırılmıştı.²¹⁹ Bu tutarın 9 milyonu Fransızlar, geri kalanı İngilizler tarafından ödenecekti. Talep edilen 25 milyon sterlinin 15 milyon sterlininin ödenmesine karar verilmiş ancak daha sonrasında Türkiye'nin teçhizat talep edeceği düşüncesiyle 2 milyon sterlinin hazır bulundurulması düşünülmüştü. 15 milyon sterlin altın tahvili olarak ödenecekti. Ödemenin 11 milyon sterlinini İngiltere, 4 milyon sterlinini Fransa ödeyecekti.²²⁰

İngiliz Kabinesi, ödenecek miktarı çok bulmasına rağmen yardımın yapılmasına onay vermişti çünkü ne Türkiye'nin gücendirilmesini ne de tarafsızlığının bozulmasına neden olmak istiyorlardı.²²¹

Daha sonrasında üç ülke arasında ekonomik, askeri ve mali konuları içeren başka görüşmeler yapılmıştı. Bu amaçla, 18-22 Ekim tarihleri arasında İngiltere ve Fransa'nın Doğu Orduları komutanları General Wavell ve General Weygand Ankara'ya gelmişler ve askeri konular üzerine görüşmelerde bulunmuştu. Aralık ayında da iade-i ziyarette bulunmak üzere

²¹⁹ Önder, II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, s. 45-48.

²²⁰ Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, s. 168.

²²¹ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 88.

Londra'ya giden Numan Menemencioğlu, burada mali ve ekonomi konularını görüşmüştü.²²²

Bu antlaşma, İngiltere'yle yapılan ithalat ve ihracat oranını arttırmış Almanya ile düşürmüştü. Almanya ile ticaret hacmi düşen Türkiye, bir yandan tarafsız bir şekilde hareket edebilmiş diğer yandan tarafsızlığını yapmış olduğu antlaşmalar ile garanti altına almıştı.²²³

Türkiye'nin antlaşmayı yapmasındaki amaçları; Akdeniz'de kendisini garanti almak ve SSCB'nin kendisine saldırma ihtimalini ortadan kaldırmaktı. Yapılan ittifakla tarafının Batı olduğunu net bir şekilde ifade etmişti. Aynı zamanda ittifak yapma hamlesi Fransa ve Türkiye arasında son problem olan "Sancak Sorunu" çözüme kavuşturmuş, iki ülkenin ilişkileri normale dönmüştü. Fransa için Sancak sorunun çözümü, yaklaşan Almanya ile İtalya tehlikelerine karşı hem Türkiye hem de İngiltere desteğini sağlamış ve kaygılarından az da olsa uzaklaşmıştı.

2.1.5. Türk-Bulgar ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Pakti

1941 yılı itibariyle Balkanlarda saldırılara başlayan Almanya'ya karşı İngiltere, burada bir birlik kurmaya çalışıyordu. Bu konuyla yakından ilgilenen Amerika, özel temsilcisi Albay William J. Donovan'ı Ortadoğu ve Balkanlar'a inceleme gezisinde bulunması için görevlendirmişti. Kahire, Atina, Sofya ve Belgrad'ın ardından Türkiye'ye gelen Donovan, Türkiye'nin Balkan Birliği konusunda çok da istekli olmadığını görmüştü. 1940 Ekim'inde Türkiye'de birlik kurma fikri hakimdi çünkü Bulgaristan ile SSCB'nin de bu birlik içinde yer alacağını düşünüyordu. Fakat 1941 yılı itibariyle Bulgaristan'ın Almanya'ya yaklaşması onu bu fikrinden döndürmüştü. Aslında Türkiye, birliğin içinde yer alarak Almanya'yı kızdırmak ve kendisine saldırtmak istemiyordu.²²⁴

Almanya'nın Balkanlar üzerinde hakim olmaya başlaması sadece Türkiye'yi değil Bulgaristan'ı da tedirgin etmeye başlamıştı çünkü kendisi Almanya'nın etkisinde kalsa bile savaşa girme niyetinde değildi. Ancak

²²² Olaylarla Türk Dış Politikası, s.144.

²²³ Önder, II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, s. 49-50.

²²⁴ Tuncer, İsmet İnönü'nün Dış Politikası, .90.

Türkiye'nin, İstanbul ve diğer illerde sıkıyönetim ilan ederek sınırda güvenlik önlemleri alması Bulgaristan'da endişeye neden olmuştu. Bu tedbirin kendine yönelik bir hazırlık olduğunu düşünmüştü. Türkiye de yaklaşan Alman tehlikesiyle, Bulgaristan'ın Almanya'ya geçiş sağlayabilme ihtimaline karşı endişe taşımaktaydı. Bu endişeleri Türkiye ile Bulgaristan'ın birbirlerine yaklaşmasını ve iki ülkenin 17 Şubat 1941 tarihinde Türk-Bulgar Saldırmazlık Anlaşmasını imzalamasını sağladı. Antlaşmayı, Şükrü Saraçoğlu ile Ankara Bulgar Büyükelçisi B. Kirof imzalamıştı.²²⁵

Antlaşmaya göre; taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygılı olacak ve antlaşma tarafların yaptığı diğer antlaşmalara zarar vermeyecekti. Türkiye daha önce imzaladığı 1933 Türk-Yunan Antlaşması, 1934 Balkan Paktı ve 1939 İngiltere-Fransa-Türkiye Saldırmazlık Antlaşması ile ortaya çıkan yükümlülüklerini bu antlaşma imzalansa da saklı tutmuş ve iki ülke birbirlerine saldırmayacaklarını temin etmişlerdi. Bu temin, 1 Mart 1941'de Bulgaristan Mihver safına katılmış olduğu halde dahi antlaşmaya zarar vermemişti. Yine antlaşmayla, iki ülke arasında dostluk ve işbirliği geliştirilecekti. 1925 ve 1929 tarihlerinde Türkiye-Bulgaristan antlaşmalarına dayanarak yapılan bu antlaşma, İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin NATO'ya, Bulgaristan'ın Varşova Paktına katılmaları antlaşmanın yükümlülüklerinin ortadan kaldırmıştı.²²⁶

Bu süreçte Almanların neredeyse Balkanlara hakim olması Türkiye'nin durumunu hassas hale getirmişti. Bu durumla alakalı olarak Başbakan Churchill bir mektup göndermişti. Mektupta Bulgaristan'a tam olarak yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan faydalanan Rusya'nın Türkiye'yi işgal edeceği ve Türkiye'nin tıpkı Polonya gibi parçalanacağını yazmıştı. Elbette bu durum Türkiye'de korku ve endişeye sebep olmuştu. Bu korkunun Türkiye'nin İngilizlere daha fazla yaklaşmasına sebep olacağını düşünen Von Papen, Hitler ile iletişime geçmişti. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İnönü'ye 4 Mart 1941'de bir mektup gönderen Hitler,

²²⁵ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Siyasi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, s.148-149.

²²⁶ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, s.632.

Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırma gibi bir düşüncesi olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırına 60 km uzaklıkta olacağını bildirmişti.²²⁷

Von Papen 8 Mart'ta Saraçoğlu ile görüşmüş ve görüşmede; Alman birliklerinin Türk sınırına 100 km'den daha fazla yaklaşmayacağını söylemişti. 9 Mart'ta Sovyetler Birliği, Türkiye'nin saldırıya uğraması halinde tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdi. Yapılan bu açıklamalar Türkiye üzerindeki baskının azalmasını sağlamıştı.²²⁸

Cumhurbaşkanı İnönü, Hitler'in kendisine gönderdiği mektubu 12 Mart günü cevaplamış ve mektupta Türk-Alman dostluğuna vurgu yaparak, bu dostluğun Almanya, Türkiye'nin mevcut durumunu değiştirmesine neden olacak sebeplerin ortaya çıkmasına etki eden herhangi bir girişimde bulunana kadar devam edeceğini ifade etmişti. Mektup, Türkiye'nin Alman Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile Hitler'e ulaştırılmıştı. Mektubu okuyan Hitler Gerede'ye SSCB'nin Boğazlar üzerindeki emellerinden bahsetmişti. Hitler'in amacı, Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeyi arttırmak ve onu Sovyetlerden uzaklaştırmaktı. Böylece gelecekte Sovyetlere saldırdığında en azından Türkiye tarafsız olmaya devam edecekti.²²⁹

Almanların Balkanlara girmesi üzerine İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi için onu yönlendirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştı. Bu şartlar altında Başbakan Churchill, doğuya doğru ilerleyen Alman ilerleyişinin bir Alman-Sovyet Savaşı ile duracağına inanmaya başlamıştı.²³⁰

Almanların ilerleyişi sadece İngilizleri değil aynı zamanda Sovyetleri de tedirgin etmeye başlamıştı. Almanya ile 23 Ağustos'ta imzalamış olduğu anlaşmanın bu durumda uzun sürmeyeceğini düşündüğü için tedbir alma yoluna gitmişti. Bu amaçla olası bir Alman saldırısında Türkiye'yi kendi yanına çekmek için Türkiye'ye karşı dostça yaklaşmaya başlamıştı. İki devlet 24 Mart 1941'de kendi aralarında Saldırmazlık Bildirisi yayınlanmışlar ve 1925 yılında imzaladıkları "Dostluk ve Saldırmazlık Paketi"nin yürürlükte

²²⁷ Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 154.

²²⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 190.

²²⁹ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Siyasi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, s.151-152.

²³⁰ Baki Öz, *Bıçağın Sirtında Siyaset*, İstanbul: Can Yayınları, 1996, s.104.

olduğunu ilan etmişlerdi. Bu antlaşmayla Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi büyük oranla kalkmıştı.²³¹

Antlaşmayla dair Ankara ve Moskova’da yapılan açıklama, Türkiye’nin topraklarını savunması için savaşa girmesi durumunda SSCB’nin tarafsız kalacağı şeklindeydi. 1939 yılının Eylül ayında yapılamayan saldırmazlık paktı, Alman tehlikesi sonucu 1942 yılının mart ayında gerçekleştirilebilmişti.²³²

2.1.6. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

Cumhurbaşkanı İnönü ile Hitler arasında karşılıklı olarak gönderilen mektupların ardından Cumhurbaşkanı İnönü ile bir saatlik görüşmede bulunan Alman Büyükelçisi Papan, Dışişleri Bakanı Ribbentrop’a 14 Mayıs tarihinde bir telgraf göndermişti. Gönderdiği telgrafta, Cumhurbaşkanı’nın Almanya ile eski bağını kurmaya hazır olduğunu, Almanya’nın eğer ki herhangi bir ülkeyle Türkiye’ye karşı antlaşma yapmayacağını açıklarsa Türkiye’de Alman çıkarlarını zedeleyecek onu Almanya ile savaşa sürükleyecek herhangi bir anlaşma yapmayacağını bildirmişti. Daha önce imzaladığı Türk-İngiliz antlaşmasının yükümlülüklerinden doğan sorumluluklarına dair “iyi niyetli oldukça bir formül bulunur” cevabını vermişti. Dışişleri Bakanı olan Saraçoğlu ile görüşmelerin devam etmesini ve ilişkinin bu şekilde sürdürülmesi neticesinde savaş malzemelerinin Türkiye üzerinden Irak’a geçirebileceğini ifade etmişti.²³³

Bu fikrin ortaya çıkışı Nisan ayından itibaren birtakım gelişmelerin yaşanmasıyla alakalıydı. Bu gelişmelerden ilki 2 Nisan ‘da Irak’ta İngiliz karşıtı olan Raşid Ali Geylani’nin darbe neticesinde iktidara gelmişti.²³⁴ İngilizler Raşid Ali’yi iktidardan indirmek için harekete geçince Raşid Ali Almanya’dan yardım istemişti. Raşid Ali’nin iktidarda kalması Almanya’nın

²³¹ Yusuf Sarımay, “Dış Politika (1938-1995)”, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed. M. Derviş Kılınçkaya, Ankara: Siyasal Kitapevi, s. 430.

²³² Tekeli ve İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, s.191.

²³³ Büyük Belgeler Dizisi, *İkinci Dünya Savaşı’nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası 1941-1943*, İstanbul: May Yayınları, 1968, s.13-14.

²³⁴ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s.439.

Ortadoğu petrollerini ele geçirmesini sağlayacağı için Almanya derhal yardım etmek istemiş ve askerilerini Türkiye üzerinden Irak'a geçirmek istemişti.²³⁵

Almanya, Balkanlar'da 6 Nisan'da Macaristan ile birlikte Yugoslavya'ya, 17 Nisan'da Bulgaristan ile Yunanistan'a saldırmıştı. 17 Nisan'da Yugoslavya, 23 Nisan'da Yunanistan teslim olmuştu.²³⁶ Almanya'nın yaptığı bu saldırılardaki amaç, İngilizlerin Balkanlar'dan atılması ve Alman hava birliklerinin Doğu Akdeniz'de kullanılması için gerekli şartların oluşturulması idi.²³⁷

Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'de endişeye neden olmuştu. Almanya bu endişeleri giderebilmek adına Türk-Bulgar ve Türk-Yunan sınırlarında bazı düzenlemeler yapılmasını kabul edeceğini bildirmiş ve bu konunun gizli bir protokol ile düzenlenmesini istemişti.²³⁸ Ayrıca Ribbentrop, Papen'e Ege Adalarının Türklere bırakacağı vadinin de verilmesinin uygun olduğunu bildirmişti.²³⁹

Almanya'nın bu önerileri karşısında İngiltere, Almanlara karşı daha fazla savunamayacağı Midilli ve Sakız Adalarını Yunanistan'ın rızasıyla Türkiye'nin işgal etmesini önerir. Saraçoğlu, Papen'e 30 Nisan'da bu adaları işgal etmek istediklerini bildirir. Almanlar, Türkiye'den geçişlerine izin verilirse bu teklifi kabul edeceklerini bildirirler ancak Türkiye geçişe izin vermediği için 11 Mayıs'ta Almanlar bu adaları kendileri işgal ederler.²⁴⁰

Bu hamlenin ardından SSCB'ye karşı Türkiye'den yararlanmak isteyen Hitler, Türkiye ile sıcak temas kurmak için çalışmalarına devam ediyor ve 12 Mayıs'ta Papen ile Cumhurbaşkanı İnönü'ye iletmek üzere Saraçoğlu'na yeni bir mesaj gönderiyordu. Hitler mesajında, daha önce verdikleri teminatın geçerli olduğunu ve geçerli kalacağına dikkat çekmişti. Türkiye'nin tüm çıkar ve taleplerinin adaletli bir şekilde ele alınacağını, milli hakimiyeti ile

²³⁵ Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.410.

²³⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s. 440.

²³⁷ Jacopsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, s. 331.

²³⁸ Tekeli ve İlkın, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s.196.

²³⁹ *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri*, s.17.

²⁴⁰ Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, s. 138.

bağımsızlığına saygı duyulduğu, Türkiye isterse Boğazlar konusunda kendisine yardım etmeye ve Türkiye ile çeşitli ekonomik ve siyasi konuları müzakere etmeye hazır oldukları ifade edilmiştir. Devamında Hitler, talep edilirse Almanya'nın güvenlik bölgeleri için gereken desteği sağlayacaklarını, Edirne çevresindeki topraklar ile Anadolu kıyısındaki Ege Adaları'nın Türkiye'ye bırakılacağını, Almanya'nın Türkiye'den asker geçirmeyi değil yalnızca uluslararası ticaret kurallarına uygun olarak savaş malzemesi geçirmesine izin verilmesini istediğine vurgu yapmıştır. Almanya, iki ülke arasındaki dostluk ve güvenliği geliştirmek ayrıca Türkiye'ye savaş araç-gereçleri verme niyetindeydi. Bu konudaki şartları ise verdikleri silahların tekrar kendilerine kullanılmamasıydı. Türkiye'nin yükümlüklerine zarar verecek talepte bulunulmayacaktı. Almanya, planların hayata geçirilmesi için gizli ya da açık bir anlaşma yapılmasını talep ediyordu.²⁴¹

Almanya'nın Türkiye'den talep ettiği bu hususlar karşısında Türkiye temkinli davranmaya çalışıyordu. Almanya ile bir anlaşma yapacaksa bunu İngiltere'yi karşısına almadan, ilişkilerine zarar vermeden yapma niyetindeydi. Bu amaçla Hitler'in gönderdiği bu mektuptan İngilizleri haberdar etmişti. 17 Mayıs'ta Saraçoğlu İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen'i davet etmiş ve Almanlar ile Sovyetler arasında müzakere yapıldığını, Türkiye'nin kendisi hakkında yapılacak bir anlaşmanın sonuçlarına katlanmamak adına Almanlarla görüşüğünü, bu görüşmede Türk-İngiliz ittifakını olumsuz etkileyecek önerilerin kabul görmeyeceğini ve bu konuda İngilizlerin kendilerini anlayacaklarını ifade etmişti. Türkiye'nin hem Almanlar ile görüşmesi hem de durumdan İngilizleri haberdar etmesi durumunu kritik hale getirmekteydi.²⁴²

Gelişmeler üzerine Ribbentrop, Papen'in Türkiye ile müzakereye başlaması ister ve anlaşmada olmasını istediği maddeleri şu şekilde sıralar:

Birinci madde, Almanya Türkiye'ye saldırmayacağına dair taahhütte bulunuyordu. İkinci madde Türkiye, Alman çıkarları aleyhine hareketlerden

²⁴¹ Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, C.1, İstanbul: Meydan Larousse, 1975, s. 310-311.

²⁴² Tekeli ve İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s.196-197.

kaçınmayı ve İngiliz ittifakının kendisini Almanya ile bir çatışmaya sürüklemeyeceğini taahhüt ediyordu. Üçüncü madde, taraflar ortak çıkarları için devamlı temas halinde olacaklardı. Dördüncü ve beşinci maddelerde antlaşmanın tasdik edilmesi ve yürürlüğü konularına yer verilmişti. Tasarıya 3 tane de protokol eklenmişti. 1 numaralı gizli protokole göre, Almanya Edirne civarında Türkiye lehinde değişiklik yapmayı, Ege denizinde Türkiye kıyıları yakınındaki adaları Türkiye'ye vermeyi²⁴³, Boğazlar statüsünde Türkiye lehinde değişiklik yapma haklarını saklı tutuyordu. 2 numaralı gizli protokole göre Türkiye, Almanya'nın savaş malzemesini Türkiye'den geçirmesini kabul ediyordu. 3 numaralı protokol iki ülkenin ekonomik ve basın ilişkileri hakkındaydı.²⁴⁴

Bu teklife 26 Mayıs'ta Menemencioğlu tarafından cevap verilmişti. Cevapta; Türkiye'nin herhangi bir toprak talebinde olmadığı, Almanya'nın Türk-İngiliz ittifakına ters düşen herhangi bir talepte bulunmamasını bu yüzden gizli protokolün yapılamayacağı, ancak Almanya'nın Türkiye'ye saldırmamayı taahhüt etmesi durumunda Türkiye'nin de Almanya'nın giriştiği herhangi bir savaşta tarafsız olacağı ve saldırmayacağını taahhüdünü verebileceğini ifade etmişti. 28 Mayıs'ta Irak'ta Raşid Ali'nin teslim olmasıyla İngilizlerin bölgeye hakim olması ve yönetimi değiştirerek İngiliz yanlısı birini yönetici tayin etmelerinin ardından şartlar değişmişti.²⁴⁵

Ortaya çıkan yeni gelişmeler Alman ordusunun Irak'a yönelerek Ortadoğu'yu ele geçirme planları suya düşürmüştü ve uzun süredir planlanan Sovyetler Birliği saldırısını geciktirmişti. Haziran ayına birlikte Almanya'nın önünde iki seçenek vardı. Bunlardan ilki, Türkiye'ye saldırarak Anadolu'yu ele geçirmek ve Ortadoğu'ya hâkim olmaktı. Almanya, bu konuda her türlü hazırlığı yapmıştı ancak Türkiye'nin direnişi, Boğazlardan asker sevkinin sorun olması ve Toros Dağlarının yarattığı engel nedeniyle ortaya çıkacak zaman kaybı gibi sorunlar bulunmaktaydı. İkinci olarak, Türkiye'ye

²⁴³ Ribbentrop, Papen'e göndermiş olduğu 19 Mayıs tarihli telgrafta bu konuyu Papen'in inisiyatifine bırakmıştı. Papen verdiği cevapta bir ada teklif etme niyetinin olmadığını belirtmişti. *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri*, s. 20-24.

²⁴⁴ Kamuran Gürün, *Dış ilişkiler ve Türkiye Politikası (1939'dan Günümüze)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 1983, s.29-30.

²⁴⁵ Oran, *Türk Dış Politikası*, C. I, s. 441-442.

saldırmaktan vazgeçmek, Türkiye ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamak ve daha fazla vakit kaybını önleyerek saldırının yönünü Sovyetler Birliğine çevirmektir. Hitler, ikinci yolu seçmiş, Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın bir an önce imzalanması için talimatta bulunmuştu.²⁴⁶

Bu talimat üzerine yeni bir tasarıyla 3 Haziran'da gelen Von Papen'e karşılık İngilizler, Türkiye ile temasa geçecek ve sahip oldukları bilgiler ışığında Türkiye'nin bu antlaşmayı yapmakla bir şey kazanmayacağını bu yüzden Sovyetler ile görüşülmesinin daha yararlı olacağını ifade edeceklerdi. 3 Haziran'daki tekliflere 6 Haziran'da yeni bir teklif veren Türkiye, İngiliz Büyükelçisi'ne Almanya ile yaptığı görüşmenin Sovyetlere bildirilecek boyuta ulaşmadığı cevabını vermişti. 8-18 Haziran tarihleri arasında iki ülkenin elçileri arasında görüşmeler devam etmiş ve anlaşmanın maddeleri hususuna geçilmişti.²⁴⁷ Sonuç olarak iki ülke arasındaki antlaşma 18 Haziran 1941'de Ankara Dışişleri Bakanlığı'nda imzalandı.²⁴⁸ Antlaşmaya göre;

1. Almanya ve Türkiye birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek ve dolaylı ya da doğrudan herhangi bir saldırıdan kaçınacaktı.
2. Her iki devlet ortak çıkarları için ortaya çıkan herhangi bir durumda dostane tutumlarını sürdürecekti.
3. Antlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girecek ve 10 yıllığına geçerli olacaktı. Antlaşmayı Almanya adına Von Papen, Türkiye adına Şükrü Saraçoğlu imzalamıştı. Antlaşma Türkçe ve Almanca olarak iki nüsha halinde hazırlanmıştı. Bir kopyası Berlin'e gönderilecekti.²⁴⁹

Antlaşma Yeni Sabah gazetesinde "Türk-Alman Adem-i Tecavüz Paketi imzalandı" şeklinde kamuoyuna duyurulmuştu. Antlaşmaya dair Von Papen "Bu memleket ve bu millet daima sarsılmaz adalet izleriyle meşbu olagelmıştır", Saraçoğlu "Türk ve Alman milletleri bu muahede ile

²⁴⁶ Yavuz Özgüldür, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz- Fransız Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paketi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1999, s. 90.

²⁴⁷ Bu konuda Papen'in Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı yazışmalar için *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri*, s. 26-35.

²⁴⁸ Gürün, *Dış ilişkiler ve Türkiye Politikası (1939'dan Günümüze)*, s.31.

²⁴⁹ Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi Bu Harpte Türk Siyaseti*, s.68-69.

yekdiğerine bir kere daha el uzatmış oluyorlar” cümlelerini kurmuşlardır. 18 Haziran’da Hasan Saka önderliğinde toplanan CHP Meclis grubunun konusu bu antlaşma olmuştur.²⁵⁰

Cumhuriyet Gazetesi paktın imzalandığını bildirmiş ve antlaşma metnini vermiştir. Saraçoğlu’nun Yeni Sabah gazetesindeki cümlesi bir kez daha tekrarlanırken Von Papen antlaşmaya dair “Asırlardan beri memleketlerimizi birbirine bağlayan eski, itimadlı ve dostane münasebetleri yeniden teyid etmektedir” diyordu. CHP Grubu’nda Başbakanın konuşmasından sonra antlaşmanın kabul edildiğine de yer verilmiştir.²⁵¹

Londra’daki gazeteler, antlaşmanın Almanya’nın SSCB’ye saldıracağını gösterdiğini, Almanya’nın Balkanlara askeri hareket yaptıktan sonra bu antlaşmanın imzalanmasının bir nevi zorunlu hale geldiği hatta İngiliz müttefiki olarak Almanya ile dostluk antlaşması imzalamaya mecbur kaldığını ve bu durumun kendilerinde büyük bir üzüntüye sebebiyet verdiğini ifade ediyorlardı. Türkiye düzenli olarak İngiltere’yi yapılan müzakerelerden ve antlaşmanın yapılacağından İngilizleri haberdar etmişlerdi. Fransa’nın yenilmesine rağmen müttefiki olarak üzerine düşen savaş malzemesi yardımına devam ettiklerini, Mihver tarafına katılmak istemeyen Türkiye’nin direndiği ve Almanya’nın tavrını yumuşattığını yazmışlardır. Radyolarda da en önemli olay olarak bu antlaşmanın imzalanma haberleri verilmişti. Londra radyolarında, antlaşmadan kendilerinin haberdar edildikleri ve Türkiye’nin bakış açılarını takdir ettiklerini, bu antlaşmanın imzalanan İngiliz-Türk antlaşmasıyla çelişmediği haberlerini vermiştir. Berlin radyosu, antlaşmadan bahsetmiş ve Almanların Türklere olan dostane tavır ve düşüncesinden bahsetmişti. Roma, Budapeşte ve Sofya radyoları antlaşmayı selamladıklarını, Moskova radyosu, antlaşma metnini okumuş ve herhangi bir yorumda bulunmamıştı. İtalyan gazetesi Gazzetta del Popolo, antlaşmanın önemine dikkat çekmiş ve Türkiye’den ne Almanya’nın ne de İtalyan’ın hiçbir isteği yoktur, demişti.²⁵²

²⁵⁰ Yeni Sabah, “Türk-Alman Adem-i Tecavüz Paktı İmzalandı”, 19 Haziran 1941.

²⁵¹ Cumhuriyet, “Türk-Alman Dostluk Paktı İmzalandı”, 19 Haziran 1941.

²⁵² Yeni Sabah, “Türk-Alman Muahedesinin Akisleri”, 20 Haziran 1941.

Antlaşmanın Berlin’de bomba etkisi yarattığı ve şimdiye kadar görülmeyen bir heyecan yarattığı, Sofya’da büyük sevinç yarattığı, Bükreş’te tezahüratla karşılandığını, Moskova’nın sadece antlaşma metnini okuyup herhangi bir yorumdan kaçındığı, Londra’nın Türkiye’nin içinde bulunduğu zor durumun farkında olduğu haberlerine yer verilmekteydi.²⁵³

2.1.7. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası

1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’ya saldırısıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı’nda Amerika, başlangıçta tarafsızdı ve savaş dışı kalmaya çalışmaktaydı. Ancak zamanla Almanya’nın Avrupa’yı egemenlik altına almasıyla Atlantik’te, Japonya’nın da yayılmacı hareketlerinin baş göstermesiyle Pasifik’te ortaya çıkan tehlikeler neticesinde silahlanmaya hız vermiş aynı zamanda İngiltere’ye askeri yardımda bulunmaya başlamıştı.²⁵⁴

Fransa’nın savaş dışı kalması İngiltere ile ABD’yi yakınlaştırmış ve ABD 1941’de Ödünç Verme ve Kiralama Yasası’nı kabul etmişti.²⁵⁵ 10 Ocak’ta Kongre’ye sunulan kanun milli bir mesele olarak tüm ülkede tartışılıyordu. Kanun millet çocuklarının cepheye gönderilmemesi için alınan bir tedbir olarak ortaya çıkarılmıştı. Fakat herkes bu kanunun aslında bir nevi savaş ilanı ve önü alınamaz sonuçlar çıkaracağına farkında idi. Tasarı, maliye hukuk danışmanlarından biri olan Avukat Cox, tarafından hazırlanmıştı. Bu kanunla ABD Başkanı, güvelik açısından savunulması zaruri olduğuna inandığı her ülkeye, istediği şekilde her türlü savunma malzemesi satabilir, takas edebilir, kiralayabilir, bağışlayabilir devredebilir, nakil ve sevk edebilirdi. Bu konuda mutlak yetki verilen Başkan’a yardımın niteliği ve miktarı konusunda da sınır çizilmemişti.²⁵⁶

Bu yasa, ABD politikasında önemli bir değişiklik olarak kabul edilebilirdi çünkü Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa’ya yapmış olduğu yardımların tamamını savaş sonrasında son kuruşuna kadar faiziyle talep etmişti. Şimdi yardımın ödenmemek üzere yapılıyor olması ABD’nin iki savaş arasında çıkarmış olduğu tarafsızlık kanunlarının sebeplerindendi.

²⁵³ Cumhuriyet, “Türk-Alman Antlaşması”, 20 Haziran 1941.

²⁵⁴ Karakaş, Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri, s. 127.

²⁵⁵ Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, s.362.

²⁵⁶ Cartier, *II. Dünya Savaşı*, C.1, s.199-200.

ABD artık geri ödenmeyeceğini bildiği bir yardım yapmak üzere harekete geçmişti.²⁵⁷

Barış yanlıları, Roosevelt karşıtları ve yalnızlık politikasına sahip olanların tamamı bu kanuna karşı çıkmıştı. Kanunun kabul edilmemesi için çalışmalar yapmışlardı. Kanun ilk olarak, Temsilciler Meclisi'nde 18 Şubat'ta oylandı ve 165'e karşı 260 oy aldı. Ardından 11 Mart'ta yapılan oylamada 31'e karşı 60 oy alarak Senato'dan geçmiş oldu.²⁵⁸ Temsilciler Meclisi'nde yapılan ikinci oylamada bu kez 71'e karşı 317 oy alarak kabul edilmiş ve Roosevelt'in kanunu imzalamasıyla kabul edilmişti.²⁵⁹

Oylamadan üç saat sonra Roosevelt, iki ülkenin bu kanundan faydalanacağını ilan ediyordu. Bunlardan ilki İngiltere, diğeri Yunanistan'dı. İngiltere, kanun çerçevesinde 28 torpilatar savaş gemisi alırken, Yunanistan Almanya'nın işgali karşısında teslim olmak zorunda kaldı ve kanunda yararlanamamıştı.²⁶⁰

50 milyar dolar olarak kabul edilen yardımın 6 milyar doları yiyecek, 4 milyar doları hizmet, geriye kalan meblağ ise savaş malzemesi olarak tahsis edilecekti. Savaş bitimine kadar yürürlükte kalan kanundan en fazla payı 31 milyar dolar ile İngiltere almış, onu 11 milyar dolar ile Sovyetler Birliği izlemiş, 3 milyar dolar Fransa ve 1.5 milyar dolar da Çin'e yardım yapılmıştı.²⁶¹ Bu ülkeler dışında; Avusturya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Çekoslovakya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Etiyopya, İran, Guatemala, Haiti, Hindistan, Honduras, İzlanda, Irak, Liberya, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Paraguay, Peru, Polonya, Güney Afrika, Türkiye, Uruguay, Venezuela ve Yugoslavya yararlanmıştı.²⁶²

²⁵⁷ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 162.

²⁵⁸ Cartier, *II. Dünya Savaşı*, C.1, s.200.

²⁵⁹ Münir Müeyyet Bekman ve Feridun Fazıl Tülbentçi, *İkinci Dünya Savaşı Kronolojisi II: 1941-1942 Sonunu Kadar*, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s.17.

²⁶⁰ Cartier, *II. Dünya Savaşı*, C.1, s.200.

²⁶¹ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 162.

²⁶² Ayşegül Kars Kaynar ve İhsan Seddar Kaynar, "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması", *Current Debates in Social Sciences*, S. 24 (2018), s.110.

Türkiye'ye bu kanun çerçevesinde yapılacak olan yardımlar hususunda Roosevelt, 14 Şubat 1941 tarihinde Amerikan Büyükelçisi Murray ile Başbakan Refik Saydam'a bir mesaj yollamıştı. Mesajında; henüz kanun tasarısı olarak meclisten geçen Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'ndan saldırıya maruz kalan ya da saldırı tehdidi altında olan milletlerin yararlanacağını belirtmişti. Refik Saydam bu mesaj üzerine Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan bahsetmiş ve yeterli askeri malzemeye sahip olmamasına karşın elindeki tüm gücüyle saldırıya karşı direneceğini, ABD ile İngiltere'nin sahip olduğu amaçları desteklediğini ancak buna rağmen bir taahhütte bulunamayacağını ifade etmişti.²⁶³

Bu sırada Başbakan Churchill Ankara'ya bir mesaj göndermiş ve mesajında Almanların Bulgaristan'ın ardından Yunanistan ile Ege Adaları'nda Türkiye ile İngiltere için oluşturacağı tehdit ve tehlikelere dikkat çekmişti. Bu tehdit ve tehlikelere karşı İngilizlerin Türkiye'de hava üssü kurmalarına izin verilmesini, bu amaçla 10 filoluk bir hava kuvveti göndermeyi teklif etmişti. Cumhurbaşkanı İnönü bu teklife 6 Şubat'ta verdiği cevapta, İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'ye girmesine izin vermeyeceğini bildirmiş ve öncelikle İngiltere'nin vaat etmiş olduğu savaş malzemelerini ivedilikle göndermesini istemişti.²⁶⁴

Bunun üzerine İngiltere 23 Şubat'ta ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek İngiltere'nin Türkiye ile yapmış olduğu Üçlü İttifak Antlaşması gereği Türkiye'nin Trakya üzerinden uğrayabileceği bir saldırıya karşı direnebilmesi için acil olarak 25 milyon sterlin tutarında savaş malzemesi verme zorunluluğunun olduğunu belirtmişti. Ancak İngiltere, bu yükümlülüğü Fransa ile paylaşmıştı. Fransa'nın Almanya karşısında yenilmesi üzerine vadetmiş olduğu uçaksavar toplarının dağıtımında gecikme yaşandığını, avcı uçaklarının verilmesinin süresiz olarak ertelendiğini eklemiş ve bu şartlarda İngiltere'nin bu yükümlülükleri yerine getirmesinin

²⁶³ Türk Dış Politikası'nda 50 Yıl, s.44.45.

²⁶⁴ Uçarol, Siyasi Tarih, s. 643.

mümkün olmadığını ve ABD'nin yardımına ihtiyaç duyduğuna vurgu yapmıştı.²⁶⁵

Londra bu kanun çerçevesinde Türkiye'ye, 50 adet 155 mm çapında havan topu ve 18.500 ton cephane verilmesi talebinde bulunmuş ve talebine olumlu cevap almıştı. Böylece ABD bu kanun ile Türkiye'ye 1941 yılının Mart ayı itibariyle yardım yapmaya başlamış oldu. Yapılan yardımlar ABD tarafından İngiltere aracılığıyla olacaktı. ABD'nin yardımları İngiltere aracılığıyla yapmasındaki amacı; hem İngiltere'nin 1939 İttifak Antlaşması ile Türkiye'ye olan sorumluluğunu yerine getirmesi hem de Türkiye'ye yaptığı yardımlarla İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki stratejik konumunu korumasını sağlamaktı.²⁶⁶

18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması hem İngiltere hem de ABD'nin tepkisine neden olmuştu.²⁶⁷ 1941 yılının Mart ayından itibaren başlayan Türk-Alman müzakerelerine tepki olarak Türk-İngiliz ilişkileri Ağustos ayına kadar oldukça azdı. Aynı yılın Haziran ayının sonunda Almanya, SSCB'ye saldırınca Türkiye'nin önemi bir kez daha ortaya çıkmış ve Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Türk-İngiliz askeri ve siyasi görüşmeleri yeniden başlamıştı.²⁶⁸

Türkiye'nin ABD için de hayati öneme sahip olduğu tespiti yapıldıktan sonra Başkan Roosevelt, 7 Kasım 1941 tarihinde Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'na resmi olarak dahil edilmişti. Türkiye için yapılan bu tespit ve Türkiye'nin İngilizlerin aracılığıyla ilgili yaptıkları şikâyetler neticesinde 12 Kasım 1941 tarihinde Türkiye'ye yapılan Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması yardımıyla ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştı. Yeni düzenlemeye göre; Türkiye peşin ödeme yaparak doğrudan ABD yardım alabilecekti. Bu kanunla yapılacak diğer yardımlar yine İngiltere aracılığıyla aktarılmaya devam edecekti. Türkiye ihtiyaç duyduğu malzemelerin listesini

²⁶⁵ Nuri Karakaş, "Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 1 (2009), s.22.

²⁶⁶ Nuri Karakaş, *Türk-Amerika Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 128-129.

²⁶⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 643.

²⁶⁸ Cemalettin Taşkiran, "1941 Yılı Başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askeri Görüşmeleri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s.292.

hem ABD Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi Ofisi'ne hem de İngiliz yetkililere gönderecekti. İngiliz yetkililer, ABD'li ve Türk yetkililerle bir araya gelip listeyi inceleyecek, onay verilen ve verilmeyen malzemeler belirtilecek son olarak da liste, ABD Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi Ofisi'ne iletilecekti. Son karar her zaman ABD'ye ait olacaktı. Amerika Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi Ofisi, gönderilen tüm yardımların nakil işlemlerini İngiliz Tedarik Konseyi ile Türkiye Washington Büyükelçiliği'ne verecekti.²⁶⁹

1941 yılında başlayan yardımlar 1942 yılına kadar İngiliz ve ABD'nin sürdürdüğü politikalar çerçevesinde deva etmişti. Başlangıçta İngiltere aracılığıyla gönderilen malzemeler daha sonra ABD vasıtasıyla da gönderilmeye devam etmişti. 1943 yılında İngiltere'nin Türkiye ile ilgili konuları yürütmesi konusunda Casablanca'da ABD'den aldığı yetkiyle ABD'nin doğrudan Türkiye ile temasa geçmesini önlemişti.²⁷⁰

1943 yılında yapılan konferanslarda hem ABD hem de İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi için teklifler yapılmış, Türkiye bu teklifleri kabul etmemişti. Bunun üzerine 1944'te İngiltere ile ABD, Türkiye'ye sevkiyat yapmayı durdurdu.²⁷¹

1945 yılının Şubat ayında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Demeci'ni imzalamasının ardından Almanya ve Japonya'ya savaş açtığını açıklayınca Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması yeniden yürürlüğe girmişti. İki devlet arasında 23 Şubat'ta imzalanan antlaşma ile yardım ilk kez resmîyet kazanmış oldu. Antlaşma savaş süresince yürürlükte kalacaktı. Savaştan sonra Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu yürürlükten kalkınca antlaşmanın uygulanmasına son verilmiş oldu.²⁷²

2.1.8. Türk-Alman Ticaret Anlaşması ve Krom Meselesi

Türkiye ve Almanya arasında 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan dostluk antlaşmasının ardından iki devlet kendi aralarında yeni bir ticaret

²⁶⁹ Kaynar, "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması", s. 111.

²⁷⁰ Karakaş, "Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye", s.33-39.

²⁷¹ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri*, s. 147-148.

²⁷² Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s.640-641.

antlaşması yapmak üzere 8 Eylül'den itibaren görüşmelere başlamıştı. Görüşmelerde Almanya, antlaşma²⁷³ gereği imzalandıktan sonra Türkiye'den hemen krom istemişti. Ancak Türkiye İngiltere ile yaptığı antlaşma 1943'ten önce krom satışı yapamayacağını söylemişti. Bunun üzerine görüşmeler kesilmişti. Daha sonra Almanya, 1943 yılına kadar Türkiye'den alamayacağı krom için bakır sevkiyatını 1942 yılı boyunca 6 bin tondan 12 bin tona çıkarılacağı, zeytinyağı ve pamukla ilgili Alman taleplerinin karşılanacağı şeklindeki alternatifler üzerine Türkiye ile görüşmelere devam etti.²⁷⁴

Görüşmeler neticesinde 9 Ekim 1941 tarihinde antlaşma imzalandı.²⁷⁵ Antlaşmaya göre, Türkiye 1943 ve 1944 yıllarında Almanya'ya yılda 90 bin ton krom verecekti. Almanya'dan silâh satın alan Türkiye, silahın içinde işlenmiş krom bulunduğundan Almanya'ya ham krom vermekte bir problem görmemişti. İngiltere de bu durumu anlayışla karşılamıştı ancak ABD'nin tepkisi sert olmuştu. Tepki olarak Türkiye Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde yapılan yardımı durdurmaya kalkmıştı. Büyükelçi Mac Murray'ın Türkiye hakkındaki güvencesi ve İngiltere'nin Türkler lehindeki müdahalesi bile Washington'u yumuşatamamıştı. Uzun tartışmaların ardından Cordell Hull²⁷⁶ yardımın eskisi gibi İngiltere'nin aracılığıyla

²⁷³ 8 Ocak 1940 tarihinde Türkiye ile Müttefikler arasında imzalanan krom antlaşmasıdır. Antlaşmaya göre Türkiye, ürettiği kromun on beşte on birini İngiltere'ye on beşte dördünü Fransa'ya satacaktı. Bu antlaşma ile Amerika dışındaki hiçbir ülkeye İngiltere ve Fransa'nın onayı olmadan krom satmayacağını taahhüt etmiş oldu. Başlangıçta İki yıl geçerli olacak olan antlaşma, taraflardan birinin isteği üzerine bir yıl daha uzatılabilecekti. Türkiye'nin yıllık üretimi iki yüz elli bin tonu aşmayacak, krom fiyatlarının belirlenmesinde Londra Metal Borsası fiyatları esas alınacaktı. Antlaşma ile birlikte yirmi beş milyon sterlin değerinde silahlanma kredisi, on beş milyon sterlin değerinde altın kredisi, iki milyon sterlin değerinde takas (kliring) antlaşması ile Türk kuru meyve üretiminin İngiltere tarafından satın alınacağı da karara bağlanmıştı. Bu antlaşmayla 1940 yılının Ocak ayında Krom fiyatlarının tespiti için müzakereler başlamıştı. Murat Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1 (2012), s. 103.

²⁷⁴ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, s.169.

²⁷⁵ Antlaşma ticari konularda görüşmek yapmak üzere Karl Clodius gelmişti. Clodius Antlaşması olarak geçen antlaşmaya Türk tarafı, Almanya'nın Türkiye'nin talep ettiği 18 milyon marklık savaş malzemesini tedarik etmesinden sonra kromu tedarik edeceğine dair bir madde koydurmuştu. Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", s.107.

²⁷⁶ Cordell Hull, Washington'daki İngiliz Büyükelçisi. Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, çev. Ali Kayabal, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000, s.15. 47. Dışişleri Bakanı. Amerikalı politikacı uzun süre hatta rekor düzeyde Bakanlık görevini yürütmüştür. Başkan Roosevelt'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik liderlerle yaptığı büyük konferanslarda Amerika Birleşik Devletleri'ni temsil etmiştir. Birleşmiş

yapılmasını sağlayabilmişti. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu kritik durumu bir süre daha devam ederken Mihver Devletler kuzeyde Kafkaslar'a, güneyde Süveyş'e doğru taarruza başlamıştı. Bu taarruzlar başarıya ulaşırsa Türkiye Mihver kışkacında kalabilirdi. Almanya hala Türkiye'nin Rusya aleyhine savaşa gireceğini düşünüyordu. Hatta Hitler, Nisan 1942'de Salzburg'da Mussolini ile görüştüğünde, Türkiye'nin Mihver safına kaymakta olduğunu söylemişti. Türkiye'ye savaşa girmesi karşılığında Yunan adaları vaad edilmiş fakat Türkiye, Alman telkinlerine uymamıştı. Sadece 2 Haziran 1942 tarihinde yeni bir ticaret antlaşması imzalamış ve bu antlaşmayla Almanya'ya 45 bin ton krom vermeyi taahhüt etmişti.²⁷⁷

Yeni antlaşma ABD'de yeniden tepkiye neden olsa da Türkiye'nin hassas durumundan dolayı ABD, Türkiye'nin 1942 yılında Ödünç Verme ve Kiralama kanunundan yararlanmasını engellememişti.²⁷⁸

Bundan sonraki süreçte İngiltere, daha önceki fiyatı %50 oranında artmasına rağmen Türkiye'nin elinde buluna kromu satın almak isteyecekti. Türkiye ise yaptığı antlaşma gereği, kromu 1943 yılı boyunca Almanya'ya ihraç edecekti. 1944 yılı Şubat ayı itibariyle, Müttefik Devletler Türkiye'ye Almanya'ya krom satmaması için baskı yapmaya başlamışlardı. Bu dönemde savaşını seyri Müttefikler devletler lehinde gelişme gösteriyordu. Bu mücadelenin tam olarak kazanılması için Almanya'nın ekonomik anlamda da sıkıştırılması gerekmekteydi. Bu yüzden Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracını kesmesi gerekiyordu. Hatta Amerikan Başkanı Roosevelt, bu konuda Cumhurbaşkanı İnönü'ye ricada bulunmuştu. Baskının artması üzerine Türkiye, 14 Nisan 1944'te yaptığı krom ihracını aylık 4200 tona düşürmüştü ve ihracatı %50 oranında azaltmıştı. Aynı Müttefik Devletlerin Ankara'daki Büyükelçileri Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na birer nota vermişlerdi.²⁷⁹

Milletlerin oluşturulmasına da büyük katkısı olmuştur. Bu ona 1945'te Nobel Barış Ödülü'nü getirmiştir. <https://history.state.gov/departmenthistory/people/hull-cordell>, 22 Mart 2018.

²⁷⁷ Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Nisan 1943)*, s. 1121.

²⁷⁸ Gönlübol ve Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 160.

²⁷⁹ Nuri Karakaş, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 25, S. 2 (2010), s.473-476.

Menemencioğlu notada; Amerika ile İngiltere'nin krom başta olmak üzere bazı önemli ihracat maddelerinin Mihver Devletlere ihraç edilmemesini istedikleri, ihraç edilmeye devam edilirse tarafsız devletlere yapılan yaptırım Türkiye'ye de yapılacağını bildirdiklerini ve bunun üzerine Türkiye'nin 21 Nisan 1944 akşamından başlamak üzere Almanya'ya krom ihracatını durdurduğunu ilan etmişti.²⁸⁰

2.2. İkinci Dünya Savaşı

2.2.1. Savaşın Başlaması ve Almanya'nın İlerlemesi

Birinci Dünya Savaşı, dünyada üzerinde çok büyük bir yıkıma neden olmuştu. Yaşanan yıkım ve acılar, toplumları yeni bir savaştan uzak tutmanın aksine var olan mevcut siyasi kuruluşlara güveni yok etmiş ve totaliter hükümetlerin iş başına geçmesine neden olmuştu. Almanya, İtalya ve Japonya'nın Avrupa, Afrika ve Asya'daki yayılcı hareketlerine karşı Milletler Cemiyeti'nin pasif kalışı, özellikle Japonya'nın Mançurya'ya saldırısında herhangi bir varlık gösteremeyişi II. Dünya Savaşı'nın işaretlerini ortaya çıkarmıştı.²⁸¹

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da sabah saat 04.45'te Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başladı.²⁸² Polonya saldırısının ardından Eylül'de İngiltere ve aynı gün içerisinde de Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti.²⁸³

500.000 kişi aşan asker sayısı ve son teknoloji ürünü uçak ve silahlarla Polonya'ya giren Almanya'nın karşısında Genelkurmay Başkanı Mareşal Edward Smigly-Rydz komutasındaki Polonya ordusunun toplam mevcudu 1.800.000 kişiydi. Ordunun elinde bulunan silahların birçoğu Birinci Dünya Savaşı'ndan kalmaydı. Kara kuvvetleri zayıftı, hava kuvvetlerinde 935 uçak vardı ancak yarısından fazlası eski uçaklardan oluşmaktaydı. Deniz kuvvetleri dört muhrip, beş denizaltı ve birkaç hafif teknedenden oluşuyordu.²⁸⁴

²⁸⁰ *Türk Dış Politikası'nda 50 Yıl*, s. 219.

²⁸¹ *Büyük Savaş*, s. 9.

²⁸² A.J.P. Taylor, *İkinci Dünya Savaşının Kökenleri*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012, s. 347.

²⁸³ Türkkaya Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 83.

²⁸⁴ *Büyük Savaş*, s. 36.

Polonya, savaş başladığında 35 milyon nüfusu ile orta büyüklükte bir ülkedir. Nüfusunun yaklaşık 10 milyonu Polonya asıllı değildir. Yabancı nüfusun çoğunluğu Almanlardan ve Slavlardan oluştuğu için Almanya ve Rusya, bu coğrafyada hak iddia ediyordu.²⁸⁵ Almanya'nın ardından Sovyetler Birliği de 17 Eylül'de Doğu Polonya'yı işgal etti. Eylül ayının sonuna gelindiğinde 1918 yılından önce Almanya'ya ait olan topraklar, tekrar Alman egemenliğine girdi.²⁸⁶ Polonya; Almanya ve Sovyetler Birliği arasında ikiye bölündü. Sovyetler Birliği, Polonya topraklarının yarısını ve ülke nüfusunun da yaklaşık 15 milyonunu kendi coğrafyasına katmıştı.²⁸⁷

Baltık ülkelerini egemenliği altında alan Sovyetler Birliği, gözünü Finlandiya'ya dikti. Sovyetler, Hangö limanının kendilerine kiralanmasını, Leningrad yakınlarındaki Karelia bölgesi ile İsveç-Norveç sınırları arasında kalan Petsamo'nun kendisine verilmesini istedi.²⁸⁸ Almanların yardımı ile Karelia Yarımadası'nda "Mannerheim Hattı"nı hazırlayan Finlandiya, Sovyetler'in teklifini reddetti. Sovyetler, gelen olumsuz cevap sonrası Aralık 1939'da Finlandiya'ya savaş ilan etti. Sovyet saldırıları karşısında uzun süre direnemeyen Finlandiya, Sovyetlerle 12 Mart 1940'ta barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştı.²⁸⁹

Polonya, 27 Eylül'de Alman birliklerine teslim oldu. Artık Almanya'nın hedefi Fransa idi. Fransa, Almanya'nın Polonya'ya saldırdığı dönemde Maginot hattını kuvvetlendirmeye devam etmekteydi. Küçük sınır saldırılarıyla yetinip ilan ettiği seferberliğin tamamlanmasını bekliyordu. Hitler, 12 Kasım'da 1939'da Fransa'ya saldırıyı planlıyordu ancak 10 Mayıs 1940'a kadar saldırı planı 29 kez ertelenmişti.²⁹⁰

Fransa, kendi üzerine bir saldırı olacağını biliyordu ve bunu engellemek ya da Almanya'nın gücü kesmek için farklı görüşler üzerinde durmaktaydı.

²⁸⁵ *Büyük Savaş*, s. 36.

²⁸⁶ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 125.

²⁸⁷ Aybike Çetin, *II. Dünya Savaşı Öncesi, Savaş Dönemi ve Savaş Sonrası Czeslaw Milosz Şiirlerine Bakış*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2008, s. 47.

²⁸⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 127.

²⁸⁹ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 84-85.

²⁹⁰ R.A.C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitapevi, 2005, s. 33.

Bu görüşlerden ilki Selanik'te bir müttefik gücü kurarak savaşı, Güneydoğu Akdeniz'e genişletmekti. İkinci görüş Sovyetlere karşı oluşan Fin direnişini desteklemektir. Üçüncü görüş, Sovyetlerin Kafkaslarda bulunan petrol alanlarının bombalanması ve son görüş ise Kuzey İsveç'ten Almanya'ya giden yüksek kaliteli demir cevheri akışını kesmektir. İlk üç görüş üzerinde anlaşamayan İngiltere ve Fransa, son görüşü uygulamaya karar verdi. Fakat Almanya, hızlı hareket ederek Danimarka ve Norveç'i almış ve Müttefik kuvvetlerin İsveç'e yaklaşmasını engelleyen bir set oluşturmuştu.²⁹¹

Almanya, Norveç'i aldıktan sonra İsveç'e geçmemişti. Sovyetler, İsveç'in tarafsızlığı ve bağımsızlığına büyük önem veriyordu ve bunu her fırsatta Almanya'ya belirtmekteydi. Sovyetler, İsveç'in Norveç ve Finlandiya arasında bir tampon bölge olarak kalmasını istiyordu.²⁹²

10 Mayıs 1940'ta sabah saat 05.30'da Almanya, 135 tümenle Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u işgal başladı.²⁹³ 12 Mayıs'ta Lüksemburg, 13 Mayıs'ta Hollanda ve 28 Mayıs'ta Belçika, Almanya'nın kontrolüne girmişti.²⁹⁴

Dunkerque, 4 Haziran'da Almanya'nın eline geçti. Artık Almanlar, Fransız topraklarına girmiş ve ilerlemekteydi. Alman zırhlı birlikleri, Som cephesine ulaşmıştı. 10 Haziran'da Fransız savunma hattı çöktü, artık Paris yolu açılmıştı. Aynı gün İtalya, Fransa'ya savaş ilan etmiş ve Mihver devletleri bloğuna katılmıştı.

12 Haziran'da Paris'in kuşatma süreci başlamıştı. 14 Haziran'da Alman birlikleri Paris'e girmiş ve 15 Haziran'da Versay Sarayı'na gamalı haç bayrağını çekmişti.²⁹⁵

Almanya, 11 Ekim 1918'de Rethondes'teki demiryolu vagonunda imzaladığı antlaşmayı unutmamıştı. 22 Haziran 1940 yılında aynı vagona bu kez Fransa'nın teslimiyet antlaşması imzalandı. 24 Haziran'da İtalyan-

²⁹¹ Parker, *II. Dünya Savaşı*, 34-36.

²⁹² Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 87.

²⁹³ Osman Öndeş, *2. Dünya Savaşı*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1974, s. 160.

²⁹⁴ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cepheleeri*, s. 60-63.

²⁹⁵ Winston S. Churchill, *2. Dünya Savaşı Hatıraları- Fransa'nın Düşüşü 1940*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005 s. 56-489.

Fransız ateşkesi Roma’da imzalandı. 25 Haziran saat 13.35’ten itibaren Fransa cephesindeki savaşın bittiği ilan edilmişti.²⁹⁶

Güney Fransa’da Petain önderliğinde Almanya yanlısı Vichy hükümeti kuruldu.²⁹⁷ Savaş bitene kadar Vichy hükümeti varlığını korudu.

2.2.2. Savaşta Alman Üstünlüğü ve Balkanlar’daki Kuvvetleri

İngiltere’nin ada devleti olması sebebiyle savunma açısından avantajı durumu, Hitler’e göre büyük bir risk oluşturmaktaydı. Kıta coğrafyasında kazanılacak bir zaferle zaten İngiltere’nin uzlaşma isteyeceğini düşünüyordu. İngiltere’yi harp dışında tutmak varken istila etmenin kendisine vakit kaybettireceği kanaatindeydi çünkü asıl amacı, Doğu’ya büyük bir sefer yapmaktı.²⁹⁸

Almanya’nın İngiltere hakkındaki planı bu yöndeydi fakat Doğu’ya yönelmeden önce yine de kendisine saldırı gelmeyecek şekilde İngiltere faktörünü ortadan kaldırması gerekiyordu. İngiltere’ye birkaç kez barış teklifinde bulundu ancak yapılan girişimler sonuçsuz kalınca 13 Ağustos 1940’dan itibaren Alman uçakları İngiltere’yi bombalamaya başladı. En yoğun bombardımanın 6 Eylül - 5 Ekim tarihleri arasında “İngiltere Muharebesi”, 31 Ekim’e kadar sürdü. Muharebe bittiğinde İngiltere, 733 uçak ve 375 pilot kaybetmişken, Almanya 1.733 uçak ve bir o kadar da pilot kaybetmişti.²⁹⁹

Almanya, Londra ve önemli merkezleri bombalanmak suretiyle İngiltere’nin savaş dışı kalacağı düşünmüştü ancak beklediği neticeyi elde edemedi.

İngiltere’nin bombalanması devam ederken istediği sonucu alamayacağını düşünen Hitler, yeni bir girişimle 27 Eylül’de Alman-İtalyan-Japon ittifak antlaşmasının imzasını sağladı. İmzalanan antlaşma ile ABD’ye

²⁹⁶ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cepheleeri*, s. 66-67.

²⁹⁷ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 85.

²⁹⁸ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cepheleeri*, s. 73-74.

²⁹⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 369.

savaşa girmemesi için gözdağı verilmeye çalışılmış ve SSCB üzerine saldırı için gerekli zemin oluşturulmuştu.³⁰⁰

17 Ekim 1940'da Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, Berlin'e davet edildi. Hitler, Molotof'a çok fazla söz hakkı vermeden Dünya üzerinde Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyetler Birliği için düşündüğü paylaşım planını aktardı. Molotof, Almanya'nın kendisi için uygun gördüğü sahanın aksine kendi istediği coğrafyayı belirterek Hitler'in toprak taksiminden hoşnut olmadığı ima etti. Hitler, artık Sovyetler Birliğinin saf dışı kalması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. 18 Aralık 1940'ta Alman Yüksek Komuta Heyeti'ni toplayarak 1941 yılı ilkbaharında SSCB'yi istila planı olan Operation Barbarossa'yı yürürlüğe koymayı planlamıştı.³⁰¹

Hazırladığı planla Hitler, SSCB'ye saldırmayı kafasına koymuş hatta bunun için bir tarih dahi belirlemişti fakat planını aksatacak bir gelişme yaşandı. İtalya, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmişti. Şimdi ise Yunanistan'ı topraklarına katma niyetindeydi. Mussolini, hem kendi prestijini yükseltmek hem de Hitler'in kazandığı gibi bir zafer kazanmak isteğiyle 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırdı. İtalya, hızlı şekilde Yunanistan topraklarında ilerlemek istemişti ancak karşılaştığı Yunan direnişi ile ancak burada 1 hafta kalabilmişti. Yunanistan ilk saldırıyı durdurduktan sonra ileri harekâta geçerek İtalyanları topraklarından attılar ayrıca Arnavutluk'a da girdiler.³⁰²

İngiltere, içinden bulunduğu şartlar nedeniyle ilk etapta Yunanistan'a yardımda bulunamadı. Ancak 7 Mart 1941 tarihinde Kuzey Afrika'da bulunan Kraliyet Hava Kuvvetlerinin neredeyse tamamını ve 50.000 kişilik bir kara ordusunu Yunanistan'ın savunulması için gönderdi.³⁰³

³⁰⁰ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cepheleeri*, s. 76.

³⁰¹ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 140-141.

³⁰² Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 143-144.

³⁰³ Ali Fikret Atun, *İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı ve Alman Dersler*, Ankara: ATASE Yayınları, 1998, s. 17.

İtalya'nın Balkanlarda beklenmedik bir mağlubiyet alışı ve İngiltere'nin bu hamlesi nedeniyle Hitler, Moskova'ya saldırı planını geri planda bırakarak Balkanlara yöneldi.

Almanya, Balkanlar'da durumu lehine çevirmeden Moskova'ya yapılacak saldırının tehlikeli olacağını düşünmekteydi. 1915'te İtilaf Devletleri'nin Selanik'te tutunduğu gibi İngiltere'nin Selanik ya da Trakya'nın güney kıyısına çıkmasından endişe duyulmaktaydı.³⁰⁴ Sovyet topraklarına saldırıyı ileri tarihe erteleyen Almanya, Balkan coğrafyasına doğru harekete geçti. 6 Nisan 1941'de Belgrad'ı bombalamaya başlayan Almanya, Nisan ayı sonunda tüm Balkan coğrafyasını topraklarına dahil etti.³⁰⁵ 20 Mayıs 1941 günü sabah saat 08.00'de 3.000 Alman paraşütçüsü, Girit'e atladı.³⁰⁶ Böylece Balkanlar ve Ege Denizi tamamen Almanya'nın kontrolüne girmiş oldu.

2.2.3. Savaşta Dengenin Sağlanması ve Stalingrad Muharebesi

İngiltere ile gerçekleşen hava muharebelerinden sonra Hitler, denizaltı ve hava saldırılarıyla İngiltere'nin 2 yıldan önce mağlup edilemeyeceğini düşünüyordu fakat SSCB savaş dışı kalırsa İngiltere'nin son umudu da bitecek ve Almanya, Avrupa'nın yegâne gücü olacaktı. Uzakdoğu'da Japonya'nın önemi ve gücü artacak, bu da ABD'nin İngiltere'yi desteklemekte çekingen kalacağını fikrini oluşturuyordu. Eğer ABD, İngiltere'yi desteklemeye devam bile etse savaş dışı kalan Sovyetler sayesinde kıta Avrupa'sının tüm kaynaklarını Almanya kullanacak, bu da İngiliz-ABD işbirliğine karşı güçlü bir duruş sağlayacaktı.³⁰⁷ Avrupa'nın en güçlü ordularından olan Fransa'nın 6 haftada mağlup olduğu düşünüldüğünde Sovyetlerin Almanya'ya direnemeyeceği kanaati hakimdi.³⁰⁸

³⁰⁴ Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 185.

³⁰⁵ Büyük Savaş, s. 157-163.

³⁰⁶ Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, s. 187.

³⁰⁷ Parker, *II. Dünya Savaşı*, s. 71.

³⁰⁸ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 155.

Almanya, Barbarossa Harekâtı adı verdiği plan çerçevesince 22 Haziran 1941'de Sovyet topraklarını işgale başladı.³⁰⁹ Moskova'ya doğru ilerleyen Alman Merkez Ordusu, 10 Temmuz-10 Eylül 1941 tarihleri arasında gerçekleşen Smolensk muharebelerinde ilk kez durdurulmuştu. Moskova'ya saldırı planı olarak adlandırılan "Tayfun" harekâtı kapsamında 1 milyondan fazla Alman askeri, 1.700 tank, 14.000 top ve 950 savaş uçağı, Sovyet başkentinin etrafında toplanmıştı. Ekim Devrimi'nin 24. yıldönümüne rastlayan "Moskova Muharebesi"nde Sovyet kuvvetleri, 2 ay boyunca savunmada kaldı. Aralık ayında karşı saldırıya geçen Sovyetler, Almanları Istra Kasabası'na geri çekilmeye mecbur etti. Yaşanan bu olay, Wehrmacht'ın yenilmezliği efsanesini yıkmıştı.³¹⁰

1942 yılının başına gelindiğinde Almanya'nın ele geçirdiği topraklarda Sovyetlere ait nüfusun %40'ı, demirin % 68'i, çeliğin % 58'i, kömürün % 63'ü, alüminyumun % 60'ı ve tahılın üretiminin % 38'i kaybedilmiş oldu. Tüm bu kazanımlara rağmen Almanların kesin bir zafer kazandığından söz etmek mümkün değildi.³¹¹

Geniş bir coğrafyada yaşanan çatışmalar neticesinde Alman ordusundaki kayıp miktarı her geçen gün artmaktaydı. Stalingrad muharebesinin hemen öncesinde Almanya'nın savaşlardaki kaybı, 47.996'sı subay olmak üzere toplamda 1.637.000'e yaklaşmıştı.³¹² Buna karşılık SSCB'nin kaybı, 5.000.000'a yaklaşmıştı.³¹³

Alman orduları, 1942 yazında Stalingrad önlerine geldi. 23 Ağustos'ta bir tank grubu, Sovyet savunmasını aşarak 8 km'lik bir yarık oluşturdu. Aynı gün, Alman uçakları gün boyunca Stalingrad'ı bombaladı. Fakat Almanların şehri almak için organize saldırısı, 13 Eylül 1942'de başladı. Alman saldırıları, 2 Şubat 1943'e kadar devam etti.³¹⁴

³⁰⁹ *İkinci Cihan Harbinde Sulh Teşebbüsleri (1939-1945)*, çev. Necati A. Mustanoğlu, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1952, s. 131.

³¹⁰ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 93-94.

³¹¹ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 93.

³¹² Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, C.2, İstanbul: Meydan Larousse, 1975, s. 5.

³¹³ Öndeş, *2. Dünya Savaşı*, s. 486

³¹⁴ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 113.

Uzunca bir süre kuşatma altında kalan Sovyet ordusu, ileri harekâta geçerek Alman savunmasını yardı. Stalingrad'da bulunan Alman ordusunu 3 Şubat'ta esir aldı. 5 Eylül 1943'e gelindiğinde Stalingrad, tamamen Alman kuvvetlerinden temizlenmişti. Ardından Almanlar tarafından işgal edilen Briansk, Novorossisk, Marinpol, Poltova ve Smolensk şehirleri Sovyetler tarafından geri alınmıştı.³¹⁵

SSCB, Stalingrad muharebesini kendi adına II. Dünya Savaşı'nın dönüm noktası olarak kabul edilmekteydi. Aynı şekilde İngiltere de bu büyük savaşta kendisi için dönüm noktası olarak gördüğü olay, Alman hava bombardımanına karşı teslim olamayışydı.³¹⁶

2.2.4. İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi

Almanya, 1943 yılında Sovyet cephesinde ele geçirdiği bazı şehirleri kaybetmişti. 1944 yılı başında toprak kayıpları artarak devam etti. 19 Ocak 1944'te Leningrad'ın Alman birliklerinden tamamen temizlendi.³¹⁷ Sovyetler, 4 Mart'ta güney cephesi boyunca ileri harekâta geçtiler. Ukrayna coğrafyasında birçok yeri ele geçirdiler. 9 Nisan'da Sovyet ordularının bir kısmı Romanya topraklarına girdi. 22 Nisan'da Sivastopol önlerine gelen Sovyet kuvvetleri, şehri 9 Mayıs'ta geri aldı. 14 Mayıs'ta Kırım'da herhangi bir Alman kuvveti kalmamıştı.³¹⁸

23 Ağustos'ta Romanya, mağlubiyeti ilan ederek 12 Eylül'de mütareke imzaladı. 8 Eylül'de Bulgaristan, Alman ordularından geri alındı ve Bulgaristan, 9 Eylül'de mütareke imzaladı. Sovyet ordusu, 28 Eylül'de Bulgaristan üzerinden Belgrad'a hareket etti. Belgrad, 20 Ekim'de Sovyetlerin eline geçti. İlerleyişini sürdüren Sovyet ordusu, 27 Aralık 1944'te Budapeşte'yi aldı.³¹⁹

Alman orduları, Doğu'da Sovyet kuvvetleri ile mücadele ederken ikinci bir cephe açarak Hitler'i en kısa sürede mağlup etme planları yapan ABD ve

³¹⁵ Genelkurmay Başkanlığı, *İkinci Cihan Harbinde Sulh Teşebbüsleri*, s. 211.

³¹⁶ Öndeş, *2. Dünya Savaşı*, s. 494-495.

³¹⁷ *Büyük Savaş*, s. 145

³¹⁸ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşının Avrupa Cepheleeri*, s. 146.

³¹⁹ *Büyük Savaş*, s. 148-149.

İngiltere, Nisan 1944'ten başlayarak Haziran ayı sonuna kadar Almanya'yı yoğun şekilde bombalamıştı. Bombardımanlar sebebiyle Alman suni petrol üretiminin % 90'ı tahrip edilmişti. 6 Haziran 1944'te Amerikan ve İngiliz birlikleri, Normandiya'ya asker çıkardı.³²⁰

Avrupa'da meydana gelen gelişmeler Japonya'ya Asya kıtasında İngiliz, Fransız ve Hollanda sömürgelerini ele geçirme imkanı sağlamıştı. Özellikle yeraltı kaynakları yönünden zengin olan Güneydoğu Asya ülkeleri, Japonya'nın takibindeydi. Endonezya'da petrol, Malaya'da lastik ve çinko, Filipinler'de şeker, Hindicini ve Tayland'da pirinç üretimi ön plandaydı. Savaşın sürdürülebilmesi için bu kaynaklar son derece önemliydi ve Japonya, bu bölgeleri Amerikalılara kaptırmak istemiyordu.³²¹

ABD'nin tutumu her geçen gün Japonya'yı tedirgin ediyordu. ABD 11 Mart 1941 tarihinde, Hitler'e karşı mücadele edenlere "Ödünç Verme ve Kiralama" yasası kapsamında 50 milyar dolarlık yardım yapacağını ilan etmiş ve Mihver Devletlerini bu durumdan rahatsız olmuştu. Çok geçmeden 10 Ağustos 1941'de 8 maddelik Atlantik Demeci'nin ilanı ile artık ABD, tarafını resmen belli etmiş oluyordu.³²²

Japonya, ABD'nin kendisine saldırısı beklemeden, ani bir baskın yaparak savaş dışı bırakmak için plan yapmaya başladı. 26 Kasım 1941'de 6'sı uçak gemisi olmak üzere toplamda 30 parçadan oluşan Japon filosu, Kuril Adalarından hareket ederek Hawaii'ye doğru yol aldı. 7 Aralık 1941 sabahı Japon uçak gemilerinden havalanan 360 uçak, Pearl Harbor limanında demirli bulunan ABD donanmasına beklenmedik bir saldırı gerçekleştirdi. Bu saldırıda ABD donanması ağır yara almıştı aynı zamanda 2 binden fazla asker hayatını kaybetmişti.³²³ 11 Aralık'ta Almanya, üçlü pakt gereğince ABD'ye savaş ilan etti. Ardından da İtalya, yine ABD'ye savaş ilanı yapacaktı.³²⁴

³²⁰ Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cepheli Savaş Sorunu", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 10, S. 20 (2014), s. 187-188.

³²¹ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 88-89.

³²² Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 162-163.

³²³ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 95.

³²⁴ *Sulh Teşebbüsleri*, s. 140-141.

ABD, Pearl Harbor baskınına Midway saldırısı ile karşılık vermişti. 4-7 Haziran 1942'de gerçekleşen saldırıda Japonlar, yaklaşık 4 uçak gemisi, 250 uçak, 1 kruvazör ve 3.000 asker kaybetmişti.³²⁵

İtalya, 10 Haziran 1940'da İngiltere ve Fransa'ya resmi olarak savaş ilan etti. İtalya'nın savaşa girdiği tarih itibariyle Kuzey Afrika'da 300.000 askeri bulunmaktaydı. Asker miktarının önemli bir bölümü Libya'da konuşlandırılmıştı. İngiltere'nin Mısır'da bulunan asker sayısı, bölgedeki İtalyan asker sayısından azdı. İngiltere'nin Hint ve Yeni Zelanda askerleri dahil bölgedeki toplam mevcudu 50.000 dolayındaydı. Yine uçak sayısı olarak bakıldığında İtalya'ya ait uçak sayısı, İngiltere'ninkinden daha fazlaydı.³²⁶

Doğu Afrika'da kendisinden çok fazla kuvvetle saldırıya geçen İtalyanlara karşı başarılı mücadeleler veren İngiltere, İtalyanları Somali'den atmış ayrıca İtalyan Somalisi'ni de işgal etmişti. Etiyopya, bağımsızlığını almış ve başına İngiltere taraftarı bir yönetici getirilmişti. İtalyanların Afrika'nın doğusunda ve kuzeyinde toprak edinme gayretleri boşa çıkmıştı. İtalyanların bölgeden uzak tutulmasıyla İngiltere, Hindistan ticaret yolunu açık tutmayı başarmıştı.³²⁷

İtalya'nın peş peşe aldığı yenilgileri telafi etmek isteyen Almanya, Kuzey Afrika'ya takviye birlikler göndermişti. Mihver kuvvetleri, İngiltere karşısında aldığı peş peşe mağlubiyetlerle kademe kademe çekilmek zorunda kalmışlardı. 28 Mart 1943'e gelindiğinde İngiltere, büyük bir taarruz hareketi başlatmıştı. 13 Mayıs 1943'e kadar devam eden çatışmalarda İngiltere, kazanan taraf olmuş ve Mihver devletlere ait kuvvetlerin tamamını mağlup etmişti.³²⁸ Bu galibiyetle birlikte Kuzey Afrika'daki kontrol tamamen İngiltere'nin eline geçmişti.

İngiliz ve Amerikalılar, 10 Temmuz 1943'te Sicilya Adası'na ayakbastılar. Sicilya, İtalyan toprağı olmasına rağmen Almanlar, Müttefik

³²⁵ PRO, ADM 199/1302, Battle of Midway, 1942.

³²⁶ Atun, *İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı*, s. 10-11.

³²⁷ Atun, *İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı*, s. 17.

³²⁸ Atun, *İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı*, s. 187-194.

Devletlere daha fazla direniş göstermişti. İtalyanların düşük mukavemet göstermesi, savaşın geleceğine dair belki de çok fazla ümitlerinin olmayışla alakalı olabilirdi. Başbakan Churchill ve Başkan Roosevelt, 16 Temmuz'da İtalyan toplumuna hitaben şu mesajı göndermişti: "Bundan sonrası için yegâne yaşama şansınız şerefli bir şekilde teslim olmanızdan ibaret bulunmaktadır. Kararımız faşizmi kökünden yıkmak ve ortadan kaldırmaktır."³²⁹

Müttefik ordularının Sicilya'ya asker çıkarması, İtalya iç politikasında büyük bir etki yarattı. Alınan mağlubiyetler nedeniyle, yönetime karşı yaşanan hoşnutsuzluk nedeniyle 24 Temmuz 1943'te toplanan Büyük Faşist Konsey, Mussolini'yi iktidardan düşürdü. Yeni hükümeti kuran Mareşal Badolio, Mussolini'yi tutuklattı ve Faşist Partisi'ni lağvetti. Mareşal Badoglio'nun Müttefik devletlere ilettiği ateşkes girişimlerine olumlu cevap geldi ve 3 Eylül 1943'te ateşkes imzalandı.³³⁰

9 Eylül tarihinde Müttefik orduları, Salerno'da karayı çıkıttı.³³¹ Bu hareketle birlikte artık, İtalya yeni bir sürece geçmişti. 13 Ekim 1943'te İtalya, Almanya'ya savaş ilan etti.³³²

Almanya'nın desteği ile hapisten kaçan Mussolini, bir müddet farklı bölgelerde saklanmıştı. Durumunun ümitsiz olduğunu düşünerek 25 Nisan'da İsviçre'ye iltica talebinde bulunmuş ancak talebi reddedilmişti. 27 Nisan tarihinde kendisine karşı olan İtalyan partizanlar tarafından yakalanmıştı. Mussolini, metresi Cleratte Peracci ile birlikte 28 Nisan tarihinde öldürülmüş ve cesetleri Milano'da baş aşağı asılmak suretiyle teşhir edilmiştir.³³³

Normandiya çıkarması, 6 Haziran 1944'te Batı'da Fransa topraklarından gerçekleştirildi. Müttefik orduları, Normandiya kıyılarında bulunan "Omaha Plajı" na sabah saatlerinde ayakbastı.³³⁴ İkinci Dünya

³²⁹ *Sulh Teşebbüsleri*, s. 194.

³³⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 387-388.

³³¹ *Sulh Teşebbüsleri*, s. 210.

³³² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 388.

³³³ Gücüyener, *İkinci Cihan Harbinde Avrupa Cepheleleri*, s. 165.

³³⁴ Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 116.

Savaşı'nın önemli olaylarından biri kabul edilen bu çıkarma harekâtı sonrasında Alman orduları, Fransa topraklarından çekilmeye başladı.

SSCB, 24 Nisan 1945'de Berlin'i kuşattı. Ertesi gün, Elbe nehri üzerinde bulunan Torgau'da bulunan Amerikan kuvvetleri ile birleşti. Bu hamle ile Almanya, ikiye bölünmüş oldu. Hitler'in emri ile 12. ordu, geriye dönüp batından Berlin'e yöneldi. Berlin'in yaklaşık 30 km güneybatısında bulunan Beelitz'e geldi fakat daha fazla ilerleyemedi.³³⁵

Hitler, 30 Nisan'da intihar etti. Berlin, 2 Mayıs'ta düştü. Savaşın son haftasında Alman ordusunun tek bir hedefi vardı, o da Sovyetlerin eline düşmemekti. 7 Mayıs 1945'te sabah saat 02.41'de resmi olarak Almanya'nın teslimi gerçekleşti.³³⁶

Almanya'nın gerek Normandiya çıkarmasını yapan Amerikan ve İngiliz kuvvetleri gerekse de Doğu'dan gelen Sovyet kuvvetleri ile mücadelesi kendi ülke toprakları içerisinde yaklaşık 6 ay sürmüştü. Almanya'nın 1945 yılı içerisinde kaynaklarındaki azalma, üretimin yavaşlaması, birçok tesisin bombalanma yoluyla imha edilmesi ve psikolojik olarak savaşın kazanılacağına duyulan inancın kaybolması savaşın sonunu hızlandırdı.³³⁷

Almanya'nın teslim oluşu beklenenden hızlı oldu çünkü Almanya'nın asıl gücü, Alman topraklarını dışındaydı. Norveç, Danimarka, Hollanda'nın büyük kısmı, Fransa'nın Belçika sınırı, Rodos, Girit, Balkanların kuzeyi, Avusturya'nın batısı, Çekoslovakya'nın tamamı hala Alman ordularının kontrolündeydi. Bahsi geçen bu bölgelerde 3 milyon Alman askeri silahaltındaydı.³³⁸

ABD'nin savaşa girdiği tarihe kadar Japonya, Uzakdoğu'da birçok bölgeyi ele geçirmişti. Japonya adına savaşın sonu da yine ABD tarafından getirilmişti. Potsdam konferansının başladığı gün ABD, atom bombası denemesi yapmış ve başarılı sonuç almıştı. Başkan Truman, yapmış oldukları

³³⁵ *Büyük Savaş*, s. 151.

³³⁶ Parker, *II. Dünya Savaşı*, s. 152.

³³⁷ Hart, *İkinci Dünya Savaşı*, s. 939-946.

³³⁸ Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, C. 2, s. 389-390.

atom bombası denemesinden 24 Temmuz'da Stalin'e bahsetmişti. O gün için üzerinde çok durulmamış gibi gözükken konu, çok kısa süre sonra anlam kazanacaktı. ABD, 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, 9 Ağustos'ta da Nagazaki'ye atom bombası atmıştı. 2 bombanın etkisiyle yüzbinlerce insan hayatını kaybetti ve Japan imparatoru ateşkes talep etti. Japonya'nın teslim belgesi, 2 Eylül 1945'te Tokyo körfezinde demirli olan Amerikan zırhlısı Missouri'de imzalandı.³³⁹

Japonya'nın teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı resmen sona erdi.

2.3. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Aldığı Tedbirler

2.3.1. Milli Korunma Kanunu (15 Ocak 1940)

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin dış politikasını etkilediği kadar iç politikasını da etkilemişti. İç politikadaki problem ekonominin bozulmasıydı. Daha 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri tam olarak ortadan kaldırılamazken yeni bir savaşın eşiğine gelmiş olmak ülke ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden olmuştu.

Türkiye aktif olarak savaşa katılmasa da savaşıyor gibiydi. Hazırlıklar, ekonomisinin sarsılmasının en büyük nedenlerindendi. Savaşı başlamasıyla ordusunda donanım eksiklikleri ortaya çıkmış ve bu eksiklikleri gidermek için önemli oranda kaynağa ihtiyaç duymaya başlamıştı. Özellikle seferberlik nedeniyle çalışan nüfusun silah altına alınması ve üretim yapamaması tüketimi arttırmıştı. Tüketimin artması ve üretimin azalması arz-talep dengesinin bozulmasına, arz talep dengesinin bozulması da fiyatların artmasına sebep olmuştu.³⁴⁰

Fiyatları artan ürünlerde karaborsacılık ortaya çıkmış, hayat pahalılığı gün geçtikçe kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Esnaf olarak ya da serbest meslekte çalışanlar ile memurlar ve benzer statüde olanlar, geçim

³³⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 406.

³⁴⁰ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 9 (2009), s.319.

sıkıntısı yaşamaya başlamışlardı. Artık karnını bile zor doyurabilen halk arasında hastalıklar büyük oranda artmıştı.³⁴¹

Hükümet ortaya çıkan sıkıntılar nedeniyle sert tedbirler almak zorunda kalmıştı. Ağır cezai yaptırımları ve fiyat, üretim, tüketim gibi alanlarda katı kontrolleri olan; sanayi, ulaştırma, madencilik ve çok sınırlı olsa da tarım gibi sektörlerde devletleştirmeye olanak sağlayan Milli Korunma Kanunu ve buna dayanılarak çıkarılan 86 kararname hükümetin ekonomiyi yönetirken kullandığı başlıca araçlardı.³⁴²

Bu kanunla bazı düzenlemeler getirilmişti. Düzenlemeye göre; Hükümet özel sektöre ait olan sanayi ve madencilik tesislerinin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyecek, gerekli gördüğü iş yerlerine bir tazminat ödeyip el koyabilecekti. Tarımda toprağa ne ekileceğini devlet belirleyecek ve 500 hektardan fazla olan araziye gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat kendisi işletebilecekti. Özel sektöre ait olan motorlu araçlar, devlet tarafından belirlenecek fiyatlarla istediği yerlerde çalıştırabilecekti. Gerekli görürse devlet, bu araçları satın alabilecekti. Özel sektör, hükümet tarafından denetlenecekti. Ayrıca özel sektörün yaptığı yatırımlar izne tabi olacaktı. Kanun hükümete, özel sektöre ait üretim birimlerinin atıl halde kalmaması için el koyma, çalışmaya zorlama yetkisi de vermekteydi. Bu amaçla hükümet gerekli gördüğü takdirde işletmelere kredi ve malzeme sağlayacak, uzman eleman ile işçi bulacaktı. İç ve dış ticaret için fiyat kontrol sistemi oluşturulmuştu. Devlet piyasada alıcı olabilecek, ithalat yapabilecekti. Bir mala ihtiyaç duyulduğunda el koyabilecek ve bu malların dağıtımını yapabilecekti.³⁴³

Milli Korunma Kanunu, 15 Ocak 1940 tarih ve 6/220 Sayı ile Başbakanlık tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmuş, 18 Ocak 1940 tarihinde yapılan toplantıda görüşülmüştü.³⁴⁴ 3780

³⁴¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 370.

³⁴² Dündar Sağlam, "Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, AITIA, C. 2, S. 1 (1981), s.86.

³⁴³ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 2000, s.80-81.

³⁴⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.373.

numaralı kanun ile 26 Ocak'ta resmi gazetede yayınlanmıştır. Toplamda 6 fasıl ve 72 maddeden oluşmaktaydı.³⁴⁵

Kanun olağanüstü durumlarda Bakanlar Kurulu'na geniş yetkiler verilmekteydi. Bakanlar Kurulu da bu yetkiyle çalışma hayatına dair düzenlemeler getirmişti. Kanun hükümleri, farklı tarihlerde çıkarılan Koordinasyon Kurulu kararlarıyla uygulamaya kondu. Milli Korunma Kanunu düzenlemeleri; fazla çalışma ve tatiller, çalışma yaşı ile kadınlara ilişkin düzenlemeler ve iş mükellefiyeti olmak üzere çalışma ilişkileri bakımından üç ana kategoride toplanmıştı. Yasa, seferberlik dolayısıyla çalışma gücünde ortaya çıkan azalma ve işgücü açığı gidermeye yöneliktir. Bu açıdan çalışma süreleri uzatılarak ve yasal tatil olanakları sınırlanarak mevcut işgücü daha uzun süre çalıştırılacak, kadın ve çocuk işgücünün istihdamı konusunda yaşanan yasal sınırlamalar ortadan kaldırılacaktır. Böylece kadın ve çocukların işçi istihdamı olanaklı hale getirilecektir. İşçi istihdamının kadın ve çocuklar üzerinde olanaklı hale getirilmesi madencilik konusunda ihtiyaç olan işgücünü sağlamaya yeterli olmadığı için bu alandaki ihtiyaç iş mükellefiyeti ile giderilmeye çalışılmıştır. İş mükellefiyeti ise yoğunlukta köylüler ile kentte yaşayan işçileri kapsamaktaydı.³⁴⁶

Bu yüzden yasanın yükünü en çok işçi ile köylü kesim çekmişti. Bu iki kesim, zorlayıcı iş yükü altında sıkıntılar yaşamış, düşük ücretlere çalışmışlardı. Zorunlu çalışma şartları beraberinde iş kazalarını getirmiş ve gün geçtikçe kaza sayıları artmıştı. Kazaların yaklaşık %50'si Zonguldak kömür bölgesinde meydana gelmişti.³⁴⁷ Çünkü savaş nedeniyle kömür üretiminin artırılması gerekmekteydi. Birçok kişi istemediği halde ve istemediği zaman dilimlerinde çalışmak zorunda kalmıştı. 27 Şubat 1940 tarihinde başlayan iş mükellefiyeti 1 Eylül 1947 yılına kadar devam etmiştir.³⁴⁸

³⁴⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.3780.pdf>. 21.02.2019.

³⁴⁶ Ahmet Makal, "Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak 'İş Mükellefiyeti'", Zonguldak Kent Tarihi Bienali Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2006, s.s. 70-71.

³⁴⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 376-377.

³⁴⁸ Makal, "Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak 'İş Mükellefiyeti'", s. 72-73.

Milli Korunma Kanunu da 1940 yılından 1960 yılına kadar bazı değişikliklerle uygulanmaya devam edecek, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra 15 Haziran 1960 tarihinde yürürlükten kaldırılacaktır.³⁴⁹

2.3.2. Ekmek Karnesi Uygulaması (24 Kasım 1941)

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmese de savaşın yaşattığı olumsuzluklardan en fazla etkilenen ülkelerdendi. Savaşla birlikte ülkede giderek artan ve kendini iyiden iyiye hissettiren karaborsacılık, yiyecek ürünlerinde aşırı artış ve alım gücünün düşmesi, seferberlikle birlikte üretimin yapılamaması bazı önlemlerin alınmasını gündeme getirmişti. Milli Korunma Kanunu ile Varlık Vergisi gibi tedbirlerin yanında ekmeğin satışına yönelik tedbir alınmıştı.

Ülkede yaşanan buğday sıkıntısı sebebiyle başlangıçta, Koordinasyon Heyeti Başkanlığı 14 Kasım 1941 tarih ve 1/1902 Sayılı tezkere ile Bakanlar Kurulu'na bir tezkere yazmıştı. Tezkerede buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılmasının, satılmasının ve tüketiminin yasaklanmasını istemişti. Bu istek, 24 Kasım 1941 tarihinde yapılan görüşme ile Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmişti. 223 Sayılı karara göre; Millî Korunma Kanunu'nun değiştirilen 21. maddesine dayanılarak, buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılması, satılması ve tüketilmesi yasaklanmıştır. Lokanta, mutfak ve evlerde yemek olarak yapılacak hamur işleri bu hükmün dışındadır. Tüketilmesi yasak malzemeleri imal eden kişi ve müesseseler bu kararın neşir tarihinden itibaren üç gün içinde bir beyanname verecek ve ellerindeki mevcut unların miktar ve vasıflarını bildireceklerdir. Bu unlara değerleri kadar ödeme emri verilerek Hükümetçe el konmuştur.³⁵⁰

Alınan bu karar ile uygulana tedbir neticesinde 1941 yılında buğdayda istenen tasarruf yapılamamıştı çünkü buğday yetiştiren diğer ülkelerde de kıtlıkların yaşandığı için ithalat da istenilen düzeyde olmamıştı. Bu duruma

³⁴⁹ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C. II, s. 383.

³⁵⁰ Resmi Gazete, 27 Kasım 1941, s.1, 16894 Sayılı Karar.

bir de köylünün ürünlerini saklayarak ambarlara buğday buğdaylarını teslim etmemesi devleti yeni bir çare aramaya itmmişti.³⁵¹ Bu sebeple devlet, Buğday Koruma Vergisi'ni kaldırma yoluna gitmiş ve yapılan oylama ile 2466, 2643, 2820 ve 3767 numaralı kanunlar kaldırılmıştı.³⁵² Kabul edilen kanun, 2 Ocak'ta Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Buğday Koruma Kanunu 2 Ocak 1942 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır.

Ayrıca 19 Ocak'ta alınan 247 Sayılı karara göre; şehir, kasaba ve köylerde ekmek ve ekmeklik hububat tüketimi bu karar gereğince sınırlandırılmıştır. Ekmeğin satışında kart usulü getirilmiş ve miktarı belirlenmiştir. Günlük ekmek miktarı, 7 yaşına kadar çocuklar (7 yaş hariç) 187,5 gram, 7 yaşından yukarı olanlara 1375 gram, ağır işçilere³⁵³ 750 gramdır. Tanzim satışı yapılan köylerde, büyük küçük yaş haddi gözetilmeksizin her bir nüfusa günde 300 gram ekmeklik hububat verilir. Tanzim satışı yapılmayan şehir, kasaba ve köylerdeki tüketimin belirlenen maddelerin dışına çıkılmaması için gerekli tedbirlerin alınması Valilere bırakılmıştır.³⁵⁴

247 Sayılı kanunda yer alan ekmeğin 1 Ocak 1942 tarihinden itibaren karne ile satılacağı kararı, 17 Aralık 1941 tarihinde TBMM'de alınan kararlarla resmîyet kazanmış oldu.³⁵⁵ 14 Ocak'ta İstanbul'da, 17 Ocak'ta Ankara'da, 22 Ocak'ta İzmir'de ekmeğin karneyle dağıtımına başlandı. Buna diğer büyük şehirlerdeki karne uygulamalarıyla devam edildi. Kişi başına düşen ekmek miktarı belirlendikten sonra aile reislerinden alınan beyannamelere göre herkese, adına düzenlenmiş bir ekmek karnesi verildi. Aylık olarak düzenlenen bu karnedeki fişler bir günlük ihtiyaca karşılıktı ve gününde kullanılmayan fişler ertesi gün için geçerli olmuyordu. Ellerinde ekmek

³⁵¹ Pakize Çoban Karabulut, "İkinci Dünya Savaşı'nın İzmir'deki Hububat Üretimine Etkisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXIII, S. 95 (2017), s.105.

³⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, 20. Birleşim, İçtima 8, C. 22, 24 Aralık 1941, s.133.

³⁵³ Ağır işçinin tanımı şu şekildedir: Sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, yol köprü ve emsali inşaat, nakil, tahmil ve tahliye, ormanlarda katiyat işlerinde mutad iş saatinin devamı müddetince fasılasız surette büyük enerji sarfını icap ettiren ağır bedeni hizmetler gören veya şiddetli hararet, şiddetli ziya, şiddetli gürültü, teneffüs cihazını tazyik edecek bir buhar veya gaz veya sıhhati tehlikeye düşürecek herhangi bir madde ile bozulmuş bir hava içinde çalışmak zorunda bulunan kimselerdir.

³⁵⁴ Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, s.2161, 247 Sayılı Karar.

³⁵⁵ Binark, *Türk Parlamento Tarihi VI. Dönem*, s.25.

karnesi bulunanlar günlük istihkaklarını diledikleri fırından veya dağıtım yerlerinden alabiliyorlardı. Karne uygulamasından amaç, buğday üretimindeki düşüş sebebiyle ekmek tüketimini denetim altına almak, ihtiyaç fazlası ekmek stoklamanın ortaya çıkaracağı sıkıntıları önlemektir.³⁵⁶

Ekmeğin karneye bağlanması haberi 20 Aralık 1941 tarihinde Ulus Gazetesi'nde "Ekmek işinde karne tatbik edilecek" başlığı ile duyurulmuştu. Aynı sayfada, gerekli olursa devletin ihtiyaç maddelerini aramasına ve bunlara el koymasına yetkisi olduğu bilgisi de verilmişti.³⁵⁷

Savaş süresi boyunca buğday fiyatlarında görülen artış kişi başına düşen ekmekte yeniden düzenleme yapılması zorunluluğunu getirmişti. Buna göre; 3 Haziran 1942 tarihiyle birlikte ağır işçiye 600 gram yani tam ekmek, büyüklere 300 gram yani yarım ekmek, küçüklere 150 gram yani çeyrek ekmek tüketme hakkı verilmişti.³⁵⁸

Hükümet 1943 yılının Ocak ayından tarihinden itibaren hububat ve un satışları ile makarna imalatını serbest bırakılmış ve piyasanın rahatlamasını sağlamıştı.³⁵⁹ Devlet hisseleri dışında bazı hububatın Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından primli fiyatla satın alınması hakkında çıkarılan kanun ile buğdayın kilogram fiyatı 27 kuruşa alınacaktı. 3 Ocak 1944 tarihinde alınan bu karar, piyasadaki buğday fiyatını düşürmüştü. Bu düşüş, ekmek gramajının artmasını sağlamıştı. Böylece 7 yaşına kadar çocuklar (7 hariç) 375 gram, 7 yaşından yukarı olanlar 375 gram ve fazlası, ağır işçiler (4. maddede yazılı işlerde çalıştıkları müddetçe) 750 gram ve daha fazla ekmek verilmesi kararlaştırılmıştı. Karar, 1 Ekim 1944'ten itibaren yürürlükte olacaktı.³⁶⁰

Savaş sona erse de Hükümet, aldığı olağanüstü önlemleri hemen sonlandırmamıştı. Ancak Kişi başına düşen gramajın arttırılması, değirmenlerde düşük randımanlı un yerine daha yüksek randımanlı un öğütülmesine izin verilmesi gibi bazı değişiklikler yapılmıştı. Halk yine karne

³⁵⁶ Binark, *Türk Parlamento Tarihi VI. Dönem*, s.1483.

³⁵⁷ Ulus, "Ekmek İşinde Karne Tatbik Edilecek", 20 İlkânun (Aralık) 1941, s.1.

³⁵⁸ Karabulut, "İkinci Dünya Savaşı'nın İzmir'deki Hububat Üretimine Etkisi", s.105.

³⁵⁹ Resmi Gazete, 19 Ocak 1943, s.4297, 19311 Sayılı Karar.

³⁶⁰ Resmi Gazete, 2 Ekim, s.540, 7690 Sayılı Karar.

ile ekmek almaya devam etmekteydi. Karne usulünün devam etmesi, olağanüstü koşulların devam ettiğinin göstergesiydi.³⁶¹

2.3.3. Varlık Vergisi (11 Kasım 1942)

Milli Korunma Kanunu ile olağanüstü yetkilere sahip olan devlet, bu kanunla ülke içinde ekonomik koşulların iyileşmesi için tedbirler almıştı. Ancak seferberliğin ilan edilmesiyle tarım ürünlerinin üretiminde düşüş yaşanmıştı. Temel tüketim malzemelerine ülke içindeki ihtiyacın artması fakat bulunamayışı halkı sefaletle itmişti. Halkın büyük kısmı bu sefaleti yaşarken bir grup tüccar ile büyük toprak sahibi ağalar, dezavantajı avantaja çevirmiş ve büyük kazançlar elde etmişlerdi. Denetleme mekanizmasının eksikliği ile kazançlardan gereken verginin toplanamaması ülkede haksız kazancı beraberinde getirmiş ve rekabet ortamı ortadan kalkmıştı.³⁶²

Ülkede, piyasa serbest bırakılarak fiyatların düşmesi beklenmiş ancak durum tam tersi olmuştu. Mesela; serbest piyasada 13.5 kuruş olan buğdayın kilogram fiyatı 100 kuruş, zeytinyağının litresi 85 kuruştan 350 kuruşa çıkmıştı. İstenen üretimin olmaması halkın ve ordunun beslenmesinde sıkıntılar yaratacağından gerekli önlemlerin alınması gerekiyordu. Fakat halktan alınan vergilerin yükseltilmesi ya da para basılması sorunlara çözüm getirmediği gibi toplumda kargaşaya da neden olmaktaydı. Bu yüzden karaborsa veya vurgun yapma gibi durumlara başvuran, haksız kazanç sağlayan ve ülkenin içinde bulunduğu duruma rağmen devletin yaptığı vatansızlık çağrısına cevap vermeyenlerden vergi alınma yoluna gidilecekti.³⁶³

Yürürlükte olan vergi sistemiyle toplanan vergiler ağırlıklı olarak ücretli çalışanlardan tahsis ediliyor, vergilendirilmemiş büyük gelir ve servet sahipleri bu sistemin dışında kalıyordu. Bu sebeple vergilendirilmemiş

³⁶¹ Şinasi Sönmez, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47 (2011),s. 624.

³⁶² Ahmet Kızılkaya, “Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 5, S. 12, (2016), s.88.

³⁶³ Arslan, *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 225-226.

kesimden vergi almak adına 11 Kasım 1942 tarihinde “Varlık Vergisi” adıyla yeni bir sistem getirildi.³⁶⁴

Başbakan Şükrü Saraçoğlu varlık vergisine ilişkin Meclis’te yaptığı açıklamada verginin neden ve kimlerden alınacağını açıklamıştı. Açıklamada;

Tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. Nispeten ufak dertlere ilâç aranırken bu büyük yarayı ihmal etmek bittabi doğru olmazdı. Onun için diğer işlerle beraber bütün dikkat ve ihtimamımızı bu yara üstünde toplamayı ve bir ilâç bulmayı en önde gelen bir vazife saydık. Bu iş için tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve bu geri alış başlıca harb yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve yalnız bir defaya mahsus olarak alınmalıdır. Bu mülâhazalara binaen bu iş için bir kanun lâyihası hazırlamak zaruretini duyduk. Uzun tetkiklerden sonra hazırlanan bu kanun lâyihası başlıca üç matrahtan para toplanacaktır. Bu matrahlar ehemmiyet sırasıyla şunlardır: Tüccarlar, emlâk ve akar sahipleri, büyük çiftçilerdir, demişti.³⁶⁵

Saraçoğlu’nun bu açıklaması, Varlık Vergisi ile savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarmak gerekçesiyle, bir kez uygulanacak bir sistem olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ancak verginin uygulanış biçimi, hükümetin asıl amacının, resmen açıklanmasa da, İstanbul ve İzmir’deki yerli gayrimüslim tüccar ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman Türk işadamlarına özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak olduğunu açığa çıkardığı ifade edilmiştir.³⁶⁶

Bu açıklamaya karşılık Falih Rıfkı Atay 16 Haziran 1943 tarihli Ulus gazetesindeki köşesinde Varlık Vergisi ile ilgili ortaya çıkan yanlış

³⁶⁴ Binark, *Türk Parlamento Tarihi VI. Dönem*, s. 1519.

³⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, İçtima 4, C. 28, 11 Kasım 1942, s. 21.

³⁶⁶ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943-5 Ağustos 1946)*, C. I, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2004, s.1570.

anlaşılmalara cevap niteliğinde bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Şükrü Saraçoğlu'nun vergiyle ilgili sözlerine de açıklık getirmiştir. Saraçoğlu'nun millî müdafaa ile maliye ve sanayi işleriyle genel kalkınma meseleleri hakkında söylediklerinin açık ve net olduğu, bunun üzerine açıklama yapmanın gereksiz olduğu, sadece Başbakan'ın Varlık Vergisiyle ilgili yaptığı açıklamada azınlıkların bol kazançlarından alınan hisse ile Türk halkının katlandığı fedakârlık arasında yaptığı kıyasın herkes tarafından iyice kavranmasının istendiğine vurgu yapılmıştır.³⁶⁷

Hüseyin Cahid Yalçın, Vatan gazetesindeki 19 Haziran 1943 tarihli yazısında Varlık Vergisi için, varlık ve istiklâli koruma vazifesini taşıyan ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan vazgeçilemeyeceği için para hacminin alabildiğine artmasını önleyecek sert ve esaslı tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu ve Varlık Vergisi'nin bu ihtiyaçtan doğduğunu belirtmiştir. Bu vergi ile şimdiye dek 225.5 milyon gelir sağlandığı, hazinedeki paranın böylece arttığı ve 35 ton altın alındığı, altın mevcudunun 15 milyon altın liraya ulaştığı, bu miktara Merkez Bankası'nda biriken 12 milyon İngiliz poundu da dahil edilirse Türk parasının hiç bir zaman bugünkü kadar sağlam bir nispette karşılığı bulunmamış olduğu eklenmiştir.³⁶⁸

Varlık Vergisi, 17 madde olarak kabul edilmiştir. Kanunda; servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere tahsis edileceği açıklanmıştır. Vergi mükelleflerinin kimler olduğu ve ne kadar vergi alınacağı prensipleri belirlenmiştir. Mükellefler vergilerini ibraz edildiği tarihinden itibaren on beş gün içinde mal sandığına ödeyeceklerdir. On beş gün içinde ödenmeyen vergiler için ilk hafta %1, ikinci hafta %2 oranında zam alınacaktır. 1 ay içine ödemeyenler ülkenin herhangi bir yerinde genel hizmet ile belediye hizmetlerinde çalıştırılabilecektir.³⁶⁹ Kadınlar ile 55 yaşını doldurmuş erkekler bu yükümlülüğün dışında tutulabilecektir. Çalışma mecburiyetinin

³⁶⁷ Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943-5 Ağustos 1946)*, s. 1162.

³⁶⁸ Binark, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943-5 Ağustos 1946)*, s. 1094.

³⁶⁹ Vergisini zamanında ödemeyenler için çalışma mecburiyetinin tatbik tarzını tayin edecek bir talimatname hazırlanması talep edilmiştir. BCA, 30.10.0.0.54.353.13.

uygulama biçimi Hükümet tarafından hazırlanacak bir yönetmelik ile karara bağlanacaktır.³⁷⁰

Kanun 350 reyle ve mevcudun ittifakıyla kabul edilmiştir.³⁷¹

Vergi matrahları ile oranların tespitinde mahallî mülkî âmirler ve maliyecilerden oluşan vergi takdir komisyonları keyfiliğe yol açan yetkilerle donatılmıştı. Vergi tutarı, belirlendiği tarihten itibaren 15 gün içinde ödenmesi gerekiyordu. 15 günlük bir ek sürenin tanınması, ancak yüksek bir faiz oranıyla mümkün olabiliyordu. Vergilerini 30 gün içinde ödemeyen yükümlülerin tutuklanması, çalışma kamplarına gönderilebilmesi ve hiç bir dâva hakkı tanınmaksızın mülklerine haciz konabilmesi gibi cezai işlemlere tabi tutulma hakkı vardı.³⁷²

Varlık Vergisini ödemeyenlere bakıldığında da büyük bir kısmının gayrimüslimler olduğu görüldü ve ödemeyenler hakkında çalışma yükümlülüğüne girmeleri için bir plan hazırlandı. 4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun Çalışma Mecburiyetine Dair hükümleri içeren 12 ve 13. maddelerin tatbik edilmesine dair talimatname kabul edilmişti³⁷³

Buna göre; borcunu bir ay içinde ödemeyenler belirlenen yükümlülükler göre çalışma kampına gönderilecekti. Çalışma kampı için seçilen yer Erzurum/Aşkale idi.³⁷⁴

27 Ocak 1943 tarihinde ilk grup 32 kişi olarak İstanbul'dan yola çıkmıştı. Şubat ayından Eylül ayına kadar vergilerini ödemeyen toplam 2057 kişi gözaltına alınmıştı. Bunların 1869'u İstanbul: 88'i İzmir, 100'ü Bursa'da bulunmaktaydı. Bu grup içinden 657 kişi toplama merkezine alındıktan sonra Aşkale'ye gitmeden vergisini ödemiş, bir bölümü Aşkale'de iken borcunu ödemişti. Bunlardan 21'i Aşkale'de iken borçlarını ödeyememiş ve hayatını

³⁷⁰ Talimatnamenin hazırlanması için Komisyon'un ne zaman, nerede toplanacağına ve Başbakanlığın ne şekilde bu komisyona katılacağı hususunu belirlenmesi için 13 Kasım 1942 tarihinde bir talimatname Başbakanlığa, İçişleri, İktisat, Nafia, Maliye, Ziraat, Münakalat, Adliye Bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilmiştir. BCA, 30.10.0.0.135.970.8.

³⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, İçtima 4, C. 28, 11 Kasım 1942, s. 29-32.

³⁷² Binark, *Türk Parlamento Tarihi VI. Dönem*, s. 1519.

³⁷³ BCA, 30.18.1.2.100.110.14.

³⁷⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C. II, s. 497-504.

kaybetmişti. 8 Ağustos tarihine gelindiğinde Aşkale'deki 900 kişi Sivrihisar'a nakledilmişti.³⁷⁵

Vergilerini ödeyenlerin büyük kısmı gayrimüslim iken ödemeyip Aşkale'ye gidenlerin büyük kısmı da yine gayrimüslimdi.³⁷⁶ Aralarında bulunanların yalnızca 3'ü Türk olup geri kalanları Yahudi, Rum ya da Ermeni idi. Uygulanan vergi sistemi ülkede yaşayanlar arasında eşitsizliğe sebep olduğu gerekçesiyle tepkiye neden olmuştu. Hatta Almanya, Bulgaristan ve Yunanistan başta olmak üzere birçok ülke Türkiye'ye nota vererek tepkilerini göstermişlerdi.³⁷⁷

Yasa, hem yapısı hem de keyfi uygulamaları sebebiyle eleştirilmişti. Basın hükümetten aldığı talimat gereği yasayı çok fazla eleştirmemiş sadece durumu geçiştirici yazılar yazmıştı. Ayrıca yasadan istenen gelir de elde edilememişti.³⁷⁸

Yasayla sadece %74.11 oranında vergi miktarı tahsis edilmişti. Bu orana göre devletin kasasına 314.920.940 TL para girmiş ancak istenen meblağ tam olarak tahsis edilememişti. ABD ve İngiltere de yasaya yönelik eleştirilerde bulunup tepki gösterince yasada bazı yumuşamalara gidilmişti. 17 Eylül 1943 tarihinde yapılan toplantıda “vergi borcunu ödeme konusunda sıkıntı yaşayan yükümlülerin bir kısmına kolaylık yapılması hususu”³⁷⁹ karara bağlanmıştı. Borçlarını ödeyemedikleri için çalışma mükellefiyetine tutulmuş olanlar, aile ve muhitlerinde çalışarak borçlarını ödeyebilmeleri için aileleri nezdinde iadesine karar verilmişti.³⁸⁰

Bu kararlar dışında bazı yükümlülerin vergi borçlarının silinecek olması eleştirilere sebep olmuştu. Yaşanan sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda mükellefleri daha fazla sıkıntıya hatta yokluğa

³⁷⁵ Tekeli ve İlkın, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s.48.

³⁷⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 380.

³⁷⁷ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, çev. Ali Kayabal, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000, s.27.

³⁷⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 381.

³⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, İçtima Fevkalade, C. 5, 17 Eylül 1943, S. 102.

³⁸⁰ BCA, 30.10.0.0.135.971.24.

düşürmemek adına 16 aylık uygulamadan sonra kaldırılmıştı.³⁸¹ 6 Mart 1944 tarihindeki çıkarılan Kanun layihasıyla uygulamaya konmuştu.³⁸²

2.3.4. Toprak Mahsulleri Vergisi (4 Haziran 1943)

Varlık Vergisi ülkede uygulanmaya devam ederken, savaşın devam etmesi sebebiyle askeri ve idari alandaki giderlerin artış ve mevcut gelirler ihtiyaçları karşılama konusunda yetersiz kalmıştı. Bunun üzerine hükümet, bu duruma çare bulmak amacıyla toprak mahsullerinde de vergi almaya karar vermişti.³⁸³

1943 yılında hem devlet bütçesine katkı sağlaması hem de Varlık Vergisi'ne yönelik eleştirileri azaltmak amacıyla Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu meclise sunulmuştur.³⁸⁴

14 Mayıs 1943 tarihinde TBMM'ye sunulan kanunun gerekçesi, bir taraftan savaşla birlikte müdafaa tedbirlerinin gerektirdiği büyük külfetleri karşılamak ve diğer taraftan bu yeni verginin köylü ve çiftçi kalkınmasına herhangi bir engel teşkil etmemek ve bilhassa vergi, tahsil ve usullerinde mükelleflere en geniş kolaylıkları göstermek gibi iki esaslı düşünceden ortaya çıktığı ifade edilmişti. Toprak mahsulleri üzerinden alınacak olan vergi, ülke savunmasının zorunlu olduğu nispette ve olağanüstü hallerin devam etmesi durumunda alınacak bir vergi olarak düzenlenmişti. Burada amaç, yaşanan ekonomik zorlukların toplum içinde dengeli bir şekilde paylaşılması istenmesiydi.³⁸⁵

Bu çerçevede kanun, 4 Haziran tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmede Saraçoğlu, içinde bulunulan büyük zorluklar ile ihtiyaçların istemeyerek toprak mahsullerinden vergi almayı zorunlu kıldığını, toprak mahsullerinden alınacak olan verginin eski Aşar Vergisi'ne

³⁸¹ Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.232-233.

³⁸² BCA, 30.18.1.2.104.16.8.

³⁸³ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s. 175.

³⁸⁴ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi", *Tarihin Peşinde*, S. 5 (2011), s.220. ss.215-234.

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 33. Birleşim, İçtima Fevkalade, C. 1, 4 Haziran 1943, s.66-67.

benzetmemek için büyük gayret sarf edildiğini, yine de verginin uygun bulunmayan kısımlarını düzeltmek amacıyla önerilecek teklifleri kabul etmeye hazır olduklarını ifade etmişti. Vergi ile 150 milyonluk bir açığın kapatılması hedefleniyordu. Vergi, köylüye büyük bir yük olacaktı ancak şartların düzelmesi halinde kanun ilk fırsatta kaldırılacağı da ifade edilmişti.³⁸⁶

Kanuna göre, tarım ürünlerinin tamamı vergiye tabiydi. Vergi, vergiye tabii olan ürünlerin olgunlaşma döneminde sahibinden vergi olarak alınacaktı. Alınacak vergi mal ya da nakit olarak ödenebilirdi. Harman ve yığın yapılacak yerleri ihtiyar heyetleri bildirecekti. Ürün miktarı önceden tahmin edilecek, denetimi daha sonra yapılacaktı. Tahmini ürün miktarına itiraz etme hakkı saklı tutulacaktı. Vergi oranı, ölçme ve tahmin kollarınca yapılacaktı. Vergi oranı Milli Korunma Kanunu gereği, hükümet tarafından satın alınırsa %8, diğerlerinde %12 olacaktı. Hükümet gerekli gördüğünde %12lik vergiyi %8'e indirebilirdi. Vergi yükümlülerinin eksik ya da yanlış mal beyanında bulunması, belirtilen yerler haricinde harman ve yığın yapması, vergisini belirtilen zamanda ödememesi gibi durumlarda zamlı tarife uygulanacaktı. Verginin kesinleştiği tarihten itibaren 5 yıl içinde tahsil edilemeyen verginin anaparası ile zamları zaman aşımına uğrayacaktı.³⁸⁷

Kısa bir süre içinde yasadan istenen derecede yararlanılamadığı görülmüş, meclise yeni bir tasarı sunulmuştu. 21 Mart 1944 yılında sunulan yeni Toprak Mahsulleri Vergisi'nde şartlar daha da serleştirilmiş vergi oranının %8'den %10'a yükseltilmesi tepkilere neden olmuştu.³⁸⁸ Kanun teklifi, 19 Nisan tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlamıştır. Görüşmelerde yasa tasarısıyla ilgili tepkiler olduğundan tasarının yeniden ele alınarak eksik kısımlarının giderildiği ve gereksiz harcamaların bu tasarıdan çıkarıldığı Maliye Bakanı Fuat Ağralı tarafından açıklanmıştır.³⁸⁹

³⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 33. Birleşim, İçtima Fevkalade, C. 3, 4 Haziran 1943, s.15-16.

³⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 33. Birleşim, İçtima Fevkalade, C. 3, 4 Haziran 1943, s. 20-36.

³⁸⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 382.

³⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 44. Birleşim, İçtima 1, C. 9, 19 Nisan 1944, s. 63-88.

Uzun süren görüşmeler neticesinde kanun, 26 Nisan 1944'te 161 kişinin yer almadığı görüşmede 293 kişinin kabulüyle yasalaşmıştır. Kanuna göre, her il ve ilçede bir Tahmin Komisyonu oluşturulacaktı. Komisyon, ürünün cinsine göre ne kadar vergi alınacağını tespit edecekti. Tahmin Komisyonlarının oluşturduğu Bilirkişi Heyetleri tahmini olarak ne kadar ürün alınabileceğini saptayacaklardı. Saptanan bu orana itiraz hakkı vardı. Vergi oranı %10 olacak ve vergi mal ya da nakit olarak ödenebilecekti. Köy ambarlarına ürün teslim edilmesi uygulaması kaldırılacaktı. Zamanında ödenmeyen vergiler, cezalı tahsil edilecekti. 3 yıl boyunca tahsil edilemeyen vergiler zaman aşımına uğramış olacaktı.³⁹⁰

3 yıl boyunca yürürlükte kalan kanundan istenen gelir elde edilememişti. Kanunla, 1943 yılı için 120 milyon gelir getirmesi hesaplanırken 59.663.479 lira, 1944 yılı için 124 milyon hesaplanmış 47.275.054 lira ve 1945 yılı için 75 milyona hesaplanırken 66.855.160 lira toplanabilmişti. Toplamda 319 milyon gelir beklenirken 173.793.693 lirası temin edilebilmişti. Zaten bu rakamın 38.900.000 lirası harcamalara gitmişti.³⁹¹

1945 yılından itibaren artan taleplere karşılık Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırma çalışmaları başlamıştı. Yapılan çalışmalar neticesinde 18 Ocak 1946 tarihinde görüşme yapılacak ve 23 Ocak 1946'da kaldırılmasına karar verilecekti. Karar 1 Ocak 1946 tarihi itibariyle yürürlüğe girecekti.³⁹²

2.3.5. Pasif Korunma Tedbirleri (1939)

Türkiye, her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na tam anlamıyla katılmasa da savaş sırasında aldığı önlemlerle her an savaşa girmeye hazırды. Türkiye'nin aldığı askeri önlemler aktif güvenlik önlemi, sivil toplumun korunması için aldığı önlemler pasif güvenlik önlemiydi.³⁹³

³⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 49. Birleşim, İçtima 1, C. 1, 26 Nisan 1944, s. 259-271.

³⁹¹ Koçak, *Milli Şef Dönemi*, C. II, s. 525.

³⁹² Arslan, *Şükri Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, s. 249.

³⁹³ Umut Karabulut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 28 (2014), s.s 201.

Pasif korunma, savaş sırasında düşman saldırılarından korunmak için yapılan alalama (kamuflej), gizlenme gibi yöntemlerin bütününe verilen addır.³⁹⁴ Savaşın kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamasıyla birlikte 1938 yılında çıkarılan “Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi” 1939’da kabul edilmiştir.³⁹⁵

Kanuna göre; bakanlıklar ve diğer resmi kurumlar tarafından korunma planları belirlenecek, planların uygulanması için yıllara bölünmüş şekilde belli bir esasa göre oluşturulan bütçelere hava taarruzlarından korunmak için ödenek ayrılacak ve havaya taarruzlarına karşı pasif korunma teşekkülleri oluşturulacaktı. Bu teşekkülleri oluşturmak için Bakanlık Seferberlik Müdürlükleri’nde yeteri kadar uzman istihdam edilecekti. İllerde ise, pasif korunma tesisat, teşkilat, vasıta ve tedbirlerini yerine getirmekle Valiler yükümlüydü. 15 yaşını dolduran ve 60 yaşını dolduran herkes, hava saldırılarına karşı korunma konusunda bilgi edinmek ve gerekli tedbirleri almakla sorumluydu. Bu yaş aralığındaki herkesin, yılda en fazla 30 saat ders ve talim görme zorunluluğu vardı. Hava taarruzlarından korunmak için yapılacak tatbikat ve manevralarda, bu kanunun hükümlerine uygun olarak Hava Müdafaa Genel Komutanlığı ve Valilerin vereceği emirler, tüm devlet kuruluşları ve yabancıların da dahil olduğu halk tarafından yerine getirilmesi mecbur kılınmıştı.³⁹⁶

Bu kanun kapsamında bazı uygulamalar yapıldı. 1 Aralık 1940 akşamından itibaren tüm Türkiye’de karartma uygulamasına başlandı ve uygulamaya 11 Aralık 1940’ta son verildi. Işıkların maskelendirilmesi olarak da nitelendirilen karartma, muhtemel düşman hava saldırılarında zararı en aza indirmek amacıyla belirlenen pasif korunma tedbirleri arasında geçmekteydi. Karartma sırasında ışık verecek şeylerin kullanılması yasaktı. Ayrıca

³⁹⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ccb09700ce562.96723363. 28.02.2018.

³⁹⁵ Müslime Şen, “İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1998, s.395.

³⁹⁶ Doğan Özer, *II. Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetleri Ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Alınan Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri*, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2018, s.173.

binaların kapı ve pencereleri ışık geçirmeyecek şekilde düzenlenmiş, evlerde düşük voltlu ampul kullanımına başlanmıştı.³⁹⁷

Ayrıca “Hava Taarruzların Karşı Pasif Savunma Nizamnamesi Ticaret Gemilerinin ve Hayvanların, Fabrikaların Korunması gibi nizamnamelerde yayınlanmıştır.³⁹⁸

Halkın korunma yollarını öğrenmesi için resimli ve kolayca anlaşılır kitapçıklar basılmıştır. Yine zehirli gazlardan korunma yollarını gösteren başka bir kitapçık daha yayınlanmıştır. Tüm bu çalışmalar, hava saldırılarında ortaya çıkabilecek tehlikeyi halka anlatmak ve bunun kamuoyu üzerinde oluşturmasını sağlamak için önem taşımaktaydı.³⁹⁹

Halka pasif korunmayla ilgili olarak Halkevleri’nde kurslar düzenlenmiş, hava saldırıları ve zehirli gazlarla mücadele konusunda halkı bilinçlendirme çalışmaları yapılmıştı. Halkevleri Spor Şubeleri, Beden Terbiyesi Müdürlüğü ile işbirliği yapmış ve genç yaştaki vatandaşları askerliğe hazırlamak üzere atış talimleri ve süre avları düzenlemiş, onlara boks dersleri vermişti. Ayrıca Halkevleri, sinema makineleri ve öğretici filmler vasıtasıyla halkın pasif korunma konusunda bilinçlenmesini sağlamıştı.⁴⁰⁰

Yapılan eylemlerden bir diğeri, olası bir hava saldırısında kullanılacak bomba tiplerinin tanıtılmasıdır. Yangın, tahrip ve gaz bombalarının her üçü de büyük şehirlerde, nüfusun yoğun olduğu semtlere yerleştirmişti. Yerleştirilen bombaların dolu ağırlığı 1000 kilo idi. Sergilenmesindeki amaç; toplumun, hava tehlikesine karşı tavsiye edilen tedbirleri almasıydı. Fakat

³⁹⁷ Safiye Kıranlar, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli’nin Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme”, 2014, *Tarihi Kocaeli Sempozyumu Gazi Akça Koca*, s.1174.

³⁹⁸ Şen, “İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, s.395.

³⁹⁹ Karabulut, “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)”, s.205.

⁴⁰⁰ Özer, *II. Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetleri Ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Alınan Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri*, s.177.

hükümetin beklentisine ters bir gelişme ortaya çıkmış ve bombalar toplumda çaresizliğe neden olmuştu.⁴⁰¹

Pasif korunma tedbirleri içinde hayvanların korunmasına yönelik olarak alınan tedbirlerde, hava taarruzuna maruz kalmaları durumunda açıkta ve otlaklarda olanlar, şehir ve kasabalarda olup ahırlarda bulunanlar, yine şehir ve kasabalarda hizmet halinde olanlar şeklinde ayrılmış, bunların gaz taarruzuna uğramaları durumunda alınacak tedbirler detaylı olarak açıklanmıştı. Mezbahaya giden gelen hayvanlar, hayvan koşum eşyası, ahırların temizlenmesi, yemlerin ve suların korunması ile bunların gazlardan temizlenmeleri; et, süt, yumurta ve konserveler ile ilgili konular ayrıntı bir şekilde talimatnamede yer almıştı.⁴⁰²

Pasif korunma tedbirleri daha çok büyük şehirler ile stratejik açıdan önemli görülen bölgelerde uygulanmıştı. Bunun temel sebebi, muhtemel bir hava saldırısında düşman uçaklarının ilk olarak bu şehirleri hedef alabilme ihtimaliydi. Bu ihtimal göz önünde bulundurularak hazırlıklar yapılmıştı.⁴⁰³

Ülke genelinde yapılan çalışmalara rağmen hazırlıkların oldukça yetersiz olduğu, çalışmaların karaborsacı ve benzerleri tarafından suiistimal edildiği görülmüştü. Ekonomik yetersizlikler hem sivil savunma önlemlerini hem de sosyo-ekonomik hayatı olumsuz şekilde etkilemişti.⁴⁰⁴

Işıkların karartılması kanununun kaldırıldı haberi Cumhuriyet gazetesinde “Işıkları karartma tedbiri kaldırıldı” manşetiyle verilmiştir. Bu haberin ardından Ankara’da ışıkların yakılabileceği, İstanbul’da da ışıkların yakılmasının serbest bırakılmasının beklediği ifade edilmiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Karabulut, “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)”, 217.

⁴⁰² Sabri Çetin, İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2008, s. 63.

⁴⁰³ Özer, II. Dünya Savaşı’nda Türk Hava Kuvvetleri Ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Alınan Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri, s. 254

⁴⁰⁴ Şen, “İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, s.399.

⁴⁰⁵ Cumhuriyet, “Işıkları Karartma Tedbiri Kaldırıldı”, 3 Kasım 1944, s.1.

3. BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN TÜRKİYE’Yİ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA SOKMA ÇABALARI: ADANA GÖRÜŞMELERİ

3.1. Adana Görüşmelerine Giden Süreç ve Casablanca Konferansı

1942 yılının sonlarına doğru Uzak Doğu’da Japonların savunma durumuna geçmesi, doğuda ve Kuzey Afrika’da Alman ve İtalyan kuvvetlerinin çekilmeleri ile güç dengesinin Mihver Devletlerinin aleyhine gelişmesine neden olmuştu.⁴⁰⁶ Aynı şekilde Ortadoğu’daki dengeyi de kaybeden Almanlar, Ortadoğu ile petrolere hakim olma ve Kafkasya üzerinden Rusya’daki Alman güçleriyle birleşme planlarını hayata geçirememişlerdi. Almanlar, Stalingrad’da verilen mücadelede yine başarısız olmuşlardı. Almanya’nın kesin bir şekilde teslim olmasını sağlamak isteyen Batılı güçler, Balkanlar’da ikinci bir cephe açılma düşüncesini ortaya atmış, ABD de bu fikre olumlu yaklaşmıştı.⁴⁰⁷

Almanların hem Kuzey Afrika’da hem de Stalingrad’da durdurulmasının ardından yeni bir cephenin açılması ile son darbe vurulacaktı. Böylece SSCB üzerindeki Alman baskısı sona erecek ve SSCB, taarruza geçerek Balkanlar’a inebilecekti. Bu düşüncenin hayata geçirilmesi için Türkiye’nin savaşa girmesi gerekmekteydi. Şimdiye dek Türkiye’nin savaş dışı olması Almanya’nın Avrupa dışına hakim olmasını engellemişti. Ancak Almanları durdurmak isteyen Müttefiklerin Avrupa’ya hakim olmasının önünde duran engel de Türkiye’nin savaşa girmemiş olmasıydı. İngiltere, ABD ve SSCB tarafından Türkiye’ye toprak bütünlüğü teminatı verilmişti. Sadece bununla yetinmeyip kış boyunca silah sevkiyatı yapılacak olursa da Türkiye’nin 1943 yılının baharında savaşa girmesi sağlanabilirdi. Başbakan Churchill, kafasındaki bu düşüncüyü hem Başkan Roosevelt’e hem de Stalin’e bildirerek onların onayını almak istemişti.⁴⁰⁸

Başbakan Churchill, Stalin’e göndermiş olduğu bir telgrafla konuyu açmıştı. Stalin, 7 Kasım 1942 tarihinde Başbakan Churchill’e verdiği cevapta;

⁴⁰⁶ Gücüyener, *İkinci Cihan Savaşı’nın Avrupa Cepheleri*, s.137.

⁴⁰⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, s.77.

⁴⁰⁸ Oran, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 450-451.

Türkiye’yi baharda savaşa sokabilmek için her şeyi yapmak gerektiği hususunda Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill’e katıldığını, Almanya’nın kısa sürede yenilmesi için Türkiye’nin savaşa girmesinin çok şeyi ifade ettiğini belirtmişti.⁴⁰⁹

Başbakan Churchill, Türkiye’nin savaşa girme hususunu 14-26 Ocak 1943 tarihinde Casablanca’da bir araya geldiği Roosevelt ile de görüşmüştü.⁴¹⁰ Görüşmede, İngiltere’nin Türkiye’nin savaşa girmesini sağlama, diplomatik konularda ve silahlanma tekniği hususunda Türkiye ile girişimlerde bulunulması konuları üzerinde müzakerede bulunulmuştu.⁴¹¹ Sekiz gün süren toplantıda, Türkiye dışında Akdeniz’den yapılacak olan saldırıların Manş Denizi’ne göre daha öncelikli ve Tunus’un ele geçirildikten sonra Akdeniz üzerinde çıkarma yapılacak yerin Sicilya olduğuna karar verildi. Böylece birlikler, Atlantik’ten değil de Kuzey Afrika üzerinden intikal edebileceklerdi. 1944 yılında Manş üzerinden yapılacak olan saldırı için 1943 yılı boyunca 938.000 ABD askeri İngiltere’de toplanacaktı. 1943 yılı ortasında Manş Denizi’nin ilerisine hava saldırılarının şiddeti arttırılarak düşmana kayıp verdirilmesi sağlanacaktı. Japonya’nın yenilmesi büyük önem taşısa da Almanya’nınki daha öncelikliydi. Her iki devlet “tam anlamıyla teslim olana kadar” savaşa devam edilecekti. Ateşkes, barış görüşmeleri ve pazarlık yapılmayacak olup, iki ordunun kayıtsız şartsız tamamen teslim olması için savaşılacaktı.⁴¹²

Brezilya’nın Londra Büyükelçi’si Rio De Janeiro’ya görüşme hakkında gönderdiği raporunda; Casablanca Görüşmesi’ni hayati olarak nitelemiş ve bu yıl yapılacak olan kara, hava ve deniz saldırılarıyla ilgili bir rota belirlendiğini bildirmişti. Rus ve Çinli yetkililerin görüşmede bulunmasalar da sürekli temas halinde olduklarını ifade etmişti. Görüşmede alınan ortak

⁴⁰⁹ SSCB Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı’nda Stalin, Roosevelt ve Churchill’in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000, s. 93.

⁴¹⁰ Görüşme, The New York Times gazetesinin 27 Ocak tarihli baskısında “Kazablanka’daki Tarihi Müttefik Konferansına Katılanların Resimleri Kim Kimdir” başlığı altında verilmiştir. The New York Times, “Pictorial ‘Who’s Who’ of Participants in Historic Allied Conferences at Casablanca” 27 January 1943 Wednesday.

⁴¹¹ Önder, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, s. 223.

⁴¹² Martin Gilbert, Churchill, Çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2013, s. 870-871.

kararları açıklamıştı. Kararlar arasında; zafer kazanılıncaya kadar ayırım yapmadan tüm Müttefik Devletlerin kaynaklarından yararlanmak, tüm cephelerde Müttefik kararlarını sürdürmek, düşman koşulsuz teslim oluncaya kadar hep birlikte savaşa devam etmek, düşmanın savaşa devam etmesini önlemek için her yolu denemek, Rusya ve Çin'e malzeme desteği arttırmak ve Japonya'yı tamamen yok etmek ile denizaltıları denetim altına alarak deniz ticaretini daha iyi korumak vardı. Kullanılacak taktiklerin neler ve operasyondaki komuta birlikleri ile birliklere komuta edecek isimlerin kimler olacağına daha sonra karar verilecekti.⁴¹³

De Gaulle⁴¹⁴ ve Giraud⁴¹⁵ de Casablanca'daki görüşmelere katılmıştı. Her biri prensip ve askeri anlamda ortak bir görüşe vardıklarını resmi olarak tebliğ etmiş, esas olanın Fransa'nın kurtuluşu olduğunu ve her Fransız'ın bunun için savaşıacağı görüşünü benimsemişlerdi. Savaşan Fransız çevresi iki General arasında gerçekleşen toplantıdan memnuniyet duymuştu. Fakat özellikle eski Vichy⁴¹⁶ unsurlarının Kuzey Afrika'dan kaldırılmasına yönelik

⁴¹³ PRO, HW 1/1339, 27 January 1943, Arrangements for Communications for Adana Conference.

⁴¹⁴ Fransız General, II. Dünya Savaşı'nda Fransızların Almanlara yenilmesinin ardından Amerika ve İngiltere'den gerekli yardımı alamayan Fransa'nın 16 Haziran 1940 tarihinde Başbakanı istifa edecek ve yerine Mareşal Petain yeni kabineyi kuracaktı. Yeni Başbakan Almanlarla mütareke yapma eğilimindeydi. Bu sebeple, Petain ve komutanlar arasında savaşa devam etme konusunda görüş ayrılıkları çıkmıştı. De Gaulle de savaşa devam etme hatta çete savaşı yapılmasına taraftar olan bir kişiydi. Onun bu düşüncesi Churchill üzerinde olumlu etki yaratmıştı. Savaşı kaybettiklerini kabul etmeyen De Gaulle, Londra'ya gitmiş, burada Özgür Fransa kuvvetlerini kurmuştu. Başlangıçta sadece Churchill tarafından desteklense de Amerikan ve İngiliz ordularının Vichy kontrolündeki Kuzey Afrika'yı işgal etmesinden sonra 1943'te karargâhını Londra'dan Cezayir'e taşımış ve mücadeleye buradan devam etmişti. Fransa'nın bağımsızlığı için çalışan Ulusal Kurtuluş Komitesi'ne önce General Henri Giraud ile birlikte eş başkanı, sonra da tek başkanı oldu. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 368. Churchill, *2. Dünya Savaşı Hatıraları- Fransa'nın Düşüşü 1940*, s. 263-264. <https://www.biyografi.net.tr/charles-de-gaulle-kimdir/> 12 Kasım 2018.

⁴¹⁵ Fransız General, II. Dünya Savaşı'nda Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi önderlerindedir. Nisan 1942'de Fransa'ya oradan Kasım 1942'de Kuzey Afrika'ya İngiliz ve Amerikan çıkarmalarından sonra getirilmiştir. Haziran-Ekim 1943'de de Gaulle ile birlikte Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi'ne ortak başkan olmuş ancak 1944 yılında iki lider arasındaki görüş ayrılığından dolayı Nisan 1944'te emekli olmuştur. https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Henri_Giraud.html 12 Kasım 2018.

⁴¹⁶ Mayıs 1940'da Almanlar, Hollanda ve Belçika üzerinden Fransa'ya saldırdılar. Bu saldırının ardından İngiliz ve Fransız Ordularını Dunkerque Bölgesi'nde kuşatan Almanlar, ordularının büyük bir kısmını Fransa'dan tahliye etmişti. Sonra Alman ordusunun Paris'e girmesi Fransızların savaş dışı kalmasına sebep olmuş ve 1940 yılının Haziran ayında Naziler Fransa'nın kuzeyini işgal etmişti. Güneyinde de Vichy Fransa'sı olarak bilinen kendilerine bağlı bir devlet kurmuşlar, başına da Birinci Dünya Savaşı'nın kahramanı Fransız Mareşal Philippe Pétain'i getirmişlerdi. Vichy Fransa'sı adını, ülkenin kurulduğu Vichy kasabasından

siyasi bir kararın çıkmaması⁴¹⁷ konusunda büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını ve konuyla alakalı bir açıklama beklediklerini ifade ederek raporunu tamamlamıştı.⁴¹⁸

Şili'nin Londra Büyükelçisi'nin Casablanca'ya yönelik olarak Santiago'ya yolladığı raporunda, Fransa için bir araya geldiği, Afrika ve Avrupa'daki askeri operasyonlar için Müttefik Devletlere başkomutan atandığını ve yapılacak saldırıların planlandığını yazmış, daha fazla ayrıntı vermemişti.⁴¹⁹

İspanyol elçinin Madrid'deki Büyükelçiliğine gönderdiği raporda, Casablanca Görüşmeleri'nin Londra kamuoyu ve basınında büyük bir memnuniyet yarattığı, askeri ve siyasi sorunlar içinde bulunan Fransa'nın Amerikan-İngiliz dayanışması içine dahil edildiği, bu birliktelik ile üç ülke arasındaki polemiklere son verildiğinin tüm dünyaya gösterilmeye çalışılsa da aslında Gaulle ve Giraud görüşmesinde soğuk havanın estiğine, temel problemlerin bile çözümlenemediğine dikkat çekilmişti. Ardından Başbakan Churchill'in Hartum (Sudan)'da Wavell⁴²⁰ ve Smuts⁴²¹ ile görüşmek ve

almaktaydı. Caner Çakı ve Mehmet Ozan Gülada, "Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası", *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, (2018), s.56.

⁴¹⁷ De Gaulle İngilizlerin Kuzey Afrika'yı işgal etmesinden sonra 1943'te karargâhını Londra'dan Cezayir'e taşımış ve burada Geçici Fransız Hükümeti kurma teşebbüsünde bulunmuştu. Bu teşebbüs, Fransa'nın geri kalan kısmının da Alman işgaline girmesi, istikbalini kaybetmesi, sömürgelerinin Almalarını eline geçmesi, Vichy'nin tam olarak tasfiyeye uğramasıyla sonuçlanabilirdi. Bu yüzden De Gaulle, Geçici Hükümet kurmakla alakalı olarak Churchill ve Roosevelt ile karşı karşıya gelmişti. Bu konuda, onların güvenini kaybetmişti çünkü kendisi sevk ve idareye gelmeyen dik kafalı biri olarak görüldüğünden istenileni yerine getirmesi zor görünüyordu. Bu sebeple tasfiye edilmeye ve yerine Giraud getirilmeye çalışılmıştı. Ortaya çıkan bu durum da Fransa'da 1944 yılında Giraud'un emekli olmasına kadar devam edecekti. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 267-269.

⁴¹⁸ PRO, HW 1/1339, 27 January 1943, Arrangements for Communications for Adana Conference.

⁴¹⁹ PRO, HW 1/1339, 26 January 1943, Arrangements for Communications for Adana Conference.

⁴²⁰ Lord Archibald Percival Wavell, İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki komutanlarından biridir. 13 Nisan 1940'da Ortadoğu'daki Müttefik Başkomutanlığına atanmış ve 2 Temmuz 1941'de Hindistan Başkomutanlığına getirilmişti. 31 Aralık 1942 tarihinde Feldmareşal olmuştu. 18 Haziran 1943'te de Hindistan Genel Valisi ve yöneticisi olan Wavell, II. Dünya Savaşı'nın başlarında Kuzey Afrika'da büyük başarılar kazanmıştı. <https://www.britannica.com/biography/Archibald-Percival-Wavell-1st-Earl-Wavell>. 21 Ocak 2019. Ferda Kocaçimen, *İkinci Cihan Harbinin Meşhurları 1938-1945*, Ankara: Akba Kitabevi: 1945, s.189-190.

⁴²¹ Jan Smuts, İngiltere'nin Afrika'daki bir diğer komutanıdır. 6 Eylül 1939'da Güney Afrika başvekili ardından 1941'de İngiliz Ordusunda mareşal olmuş ve Winston Churchill yönetimindeki İmparatorluk Savaş Kabinesinde görev yapmıştı. Birinci ve İkinci Dünya

Casablanca'da stratejik konularla ilgili görüş birliğine varıldığını anlatmak üzere yola çıktığı bildirilmişti.⁴²²

Vatikan'daki Japon temsilci Casablanca'ya yönelik olarak tuttuğu raporda; konferansın amaçlarından birinin Gaulle ile Giraud arasındaki ilişkiyi düzeltmek olduğu ancak bunun başarısız olduğu ifade edilmişti.⁴²³ İkinci cephenin açılmasıyla ilgili olarak kesin bir malumat almadıklarını ancak şartların ağırlığından dolayı Tunus Savaşı'yla eş zamanlı olarak mı yoksa savaş sonrasında mı harekete geçmeleri hususunda tartışma halinde olduklarını bildirilmişti. Mihver Devletleri adına yapılacak şey, Doğu cephesiyle bağlantılı olarak gerçekleştirilecek eylemin ikinci aşamasını beklemektir. İstikametın Balkanlar olduğu düşünülüyordu fakat orada da İtalyanlar ve Almanlar gerekli tedbirleri alıyorlardı. Romen petrolünün Mihver güçleri için önemi göz önünde tutulduğunda düşmanın planını tahmin etmenin zor olmadığı yorumu yapılmıştı.⁴²⁴

Alınan bu bilgilerin teyit edilmesi ve gelişmelerle ilgili bilgi almak adına konuları maddeler halinde içeren bir telgraf Tokyo'daki Dışişleri Bakanlığı'ndan Berlin'deki Japon Büyükelçisi'ne 6 Şubat tarihinde yollanmıştı.⁴²⁵

Savaşlarını sona erdiren her iki barış anlaşmasını imzalayan tek kişi olmuştu. <https://www.britannica.com/biography/Jan-Smuts>. 21 Ocak 2019. Kocaçimen, *İkinci Cihan Harbinin Meşhurları 1938-1945*, s.162-163.

⁴²² PRO, HW 1/1339, 27 January 1943, Spanish Chargé, London, Reports Movements of Mr. Churchill.

⁴²³ Fransa'nın kurtuluşunda önemli rol oynayan bu iki kahramandan De Gaulle'ün gittikçe güçlenmesinden rahatsız olan ve onu dengelemek isteyen Churchill ile Roosevelt, Giraud'un Almanya'daki esir kampından kaçmasından sonra onu ön plana çıkarmak amacıyla Kuzey Afrika'da kurulacak bir siyasi komitede, bu iki komutanı bir araya getirmeyi amaçlamıştı. Casablanca Görüşmeleri'nde yürüttükleri görüşmeler neticesinde Vichy Hükümeti'ne karşı seçenек olması için Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin kurulmasına karar vermişlerdi. Ardından her iki komutan bu komiteye eş başkan olarak atanmışlardı. Komite içinde gücünü giderek arttıran De Gaulle, komiteye başkan olmuş ve başkanlık, Fransa'nın geleceğinin belirlenmesi hususunda liderlik vasfını kazanmasını sağlamıştı. Çınar Özen ve Atay Akdevelioğlu, "Hür Fransa'dan IV. Cumhuriyet'e Fransa'da "Güçlü Hükümet" Mücadelesi: De Gaulle'ün Siyasi Yenilgisi Ve Parlamentarizme Geri Dönüş", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.16, No:1 (2017), s. 90-91.

⁴²⁴ PRO, HW 1/1355, 5 February 1943, Casablanca and Adana Conferences: Report From Acting Japanese Ambassador, Rome.

⁴²⁵ PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, Japanese Interest In Possible Anglo-American Friction.

Bern'deki Japon Elçisi Casablanca Görüşmelerine dair tutmuş olduğu raporu, ülkedeki çeşitli bildirimleri içermektedir. Buna göre; hem İngiltere hem de ABD görüşmelerin sonuçlarından memnun değildir. Konferansla ilgili olarak Büyükelçi rapor tutmuştu. Raporunda; ABD ile İngiltere'nin savaşın gidişatıyla ilgili olarak tam bir karara varamadıkları, konferansta ne Stalin'in ne onu temsilen Molotof'un ne de Chiang Kai-Shek'in bulunduğunu, Gaulle ve Giraud arasındaki görüşmede tatmin edici bir mutabakat sağlanmadığı bilgileri yer almaktaydı.

İlk maddeyle ilgili olarak kesin bir yargıda bulunmak için uygun bir zaman değildi ancak konferansın toplanma amacı aslında buydu. Bazı kararların verilmesi bu yıl içindeki operasyonlara bağlıydı. Japonlara karşı yapılacak herhangi bir operasyondan bahsedilmiyordu. Bunun anlamı tartışılan temel konulardan biri olmaması olabilirdi.

İkinci maddeyle alakalı olarak, savaş İngiltere ve ABD ile yürüten SSCB'nin bu durumdan hoşnutsuz olmasıydı. Yoluna İngiltere ve ABD ile mi devam edeceği yoksa Japonlarla ilişkisini farklı bir şekilde mi devam ettireceği hususunda birçok spekülasyon vardı. Elçi'ye göre İngiltere ve ABD'nin Stalin'le olmak isteyip istemediği düşüncesi de muammaydı.

Üçüncü madde büyük önem arz eden bir konu olmamakla birlikte İngiltere ve ABD, Fransız siyasetindeki karmaşadan sıkılmış durumdaydı.⁴²⁶

Casablanca'da yapılan müzakere, basına da yansımıştı. Konferansta alınan kararlara yönelik olarak 12 Şubat 1943 tarihli bir haberde; 500 bin kişilik ordudan oluşan Müttefik gücünün savaşmak üzere Afrika'da hazır olduğu ve kararın bu görüşmede alındığı, gelecek dokuz ayın planının yapıldığı şeklindeydi. Başkan Roosevelt, Stalin ile görüşmeyi çok istese de Rusya'nın Almanlara karşı verdiği mücadele maalesef ki Stalin'in görüşmeye katılmasına olanak sağlamamıştı. Mücadele Nazi, Faşist ve Japon izleri silinene dek savaşmaya devam edecekti.⁴²⁷ Yeni önlemler alınacak ve Çin'e

⁴²⁶ PRO, HW 1/1356, 2 February 1943, Casablanca Conference and German Military Situation Views of Japanese Minister, Berne.

⁴²⁷ The Washington Post (1923-1954), "500,000 Troops Poised To Fight On Africa Front, Commons Told", 12 February 1943, p. 1.

yardım edilecekti. Türkiye'nin problem yaşamaması adına, Adana Görüşmeleri'ne daha fazla yer verilmemesi ve dikkatlerin konferanstan başka bir yöne çekilmesi yönünde bir uyarıda da bulunulmuştu. Bu konuya "Dikkat Çeken Noktalar" başlığı altında yer verilmişti.⁴²⁸

Konferans sırasındaki alınan kararlarla⁴²⁹ ilgili İngiltere ve ABD arasında konu paylaşımı yapılmıştı. Buna göre, Türkiye'yi ilgilendiren kararların İngiliz, Çin'le ilgili konuların da ABD'nin idaresinde olduğu sonucuna varılmıştı. ABD, Türkiye ile ilgili ekonomik ve politik ilişkilerini kendisi sürdürürken askeri konulardaki ilişkilerini İngiltere aracılığı ile yürütecekti.⁴³⁰

Casablanca Konferansı'nda Başbakan Churchill'in Sicilya'nın işgaliyle alakalı olarak alınan kararların ABD tarafından kabul edilmesi onu oldukça cesaretlenmişti. Yine Türkiye ilgili konuların İngiltere aracılığıyla yürütülecek olması onun, Akdeniz üzerinde yapmış olduğu stratejisini hayata geçirmesi açısından önemliydi. Artık savaşın kilit noktası olan Türkiye'yi savaşa sokma planlarını hayata geçirebilirdi. Başbakan Churchill'in düşünceleri netleşmişti. Düşüncelerini;

Başkan Roosevelt'e Türkiye konusundaki düşüncelerimi belirttim ve kendisinin de benden bağımsız olarak benzer görüşlere sahip olduğunu öğrendim. Bana göre hepimiz, Türkiye'nin baharda yanımızda savaşa girmesi için yoğun bir çaba göstermeliyiz. Bu amaçla ilk olarak, Türkiye'nin statüsünü ve bölgesel bütünlüğünü garanti eden bir İngiliz-Sovyet Anlaşmasına ABD'nin de katılmasını isterim. Böylece üç ülke aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş olacaktır. ABD, Türkiye'ye büyük önem vermektedir. İkinci olarak, şuanda Türkiye'ye Ortadoğu'dan içinde 200 tankın da bulunduğu önemli bir mühimmat sevkiyatı yapmaktayız. Kış mevsiminde kara yoluyla Doğu Akdeniz kıyı şeridinden giderek Türkiye'ye mühimmat sevkiyatına devam edeceğiz. İzin verilirse sivil kıyafetli uzmanları da eğitim ve

⁴²⁸ The Manchester Guardian (1901-1959), "A Serene Mr. Churchill: Allied Mastery U-Boat's Priority In Our Problems" 12 February 1943, p.5.

⁴²⁹ İngiliz Kabinesi'nde alınan kararlar Kabine tutanaklarında ayrıntılı şekilde yer almıştır. PRO, CAB 80/67/1, p.111.112.

⁴³⁰ Karakaş, *Türk-Amerika Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, s. 63-64.

bakım amacıyla Türkiye'ye göndermeyi planlıyorum. Üçüncü olarak Türkiye, hem tehdit altında olur hem de bize katılmak isterse ona yardım etmek amacıyla baharın ilk aylarına kadar 8, 9 ve 10. ordularımızdan alınan askerlerle Suriye'de oldukça büyük bir ordu oluşturmayı düşünüyorum. Kafkasya ve kuzeyindeki operasyonlarımızın da büyük bir etkisi olabileceği açıktır. Türkiye'yi savaşa sokabilirsek sadece Karadeniz'in sol kanadındaki nakliye yolunu açmak için tasarlanan operasyonlara devam etmez aynı zamanda Kafkasya'daki temel petrol talebinin başarılı bir şekilde savunulmasından dolayı Mihver Devletler için hayati öneme sahip olan Romanya petrolerini Türk üslerinden ağır bir şekilde bombalayabiliriz. Türkiye ile harekete geçmenin avantajı, esas olarak kara yoluyla ilerleyecek ve Orta Akdeniz'deki hücum harekâtımıza ek olarak hava gücümüzden çok deniz gücümüzü tüketecek olmamızdır" şeklinde ifade etmişti.⁴³¹

Türkiye'yle ilgili konularda İngiltere'nin yetkili kılınması sonucu Başbakan Churchill, hem Casablanca Görüşmeleri'ne dair bilgi vermek hem de Adana Görüşmeleri'ne giden sürecin başlatılması adına konuyla alakalı olarak derhal Stalin'i bilgilendirmişti.

Stalin'e gönderdiği mesajında; Cumhurbaşkanı İnönü'ye gelecekte meydana gelebilecek durumlar karşısında Türk ordusunun daha iyi ve daha hızlı bir şekilde teçhizatlarla donatılması gerektiğini, bu hususla ilgili Roosevelt ile anlaşacağını, Cumhurbaşkanı İnönü'nün "Türkiye'nin genel savunma güvenliğini arttırmak" amacıyla yapılacak olan buluşma isteğini kabul ettiğini ve buluşmanın gerçekleşmesinin ardından durumdan kamuoyunun haberdar edilmesini istediğini belirtti. Yine durumdan kendisini haberdar edeceğini ve Sovyet ordularının devam eden başarısından duyduğu hayranlığı ifade etmişti.⁴³² Başbakan yardımcısı Başbakan adına yolladığı bu

⁴³¹ PRO PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference.

⁴³² SSCB Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, s. 95. Başbakan'ın mesajı; gizli, acil ve şahsi mesajı olarak iletilmiştir. PRO PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

telgrafta Stalin'e gerekli açıklamanın yapıldığını 25 Ocak'ta saat 13.51'de bildirmişti.⁴³³

27 Ocak tarihinde Stalin vermiş olduğu cevapta, "Türkiye konusunda sizinle ve Başbakan Roosevelt ile aynı fikirdeyim. Baharda Türkiye'nin yanımızda savaşa girmesi için mümkün olan her şeyi yapmamız gerekir. Bu, Hitler'in ve işbirlikçilerinin yenilgisini hızlandırmak için büyük bir öneme sahiptir" demişti.⁴³⁴

Başbakan Churchill, Türkiye'yi ilgilendiren kararlarla ilgili olarak Türkiye'nin kendi himayelerinde yer aldığını ve Adana Görüşmeleri'nin yapılacağını ifade eden bir bilgiye, İngiliz Sömürge Sekreterliklerine gönderdiği telgrafta da tesadüf edilmiştir. Başbakan'ın, 27 Ocak'ta gönderdiği telgrafta geçen bölümde;

Başkan Roosevelt, Çin'e ve Kuzey Afrika'ya öncülük ederken kendisiyle İngiliz Hükümeti'nin Türkiye ile iletişime geçmesi konusunda anlaştık. Dolayısıyla, meslektaşlarımla onayla Türkiye Cumhurbaşkanı ya da Başbakanı ile Kıbrıs'ta Mareşal Çakmak ve İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı arasında gerçekleşecek bir toplantı teklif ettim. Hepimiz Türkiye'nin kararsız kalıp kalmayacağı konusunda şüpheliydik. Bu nedenle çok istekli bir şekilde bize yanıt vermeleri çok sevindirici bir haberdir. Türkiye Cumhurbaşkanı beni Ankara'da resmi olarak karşılayabilirdi. Ancak bu aşamada Türkiye sınırları içinde gözden uzakta bir yerde onunla buluşma gerçekleştirmemim daha iyi olacağı düşünülmüştür. Bu konferansın amacı, Türkiye'nin etrafındaki savunma gücünü arttırmak olacaktır. Onları hemen savaşa sokma niyetinde değilim. Öncelikle onların ekipmanla donanması gerekmektedir. Fakat yazın, konuya şu an olduklarından daha içten bir tutumla yaklaşacaklardır. En üst seviyede ekipmanla donatıldıklarında bu donatılmanın bütün Akdeniz birliği için

⁴³³ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 25 January 1943.

⁴³⁴ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference. Telgrafta sadece şahsi ve çok gizli ibaresi ile Eski Denizci'den Başkan'a ibaresi yer almaktadır. "Eski Denizci" ibaresi Churchill tarafından kullanılmış olup telgraf, Amerikan Başkanı Roosevelt'e gönderilmiştir. Churchill, 2. Dünya Savaşı Hatıraları- Fransa'nın Düşüşü 1940, s. 296. Aynı belgeye farklı kaynaktan rastlanılmış ancak belgeyle ilgili dipnot bulunamamıştır. SSCB Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, s.93.

ne kadar gerekli ve ayrıca Ploesti petrol sahalarını bombalayabilmemiz için ne kadar önemli olduğunu göreceksiniz, diyerek ifade etmişti.⁴³⁵

Böylece Adana Görüşmeleri'ne giden süreç başlamış oldu ve Roosevelt ile Başbakan Churchill, Türkiye'ye derhal kendileriyle görüşmek istediklerini bildiren telgraflar yolladılar.

3.2. Adana Görüşmeleri 30-31 Ocak 1943

3.2.1. Görüşme Yerinin Belirlenmesi

Cumhurbaşkanı İnönü ile bir görüşme yapılması için hem Başbakan Churchill hem de Başkan Roosevelt kendisine ayrı ayrı mektup göndermişlerdi. Başbakan Churchill, 24 Ocak'ta Cumhurbaşkanı İnönü'ye buluşma için bir telgraf çekmişti. Başbakan Churchill, hem İngiltere Başbakanı hem de Roosevelt'in temsilcisi olarak bu telgrafi çekmiş ve "Türkiye'yi modern silahlarla kuvvetlendirme yollarını araştırmak ve bu memleketin savunma gücü hakkındaki sorunları görüşmek üzere, kararlaştırılacak bir yerde, mümkünse Cumhurbaşkanı, olmadığı takdirde Başbakan Saraçoğlu ile görüşmek istediğini" ifade etmişti. Buluşmanın gizli yapılmasını önermişti.⁴³⁶

Roosevelt, 25 Ocak'ta gönderdiği mektubunda, Kahire'ye gidecek olan Başbakan Churchill'in Cumhurbaşkanı İnönü ya da Başbakan ile uygun gizli bir yerde görüşmek istediğini ve kendisinin de bu görüşmeyi desteklediğini, Başbakan Churchill ile görüşme yapılmasını rica ettiğini ifade etmişti.⁴³⁷

Cumhurbaşkanı İnönü, 26 Ocak'ta bu teklife olumlu cevap vermişti. Cumhurbaşkanı İnönü, buluşma teklifini;

Türk ordusunun üretimde olan en modern silahlarla teçhizatlandırılması ve Türkiye'nin genel savunma güvenliğini ilgilendiren konular hususunda Büyük Britanya ve Birleşik Devletler adına benimle görüşme isteğinizden büyük bir memnuniyet duydum. Bu toplantı, isteğinize göre herhangi bir zamanda ve Türkiye'nin

⁴³⁵ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:21.30.

⁴³⁶ Erkin, *Dışişleri'nde 34 Yıl*, s. 136. Denniston, Churchill'in Gizli Savaşı, s. 135.

⁴³⁷ Karakaş, *Türk-Amerika Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, s.67.

herhangi bir yerinde gerçekleşebilir. Sizinle görüşmekten gerçekten mutluluk duyarım. Bununla beraber Anayasamız, Devlet Başkanı'nın yurtdışına çıktığı zamanlarda onun yerine vekil atanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yasal gereklilik, planlanan toplantıyı gizli tutma sözümü gerçekleştirilmeme imkân verememektedir. Toplantı, Türkiye'de gerçekleşmezse, Kurul başkanı Saraçoğlu Kıbrıs'ta yapılacak olan toplantıda size yardımcı olacaktır. Kendi bölümünde Mareşal Çakmak ona katılacak veya İngiliz Genelkurmay Başkanıyla herhangi bir yer ve zamanda görüşecektir” şeklinde cevaplamıştı.⁴³⁸

Cumhurbaşkanı İnönü'nün buluşma teklifini kabul etmesi, Ian Jacop'a⁴³⁹ göre, Başbakan Churchill'i çok mutlu etmişti. Sürekli olarak bunun çok önemli olduğunu tekrarlıyor, telgrafları yeniden okuyor ve kendisinin bu buluşmayı gerçekleştirmek istemesiyle ne kadar haklı olduğunun ortaya çıktığını belirtiyordu.⁴⁴⁰

Cumhurbaşkanı İnönü'nün verdiği olumlu cevaptan İngiliz Kralı VI. George da büyük memnuniyet duymuştu. Bu memnuniyeti içeren bir telgrafi Cumhurbaşkanı İnönü'ye buluşma sırasında Başbakan Churchill vasıtasıyla iletmişti. Telgrafta, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve gelecekte Türkiye'nin iyi bir geleceğe sahip olması temennisinde bulunmuştu.⁴⁴¹ Cumhurbaşkanı da Kral'a bilmukabil gönderdiği telgrafta; almış olduğu mektuptan ve Başbakan Churchill'i ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, görüşmenin iki ülke arasındaki bağları daha da güçlendirdiğine vurgu yapmıştı.⁴⁴²

⁴³⁸ Telgraf 26 Ocak'ta saat 18.35'te gönderilmiş ve aynı tarihte saat 20.40'ta Dış İşleri Bakanlığınca alınmıştır. PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

⁴³⁹ General Ian Jacop. Savaş Kabinesinin Askeri Asistanıdır. Churchill ile yakın çalışmış, Roosevelt ya da Stalin ile yaptığı görüşmelere onu da dahil etmiştir. <https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-1t-gen-sir-ian-jacob-1457544.html>. 03.02.2019. Adana Görüşmeleri'ne dair belgeleri, yaşananları günlüğüne kaydetmiştir. Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, s. 134. Bunun dışında Casablanca Konferansı'na dair de notları bulunmaktadır. <http://www.kingscollections.org/catalogues/lhcma/collection/a/br60-001/br60-06/br60-06-7>. 03.02.2019.

⁴⁴⁰ Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı*, s. 135.

⁴⁴¹ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943.

⁴⁴² PRO, FO 371/37516, Message From Turkish President To The King, 4 February 1943.

Başbakan Churchill, ayrıca kendisinin Türklerle görüşmesi hususunda aldığı sorumluluktan mutluluk duymaktaydı çünkü Kral, bu sorumluluğu Başbakan Churchill'e yükleyerek aslında ona güvendiğini göstermişti.⁴⁴³

Cordell Hull'a⁴⁴⁴ göre Adana Görüşmeleri'nin gerçekleşmesinde 25 Ocak 1943 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt'in Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderdiği mesaj etkili olmuştu.⁴⁴⁵

Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü'nün vermiş olduğu cevaptan duyduğu memnuniyeti kendisine gönderdiği telgrafta ifade etmişti. Ardından buluşmalarıyla ilgili olarak bir izahat yapmıştı:

Savaşla ilgili genel işlerden dolayı İngiltere'ye dönmem gerekmemekte olup istediğim halde en kısa zamanda Ankara'ya gelmek benim için oldukça zor olacak. Bu yüzden sizinle ya 29 ya da 30 Ocak tarihlerinde öğle vakti Adana'da görüşmenin uygun olacağını düşündüm. Gerekli olabileceğini düşündüğüm Yüksek Rütbeli subaylar ve İngiliz Genelkurmay Başkanı da benimle birlikte olacaklar. En azından 24 saat ya da gerekli olursa biraz daha fazla sizin misafiriniz olacağım. Ankara'daki Büyükelçi, detaylarla ilgili olarak sizin temsilcilerinizle görüşecek. Görüşmenin gizli ve resmi olacağını düşünüyorum ancak bittikten sonra birlikte bir basın toplantısı yapabiliriz.⁴⁴⁶

Bu telgraftan görüşme yerinin Adana olarak belirlendiğini görmekteyiz. Görüşmenin Ankara'da yapılamama nedeni olarak Başbakan Churchill'in zaman darlığından Ankara'ya gidemediği ve Mısır'a yakın olduğu için Adana'ya karar verildiği, hatta Stalin'in Rusya'nın içinde bulunduğu savaş

⁴⁴³PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943. Saat:21.00.

⁴⁴⁴ Cordell Hull, Washington'daki İngiliz Büyükelçisi. Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, s.15. 47. Dışişleri Bakanı. Amerikalı politikacı uzun süre hatta rekor düzeyde Bakanlık görevini yürütmüştür. Başkan Roosevelt'in İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik liderlerle yaptığı büyük konferanslarda Amerika Birleşik Devletleri'ni temsil etmiştir. 27 Kasım 1944'te rahatsızlığı yüzünden görevinden çekilmiş yerine Stettinius atanmıştır. Birleşmiş Milletlerin oluşturulmasına da büyük katkısı olmuştur. Bu ona 1945'te Nobel Barış Ödülü'nü getirmiştir. <https://history.state.gov/departmenthistory/people/hull-cordell>. 22 Mart 2018. Kocaçimen, *İkinci Dünya Savaşı'nın Meşhurları*, s.28.

⁴⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, C. II, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2005, s.258.

⁴⁴⁶ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Başbakan Cumhurbaşkanı'na şahsi ve gizli olarak Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla iletilmesi istenmiştir.

durumundan dolayı görüşmeye katılmadığı, katılmasa da görüşmeyi desteklediği anlaşılmaktaydı.⁴⁴⁷

Ankara'nın görüşme için tercih edilmeme nedeni olarak, Ankara'nın güvenlik nedeniyle uygun görülmemesiydi. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen Knatchbull'un İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ocak'ta göndermiş olduğu telgrafta bu duruma dikkat çekmişti.⁴⁴⁸

Ankara'nın güvenli görülmemesinde Ankara'daki Alman ajan sayısının fazla olması ve Alman Büyükelçisi Von Papen'e yönelik gerçekleştiren suikaste⁴⁴⁹ benzer bir olayın gerçekleşme ihtimali gösterilmişti. Bu sebeple güvenlik söz konusu olduğundan toplantının Kıbrıs'ta gerçekleştirilebileceği ifade edilmişti.⁴⁵⁰

Buluşma yeri olarak Kıbrıs'ın adı geçmişti ancak kabul görmemişti. Toplantının Kıbrıs'ta yapılması durumunda Başbakan Churchill'e Saraçoğlu eşlik edecekti. Eğer bu kabul edilirse Saraçoğlu, Ankara'dan 31 Ocak gecesi buluşma yerine doğru trenle hareket edebilecekti. Çünkü 31 Ocak akşamına ilişkin, Alman Elçisiyle bir akşam yemeği planı vardı. Bu plan haricinde 6 Şubat tarihine kadar planlanmış başka bir görüşmesi yoktu fakat 31 Ocak'tan önce de Ankara'dan ayrılamazdı.⁴⁵¹

Kıbrıs'ın tercih edilmemesinin bir diğer nedeni; İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Başbakan'a gönderdiği telgrafın da etkisi olabilirdi. Zira Dışişleri, toplantı Başbakan Saraçoğlu ile yapılırsa kendisinin Cumhurbaşkanı kadar yetkisi olmadığından görüşmenin çok da ehemmiyet taşımayacağını, bu yüzden görüşmenin Cumhurbaşkanı İnönü ile yapılmasının daha önemli olduğunu ifade etmişti.⁴⁵²

4 Şubat tarihli The Times gazetesi, buluşma yerinin belirlenmesine ilişkin olarak Kıbrıs'ın gündeme geldiğini hatta ABD Başkanı Roosevelt'in

⁴⁴⁷ The Times, "The Talks At Adana", 4 February 1943, p. 4.

⁴⁴⁸ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Bu telgraf ardından Hava Kuvvetleri Bakanlığı tarafından Ortadoğu başlığıyla 27 Ocak'ta şifreli bir şekilde Başbakan Churchill'e iletilmiştir.

⁴⁴⁹ Gülmez ve Demirci, "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", s.242-244.

⁴⁵⁰ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943

⁴⁵¹ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

⁴⁵² PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.Saat:18.20.

de görüşmenin Kıbrıs'ta yapılmasını desteklediğini yazmıştı. Fakat Cumhurbaşkanı İnönü, Türk Anayasası'na göre vekâlet bırakmadan Ankara'dan ayrılamadığı için Başbakan Churchill'i Ankara veya sınırlar içindeki herhangi bir yerde ağırlamaya hazır olduğunu belirtmişti.⁴⁵³

Ankara, güvenlik nedeniyle; Kıbrıs da yapılacak olan toplantıya Cumhurbaşkanı İnönü'nün katılmayacak olmasından dolayı göz ardı edilmişti. Ankara ve Kıbrıs, görüşme için ilk etapta düşünülse de bir şartlarda tercih edilmezdi.

Görüşmenin resmi ve halka açık olarak Ankara'da ya da Türkiye'nin herhangi bir yerinde olması Cumhurbaşkanı İnönü tarafından sorun oluşturmuyordu. Ancak toplantı gizli bir şekilde yapılacaksa Cumhurbaşkanlık treniyle⁴⁵⁴ istenilen yere gidebilirdi. Bu amaçla Türk Hükümeti, gizliliği korumak adına elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu belirtmişti.⁴⁵⁵

Nihai olarak güvenlik nedeniyle toplantı yeri olarak Adana kararlaştırılmıştı ancak bu tek başına yeterli olmamış aynı zamanda cepheden ayrılmış bir noktada trende gerçekleşmesi planlanmıştı. Böyle yapılırsa ek güvenlik önlemine gerek kalmayacağı düşünülmüştü.⁴⁵⁶

⁴⁵³ The Times, "The Talks At Adana", 4 February 1943, p. 4.

⁴⁵⁴ Atatürk, deniz yoluyla gidilen yerlerde gemiyi, kara yoluyla gidilen yerlerde ise treni kullanırdı. Demiryolu ile yaptığı uzun gezilerde 1935 yılına kadar 2 No'lu servis vagonunu kullanmıştı. Zamanla bu vagon yetersiz kalmış ve 1935 de Almanya'da (Breslau) bulunan Linke Hofman-Werke fabrikasına tarihe "Atatürk'ün Beyaz Treni" olarak geçecek bir tren siparişi verilmişti. Tren pencerelerin altına kadar lacivert üst kısmı beyaz olduğu için halk arasında "Beyaz Tren" olarak adlandırılmıştı. Beyaz Tren, Atatürk için yapılmış biri yemekli öteki yataklı iki vagon, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ile Başyaverlik için bir salon vagon, yolculuğa katılmak üzere davet edilen hükümet ileri gelenleri için iki yataklı vagon, bir yemekli vagon, personel için iki adet ikinci mevki vagon ve bir furgon olmak üzere toplamda 9 adetten oluşuyordu. İlk beş vagon 21 m, diğerleri 19 m uzunluğunda dört dingilli vagonlardı. Atatürk'ün ölümüyle birlikte tren İsmet İnönü tarafından Demokrat Parti iktidarına kadar kullanılmıştır. Adana Görüşmeleri de bu tarihi tren içinde Yenice İstasyonu'na yakın bir yerde gerçekleşmiştir. <http://kentvedemiryolu.com/ataturkun-trenleri>. 12.08.2018.

⁴⁵⁵ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

⁴⁵⁶ Çok gizli, şifreli olarak ve acil kodla Dışişleri Bakanlığı'ndan Başbakan'a gönderilmiştir. PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 29 January 1943, saat 19.45.

3.2.2. Görüşme Planı

Görüşme yerinin belirlenmesinin ardından görüşmenin ne şekilde gerçekleşeceğini ilişkin bir plan yapılmıştı. Plana göre; Cumhurbaşkanı ve Başbakan'dan bir gün önce öncü bir ekip, Adana'ya gidecekti. Ekipteki kişiler; Yüzbaşı Huddleston, Güvenlik subayı Major Joneu, Çavuş Dudgeon ve Telsiz Telgraf operatörüydü. Ankara'nın ve Türk Hükümeti'nin doğrudan öncü ekibin ihtiyaçlarıyla ilgilenmesi gizliliğe zarar verebilirdi. Bu yüzden ekibin karşılanması ve bir gecelik kalabilecekleri yer için Kahire Büyükelçisi Sör Miles Lampson, Adana Konsolusu ile iletişime geçecekti.⁴⁵⁷

Ekip, saat 15.00 gibi Adana olacaktı. Türk hükümeti tarafından tedarik edilen trenle sakin bir yerde konaklamaları sağlanacaktı. Başbakan ile ekibi ertesi gün saat 11.00 civarı orada olacak ve doğrudan trene geçecekti. Kahire'den gelen güvenlik güçleri gelenlerin güvenliklerini sağlamak için ilk ekiple hareket edecek ve ekip 20. numaraya kadar olan koltuklarda yerlerini alacaktı. Ekipten Hava Kumandanı Frankland ile personelin askeri kıyafet giymeleri uygun bulunmuştu.⁴⁵⁸ Ancak daha sonra askeri personelin askeri kıyafet giymesi durumun gizliliği ortaya çıkarabilir düşüncesiyle bu fikirden vazgeçilmişti⁴⁵⁹ Hava Kuvvetleri'nden gelen mesaj da benzer olup, üniforma giyilmesinin ev sahibi ülkeyi zor durumda bırakacağı şeklindeydi.⁴⁶⁰ Sivil kıyafet giyilmesini The Times gazetesi, Türkiye'nin tarafız olmasıyla ilgili olduğunu yazmıştı.⁴⁶¹

Büyükelçi Hugessen, kendi seyahat detaylarını aktarmış ve görüşme planından bahsetmişti. Bu doğrultuda; ekibinin basın treniyle seyahat edeceğini, Cumartesi günü sabaha karşı Adana dışındaki buluşma yerinde olacaklarını, Başbakan'ın Cumartesi sabahı buluşma yerine götürüleceğini, toplantıyla alakalı son düzenlemelerin havaalanında saat 14.00'te

⁴⁵⁷ Kahire'den 28 Ocak'ta gönderilmiş, Ankara tarafından 29 Ocak'ta alınmıştır. Çok acil ve çok gizli olduğu belirtilmiştir. PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 28 January 1943.

⁴⁵⁸ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Başbakan'dan Dışişleri Bakanlığı'na Ankara'daki Büyükelçiliğe iletilmesi için yazılmıştır.

⁴⁵⁹ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943. Saat:13.45.

⁴⁶⁰ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943. Saat:21.35.

⁴⁶¹ The Times, "Old Friendship Renewed", 2 February 1943, p.4.

yapılacağını ve Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Mareşal Çakmak'ın hep birlikte görüşmeye gelecekleri bilgisini vermişti.⁴⁶²

Lampson, Ankara Büyükelçisi'ne ekipte taşınabilir telsiz ve operatör bulunduğu bilgisini vermiş ve gerekli görülmesi halinde Türk yetkililere bildirmesini istemişti.⁴⁶³

Ankara Büyükelçisi, görüşmeyle alakalı bir sorun olmadığını ve Adana konsolosunun toplantıya dair düzenlemeleri yapacağını bildirmişti.⁴⁶⁴ Türk İçişleri Bakanı Recep Peker, 28 Ocak 1943 tarihinde Adana Seyhan Valisi Akif Eyidoğan ile Mersin'in İçel Valisi Sahip Öрге'ye görüşmeden haberdar eden ve yapılmasını istediği talepleri içeren bir telgrafi kilitli olarak bizzat kendilerinin anahtarla açacakları şekilde göndermişti. Telgrafta görüşmeye dair bilgi verilmiş ve neler yapılması istendiği açıklanmıştı. İlk olarak; İngiliz Başbakanı Churchill, Kahire'den uçakla hareket ederek 30 Ocak'ta saat 14.00'e doğru Adana'ya gelecekti. Hava şartları sebebiyle varış saatinde biraz değişiklik olabilirdi. İkinci olarak, Başbakan Churchill'in yanında İngiliz Genelkurmay Başkanı ve Emniyet Subayı gibi kişiler olacaktı. Üçüncü olarak, Cumhurbaşkanı İnönü ile Başbakan ve Dışişleri Bakanı, 29 Ocak Cuma günü sabahı Ankara'dan trenle hareket edecek ve 30 Ocak sabahı erken saatte Yenice İstasyonu'na varacaklardı. Dördüncü olarak, İngiliz Başbakanı'ndan ya bir gün ya da aynı günde Mısır'dan veya Suriye'den hava yolu ile ya da Suriye'den kara yolu ile Başbakan'a bağlı İngiliz uzman ekibi de Adana'ya gelecekti. Bu ekibin Adana'ya ulaştıklarında kalacak yerleri Adana Valisi tarafından ayarlanacaktı. Bununla ilgili olarak bir harcama yapılırsa bu daha sonra Bakanlık tarafından gönderilmek üzere Valilik bütçesinden karşılanacaktı. Beşinci olarak, Başbakan Churchill ve yanındakilerin sadece Adana Valisi tarafından şahsen karşılanıp havaalanından istasyona getirilmesi ve Adana'ya gelmekte olan Devlet Demiryolları Genel Müdürü'nün düzenleyeceği tren yolculuğu ile Yenice'ye hareketleri sağlanacaktı. Ayrıca gelecek olan uzman ekip de Yenice'ye ulaştırılacaktı. Altıncı olarak, Yenice istasyonunda yapılacak görüşme, 24

⁴⁶² PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap).

⁴⁶³ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 29 January 1943, saat 19.45.

⁴⁶⁴ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943, saat 15.45.

saat veya duruma göre biraz daha fazla sürebilirdi. Başbakan Churchill ile İngiliz heyetinin ve hatta Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ile Dışişleri Bakanı'nın bu seyahatleri merkezden açıklanıncaya veya görüşme sonrası bir bildiri ile açıklana kadar tamamen gizli kalacak, geliş ve gidişle ilgili hareketlilikten dolayı bazı haberler çıkarsa bu, bir yabancı heyetin geldiği şeklinde ifade edilip konu kapatılacaktı. Yedinci olarak, havaalanından istasyona gelmek için gerekli olan arabayı ayarlama görevi Başyaver'de olacaktı. Başyaver, Cumhurbaşkanı'nın refakatinde bulunuyordu. Sekizinci olarak, Mersin Valisi Yenice'ye gelmeyecek sadece Yenice'deki görüşme sırasında oradaki Başyaver ile telefon ya da telgrafla haberleşerek, gerekli olması halinde gelecekti. Tarsus Kaymakamı, Cumhurbaşkanı ile misafirlerin gelişine kadar Yenice'de bulunacak, gerekli olan hizmet ve görev için Başyaver ile iletişimde olacaktı. Dokuzuncu olarak, Cumhurbaşkanı ve ekibini taşıyan tren için yollarda ayrıca dikkat çekecek güvenlik önlemlerinin alınmasına gerek yoktu. Yenice'de güvenlik için Bakanlık tarafından alınan önlemlerden sorumlu olan Başyaver'di. Yenice'de takviye edilmiş güvenlik tedbirleri hususunda Tarsus Kaymakamı, Başyaver ile iletişimde olacaktı. Onuncu olarak, başka emir verilmezse Başbakan Churchill ve ekibinin dönüşü yine aynı şekilde olacaktı. Zamanı hakkında yine Cumhurbaşkanı'nın Başyaveri talimat verecekti. Cumhurbaşkanı treninin dönüşü için olağan tedbirler alınacaktı. Son olarak, Adana ve Mersin çevresindekilerin seyahat ve görüşme hakkında yapacakları araştırmadan bir sonuca varmamaları gerekmektedir. Bilhassa Başbakan Churchill'in Türkiye'ye gelişi, Adana ve Mersin Valileri ile Tarsus Kaymakamı dışında hiçbir resmi ve şahsi kurumlar tarafından bilinmemeli ve herkesten saklı tutulmalıydı. Bir açıklama yapma mecburiyeti ortaya çıkarsa herhangi bir "yabancı misafir" ifadesi kullanılacaktı.⁴⁶⁵

İçel Valisi Sahip Öрге'ye ek olarak gönderilen 28 Ocak tarihli bir diğer telgrafta, Yenice'de görüşmenin devamı sırasında istasyon ve civarında

⁴⁶⁵ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-22, Fihrist No: 6730/1-2-3, 28 Ocak 1943.

alınacak önlemlerin oradan geçenlerin dikkatini çekmeyecek bir şekilde olması hususunda Tarsus Kaymakamı'nın görevlendirilmesi istenmişti.⁴⁶⁶

29 Ocak 1943 tarihinde İngiliz Genelkurmay Başkanlığı da Ortadoğu İngiliz Askerî Komutanlığı'na iletişim ve bağlantıya dair neler yapılması gerektiğini bildiren bir telgraf göndermişti. Buna göre talepleri şunlardı:

1. Kabine Ofisi⁴⁶⁷, Adana ile iletişimi XW kanalıyla sağlamak istiyor.
2. Tüm bunlar Dışişleri Bakanlığı şifresiyle ana hat üzerinden yollanacaktır.
3. Tüm telgraflar, Vale olarak postalanıp içinde yine Vale ile şifrelenmiş olacaktır.
4. Tüm Vale mesajları, Ortadoğu'ya iletilecek, Ortadoğu'dan da F.Q.P. ön eki ile ulaştırılacaktır (Freddie, Queenie, Peter).
5. Jacop'tan Kabine'ye gelen telgrafta, C'yi temsil eden operatörün Adana'ya geçmesi için yardım talep ediliyordu. Bunu yapacak olan kişi MacFarlane⁴⁶⁸ değil, onun bu bağlantıda bulunmaması gerekmektedir.
6. Operatör olarak gönderilen kişi, Teğmen Harrison'dur. Bağlantılarla alakalı genel düzenlemeler Ortadoğu'da yapılacak ancak son hali muhakkak Binbaşı Pott'a ulaştırılacaktır.
7. Adana'da Konsoloslukunda alıcı ve verici kurulu olduğunu unutmayın. Eğer uygunsa kullanabilirsiniz ancak kopyası muhakkak Harrison'la yollanmalıdır.
8. Adana ile doğrudan iletişim kurmamız için Pott istasyonunun derhal kurulması ve gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Gerekli ve

⁴⁶⁶ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-22, Fihrist No: 6731/3, 28 Ocak 1943.

⁴⁶⁷ Kabine Ofisi, İngiltere Başbakanı ve Kabine'nin desteklenmesinden sorumlu olan İngiliz Hükümeti'nin bir departmanıdır. Hükümetin etkili bir biçimde yönetilmesini ve politikanın etkili bir şekilde geliştirilmesini sağlar. Bünyesinde yaklaşık 2.050 personel bulunmaktadır. <https://www.gov.uk/government/organisations/cabinet-office/about>. 03.02.2019.

⁴⁶⁸ İngiltere Parlamento üyesi, politikacı. İspanya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi halinde General Franco'yu destekleyecek Kara, Donanma ve Kraliyet Hava Kuvvetleri lideridir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Cebelitarık Valisi olarak görev yapmıştır. <https://prabook.com/web/noel.mason-macfarlane/2443853>. 03.02.2019.

mümkün olması durumunda Kahire hattı, aramaların ve frekansların detaylarını telgraflamak için Pott yedek bağlantısını kullanınız.

9. Yukarıdaki talimatı Jacop'a iletiniz.⁴⁶⁹

İngilizler, Askeri Ataşe General Arnold'a görüşmeyle ilgili düzenlemelerin yapıldığından emin olunmasını ve katılanların hepsinden Mihver Devletlere bir şey ulaşmaması için olayın gizlilik içinde tutulmasının istendiği tekrar hatırlatmıştı.⁴⁷⁰

Tüm bu önlemlere rağmen toplantının gizli yapılması ise pek kolay görünmüyordu çünkü birkaç gündür Alman Elçiliği, Başbakan'ın bulunduğu yerler hakkında sorular sormaya başlamıştı.⁴⁷¹ Hatta görüşmenin yapıldığı 31 Ocak 1943 günü Alman mimari sergisi, Türk ve Alman Basın erkânına mahsus olarak saat 18.00'de açılmıştı. Sergide Almanya'yı temsilen Von Papan ve elçilik çalışanları, Türkiye'yi temsilen Selim Sarper ve basın ile ajans mensupları bulunuyordu. Alman Müsteşarı Elçi Kroll⁴⁷², konuşma esnasında Sarper'e, "Adana ziyareti bizi endişeye düşürmüş değildir. Başbakan Churchill, Adana'dan Moskova'ya geçmezse Adana Görüşmeleri için endişe edeceğimiz bir şey de olmayacaktır" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Belki bir gün Türkiye İngiliz ve Amerikalıların isteği doğrultusunda Almanya ve SSCB'ye karşı mücadeleye girecekti. Fakat korkarım ki o zaman vakit çok geç olacaktır". Bu bilgi Dışişleri Genel Sekreterine verilmiş, Yenice'ye Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş'e ulaştırılmıştır.⁴⁷³ Buradan hareketle Almanya'nın görüşmelerden haberdar olduğu sonucuna ulaşabiliriz.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ PRO, HW 1/1339, 29 January 1943.

⁴⁷⁰ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

⁴⁷¹ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

⁴⁷² Clodius'un Ankara'daki yardımcısıdır. Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası I*, s.101.

⁴⁷³ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/12-22, Fihrist No:6756-2.

⁴⁷⁴ Görüşmenin yapılacağına ilişkin bilginin, İstanbul'dan daha sonra gelen Hart isimdeki bir savaş muhabirinden sızdırılmış olabileceği ifade edilmiştir. Çünkü kendisi konferansı izleme talebiyle Elçiliğe başvurmuş, Elçilik bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ifade etmiştir. PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 12 February 1943. İngilizler ayrıca bu sızmanın Türklerin Adana'daki elçiliklerinden olabileceğini de düşünmüşler ve konunun Londra'ya bildirilmesini istemişlerdi. PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 16 February 1943.

31 Ocak 1943 günü görüşme için kullanılacak şifre “Satrap” olarak belirlenmişti. Bu şifrelemenin Büyükelçiye iletilmesi istenmişti.⁴⁷⁵ Şifrelemenin nedeni, Londra’ya Ankara üzerinden yapılacak olan bağlantılarda kullanılması içindi.⁴⁷⁶ Dışişleri, gerektiğinde bu şifreleme ile Ankara hattını kullanmadan doğrudan bir bağlantının Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tuğamirali olan Frankland aracılığıyla sağlanıp sağlanamayacağı sormuştu.⁴⁷⁷ Tüm normal trafiğin Hava Kuvvetleri Komutanlığı üzerinden Kahire kanalıyla yapılacağı cevabı verilmişti.

Satrap şifresiyle teslim edilmesi sıkıntılı olan ve özel önem taşıyan konular, “Sembol” işaretli çift zarf halinde Dışişleri Bakanlığı üzerinden gönderilecekti. Gönderilen bu mesajlar 09.30 ile 19.00 arasında Bay Lawford’a, 19.00 ile 09.30 arasında 181 numaralı odadaki görevli subaya iletilecekti. Gerekli düzenlemeleri Dışişleri Bakanlığı kendine uygun şifreyle yapacak ve mesajın üzerine “C” amblemiyle Kahire üzerinden Satrap’a yani Büyükelçi’ye gönderecekti. Son olarak Büyükelçi’nin yanında bulunan şifre çözücüler şifreyi çözecek ve onlar ilk şifre çözücü grup olarak mesajlara “Vale” ekini ekleyerek göndereceklerdi.⁴⁷⁸

Bu amaçla Londra, Kahire ve buluşma yeri arasındaki iletişimin sağlanması için yanlarında iki şifreci subay, bir basın temsilcisi ve bir fotoğrafçının bulundurulduğu bilgisi verilmişti.⁴⁷⁹ Londra-Kahire arasında direkt bağlantı kurulacaktı. Önemli bir şey gönderilmesi durumunda tek seferlik şifrelemeyle Kahire-Adana bağlantısının kullanılacaktı. Böyle bir durumun oluşabilme ihtimaline karşı Rowan’ın⁴⁸⁰ Kahire’de kaldığı bildirilmişti. Fakat gerekmedikçe de Mihver Devletlerine ait telsizlere takılmamak için daha fazla sinyal kullanılmaması istenmişti.⁴⁸¹ Alınan tüm tedbirler, Mihver Devletlerin bağlantıya sızmalarını engellemek ve

⁴⁷⁵ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943. Saat: 09.00

⁴⁷⁶ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 29 January 1943.

⁴⁷⁷ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 29 January 1943. Saat: 19.20.

⁴⁷⁸ PRO, HW 1/1339, 29 January 1943, Communication for Satrap.

⁴⁷⁹ 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943. Saat: 07.45.

⁴⁸⁰ Rowan, Kahire’de özel büroda bulunmaktadır.

⁴⁸¹ PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap), 28 January 1943.

görüşmenin gizliliğini korumak için gerekiyordu. Ayrıca bu süreçte, özellikle spekülasyonun çok fazla olması, Casablanca sonrasında Başbakan Churchill'in seyahatleri ile ilgili bir haber yapılmaması ve toplantının Ankara'da başlatılması gibi sebeplerle gözler Türkiye üzerine çevrilmişti. Tüm bunların ve Mihver devletlere ait telsizlerin hesap edilmesi istenmiş ve görüşme sonrası hazırlanacak bildiri için güvenilir bir savaş muhabiriyle iletişime geçilmesi istenmişti. Ankara'dan Adana'ya şifrelenerek bu bilginin gönderilmesi sağlanmıştı.⁴⁸²

Buluşmanın ana hatlarının belirlenmesiyle Dışişleri Müsteşarı olan Cadogan'ın Kahire'ye gelmesi istenmişti.⁴⁸³ Cadogan'ın İngiltere'den ayrılmasını hemen ardından seyahat detayları Kahire'deki Başbakan Churchill tarafından istenmişti. Bu duruma neden olan etken, güvenlidir.⁴⁸⁴

Bu istek doğrultusunda da Cadogan'ın 28 Ocak'ta erken saatte yola çıkacağı, 29 Ocak'ta geç saatte ya da 30 Ocak'ta erken saatte Kahire'ye ulaşmış olacağı bilgisi verilmişti.⁴⁸⁵ Cadogan'ın görüşmelere katılırken Dışişleri Bakanı Eden'in görüşmede yer almayacaktı.⁴⁸⁶ Bu süreçte Eden, Rus Dışişleri Bakanı Maisky ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede, Başbakan Churchill'in Türkiye'ye yapacağı ziyaret hakkında bilgi vermişti. Ziyaretin şahsi değil Müttefikler adına yapıldığını ve bu süreçte Stalin'e güvenmek istediklerini ifade etmişti. Türklerle Rusların ortak paydasını oluşturan Balkanlar, Çanakkale ile Türk topraklarının bütünlüğü hususunda Rusların

⁴⁸² PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 30 January 1943 ve PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 30 January 1943.

⁴⁸³ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 26 January 1943.

⁴⁸⁴ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:09.45.

⁴⁸⁵ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:18.15.

⁴⁸⁶ Dışişleri Bakanı Antony Eden'in görüşmelerde yer almayışıyla ilgili olarak iki sebep üzerinde durabiliriz. Bunlardan ilki Eden'in 1941 yılında Churchill tarafından iki kez Türkiye'ye gönderilmiş olması ancak Eden'in Türkleri zorla veya kandırarak savaşa girmeye ikna edememesi sonucunda savaşın başka bölgelere yayılmış olmasıydı. İkinci olarak da; Eden, Dışişleri Bakanlığı ve kuvvet komutanlarının hiçbiri Türkiye'nin savaşta yerinin önemli olduğuna ve savaşta yardımının olacağına inanmıyordu. Bu yüzden Türkiye'nin ikna edilmesi hususunu göz ardı etmişlerdi. Türkiye'nin tarafsızlık politikasının değişmesi sonucunda Müttefik Devletlerin elde edeceği avantajlar konusunda farklı görüşleri vardı. Churchill'in duruma bireysel olarak müdahale etmesinin Türkiye'nin tarafsızlık politikasını değiştireceği yönünde inançları yoktu. Bu yüzden Churchill yanına Eden'i değil, Daimi Müsteşarı Cadogan'ı almıştı. Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, s.87-91.

garanti vermelerine ihtiyaç duyduklarını söylemişti. Görüşmede geçen konular bunlardan ibaretti ancak küçük bir dipnot olarak “Maisky’e Türk planlarıyla ilgili hiçbir şey anlatmadım” cümlesi ilginçti.⁴⁸⁷ Burada kast edilen Türk ordusuna hızlı teçhizat sağlanması ve ordunun iyileştirilmesi için yapılacak yardımın gerektiğinde Ruslara karşı kullanılabilir olduğu. Türkiye’nin özellikle savaş sonrası savunma güçlerini arttırmaya yönelik olarak bu yapılacak yardımı kabul ettiği konusu, Ruslara bahsedilmemişti. Hatta savaş sonrası savunma kısmının Stalin’e gönderilen telgraftan çıkarılması ve telgrafın yeniden düzenlenmesi istenmişti.⁴⁸⁸ Türkiye’yi ikna edebilmek için Rusların güvence verdiği konusunda inandırılması gerekiyordu.

Başbakan’ın Türkiye ile yapacağı görüşme büyük önem arz etmekteydi. Başbakan Churchill’in Türk yönetimiyle yapacağı görüşme planlandığı doğrultuda gerçekleşirse Türkiye’ye asker ve sivil malzeme akışı sağlanacaktı. Türkiye, doğrudan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın kapsamına değil, Güney Daire’sine bağlıydı. Güney Dairesi de Dışişlerinin bünyesinde bulunan bir bölümdü. Bu sebeple Türkiye ile antlaşma sağlandığında Türkiye’ye malzeme akışını sağlayabilecek bir koordinasyon yoktu.⁴⁸⁹ Bu sorunun çözümü için Kahire’den ayrılmadan önce Kahire’ye gelecek olan Bakanlık Müsteşarı Cadogan ile görüşülmesi önerilmişti.⁴⁹⁰

3.2.3. Görüşmeye Katılacak Kişilerin Bildirilmesi

Cadogan’ın toplantıya katılacak olmasının yanı sıra görüşmeye Ankara Büyükelçisi ile birlikte Hava ve Kara Kuvvetleri Ataşeleri de katılacaklardı.⁴⁹¹ Bu doğrultuda Başbakan Churchill ekibinin; Kara Kuvvetleri Ataşesi, Hava Kuvvetleri Ataşesi, danışman, iki şifre subayı, bir

⁴⁸⁷ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:18.55.

⁴⁸⁸ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:12.35.

⁴⁸⁹ 1660 yılında kurulmuştu. Güney Dairesi; İrlanda ve çeşitli iç politikalar ile Türkiye, Fransa, İspanya, Portekiz, İsviçre, İtalya ve Yunanistan gibi ülkeleri içine alan dış politikaları yürütüyordu. Bir de Güney Dairesi’nin yanında Kuzey Avrupa’daki işlerden sorumlu olan Kuzey Dairesi bulunmaktaydı. Bu daireler, 1660’tan 1782’ye kadar İngiltere Krallığı ve daha sonra da Büyük Britanya Krallığı’na bağlanmışlardı. <https://www.british-history.ac.uk/office-holders/vol2/pp22-58#h3-0002>. 15 Kasım 2018.

⁴⁹⁰ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943.

⁴⁹¹ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:15.45.

katip, bir tercüman ile bir telsiz operatöründen oluştuğu bilgisini vermişti. Görüşme sırasında fotoğrafları çekecek kişi Türk heyetinin yanında olacaktı. Türkiye, görüşmede muhabir olmasını istememişti. Bu yüzden görüşmede Türk muhabir olmayacağından İngiliz muhabirin de bulunması uygun görülmemiş ve muhabirin Kahire'den getirilmesi uygun bulunmuştu.⁴⁹² Toplantıya katılacaklar kişiler liste halinde sunulmuştu.⁴⁹³

Tablo 1. Adana Görüşmelerine Katılacak Kişilerin Listesi

Ordu Ekibi

General Sör Alan Brooke	Genelkurmay Başkanı
General Sör Harold Alexander	Ortadoğu Başkomutanı
General Sör Maitland Wilson	Irak ve İran Başkomutanı
General Sör Wilfred Lindsell	Ortadoğu Komutasından Sorumlu Komutan
Hava Mareşali R.M. Drummond	Hava Komodor Tuğamiral Dundas Deniz Kuvvetleri Başkomutanı
-	Ortadoğu Savunma Ataşe Ofisi Başkomutanı
Grup Kaptanı Huddleston	Ortadoğu'da Hava Subayı
Binbaşı V. Jones	Ortadoğu'da Ordu Subayı
Teğmen Harrison	Ortadoğu'da Ordu Subayı
Flight Lt. Wilbur	Fotoğrafçı

Sör Alexander Cadogan	Dışişleri Bakanlığı Daimi Sekreteri
Sayın Peter Loxley	Dışişleri Bakanlığı Özel Sekreteri

Başbakanın Ekibi	Ankara Ekibi
Başbakan	Sör H. Knatchbull-Hugessen, Büyükelçi

⁴⁹² PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 29 January 1943. Saat:02.43.

⁴⁹³ PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 29 January 1943.

Sör Charles Wilson ⁴⁹⁴	General Arnold, Askeri Ataşe
J.M. Martin, Özel Sekreter	Tümgeneral George, Hava Ataşesi
C.H. Thompson, Danışman	Sayın Helm, Danışman
Sayın P. Kinna	Sayın Falla, Sekreter
Müfettiş Thompson, Detektif	Sayın Hotham, Tercüman
Astsubay Dudgeon, Detektif	Bayan Sterndale Bennett, Yazıcı
Sayın Sawyers, Şahsi Hizmetkâr	Sayın Bird, Şifreci
General Jacob, Savunma Bakanı	Sayın Cox, Telsiz operatörü
Yüzbaşı Randolph Churchill. ⁴⁹⁵	

Kaynak: PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 29 January 1943.

Jacob, Satrap şifresiyle görüşmelere katılacak olan ekibe pasaporta gerek olmayacağını ancak varsa da yanlarına alabilecekleri bilgisini vermişti. Hava durumundan kaynaklı bir erteleme olmazsa 30 Ocak sabahı saat 07.00'den önce ayrılacaklarını ve bir sonraki gün için düzenlemeler yapılacağını belirtmiş ayrıca sivil giyimli olmalarını ve yerlerinden sadece 48 saat ayrılacakları bilgisini eklemiştir. ⁴⁹⁶

Bu telgraflaşmanın yapıldığı süreçte Kahire'de olan Başbakan Churchill, Kahire'ye ulaştığını, Türkiye'nin görüşme yapılacağından memnun olduğunu ve bir iki gün içinde Türkiye'deki gizli görüşmeler adı ile görüşme detaylarını içeren telgrafları yollayacağını, görüşmeyle alakalı tüm detayları içeren bir rapor yollayarak ABD Başkanı'nı bilgilendireceğini ifade etmişti. ⁴⁹⁷

Başbakan Churchill'in bu bilgiyi vermesi aslında her şeyin yolunda gittiğini, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiğini ve kendine duyulan güveni boşa çıkarmayacağını dile getirmek, aynı zamanda güvenlikle ilgili herhangi bir tehlikenin olmadığını belirtmek için yapılmış olabilir.

⁴⁹⁴ Churchill'in doktoru. Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, s.143.

⁴⁹⁵ Başbakan'ın oğlu aynı zamanda pilotudur. Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, s.134.

⁴⁹⁶ PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap), 28 January 1943.

⁴⁹⁷ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943. Saat:12.15.

Görüşmeler başlamadan bir gece önce Saraçoğlu ile Büyükelçi Hugessen görüşmüşlerdi. Görüşmede sırasında Saraçoğlu, görüşmede hangi meselelerden bahsedileceğini sormuş, Hugessen net bir bilgisi olmadığını söylemişti. Sadece, teçhizat ve müdafaa konuları ile herkesi ilgilendiren konulardan açıkça bahsedilmek istenebileceğini belirtmişti. İkili arasında geçen görüşmenin ardından Hugessen, önemli gördüğü 3 husustan Başbakan Churchill'i haberdar etmişti. Bunlardan ilki, Saraçoğlu'nun "Bütünlüğümüzü temin ederseniz sizinleyiz" ifadesini kullanmış olmasıydı. İkincisi, Türkiye'nin savaşa katılma konusundaki tutumlarının ne olacağına dair soru sorulup sorulmayacağını bilmek isteyen Saraçoğlu'na Hugessen, "Sorulabilir" cevabını vermişti. Bu cevap üzerine Hugessen, Başbakan Churchill'in düşüncesinin bilinmek istenebileceğini belirtti. Son olarak da Saraçoğlu, SSCB'nin, ABD ve İngiltere'den önce Almanya'ya girmesiyle, "Alman Bolşeviklerin" kendilerini SSCB'nin kollarına atacağını ve Avrupa'nın sadece SSCB'ye üstünlük sağlayacak bir kaosla baş başa kalacağı konusundaki endişesinden bahsetmişti. Hugessen'e göre Saraçoğlu bu görüşmede geçenleri Başbakan Churchill'e bildirecekti.⁴⁹⁸

Görüşmeyi bu şekilde aktardıktan sonra kendi düşüncelerini açıklayan Hugessen; "SSCB ve Almanya arasında bir anlaşma olasılığının oldukça az olduğunu düşünüyorum. SSCB'nin Almanya'ya yalnız girmesi konusuna gelince ortak eylem planımızın bunu kapsayıp kapsamadığını bilmiyorum. SSCB ile herhangi bir anlaşma yapmak için en uygun zaman. Tehlikeden kaçmanın en iyi yolu, bizimle ve SSCB ile (Türkiye'nin de katılabileceğini ima ederek) birlikte Balkanlar üzerinden Almanya'ya saldırmaktır" demiştir.⁴⁹⁹

Stalin'in niçin Casablanca'da yer almadığını sordu. Görünüşe göre, bunun ardında kötü bir nedenin olduğundan şüphelendi. Fiziksel olarak bunun zor olduğunu ve toplantının Rusya'yı doğrudan ilgilendirmeyen Fransız sorunu ve Afrika'daki askeri harekâtlar ile ilgili olduğu cevabını vermişti. Balkan Federasyonu'na gelince, Saraçoğlu ile Dışişleri Bakanı'na

⁴⁹⁸ PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 30 January 1943.

⁴⁹⁹ PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 30 January 1943.

görüşlerin bilgilerine sunulduğu, barış yapılana dek hiçbir şeye karar verilemeyeceğini ve Rusya'nın muharip olarak yer alacağını belirtilmişti. Rusya'nın teklifi reddetme durumunun olup olmayacağını sordu. Bunu düşünmek için bir neden olmadığı cevabını vermişti. Sovyet Hükümeti, İngiliz görüşlerini bilmekte ve yakın zamanda kendileri ile detaylıca görüşülmesi düşünülmekteydi.⁵⁰⁰

Kuzey Afrika temizlendiğinde Doğu Akdeniz'i, Girit'i ve Ege Adaları'nın temizlenmesi gerektiği söylendiğinde Saraçoğlu kendisiyle mutabık kalmıştı. Büyükelçi, Türkiye'nin İngilizlerle görüşlerini ve çıkarlarını ortak olarak görüşmeye hazır olduklarını görececeklerini vurgulamıştı. Saraçoğlu, savaşa karşı nasıl bir tutumda olduğunun sorabileceğinin farkında olduğunu, kendisinin de Dışişleri Bakanı'nı birkaç gün önce, er ya da geç bu sorunun sorulmak zorunda kalınacağı konusunda uyardığını bildirmişti.⁵⁰¹

Böylece Hugessen, görüşmeye gelmeden belli konular üzerinde fikir sahibi olurken Başbakan Churchill'e görüşmeler sırasında bu konuları gerektiğinde Türkiye'yi ikna etmek, gerektiğinde de korkutmak için kullanabilmesi için raporlamıştı. Nicolas Tamkin, Adana Görüşmeleri sırasında Başbakan Churchill'in savaş sonrası "Rus Emperyalizmi"ne vurgu ve Rusya'nın Almanya'nın yolunda giderse kendilerinin dostu olmayacağına dair açıklama yapmasını Churchill'in çarpıcı performansı olarak değerlendirmiştir.⁵⁰² Bu performansın ortaya çıkışında Hugessen'in gönderdiği raporun etkili olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

3.2.4. Görüşmelerin Başlaması

Başbakan Churchill, Kahire'de Özel Harekât Dairesi Ortadoğu şefi Albay Keble ve Özel Harekât Dairesi'nde çalışan Bill Deakin'le görüşmüştü. Ardından 30 Ocak'ta uçakla Kahire'den yola çıkmış, Filistin ve Suriye sahili boyunca ilerleyerek Adana'ya gelmişti. 4 saat süren uçuşun ardından

⁵⁰⁰ PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 30 January 1943.

⁵⁰¹ PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 30 January 1943.

⁵⁰² Nicolas Tamkin, Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940–45, İngiltere: Palgrave Macmillan, 2009, s. 86.

Başbakan Churchill, kendisinin bekleyen trenle 10 km uzaklıkta bulunan bir istasyona⁵⁰³ götürülmüştü. Adana'ya varır varmaz burada kendisini bekleyen Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edilmişti.⁵⁰⁴

Görüşme için Başbakan Churchill, bir yan hatta bekleyen Cumhurbaşkanı İnönü'nün trenine geçmişti. İlk günkü görüşmeler Cumhurbaşkanı İnönü'nün treninde yapılmıştı.⁵⁰⁵ Türk istihbaratından alınan bilgi, Mihver Devletleri'nin buluşma yerini öğrendiği şeklinde olunca varış yeri ile dönüş yolunda güvenlik önlemlerinin artırılması istenmişti.⁵⁰⁶ Güvenlikten kaynaklanan böyle bir sebepten dolayı görüşmenin Adana'dan 10 km uzaklıkta bulunan Yenice istasyonunda gerçekleşme olasılığı yüksekti.

Yenice'ye ulaşılmasıyla görüşmeler başlamıştı. Fakat görüşmelere katılan liderlerin kafalarında farklı düşünceler vardı. Başbakan Churchill, İtalya'ya karşı yapılacak geniş bir seferle Almanların Balkanlar'daki durumunu sarsmayı hedeflemekteydi. Sadece bununla kalınmayarak Sovyetlerin kuzeyden Müttefiklerin de Türkiye aracılığıyla güneyden harekete geçmesi ve savaşın Balkanlara inmesi planlanmaktaydı. Savaşın Balkanlara inmesi Almanların yenilgiye uğraması demektir. Savaş, Balkanlara inerken Romanya petroleri bombalayacak ve Almanya akaryakıtsız kalarak Alman direnişi kırılacaktı. Tabii tüm bunların gerçekleşmesi için Türkiye'nin 1943 yılı bitmeden Müttefikler safında savaşa girmesi gerekmektedir. Türkiye'nin savaşa girişi, Müttefiklere karşı verdiği taahhütleri yerine getirmesi için de önemliydi.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Bu yer Yenice'dir. Nuri Karakaş Türk- Amerikan Siyasi İlişkileri kitabında bu bilgiyle ilgili şöyle demektedir: Görüşme Mersin ili Tarsus ilçesine bağlı Yenice'de gerçekleşmiştir. Uluslararası ilişkiler ve dış politikada Adana Konferansı ya da Adana Görüşmeleri olarak geçen İnönü-Churchill toplantısının bu şekilde nitelendirilmesinin nedeni; Yenice'nin Adana'ya yakınlığı veya Churchill'in uçakla Adana'ya geldikten sonra Yenice'ye götürülmesidir. Hem yabancı dilde yapılan çalışmalarda hem de Türkçe olarak yapılan çalışmalarda Adana olarak geçtiği için kendi çalışmasında da bu şekilde ele almıştır. The Times gazetesinde; Yenice'ye ilgili olarak karlarla kaplı Toros dağlarının kuzeyinde bir ova bilgisini vermiştir. The Times, "Old Friendship Renewed", 2 February 1943, p.4.

⁵⁰⁴ PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap), 30 January 1943.

⁵⁰⁵ Gilbert, *Churchill*, s. 871-872.

⁵⁰⁶ PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 30 January 1943. Ankara'dan İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilmiştir.

⁵⁰⁷ Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, s. 259.

Cumhurbaşkanı İnönü ise Başbakan Churchill'den farklı olarak iki düşünceye sahipti. Bunlardan ilki, Başbakan Churchill'e Rusların savaş sonrası için gerçekleştirmeyi çabaladıkları amaçları uyarıda bulunmak, ikincisi İngilizlerin savaş gereçlerini ve silah yardımlarını arttırmalarını sağlamaktı.⁵⁰⁸

Selim Deringil, bu farklı düşüncelere sahip liderlerin katıldığı Adana Görüşmeleri için "Sağırlar Diyaloğu" benzetmesi yapmıştı. Farklı amaçlara sahip olan İngiliz ve Türk liderler, toplantı boyunca kendi düşüncelerini karşı tarafa empoze ve birbirlerini ikna etmeye çalışmışlardı. Bu çabalarında başarılı olduklarını düşünerek de toplantıdan ayrılmışlardı.⁵⁰⁹

Bu düşünceler çerçevesinde Adana Görüşmeleri, 30-31 Ocak 1943 tarihinde gerçekleşti. İki devlet arasında bir genel, iki siyasi ve iki askeri olmak üzere toplamda 5 toplantı yapıldı. Toplantılar; askeri ve siyasi olarak ayrılmıştı. Görüşmelerin bu şekilde ayrılması Cumhurbaşkanı İnönü'nün önerisiydi. Siyasi görüşmelerde Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirebilecek koşullar üzerinde durulacak, askeri görüşmelerde de böyle bir durum ortaya çıkarsa nasıl hazırlanılacağı görüşülecekti. Görüşmeler Fransızca yapılmıştı.⁵¹⁰

3.3.Adana Görüşmelerine Katılan Heyetler Arasında Gerçekleşen Toplantılar

3.3.1. Heyetler Arası Genel Toplantı 30 Ocak 1943

30 Ocak 1943 yılında saat 17.30'da gerçekleşen toplantıya hem siyasetçiler hem de ordu kademesinde bulunan rütbeliler katılmıştı.

İngiltere adına; Başbakan Winston Churchill, Ankara Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen, Dışişleri Müsteşarı Alexander Cadogan, Genelkurmay Başkanı General Alan Brooke, İran ve Irak Başkomutanı H. Maitland Wilson, Ortadoğu Başkomutanı General H. Alexander, Ortadoğu Yerel Yöneticisi Korgeneral Wilfrid Lindsell, Ortadoğu Hava Mareşali R. M.

⁵⁰⁸ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, s.29.

⁵⁰⁹ Deringil, *Denge Oyunu*, s.189.

⁵¹⁰ Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı*, s. 138-139.

Drummond, Akdeniz Başkomutanı J.G. Dundas, Ankara Hava Ataşesi Tümgeneral R.A. George, Ankara Konsolosu P. G. Falla katılmıştı.

Türkiye adına katılanlar; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Genel Sekreter Yardımcısı (Tam Yetkili Bakan) Feridun Cemal Erkin, Türk Genelkurmay Başkanlığı Hava Müşaviri Tuğgeneral Şefik Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı Operasyon Bölümü Başkanı Albay Fasih Kayabalı idi.⁵¹¹

Toplantı başladığında Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Churchill ve danışmanlarının ziyaretinden oldukça memnun görünmekte fakat kafasında Başbakan Churchill'in hangi fikirlerle Türkiye'ye geldiği düşüncesinde vardı. Bu sırada Başbakan Churchill, görüşme esnasında değineceği konuları içeren bir bildiri⁵¹² hazırladığını söyledi ve ardından bildirinin bir kopyasını Cumhurbaşkanı İnönü'ye verdi. Başbakan Churchill, hazırladığı bildiriye; ilk olarak Türkiye'nin kuzeyindeki tehlikenin, Rusların Almanlara karşı kazandığı ezici zaferle bir süreliğine bertaraf edildiği, güneyde de Generaller Alexander⁵¹³ ve Montgomery'inin⁵¹⁴, Rommel'i⁵¹⁵ Kahire'den 2575 km uzaklaştırdıkları ve Rommel'in ordusunun dörtte üçünü, teçhizatının da

⁵¹¹ PRO, PREM 446/3, Adana Conference, February 1943.

⁵¹² Bildiri aynı zamanda gizli ve şifrelenmiş olarak Kıbrıs'tan Savaş Bakanlığı'na (Londra'ya) gönderilmiştir. "Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk Delege Heyeti'ne gönderdiğim nottur", ifadesini içermektedir. PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 31 Ocak 1943.

⁵¹³ Mareşal Harold Alexander, İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletlerin önde gelen komutanlarından. Fransa ve Burma'daki verdiği mücadeleden sonra İngiliz ve Müttefik Kuvvetlerinin İtalya ve Afrika'daki zafer mücadelelerinde yer almıştır. 1942 yılında Ortadoğu'ya komutan olarak atanmasının ardından 1943 yılında 18. Ordu komutanı olmasıyla Tunus'ta Alman ve İtalyanlara karşı büyük mücadele vermiş ve burada 250 bin esir almıştır. 1944'te Feldmareşal unvanı almıştır. Bradley P. Tolpanen, "Field Marshal Harold Alexander: A Selected And Annotated Bibliography", Journal of the Society for Army Historical Research, Volume 88, No. 353 (2010), p. 38-39.

⁵¹⁴ İkinci Dünya Savaşı'nda görev yapan ve Rommel'i Kuzey Afrika'da durdurmaya başaran İngiliz komutan. 1942 yılının Ağustos ayında 8. Orduya Churchill tarafından atanmış ve bu cephedeki savaşı Müttefik Devletler lehine değiştirmiştir. <https://www.nam.ac.uk/explore/bernard-montgomery>. 10 Aralık 2018. <https://www.britannica.com/biography/Bernard-Law-Montgomery-1st-Viscount-Montgomery> 10 Aralık 2018.

⁵¹⁵ General Erwin Rommel, 1941 yılı başında Afrika'ya bir kuvvetle birlikte gelen Alman komutanı. Afrika'da başarılar kazanmış ve Müttefikleri zora sokmuştur. Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, 235-250. Ayrıca çöllerde göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı kendisine "Çöl Tilkisi" de denmektedir. Rommel hakkında detaylı bilgi için Kuter Çelen, *Rommel Çöl Tilkisi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2016.

%90'ını ortadan kaldırdıkları bilgileri yer alıyordu. Başbakan Churchill, orada kalan Almanların petrol ihtiyacı ve “Drang Nach Osten”⁵¹⁶ politikasının devam ettirilmesi gibi nedenlerden dolayı güçlerini yaz ayı geldiğinde merkeze doğru kaydırmayı deneyeceklerini düşünüyordu. Böyle bir tehlikede Türkiye'nin olası bir saldırıya karşı koyabilmesi için durumu çok iyi olmalıydı. Bu süreçte İngilizler, ellerinden gelen yardımın en iyisini yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş bulunmaktaydılar. Türk ordusunu sahip olmadığı modern silahlarla donatacak ve bunun için hazırlıklar hızlandırılacaktı. Başbakan Churchill konuyu hem ABD Başkanı hem de kendi adına yürütmekteydi. Bu konu için şöyle bir açıklamada bulunma hissiyatı duymuştu. O da, konuyu ABD Başkanı adına da yürütmesinin ABD adına herşeye karar vereceği anlamına gelmediği ve belirli noktalarda ABD'ye yeniden başvurmak zorunda kalabileceğiydi. Roosevelt, görüşmenin yapılacak olmasından büyük bir heyecan duymaktaydı çünkü Türkiye'nin güvende ve güçlü ayrıca iki büyük Batı Demokrasisi ile yakın dostluk içinde olmasını istemekteydi. Bu istek sadece savaş döneminde değil savaş sonrası dünya düzeninin sağlanmasında yapılacak olan çalışmalar için de geçerliydi. Bu yüzden Başbakan Churchill, yapacakları önerilere empati ile yaklaşılmasını rica etmişti.

İkinci olarak, tedarik edilen silahların etkili bir şekilde kullanımını sağlamak ve sevkiyatı arttırmak için hangi yolun izlenmesi gerektiğini, sevkiyatın şuan ne durumda olduğunu ve varsa aksaklıkların ne şekilde

⁵¹⁶ Almanya'nın doğuya doğru genişleme politikası olup Orta Çağ'ın en önemli hareketidir. Çünkü bu hareketle Hristiyanlık, ticaret ve gelişmiş tarım politikaları “Kültür” olarak taşınmıştır. Bu politikasında Slav topraklarını sömürgeleştirme amacı yer almaktadır. Terim, ilk olarak ortaya çıkışı Kral I. Henry (Fowler) gücü altında yükseldiği 10 yüzyıla kadar götürülebilir. , Avrupa tarihinin en etkileyici destanlarından biridir ve Almanların ulusal geçmişinin en büyük başarıları arasındadır. Bu fikir, Elbe'den Oder'e ve ötesine, Vistula bölgesinin derinliklerine uzanan yeni bir Almanya ortaya çıkarmıştır. Ruslar hariç başka hiçbir Batılı Avrupa ülkesi böyle bir başarıya sahip olamamıştır. Doğuda Ruslar, Kiev, Novgorod ve Moskova'dan Volga, Urallar ve Sibirya bozkırlarına doğru Vladivostok'a kadar eski Rusya'yı yaydıklarında, benzer bir şeyi başarı sağlamışlardı.

12. ve 13. yüzyıllarda Alman yerleşimcilerin doğuya doğru hareketine atıfta bulunmuş, ancak 20. yüzyılda Adolf Hitler tarafından, Almanlar için Lebensraum (“yaşam alanı”) edinme planlarını tarif etmek üzere tekrar ortaya çıkarılmıştır ve Drang Nach Osten, Çekoslovakya, Polonya ve Sovyetler Birliği topraklarını ele geçirmek üzere Almanya'nın başlattığı bir hareket olmuştur. F. Dvornik, “The First Wave of the Drang Nach Osten”, The Cambridge Historical Journal Vol. 7, No. 3 (1943), p. 129, William Urban, The Wendish Princes And The “Drang Nach Dem Osten”, Journal of Baltic Studies, Vol. 9, No. 3 (1978), p. 225, <https://www.britannica.com/event/Drang-nach-Osten>, 10 Nisan 2018.

giderilebileceğini, teçhizatların güvenli bir şekilde Türkiye tarafından alınması için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini konuları üzerinde durdu. Açıklamasında; konularla ilgili olarak daha güçlü ve daha donanımlı olunması gerektiğine dikkat çekmiş ve örnek vermiştir. Örnekte; ABD'nin Ortadoğu'dan İngiltere'ye destek olmak için çeşitli tank ve silahlar gönderirken bunların yanında teçhizatların kullanımını öğretmek için eğitimciler de gönderdiği hatta daha savaşa girmemişken makinaların çalışır durumda nasıl kalacağını ve nasıl onarılacağını öğretecek sivil giyimli mühendisler dahi gönderdiğini belirtmişti. Başka bir örnek daha vermişti. Bu da İran'a giden demiryoluydu. İngilizler demiryolunu iyi bir şekilde işlettiklerini düşünürken Amerikalılar kendilerine birçok eleştiride bulunmuşlardı. Demiryolunun kapasitesini daha da arttırmayı ve bu konu üzerinde daha iyi çalışmayı teklif etmişlerdi. Bu amaçla işleri şuan İngilizlerden bölüm bölüm devralmaktaydılar. Benzer şekilde İngilizler de ordunun elinde iyi şartlarda bulunan malzemelerin nasıl kullanılacağını gösterecek olan sivil giyimli teknisyen ve uzmanlar gönderebilirlerdi. Bunu söylerken Türklere aşağılayıcı hiçbir öneride bulunmayacaklarına da dikkat çekmişti. Ayrıca, tank ve diğer teknik alanlarda en son deneyime sahip olan uzmanları göndermeye ve istenilen tüm bilgileri vermeye hazır olduklarını belirtmiştir. Almanlar, savaş alanlarında elde etmiş oldukları malzemeleri Bulgarlara verirken en iyi piyade ve alan toplarına sahip Türk ordusu, savaşın sürdüğü 3,5 yıl boyunca savaş alanlarında özellikle belirleyici olan modern savaş malzemelerini elde edememişti. Türkiye'nin neden böyle bir tavır takındığını şuan çok daha anladığını ifade eden Başbakan Churchill, çok yol kat edildiğini ve zamanı geldiğinde eşitsizliklerin en hızlı şekilde ortadan kaldırılacağını kaldırılmasının zorunlu olduğunu eklemiştir.

Bir diğer konu, Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için yapılacak yardımların neler olacağıydı. Başbakan Churchill, yardımla alakalı olarak Adana'da bulunan Yüksek Rütbeli Askerlerin savunma konusunda durumu yeniden değerlendirmesini ve detaylı inceleme yapmalarını önermişti.

Alman saldırısı, Bulgaristan veya Balkanlar'da ortaya çıkabilecek karışıklık durumunda Türk Hükümeti'nin kendi çıkarını korumak adına

savaşa girebilecek olduğu tezine ilişkin Başbakan Churchill, Türkiye'nin savaşa girişi, her ne şekilde olursa olsun bu kararın etkili bir şekilde alınması ve kararın her evresinde tamamen bağımsız adımlar atması için güçlü ve modern silahlarla donatılmış olmasına vurgu yapmış ve bu konuyu iki başlıkta açıklamıştır. Birincisi acil durum, düşmanın ilk hava saldırısı içindir. Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında oluşabilecek böyle acil bir duruma hazır olmak için neler yapabilir? İkincisi, Türkiye savaşa girdiğinde ona hangi yardımı gönderebilir ve en kısa zamanda nasıl orada olunabilir?

Bu sorulara verilen cevap, her şeyden önce hava desteği verileceği yönündeydi. İngiltere ve ABD, acil durumun yaşandığını öğrendiğinde en az 25 hava filosu gönderecekti. Havaalanların çoğu tamamlanmış ve çoğu malzemeler, hali hazırda mevzilerde taşınmıştı. Ayrıca yaklaşık bir yıl önce yapımına ara verilen ikinci seri havaalanlarının yapımına da etkin bir şekilde devam edilmesi gerekmektedir. Malzeme, yedek parçalar ve atölyelerin tamamı bir yerde toplanmalıydı. Başbakan Churchill havaalanlarına önemine dikkat çekmek için "Kısacası yuvalar, kuşların bir kerede uçabileceği şekilde yapılmalıdır. Yuvaları hazır olmazsa kuşlar uçamaz ve saldıramaz" ifadesini kullanmıştı.⁵¹⁷ Türkiye'nin savunması için büyük önem taşıyan bu çalışma yüksek enerji gerektirmekteydi. İngiliz ve Amerikan mühendisler ile hava kuvvetleri çalışanları, ihtiyaç duyulan durumlarda yardım etmeye hazır bulunmaktaydılar. Bu yüzden ihtiyaç duyulan uzman sayısına ulaşıldığında bir dakika bile kaybedilmemeliydi.

1943 yılının yaz aylarında ortaya çıkabilecek acil bir durumda, Türkiye'nin kendisini modern silahlarla tamamen donatması mümkün görünmüyordu. Bu sebeple İngilizler, nakliyat gerektirmeyen eğitimli bazı özel birimlerini Türkiye'ye gönderebilirdi. Özel birimler, tank saldırılarına karşı koymak ve havaalanlarını elde tutmak adına büyük önem arz etmekteydiler. ABD desteğinin sağlanmasıyla önemli yerler ele geçirilecek, temin edilecek tanksavar topçu alayı ile alaylara son teknolojiyle geliştirilmiş ve aynı zamanda şimdiye kadar hiç kullanılmamış 17 librelük mermi atan top

⁵¹⁷Churchill bu ifade ile havaalanı yapımına dikkat çekmiş ve havaalanlarının yapımı tamamlanıp hazır olduğunda en az 21 İngiliz hava filosunun gönderileceğinin sözünü vermişti. Weisband, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II, s.31.

da dahil olacaktı. Uçaksavar toplarının çoğu ordunun güçlendirmesi için kullanılacak olup toplar, kullanıma uygun konuma getirilmişti. Ayrıca deneyimli iki zırhlı tümen de en kısa zamanda hazırlanacaktı. Tüm bunlara ek olarak, 9. ve 10. ordular da orada olacaktı. Gelecekte Orta Akdeniz'deki operasyon için 10. ordudan yararlanılacaktı. Ordusunun dörtte üçü donatılmış ve birinci sınıf personele sahip olan Polonya birliğinden, Kafkas cephesindeki SSCB direnci kırılmadıkça ve Almanlar İran'a doğru ilerledikçe fayda sağlanabilecekti. Suriye'deki 9. Ordunun da beş bölüme ayrılması söz konusu olabiliirdi. Fakat bu kadar birliğin hareket ettirilmesi nakliyat soruna neden olabileceğinden ilk olarak uzman birliklerin yoğun bir şekilde sevk edilmesi çok daha iyi olacaktı. Bu konunun tamamının, Mareşal Fevzi Çakmak, General Brooke ve Hava Mareşali Drummond ile yakında Ortadoğu'daki İngiliz birliklerine komuta edecek olan General Wilson'ın birlikte değerlendirmesi daha doğru bulunmuştu. Konu, askeri uzmanların bir araya geleceği görüşmelerde ele alınmalıydı. Yüksek rütbeli subaylar konuyu bir gün boyunca ele alıp değerlendirecekler, yeterli olmazsa ikinci güne de kalabileceklerdi. Bu durumda Başbakan Churchill, yola yüksek rütbeli subaylar olmadan kendisi devam edecekti. Tüm konular, yüksek rütbeli subaylar tarafından ele alındıktan sonra örnek bir belge oluşturulacak, geri kalan bölümler yardımcılara havale edilerek detaylı bir rapor hazırlanacaktı.⁵¹⁸

Askeri konular ve askeri görüşmelerin ne şekilde yapılacağı planlanmasının ardından Başbakan Churchill, görüşmede bulunanlara Casablanca Konferansı ve Müttefik güçlerinin büyük bir kısmının Orta Akdeniz'de toplama nedenleri hakkında bilgi vereceğini ifade etmiştir. Yaptığı açıklamada:

Elbette planın son hali ve tarihiyle ilgili net bir bilgi vermeyiz ancak amacımız; İtalya'yı bozguna uğratmak, parçalamak ve savaş dışı bırakmaktır. Bunu hem Tunus hem de İngiltere üzerinden İtalya'yı ağır bir şekilde bombalayarak ve İtalya'ya denizden taarruz ederek yapabiliriz. Büyük hazırlıklar gereklidir ve yapılmaktadır. İtalya'nın

⁵¹⁸ PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 Şubat 1943.

düşüşü Balkanlar ile bağlantının kurulmasını sağlayacak, hem Hırvatistan'daki General Michailovitch hem de Hırvatistan ve Slovenya'daki gerillalar, umutlu direnişlerini sürdüreceklerdir.⁵¹⁹ Bizim beklentimiz ve umudumuz yaz gelmeden ya da daha da önce düşmanı Afrika kıyılarından denize dökmektir. Bu durumda yaz aylarında Akdeniz; ABD ve İngiltere'nin birlikte yürüteceği en büyük operasyonları görecektir. Bu operasyonlar ve her şeyden önce İtalyan tavrı Balkanların tamamında büyük bir kargaşa yaratacaktır. Rus ordusunun ilerleyişi de göz ardı edilemez. Karadeniz boyunca yapılacak olan operasyonlarda Rusların üstün donanmasıyla başarı sağlanacaktır. Bu nedenle yaz mevsiminde krizin çok artacağını ve Türkiye'nin güvende olmasının gerekliliğini göz önünde bulundurmamız gerekir. Stalin'in Türkiye'yi silahlanmış ve saldırıya karşı kendini korumaya hazır hale geldiğini görme hususunda oldukça istekli olduğunu biliyorum. Ve yine biliyorum ki; Başkan Roosevelt ve Majesteleri Hükümeti, Türkiye'nin mevcut durumdaki tüm değişikliklerin çözüme kavuşturulacağı Barış Konferansı'nda tam bir ortak olarak yerlerini almalarını arzu ediyorlar. Savaşın ne zaman biteceğini söylemek mümkün değil. İngiltere ve ABD olarak savaşı kazanacağımızdan eminiz. Bu nedenle Başkan, Casablanca Konferansı'nı "Koşulsuz Teslimiyet Konferansı" olarak adlandırmıştır. Savaş için çok az hazırlık yapan bir devlet olarak bizim barıştan yana olduğumuz unutulmamalıdır. Ancak şuan üreten ülke konumundaki Almanya ve Japonya'ya göre çok daha fazla insan ve mühimmat kaynağına sahip olan, savaşan uluslar haline geliyoruz. İtalya için bir şey söylemeye gerek bile yok. Sonuna kadar giderek sorunu kesinlikle çözecek ve çok iyi bir iş başarmış olacağız. Siz de Almanya'nın iç durumunun ne olduğunu bizim kadar belki de bizden daha iyi biliyorsunuz. Almanya'nın erken ya da ani çöküşünü hesaplamıyoruz ancak Birinci

⁵¹⁹ PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 Şubat 1943. Telgraf C4 şifre koduyla Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk heyetine verilmiştir. Aynı zamanda Adana Görüşmeleri'ne Ek 2 olarak geçmiştir. Telgrafi okuyan Başbakan Churchill, altıncı paragrafta bir hata tespit etmiş ve bilgiyle ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'ndan düzeltme yapılmasını istemiştir. Düzeltme, "Hırvatistan'daki General Michailovitch ve Slovenya'daki taraftarları" ifadesi "Sırbistan'daki General Michailovitch ve Hırvatistan ile Slovenya'daki taraftarları" şeklinde olacaktır. 9 Şubat'ta yollanan telgrafta, Yüzbaşı Clifford'dan orijinal telgrafi alan tüm katılımcılara düzeltme yapılarak yollanması ve bilginin kendi dosyasında da düzeltilmesi istenmiştir. Ancak Kabine kayıtlarına bakıldığında istenen şekilde bir düzeltmenin yapılmadığı görülmüştür.

Dünya Savaşı'nda olduğu gibi aniden çökmeyeceğinden de kimse emin olamaz. Hem iyiye hem de kötüye hazır olmamız gereklidir, demişti.⁵²⁰

Son olarak Başbakan Churchill, modern Türkiye'nin kurulmasını sağlayan cesur kişilerle karşılaştığı 1909 yılından beri Türkiye'de bulunmadığını, Türkiye ve İngiltere arasında uzun süren bir dostluk ilişkisi olduğunu, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman entrikaları yüzünden Türklerin ve İngilizlerin farklı gruplarda yer aldığı buna rağmen onurlu ve cesur rakipler olarak savaştıklarına değinmiş ve o günlerin geçtiğini artık Amerikan müttefiki ile birlikte olmak, barışçıl halkların kendilerini yönetme hakkına ve bütün halkların başka birine yardım etme şansına sahip olacağı yeni bir dünya düzenine geçmek için büyük çaba harcanması gerektiğine dikkat çekerek sözlerini tamamlamıştır.⁵²¹

Benzer bir metnin, çok gizli ve kişisel mesaj olarak Stalin'e gönderildiğini görmekteyiz. Bu, yaşanan gelişmelerden SSCB'nin de derhal haberdar edildiği anlamı çıkarılmaktadır. Mesajda genel olarak; Adana Görüşmeleri'nde alınan karar ve Türkiye'den nelerin beklendiği yer almıştı.⁵²²

Stalin aldığı bu bilgidен yeteri kadar memnun olmasa da 6 Şubat'ta Başbakan Churchill'e bir cevap yazar. Cevapta; verdiği bilgidен dolayı öncelikli olarak Başbakan Churchill'e teşekkür eden Stalin, hem Alman-Sovyet savaşı başlamadan önce hem de savaş başladıktan sonra Türkiye'ye SSCB'den beklediği dostça tavrı onlara gösterdiklerini ancak Almanlardan korktukları için bir tepki vermediklerini belirtmişti. İngiltere'nin dostça bir tavır göstermesini istediği SSCB'ye karşı Türkiye'nin tepkisi yine aynı olacaktı. Uluslararası konumu oldukça hassas olan Türkiye'nin bir yandan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması ile SSCB'ye, bir yandan Karşılıklı Yardım

⁵²⁰ PRO, FO 195/2478, Adana Talks. PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 Şubat 1943. Çok gizli şifreli telgraf olarak Başbakan Churchill'den Başbakan Yardımcısı Attlee'ye Kıbrıs Valisi aracılığıyla gönderilmiştir. Metne, "Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk Delege Heyeti'ne gönderdiğim nottur" ifadesi düşülmüştür. Aynı belge 18 Şubat 1943'te Moskova'ya ulaştırılmıştır.

⁵²¹ PRO, FO 181/977/28, Adana Conference, 18 February 1943. PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap). Çok gizli olarak not edilmiştir.

⁵²² SSCB Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, s.96-98.

ve Saldırmazlık Anlaşması ile İngiltere'ye diğer yandan da Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından üç gün önce Almanya ile yaptığı Dostluk Anlaşması ile Almanya'ya bağlı durumdaydı. Türkiye'nin, SSCB ve İngiltere ile yaptığı anlaşmaların yükümlülükleriyle Almanya ile yaptığı anlaşmanın yükümlülüklerini ne şekilde bağdaştırmayı düşündüğünü anlayamayan Stalin, eğer ki Türkler dostça tavır görmek ve yakın ilişki kurmak istiyorsa bunu kendilerinin söylemesi gerektiğini; kendilerine bir adım gelen Türklere karşı iki adım atacıklarını ifade etmişti. Kendisine verilen bilgidan Türkiye'nin haberdar edilmesi konusunda herhangi bir tereddüdü olmadığını ekleyen Stalin, sadece verilen bilgilerin eksik olduğunun altını çizmişti.⁵²³

Bunun üzerine Başbakan Churchill, Stalin'in eksik bulduğu bilgilere dair bir muhtıra hazırlamıştı. Muhtırada; görüşmelerde yer alan diğer konular, görüşme tutanakları, görüşmeden çıkan kararlar ve savaş sonrası güvenlik konuları yer almaktaydı. Muhtıra, A. Clark Kerr aracılığıyla Stalin'e ulaştırmıştı. 17 Şubat tarihinde Stalin'e bu belgeleri alacağını bildiren Başbakan Churchill, belgeyi 2 Mart 1943'te gönderilebilmişti. Gecikme nedeni olarak da kötü hava şartları gösterilmişti.⁵²⁴

Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Churchill'in hazırlamış olduğu bildiriye öncelikle büyük bir dikkatle dinlediğini ifade eder. Ardından İngiltere ve Müttefiklerinin Türkiye'nin dostu olduklarını, Türkiye'ye karşı dostane tavır içinde olduklarını net bir şekilde anladığını söyler. Bildiride, Türkiye'ye yapılacak olan siyasi ve askeri destek yer almaktaydı. Askeri açıdan, Türkiye'ye tedarik edilmiş olan ve tedarik edilmek üzere yolda bulunan malzemelerin gelecekte Türkiye'nin ihtiyaç duyacağı malzeme listesi gibi kabul edilebileceği ifadesi bulunmaktaydı. Bu konu, rütbeli askerler arasında tartışmaya neden oldu. Çünkü bu durum, Türkiye'ye yeni malzemeler sağlayarak onun modern silahlarla donatılmasından ve güçlü olmasından uzak bir tutumdur. Yine bildiride yer alan bir diğer konu, Türkiye

⁵²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, , *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara: 1973, s. 138-139. SSCB Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, s. 100-101.

⁵²⁴ SSCB Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, s. 102-104.

saldırıya uğradığı takdirde ona yapılacak olan yardımsa da aslında düşünülen tam olarak Türkiye'nin tarafsızlığıydı.

Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü'ye Türkiye'nin herhangi bir taahhütte bulunmasını beklemediklerini söylemişti.

Cumhurbaşkanı İnönü de taahhüt istenmediğini anladığını ancak Başbakanın belirttiği üzere Balkanlar'da meydana gelen herhangi bir kargaşada Türkiye'nin müdahale olasılığının her zaman olduğunu belirtir. Ardından askeri konuları bırakıp siyasi konuları görüşmeye devam ederler. Başbakan'ın dile getirmiş olduğu askeri meselelerin de konunun uzmanları tarafından incelenmeye başlanabileceğini belirtilir.⁵²⁵ Bu öneriden sonra 2. ve 3. Görüşmeler olarak kaydedilen askeri ve siyasi görüşmelere aynı gün içinde hızlıca devam edilmiştir.

3.3.2. Heyetler Arası Siyasi Toplantı 30 Ocak 1943

30 Ocak 1943 tarihinde cumartesi günü gerçekleşen bir diğer görüşmeye İngilizler adına; Başbakan Churchill, Ankara Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen, Dışişleri Müsteşarı Alexander Cadogan, Türkiye adına Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu katılmışlardı.

Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Churchill'in ilk toplantıda okuduğu bildiri üzerinde mutabık olduklarını belirtti. Sözlerine şu şekilde devam etti:

“Rusya'daki Alman ilerleyişi ve Kuzey Afrika'daki Alman harekâtı durduruldu. Geriye sadece iki tehlike kaldı: Almanların petrol ihtiyacı ve Drang Nach Osten yani Almanların doğuya doğru ilerleme politikası. Bu tehlikeler, Almanların kuvvetlerini merkeze çekerek saldırma ihtimallerini arttırabilir. Almanlar, şu anda SSCB'deki askerlerini geri çekemeyecek bir konuma sürüklemektedirler. Yeni savunma hattı oluşturulduğunda daha yoğun bir savaş dönemi başlayabilir ve savaşta denge sağlanabilir. Bu durum Almanları zorlayabilir, onların başka bir bölgeye saldırma kararı almasına ve

⁵²⁵ PRO, CAB 66/34/14, Adana Conference, February 1943.

dikkatini Türkiye'ye çevirmesine neden olabilir. Bu yüzden Türkiye güçlendirilmelidir. Ayrıca Almanya Türkiye'ye saldırmasa bile Balkanlar'da ortaya çıkabilecek bir kaos Türkiye'nin tarafsızlığını etkileyebilir. Başbakan, bu coğrafyada Temmuz ayından önce gerçekleşmesi mümkün herhangi bir kriz bekledi mi, yoksa krizin Temmuz ayında olacağını mı düşünüyor?"⁵²⁶

Temmuz ayında ya da daha erken olabilir diyen Başbakan Churchill, önceliğin Tunus'u temizlemek olduğunu, bu gerçekleşmeden bir şey söyleyemeyeceğini ifade etti. Asıl önemli operasyon Akdeniz bölgesinde gerçekleşeceğinden bu durumun Türkiye'yi etkileyeceğini söyledi.

Cumhurbaşkanı İnönü, İngiltere ile tam bir güven içinde olmak istediklerini ve bunun şimdiye kadar gerçekleştiğini belirtti. Türkiye, savaşta aktif bir rol oynamamış olmasına rağmen İngiltere'nin, Türkiye'ye karşı büyük bir anlayış içinde olduğunu ifade ettiği sırada Cumhurbaşkanı'nın sözünü yarıda kesen Başbakan Churchill, bu durum için Türkiye'ye karşı bir serzenişte bulunmadıklarını söyledi. Konuşmasını sürdüren Cumhurbaşkanı İnönü, "Türkiye, İngiliz politikası için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Hem genel politikada hem de savaş sonrası dönemde Türkiye, İngiltere'ye bağlı kalmak niyetindedir. Ender rastlanacak bir durum içerisindeyiz. Bu yüzden zihnimizi, farklı olasılıklara karşı açık tutmalıyız" ifadesinde bulundu. Başbakan Churchill'e, Türkiye'nin savaş sırasında ve savaştan sonra nasıl bir işbirliği yapabileceği hakkındaki düşüncelerini sordu.⁵²⁷

Başbakan Churchill bu soruya, Türkiye güçlü ve hazır olmalı cevabını verdi. Devamında; Türkiye'nin Balkanlar'da dağılmaya sebebiyet verebilecek kaos ya da ortaya çıkabilecek herhangi bir durumda karar verme yetkisine sahip olması gerektiğini, planları hazır olursa bu yıl savaşa dahil olabileceğini bir zamanın gelebileceğini, bu duruma ilişkin hatta kendi düşüncelerini de öneri olarak sunabileceğini söyledi. Cumhurbaşkanı İnönü,

⁵²⁶ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

⁵²⁷ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

Türkiye'nin belirli şartlarda Almanya'ya karşı hareket edebileceğini, Türkiye'nin zamanı geldiğinde ve çıkarları söz konusu olduğunda sırtındaki ağırlıklardan kurtulmaya hazır olduğu karşılığını verdi.

Türkiye'nin herhangi bir taahhütte bulunmasını beklemeyen Başbakan Churchill, Türkiye'nin kazananlardan ve savaş sonrası gelişmelere karar veren, bir devletin diğerine saldırmasını önleyecek düzenlemeleri yapan barış konseyinde bir yere sahip olmasının önemli olduğunu düşünüyordu. Türkiye, karar verme hususunda tamamen bağımsız olsa da kararını 6 ila 18 ay arasında vermesi gerekebilirdi. Başbakan Churchill bunun ardından, 1918 yılındaki Alman çöküşünü örnek gösterdi ve çöküşün beklediğinden daha kısa zamanda gerçekleştiğine dikkat çekti.⁵²⁸

Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Churchill'e Almanya kısa zamanda çökecek olursa bu durumda da Türkiye'nin ortaklığına ihtiyaç duyup duymayacaklarını, sordu.

Tasdikleyici bir cevap veren Başbakan Churchill, çöküşün hemen gerçekleşmeyeceğini, daha çok savaşın olacağını ve kan döküleceğini söyledi. Kendi çıkarları söz konusu oluncaya kadar Türkiye'nin büyük koalisyonun içinde olmasını istememişlerdi. Ama an gelecekti ve Boğazlara karşı oluşabilecek bir tehdit Türkiye'yi harekete geçirecekti. Türkiye'nin harekete geçmesi, Ploesti petrol kuyularının yıkılması için büyük bir önem arz etmekteydi. Çünkü Almanya'ya öldürücü bir darbe olarak bu petrol kuyularını vurulacaktı. Türkiye'nin hem yakıt ikmali hem de hava üssü olarak topraklarını kullandırma vakti gelecekti. Özel bir zaman yoktu ancak büyük koalisyona katılmak için Türkiye'nin çıkarları söz konusu olduğunda bu zaman gelmiş olacaktı. Bu arada da uzmanlar gerekli olan detaylar üzerinde çalışıyorlardı.

Başbakan konuşmasına "Avrupa'daki savaş Uzakdoğu'daki savaştan önce bitecektir", diyerek devam etti. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, baskının Almanya üzerinde olması fikrindeydi. Hitler yenildikten sonra Uzak

⁵²⁸ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

Doğu'daki savaşı bitirmek bir ya da iki yıl alabilirdi. Kazananlar barışı, 1918 yılında yaptıkları gibi değil birlik ve beraberlik ruhu içinde yapacaklardı. Tüm problemler samimiyet içinde tartışılmalıydı. Elbette zorluklar olacaktı. Gerekli olan barışın yapılması için birlikte hareket edilmeliydi, elbette Rusya da kazananlarla birlikte hareket edecekti. Rusya'nın başarısından büyük memnuniyet duyulmaktaydı. Rusya çok güçlü olacak, Almanya tamamen silahsızlandırılacaktı. Fransa iyi durumda değildi. Fransa'nın restorasyonu yapılmalıydı. Fransız bölgesi az ya da çok restore edilmeli ve Fransa silahlandırılmalıydı. Ayrıca Polonya da restore edilmeli ve kazananlar arasındaki yerine almalıydı. Savaştan sonra ABD, çok güçlü ve çok önemli bir devlet olacaktı. ABD'nin düşüncesi, herkesin sınırları dışında kendisini kapsayacak yükümlülüklerin olması ve savaşları önlemek için bir sistem kurulmasıydı. Amaç; saldırganların silahsızlandırılmasını, uluslararası adalet ve benzeri sistemleri kapsayan uluslararası bir yapının kurulmasıydı. Bu organizasyon önceki Milletler Cemiyeti'nden daha güçlü olacak ve savaşa karşı olan tüm güçler bu organizasyona katılacaktı. Atlantik Bildirisi'ni kabul etmiş olan Rusya, bu organizasyonun bir parçası olacaktı. Savaş sonrasında Rusya geçmiş yıllardaki gibi olmayabilir hatta daha emperyalist bile olabilirdi. Ancak Türkiye için en iyi korunma, belki de ona sağlanacak özel güvencelerin eşliğinde uluslararası bir sistemde bulunmaktaydı. Rusya ve ayrıca ABD bu güvenceleri vermeye hazırdı. Elbette Başbakan, bu durumla ilgili ABD adına kesin konuşamıyordu ama Başkan Roosevelt ile konuştuğunda karşı olmadığını söylemişti. ABD Anayasası ve Senato yetkilileri acele bir karar verilmesinin istemeseler de Başbakan bir anlaşmanın yapılabileceğini ve ABD'nin bu antlaşmaya katılma konusunda çok istekli olduğunu ifade etti. Genel güvenlik örgütüne kesinlikle katılacaklarını belirtti.⁵²⁹

Söz alan Şükrü Saraçoğlu, Türk-Rus ilişkileri üzerine açıklamada bulundu ve geçmiş yıllarda Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini geliştirmek adına her şeyi yaptığını söyledi. Son dönem Türk-Rus ilişkilerine değindi.

⁵²⁹ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

Sovyet Hükümetinin Türk- İngiliz Anlaşmasını kabul etmediği ve farklı alternatifler önerdiği Eylül 1939'daki Moskova ziyaretinden bahsetti. Türkiye güçlü kaldıkça Rusya'nın ona saldırmayacağı fikrindeydi. Bununla birlikte Rusya, İngiltere ile ilişkilerinde onlara karşı bir politika benimserse bu durumda İngiltere'nin stratejisinin ne olacağını sordu.

Başbakan Churchill; Molotof ve Stalin'le görüşüğünü, hem barışı istediklerini hem de ABD ve İngiltere ile dostça ilişki içerisinde olmayı arzuladıklarını ifade etti. Ekonomik anlamda da İngiltere ile ABD'nin Rusya'ya çok fazla yardım ettiklerini ve kaybettiklerini telafi etmeye yardımcı olduklarını söyledi. 20 yıllığına antlaşma yapıldığını ancak antlaşmanın 20 yıl sürmeyeceğini, gelecek 10 yıl içinde de Rusya'nın toparlanacağını belirtti. Muhtemelen değişiklikler olacaktı, komünizm bile çoktan değiştirilmişti. Rusya ile iyi ilişkiler içinde olunmalıydı. Eğer ki Rusya, İngiltere ve ABD ile birlikte hareket edip güçlü bir hava filosuna sahip olursa denge sağlayabilirdi. Örneğin Sibiryaya gibi gelişmemiş geniş topraklara sahip olan Rusya, bu sayede savaşı kazanılabılırdı. Ayrıca Başbakan, 1941 ve 1942'de İran'a girildiği zaman ve İngiliz-Sovyet Antlaşması'nın yapıldığı sırada Majesteleri ve Sovyet Hükümetleri tarafından Türkiye'ye verilmiş olan güvencelerden bahsetti.

Bunun üzerine Saraçoğlu, Başbakanın Rusya'nın emperyalist olabileceği ifadesine dikkat çekti. Bu durumun, Türkiye'nin çok ihtiyatlı davranması anlamına geldiğini belirtti. Saraçoğlu'nun açıklaması karşısında Başbakan, barış ve güvenliğin sağlanması için Milletler Cemiyeti'nden çok daha güçlü uluslararası bir kuruluş oluşturulacağını ve komünizmden korkmadığını vurguladı.⁵³⁰

Saraçoğlu, söylenenlerden daha somut şeyler aradığını söyledi çünkü tüm Avrupa; Slav ve Komünistlerle doluydu. Eğer Almanya yenilirse mağlup olan ülkelerin hepsi, Bolşevik ve Slav olacaktı. Başbakan Churchill "Sabah Düşünceleri" adını verdiği hatıratında Adana Görüşmeleri sırasında geçen bu uyarıdan bahsetmişti. Hatta bu konuyu düşünürken Yenice İstasyonu'nda

⁵³⁰ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

sekreterini çağırması ve “Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamakla hata ettik. Ortadoğu’da kuvvetli bir Türkiye’ye lazımdı. Acaba şimdi gene ve Türkiye’nin kuvvetli bir çekirdek teşkil edeceği işbirliğini, bu topraklarda kuramaz mıyız?” cümlelerini kaydettirmişti.⁵³¹

Almanya’nın yenilmesi ve Avrupa’nın ciddi bir şekilde komünizm tehdidi altına gireceğinden sadece Türkiye endişelenmiyordu. Aynı endişeyi Vatikan da yaşıyordu. Bu endişeyi Vatikan’da bulunan Japon temsilcinin Tokyo’daki Japon Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği rapordan öğrenmekteyiz. Dönemin Vatikan Papası, Japon temsilci ile yaptığı görüşmede savaş şartlarının giderek ağırlaştığını, doğudaki Rus saldırısının giderek güçlenmesiyle savaşı Almanya’nın kaybedeceğini ve Avrupa’nın komünistleşme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını düşündüklerini belirtmişti.⁵³²

Saraçoğlu’nun açıklaması karşısında Başbakan, “bu durum olasılıklar dahilindedir ancak işler her zaman beklendiği gibi kötü sonuçlanmaz. Ama eğer öyle olursa da Türkiye’nin güçlü, İngiltere ve ABD ile yakın ilişki kurması daha iyi olacaktır.” dedi. Toplantıda bulunan herkes bunun gerekliliği hususunda hem fikir oldu.

Başbakan Churchill, Türkiye’nin hazır olmadığı zaman ne savaşa girmesini teklif ettiklerini ne de kaynaklarının tükenmesine neden olacak herhangi bir şey yapması hususunda öneride bulduklarını söyledi. Zamanı geldiğinde bir hücum çok önemli olabilirdi. Örneğin Türkiye, Ploesti’ye Türk üslerinden saldırılmasına izin vererek, savaş kendine zarar vermeden Müttefiklere yardımda bile bulunabilirdi.⁵³³

Saraçoğlu, bu açıklamayı “çok iyi” diyerek cevapladı. Bu sırada Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Sovyet Hükümeti İngiltere’nin umduğu gibi hareket etmezse ne yapacaklarını sormanın muhtemelen yararı olmayacağını düşündüğünü söyledi. Türkiye için, SSCB’nin İngiltere ile de

⁵³¹ Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950*, C. II, s. 164.

⁵³² PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, War Situation: Japanese Report On Views of the Vatican.

⁵³³ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

işbirliği yapmaları şartıyla işbirliği yapılabileceğini, Türkiye'nin her zaman ve hala İngiltere ile SSCB arasında bir bağ işlemi görmeyi arzu ettiğini belirtti. Bu düşüncelerin ardından Bakan, İngiliz ve Türk ilişkisi herhangi bir Sovyet hareketinden etkilenirse İngiliz Hükümeti'nin nasıl bir yol izleyeceğini sordu ve bir Sovyet emrivakisini kabul etmeye hazır olmadıklarını ifade etti.⁵³⁴

Başbakan, saldırganlara karşı birlikte hareket edileceği, saldırılan bir devlete karşı ortak bir savunma yapılacağı, cevabını verdi. Savaş sonrasında Almanya'nın durumuyla ilgilenirken erken bir barış yapılamayabileceğini ancak süreklilik arz eden bir ateşkes yapılabileceğini, Almanya gibi her saldırganın kesinlikle parçalanması gerektiğini belirtti. Sözlerine devam eden Başbakan Churchill, "Almanya parçalanabilir ancak Avrupa'nın düzenini yeniden inşa etmek için bazı yapıların kalması gerekiyor, Türkiye de bunun bir parçası olmalıdır. Türkiye'nin savaşta bitap düşme veya işgale uğrama tehlikesi olmadan saldırı yapabileceği bir dönem gelebilir. Ne şu an ne de Türkiye hazır olana kadar ona savaşa girme talebinde bulunamayız ancak zamanı geldiğinde Türkiye'ye kesin bir teklif sunma hakkına sahip olmalıyız" dediğinde Menemencioglu, açıklamanın son derece makul olduğunu söyledi.⁵³⁵

Başbakan Churchill, uçaklarının Türkiye'den Ploesti'ye geçişlerine izin istedikleri zamanın gelebileceğini, bunun için henüz zamanın gelmediğini, şu anın zamanlarının hazırlıklara ayrılması gerektiği söyledi ve devamında; İngiltere, Türkiye'ye ortak çıkarların aksine hareket etmeyi asla önermeyeceğini, ne zaman ve ne şekilde hareket edecekleri hususunda özgür olduklarına vurgu yaptı. Sözlerine Rusya'yla ilgili gelecekte bahsederek devam eden Başbakan Churchill, Rusya'nın büyük bir halk kitlesine sahip olduğunu, geleceği görmenin imkânsız olduğunu fakat Türkiye için en güvenilir durumun SSCB, İngiltere ve ABD ile iyi ilişkiler içinde kazananlar

⁵³⁴ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

⁵³⁵ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

konseyinde bir üyelik, olduğunu belirterek zamanı seçmeyi Türkiye'ye bıraktıklarını söyledi. Başbakan, hava güçlerinin İtalyan şehirlerini bombalamak için sıklıkla İsviçre üzerinden uçtuklarını söyleyerek sözlerine devam etti. İsviçrelilerin bunu protesto ettiklerini, Almanların kararsız kaldıklarını çünkü İsviçre'nin Almanların ilgi alanına girmediğini belirtti. Türk Dışişleri Bakanı da İsviçre'nin coğrafi konumunun farklı olduğuna dikkat çekti.⁵³⁶

Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin son 3,5 yıldır teçhizat gönderilmesini istediğini, ABD ve İngiltere'nin malzeme sevkiyatını hızlandırmaya karar verdiklerini ancak ödeme konusunda hiç konuşulmadığına dikkat çekti. İngiltere ve ABD'nin ödeme istemeden destek olmalarının Türkiye'yi güçlendirmek istemesinden kaynaklandığını anladıklarını fakat bu güçlendirmenin temel amacının ne olduğunu sordu.

Başbakan Churchill, “amacımız üç bölümden oluşuyor” dedi. Amaçlarını sıraladı. İlk amaç, Alman saldırısına karşı Türkiye'nin savunma gücünü arttırmaktı. Fakat Almanya, şu anda eski gücünü kaybetmiş olduğundan bunun önemi azalmıştır. İkinci amaç, çok sayıda gücün bir araya getirilmesi istenmesiydi. Son olarak da fırsat olur, tehlikeli ve maliyetli olmazsa Türkiye, Bulgaristan ile Balkanlar'a girecek ve çekilen Alman ordusunun üzerine gidecekti. Bu sırada Türkiye'nin yardım edilecek durumda olması istenmişti. Açıklamaların ardından Başbakan, taahhüt ve imkânsız şeyler istemediklerini eklemiştir.⁵³⁷

Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakanın söylediklerinin tamamının İngiltere'nin sağladığı güvencenin bir kanıtı olarak gördüğünü belirtti. Başbakan Churchill, “Türkiye'ye tedarik ettiğimiz silahların hiçbir zaman Müttefiklere karşı kullanılmayacağından eminim”, dedi ve “Dikkatimizi bir

⁵³⁶ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

⁵³⁷ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

bariyer görevinde olan Türkiye'nin konumuna verdik" şeklinde devam ettiğinde Türk yetkililerin hepsi açıklamayı onayladı.⁵³⁸

Menemencioğlu, "Başbakan Churchill'in Türkiye'nin güvenliği için en iyi garantinin kazananların yanında olmasıdır" cümlesine dikkat çekti. "Eğer Türkiye, İngiltere'ye bağlı ve Müttefiklere yardım etmek için elinden geleni yapmışsa, SSCB'nin Müttefiklerle işbirliği yapma olasılığı daha yüksektir. Uygun şartların oluşması halinde Türkiye'nin savaşa girmesi, mevcut durumda bir değişiklik yaratmayacaktır." dedi. "Ancak Rusya Müttefiklere işbirliği yapmaz ve Türkiye Müttefiklerle hareket ederse Türkiye'nin güvenliği nasıl arttırılacak?" sorusunu yöneltti.⁵³⁹

Başbakan Churchill, "Bizim yanımızda gerçekleşecek bir Türk girişimi, Türkiye'yi Büyük Güçlerin yanına çekecek; Türkiye, İngiltere ve ABD'yle birlikte hareket edecek, bu güçler de onu güvence altına alacaktır. Bu şartlarda SSCB mecburen bize katılacaktır. İşbirliğini hep birlikte yapmalıyız. SSCB'nin bize katılması, Türkiye'ye saldırmayacağını mutlak garantisidir. Eğer SSCB, hiçbir sebep yokken Türkiye'ye saldırırsa konuşmuş olduğumuz uluslararası cemiyet Türkiye'nin yanında olacak ve mevcut savaştan sonraki teminatlar çok daha sert olacaktır. Sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda tüm Avrupa'yı kapsayacaktır. SSCB, Almanya gibi davranacak olursa da dostumuz olmayacaktır" demiş ve Rusya'ya karşı hep birlikte olunacağını, bu durumu Stalin'e dile getirmekten çekinmeyeceğini eklemiştir. Molotof Baltık Devletleri'nin SSCB eyaleti olarak görülmesi için bir antlaşma istediğinde bunun olmayacağını ifade ettiklerini çünkü toprak düzenlemelerinin savaştan sonra halledilmesi için ertelendiğini ve bireylerin geleceklerini özgürce tayin etme hakkının saklı tutulmasını istediklerini, açıklamıştı. Molotof tarafından önerilen antlaşma yerine 20 yıllığına Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın önerildiğini ve SSCB'nin bu sonuçtan oldukça çok memnun olduğunu ekledi. Başbakan Churchill, antlaşmanın

⁵³⁸ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

⁵³⁹ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

sürdürüleceği fikrindeydi çünkü şimdiye dek Ruslar, hiçbir anlaşmayı ihlal etmemişlerdi.⁵⁴⁰

Cumhurbaşkanı İnönü, İngiltere'nin diğer devletlere göre savaştan daha az yıpranmış olmasının ve savaştan sonra çok güçlü bir şekilde ortaya çıkmasının gerekliliğine ve dünyanın güvenliğinin İngiltere'nin ortaya çıkışına bağlı olduğuna vurgu yaptı. Başbakan Churchill, savaşla tükenmediklerini aksine savaşla güçlendiklerini ve tüm savaşlara güçsüz başlayıp güçlü bitirdiklerini söyledi.

Cumhurbaşkanı, “açıklık getirmek istediğimiz bir nokta var şöyle ki Türkiye, İngiltere ve SSCB arasında hiçbir şekilde sorun yaratma çabasında değildir. Uzun bir süredir de SSCB ile iyi ilişkiler içerisindeyiz. Rusların bizden şüphelenmelerine sebep olacak herhangi bir şey yapmaktan kaçınmanın gerekli olduğunu düşünmekteyim. Duruma tarafsız bakılmalıdır. Türkiye, SSCB'ye göre İngiltere ile daha dostane ilişkiler içerisindeyiz. Şuan ki oturma ortamında Sovyetlerle ilgili her şeyi söyledik, konuşulanlar burada kalmalı ve asla buradan dışarıya çıkmamalıdır. Bundan emin olmalıyız.” dedi. Kesinlikle gizli konuşuyordu. SSCB'ye neden güvenmediğini de sebeplerle anlattı. Sebeplerin ilki, Türk-İngiliz paktı sırasında Sovyetlere danışılmış ve Sovyet Hükümeti paktı onaylamayı reddetmişti. Türkiye'nin İngiltere ile ittifak yapması halinde SSCB Hükümeti, Türkiye'yle ilişkisini daha fazla sürdürmeyeceğini açıklamıştı. İkincisi, Fransa düştükten sonra Almanya, Molotof'u Berlin'e davet etmiş ve SSCB tutumunu tamamen değiştirmişti. Son olarak da 1940 Kasım'ında Soboleff'in Sofya'yı ziyareti sırasında, Bulgar Hükümeti'ne Karşılıklı Yardım Anlaşması yapılması önerilmişti. SSCB Hükümeti bu anlaşmaya katılmak istemesiyle anlaşma, 3'lü Pakt halini getirilmişti. Türkiye, İngiltere'nin SSCB politikasını tam bir anlayışla karşıladığını yine de ihtiyatlı olmak için her türlü sebebe sahip olduğunu vurguladı.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

⁵⁴¹ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

Başbakan Churchill, SSCB'nin Atlantik Bildirisi'ni imzaladığını ve dünya güçleri arasında onurlu bir yere sahip olmayı kesinlikle istediklerini fark ettiğini ancak SSCB'nin Atlantik Bildirisi'ni eskiden Rusya'ya ait olan SSCB topraklarından ihraç edilme anlamına gelmediği şeklinde yorumladığını belirtti. Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin güçlü ve ayakta kalmasının yanında gücünü veya çıkarlarını riske atmalarını isteyip istemediklerini sordu. Başbakan Churchill, Türkiye'nin kesinlikle risk almasını istemediklerini fakat güçlü kalmasını istediklerini söyledi. Majesteleri Hükümeti'nin teminat vermeye hazır olduğunu ve Rusya'nın aynı şeyi yapmaya teşvik edilebileceğini düşündüğünü, buna ek olarak tüm devletlerin güvenliğini sağlayacak uluslararası bir cemiyet oluşturulmasının arzu edildiğini belirtti. Sözlerine "ABD'nin bahsedilen uluslararası bir organizasyon için işbirliğine katılması umut ediliyor. İngiltere ve ABD'nin elindeki hava gücü, muazzam bir düzenin sağlanması konusundaki en büyük teminattır. Uluslararası organizasyonun yapısı askeri güce dayanacaktır. Türkiye, bunun içinde yer almalı ve bitap düşmemeli, kendisine ayrılan politikanın sonucu olarak zaferi kazananlardan ayrı düşmesine izin verilmemelidir. Gelecek muhtemelen kazanan ülkeler arasında kavgalara karşı ve anlayışa taraf olacaktır" şeklinde devam etti. Son olarak sormayı arzuladığı bir soru olduğunu belirtti ve Almanya'nın bu toplantıya tepkisinin ne olacağını sorarak sözü Cumhurbaşkanı İnönü'ye bıraktı.⁵⁴²

Cumhurbaşkanı İnönü bu soruya, "Cevap çok basit. Türkiye, her yerde silah ararken bu yoklukta bol silahı Majesteleri Hükümeti sağladı. Almanya ne söyleyebilir? Ne silah verebilecek ne de Türkiye'ye saldırabilecek yeterli güçleri var. Bir ya da iki aylık dönemde Türkiye, yeterli silaha sahip olurken SSCB'deki durum da istikrara kavuşacaktır" şeklinde cevap verir. Başbakan Churchill bu açıklamaya, durumun istikrara kavuştuğunu hatta kesin sonucuna ulaşmasının da mümkün olabileceği karşılığını verince

⁵⁴² PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

Cumhurbaşkanı İnönü, Almanların başka bir yerde kullanılmak üzere daha fazla yedek kuvveti olabileceğine dikkat çeker.⁵⁴³

Başbakan Churchill ile Cumhurbaşkanı İnönü arasında karşılıklı olarak geçen bu diyalogdan sonra Başbakan Churchill, görüşmenin sona ermesinin ardından bir bildiri hazırlanmasının gerekliliğinden bahseder. Bildiride Türkiye'nin genel savunma mukavemetinin artırılmasıyla ilgili fikirlerin yer almasının uygun olacağına belirtir. Bunun karşılığında Menemencioğlu da bildiride, Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikasının genel olarak kabul görüldüğü ifadesinin yer almasını, Türkiye'nin kendisini savunması için silahlandırılarak güçlendirilmesi gerektiği ve savaşın sona ermesinin ardından uluslararası barış organizasyonunun kurulacağı gibi konuların yer almasını önerir. Son olarak bildirinin, özel bir garanti teklif edildiği eklenerek bitirilebileceğini, ekler. Tebliğ konusunda kesin karara varılamadığı için müzakere edilmek üzere daha sonraya bırakılmıştı. Aynı zamanda, Başbakan Churchill'in bahsettiği Avrupa Güvenlik Teşkilatı konusunda daha fazla müzakere yapılması gerektiği kararlaştırılmıştı.⁵⁴⁴

3.3.3. Heyetler Arası Askeri Toplantı 30 Ocak 1943

Yine 30 Ocak 1943 tarihli Cumartesi günü gerçekleşen son toplantıya Genelkurmay Başkanı General Alan Brooke, İran ve Irak Başkomutanı H. Maitland Wilson, Ortadoğu Başkomutanı General H. Alexander, Ortadoğu Yerel Yöneticisi Korgeneral Wilfrid Lindsell, Ortadoğu Hava Kuvvetleri Mareşali R. M. Drummond, Ankara'daki Askeri Ataşe Hava Kuvvetleri Generali, A.C. Arnold, Ankara Hava Kuvvetleri Ataşesi Tümgeneral R.A. George, Akdeniz Başkomutanı J.G. Dundas ile Grup Kaptanı E.C. Hudleston İngiliz; Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Genel Sekreter Yardımcısı Tam Yetkili Bakan M. Feridun Erkin, Türk Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Müşaviri Tuğgeneral Şefik

⁵⁴³ PRO, PREM, 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM, 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

⁵⁴⁴ PRO, PREM 446/3, Adana Conference, February 1943. PRO, PREM 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı Operasyon Bölümü Başkanı Albay Kayabalı Türk tarafını temsil etmişti.

İlk konu Kara Kuvvetlerine sağlanacak teçhizatın neler olduğuydu.

Sözü ilk olarak Alan Brooke almış ve görüşme başlamıştı. Başbakanın askeri problemle ilgili iki konuya dikkat çektiğini belirtir. Bunlardan ilki Türk ordusu için teçhizat sağlanması, ikincisi Türk kuvvetlerinin İngiliz birimleri tarafından takviye edilmesi için plan hazırlanmasıydı. Hâlihazırda teslim edilmiş, yolda veya kararlaştırılmış olup gönderilmeyi bekleyen teçhizat listesiyle ilgili olarak konuşmanın gereksiz olduğunu düşünüyordu. Bu konular geçmişte kalmıştı. Buradaki sorun, gelecekteki taleplerin hızlandırılması ve İngiltere'nin Türkiye'ye uzman ve teknisyenlerin eğitiminde nasıl yardımcı olabileceğinin belirlenmesi, nakliyat ve diğer imkânların geliştirilmesi olduğunu belirtti. Bu konferansta daha fazla detaya inmenin gerekli olmadığını ifade eden Genelkurmay Başkanı, öncelik sırasına göre belirlenen teçhizatın türlerinin ne olduğunu öğrenmek için sözü Mareşal'e bırakır.

Mareşal Çakmak, bunun üzerine askeri listelerdeki bazı malzemelere atıfta bulunur ve Türk ordusunun belirlenen ihtiyaçlarının aşağıdaki gibi olduğunu açıklar. Bunlar; ağır ve hafif tanklar, kendinden ateşlenen toplar, saha, dağ (cebel) ve orta çaplı top (hem silah hem de hava topları), uçak ve tanka karşı kullanılabilen çok amaçlı toplar (ağır ve hafif), 50 mm veya daha büyük tanksavar topları, el bombaları, tanksavar mayını ile tüfekler ve yarı otomatik tüfeklerdir.

Bu listeye ek olarak motorlu arazi araçları, her türlü yükü taşıyan araçlar, atölyeler, hafif ve ağır kamyonlar, traktörler, köprü teçhizatları ve atölyeleri genişletmek için malzemeler Türkiye'nin acil olan ihtiyaçlarıdır, dedi.

Sör Alan Brooke, çeşitli teçhizat türlerinden istenenleri gösterecek şekilde liste hazırlanması durumunda bu listenin derhal inceleceğini söyledi. Elbette ki bu ekipmanın çoğunun hâlâ bol durumda olmadığını, hem ABD hem de Londra'daki üretimin askeri duruma göre en iyi avantajlı şekilde

belirlenmesi gerektiğini, Mareşal'in bu durumu anlayışla karşılayacağını belirterek Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu malzemelerin çok olumlu bir yaklaşımla inceleneceğine vurgu yaptı. Türkiye'nin büyük miktarda teçhizat almalarında nakliyat güçlüklerinin bir engel yaratıp yaratmayacağını, sordu.

Mareşal Çakmak, demiryolu kapasitesini arttırmak için ilave lokomotif, kömür ve benzine ihtiyaç olduğunu, Türk bayrağı altında ilerleyecek olan gemilerin son derece yarar sağlayacağını ve hala tank taşıma kapasitesine sahip gemilerinin olmadığı, cevabını verdi.

Konuyla alakalı açıklamada bulunan Sör Wilfrid Lindsell, şu an 10 lokomotif ve 140 vagonun Türkiye'ye ulaştırılmak üzere hazır olduğunu ve tankların gemilerle değil de trenlerle ulaştırılmasının daha iyi olacağını belirtti.

Yapılan görüşmeler sonrasında Mareşal Çakmak, talep edilen ancak tedarik edilmeyen ekipmanların listesini, şuan için talep edilen diğer ekipman listesini hazırlamayı ve malzemeleri öncelik sırasına göre sınıflandırmayı kabul etti.

Ardından Hava Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının görüşülmesine geçildi.

Hava Mareşali Drummond, "Türk Hava Kuvvetleri'nin tüm gereksinimleri zaten biliniyor" dedi.

Tuğgeneral Şefik Çakmak, "onayladı, ancak şu ana kadar çok az sayıda uçağın tedarik edildiğini söyledi. Türkiye, 500 savaş uçağına ihtiyaç duyuyorken bugüne kadar sadece 40 Tomahawk (seyir uçağı) ve 20 Hurricane II (avcı uçağı) tedarik edildi" dedi.

Açıklama üzerine Hava Mareşali Drummond, 20 tane daha Hurricane II ile 20 Bisleys uçağının tedarik edilmesi için talimat aldığını söyledi. Türkiye'nin sadece ek birlikler kurmak için değil mevcut filolarını da yeniden düzenlemek için uçak almak istediklerinin fakında olduklarını belirtti.

Yapılan görüşmelerden sonra, Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu hava kuvvetleri malzeme listesinin, Kara Kuvvetlerine benzer bir şekilde sağlanması hususunda anlaştılar.

Son olarak da Deniz Kuvvetleri görüldü.

Tuğamiral Dundas, ticari gemi ihtiyacı hariç Türkiye'nin deniz gücüne yönelik ihtiyaçlarının bilindiğini, ihtiyaç duyulması muhtemel olan ticaret gemilerinin tür ve tonajlarını neler olduğunun bilinmesi gerektiğini söyledi.

Bu bilginin sağlanması hususunda anlaştılar.

Tuğamiral Dundas, Türk gemilerinin Mısır limanlarına gitmesinin istendiğini, bunun ulaşım sorununu büyük ölçüde kolaylaştıracağını ve Türk bayrağıyla seyredecek gemi teslimatı için bunun şart koşulmasının düşünüldüğünü açıkladı.

Mali düzenlemelerin ne şekilde yapılacağı konusunda Mareşal Çakmak, şu anda talep edilen ekipmanın tedarikinin mevcut İngiliz kredisine mi gireceğini yoksa başka mali bir düzenleme mi yapılacağını sordu.

Sör Alan Brooke, konunun mali boyutuyla hiçbir ilgisi olmadığını, bu konunun işin uzmanlarına sorularak gerekli cevabın verileceğini söyledi.

Teknik desteğin sağlanmasına ilişkin Sör Alan Brooke, modern araç gereçlerin teknik bakımı için yüksek standardın önemine dikkat çekti ve bu konuda nasıl bir destek istediklerini sordu.

General Arnold, sürüş ve bakım kursları ile telsiz-telgraf kursları için gerekli yardımların zaten verildiğini, tamir yardımlarının da başlamak üzere olduğunu söyledi. Pek çok teknisyene ihtiyaç olduğunu örneğin, zırhlı tümen için 900 teknik uzmana ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekti.

Mareşal Çakmak, bu konuda hemen cevap veremeyeceğini ancak teknisyen tedarikinin malzeme tedarikine ayak uydurması gerektiğini belirtti.

Sör Alan Brooke, "eğitimci teknisyenler için gereken süre göz önüne alındığında, bunların malzemenin tedarikinden önce gelmeleri gereklidir. Kendi deneyimlerimiz, savaşın ilk başlarında, destek sıkıntısı tahmin ettiğimizden çok daha fazlaydı ve bizim açımızdan arayı kapatmak oldukça zor oldu. Türk subaylarının İngiliz zırhlı birliğinde inceleme yapmaları ve

sorunun yerinde görebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Onları aramızda görmekten büyük mutluluk duyarız⁵⁴⁵.” dedi.

Mareşal Çakmak, bu öneriden kesinlikle yararlanacaklarını söyledi.

Savaş sırasında İngiliz birliklerinin Türkiye’ye ne şekilde takviye edileceği konusunda Sör Alan Brooke: “Başbakan’ın çalışmayı önerdiği ikinci konu, Türkiye’nin savaşa girmesi durumunda, Türk kuvvetlerinin İngiliz birlikleriyle takviye edilmesidir. Ne tür bir takviye Türkiye için önemlidir ve takviye kuvvetlerine ulaşım imkânı hangi güçte sağlanabilecektir? Takviyeler, ya hava filoları ya uzman ordu birlikleri ya da zırhlı birlikler şeklinde yapılacaktır. Yoğunluğa sebep olacak hafif uçakları göndermeyi planlamıyoruz çünkü hayati öneme sahip olan hava kuvvetlerinin teknik bakımını aksatabilir. Bazı uçaksavar topçuları ile birlikte 25 hava filosunun gönderilmesi için plan yapıldı. Bazı hava alanları hazırlandı. Bazılarının genişletilmesi gerektiği düşünülüyor”, dedi.⁵⁴⁶

Tuğgeneral Şefik Çakmak, alanların genişletilmesine devam edildiğini belirtti ve filo sayısının artırılıp arttırılmayacağını sordu.

Sör Alan Brooke, bu soruyu ulaşım imkânlarının geliştirilmesi şartıyla sayının artırılabilceğini şeklinde cevapladı. Cevap üzerine Mareşal Çakmak, şuan yapım aşamasında olan yolların ilave desteğin taşınması için kullanılabileceğini ifade etti.

Sör Wilfrid Lindsell, yolların henüz hazır olmadığına dikkat çekti. “Dahası, Türk ordusu ve Türk sivil nüfusunun ihtiyaçları bilinmemektedir. Takviye durumu kararlaştırılmadan önce çeşitli savunma gereksinimleri hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılması gerekli olacaktır.” dedi.

⁵⁴⁵ Bu teklif üzerine zırhlı tümen, tugay, alay ve tabur komutanlarından oluşan bir heyet, İngiliz zırhlı kıtalarında incelemelerde bulunacaktı. Tunus cephesini ziyaret etmek ve tetkik etmek üzere de bir komuta heyeti oluşturulacaktı. Her iki heyet Mısır’a gidecekti. Ancak heyetlerin ne zaman yola çıkacağı ve hangi yolu kullanmaları gerektiği konusunda Türk yetkililer Ortadoğu’da bulunan İngiliz karargâhından bilgi istenmişti. Bu doğrultuda İngiliz Askeri Ataşesi Arnold’a 12 Şubat 1943’te bir telgraf gönderilmişti. ATASE, İDH, 1-102.

⁵⁴⁶ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

Mareşal Çakmak, eğer ulaşım sıkıntısı olmazsa maksimum ne kadar destek gönderebileceklerini sordu.

Sör Alan Brooke, 4 veya 5 tanksavar topçu alayı ile 4 veya 5 uçaksavar topçu alayı gönderilebileceğini söyledi. Ayrıca 2 zırhlı birliğin güçlü Kraliyet Hava Kuvvetlerinin desteğine ek olarak hazırды. Bununla birlikte hem zırhlı hem de Kraliyet Hava Kuvvetleri filolarının nakledilmesi ve bakımının yapılması kesinlikle mümkün değildi. Seçim yapmak gerekiyordu. 2 zırhlı birliğin bakımı yaklaşık 45 filo ile eşdeğeri.

Mareşal Çakmak, Kraliyet Hava Kuvvetleri filosunun ilk ihtiyaçlardan olduğunu söyledi. Ayrıca 2 ya da 3 İngiliz subayının ulaşım hatlarına yönelik incelemelerde bulunmak ve bunların nasıl arttırılabileceğini araştırmak üzere mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya gelmelerinin uygun olacağını ifade etti. Böyle bir çalışma yapılır ve plan hazırlandığı takdirde çalışmada bunun mümkün olduğunu gösterirse İngilizlerin bu tür destekleri göndermeye hazır olup olmayacaklarını sordu.

Sör Alan Brooke, İngilizlerin niyetinin tam olarak bu olduğunu, söz konusu olan birliklerin en kısa sürede intikal etmeleri için uygun pozisyonlara yerleştirileceğini, planın hangi kuvvetlerin intikal ettirilip bakımlarının yapılabileceğini ay ay gösterecek şekilde yapılması gerektiğini belirterek, konuşmasını sonlandırdı. Ardından oturuma son verildi.⁵⁴⁷

3.3.4. Heyetler Arası Siyasi Toplantı 31 Ocak 1943

31 Ocak 1943, Pazar günü saat 11.30 gerçekleşen toplantıda İngilizler adına; Başbakan Churchill, Dışişleri Müsteşarı Alexander Cadogan, Ankara Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen; Türkler adına, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu katılmışlardı.

Başbakan Churchill tarafından yapılan incelemeye cevaben, Cumhurbaşkanı İnönü, “önceki gün yapılan görüşmeler sırasında özel bir

⁵⁴⁷ PRO, CAB 66/34/14, Adana Conference, February 1943.

sorum yok ve umarım Başbakan elde ettiği sonuçlardan sonra halinden memnun olarak Türkiye'den ayrılır," dedi.⁵⁴⁸

Başbakan Churchill bu temenninin ardından son toplantıdan bu yana bir kopyasını Cumhurbaşkanı'na vermek üzere fikirlerini netleştiren bir belge hazırladığını açıklamıştı. Belge savaş sonrası güvenliği içeren bir muhtıra mahiyetinde olup aşağıdaki maddeleri içermektedir:

1. Üç büyük güç İngiltere, ABD ve SSCB liderliğindeki Birleşmiş Milletler; Almanya ve İtalya'nın kayıtsız şartsız teslimiyetini sağladıktan sonra İngiltere ve ABD tüm gücünü Japonya'ya çevirecek, onu cezalandırmak ve teslimiyetini sağlamak için harcayacaktır.
2. Bununla ilgili bir anlaşma girişiminde bulunulmadığı halde SSCB'nin İngiltere ve ABD'ye katılması muhtemel görünmektedir.
3. Japonya'ya karşı savaşın son aşamaları devam ederken galip güçlerin Barış Konferansı muhtemelen Avrupa'da olacaktır. Bu konferansta, mağlup saldırgan ülkeler talimatlarını galip ülkelere alacaklardır. Bu talimatların amacı, Avrupa'da bir nesilde iki korkunç savaşa sebep olanların yeniden saldırmalarını engelleyecek en etkili şekilde tedbirleri alarak savaşmalarını önlemektir. Bunun için, mümkün olduğunca savaşa sebebiyet veren devletlerin tamamen silahsızlanmasına çalışılacaktır. Diğer yandan, devletin işlediği suç halkına yüklenmeyecek ve halkın yaşam hakkı elinden alınmayacaktır.
4. İtiraf etmeliyim ki geçen seferde olduğu gibi savaşı kaybedenlerden savaş tazminatı almak mümkün görünmüyor. Bundan dolayı yıkılan ve açlık çeken Avrupa'nın inşası için kazananlardan yardım talep edilecektir. Özellikle savaştan büyük yara alan Sovyet halkının ekonomik hayatını canlandırma çalışmalarına her türlü yolla destek verilecektir. Önceki deneyimler ve alınan dersler göz önünde bulundurulduğunda ekonomik yapılandırma ve iyileştirmenin, uzun yıllar boyunca süreceği ve enerjinin tamamının bu işe harcanacağı olasıdır.

⁵⁴⁸ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

5. SSCB, Atlantik Bildirisi'ne bağı olarak İngiltere ile iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmesini gerektiren bir antlaşma imzalamıştır. Anlaşma, 20 yıllıktır. Bu antlaşma ve Atlantik Bildirisiyle, iki ülke toprak kazanımları fikrinden vazgeçmişlerdir. SSCB, şüphesiz bunu, Almanya tarafından saldırıya uğramadan önce 1941 Haziran'ındaki sınırlarını talep etme (Polonya üzerinde varılan anlaşmaya dayanarak) hakkı olarak görmektedir.

6. Birleşmiş Milletlere üye devletlerin liderleri, barışın korunması için özgürlük ve adalet kavramları ile refah seviyesinin yeniden yükseltilmesi amacına dayalı bir dünya düzeni kurma amacına sahiptirler. Bu organizasyonun bir parçası olarak Avrupa Hükümeti mekanizması kurulacak, eski Milletler Cemiyeti'nin ruhuna vücut verecek ancak zayıflıklarına tabi olmayacaktır. İttifakın, sadece Avrupa ve Küçük Asya uluslarını değil, aynı zamanda bir İskandinav, bir Tuna ve bir Balkan Bloğu'nun yer aldığı daha küçük devletleri de kapsamı planlanmaktadır. Benzer bir oluşum farklı üyelerle Uzak Doğu'da oluşturulacaktır. Tüm oluşumu bir arada tutacak şey, galip güçlerin bir yandan suçlu devletleri tamamen silahsızlandırmaya çalışırken bir yandan da başta hava olmak üzere silahlanmaya devam etme niyetinde olmalarıdır. Tabii ki hiç kimse zafer kazananların tekrar savaşmayacağını veya ABD'nin Avrupa'dan tekrar çekilmeyeceğinin kesin bir şekilde garantisi veremez. Çekilen acılar sonucu kazanılan deneyimlerden çıkarılan kesin sonuç; üçüncü kez yapılacak bir mücadelenin insanlığın kültürünü, zenginliğini ve medeniyetini bitirecek, onları ilkel bir yaşam seviyesine indirecek olmasıdır. Galip devletlerin çabası, saygın birlikteliğin sürdürülmesi için fedakârlık yaparak ve kendine hakim olarak insanlık tarihinde onurlu bir isimle anılmaktır. İngiltere, herhangi bir devletin saldırgan tavrına karşı koyacak bir organizasyon için olağanüstü bir çaba gösterecektir. Savaş eğiliminde olan saldırgan tavırların savaşa dönüşmeden önce bu işte ABD'nin İngiltere ile işbirliği yapacağını, hatta gücü ve kudretiyle dünya liderliğini üstleneceğine inanılmaktadır.

7. Savaş sonrası dönemde Türkiye için en büyük güven, savaşan ve savaş kazanan ABD, SSCB ve İngiltere ile aynı safta olmakla sağlanacaktır. Bu şekilde tamamen dostça ve güven içinde bir başlangıç

yapılacak, yeni birliktelik güçlü ordularla birlikte savaş meydanında bulunanların iyi niyet ve dostluğu etrafında gelişecektir.

8. Türkiye, hala çok güçlü olan Nazi saldırısıyla ya da Balkanlar'daki anarşinin tamamının önlenmesine yardımcı olmak için müdahale etmesi gerektiğinde savaşa girebilir. Aynı zamanda modern Türkiye'nin düşüncelerini oldukça büyük bir anlayışla şekillendirilen Atlantik Bildirisi'nde ifadesini bulması, yeni nesiller tarafından savunulacak ve savaşılacak geniş kapsamlı fikirlerle uyuşması onu savaşa sokabilir.

9. Bu nedenle, Türkiye'nin savaşan bir konuma gelebileceğini hesaba katmalıyız. Askeri ve teknik kısım; Mareşal Çakmak, General Brooke, Alexander ve Wilson ile diğer üst düzey teknik yetkililerin sorumluluğundadır. Siyasi durum da önemlidir. Saldırı olmadıkça savaşa girmek Türkiye için hata olabilir. Savaşa girmek onu felakete sürükleyecekse de müttefiki İngiltere, bu koşullar altında onun savaşa girmesini şimdiye kadar ne talep etmiş ne de talep edecektir.⁵⁴⁹ Ancak Türkiye'nin savunma gücü önlemler alınarak artırılır, Nazi Almanya'sının gücü zayıflar ve Naziler daha gerilere çekilir, Bulgaristan'da büyük tümenler yer alır, Transilvanya için Romen ve Macarlar arasında şiddetli kavgalar meydana gelir veya Almanya ile İtalya zorbalığına Yugoslavya ve Yunanistan direnirse Türkiye tüm bu gerekçeler veya herhangi birisi yüzünden bir rol üstlenmeli ve kazanların konseyinde yerini almalıdır.

10. İlk olarak Türkiye, ABD'nin savaşa girmesinden önce İngiltere'ye karşı olan tutumunda gösterdiği tarafsızlık ya da aktif savaşmama şeklindeki tutuma bezer bir tavır içinde olabilir. Bu durumda Romen petrol kuyularının, operasyonlarını Türk hava sahasından yürüten veya burada yakıt ikmali yapan İngiliz ve Amerikan uçaklarının saldırılarıyla imha edilmesi Almanya'nın petrol sıkıntısı çekmesine ve savaşın kısılmasına etki edebilir. Aynı şekilde Türk hava üslerinin ve ikmal

⁵⁴⁹ Churchill, yaptığı ziyaretlerle ilgili olarak 11 Şubat'ta yaptığı konuşmasında "Türkiye'den bir şey istemediklerini onları tehlikeye sokmanın kendilerini tehlikeye atmak olduğunu, Türkiye'yi herhangi bir saldırıya karşı korumak adına Amerika ile birlikte malzeme sevkiyatı yaptıklarını" ifade etti. Bir kez daha amaçlarının Türkiye'yi güçlendirmek olduğunu ve Adana Görüşmeleri'nin bu çerçevede yapıldığını açıklayan Churchill'in nutku 13 Şubat'ta Türkiye'ye gönderilmiştir. BCA, 30.10.0.0.235.588.3.

noktalarının Müttefik Devletlere tahsis edilmesi Oniki Ada'ya ardından Girit'e saldırması için İngiltere'ye büyük bir destek sağlayabilir. Her halükarda yardım etsek de etmesek de General Wilson konuyla ilgili bu sene hazırlık yapacaktır. Büyük önem taşıyan bir diğer konu, Boğazların Müttefiklere açılması ve Mihver devletlere kapatılmasıdır. Bu madde ile Türkiye, sert bir şekilde sürdürdüğü tarafsızlığından vazgeçecek ve açıkça Müttefik Devletler tarafında yer alacaktır. Ancak bunu yaparken Alman ve Bulgarlara karşı saldırgan bir tavır içine girmeyecektir çünkü bu milletler, Türkiye'nin taraflı tutumu karşısında başka bir düşmanlığı tahrik etmek istemeyeceklerinden bu duruma katlanacaklardır.

11. Yine de durumu en ince ayrıntılarına kadar değerlendirirken Türkiye'nin tamamen savaşa girdiğini ve Türk ordusunun bir yandan SSCB ile yan yana kuzeyde Balkanlara, bir yandan da güneye doğru İngilizlerle ilerleme ihtimalini göz ardı edemeyiz. Bu nedenle Türkiye, ya doğrudan doğruya ya da kendi tutumundan dolayı saldırıya maruz kalırsa müttefiklerinin tamamından azami yardımı alacaktır. Ayrıca ek riskler almadan önce savaştan sonra topraklarına ve haklarına ilişkin kesin garantiler elde etmeye çalışması onun açısından doğru olacaktır. İngiltere diğer müttefiklerinden bağımsız olarak yapacağı bir anlaşmayla bu garantiyi vermeye hazır olacaktır. Ayrıca bu garantileri verme konusunda İngiltere, Rusya ile birleşmeye de hazırdır. Rusya'nın, Türkiye'nin aktif olarak savaşa girmesiyle ilgili garantileri kapsayacak bir antlaşmayı bağımsız ya da İngiltere'yle birlikte yapmak isteyeceğine inanılmaktadır. Başbakan Churchill, Başkan Roosevelt'in böyle anlaşmalara memnuniyetle katılacağına ve Müttefik Devletlerin bu amaca yönelik olarak Barış Anlaşması'nda tüm ağırlığını koyacağına kesin şekilde bakılmaktadır. Aynı zamanda, Birleşik Devletler Anayasasının uzun Avrupa'da taahhütlerin uzamasına karşı çıkardığı zorluklar da göz ardı edilmemelidir. Bu anlaşmalar ve garantiler, kuşkusuz dünyadaki tüm devletleri saldırganlardan korumak içindir ki bizim asıl amacımız budur. Tanrı bize gerekli gücü ve bu yüce

görevi verirse bu mekanizmayı yaratmak başlıca amacımız ve kesin kararımızdır. ⁵⁵⁰

Başbakan, belgenin sadece kendi görüşlerini ifade ettiğini ve bununla ilgili Hükümeti'ne danışmadığını vurgulamış ve düşüncelerini aşamalar halinde açıklamıştı. Bunlardan ilki, Türkiye'nin güçlendirilmesidir. İkinci aşama, birkaç ay içinde düşman giderek güç kaybederken Türkiye'nin gücünü arttırmış olmasıydı. Dolayısıyla, Türkiye tarafsızlık hükümlerini daha özgürce değerlendirebilecek bir durum içinde olabilecekti. Bu durumu düşünmek ve karar vermek elbette Türkiye Cumhuriyeti'ne ait bir karardı. Fakat Türkiye'nin aklında Türk üslerinden gelen İngiliz ve Amerikan uçaklarının, Romen havaalanlarını bombalaması için verebileceği tesisler var mıydı ya da Oniki Ada'ya çıkarma yapılırsa Türkiye Müttefiklere destek verecek miydi ya da destek için boğazları Müttefik devletlere açık tutarken Mihver devletlere karşı kapatacak mıydı? Bunları yapmak savaşa girmek anlamına gelmiyordu. Almanya bunları görmezden gelmeyi tercih edebilirdi. Çünkü benzer şekilde ABD de kesin olarak savaşa katılmadan önce tarafsızlıkla alakalı olmayan bir dizi eyleme başvurduğunda bunları göz ardı edilmişti. Bu tür olayların içine girip risk almadan önce Türkiye çeşitli garantiler talep edebilirdi. Son aşama ise, Türkiye'nin tam anlamıyla savaşa girmesiydi. Başbakan Churchill, Türkiye'den herhangi bir taahhütte bulunmalarını istemediklerini ancak bu olasılıkları kabul etmenin ve herşeye hazır olmanın doğru olacağına, vurgu yapmıştı. Konuşmasını 24 Kasım 1942 tarihinde Stalin'e, Türkiye'nin durumuyla ilgili göndermiş olduğu telgrafı ve Stalin'in cevabını Cumhurbaşkanı İnönü'ye okuyarak sürdürdü. Bunların çok özel mesajlar olduğunu, Stalin'e ilişkilerin düzelmesi için ricada bulunduğunu ve aralarında kalmasını Cumhurbaşkanı İnönü'den özellikle rica etmişti. Cumhurbaşkanı'na tam olarak güvendiğini göstermek ve Stalin'in ne düşünüldüğünü Cumhurbaşkanı İnönü'nün açık bir şekilde görmesi için

⁵⁵⁰ Çok gizli şifreli olarak Başbakan Churchill'den Başbakan Yardımcısına Özel Kalem şeklinde 1 Şubat 1943 tarihinde gönderilen telgraf Sabah Düşünceleri olarak geçmiştir. Telgrafta savaş sonrası güvenliği içeren bilgiler yer almaktadır. PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 Şubat 1943. Aynı belge 18 Şubat 1943 tarihinde Moskova tarafından da alınmıştır. Gizli ve şifreli olarak gönderilmiştir. PRO, FO 181/977/28, Adana Conference, 18 February 1943.

bu mesajları açıkladığını söylemişti. Ardından Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü'ye tam olarak ne düşündüğünü sormuştu.⁵⁵¹

Cumhurbaşkanı İnönü, “Eğer ki Türkiye ile SSCB arasındaki ilişki geliştirilmek isteniyorsa şimdi bunun için tam zamanı” dedi. Başbakan Churchill, ardından yazmış olduğu belgeyi Cumhurbaşkanı İnönü'ye verdi ve Cumhurbaşkanı İnönü metni bir kez de kendisi okudu. Cumhurbaşkanı İnönü, belgeyi okumayı bitirdiğinde belgenin kendisi üzerinde büyük etki yarattığını ve hemen hemen her konuda hemfikir olduklarını belirtti. İlk okumada, tasarladığı tüm noktaları ve farklılıkları takdir etmek zordu ancak Türkiye'nin kendi bakış açısının hesaba katılması memnuniyet vericiydi. Başbakan kendisine duyulan güveni koruduğu ve süreç ilerledikçe istişarelerde bulunulursa her şeyin çok iyi olacağını, bir kriz dönemi yaşanacağını, Türkiye'nin dört ya da beş aylık sürecek olan bir dönemde güçlendirilmesi gerektiği ve bu süre zarfında Türk Hükümeti'nin durumunu yakından izleyeceğini ifade etti. Belgeler, geleceğe ilişkin gerçek birçok noktayı içermekteydi. Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin Avrupa için belirlenen çizgide teşkilatlanmasının uygun olacağı düşüncesindeydi.⁵⁵²

Başbakan Churchill, Avrupa meydanında temelde savaştan üç güç olduğunu, elbette katkıda bulunacak başka Müttefik güçlerin de var olduğunu, Türkiye'nin savaşa girmeye gönüllü olması durumunda dördüncü silahlı güç olacağını, böylece Türkiye'nin hak ettiği yeri alacağını ve dört galip devletten biri olarak nispeten zayıf düşmemiş şekilde Barış Konferansına katılmasının büyük bir fırsat olacağını, Türkiye'nin güvenliği için başarı şansının yüksek ve kendisine en iyi imkânların sunulduğunu ifade etmişti. Cumhurbaşkanı İnönü, bu düşüncelere tamamen katıldığı, cevabını vermişti.⁵⁵³

Başbakan Churchill, belgeyi Başkan Roosevelt'e gönderme niyetinde olduğunu ve Başkan Roosevelt'in kendi görüşlerini doğrudan Cumhurbaşkanı İnönü'ye belirtmekten çekinmeyeceğini söyledi. Bu

⁵⁵¹ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

⁵⁵² PRO, CAB 66/34/14, Adana Conference, February 1943.

⁵⁵³ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

görüşmeyle ilgili Stalin'e de genel bir bilgi vereceğini ekledi. Almanlar tarafından sorulursa Cumhurbaşkanı İnönü, İngiliz Hükümeti'nin kendilerinden herhangi bir talepte bulunmadıkları için herhangi bir taahhütte bulunmadığının söylemesini istemişti. Kendisi de parlamentoda benzer şekilde konuşacaktı. Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan'ın konuyu bu şekilde ele alarak istediği her şeyi elde edeceğini belirtti. Başbakan, Türkiye'nin bir felakete girmesini asla istemeyeceklerini, bir felaket olursa da bunun kendileri için de eşit derecede felaket olacağını söyledi.⁵⁵⁴

Bunun üzerine Saraçoğlu, Türk Hükümeti'nin İngiliz zaferini her zaman görmeyi istediklerini ve ellerinden gelen imkanlar dahilinde yardımcı olduklarını belirtti. Konuyla ilgili, Büyükelçi'yle sürekli bilgi alışverişinde oldukları örneğini verdi, Büyükelçi'nin de bu konuda kendisine katılacağını ekledi. Yardımlarına bu şekilde devam edeceklerini ancak boğazlarla ilgili önerilen durumda hemen karar almalarının mümkün olmadığını söyledi. Başbakan Churchill Saraçoğlu'na hitaben, herhangi bir durumda Türkiye'nin yersiz bir risk almasını istemediklerini ve Başkan Roosevelt'e bu belgeyi göndereceğini tekrarladı.⁵⁵⁵

Söz alan Cumhurbaşkanı İnönü, konuyu Sovyet-Japon ilişkilerine getirdi ve ilişkilerin ne durumda olduğunu sordu. Başbakan Churchill, Japonya'yı savaş dışı bırakma zamanı geldiğinde SSCB'nin bu olayın dışında olmak istemediği, cevabını verdi. Cumhurbaşkanı İnönü cevaba karşılık, Stalin'in bu anlamda herhangi bir vaatte bulunup bulunmadığını sorunca Başbakan Churchill, Stalin'den bunu yapmasını asla istemediklerini ama görüşlerinin beklentilerini karşıladığı cevabını verdi.⁵⁵⁶

Cumhurbaşkanı İnönü, Almanya hala yeterince güçlüyse herhangi bir tarafsızlık ihlaline karşı tedbirler alınacağını söyledi. Eğer ki Almanya, Türkiye'ye kendi politikasını dayatmak isterse Türkiye direnecekti. Elbette Almanya, Türkiye'nin Müttefiklerden silah desteği almasına karşı çıkacaktı ancak bu durumda, Türkiye'nin bunu yapmak için her türlü hakkı olduğu

⁵⁵⁴ PRO, CAB 66/34/14, Adana Conference, February 1943.

⁵⁵⁵ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

⁵⁵⁶ PRO, CAB 66/34/14, Adana Conference, February 1943.

bildirilecekti. Almanya Türkiye'ye saldırırsa elbette Türkiye direnecekti. Türkiye tarafsızlığını bozar ve Almanya bu duruma tepki göstermezse o zaman Türkiye, kendi kararlarını alabilecekti. Türkiye öncelikle gücünü arttırmalıydı. Mihver devletlerin durumu kötüleştiği kadar Müttefik Devletlerin durumu iyileşeceği için üzerinde düşünülecek çeşitli durumların ortaya çıkabileceğini belirtti. Açıklamadan sonra Saraçoğlu, “meselenin kilit noktası budur. Bu durumda karar Türk Hükümeti'ne bırakılmalıdır” dedi.⁵⁵⁷

Başbakan Churchill de bu konuda aynı fikre sahipti. Cumhurbaşkanı İnönü'den İspanya'nın durumunu düşüncelerini istedi. İspanya askeri açıdan oldukça zayıftı. Cebelitarık, Müttefikler için çok önemliydi hatta Kuzey Afrika'daki son operasyonda hayati bir öneme sahipti. Bu operasyonla bağlantılı olarak Cebelitarık'ta İspanya'nın tarafsızlığını tehlikeye atabilecek birçok şey yaptıklarını ve son günlerde Almanya'nın İspanya'da toprak kaybetmesini sağladıklarını, bu olayın şüphesiz ki Almanları oldukça kızdıracağını ifade ettikten sonra yine de bir şey olmadığına dikkat çekti.⁵⁵⁸

Türkiye'nin durumunun bir yıl öncesine göre oldukça farklı olduğunu vurgulayan Başbakan Churchill, İngiltere'nin Türkiye'yi hiçbir zaman düşüncesizce hareket etmeye sevk etmeyeceğini ve onu felakete sürükleyecek bir durumun oluşmasını istemediklerini belirtince Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan'ın kendisine tam olarak güvendiği takdirde her şeyin yoluna gireceği cevabını verdi.⁵⁵⁹

3.3.5. Heyetler Arası Askeri Toplantı 31 Ocak 1943

31 Ocak 1943 Pazar günü saat 11.45'te yapılan toplantıya İngilizlerden Genelkurmay Başkanı General Alan Brooke, İran ve Irak Orduları Başkomutanı H. Maitland Wilson, Ortadoğu Kuvvetleri Başkomutanı General H. Alexander, Ortadoğu'da Levazım İşleri Komutanı Korgeneral Wilfrid Lindsell, Ortadoğu Hava Kuvvetleri Mareşali R. M. Drummond, Ankara'daki Askeri Ataşe Hava Kuvvetleri Generali A.C. Arnold, Ankara

⁵⁵⁷ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

⁵⁵⁸ PRO, CAB 66/34/14, Adana Conference, February 1943.

⁵⁵⁹ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

Hava Kuvvetleri Ataşesi Tümgeneral R.A. George, Akdeniz Kuvvetleri Başkomutanı J.G. Dundas ve Grup Kaptanı E.C. Hudleston; Türkiye'den Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Genel Sekreter Yardımcısı Tam Yetkili Bakan M. Feridun Erkin, Türk Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Müşaviri Tuğgeneral Şefik Çakmak ile Genelkurmay Başkanlığı Operasyon Bölümü Başkanı Albay Kayabalı katılmışlardı.

İlk konu, kendinden ateşlenen toplardı. Sör Alan Brooke, 12 adet kendinden ateşlenen toplar ile 25 taşıma kapasiteli konuşlanma ve geri alma sisteminin Ortadoğu'dan derhal gönderileceğini ve sayılarının toplamda 48 olacağını belirterek Mareşal Çakmak'ı bilgilendirdi.

Mareşal Çakmak, bu teklifi takdir ettiğini söyledi.

Türk feribotlarından yararlanılması hakkında Sör Alan Brooke, Türkiye'ye tedarik edilen birçok özel feribotun şuan da Boğaziçi'nde olduğunu ve tam anlamıyla kullanılmadığını öğrendiğini, bu feribotların Mısır'dan Türk limanlarına savaş malzemelerinin sevki için kullanılmasının büyük fayda sağlayacağını belirtti.

Mareşal Çakmak, bu feribotların özel bir amaç için tutulduğunu eğer ki malzeme taşımak için kullanılacaksa acil bir durum olduğunda kullanılamayacağını söyledi. Bununla birlikte gemilerin önerildiği gibi kullanılıp kullanılmadığını inceleyeceğini ifade etti.⁵⁶⁰

Konu ele geçirilen savaş malzemesinin aktarılmasına geldi. Sör Alan Brooke, Alman ve İtalyan savaş malzemelerinin önemli bir kısmının Libya'da ele geçirildiğini ve İngilizler Türkiye'nin gereksinim duyduğu herhangi bir şeyi bu kaynaktan tedarik etmek için hazır olduklarını belirtti. Eğer Türkiye'nin elinde Alman ve İtalyanlardan ele geçirilen malzemeler varsa bu malzemelerden önemli yedek parça ve ilavelerin tedarik edilebileceğini söyledi. Mareşal Çakmak da Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu malzemeleri

⁵⁶⁰ PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap), 31 January 1943.

içeren listeye Alman ve İtalyan malzemesiyle ilgili bir liste ekleyeceğini ve bunun daha sonra İngilizler tarafından incelenebileceği açıklamasını yaptı.

Anlaşmaya varılan kararlara dair Sör Alan Brooke, bir önceki toplantıda (30 Ocak tarihli ilk askeri toplantı) kararlaştırılan konuların ışığında hazırlanmış olan taslak bildirinın çevirisinin kopyasını Mareşal'e teslim etti. Müzakereler esnasında bazı düzeltmeler önerilmiş ve bunlar karşılıklı kabul edilmişti.

Hava Mareşali Drummond, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda Kraliyet Hava Kuvvetleri filolarının gönderilmesine ilişkin operasyon planlarını tamamlamak amacıyla savaş durumunda Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı subayların şuan Türkiye'ye gönderilmelerinin mümkün olup olmadığını sordu. Bu planların hava alanlarının tahsisi, muharebe, telsizle yer belirleme ve hava saldırısı uyarısı sistemlerini kapsayacağını ekledi.

Mareşal Çakmak, bu öneriyi kabul etti ve kararlaştırılan hususlar bu doğrultuda ekleme yapıldı.

Aynı zamanda Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu savaş malzeme listelerinin mümkün olan en kısa zamanda İngiliz askeri yetkililerine iletilmek üzere İngiliz Büyükelçilik Ataşesine teslim edilmesi kararlaştırıldı. Sonuçlarla ilgili olarak her iki taraf mutabık oldu ve resmi olarak İngilizce metin kabul edildi.⁵⁶¹

Metinde 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da gerçekleştirilen İngiliz-Türk Askeri konferanslarında karara varılan hükümler yer almaktaydı. Bu hükümler:

1. Türk Askeri yetkilileri, Türk ordusu için gerekli olan Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerine ait olan malzeme listelerini İngiliz Askeri temsilcilerine bildireceklerdir. Listelerde talep edilen ancak henüz teslim edilmemiş olan araç ve gereçler ile yeni talepler yer alacaktı. Bunlar listelere her bir teçhizat, sınıfındaki kalemin öncelik sırasına göre eklenecektir. Bu listeler, temin

⁵⁶¹ PRO, CAB, 122/571, Satrap- Record of A Conference Held Near Adana, 31 January 1943.

edilmesi mümkün olan teçhizatın en kısa zamanda tedarik edilmesi amacıyla İngilizler tarafından incelenecektir.

2. İngiliz yetkililer, Türk bayrağı ile seyredecek ticaret gemilerinin temin edilme imkânının mümkün olup olmadığını araştıracaklardır. Bu gemiler, savaş malzemelerini ve diğer sevkiyatları Mısır limanlarından Türkiye'ye götürmek için kullanılacaklardır. Türk yetkililer, istedikleri gemilerin tip ve tonajını belirleyeceklerdir.

3. Türk ordusunun gücünü arttırmak için gerekli olan acil modern teçhizatları belirlemek üzere Türk Genelkurmay kadrosu bir plan hazırlayacak, bu plan Ortadoğu Genelkurmay Başkanlığı ile birlikte hayata geçirilecektir. İngiliz askeri makamları Türk personelinin İngiliz okullarında eğitilmesini ve Türk subaylarının zırhlı birlikler ile diğer özel birimlere alınmasını üstlenecek; Türk askeri makamlarına öneriler sunacaklardır. Tüm bu konular, Türk Genelkurmayı ve Ankara'daki İngiliz Elçilik Ataşeleri arasında doğrudan ele alınacaktır.

4. İngiliz kurmay subayları, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda ulaşım imkânları dahilinde İngilizlerin Türkiye'ye sağlayacağı desteğin şeklini ve miktarını Türk Genelkurmayı ile birlikte incelemek üzere hemen Ankara'ya geleceklerdir. Bu incelemenin görev tanımı; "İngiliz ve Türk subaylar Türkiye'nin savaşa dahil olması durumunda İngiliz kuvvetlerinin Türkiye'ye hareketi ve sonraki savunma durumu için bir plan hazırlayacaklar. Plan 1943 yılının her ayını ve bu kuvvetlerin nitelik ve büyüklüğünü gösterecektir" şeklinde belirlenmiş ve planın hazırlanabilmesi için gerçekleşmesi istenen hususlar dört noktada belirtilmiştir. Bunlar:

A. Türk ordu gücü ve sivil nüfusun gereksinimlerini göz önünde bulundurarak, kuvvetlerin taşınması için limanların, demiryollarının ve yolların mevcut kapasitesinin belirlenmesi,

B. Mevcut kapasitede nakliye araçlarının geliştirilmesine, malzemelerin depolanmasına, hava alanlarının kurulup geliştirilmesine ve teknik yardım ile malzeme temin edilmesine ilişkin olarak bir programla artış sağlanabilmesi,

C. Yukarıdaki II. maddede belirtilen programın gerçekleştirildiğini varsayıldığında bunun sonucunda yıl boyunca ay ay ortaya çıkacak kapasitenin belirlenmesi,

D. Sonuç olarak ortaya çıkan kapasite göz önüne alındığında sağlanacak olan kara ve hava kuvvetlerinin tamamlanmasıydı.

5. Yukarıdaki plan yapıldığı zaman sürekli olarak güncel tutulacaktır.

6. Türkiye'nin desteklenmesine yönelik hava planları nispeten iyi ilerlediğinden, İngiliz Genelkurmay Başkanları, Türk Genelkurmay Başkanlığı ile ortak harekât planını tamamlamak için mümkün olan en kısa sürede Ankara'ya gitmelidirler.⁵⁶²

Sör Alan Brooke, Mareşalle bu konuları müzakere etme fırsatı bulduğu için memnun olduğunu, geçmişteki malzeme kıtlıklarından dolayı Türk ordusuna istedikleri kadar yardım edemediklerini, durumun çok da düzelmediğini ancak saldırı olmadan Türkiye'yi oldukça güçlendireceklerini ifade etmişti. Bunun üzerine Mareşal Çakmak, toplantının yapılmasından ve ortak plan hazırlamalarından kendisinin de memnuniyet duyduğu ve bu durumun, iki devlet arasında ortaya çıkan dostluğunun bir sembolü olduğu cevabını verdi.⁵⁶³

Müzakerelere katılan Ian Jacob, askeri görüşmelerle ilgili olarak düşüncelerini ifade etmişti. Türkiye'ye yapılacak askeri sevkiyatlar için "Türkiye'nin ilgilendiği tek şey" ifadesini kullanmış ve bunu Türklerin "doğu tabiatlı olduklarının" kanıtı olarak tanımlamıştı. Ayrıca Türkiye'nin önemli bir ölçüde askeri sevkiyatlarla destekleneceklerine dair İngilizlerin teminatlarından ve Başbakan Churchill'in savaşa girmeleri için zorlamayacaklarını açıklamasından memnun kalarak ayrıldıklarını belirtmişti. İngilizler için de "Türkiye'yi Müttefikler tarafına çekme çabalarına yönelik büyük bir adım attıklarına inanarak Adana'dan

⁵⁶² PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 Şubat 1943. Çok gizli olarak şifreli bir şekilde Kıbrıs'tan Savaş Bakanlığı olarak Başbakan tarafından Başbakan Yardımcı'na gönderilen telgraf, Askeri yetkili olarak Adana Görüşmeleri'ne katılan komutanların anlaşmaya vardığı hususları içermektedir. Ek 3 olarak yer almıştır. PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap), 31 January 1943.

⁵⁶³ PRO, CAB 120-81, Operation –Symbol-Adana Conference (Satrap), 31 January 1943.

ayrılmışlardır” ifadesini kullanmıştı. Hugessen de görüşmeleri “yıllardır olmasa bile son aylarda harcanan çabadan oldukça mutludur... Bu bir zaferdir” şeklinde nitelendirmişti. Brooke da benzer şekilde gelişmeden memnundu ve Türkiye’nin savaşa katılmasının yakın olduğuna dair umutlu olduğunu ifade etmişti. Hugessen ile aynı düşüncelere sahipti. Başbakan Churchill, diğerlerine göre daha az heyecanlı olsa da memnun olduğu hissediliyordu. Düşüncelerini “Benimle buluşmaları, tutumları ve ortak muhtıra... Türkiye’nin Hitler karşıtı sistemde olduğunu gösterdi ve bütün dünya da bunu aynı şekilde görecektir” şeklinde ifade etti.⁵⁶⁴

3.4. Adana Görüşmelerinde Yapılan Toplantılar Sonrasındaki Gelişmeler

Adana’da gerçekleştirilen beş toplantının ardından görüşmeler tamamlanmış oldu. Toplantıdan sonra Başbakan Churchill, önce Kıbrıs’a ardından da Kahire’ye gitmek için yola çıktı.⁵⁶⁵

Kıbrıs’a Başbakan Churchill’in bir sıkıntı yaşamadan ulaştığı haberi İngiliz Elçilik Müsteşarı Benet tarafından Dışişleri Genel Sekreteri Berker’e ulaştırılmıştı. Başbakan Churchill, bu haberin verilmesini bizzat kendisi istemişti.⁵⁶⁶

Türkiye’den 31 Ocak’ta yola çıkan Başbakan Churchill, aynı günün akşamı Kıbrıs’a ulaşmış ve Lefkoşa valisinin evinde kalmıştı. Yanında İngiliz Genelkurmay Başkanı General Alan Brooke, Müsteşar Alexander Cadogan, Dışişleri Bakanı Charles Wilson, Kraliyet Hekimleri Kurulu Başkanı, Kraliyet Donanması Komutanı Thompson, Başbakanın kişisel yardımcısı J. M. Martin, Başbakanın özel sekreteri bulunmaktaydı. Kıbrıs’ta bulunduğu sırada mecliste konuşma yaptı ve garnizon kuvvetlerine incelemelerde bulundu. Konuşmasında; Kıbrıs’la ilgili görüşlerinden, Cumhurbaşkanı

⁵⁶⁴ Tamkin, Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940–45, s. 87-88.

⁵⁶⁵ Görüşme sonunda yola çıkan Churchill’e Cumhurbaşkanı İnönü tarafından büyük bir paket içinde sigara hediye edilmiş hatta Churchill, uçağına konan bu paketi Adana’dan ayrıldıktan sonra fark etmiştir. 8 Şubat 1943 tarihinde şahsi ve şifreli olarak İnönü’ye teşekkürlerini sunmak için gönderdiği telgrafın iletilmesini istemiştir. Telgraf 9 Şubatta ulaşmıştır. PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 8-9 February 1943.

⁵⁶⁶ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-22, Fihrist No: 6733, 2 Şubat 1943.

İnönü ile yaptığı görüşmeden ve İkinci Dünya Savaşı ile savaş sonrası durumdan bahsetti.⁵⁶⁷

Lefkoşa’da seyahatine ara veren ve orada şehrin ileri gelenleriyle konuşma yapan Başbakan Churchill’in bu konuşmasından basına yansıyan notlarında; “Dini olarak hala Hellas’a (Yunanistan) olan Yunan çoğunluğun ve on altıncı yüzyılda Venediklileri uzaklaştıranlardan gelen Türk azınlığın temsili toplantısından önce Başbakan her iki grubun gönlünü okşayan bir konuşma gerçekleştirmiştir”.⁵⁶⁸

Konuşmasında Türk-İngiliz dostluğunun sağlamlığından bahseden Başbakan Churchill, gücünün yettiği kadar Türkiye’nin güvenliğini artırmaya çalışan Müttefiklerin azmine dikkat çekmiş ve bu azmin bir nişanesi olarak Adana Görüşmeleri’ne atıfta bulunmuştu. Bu ifadeler, Almanların olası fetih güzergâhında kalan ve bir adada yaşayan insanlara uygundu. Fakat Başbakan Churchill, Yunanistan’ın yaşadıklarından ve cesaretinden de bahsetmiş ve bu ülkenin antik zamanlardaki ihtişamını kazanacağı günlerin yakın olduğunu ifade etmişti.⁵⁶⁹

Genel olarak yaptığı bu konuşmadan sonra Adana Görüşmeleri’de ilişkin açıklamada bulunan Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü ve Türk temsilcilerle oldukça uyumlu bir görüşme gerçekleştirdiğini, görüşmenin sona ermesinin ardından Türkiye’den Kıbrıs’a geldiğini ve Türklerle olan ilişkilerimin oldukça dostane olduğunu söylemekten memnuniyet duyduğunu belirtmişti. Genel olarak aynı görüşlere sahip olduklarını vurguladıktan sonra güçleri yettiğince Türkiye’nin savunmasına yardımcı olmak istediklerine dikkat çekmişti.⁵⁷⁰

Başbakan Churchill, 31 Ocak 1943 tarihinde 10. Downing Caddesi’nde bulunan Özel Kalem adresindeki Başbakan Yardımcısına gizli ve şifreli olarak 309 numara koduyla göndermiş olduğu telgrafta “Dün yolculuğumu tamamladım ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile dostça ve

⁵⁶⁷ PRO, PREM 4/72/1, Cyprus (Emir), 1 February 1943.

⁵⁶⁸ Ayın Tarihi, S. 111, s.112.

⁵⁶⁹ Ayın Tarihi, S. 111, s.113.

⁵⁷⁰ Ayın Tarihi, S. 111, s.114.

uzun bir görüşme yaptım. Kendileri oldukça samimi ve anlaşılabilir kişiler. Kahire'den raporun tamamı telgraflanacaktır" bilgisi yer almaktadır.⁵⁷¹ Başbakan Yardımcısı, bu telgrafta karşılık Başbakan Churchill'e göndermiş olduğu cevapta, yapılan müzakerenin iyi bir şekilde geçmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve Başbakan Churchill'e iyi yolculuklar dilemiştir.⁵⁷²

Ortadoğu olarak çıkan telgraf, görüşmeyle ilgili olarak aşağıdaki bilgileri içermektedir:

1. Aşağıdaki telgrafı sana acilen yolluyorum. Telgrafta ilki, Cumhurbaşkanı İnönü ve delegasyonlarına yolladığım metin, ikincisi Askeri yetkililer arasında silah ve diğer malzemelerin tedariki için yapılan anlaşma, üçüncü olarak da Cumhurbaşkanı İnönü'ye verdiğim "Sabah Düşünceleri" olarak adlandırdığım not yer almaktadır.

2. Cadogan, Cumhurbaşkanı'nın ifadelerini not ettiği konferans notlarını yeniden kaleme alıp düzenledikten sonra yollayacak.⁵⁷³ Mükemmel

⁵⁷¹ PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 31 January 1943.

⁵⁷² PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 31 January 1943.

⁵⁷³ 1 Şubat 1943'te çok acil ve çok gizli olarak C9 koduyla Savaş Bakanlığı'na gönderilmiş ve Amerikan Başkanı Roosevelt'e iletilmesi istenmiştir. Belgede yer alan bilgiler şu şekildedir:

- 1.Sağ salim geri döndüğünüzü ve gereğinden çok yorulmadığınızı umuyorum.
2. Fikrimce Türkiye'ye olan ziyaretim çok başarılıydı. Cumhurbaşkanı İnönü ile konuşmalarımızı içeren aşağıdaki kısa notumu ve ona ilettiğim 'Sabah Düşünceleri' adlı belgeyi size gönderiyorum.
- 3.Bağlılık istemeden fakat gücümüze azami derecede destek vermesini isteyerek konuşmamızı tam güven ve gizlilikle devam ettirdim. Bu ortamda Cumhurbaşkanı, belgenin tamamen onun görüşleriyle paralel olduğunu, eğer Türkiye'nin değerlendirmesine izin verilirse istediklerimizin hepsini elde edebileceğimize ve bizimle tamamıyla aynı görüşleri paylaştığını söyledi. Kendisini çok uzlaşmacı olduğunu gördüm ve hemen dost olduk. Aslında, tutumlarıyla çok ılımlı ve samimi birisi. O ve Bakanları, zaferimizi uzun zamandır beklediklerini tekrar tekrar belirttiler. Türkiye'nin bir felakete sürüklenmesine neden olacak hiçbir durumda savaşa girmelerini istemediğimi kendilerine belirttim ki böyle bir durum bizim de felaketimiz olabilir. Ancak durumun onların yararına olduğunda Türkiye'nin kendilerine düşen görevi yerine getireceklerine eminim. Bu bağlamda söylediğimiz her şey, görüş birliğiyle kabul edildi. Ziyaretimle ilgili Almanlar ile bir sorun yaşayıp yaşamayacaklarını kendilerine sordum. İtibar etmediklerini belirttiler. Almanya'nın iç durumu hakkında bir malumat edindikleri ve bu durumun önceden olanlardan daha çok yararımıza olacağını düşündükleri kanısındayım.
4. Cumhurbaşkanı İnönü, size içten bir mesaj gönderecektir. Umarım cevap yazarken beni destekler ve ona güzel ve uzun bir telgraf yollarsınız. Söylediğiniz her şeye çok önem vermektedirler. Onları hazırlamaktan çok teslim etmesi zorluk yaratacak olsa da fazladan mühimmat gönderme konusunda bir şeyler söylerseniz, çok iyi olacaktır. PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 February 1943.

bir güven ve itimat yöntemi izlediğimi, taahhüt istemediğimi ve tüm gücümüzü bu işe harcadığımı bilmelisin. Bu atmosferde Cumhurbaşkanı, bildirinin görüşlerine tamamıyla uygun olduğunu belirtti. Eğer Türkiye'nin karar vermesine izin verilirse istediğimiz her şeyi elde edebiliriz. Bunu söylerken Cumhurbaşkanı oldukça samimiydi. Kendisini anlaşılabilir buldum ki öncesinden bir arkadaşlığımız var. Aslında oldukça candan ve sıcakkanlı birisidir. Bakanları, İngiltere'nin zaferini beklediklerini tekrar tekrar dile getirdiler. Türkiye'yi felakete sürükleyecek herhangi bir durumda savaşa girmelerini istemediğimi açıkça belirttim ancak şartlar uygun olduğunda Türkiye'nin kendi çıkarları için üstüne düşen görevi üstleneceğinden eminim. Söylediğimiz her şey uygun bulunarak makul bir şekilde kabul edildi. Bizim ziyaretimizle ilgili Almanların sorun çıkarıp çıkarmayacağını sordum. Bunu çok da önemsemediklerini belirttiler. Almanya'nın içinde bulunduğu durumun farkında olduklarını belirttiler. Bana göre, daha önceki yaşananlara kıyasla durumun bizim lehimize olacağı kanısındayım.

3. Meslektaşlarıma danışma fırsatım olmadan böyle bir görevi üstlendim ancak beni destekleyeceklerine inanıyorum.⁵⁷⁴

3.4.1. Ortak Bir Bildiri Yayınlanması İçin Yapılan Çalışmalar

Adana Görüşmeleri'nin sona ermesinin ardından Türkiye ve İngiltere, yapılan görüşmelerin içeriğinden bahseden bir bildiri yayınlanmasını planlanmıştı. Amaç, İngiltere ile Türkiye arasında yapılan toplantının içeriğiyle ilgili olarak bir sızma gerçekleşmeden basına bir bildiri verilmesiydi. Bu amaç doğrultusunda iki ülke arasında telgraf trafiği yaşanmıştı. Karşılıklı olarak gönderilen telgraflarda, planlamanın doğru bir şekilde yapılması ve bildiri üzerinde hemfikir olunması için görüşler

⁵⁷⁴ PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 31 January 1943. Bildirinin İngiltere'ye gizli ve şifreli olarak gönderilmiş hali "Mr. Churchill Visits Turkey For Talks: Military Advisers Confer: "Identity of View" başlığı altında 2 Şubat 1943 tarihinde The Irish Times'da yayınlanmıştır. ProQuest Historical Newspapers: International Collection, pg. 1, February 2, 1943. Aynı haber, "Mr Churchill Visits Turkish Premier: Talk To Press On Return To Cairo ..." başlığı ile The Scotsman'da yayınlanmıştır. The Scotsman, "Five British Freighters For Turkey", 15 April 1943, p. 5. Churchill toplantıya dair bu bilgileri Kıbrıs'tan Başbakan Yardımcısı Attlee'ye göndermiştir. Belge ayrıntı vermeden Robin Denniston'tan tarafından kullanılmıştır. Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, s. 141.

alınmıştı. Bu görüşlerden biri, 31 Ocak 1943 tarihinde Kıbrıs Vali Konağı'ndan 321 kodla Savaş Bakanlığı'na gönderilmişti ve içeriği şu şekildeydi:

İngiltere'deki Majesteleri Hükümeti'ni temsil eden Başbakan Winston Churchill, Türkiye Cumhuriyeti'nin davetlisi olarak Türkiye'ye geldi. Adana'da bulunan Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından karşılandı. Türk ve İngiliz devlet adamları ile uzmanlar arasında birkaç görüşme yapıldı. Türkiye adına Bakanlar Kurulu Başkanı Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Başkanı Numan Menemencioğlu, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Elçisi Feridun Erkin, Genelkurmay Başkanlığı Hava İrtibat Subayı Şefik Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı Operasyon Bölümü Şefi Albay Kayabalı; İngiltere adına Başbakan Winston Churchill, İngiltere Büyükelçisi H. Knatchbull-Hugessen, Dışişleri Bakanlık Müsteşarı A. Cadogan, İngiliz Genel Kurmay Başkanı General Alan Brooke, Irak ve İran Başkomutanı Maitland Wilson, Ortadoğu Başkomutanı Harold Alexander, Ortadoğu Yönetiminden Sorumlu General Wilfrid Lindsell, Ortadoğu Hava Subayı Başkomutan Yardımcısı Mareşal R.M. Drummond, Akdeniz Başkomutanlığı Kurmay Başkanı Tuğamiral J.G. Dundas görüşmelere katılmışlardı. Görüşmede, İngiltere ve Türkiye arasındaki dostluk bağları teyit edilmiş ve bu toplantıda ortaya çıkan samimi görüşmelerle daha da güçlenmiştir. Türk devlet adamlarıyla, son yıllardaki kritik Türk siyasetinin gidişatı gözden geçirildi ve Başbakan, Majesteleri Hükümeti'nin Türk siyasetini sempati ve anlayışla izlediğini ifade etti. Türk ve İngiliz devlet adamları, Avrupa'nın şuan içinde bulunduğu özellikle Türkiye'yi ilgilendiren bölgelerdeki durumu birlikte incelediler. Temel meselelerin tamamında hem fikir oldular. İngiltere ve ABD, kendi savunmalarını güvence altına almak için Türkiye'ye materyal yardımı yapmaya karar verdiler. Yardımın ne şekilde yapılacağı hakkında Türk ile İngiliz askeri danışmanları arasında görüşme yapılması hususunda anlaşmaya varıldı. Başbakan Churchill, Türkiye ile bu görüşmenin yapılacağı bilgisine sahip olan ABD Başkanı Roosevelt'in durumu memnuniyetle karşıladığını belirtti. Savaşın sona ermesinin ardından yeni bir savaşın ortaya çıkabilme olasılığını önleyecek bir anlaşma yapılacaktı. Türk ve

İngiliz sözcüleri, 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da gerçekleşen görüşmelerden büyük memnuniyet duyduklarını ifade etmişlerdi.⁵⁷⁵

Bildirinin arka planında yaşananlar aşağıdaki gibi kaleme alınmıştı:

BAŞBAKAN'IN TÜRKİYE'Yİ ZİYARETİ

Başbakan ve ekibi birlikte Kahire'den Adana'ya uçtular. Konferans, karla kaplı olan etkileyici Toros dağlarının kuzeyinde bir ovada bulunan demiryolu hattında yapıldı.⁵⁷⁶

Başbakan Churchill ve ekibi, Başbakan Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu tarafından Adana'da karşılandılar. Hava alanında birkaç gün önce Türklere teslim edilen 20 kadar son model Hurricane uçağını incelediler. Adana'ya gelen ekip, istasyonun yakınındaki özel bir trene bindiler. Cumhurbaşkanı İnönü'nün bulunduğu tren ile görüşme yapılan yer arasında biraz mesafe vardı. Trene ulaşan İngiliz delegasyonu, Başbakan ve Dışişleri Bakanı tarafından burada öğle yemeğinde ağırlandılar. Türkiye, hala tarafsız bir ülke bu yüzden de İngilizlere eşlik edenler sivil giyimliydi.

Görüşme başlamadan önce Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü ve ekibini kendi ekibiyle tanıştırdı. Kısa, özel ve resmi bir konuşmanın ardından iki delegasyonun tüm askeri ve siyasi temsilcilerinin katıldığı genel toplantı yapıldı.

Öğleden sonra Başbakan Sör Alexander Cadogan ve Sör Hugo Knatchbull Hugessen; Türk Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanıyla gayri resmi bir dizi siyasi görüşme yaptılar. Görüşmelere Mareşal Fevzi Çakmak ve kurmay subayı ile İngiltere'yi temsil eden General Sör Alan Brooke, General Sör Harold Alaxander ve General Sör Henry Maitland Wilson'un da katılımıyla askeri meseleler konuşuldu. Tercümanlar her iki taraf için de hazırıldılar ancak nadiren ihtiyaç duyuldu. Çünkü neredeyse tüm tartışmalar Fransızca yapıldı.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 31 January 1943, PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 31 January 1943.

⁵⁷⁶ The Times gazetesinde; Yenice'ye ilgili olarak karlarla kaplı Toros dağlarının kuzeyinde bir ova bilgisi verilmiştir. The Times, "Old Friendship Renewed", 2 February 1943, p.4.

⁵⁷⁷ İngilizlerin çoğunun çok iyi Fransızca konuşması sebebiyle tercümana ihtiyaç duyulmamış ve görüşmeler Fransızca yapılmıştı. Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, s.138.

Resmi olmayan görüşme, iki müttefik güç arasında 24 saat sürdü. Toplantı büyük bir kısmı güneşli bir havada gerçekleşmiş ve toplantı arasında her iki delegasyonun iki veya üç üyesi demiryolunun yanında yürüyüş yapmışlardı.⁵⁷⁸

Akşam Başbakan Churchill, Sör Alexander Cadogan, Sör Hugo Knatchbull Hugessen ve İngiliz Generaller, Türk Cumhurbaşkanı'nın misafiriydiler. Görüşmenin sona ermesinin ardından Başbakan Churchill, demiryolu istasyonundaki Cumhurbaşkanı'na veda etti ve Numan Menemencioğlu ile Saraçoğlu kendisine Adana'daki havaalanında refakat etti.

Adana'dan Kıbrıs'a dönüşünde İngiliz delegasyonuna Türk Hava Kuvvetlerinin Hurricane uçakları eşlik ettiler.

Mısır dışında Türkiye, Başbakan Churchill'in savaş başladığından beri ziyaret ettiği ilk tarafsız ülkeydi.⁵⁷⁹

Bildiri metni çok gizli, şifreli ve acil kodla Londra'ya gönderilmiş, basına gönderilmesi ve 1 Şubatta basılması istenmişti. Gönderi metninin acil kodla gönderilme sebebi, şifrelemeden dolayı bildirinin son iki cümlesinin yukarıdaki gibi değiştirilmiş olmasıdır. Değişmeden kaynaklı olarak ifade edilen duygularda bir değişiklik olmadığından bildirinin Türkçe metninde de herhangi bir değişiklik istenmemiştir. Ancak bildiri metni, İngilizce olarak Ankara'da dağıtılacaksa ve zaman yeterliyse değişiklik yapılması, tercihen de Türk tarafının bu konuda bilgilendirilmemesi istenmiştir.⁵⁸⁰ Gizli ve şifreli olarak gönderilme sebebi de bildirinin belirlenen saatten önce Alman kaynaklarından sızması içindir. Eğer ki belirlenen 1 Şubat 1943 ve saat 23.30'dan önce yayınlanacak olursa bunun anlamı, Almanlar telgrafa sızma yapmış demektir.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Görüşmelerin uzun sürmesi ve oturmaktan yorulan delegeler, kendilerini dinlendirmek ve oturmaktan yorulan vücutlarını açmak için bu yürüyüşleri yapmışlardı.

⁵⁷⁹ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 31 January 1943.

⁵⁸⁰ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 1 February 1943. Telgraflar genellikle güvenlik nedeniyle tek kullanımlık şifreyle gönderilmektedir. Bu bildiri bir zaman dilimi içerisinde gönderilmediği ancak Dışişleri Bakanlığı tarafından onaylandığı için eylemin yapılması talep edilmiştir.

⁵⁸¹ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 1 February 1943.

Tüm bu trafik ve gizlilik içinde Londra tarafından 1 Şubat'ta yayınlanmak üzere dağıtılan bildirinin Ankara tarafından Salı sabahı (2 Şubat) yayınlanması planlanmıştı.⁵⁸² Konuyla ilgili olarak örneğin Tan Gazetesi'ne baktığımızda Adana Görüşmeleri'ne ilişkin haberin tam sayfa olarak 2 Şubat tarihinde yayınlandığını görüyoruz.⁵⁸³

Bildiriyle birlikte bir de fotoğraf paylaşılması uygun görülmüştü. Bu fotoğraf, toplantıdan sonra Adana Görüşmeleri hatırasına Başbakan Churchill'e Türk Hükümeti adına Büyükelçi tarafından sunulan kahverengi deri kaplı bir albümden alınmıştı.⁵⁸⁴ Fotoğraf, 15x22.5 cm boyutlarındadır. İlk sayfasında Adana Görüşmeleri'ni ele alan Türkçe bir yazı bulunmaktadır.⁵⁸⁵

Albümden alınan fotoğraf, "The Adana Meeting" başlığı altında The Scotsman gazetesinde 3 Şubat 1943'te yayınlanmıştı.⁵⁸⁶

26 Nisan tarihinde The Times of India gazetesi, benzer bir haberi "Türk Elçisi Rauf Orbay, kendi Hükümeti adına Başbakan Churchill Adana'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın misafiri iken çekilen fotoğrafları içeren anı albümünü Başbakan Churchill'e sundu" şeklinde yayınlamıştı.⁵⁸⁷

⁵⁸² PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 1 February 1943. Bildirinin Türkçe halini İngiltere baş mahkemesinde bulunan tüm basın yetkililerinin aldığı haberi Kıbrıs Valisi Nicosia tarafından Kahire Büyükelçisi Sör Miles Lampson'a gönderilmiştir. Ancak bilgiyi gönderen Kıbrıs'ta Emir kod adıyla bulunan Martin'dir. Kahire'de Özel Büro'daki Rowan'a göndermiştir. 10.35'te gönderilen telgraf 12.15'te ulaşmıştır. PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 1 February 1943.

⁵⁸³ Tan, "Reisicumhur İnönü, Adana'da İngiliz Başvekili Churchill ile Görüştü", 2 Şubat 1943, s.1.

⁵⁸⁴ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 26 April 1943. Dönemin Büyükelçisi olan Rauf Orbay, Ankara'dan yollanan ve Churchill'e iletmesi istenen albüm, 13 Nisan tarihli telgrafla yollanmıştır. PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 13 April 1943. 19 Nisan tarihli belgede de Churchill'in albümü aldığı, basına yollanacak olan fotoğrafı seçtiği, Cumhurbaşkanı'nın da öneriden memnuniyet duyacağını düşündüğü, albümün bozulmadan kendisine tekrar ulaşmasını ve fotoğrafın basına ulaştırılmasını istediği telgrafta yer almaktadır. PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 19 April 1943. 23 Nisan tarihli telgrafta verilen cevap; "Bu özel fotoğrafın yayınlanmasıyla ilgili olarak Türkiye Büyükelçiliği ile temasa geçmedim ancak daha önce kendilerine sordum." şeklindedir ve İstihbarat Bakanlığı'ndan gönderilmiştir. PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 23 April 1943. Rauf Orbay fotoğrafın yollanmasından duyduğu memnuniyeti içeren bir telgraf çekmiştir. PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 18 April 1943.

⁵⁸⁵ The Scotsman, "Editorial Article-No Title", 26 April 1943, p.4.

⁵⁸⁶ The Scotsman (1921-1950); 3 February 1943; "The Adana Meeting", ProQuest Historical Newspapers: International Collection, pg. 5. Ek.2.

⁵⁸⁷ The Times of India, "Acting Chief Of India", 26 April 1943, s. 5.

Telgraf trafiği sadece bununla sınırlı kalmamıştı. Aynı zamanda Adana Görüşmeleri'yle ilgili olarak Türk ve Amerikan gazetelerinin yorumlarının neler olduğu hakkında da bilgi sahibi olmak istenmişti.⁵⁸⁸

Görüşmelerin oldukça samimi olduğu ve İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluk bağlarını pekiştirdiği dile getirildi. Türkiye Cumhuriyeti görüşmeleri “sevindirici” olarak yorumladı.

Türkiye, ortaya çıkacak acil bir duruma karşı hazırды ancak sahip olduğu tarafsızlık politikası ve yükümlülükleri, kendisini savaşa girmekten alıkoymaktaydı. Her zaman dostlarına karşı sağlam bir duruş sergilemekteydi. Yapmak istediği tarafsız olmak ve silahlanarak güçlenmek böylece kendi savunmasını yapabilmektir. Adana'da Türkiye'ye, İngiltere ve Amerika'dan gönderilecek malzemeler konusunda antlaşma sağlanmıştı.

Son olarak Türkiye, bu kısa süre zarfında Başbakan Churchill'i ağırlamaktan memnuniyet duymuş, kendisini enerjik, siyasi zekâlı ve vatansever bir devlet adamı olarak nitelendirmişti. Başbakan Churchill'in Türkiye'ye ziyaretini, Türkiye'nin gücünü ve Türk devlet adamlarını görmekten asla çekinmedi şeklinde yorumlamıştı.⁵⁸⁹

Şükrü Saraçoğlu, Ankara'da Halk Evleri'nin açılış yıldönümünde Cumhurbaşkanı İnönü'yü temsilen katılmış ve burada Adana Görüşmeleri'nden kısaca bahsetmişti. Ayrıca İngiltere'nin Türk dış politikasının yapı taşını oluşturduğu ve Türkiye ile İngiltere'nin dostluğunun yıkılamayacağına vurgu yapmıştı.⁵⁹⁰

3.4.2. Adana Görüşmeleri Sonrasında Yapılan Basın Toplantısı

Görüşmeler sona erdikten ve basına yayınlaması için bir bildiri verilmesinden sonra İngiliz Elçisi Hugessen, 2 Şubat günü yaptığı basın toplantısının detaylarını kaleme almıştı. İngiliz, Amerikan ve Rus basın⁵⁹¹

⁵⁸⁸ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

⁵⁸⁹ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

⁵⁹⁰ The Times, “Turkish Friendship For Britain” 23 February 1943, p.3.

⁵⁹¹ The Manchester Guardian, “Allied Help For Turkey: Background of The Adana Conference”, 4 February 1943, p.4.

temsilcilerini ağırlayan Büyükelçi, toplantıda geçen konular ile bildirideki konuların örtüştüğünü belirtmiştir. Basın mensuplarıyla da görüşmenin içeriği ve detaylarına yönelik soru-cevap yapılmıştı. Hugessen gazetecilere ilk olarak Adana Görüşmeleri ile ilgili genel bir açıklama yapmıştı. Konuşmasını;

Gösterdiğiniz gizlilik için teşekkür etmek istiyorum. Ana aktörlerin güvenliğini korumak için hareketlerimizde belirsizliği korumamız gerekti. Her şey yolunda gitti. Başbakan'ın ziyaretine ilişkin bilgi çok erken yayılmadı ve bu da büyük oranda sizin sayenizde gerçekleşmiştir.

Yolculuktan bahsetmek gerekirse her birimiz farklı yönlerden hareket ettik. Ancak Ankara'dan çok da uzakta olmayan bir yerde buluşabildik. Cumhurbaşkanı vaktinde geldi. Türk hükümetinin misafirperverliğine ve Demiryolu Genel Müdürü ile Gastronomi Genel Müdürü'ne müteşekkirimiz.

Cumhurbaşkanı trenin arka kısmında, Başbakan ve Mareşal de ön kısmında, biz de orta kısımdaydık. Mersin'e sabah 4'te vardık. Başbakan Churchill öğleden sonra 2'de geldi. Diğer taraf Adana'ya beklenenden daha erken ulaştı. İki taraf birbirini selamladı ve Adana'ya geçtik. Yolda atıştırarak yavaşça buluşma yerindeki trene doğru ilerledik. Trene vardığımızda Cumhurbaşkanı, Başbakan ile karşılaştı ve konuştular. Tren yeniden düzenlendi. Düzenleme sonunda Başbakan bir uçta, bizim vagonumuz ortada ve Cumhurbaşkanı da diğer bir uçtaydı. İletişim bizim vagonumuzdan sağlandı. Bu düzenleme bizim lehimizeydi.

İlk olarak Başbakan Cumhurbaşkanı ile ayrı olarak görüştü ve fotoğraflar çekildi. Ana görüşme Cumhurbaşkanı'nın yemekli vagonunda gerçekleşti ve uzun bir vagon olduğundan herkes sığabildi. Başbakan daha sonrasında açılış konuşması yaptı ve Cumhurbaşkanı konuşmaya dair birkaç söz söyledi. Toplantı ikiye ayrıldı ve askeri uzmanlar kendi aralarında görüşmek için ayrıldılar. Başbakan, Cumhurbaşkanı, Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı, Sör A. Cadogan ve ben genel durumla ilgili bir görüşme gerçekleştirdik.

Görüşmenin nasıl geçtiğini ve ne gibi bir çerçevenin belirlendiği sormak isteyebilirsiniz. Aslında bunu Casablanca görüşmesinin bir evladı olarak görebilirsiniz. Bu görüşmenin yapılma fikri orada ortaya çıkmıştır. Başbakan'ın görüşmeye gelmesinin iki sebebi vardır: Birincisi Müttefik devletler arasında Türkiye ile en yakın bağına sahip olan İngilizlerdir ve ittifakımızın temsilcisi olarak bu görüşmeyi gerçekleştirecek kişi de Başbakan'dır. İkincisi de, tek ve esas amacın Türkiye'nin savunma güvenliğini incelemek ve ne gibi askeri malzemelerin sevk edilebileceğini araştırmaktır. Bu sevkıyatı gerçekleştirebilecek olan ABD ve biziz. Stalin'in Casablanca'da olmamasının ortada farklı bir durumun var olduğu anlamına gelmediğini düşünüyorum. Burada da olmamasının nedenleri aynıdır. İlk olarak fiziki zorluklar oldukça fazladır. İkincisi Stalin'in Rusya'da çok önemli bir işi vardır. Son olarak da Casablanca görüşmesi, Stalin'i doğrudan ilgilendirmeyen Kuzey Afrika'daki sorunları çözmek ile ilgili askeri bir görüşmeydi.

Görüşmelerin İngiliz-Amerikan yönünü açıklayabildiğimi umuyorum. Her bir tarafın bu savaşta kendi görevleri vardır. Bu nedenle de önce Casablanca Konferansı'ndan Adana Görüşmeleri ortaya çıkmıştır. Gerçekleşen görüşmelerin Sovyet Hükümeti'ne ve Stalin'e bildirildiğini söylemeye gerek bile yoktur. Burada ortak bir görevde çalışıyoruz. Herkesin her şeyi aynı anda gerçekleştirebileceğini düşünmek oldukça mantıksız olur.

Alman Elçiliği tarafından ortaya atıldığı görülen bir düşüncüyü ortadan kaldırmak isterim. Bu toplantı için duyduğumuz heyecanı sahip değillerdir. Hissiyatlarını Türkiye'nin savaşa girmesini istediğimizi ve Türkiye'nin bunu reddettiği bilgisini yayarak göstermişlerdir. Tamamıyla gerçek olmayan bir bilgidir. Asla Türkiye'nin savaşa girmesini istemedik. Bu nedenle de onlar bunu gerçekleştirmeyi reddetmediler. Türkler, Adana Görüşmeleri'nden önce oldukları gibi şimdi de bir karar almakta özgürler. Almanların bu propagandası konusunda dikkatli olmalıyız.

Her bildiriye olduğu gibi bu bildiri de, içinde var olmayanları görmek isteyenlerin iştahını artırmaktadır. Cümlelerde var olan anlamdan farklı

bir anlam aramayın. Farklı anlamlara mahal vermeyen bir belge hazırlamak her zaman zor olmuştur, şeklinde tamamlamıştı.⁵⁹²

Bu açıklamadan sonra basın mensuplarının sorularına geçilmiş ve hangi sorulara ne şekilde cevap verildiği de raporda detaylandırılmıştır.

İlk sözü alan Kirschen, Alman basınına yapılan basın konferansında Selim Sarper'e bu bildirinin Türkiye'nin Atlantik Bildirisine dahil olması anlamına gelip gelmediğini sormuştu. Sarper bu bildiriye, bununla ilgili bir şey okumadığını ifade ederek soruyu cevaplamıştı. Bir diğer soruda, görüşmede Türk-Rus ilişkilerine değinilip değinilmediğidir. Sarper, soruyla bir açıklama yapma yetkisine sahip olmadığını söylemişti.

Hugessen, Adana Görüşmeleri'nde gerekli her konuya değinildiğini ve görüşülen konularda uzlaşma sağlandığını belirtmişti. Böyle bir uyumun bulunduğu başka bir toplantıda daha önce bulunmadığını, her iki tarafın görüşlerine ve isteklerine zıt olan ve farklı bir tepkiye neden olan herhangi bir meseleden bahsedilemediğini ifade etmişti. Görüşmelerde varılan tek somut sonucun ortaya çıkabilecek herhangi bir duruma karşı önlem olarak Türkiye'ye daha fazla savunma silahlarının sevk edilmesine karar verilmiş olduğuna vurgu yapmıştı. İlk toplantıda esas olarak buna karar verildiğine ve uzmanların bir diğer alanda detaylar üzerinde çalıştıklarına, bu kararın dışında bir anlaşma talebinde bulunulmadığı için bir anlaşma yapılmadığına ve hiçbir şey imzalanmadığına dikkat çekmiştir. Görüşmelerin, dünyada yaşanan genel duruma yönelik geniş çaplı bir incelemeyle devam ettiğini, bir daha savaşın meydana gelmesini önlemek için nasıl bir araya gelineceği konusunun, oldukça belirsiz ve teorikti olduğunu, bu durumun uygulamada nasıl gerçekleşeceğini görmenin kolay olmadığı gibi üzerinde çalışmak için de ayırabilecek çok zamanları olmadığı ekledi. Devamında bu toplantıya nasıl karar verildiği meselesine ilişkin ilk önerinin Casablanca'da Başbakan Churchill tarafından ortaya atıldığını ve kendisinin Cumhurbaşkanı İnönü ile Türkiye dışında uygun bir yerde görüşmek istediğini, Türk Hükümeti'nin tereddüt etmeden içten bir şekilde Başbakan Churchill'i Ankara ya da

⁵⁹² PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

herhangi bir şehre davet ettiğini ve bazı nedenlerden dolayı Ankara’da buluşmanın uygun olmadığı düşünüldüğü için Adana’da görüşülmeye karar verildiği açıklanmıştır.⁵⁹³

Hugessen’in bu açıklaması üzerine Kirschen, Türkiye’nin ilgili olduğu bölgelerin nereler olduğunun tanımlanmasını, istedi. Hugessen, haritaya bakmalarını ancak Türkiye’yi ilgilendirenleri kendilerine sakladıklarını ifade etti.

Kirschen, bu açıklamadan bir çıkarım yapmalarının mümkün olmadığını, birçok olasılık bulunduğunu söyleyince Hugessen, Oniki Ada’nın müzakere edilip edilmediği soruyorsanız “edilmedi” cevabını vermişti.⁵⁹⁴

Ardından söz alan Brock, Adana Görüşmeleri’nden sonra ABD ve SSCB için bir bilgilendirme toplantısının yapılıp yapılamayacağını sorunca Hugessen, her iki devletin eksiksiz bir şekilde bilgilendirildiğinden toplantıya gerek olmadığını ifade etmişti.⁵⁹⁵

Bir diğer soruyu O’Brien sormuş ve ABD Hükümeti’nin bu konferansın gerçekleştirilmesinde yapılan hazırlıklara ne ölçüde katıldığını sormuştu. Hugessen, Başkan Roosevelt’in bu görüşmenin gerçekleşmesine baştan itibaren destek verdiğini ifade eden bir telgrafı Cumhurbaşkanı’na gönderdiğini, Cumhurbaşkanı İnönü’nün de bu telgrafa karşılık bir cevap yazdığını ve cevabı kendisi ile ABD Büyükelçisi Steinhardt’a ilettiği, cevabını vermişti.⁵⁹⁶

Brock, Adana Görüşmeleri haricinde Hugessen’e SSCB Büyükelçisi Vinogradov’u basın toplantısından önceki gece görüp görmediğini sormuş, toplantı sabahı yaklaşık 40 dakikalığına görüştükleri cevabını almıştı.⁵⁹⁷

Daha sonra Kirschen, basına dağıtılan bildiride Türkiye’nin “Tarafsızlık” politikasında bir değişiklik olmadığını belirtildiğini ancak anlaşmaya bağlı yükümlülüklerin bildiride yer almadığına dikkat çekmişti.

⁵⁹³ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁵⁹⁴ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁵⁹⁵ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁵⁹⁶ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁵⁹⁷ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

Bunun üzerine Hugessen, her ikisinin de bildire yer almasına gerek olmadığını belirtmişti. Kirschen ardından bunların kasıtlı olarak mı yer olmadığını sorunca Hugessen, bunun tesadüf olduğu cevabını vermiş ve Başbakan Churchill'in Kahire'de Türkiye'nin tarafsızlığından ve savaşa katılmamasına yönelik yaptığı açıklamasına bakabileceklerini, bildiride Başbakan Churchill'in, Majesteleri Hükümeti'nin Türkiye'nin politikasını sempati ve anlayış ile karşıladığı ifadelerinin yer aldığını belirtmişti.⁵⁹⁸

Söz alan Mavroudi⁵⁹⁹, bildiride tarafsızlıktan ziyade savunma güvenliğinin biraz daha fazla göze çarptığını, Türkiye'nin tarafsızlığının müdafaasından çok genel savunma güvenliğini sağlamlaştırmak için mi Türkiye'ye yardım edildiğini sormuş, Hugessen de öyle düşündüğünü ifade etmiş ve bildiriden çok fazla anlam çıkarmamasını istemişti. Mavroudi, 1942 yılının Kasım ayındaki konuşmasında Başkan Roosevelt'in, Türkiye'ye hiç olmadığı kadar yakın olduğunu söylediğini, bu ifade ile bildiride kullanılan savunma güvenliği tabiri arasında bir bağlantı olup olmadığını sormuş, Hugessen de Başkan Roosevelt'in bu ifadeyi daha çok iç tüketime yönelik olarak söylediği düşünmekte olduğu cevabını vermişti. Devamında savaşın genel durumuna ilişkin açıklamada bulunan Hugessen, güneybatı ve kuzeydoğuda Almanların ilerleyemeyeceği bazı bölgelerin olduğunu ancak mevcut durumun hala belirsiz olup bu bölgelerde Almanların eylemde bulunma ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiğine değindi.⁶⁰⁰

Brock bu açıklama üzerine, ihtimalin gerçekleşmesi durumunda uygulanabilecek bir planın müzakere edildiğini varsaymanın doğru olup olmayacağını sordu. İngiliz ve Türklerin muhtemelen Boğazların müdafaası için uygulanabilir bir programı müzakere edildiğini anlamına geldiğini ekledi. Hugessen, harekâtlar için bir plan üzerinde durulmadığını, Türk savunmasının güçlendirilmesi için Türkiye'ye her türlü silahın sevk edilmesi gerektiği üzerinde durulduğu, cevabını vermişti.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁵⁹⁹ The Times Gazetesi'nin Ankara Muhabiri.

⁶⁰⁰ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁶⁰¹ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

Bir diğerk söz alan kişi Houille olmuş ve bildiride savaş sonrası sorunlarda uzlaşmaya varıldığının ifade edilmesinin Türkiye'nin savaş sonrası oluşacak yeni Alman düzenin karşısında yer aldığı anlamına mı geldiğini sormuştu. Hugessen, Türkiye'nin Almanya'da oluşacak yeni düzene her zaman karşı olduğunu düşündüğünü söyleyince devamında Houille, konferansta bu konunun müzakere edilip edilmediğini sormuş ve müzakere edilmediğı cevabını almıştı.⁶⁰²

Yeniden söz alan Mavroudi, görüşmenin amacının Türk ordusunun savunma teçhizatını artırmak olduğunu ifade edildiğini, buradan hareketle Türkiye herhangi bir durumda Almanya tarafından saldırıya uğrarsa bu saldırıya karşılık Türkiye'nin savaşa girmek durumunda alıp kalmayacağını sormuş, Hugessen Almanya'nın çaresiz kaldıkça saldırabileceğini ve en zayıf noktayı seçeceğini belirtmiş ve Türkiye'nin bu baskıya dayanabilecek güce sahip olmasının önemli olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁰³

Ardından Brock, Adana Görüşmeleri'nin Almanya'nın olası bir saldırısına karşı plan yapmak için gerçekleştirildiğini, bu görüşmelerde böyle bir saldırıya karşı askeri birliklerinin nasıl ve ne zaman getirilebileceğine dair planlamanın yapıldığını düşünmenin doğru olup olmayacağını sormuştu. Hugessen de antlaşma uyarınca Türkiye saldırıya uğrarsa yardıma gelmek zorunda olduklarını ancak belirli varsayımlar üzerinde durmadıklarını belirtmişti.⁶⁰⁴

O'Brien, bildiri taslağının Başbakan Churchill'in kendisi tarafından mı hazırlandığını sormuş Hugessen, ortak bir çalışma olduğu ve Başbakan Churchill'in de bazı düzenlemeler yaptığı fakat bu düzenlemeleri açıklamayacağı cevabını vermişti. Houille ve Raif Meto da müzakere edilen savaş sonrası problemlerin neler olduğuna yönelik daha fazla bilgi istemişler ancak Hugessen, temel sorunun gelecekteki savaşları engellemek olduğunu,

⁶⁰² PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁶⁰³ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁶⁰⁴ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

bu amaçla savaş sonrası yeni bir savaşı engellemek için bir organizasyon oluşturmanın gerekli olduğunu ifade etmişti.⁶⁰⁵

Böylece basın toplantısı sona ermiş ve yapılan açıklamalarla konular açıklığa kavuşmuş oldu.

3.4.3. Adana Görüşmesi Sonrası Ankara’da Yaşanan Gelişmeler

Adana Görüşmeleri’nin sona ermesiyle Büyükelçi Adana’dan Ankara’ya dönmüştü. Ankara’ya dönen Hugessen’in ilk ziyaretçisi, SSCB’nin Ankara Büyükelçisi olmuştu. Hugessen bu görüşmenin detaylarını 2 Şubat’ta tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına raporlamıştı. Raporunda, “Nelerden bahsedildiğini Büyükelçi’ye genel hatlarıyla anlattım. Başbakan Churchill’in SSCB konusunda Türkiye’nin kaygısını ortadan kaldırmak ve Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkileri geliştirmek için oldukça fazla çaba gösterdiğinden, Stalin’in Adana Görüşmeleri’yle ilgili bilgilendirileceğinden emin olduğumu söyledim” diyen Hugessen daha sonra İngiliz ve Amerikan basın temsilcileri ile görüştüğünü, Tass⁶⁰⁶ temsilcisinin de görüşmede bulunduğunu eklemiştir.⁶⁰⁷

3 Şubat’ta bu defa Belçikalı Bakan, Adana Görüşmeleri’ne dair birkaç soru sormak için Hugessen’i ziyaret etmişti. Bakan, müzakere edilen temel konunun Türkiye’ye çeşitli silahların sevk edileceği olduğunu öğrenmişti. Bakan, Türkiye’nin bu yardımla kendisini herhangi bir güçten korumayı arzuladığını ifade etmişti. Hugessen de sadece bir düşmanın olduğunu ve bu düşmanın da Almanya olduğunu söylemiş ve konuşmasına “Adana Görüşmesi, Casablanca Konferansı’nın doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Savaş, Akdeniz’in batısına doğru geliştiği için Almanya’nın Türkiye’ye saldırma tehlikesi her zaman bulunmaktadır. Türkiye’nin müttefikiyiz. Onları bu durumda destekleme ve gerekli silahları sevk etme sorumluluğunu taşımaktayız” şeklinde devam etmişti.⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

⁶⁰⁶ Sovyetler Birliği Telgraf Ajansıdır. TASS, Rusça kısaltmasıdır. <http://tass.com/history>. 02.02.2019.

⁶⁰⁷ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 2 February 1943.

⁶⁰⁸ PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 3 February 1943.

Bakan, Hugessen'in yaptığı açıklamadan Adana Görüşmeleri'nin sadece Alman tehlikesine önlem almak için gerçekleştiği sonucuna ulaştığını söylerken ifadelerinden, görüşmelerin SSCB'den Türkiye'ye gelebilecek bir tehlikeye karşı da gerçekleştiği çıkarımını yaptığı anlaşılıyordu. Ardından görüşme, Türkiye'nin savaşa girmesi için İngilizlerin baskı yaptığına ve Türkiye'nin bunu reddettiğine dair bir konuşulan bir söylentiye gelmişti. Hugessen, bu söylentilere anlam veremediğini söylediğinde Bakan, Türkiye'nin savaşa girmesi istenseydi bunun için Almanya'ya önceden nota verilmesi gerektiğini, Türkiye'ye böyle açık bir şekilde baskı yapılamayacağını belirtmişti.⁶⁰⁹

Bakan konuyu, bildiriye savaşı sonrası sorunlara getirmiş, Hugessen'den bildiride oldukça genel bir açıklama yapıldığı cevabını almış ve devamında bu kadar kısa süren bir görüşmede hiç kimsenin fikirlerinin somutlaşamayacağını, başka bir savaşta savunma konusuyla ilgili meselelere dair genel bir fikir alışverişinin gerçekleştiği açıklanmıştı. Bu açıklamalardan memnun kalan Bakan, bu defa Türkiye'nin SSCB korkusundan bahsetmiş ve bu sıralarda Türkler arasında Büyükelçinin Londra ziyaretinde bulunduğu dönemde SSCB'nin Boğazlar meselesi için davet edildiği fakat onların gelmeyi reddettiği iddiasının dolaştığını sormuştu. Hugessen, bu bilginin tamamen yanlış olduğunu, Türkiye'nin SSCB'ye karşı bir şüphesinin olduğunu fakat hem SSCB'nin hem de İngiltere'nin Türkiye'ye Boğazlar konusunda güvenceler sunduklarını ifade etmişti. Bu açıklamaya karşılık Bakan, bu güvencelerin gerçekleştirilmesi konusunda elbette bir şüphe duymadıklarını ancak Türkiye'den çok uzak olan bir gücün verdiği güvencenin ne kadar iyi niyetle verilmiş olsa da güven hissini tam olarak sağlayamayacağını düşündüklerini belirtmişti. Sonrasında Almanya'nın tamamen silahsızlandırılması ve ders alması gerektiğinin farkında olduklarını ifade etmiş fakat kısa bir sürede Bolşevizm'in Avrupa'ya yayılmasını engellemek için de Almanya'nın yeniden silahlandırılması gerektiğine dikkat çekmişti. Hugessen buna karşılık bahsedilen düşüncesinin

⁶⁰⁹ PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 3 February 1943.

gerçekleşmeyeceğini düşündüğünü ve Bolşevizm'in yayılmasından korkmadığını ifade etmişti. Konunun geri kalan kısmı Türkiye ile ilgili olmadığından bundan sonrasını kaydetmeye gerek duymadığını söyleyerek raporunu tamamlamıştı.⁶¹⁰

Daha sonra Hugessen Belçikalı Bakan'ın, 4 Şubat'ta Alman Elçi'nin resmi olarak Başbakan Churchill ile gerçekleşen görüşmeye dair Türk Dışişleri Bakanı'nın kendisini bilgilendirildiğini Hugessen'e bildirmişti. Bu görüşme bildirildiğine göre, Türk-Alman Dostluk Paketi doğrultusunda gerçekleştirilmişti.⁶¹¹

Bu bilginin ardından Hugessen, Türk Dışişleri Bakanlığı'ndaki gelişmelerden bahseden ve gelişmeleri kaydettiği notları içeren bir raporu daha Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti. Raporda; Türk Dışişleri Bakanı'nın, 2 Şubat'ta Alman Elçi'yi⁶¹² ağırladığı yer almaktadır. Alman Elçisi, toplantıyı tarihi olarak nitelendirmiş ve bu görüşmeyi onayladığını söylemişti. Türk Dışişleri Bakanı görüşmedeki tek somut sonucun, Türkiye'nin savunma hazırlıklarının artırması olduğunu belirtmiş ve bunun yanı sıra müzakere edilen konuların tamamında uzlaşmaya varıldığını eklemiştir. Devamında Alman Elçisi, Türk-İngiliz İttifakının Adana Görüşmeleri'yle güçlendiğini düşündüğünü söylemiş, Bakan, hâlihazırda bu bağ güçlü olduğu için böyle düşünmeye gerek olmadığını belirtmişti. Elçi, bu ittifakın SSCB'ye karşı olup olmadığını sormuş Bakan, buna şiddetle karşı çıkmış ve bu görüşmenin temelinde İngiltere, SSCB ve Türkiye arasındaki iş birliğini sağlanması olduğu cevabını vermişti. İngiltere ve ABD'nin Almanya'nın nihai yenilgisinde kararlı olduklarını açıklayınca Von Papen,

⁶¹⁰ PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 3 February 1943.

⁶¹¹ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 4 February 1943.

⁶¹² Von Papen ve Numan Menemencioğlu arasında gerçekleşen bu görüşmeyle ilgili olarak 19 Kasım tarihli The New York Times gazetesi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girme durumunun olmadığını hatta Menemencioğlu'nun görüşmede, Von Papen'e bununla alakalı garantiler verdiğini iddia etmiştir. Londra'dan gelen bilginin, Hitlerin bu bilgileri öğrenmek için Papen'i Berlin'e çağırdığı şeklinde olduğuna dikkat çekmiştir. Türk Bakanların niyetlerini açık bir şekilde ifade ettiklerini vurgularken Türkiye'nin hala İstanbul'un Almanlar tarafından işgal edilebileceği düşüncesine sahip olduğunu ve Almanlara karşı takındıkları tavrın bundan kaynaklandığını düşünülüğünü belirtmiştir. Ardından Adana Görüşmeleri'ni yapmak üzere Türkiye'ye geçen Churchill'in görüşmede Türkleri etkilemediği bir nevi İngiliz çabasının boşa çıktığı eklenmiştir. The New York Times, "A Different View", 19 November 1943, p. 8.

savaşın uzamasının Avrupa için felaket anlamına geleceğine dikkat çekmişti. Dışişleri Bakanı, elden bir şey gelmeyeceğini söyleyince Von Papen, başka bir çözümün olup olmadığını sormuş ve kesinlikle olmadığı cevabını almıştı.⁶¹³

Bu defa 5 Şubat tarihinde İtalyan Elçi, Türk Dışişleri Bakanı'na ziyarette bulunmuş ve Adana Görüşmeleri hususunda sorular sormuştu. Dışişleri Bakanı, diğer yabancı temsilcilere verdiği cevabın aynısını vermişti. Açıklamasında; görüşmelerde varılan somut sonucun Türk müdafaasının güçlendirilmesi olduğunu, bunun ötesinde Türkiye'nin İngiltere, ABD ve SSCB ile olan iş birliğinin geliştirilmesinin amaçlandığını ve savaş durumunun analiz edildiğini ifade etmişti. Elçi, savaşın Müttefikler tarafından yürütülmesine Türkiye'nin onay verip vermediklerini sormuş Dışişleri Bakanı, operasyonların müzakere edilmediğini söyleyerek bu soruyu cevaplamıştı. Ardından İtalyan Elçi, bildiride Türkiye'nin tarafsızlığından bahsedilmediğine dikkat çekmiş ve Bakan da Türkiye'nin tarafsız olduğunu, tarafsızlığını daha SSCB savaşa girdiğinde ilan ettiğini, bu nedenle belgede bundan bahsetmesinin zorunlu olmadığını belirtmişti. Elçi, Adana Görüşmeleri'nin ileride tarafsızlıktan vazgeçmelerine yönelik bir anlaşma olduğu anlamına mı geldiğini sorunca Dışişleri Bakanı, ortada olmayan bir durum hakkında kehanette bulunmanın ve bunu tartışmanın bir anlamı olmadığını ifade etmişti.⁶¹⁴

Elçi, konferansa yüksek askeri makamların katılmasının nedenini sorunca da Bakan, müdafa gücünün düzenlenmesi ile ilgili müzakereler için görüşmeler gerçekleştirdiklerini söylemişti. Elçi, İngilizlerin yüksek askeri makamlarının varlığından yarar sağlandığına dikkat çekince Bakan, bunun beklenen bir gelişme olduğunu söylemişti. Devamında İtalya ve Almanya'nın yıkılma tehlikesinin bulunduğu dair tehlikelerin göz önünde bulundurulması gerektiğine dair sivri açıklamalarda bulunmuştu.⁶¹⁵

⁶¹³ PRO, FO 371/37516, Reception of the German Ambassador by the Turkish Minister for Foreign Affairs Subsequent to the Prime Minister's Visit, 3 February 1943.

⁶¹⁴ PRO, FO 371/37516, Italian Ambassador's Enquiry Regarding Adana Conversations, 6 February 1943.

⁶¹⁵ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 5 February 1943.

3.4.4. Adana Görüşmeleri Sonrası Ortaya Çıkan Temel Hususlar

Adana Görüşmeleri'nde, temelde ele alınan üç husus vardı. Bunlardan ilki şu anki durum, ikinci savaşın gidişatı ve son olarak da savaş sonrası gelişmelerdi.

İlk husus olan şuan ki durum, Türkiye'nin müdafaa hazırlıklarının tamamlanması için alınan kararları içermekteydi. Bu başlık altında Türkiye'ye teçhizatlar vaat edilmiş ve gerekli İngiliz uzman ile teknisyenlerin de gönderilmesine karar verilmişti. Türkiye'yi savunma konumuna yerleştirilmesi için yapılan bu girişim tamamıyla Anlaşma'nın yükümlülüklerine uygundur ve kimse haklı olarak buna itiraz edemez. Fakat bununla ilgili Adana'da varılan karar, çok olmasa da Anlaşma'nın yükümlülüklerine ya da Türkiye'nin saldırıya uğrayabilme ihtimaline dayanmaktadır. Açıkça ifade edilmemiş olsa da Türkiye'nin saldırıya uğrayarak ya da kendi isteği ve kendi çıkarları için savaşa girebileceğine veya en azından çıkarlar dahilinde tarafsızlığını gerektiğinde esnetebileceğine dair temel bir öneri bulunmaktadır.

İkinci olarak savaşın gidişatı konusuna gelince, burada Türkiye'nin konumu önem kazanmıştı. Çünkü Almanya'nın petrol ihtiyacı ya da Drang Nach Osten politikasının bir sonucu Türkiye, Almanya tarafından saldırıya uğrayabilecek bir ülke olarak gösterilmişti. Türkiye'nin müdafaasının tamamlanmasına yönelik yapılan teklifler, bu temele dayanmaktaydı. Ancak yapılan teklifler, müdafaa için yapılacak hazırlıkların ötesine geçince Başbakan Churchill, başka hususlara da dikkat çekmişti. Bunlar:

1. İtalya'nın savaş dışı bırakılması ve Tunus'un ele geçirilmesi, Balkanlar'da eyleme yol açacaktı ve bu nedenle Türkiye'de güvenliğin sağlanması büyük önem taşımaktaydı. SSCB'nin ilerlemesiyle birlikte de Akdeniz'deki hareketler yaz aylarında krize neden olabilirdi.

2. Doğrudan savaşa katılmasa da zamanı geldiğinde Türkiye, topraklarının üs olarak kullanılmasına izin vermek zorunda kalabilirdi. Ploesti'ye yapılacak hava saldırılarında Türk hava sahalarının kullanımının büyük faydalı sağlayacağı gibi.

3. Uygun durum ortaya çıktığında çok maliyetli ve tehlikeli olmazsa, Türkiye'nin Bulgaristan'a girmesi ve geri çekilen Alman orduları üzerine saldırılması sırasında yardımcı olması istenebilirdi. Almanya kısa sürede yıkılsa da Balkanlar'da Türkiye'nin iş birliğine hala ihtiyaç duyulabilirdi.

Bu üç öneri doğrultusunda Başbakan Churchill, Türkiye'nin kaderini kendisinin tayin etmesi konusunda özgür bırakıldığını ifade etmişti. Türkiye kendi ve Müttefik devletlerin çıkarları için bir eylemde bulunması gerekene kadar herhangi bir şekilde harekete geçmemeliydi. Türkiye'nin şu anda ya da hazır olana kadar savaşa girmemesi tavsiye edilmişti. Ancak savaşa girmeyi istedikleri bir an da gelebilirdi (Menemencioğlu, bunun oldukça tabii olduğunu söylemişti).⁶¹⁶

Türkiye'nin savaş sonrasındaki geleceği konusu ise iki ana etkene bağlıydı. Bunlardan biri SSCB, diğeri de galip devletlere karşı Türkiye'nin savaş sonrası konumu ne olacağıydı. Bunlardan ilki daha önemliydi. Çünkü Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu konuya dair endişeleri vardı ve bu endişelerini Adana Görüşmeleri sırasında Başbakan Churchill'e de açıklamıştı. Başbakan Churchill'in endişeleri gidermek için verdiği cevaplar şunlardı:

1. Stalin'in Türkiye'nin tam teçhizatlı olmasını ve saldırılara karşı kendini savunmaya hazır olmasını istemekteydi.

2. 1940 ve 1941 yıllarında SSCB de İngiltere de Türkiye'ye güvenceler vermişlerdi.

3. Türkiye için en iyi korunma, kendisine uygulanan özel güvencelerle birlikte uluslararası düzen içinde yer almasıydı. Başbakan Churchill, Majesteleri Hükümeti'nin vereceği güvenceye SSCB'nin de dahil olmasının sağlanabileceğini düşünmekteydi. SSCB, muhtemelen ABD de bu güvenceleri vermeye hazırlardı.

4. Türkiye'nin güçlü, İngiltere ve ABD ile yakın ilişki içinde olması onun yararınaydı. Herkesin bu konuda mutabık olacağı düşünölmekteydi.

⁶¹⁶ PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 19 Şubat 1943.

5. İngiltere, bir diğer devletlerden de bağımsız olarak herhangi bir zamanda yapılacak bir anlaşma dahilinde bu güvenceleri vermeye hazırды.

6. Özel güvencelerin yanı sıra ülkelerin tamamının güvenliğini garanti altına alacak uluslararası bir düzen oluşturmak istenmekteydi.

7. Cumhurbaşkanı İnönü, SSCB'nin Almanya'nın rolünü üstlenme olasılığını dile getirdiğinde Başbakan Churchill, SSCB'nin Türkiye'ye saldırması durumunda uluslararası düzende Türkiye'nin yanında olacaklarını ve savaş sonrası daha da sert tedbirler alınacağını açıklamıştı. SSCB bunu yaparsa ona karşı mümkün olan en iyi koalisyon yapılacak ve Başbakan Churchill, bu tedbirlerin alınacağını Stalin'e söylemekten de çekinmeyeceğini ifade etmişti.⁶¹⁷

İkinci yani savaş sonrası durumla ilgili olarak da Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü'ye açıklamalarda bulunmuştu. Bunlar:

1. Başkan Roosevelt, Türkiye'nin sadece savaşın son aşamalarında değil, savaştan sonra da büyük batılı demokrasilerle birlikte ve güvende olmasını istemekteydi.

2. Başkan Roosevelt, mevcut statükodaki değişikliklerle ilgili sorunların çözüleceği Barış Konferansı'nda Türkiye'nin tam katılımcı olmasını istemekteydi.

3. Majesteleri Hükümeti de Başkan Roosevelt ile aynı görüşe sahipti.

4. Uluslararası bir örgütün oluşturulmasıyla ilgili olarak Başbakan Churchill, bunun askeri güce dayanacağını belirtmişti. Türkiye'nin de buna dahil olmasını ve zaferden ayrı kalmamasını istediklerini ifade etmişti. İfadesinde; Türkiye'nin genel müdafaa gücü şu an alınan tedbirlerle ya da Almanya'nın zayıflaması, geri çekilmesi, Bulgaristan'daki ayrışmalar, Romanya ve Macaristan arasında geçen Transilvanya tartışması, Yugoslavya ile Yunanistan'ın Alman ve İtalyan saldırganlığına gösterdiği direnç

⁶¹⁷ PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 19 Şubat 1943.

sebepleriyle artıyorsa bu nedenlerden dolayı Türkiye üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeli ve kazananlar tarafında yerini almalıydı.⁶¹⁸

Tüm bu hususların gerçekleşmesi hem Türkiye'nin savunmasının güçlenmesini hem gerektiğinde güçlü olarak savaşa girmesini hem de savaştan sonra kazananların yanında yerini alarak tüm tehlikelerden korunmasını sağlayacaktı.

3.5. Basında Adana Görüşmeleri

3.5.1. Türk Basınında Adana Görüşmeleri

Adana Görüşmeleri'nin gerçekleşmesi ve basına bildirinin gönderilmesinin ardından gazetelerde konu gündeme alınmıştı.

2 Şubat tarihli Ulus gazetesi tam sayfa olarak verdiği Adana Mülakatına dair haberi “Başbakan Churchill’i İnönü kabul ettiler” başlığını eklemişti. İki devletin temsilcileri arasında geçen görüşmelerde görüş birliğine varıldığı ve görüşmeden büyük memnuniyet duyulduğu bildirilmişti.⁶¹⁹

Ulus gazetesi Adana Görüşmeleri’ni “Adana Mülakatı” başlığıyla 3 Şubat tarihinde yayınlamıştı. Gazetede görüşmelere ilişkin olarak;

İngiltere Başvekili W. Churchill, Casablanca’da Roosevelt ile görüştüğünden sonra Türkiye’ye gelmiş ve Adana’da Türk Hükümeti’nin misafiri olmuştur. Katılan kişilerin yüksek şahsiyetleri göz önünde tutulacak olursa konuşmaların tam bir yetkiyle yapıldığı anlaşılabilir. Her iki hükümet, görüşmeden memnun ve karşılıklı anlayış içinde ayrılmıştır. Görüşmeyle her iki devletin yetkilileri, Türkiye’nin çıkarlarının söz konusu olduğu olan kısımları birlikte inceleme fırsatı bulmuş ve temel konular üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Türkiye’nin çıkarlarının neresi olduğu bilinmektedir. Hem bu konunun hem de savaş sonrası durumun görüşülmüş olması ve sonucunda görüş birliğine varılması Türk-İngiliz ittifakının en verimli sonuçlarından birdir. Görüşmeler sırasında Türkiye’nin güvenliğinin korunması konusuna da değinilmişti. Türkiye’nin güçlü olmasının sadece kendisi

⁶¹⁸ PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 19 Şubat 1943.

⁶¹⁹ Ulus, “M. Churchill’i İnönü Kabul Etiler”, 2 Şubat 1943, s.1.

için dünya için de önemli olduğu ve kimsenin bu durumdan olumsuz etkilenmeyeceğinin altı çizilmiştir. Açık ve dürüst politikası ile Türkiye kimseyi hedef almamıştır. Kendi güvenliği için birlik ve barış içinde varlığını sürdürmeyi hedeflemektedir. Herkesin bildiği politikası, Adana mülakatından sonra İngiltere tarafından tasvip edildiği için güzel bir çalışma olmuş ve Türk-İngiliz ittifakının gizli anlamını ortaya koymuştu. Adana'ya gelen herkes, Türk siyasetini anlayışla karşılamıştı. Başbakan Churchill Adana'ya gelerek Türkiye'yi desteklemişti. Bu yapıcı tavrından dolayı çalışmaları takdire şayandı. Kendisi de en az Türkler kadar görüşmeden memnuniyetle ayrılmıştı. Başbakan Churchill'in görüşmede Roosevelt'i temsil etmesi ve onun yetkisiyle konuşması Ankara'da memnuniyet oluşturan bir diğer konuydu. Güçlü ve bağımsız bir Türk varlığının yapılan Adana görüşmeleriyle de tasdiklenmesi Türkiye'yi oldukça memnun etmişti," ifadeleri yer alıyordu.⁶²⁰

Asım Us, 3 Şubat tarihli Vakit gazetesinde görüşmelere dair kaleme aldığı yazısında "Adana Mülakatı ve Yakınşark Sulhu" başlığını kullanmış ve şu tespitlerde bulunmuştu:

Yeni cihan harbinde memleketin en büyük devlet adamı olduğunu, çok defa hiç kimsenin inkâr edemeyeceği şekilde ispat eden İngiliz Başvekili Churchill, Casablanca harp meclisinden sonra Cumhuriyet Türkiyesinin aziz misafiri olarak Adana'ya kadar geldi. Orada Milli Şefimiz İsmet İnönü tarafından kabul edildi. Sonra her iki tarafın askeri ve siyasi müşavirleri olduğu halde iki gün Başvekilimiz Şükrü Saraçoğlu ile bütün harp ve sulh meseleleri gözden geçirildi.

İki devlet arasında var dostluk ve ittifak bağı geçen dört senede bir şey kaybetmemiş aksine güçlenmiştir. Başbakan Churchill'in Başkan Roosevelt'i temsil ettiği ziyaret Türk-İngiliz ittifakını bir kez daha teyit etmiştir. Şimdiye dek Türkiye'nin tarafsızlık siyaseti üzerine kurulu olan karşılıklı anlayış ilişkisi Adana mülakatı ile savaş sonu meselelerin gözden geçirilmesi ve bu meseleler üzerinde tam bir görüş birliğinin sağlanması Türk-İngiliz ittifakı genişletilmiş oldu. Görüşmelerde

⁶²⁰ Ulus gazetesinde çıkan haber İngilizceye tercüme edilmiş, bilgi amaçlı arşivlenmiştir. PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 3 February 1943. Ayın Tarihi, S. 111, s. 116-117.

Başbakan Churchill'in Roosevelt'i temsil etmiş olması acaba manen de olsa ABD'yi de bu birlikteliğe dahil etmiş oluyor muydu? Adana Görüşmeleri Türkiye'nin siyasetini değiştirmemiş, üçüncü bir devleti şüpheye düşürecek konuşmalar gerçekleşmemiştir. Görüşmede Türkiye'nin savunmasının güçlendirilmesi teklif edilmiştir.⁶²¹

Cumhuriyet Gazetesi "İnönü-Churchill Mülakatı" başlığıyla verdiği haberde, görüşmelerin Başbakan Churchill'in isteği üzerine Cumhurbaşkanı İnönü'nün kendisini misafir etmesiyle gerçekleştiğini ve görüşmeler sırasında iki devletin siyasi noktalarının bir ve ortak olduğunun bir kez daha anlaşıldığı ifade edilmiştir. Görüşmeye katılanların listesi ve fotoğrafları da gazetede yayımlanmıştır.⁶²²

Hüseyin Cahit Yalçın da Yeni Sabah gazetesindeki köşesinde Adana Görüşmelerine yer vermiştir. Görüşmelere dair kaleme aldığı yazısında vurguladığı hususlar şunlardır:

İngiltere Başbakanı, Afrika'da bulunduğu sırada Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmek istemiştir. Bu isteği üzerine Milli Şef ve hükümet erkânı ile görüşmelerde bulunmuştur. Kendisini ağırlamaktan büyük memnuniyet duyulmuştur. Bu görüşme bütün dünyada büyük bir merakla ve ilgiyle takip edilmiştir. Aslında iki devlet arasında var olan ittifak zaten onların bir araya gelmesinin temel sebebiydi. Şimdiye dek de defalarca görüşmüşlerdir. Bu yüzden bu ziyaretin olağanüstü olarak addedilmemesi gereklidir.

Mülakatta açıkça ifade edildiği gibi görüşmeyle, her iki devlet arasındaki dostluk bağlarını daha da kuvvetlenmiştir. İngiliz Hükümeti Türk politikasını anlayış ve sempati içinde takip ederken politikamızı değiştirmek ya da politikamıza baskı kurmak amacıyla gelmemişlerdir. Gerek İngiliz basını gerekse Türk basını durumun böyle olduğunu ifade etmişlerdir. Görüşme, Türkiye'nin güçlendirilmesi ve bunun için Müttefik devletlerin yapabilecekleri yardımın şeklinin ne olacağıydı. Bu konular üzerinde mutabakat sağlanması Müttefiklerin Türkiye'nin savunmasına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu da

⁶²¹ Aydın Tarihi, S. 111, s. 117-118.

⁶²² Cumhuriyet, "İnönü-Churchill Mülakatı", 2 Şubat 1943, s.1.

Türkiye'nin müdafaa edilmesinden başka bir amaca sahip olunmadığı anlamına gelmektedir. Bu tüm dünyaya bu şekilde duyurulmuş oldu.

Savaş sonrası meselelerin görüşüldüğü sırada Akdeniz'de yaşananlar ve savaşın Balkanlara sıçraması konusu da görüşülmüş olabilir. Çünkü hem Akdeniz hem de bir Balkan Devleti olan Türkiye'nin bu bölgelerde yaşanan gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildir. Yine Türkiye, imzalamış olduğu Sadabat Paktı ve Ortadoğu'ya yakınlığı münasebetiyle bu bölgelerdeki olaylara ilişkin görüşmeler yapmış olması ihtimal dahilindedir.

Savaş sonrası gelişmelerle alakalı tebliğde net bir ifade yer almasa da görüşmelerden her iki tarafın memnun ayrılması bu konuda da anlaşmaya varıldığının göstergesidir. Sovyetlere dair ortaya konmaya çalışılan bazı ithamlar bizim bu müttefikimiz ile aramızı açmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Gerek İngiltere gerekse ABD yaptığı ve yapacak olduğu yardımlarla Türkiye'nin hiçbir saldırıya maruz kalmamasını amaçlamaktadır. Kahire radyosu Adana Görüşmelerinden hem Roosevelt hem de Stalin'in haberdar edildiğini ilan etmesi ülkemiz hakkında yapılacakları Rusların da onayladığı anlamına gelmiş ve görüşme hakkımızdaki dedikodulara son noktayı koymuştur.⁶²³

Tan gazetesinde Adana Görüşmeleri, Türk ve İngiliz devlet adamlarının iki gün boyunca görüştüğü şeklinde yer almıştı. İngilizlerin Türk politikasını sempati ve anlayışa takip ettiği, Türkiye'nin mevcut durumunun incelendiği ve görüşmelerde geçen konular üzerinde görüş birliğine varılarak savaş sonrası durumun gözden geçirildiği ifade edilmişti. Ayrıca Almanya'nın Sovyet tehlikesine ve Avrupa'nın Bolşevikleşeceğine işaret ettiğine değinilmiş ve bu iddianın gerçeği yansıtmadığı belirtilmişti.⁶²⁴

3 Şubat tarihli Ekrem Uşaklıgil Son Posta'daki yazısında; Başbakan Churchill'in ABD Başkanı Roosevelt ile yaptığı 10 günlük görüşme sonrasında uzun bir yolculuk yaparak Türkiye'ye gelmesinin Cumhurbaşkanı İnönü'ye verdiği değeri gösterdiğini ifade etmişti. Ardından Türkiye'nin 3,5

⁶²³ Aydın Tarihi, S. 111, s. 118-119.

⁶²⁴ Tan, "Reisicumhur İnönü, Adana'da İngiliz Başvekili Churchill İle Görüştü", 2 Şubat 1943, s.1.

yıldır sürdürdüğü tarafsızlık politikasıyla en doğru seçimi gerçekleştirdiğini vurgulamıştı. İngiltere'nin bu ziyareti hem bu 3,5 yılı değerlendirmek hem de gelecekle ilgili görüşmede bulunmak amacıyla gerçekleştirdiğini belirtmiş ve Adana Görüşmeleri'nin genel seyrinden bahsetmişti. Görüşmelerden Başkan Roosevelt'inde haberdar edilerek bir nevi bu toplantıda manevi olarak bulunduğunu ve görüşmeyi desteklediğine de dikkat çekmişti. Adana Görüşmeleri'ni "tarihin mühim bir sayfası yazıldı" şeklinde değerlendirmişti.⁶²⁵

Son Telgraf yazarı Etem İzzet Benice, Adana Görüşmeleri'ni konu alan bir yazı kaleme almıştır. Yazısında;

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte bu toplantının yapılmış olması büyük önem arz etmektedir. Ankara ve Londra'da aynı tarihlerde beyan edilen tebliğlerde toplantının nasıl, niçin ve hangi şartlarda gerçekleştiği ile hangi konuların tespit edildiğine yer verilmiştir. Benice toplantıda görüşülen konuları başlıklar halinde ortaya koymuştur. Bunlar:

- A. Türk milli siyasetinin ve İngiliz-Amerikan politikasının karşılıklı durumu,
- B. Türkiye, dünya politikası ve harbi,
- C. Türkiye'nin Avrupa'daki ve bilhassa kendi menfaati ile alakalı bölgelerdeki vaziyeti mütalaa ediş tarzı,
- D. Türkiye'nin tedafüi (savuma) durumu,
- E. Türkiye'nin harp sonunda zuhura gelebilecek meseleler üzerindeki görüşü,
- F. Bütün bu meseleler karşısında Amerikan ve İngiliz görüşü ile Türk görüşü arasındaki mutabakatlar veya tezatlar.

Tasnif edilen bu konularla alakalı olarak görüşmeden çıkabilecek hükümleri de;

⁶²⁵ Ayın Tarihi, S. 111, s. 119-121.

1. İngiliz Hükümeti, Türk milli politikasının cereyan seyrinden ve dünya harbi, dünya politikası karşısındaki tutumundan memnundur. Bu politikayı tam bir anlayış ve sempati ile takip etmektedir.
2. Türkiye'nin Avrupa'daki ve bilhassa kendi menfaati ile doğrudan doğruya alakalı gördüğü bölgeler hakkındaki mütalaası görüş birliğini sağlar durumdadır.
3. İngiltere ve ABD umumi bakımdan Türkiye'nin tedafüi emniyetini kuvvetlendirmek için yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabakat hasıl etmişlerdir.
4. Harp sonunda zuhur edebilecek olan meseleler üzerindeki incelemeler de tarafları görüş ve müşahede birliğine isal etmiştir.
5. İncelenen bahisler üzerindeki Amerikan ve İngiliz görüşleri ile Türk görüşü tezat değil, tetabuk kaydetmiştir.

Bu maddeler bakıldığında Milli Şef İnönü'nün Adana Görüşmeleri neticesinde elde etmiş olduğu mutluluk vericidir. Ayrıca Roosevelt ile İngiliz Kralı VI. George'un bu görüşmeyi desteklemesi milli siyasette özel bir sayfa açacaktır.

Bu konular haricinde herkesin kafasında soru işaretlerine neden olan bazı hususlar vardı. Bunlar; Türkiye'nin milli siyaseti, dünya politikası ve savaş karşısındaki durumu, Avrupa'daki durumu ve kendi çıkarlarıyla alakalı bölgelerdeki durumu inceleme tarzı, savunma durumunun güçlendirilmesi ve malzeme yardımı yapılmasıydı. Bu konularla alakalı olarak Türk milli politikasını değiştirecek herhangi bir değişiklik yaşanmamıştı ve Türkiye; tarafsız, barışçı, ittifak ve anlaşmalarına bağlı olarak varlığını sürdürmeye devam edecekti.⁶²⁶

Cumhuriyet gazetesi, 3 Şubat tarihli baskısında “Churchill'in Memleketimizi Ziyareti Başlığı” ile Adana Görüşmeleri'ne yer vermişti. Görüşmelerin dünya çapında büyük yankı uyandıracağına kesin olduğuna değinilmiş ancak gelişmelerin doğru değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmişti. Görüşmenin iki müttefik devlet arasında gerçekleşmesinin olağan olduğu vurgulanmış ve Başbakan Churchill'in Kral'ın temsilcisi olarak

⁶²⁶ Ayın Tarihi, S. 111, s. 121-123.

Türkiye’de bulunduğu, görüşmelerini oturarak değil her zaman yüz yüze gerçekleştirdiği ifade edilmişti. Türkiye’nin 3,5 yıldır sürdürdüğü siyasetin değiştirilmesine yönelik herhangi bir talepte bulunulmadığının resmi tebliğde de bildirilmişti. İngilizlerin Türk politikasını sempati ve anlayışla takip etmekte olup, görüşmeleri de bu anlayışla gerçekleştirmişlerdi. Avrupa ve Türkiye’nin çıkarlarının bulunduğu bölgelere dair durum değerlendirilmesinin yapıldığı görüşmelerde görüş birliğine varılmıştı. Ayrıca Türkiye’nin savunma gücünün artırılması için yapılacak yardımın ne şekilde olacağı yönünde iki tarafın askeri temsilcileri görüşmelerde bulunmuşlardı. Savaş sonrası durum da değerlendirilmişti.⁶²⁷

Tasvir-i Efkâr gazetesi, “Churchill’in Memleketimizi Ziyareti” başlığıyla verdiği haberde, görüşmenin yine Başbakan Churchill’in isteği ile gerçekleştiğine değinilmiş ve oğlunun kullandığı uçakla o yaşına rağmen kış şartlarında Türkiye’yi de ziyaret etmesi takdire şayan görülmüştü. Adana Mülakatı ile ortaya konan tebliğdeki ifadelerde yanlış anlamaya imkân tanıyacak herhangi bir ifadeye rastlanmadığına vurgu yapılmıştı. Tebliğde geçen maddeler tek tek açıklanmış ve askeri heyetler vasıtasıyla yürütülen görüşmelerin Türkiye’nin savunmasını güçlendirme mahiyeti taşıdığı, bu amaçla Türk savunmasını güçlendirmek için ne tarz bir yardım yapılacağına karar verilerek hem fikir olunduğu ifade edilmişti. Tüm bu açıklamaların yanlış anlamaya sebebiyet verecek gelişmelerin önünü geçmeye yeterli olduğu halde yabancı radyolarda yayınlanan şaibelerin gerçeği yansıtmadığı belirtilmişti. Tüm bu yanlış anlamalara sebebiyet vermemek adına Basın ve Haberleşme Genel Müdürü Selim Sarper Times gazetesi muhabirinin sorusuna kısa ve öz cevap vermiş “İngiltere’nin herhangi bir talepte bulunmadığını, Türkiye’nin herhangi bir taahhüde girişmediğini” söylemişti. Bu cevabın çıkacak dedikoduları da daha başlamadan sona erdireceğine kesin gözle bakılmıştı.⁶²⁸

İkdam Gazetesi’nden Abidin Daver, Adana Görüşmeleri için şu tespitlerde bulunmuştu. Görüşmenin ilk amacı, Türk-İngiliz dostluk ve

⁶²⁷ Aydın Tarihi, S. 111, s. 123-124.

⁶²⁸ Aydın Tarihi, S. 111, s.124-125.

ittifakının teyit ve takviye edilmesi idi. Hangi şartta olursa olsun Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı 1939 Antlaşmasına bağlı kalarak onu yalnız bırakmadığı ve bu yolda verdiği sözü tuttuğu ifade edilmişti. Ardından Başbakan Churchill'in Türk gazetecilere yaptığı açıklama verilmişti. Açıklamada Türkiye'nin tarafsızlık politikasının desteklendiği şu cümlelerle ifade edilmişti:

Türkiye'nin takip ettiği bitaraflık siyaseti, Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun olduğu kadar Müttefikler için de faydalıdır. İngiliz ricali, Türkiye'nin bitaraf kalmasındaki sebepleri ve faydaları pekiyi anlıyor ve takdir ediyorlar. Müttefikler için faydalı olduğu kadar sizin milli siyasetinize ve müttefiklerinize de uygun olan bitaraflık siyasetinde devam ediniz.⁶²⁹

Başbakan Churchill, Adana'ya gelerek yürüttüğü görüşmeler İngiltere dışında Türkiye'nin ABD ile olan dostluğunu da pekiştirmiş ve iki devletin arasındaki samimiyeti arttırmıştı. Bu açıdan bile Türkiye'ye büyük bir katkı sağlamıştı. ABD ile İngiltere birlikte Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için ona malzeme yardımında bulunacak ancak bu durum Türkiye'nin yürüttüğü tarafsızlık politikasını etkilemeyecekti. Neşredilen tebliğde de bu açıkça ifade edilmiş ve her iki devletin temsilcileri görüşmeden büyük bir memnuniyetle ayrılmışlardı.⁶³⁰

Türk Sözü Gazetesi yazarı Nevzat Güven, "Adana Görüşmeleri" başlıklı yazısına, çok önemli bir hadiseye sahne olan Adana adının tarihe bir kez daha geçtiğini ifade ederek başlamıştı. Casablanca'daki görüşmeden sonra bu kadar önemli kişilerle Adana'ya gelip görüşmelerde bulunmasının Türkiye'ye verdiği değeri gösterdiğine işaret edilmişti. Görüşmelerin önemini vurgu yapmıştı. Türkiye'nin hem ittifakına hem de tarafsızlık siyasetine olan bağlılığına değinmiş ve İngiltere'nin bu duruma onay verdiğini belirtmişti. ABD'nin İngiltere ile birlikte bu politikaya onay verdiğini gösteren en önemli delil olarak, Adana Görüşmeleri sonrası neşredilen tebliğ gösterilmişti. İngiltere'nin bu politikayı tasvip etmesinin

⁶²⁹ Aynı Tarihi, S. 111, s. 125.

⁶³⁰ Aynı Tarihi, S. 111, s. 126.

nedeni, kendi çıkarlarına uygun olduğuyla ilişkilendirilmişti. Fakat Türkiye'nin politikasını devamı için ihtiyaç duyduğu güç ve silahı temin etmesi büyük önem arz etmekteydi. Bu sebeple Türkiye'nin mümkün olduğu kadar çok silahla donatılması, İngiltere'nin istediği bir durumdu. Bu yüzden Adana Görüşmeleri'nde silah ve malzeme yardımı yapılma hususunun gündeme gelmesinin sebebi buydu. Yine görüşmelerde savaş sonrası durumla alakalı değerlendirmelerde bulunmuş ve görüş birliğine varılmıştı. Hemfikir olunan konularda hiçbir devlet aleyhine olunmamıştı.⁶³¹

Yeni Asır gazetesinden Şevket Bilgin, tebliğin maddelerine değinmiş ve görüşmelerin gizli bir tarafının bulunmadığını, Türkiye'nin siyasetine aynı şekilde devam edeceğini vurgulamıştı. Görüşmelerdeki en sevindirici kısım, daha savaş devam ederken savaş sonrası durumla ilgili değerlendirmelerde bulunulması ve bu konuyla alakalı hemfikir olunmasıydı. Bu görüş birliği sinsi propaganda yürütenlerin başarısız olmasına sebep olacaktı. Görüşme dünya çapında büyük yankı yaratsa da Türkiye'nin politikasına herhangi bir etkide bulunmayacaktı. Adana Görüşmeleri'nin en büyük önemi, büyük dostlarla olan dostluklarda şüpheye yer olmamasıydı.⁶³²

4 Şubat tarihli Tan gazetesinde Zekeriya Sertel'in yazısı "Adana Buluşması Münasebetiyle" başlığı taşımaktaydı. Yazıda, Adana Görüşmeleri'nde geçen en önemli konunun genel savunmayı içeren kısım olduğu ifade edilmişti. Genel siyasetinin desteklediği Türkiye'nin güçlü olması zorunluydu. Müttefikleri de bu konuda onunla hemfikirdir fakat Trablus'la meşgul olan Müttefikler, şimdiye dek Türkiye'nin istediği miktardaki savaş malzemesini ona aktaramamıştı. Hem Trablus'taki yüklerinin hafiflemesi hem de İngiltere ile ABD'nin savaş sanayine dair yürüttükleri çalışmalar Türkiye'yi desteklemeleri konusunda ellerini kuvvetlendirmişti. Adana Görüşmeleri'nde de ellerinden geldiği kadar Türkiye'ye yardım edeceklerini kabul etmişlerdi. Bunun haricinde dünya meselelerini gözden geçiren iki devlet, görüş birliğine varmıştı. Savaş sonrasında milletler arası mevzuların halledilmesinde İngiltere'nin küçük-

⁶³¹ Aydın Tarihi, S. 111, s. 126-128.

⁶³² Aydın Tarihi, S. 111, s. 128-129.

büyük tüm devletlerin yardımına ihtiyaç duyacaktı. Türkiye’de bu devletlerden biriydi. Bu yüzden Adana Görüşmeleri’nde savaş sonrası konular da ele alınmıştı. Görüşmelere neşredilen tebliğ dışında bir anlam yüklemenin hata olacağı Başbakan Churchill tarafından ifade edilmişti.⁶³³

5 Şubat tarihinde Vakit gazetesinde Adana Görüşmeleri’ne yer veren Asım Us yazısına, “Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce” başlığını vermişti. Görüşmelerin önemini vurgularken Daily Telegraph gazetesinin manşetinden yola çıkmıştı. Manşette, “bir İngiliz Başbakanı’nın savaş devam ederken tarafsız bir ülkeye ziyarette bulunması” görüşmenin önemini ifade etmesi açısından çok uygun bulunmuştu. Casablanca Görüşmelerinin akabinde Adana Mülakatı’nın gerçekleştirilmesi bazı kesimlerde endişeye sebep olmuştu. Çünkü Casablanca’da savaş planları hazırlandığı için Türkiye’nin de bu plana dahil edilmesi ve tarafsızlığından vazgeçmesi mümkün olabilir miydi sorularına olumlu cevap verenler olmuştu. Aslında mantıklı gözükken bu çıkarımı Asım Us, şu şekilde çürütmüştü:

Eğer Müttefiklerin 1943 senesi için yapacakları taarruzlarda Türkiye’nin herhangi bir şekilde faal bir mevki olmak lazım gelseydi yani Türkiye’nin bir gün bitaraflik siyasetini terk etmesi icap etseydi Adana Mülakatı Casablanca harp meclisinden sonra değil ondan evvel vuku bulmak iktiza ederdi. Zira Müttefikler 1943 taarruz planlarını bu harp meclisinde tamamıyla en küçük teferruata kadar hazırlamışlardır. Bu planların ancak tatbikat safhasına girmesi kalmıştır. Bu planlarda tabii olarak Türkiye’nin bundan sonra bitaraf kalacağı esasına göre yapılmıştır. Bu itibarla Casablanca harp meclisinden sonra araya bir akit fasılası girmeksizin İngiliz Başvekilinin Adana’ya gelmiş olmasında Türkiye’nin bitaraflığını ve İngiliz-Türk dostluğunun teyidini ifadeden başka bir mana aranamaz.⁶³⁴

⁶³³ Aydın Tarihi, S. 111, s. 129-130.

⁶³⁴ Aydın Tarihi, S. 111, s. 131.

Adana Görüşmeleri'nin asıl sebebinin ve ruhunun, Türkiye'nin savunması için ihtiyaç duyduğu malzemelerin ona tedarik edilmesi hususunda aranması gerektiğine dikkat çekmişti.⁶³⁵

5 Şubat tarihinde Yeni Mersin gazetesinin başyazarı Fahri Kurtuluş yazısına “Adana Görüşmeleri ve Ulusal Birliğin Önemi” başlığını vermiş ve Başbakan Churchill'i değerli bir misafir, dünya savaşının namı duyulmuş devlet adamı, İngiliz direnişinin ve cesaretinin sembolü olarak betimlenmişti. Yazısına, imzalanan ateşkes antlaşmalarına uyulmaması ve dostluk anlaşmaları imzalanan ülkelere yapılan saldırılarla başlayan savaş sonucu Türkiye'nin ateş çemberi içerisinde kaldığını söyleyerek devam etmişti. Bu ateş çemberi içerisinde Türkiye, ülkesini seven ve halkının yaşamını sürdürmesini isteyen Milli Şef'in koruması altında teselli ve güvence bulmuştu. Dünya oldukça karışıktı. Almanların zafer kazanıp kazanmayacağı belirsizdi. Adana Görüşmeleri neyi delalet etmekte ve görüşmede neler müzakere edilmişti? Görüşmelerden kötü sonuçlar çıkacağını düşünerek korkmaya gerek yoktu. Türk milletinin en karanlık gününde kötü talihini tersine çeviren bir lideri vardı. Bu lider isterse, bu millet ve gençlik tereddüt etmeden tek bir vücut olarak saldırıya ve savaşacaktı. Türk ruhu özgürlüğün müdafaasında yer alacaktı. Lider isterse bu millet topraklarındaki saldırıyı yok edecekti ve tüm dünya da bunu bilmekteydi. Türk milli ruhu sarsılmayan bir kaya gibi dururken dünya milletlerinin refahı için mücadele eden demokrasilerin en büyüklerinden biri olan Başbakan Churchill, Milli Şef İnönü'yü görmek ve kendisi ile görüşmek için zorlu bir yolculuk yapmıştı. Bu yolculuk sonrasında Milli Şef ve arkadaşlarının liderliğinde savaştan uzak duran bir Türkiye görülmüştü. Türk lider ve yöneticilerinin görüşmelerden mutlu olarak ayrılması misafirlerin de geri dönerken benzer şekilde memnun olduklarının kanıtı şeklinde görülmüştü.⁶³⁶

Yerel gazetelerden biri olan ve Trabzon'da yayınlanan Halk Gazetesi'nin 3 Şubat tarihli baskısında da Adana Görüşmeleri'ne yer verilmiştir. Gazete, “görüşmeye dair ortaya çıkan genel kanı görüşmenin

⁶³⁵ Ayın Tarihi, S. 111, s. 130-132.

⁶³⁶ Ankara'ya İngiliz Büyükelçisi'ne 13 Şubat'ta yollanan telgrafta yer almaktadır. PRO, FO 195/2478, Churchill- Adana Visit, 13 February 1943.

gururla karşılanmış olduğudur”, demiş ve devamında bu gururun Türkiye’nin savaşta aktif bir rol oynamamasından ve büyük güçlerin Türkiye’ye verdiği önemden kaynaklandığını ancak farklı düşüncelerin bu durumu gurur yerine korku olarak değerlendirdiğini belirtmişti. Trabzon’daki halkın, tekrarlanan SSCB başarılarından oldukça rahatsız olduğu, bu rahatsızlığın da Mihver propagandasının yerel halk arasında yayılmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştü. Halkın komünizm tehlikesinden çok, hala “düşman” olarak görülen SSCB ile karşılaşmak zorunda kalmaktan dolayı endişeli olduğuna da dikkat çekilmişti. Rusya’nın umulanın tersine galip olmaya başlaması ile Almanya’nın yakın zamanda çökeceği düşüncesi korku yaratmaya başlamıştı.⁶³⁷

Vakit gazetesinin 5 Şubat tarihli yayınında Sadri Ertem, “Adana Konuşmaları” başlığı altında Adana Görüşmeleri’ni Türk politikasının zaferi olarak addetmişti. Görüşmeyle Türk-İngiliz ilişkilerinin dün, bugün ve yarını ele alınmıştı. Dünden kasıt Türk tarafının takip ettiği siyasetin İngiltere ve ABD tarafından benimsenmesi, tarafsız kalmasının sadece kendisi için değil Müttefiklerin de yarına olduğu bu yüzden bu siyasetin devam ettirilmesi için Türkiye’nin savunmasının güçlendirilmesi gerektiği idi. Güçlü bir Türkiye, savaş sonrası gelişmeler içinde Müttefiklerin menfaatine de uygundu. Çünkü sahip olduğu jeopolitik konumunu güçlü olursa koruyabilir ve koruduğu sürece herhangi bir savaşa meydan vermez, barış politikasını sürdürmeye devam ederdi. Adana Görüşmeleri’ne katılan her iki devletin temsilcileri arasında bu konuya dair görüş birliği sağlanmıştı.⁶³⁸

Büyükelçi, Dışişlerine 6 Şubat’ta gönderdiği telgrafta Türk basınında Adana Görüşmeleri’nin ne şekilde yansıdığını kaleme almıştı. Raporunda; kamuoyunun ilk tepkisi savaşın bir adım ötesinde olduğu endişesiyle birlikte büyük bir şaşkınlıktı. Bildirinin yayınlanmasıyla tarafsız kalmasının oluşturduğu rahatlama, Başbakan Churchill’in ziyaretinin verdiği gurur ve ülkesinin politikalarına onayı ile gelen memnuniyet duyguları birbirine karışmıştı.

⁶³⁷ PRO, FO 195/2478, Churchill- Adana Visit, 17 February 1943.

⁶³⁸ Ayın Tarihi, S. 111, s. 132-134.

Bildiriye oldukça önem verilmiş olsa da Türk basınında çıkan yazılar oldukça sınırlı ve dikkatliydi. Şimdiye dek Türk basını, hiçbir olayın fotoğraflarına gazetelerde bu kadar çok yer vermemişti. Fotoğraflar kadar gazetelerde Başbakan Churchill'in ifadeleri de yer almakta ve Türkiye'nin müdafaasıyla ilgili yorumlar da bulunmaktaydı. Bazı gazeteler, bunun İngiliz-Türk ilişkilerinin gelişmesi ve iş birliğinin bir kere daha doğrulanması anlamına geldiğine vurgu yapsa da genel olarak, görüşmelerin Türkiye'nin tarafsızlığında bir değişiklik yaratmadığına, hem dostluklara hem de taahhütlere bağlı kalındığı şeklinde yorumlamıştı. Resmi makamlar, müdafa konusunda verdiğimiz önemden ve Türkiye'nin savaşa yönelik tutumu konusunda bir taahhütte bulunulmasını istemememizden dolayı büyük bir rahatlama yaşamaktaydılar. Türk Hükümeti, şüphesiz bir karşılığın talep edilebileceğini beklese de savaş malzemeleriyle güçlendirilmeleri konusunda aldıkları tekliflerden memnundular.⁶³⁹

Adana Görüşmeleri'yle ilgili olarak Türkiye'de oluşan genel kanı ve gelişmeler raporlanmıştı. Raporda; görüşmelerin İngiltere ile Türkiye arasındaki bağları şüphesiz güçlendirdiği ve Türkiye'nin Almanya korkusunu büyük ölçüde yenmesini sağladığı fakat gerekli yardım yapılana kadar Almanya ile sorun yaşanmamasına dikkat etmeye devam edilmesi gerektiği belirtilmişti. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanı'nın son zamanlarda gönderdiği telgraflarından Alman ve İtalyan Elçiler ile olan görüşmelere ulaşıldığı, görüşmelerde Menemencioğlu'nun oldukça açık bir şekilde konuştuğu ifade edilmişti. Türk Dışişleri Bakanı'nın bu ifadesinin Mihver propagandasını harekete geçirdiği, Adana Görüşmeleri'nin Başbakan Churchill'in girişimi ile gerçekleştiği ve Başbakan Churchill'in Türkiye'ye, onu savaşa girmeye zorlamak için geldiği iddiasının dile getirildiği belirtilmişti. Bu iddia, Basın Bürosu Genel Müdürü Selim Sarper tarafından reddedilmişti. Ancak bunun büyük bir etkisi olmamıştı. Mihver kuvvetleri görüşmelerle ilgili olarak ayrıca görüşmelerde SSCB'nin temsil edilmemesinin bu görüşmeye onay vermemesinden kaynaklandığını, görüşmenin Türkiye'nin SSCB tehdidine

⁶³⁹ PRO, FO 371/37516, Turkish Press Reports And Comments On Churchill's Speech, 5 February 1943.

karşı korunması ile ilgili olarak gerçekleştiğine dair başka fikirler de ortaya atmışlardı. Ortaya çıkan bu tehditten dolayı da İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye güvence vermeye mutabık kaldıkları eklenmişti. Görüşmelerin üzerinden altı gün geçtikten sonrada Türkiye'nin bu ziyaretten duyduğu memnuniyet dile getirilmeye devam ediliyor ve Başbakan Churchill'in tutumundan etkilendikleri vurgulanıyordu. Türkiye'nin kendisine güvenildiğini ve sadece Müttefiklerin amaçlarını gerçekleştirmek için savaşa girmek zorunda bırakılmadığını bildiği, bu açıdan görüşmenin başarılı olduğu, zaman ilerledikçe bunun sonuçlarının alınacağı, şu an için Türkiye'nin Adana Görüşmeleri'yle ortaya çıkan durumdan geriye dönmesinin mümkün olmadığı, zaman içinde de Türkiye'nin tutumunun İngiltere'ye karşı daha da belirginleşeceği bilgileri yer almaktaydı.⁶⁴⁰

Başbakan Churchill'in Avam Kamarası'nda 11 Şubat'ta Adana Görüşmeleri'ne dair yaptığı konuşma sonrasında İngilizler, konuşmayla ilgili olarak Türk basının reaksiyonunun ne olduğuna dair gazetelerden çeşitli notlar derlemişlerdi. Gazetelerden genel olarak çıkarılan yorum, görüşmeden duyulan memnuniyetin devam ettiği şeklindeydi.⁶⁴¹ Gazetelere yansıyan haberlerden bazıları şunlardı:

13 Şubat tarihli "İkdam" gazetesinde Abidin Daver tarafından kaleme alınan habere, "Türk politikasının zaferi" başlığıyla verilmişti. Makalede genel olarak, Başbakan Churchill'in güçlü bir Türkiye'nin gerekliliğini kabul ettiği, silah sözü verdiği ve üzüntü verici taleplerde bulunmadığının altı çizilmişti. Başbakan Churchill'e "bu olağanüstü İngiliz devlet adamı neredeyse bir Türk devlet adamının konuşabileceği şekilde konuşmuştur" diyerek iltifatlarda bulunmuştu. Ayrıca Türk politikasının başarısı da vurgulanmıştı.⁶⁴²

Daha önceleri güçlü bir Mihver taraftarı iken şu an oldukça ılımlı olan Cumhuriyet gazetesinin 12, 13 ve 14 Şubat tarihli sayılarında art arda Başbakan Churchill'in konuşması ile ilgili büyük manşetlerle haberler

⁶⁴⁰ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 6 February 1943.

⁶⁴¹ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 18 February 1943.

⁶⁴² PRO, FO 371/37516, Turkish Press Reports and Comments On Churchill's Speech in The House of Commons on 11th February, 19 February 1943.

yayınlanmıştı. Ayın 13'ünde Ankara Radyosu, "Radyo Gazetesi"nde bir yayın gerçekleşmişti. Yayında ilk olarak Başbakan Churchill'in Türkiye'ye modern silahlar ile demiryolu teçhizatlarının sevk edilmek isteği haberi üstünde durulmuştu. Ardından Ulus'ta Sayın Esmer'in de ifade ettiği gibi Türkiye'nin dürüst, tarafsız politikasının her iki düşman gruba da hizmet ettiğine dikkat çekilmişti. Nadir Nadi, başmakalesinde konuya çok az yer vermişti. Babası, Yunus Nadi, 14 Şubat'taki başmakalesinde⁶⁴³ Türkiye'ye Müttefik güçlerin en kısa sürede sadece modern silah vermeye hazır olmadıkları aynı zamanda Mihver devletlerle birlikte Müttefik güçlerinin de Türkiye'nin savaşa girmesini onaylamamalarının oldukça şaşırtıcı olduğunu vurgulamıştı. Elbette her iki grubun takındığı bu tutum, Türkiye'nin kendi taraflarında yer almasından memnun olmayacakları anlamına gelmiyor aksine birçok kez bundan memnun olacaklarını gösterdiklerine dikkat çekilmişti. Türk politikasının başarı nedeni, Milli Şef'in rehberliği altında yöneticilerinin gösterdiği keskin zekâ ve derin öngörü olduğu vurgulanmıştı.⁶⁴⁴

Ulus gazetesinin 12, 13 ve 14 Şubat tarihli makalelerinde de Başbakan Churchill'in konuşmasına yer verilmişti. İlk yazıda, Başbakan Churchill'in konuşma metni yer almaktaydı.⁶⁴⁵ Ahmet Şükrü Esmer tarafından kaleme alınan yazıda; "Başbakan Churchill, Türkiye'nin başına gelebilecek bir musibet, İngiltere ve Müttefik ülkelerinin tamamı için bir musibet olacaktı. Her iki savaştan tarafa da felaket getirecekti. İlgili taraflarca bu gerçeğin takdir edilmesi Türkler için büyük bir başarıdır ki bunu da doğru ve dürüst politikamıza borçluyuz" demişti. 14 Şubat tarihindeki yazısında da yazar, Adana Görüşmeleri sonucunda İngiliz Başbakanı'nın Türkiye'nin silahlandırılması konusunda sarf ettiği sözlerinin iki ülke arasındaki ortak güveni ne kadar artırdığını göstermesi bakımından önemli olduğunu ifade etmişti.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Ayın Tarihi, S. 111, s.138-139.

⁶⁴⁴ PRO, FO 371/37516, Turkish Press Reports and Comments On Churchill's Speech in The House of Commons on 11th February, 19 February 1943.

⁶⁴⁵ Metnin tamamı için Ayın Tarihi, S. 111, s. 135-136.

⁶⁴⁶ PRO, FO 371/37516, Turkish Press Reports and Comments On Churchill's Speech in The House of Commons on 11th February, 19 February 1943.

Farklı gazetelerde de Başbakan Churchill'in konuşmasına değinilmiştir. Bunlardan 14 Şubat tarihli "Son Telgraf" gazetesinde Milletvekili Ethem İzzet Benice, her şeyin başında Başbakan Churchill'in konuşmasının birçok ihtilafa konu olan iki meseleyi açıkladığına dikkat çekmişti. Bunlardan ilki, Stalin'in niçin Casablanca'ya katılmadığı, ikincisi de Avrupa'ya yayılan bir Bolşevik tehlikesinin olup olmadığıydı. Yine önceleri Mihver taraftarı olup da daha sonra ılımlı Müttefik taraftarı olan "Tasviri Efkâr" gazetesinin 14 Şubat tarihli başmakalesine "Kim bizden bir şey talep edebilir?" başlığı atılmıştı. Yazar bu makalede, Başbakan Churchill'in konuşmasında en önemli noktası olarak İngiltere'nin Türkiye'den hiçbir şey talep etmediği ifadesine dikkat çekmişti. Bu sözle Başbakan Churchill, hiç kimsenin Türkiye'den bir şey talep etmeye hakkı olmadığını kastetmişti. Yazar, bunun için Başbakan Churchill'e teşekkür etmişti. Ayrıca, Başbakan Churchill'in Türkiye hakkındaki yorumlarının bu savaşta herhangi bir ülkeye yapılabilecek en hoş iltifat olduğunu belirtmişti. Daha önceleri düşman olan birkaç Balkan ülkesi ile Türkiye'nin savaş sonrasında dostane ilişkiler kurmak için yaptığı fedakârlıklardan bahsetmişti.⁶⁴⁷

Milletvekili Ekrem Uşaklıgil de 15 Şubat tarihli Son Posta gazetesinde, bu konuşmayla Türkiye politikasının sadece İngiltere'de değil, aynı zamanda ABD'de de takdir edildiğini ifade etmişti. 16 Şubat'ta "Vakit" gazetesi yazarı Asım Us, Daily Telegraph gazetesinde açıklandığı gibi, Başbakan Churchill'in konuşmasını dinleyen Sayın Maisky ve Sayın Orbay arasındaki dostane ilişkinin arttığı hatta ilişkilerinin şakalaşmaya kadar gittiğine yer vermişti. Türk-Rus ilişkilerinin iyi olduğunu, Türkiye'nin ilk günlerdeki yardımlarından dolayı SSCB'ye borçlu olduğunu unutmadığını ve gelecekte de bu ilişkilerin dostane bir şekilde devam etmemesi için bir neden olmadığını ifade etmişti.⁶⁴⁸

16 Şubat tarihli Son Posta gazetesinde Ekrem Uşaklıgil, bu defa hem Başkan Roosevelt'i hem de Başbakan Churchill'i savaş sonrası dünya

⁶⁴⁷ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 19 February 1943.

⁶⁴⁸ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 19 February 1943.

düzeniyle ilgili açık bir bildiri sunmadıkları konusunda eleştirmişti. İngilizlerin savaş sonrasında cezalandırılacak düşman liderlerinin mevcut listesini önemli bir dereceye kadar özellikle kısaltacaklarını belirtmişti. Son olarak da Yalçın, Başbakan Churchill'in konuşmasıyla ilgili çokça makale yazmış, hepsinde de övgüler yer almıştı.⁶⁴⁹

Yukarıdaki gazetelere ek olarak Ulus gazetesinin 12, 13, 14, 16, 17 ve 18 Şubat tarihlerinde yayınlanan ve Başbakan Churchill'in konuşmasıyla ilgili yorumların geçtiği nüshalar eklenmişti. Derlenen bu gazetelerin tamamı Büyükelçi Hugessen tarafından raporlanmıştı.⁶⁵⁰

3.5.2. Yabancı Basında Adana Görüşmeleri

Adana Görüşmeleri'ne dair haberler, yerli basında yer aldığı kadar yabancı basında da yer almıştır. Hatta yapılan haberlere bakıldığında, Adana Görüşmeleri'yle ilgili haberlere yabancı basında çok daha fazla yer verildiği sonucuna da ulaşabiliriz.

Adana Görüşmeleri'ne ilişkin The New York Times gazetesinden Anne O'Hare'in 3 Şubat tarihinde bir yazı kaleme almıştı. Yazısında;

Başbakan Churchill, Kahire üzerinden Türkiye'ye Atatürk'ün halefi İsmet İnönü ile görüşmeye gittiğinde modern bir hava sahasına iniş yaptı. Yakın Doğu'daki çoğu yer gibi Adana da yaşlı ve geçmişe takılı kalmıştı. Akdeniz'in doğu havzasındaki halk, akıllarında ve tutumlarında asla değişmeyecek bir hatla geçmişe bağlıydılar. Bir zamanlar doğuya giden Romalı askerlerin yolu üzerinde bir durak olan Adana'da insanlar Justinyen tarafından yapılan köprüden geçmekteydi ve her gün Harun el-Reşid tarafından yapılan kalenin yıkıntılarından gidip gelmekteydi. Bunlar günümüz yapılarından daha da sağlamdı.

Toros dağlarının gölgesinde yaşayan Türkler, sahaları üzerinden geçecek yeni hava yollarının eski imparatorluk yollarıyla benzeştiğini fark ederse bu şaşkıncı olmayacaktı. Türk askeri ve siyasi liderleriyle görüşmek için aniden gökyüzünden inen İngiliz Başbakanı'nın

⁶⁴⁹ PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 19 February 1943.

⁶⁵⁰ PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 18 February 1943.

Adana'yı yaşıyan efsane Harun Al-Reşid'in modern hali olarak görmemesi tuhaf olurdu.

ABD, Afrika kıyısına indiğinde bu eylem, Akdeniz'in bir savaş alanı olarak belirlendiği şekilde algılandı. Casablanca Konferansı, bu algıyı doğruladı ve Başkan Roosevelt'in Natal'a ziyareti kadar Başbakan Churchill'in Adana yolculuğu da Casablanca Konferansı'nın devamı olarak görülmekteydi. İkisinin amacı aynı olsa da biri doğuya giderken diğeri batıya gitmişti. Bunlar, Fas'ta kararlaştırılan kararları yerine getirmenin ilk adımlarıydı. Elbette Türkiye daha büyük bir önem taşımaktaydı.

Başbakan Churchill, Türklerle yapılan görüşmelerden gerekenden daha büyük sonuçlar çıkarılması konusunda uyarıda bulundu ve Türkler, tarafsızlık politikalarında bir değişiklik olmadığını söylediklerinde bu uyarı tekrar edilmişti. Bunun yanı sıra Türk topraklarından Müttefik birliklerinin olası geçişi müzakere edilmemişti. Türkiye'nin mevcut politikalarını olabildiğince sürdürecekleri ve savaşa gireceklerse bunun istedikleri zamanda ve kendi iradeleriyle olacağı kesindi.

Adana'da gerçekleşen görüşmelerin ortaya koyduğu somut sonuç, genel askeri durum ile Türkiye'nin mevcut durumu arasındaki farktı. İngiliz ve Türk Genelkurmay Başkanlığı üyelerinin katılımıyla ve Türkiye'nin "genel müdafaa güvenliğinin arttırılmasına" yardımcı olmak için gerçekleşen görüşmeler, yolların müzakeresi olarak ilan edilen askeri bir toplantıdır. Altı ay önce Türkler, Almanya'ya karşı böylesine bir meydan okumayı kabul etmezdi. O zamanlar Müttefik Devletler, Ortadoğu'ya geçiş için Nazilerin kısa yol olarak Türk köprüsünün kullanılacağından ve Alman-Japon "birliğinin" Müttefik savaş planlarını bozacağından endişe duyuyordu.

Türkiye, artık Alman işgalinden korkmuyordu. Şimdi ya Çanakkale Boğazı ile İran'dan ya da Türk topraklarından gelebilecek düşmanların birleşmesinden ve belli bir kısmının Almanya büyük oranının İngiltere ve ABD'den sevk edilen modern silahlar ile Türk Ordusu'nun büyük gücünün birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni durumdan, Türkiye'nin stratejik konumunun kendileri aleyhine kullanılabileceği riskine dair endişe duyma zamanı Almanlarındı.

İngiltere karşısında stratejik üstünlük kazanmak için en etkin yolun Türkiye'nin denetimi olduğuna dair görüş, Alman askeri politikasında uzun süredir yer almaktadır. General Von der Goltz'un ilkesi ters olarak düşünüldüğünde de doğrudur yani Almanya'ya karşı üstünlük sağlamak için Türkiye'yi diğer tarafa göndermek. Üstelik bu, Balkanlar aracılığıyla kıtanın işgaline de yol açacaktır ki bu, çoğu strateji uzmanına göre umut verici bulunmaktaydı. Çünkü böylece, Nazi imparatorluğunun kalbine saldırı yapılabilecekti.

En son ele alınan hususun, hem askeri hem de siyasi yönleri vardı. İngiliz bildirisinde yer alan “savaş sonrası sorunlar”, Türkiye'nin geleceğini de düşündüğünü göstermektedir. Başından beri politikanın, Türkiye'nin SSCB tutumuna olan şüphesi nedeniyle şekillendiği sır değildi ve bu şüphe, İngiltere ve ABD'nin Doğu Avrupa'nın yanı sıra batıda da zafer kazanmasıyla dağılacaktı. Adana, doğuya doğru atılan adımı temsil etmekteydi. İngiltere, ABD ve SSCB arasında şu an mevcut olan anlaşmalardan daha belirgin olarak Avrupa'nın işgaline başlama gereksinimini vurgulamaktaydı.⁶⁵¹

Yine aynı gazetenin 7 Şubat tarihli baskısında Adana Görüşmeleri'ne giden süreç ve savaşa ilgili olarak kaleme alınan köşe yazısında, Ray Brock'un değindiği hususlar şunlardı:

1941 baharının en kritik günlerinde, Ortadoğu'nun ve Hindistan'ın kalbine giden yollarda Almanya tarafından gerçekleşecek Balkanlar'daki Yıldırım ve Kuzey Afrika saldırılarının arifesinde Balkan ve Yakın Doğu ilişkilerinde çok saygı duyulan yetkililerden Alman Elçisi Franz Von Papen'in görevi, İngiliz-Türk ilişkilerini bozmak ve Türkleri Mihverlere yöneltmekti. Bu görevinde başarılı olamayarak hüznle emekliye ayrılacak ve muhtemelen ‘Görevin Başarısızlığı’ başlıklı kitabının yazımına başlayacaktır. Türk ve Müttefiklerin arasını bozma amacını taşıyan hayali düşünce, Mihverler tarafından Müttefik prestijinin, moralinin ve etkinliğinin düşmesi olarak nitelendirilmiştir. Fransa'nın düşmesinin ve şimdi de Almanların Yugoslavya ve Yunanistan'ı ezip geçerek Girit'i aşmaları ile Türk

⁶⁵¹ The New York Times, “Abroad: The Meeting at Adana Is The Sequel To Casablanca”, 3 February 1943, p.18.

sınırlarına dayanmalarının yarattığı endişeyi Türklerden başkası daha iyi bilemez.

1943 yılında ise her şey farklılaşmıştır. Adana'da gerçekleşen tarihi toplantıda İngiliz-Türk işbirliğini doğrulanmış ve kuvvetlenmiştir. Diğer Müttefikler de bu görüşmeden haberdar edilmiştir. Görüşmede; Türkiye'nin savunma güvenliği, saldırı karşısında Türkiye'ye yapılacak Müttefik yardımı ve savaş sonrası planlar ile Türkiye'nin müzakere masasındaki yeri konularında mutabık kalınmıştır.

Mihver devletlerin Balkan Seferi ve Akdeniz mücadelesi sırasında Müttefiklerin şansları ve prestiji oldukça hızla düşmüştür. 1941 Haziran tarihli Türk-Alman Dostluk Anlaşması ve aynı yılın Ekim ayında imzalanan Türk-Alman Krom Anlaşması, Yakın Doğu'daki Müttefiklerin konumunu daha da bozamamıştır. Bu noktada Türkiye, Yakın ve Ortadoğu'da önemli bir konumu işgal etmektedir. Türkler, belirsiz diplomatik aşamalarla baştan savılacak insanlardan değildir. Türk Cumhuriyeti, Osmanlı'nın hastalık ve zayıflıklarını kesip atmasının üzerinde çok zaman geçmiştir ve hala Müttefiklerin tarafında olan en zor ve en zeki dış politikayı uygulamaktadırlar.

Amerikan yapımı uçaklar, silahlar ve motorlu taşıtlar İngiliz-Türk Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması uyarınca Türkiye'ye ulaşmaya başlamıştır. ABD'nin doğrudan Türklere Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması yardımıyla bulunmaya devam etmesiyle birlikte Washington Ankara'ya yeni ve enerji dolu bir Elçi atamıştır. Beyaz Saray'dan gelen en zeki kararlardan biri olarak Başkan Roosevelt daha önce Moskova Elçisi olarak görev alan, kariyerini her şeyin önüne almayan ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun şahsi arkadaşı olan L.A. Steinhardt'ı seçmiştir. Başbakan Refik Saydam'ın ölümü ve Saraçoğlu'nun göreve getirilmesi, Saraçoğlu ve Müttefik Elçiler arasında doğrudan dostane şahsi ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır.

Türkiye ile görüşme ve Rus saldırıları ile İngiliz ve Amerikalıların Kuzey Afrika'ya inişleri neredeyse aynı zamana denk gelmiş ve bu, Türk başkentinde derin bir etki uyandırmıştır.

Ankara'daki Mihver temsilcileri; Kuzey Afrika işgali, Doğu cephesinde artan kayıplar ile Stalingrad'taki felaketin yarattığı şok ve felaketin

başlangıcı olan Churchill-İnönü görüşmesinin etkisinden kurtulamamıştır. Buluşma; Washington, Moskova ve Pekin'in haberdar edilmesi ve Churchill ile Roosevelt'in mesaj teatisiyle gerçekleşmiştir. Fakat en büyük etki, Türkiye'nin toplantıda bulunan askeri ve siyasi şahsiyetlerin listelerini detaylı bir şekilde yayımlamalarıyla olmuştur. Almanlar, Akdeniz savaşı önemli bir noktaya ulaşırken askeri ve siyasi gelişmeleri ele alan başka bir İngiliz-Türk toplantısını engelleyecek hiçbir şeyin olmadığı gerçeğiyle yüz yüze gelmişlerdir.⁶⁵²

Adana Görüşmeleri'ne dair Filistin Post gazetesi; Başbakan Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü ve askeri ile siyasi danışmanları arasında Adana'da görüşmeler gerçekleştirildiği, bu görüşmelerde Alman işgalinde olan Avrupa'nın etrafını çembere alma görevi için önemli bir adım atıldığı, Adana Görüşmeleri'nin sadece İngiliz ve Türk bölgelerine verilen önemi değil Müttefikler tarafından Akdeniz'in tamamının egemenliğine verilen önemi göstermesi bakımından önemli olduğu, Almanya'nın SSCB saldırısında yaşadığı başarısızlığı unutturmak ve Ortadoğu'da kaybettiği konumunu kazanmak ile gücünü göstermek umuduyla Türkiye'ye saldırabilme olasılığının olması, bu olasılığa karşılık SSCB'nin ve İngilizlerin sağlayacağı tam destekle Türkiye'nin askeri geleneğiyle birlikte coğrafi konumuna uyan etkin bir rol oynayabileceği, ifadeleri yer almıştı.⁶⁵³

Manchester Guardian gazetesi, Adana Görüşmeleri'nin yapıldığı tarihe dikkat çekmişti. Daha Stalingrad'daki Alman yenilgisi gerçekleşmeden toplantının yapılmasının zamanlama açısından çok uygun olduğu ve konferans sırasında Almanların Kafkaslardan çekilmesinin büyük mutluluk yarattığı ifade edilmişti.⁶⁵⁴

Adana Görüşmeleri'nden sonra Balkanlar'daki başkentlerden gelen haberler, Müttefik Devletlerin Balkanlar'da erken bir saldırıda bulunabileceği hissi vermekteydi.⁶⁵⁵

⁶⁵² The New York Times, "Adana Meeting Was A Coup For Both Turks and Allies", 7 February 1943, p.5.

⁶⁵³ The Palestine Post, "Adana Talks", 3 February 1943, p.4.

⁶⁵⁴ The Manchester Guardian, "Our London", 2 February 1943, p. 4.

⁶⁵⁵ The Irish Times, "Aftermath of Talks In Turkey", 5 February 1943, p. 1.

The Manchester Guardian gazetesi, Adana Görüşmeleri sonrası İngiliz Büyükelçisi'nin yaptığı basın açıklamasını kaleme almıştır. Bu açıklamada önemli gördüğü ifadelere Büyükelçi'nin ağzından alıntı olarak yer vermiştir.

Türk Başbakan ve diğer Türk görevlilerle Ankara'ya dönen İngiliz Büyükelçisi, İngiliz, Amerikan ve Rus basınını ağırlamıştır ve kendilerine Adana toplantısı hakkında yayımlanan resmi bildiriye yönelik bilgi vermiştir.

Aşağıdaki ifadeler, bu görüşmeden alınmıştır: Toplantıya yönelik ilk hamle, Başbakan Churchill'in Cumhurbaşkanı ile ya da diğer Türk temsilcilerle buluşma isteğini ifade eden ve bu toplantının Türkiye dışında Kıbrıs gibi bir yerde gerçekleşmesini öneren bir telgrafın Ankara'ya ulaştığı gün yapılmıştır. Eş zamanlı olarak Roosevelt bu öneriyi desteklediğini ifade eden telgraf göndermiştir. Türkiye'nin cevabı, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Başbakan Churchill ile görüşmekten zevk alacağını ancak Anayasa nedeniyle Türk toprağından çıkamayacağından Başbakan'ın Ankara ya da başka bir şehre davet ettiği şeklinde olmuştur. Kısa süre içinde görüşme yeri Adana olarak kararlaştırılmıştır.

Görüşmelerin temel amacı, Casablanca'da alınan kararlara müteakiben Türkiye'nin müdafaa güvenliğini artırmak ve Alman baskısı ya da saldırısı karşısında daha iyi durumda olmasını sağlayacak malzemeleri ve teçhizatları kendisine vermektir.

Kuzey Afrika'da Mihver kuvvetlerinin temizlenmesinden sonra Almanya, Türkiye'nin bir kısmını da içeren Alman savunma hattının kurulması için Türkiye'ye baskı uygulayabilirdi (Türk toprakları üzerinden Müttefik saldırısını önlemek bahanesiyle Çanakkale Boğazı gibi bir yere).

Ortadoğu'daki Müttefiklerin konumunu etkileyecek olan bu tehlikenin önüne geçmenin tek yolu, Türkiye'nin askeri teçhizatını kuvvetlendirerek bu baskıya direnecek duruma getirmektir. İngiliz Başbakan'ına Türk siyasi ve askeri liderlerle bu meseleyi görüşme görevi teslim edilmiştir. Toplantıda yer almasa da ABD de bu teçhizatın çoğunu sevk edeceğinden konuyla ilgili olması olağandır.

SSCB'nin bir önceki toplantıda olduğu gibi buna katılamamasının nedeni, Stalin'in şu an SSCB'den ayrılamamasıdır. Ancak kendisi gelişmelerle ilgili tam olarak bilgilendirilmektedirler. İngilizlerin Türkiye'nin savaşa katılmasını istediği ve bunun Türkler tarafından reddedildiğine dair iddia doğru değildir ve bir temele dayanmamaktadır. Aslına bakılırsa Türkiye'nin tarafsızlığına gösterilen saygı, İngiliz askeri danışmanların sivil kıyafetle gelmelerinden ve Türk Ordusunda görev alanların da aynı şekilde karşılık vermesinden anlaşılabilir.

Askeri yardım dışında genel kapsamlı olarak uluslararası politikaya ve savaş durumuna ilişkin inceleme yapılmıştır. Her iki tarafın görüşlerinin oldukça uyduğunu ve tam bir uyumun hâkim olduğu bir görüşme yapılmıştır hiç katılmadığını ifade etmiştir. Türk tarafı da görüşmeyi memnuniyet verici olarak değerlendirmiştir. Buna dair husus, savaş sonrasındaki sorunlarda Türkleri çıkarlarının dikkate alınacağına dair verilen teminattır.⁶⁵⁶

Adana Görüşmeleri'nin ardından Mihver Devletlerin kaynaklarından alınan habere göre TBMM, gelişmeleri değerlendirmek üzere toplanmıştı. Adana Görüşmeleri'ne dair Yeni Sabah gazetesi yazarlarından Yalçın, "Görüşmelerde anlaşmazlıkların çözülmesinden Türkiye'nin oldukça memnun olduğunu" yazmıştı. Adana Görüşmeleri'ne ilişkin Berlin, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Papen'in Adana müzakereleri hakkında bilgi vermek için Almanya'ya çağırılmıştı şeklindeydi.⁶⁵⁷

Adana Görüşmeleri'nde ele alınan temel konunun ne olduğu sorusuna İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, askeri yardım meselesi dışında bir anlaşmadan bahsedilmediğini ifade etmiş ve bir antlaşmanın imzalanmadığının altını çizmişti. Alman Elçiliği'nin doğal olarak bu görüşmeden çok memnun olmadığını ve bizim Türkiye'den savaşa girmesini istediğimizi söyleyerek insanların kafasını karıştırmaya çalıştığını

⁶⁵⁶ The Manchester Guardian, "Allied Help For Turkey: Background of The Adana Conference", 4 February 1943, p.4.

⁶⁵⁷ The Irish Times, "Allied Invasion Plans 'Settled' at Casablanca", 4 February 1943, p. 1.

belirtmişti. Durumun böyle olmadığını ve Türkiye'nin kendi kararını vermekte özgür olduğunu eklemişti.

Kendisine Türkiye'nin çıkar alanının ne demek olduğu sorulduğunda, ne Bulgaristan'ın ne de Oniki Ada'nın müzakere edildiği şeklinde cevaplamıştı.

The Daily Telegraph ve Morning Post gazetelerinin Ankara'daki muhabirine göre ise; Elçi'nin basın toplantısında bahsetmediği ve muhtemelen Adana'da müzakere edilen konu, Balkanlarda Müttefik Devletlerin gerçekleştirebileceği askeri harekâta Türkiye'nin nihai tutumunun ne olacağı idi. Bu konu, toplantının en önemli kısmını oluşturmuş olabilirdi.⁶⁵⁸

Yine Hugessen'in yaptığı basın açıklamalarının yer aldığı başka bir haberde; Büyükelçi'nin, Türk yetkililerin ve İngiliz temsilcilerin Cumartesi günü saat 13.50'de uçağından inen Başbakan Churchill'i karşıladığı ve Adana'daki tren yolculuğunu anlatması, Adana Görüşmeleri sonrasında özel trenle Ankara'ya pazartesi sabahı geri döndüğünde ABD Büyükelçisi Steinhardt'ı bir buçuk saatliğine, basın toplantısından önce de SSCB Büyükelçisi Vinogradoff'u İngiliz Elçiliği'nde kırk dakikalık görüşme ile ağırladığı bilgileri verilmiştir. Bu bilgilerden sonra Büyükelçi, Adana Görüşmeleri'nin ortaya çıkmasındaki İngiliz-Amerikan iş birliğinden söz etmiş ve Türk-Müttefik ilişkilerinin gelişmesi için yorulmadan çalışan meslektaşları ABD Büyükelçisi Steinhardt'a saygılarını sunmuştu. SSCB'nin Casablanca'da olduğu gibi bu görüşmeden de haberdar olduğunu vurgulamış ve İngilizlerin Türkleri savaşa girmesini zorlamaya çalıştığına dair söylentinin gerçeği yansıtmadığı ifade etmişti.⁶⁵⁹

Adana Görüşmeleri hakkında Selim Sarper'in yaptığı açıklama, The New York Times gazetesinde yer almıştır. Haberde; Selim Sarper'in ilk olarak Müttefik Devletlerin daha sonra da Mihver Devletlerin muhabirlerini çağırarak Adana Görüşmesine ilişkin Fransızca ve Türkçe bildiri metinlerini

⁶⁵⁸ The Times of India, "Allied Campaign Via Balkans", 11 February 1943, p.1.

⁶⁵⁹ The New York Times, "British Ambassador Confers", 4 February 1943, p. 4.

gece 11.00’de dağıttığı ve dağıtımdan sonra birkaç soruyu cevap verdiği şeklindeydi. Toplamda iki soruya cevap veren Sarper’e Mihver radyolarında Başbakan Churchill’in Türkiye’den savaşa girmesini istediği haberi ile Adana Görüşmeleri’nin anlamının ne olduğu sorulmuştu. Sarper verdiği cevapta sadece Başbakan Churchill’in Türk Hükümeti’nden böyle bir talepte bulunmadığını ve Türkiye’nin de böyle bir yükümlülüğü kabul etmediğini ifade etmişti.⁶⁶⁰

Kahire’ye döndükten sonra basına çeşitli açıklamalarda bulunan Başbakan Churchill, Adana Görüşmeleri’ne dair yaptığı açıklamada; “Türkiye’ye ziyaret etmekten mutluluk duydum. Bildiri, önemli ve uzlaşmacı bir müzakere gerçekleştirdiğimizin ve gerçekleşen müzakerenin genel dünya durumu ile ilgilendiğini göstermektedir. Önceki savaş ile kopan Türkiye ve İngiltere arasında kadim dostluk, şu an çok iyi durumdadır. Bunun İngiliz ve Türk halkına faydası olacağı konusunda şüphem yok.”, demişti.⁶⁶¹

Mısır basınında Adana Görüşmeleri’ne yönelik yorum oldukça azdı. Sadece iki gazete görüşmelerden bahsetmişti. Bunlardan Mobah gazetesi, Türkiye savaşa girerse Müttefiklerin tarafında gireceğini ima ederek diplomatik zafer için Büyük Britanya’yı takdir etmişti. Haftalık yayımlanan Musanwar ise, Adana Görüşmeleri’nde İngiliz ve Türk Yüksek Askeri Yetkililerin bir arada bulunmasının önemine değinmişti.⁶⁶²

The Christian Monitor gazetesi de Bulgaristan’da gerçekleşen askeri harekâtın nedeni olarak Casablanca ile Adana’da gerçekleştirilen görüşmeleri göstermişti. Bu konferanslardan Sofya etkilenmiş, hem Almanlar hem de Bulgarlar bölgede Müttefik Devletlerin müdahale ihtimali ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu yüzden de bu konferanslar, Nazilerin Bulgaristan üzerindeki tam denetim planını bozmuştu. Her iki konferans Bulgaristan’ın güçlü müdafaa önlemleri almasını gerektirmiş ve şu anki askeri etkinliğin yapılmasını gerekli kılmıştı. Ancak Naziler, Bulgar Ordusunun Karadeniz

⁶⁶⁰ The New York Times, “ Any Plea on War Entry Denied”, 2 February 1943, p. 4.

⁶⁶¹ The Palastine Post, “Anglo-Turkish Plans Made at Adana Mr. Churchill Meets President İneunu”, 3 February 1943, p.1.

⁶⁶² Bu gazetelere yönelik raporlar Kahire’deki Elçilik’te tutulmuş ve Dışişleri Bakanlığı ile Ankara’daki Elçiliğe gönderilmiştir. PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 7 February 1943.

kıyılarının tamamını koruyabileceği konusunda emin değillerdi. Bu nedenle Fransız kıyı şeridindekilere benzer güçlü yapılar hazırlamışlardı. Yine Adana Görüşmeleri'nden sonra Almanların Türk-Bulgar sınırı boyunca olan kuvvetlerini geri çekmesi ve Bulgarların Türk halkı ile dost olmak ve Türkiye'ye yaklaşmak için her şeyi denemesi alınan tedbirler niteliğindedir.⁶⁶³

The Manchester Guardian gazetesinin Adana Görüşmeleri'nin gerçekleşmesiyle ilgili olarak kaleme aldığı yazıda, öncelikle görüşmelerin resmi bildirin sınırları içerisinde yorumlanacağına vurgu yapılmıştır. Sonrasında görüşmelerle ilgili detaylara geçilmiştir. Detaylarda; Başbakan Churchill'in iki gününü Türk liderlerle geçirdiği, Türkiye tarafsız olduğundan toplantının Başbakan Churchill'in teklifi ile gerçekleştiği, görüşmeden çıkan en somut sonucun İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye yardım edecek olduğu, SSCB'de aldığı yenilgiden sonra Almanya'nın Türkiye'ye sorun oluşturmaya yönelik hamlede bulunmayacağına düşünüldüğü fakat Türkiye'nin bu düşünceden çok emin olamadığına vurgu yapılmıştır. Ardından da bu şüpheyle ilgili olarak bir Türk gazetesinde yer alan ifadeler yer verilmiştir. Bu ifadelerde, Almanya'nın diğer tarafsızları göz ardı edip etmeyeceği, kendi sınırlarına dönmeden şansını deneme ihtimalinin yüksek olduğu, kendilerine karşı mücadele verenlerin silahlı kuvvetlerini artıracak tarafsızlara saldırmanın iyi bir hamle olup olmadığı, iyi bir hamle olmasa bile Almanya savaşın başından beri çok fazla hata yaptığından bir hata daha yapıp yapmayacağına bilinmediği, İsveç'in de Almanya konusunda emin olamamasından dolayı müdafaasını güçlendiriyor olması, Almanların bunu yapacağına inanmayan Müttefiklerin bile Türkiye'nin olası işgale karşı direnmesi için hazırlık yapıyor olması bahar ya da yaz aylarında kritik bir durumun gerçekleşmesinin olasılıklar dahilinde olduğunu göstermekteydi. Bu açıdan Adana Görüşmeleri'nin Türkiye'ye gerekli desteği sağlayacağı düşünülmekteydi.⁶⁶⁴

⁶⁶³ Christian Science Monitor, "Army Moves in Bulgaria Stir Diplomatic Circles", 27 March 1943, p. 7.

⁶⁶⁴ The Manchester Guardian, "Mr. Churchill in Turkey", 2 February 1943, p.4.

The Globe and Mail gazetesini yazarı Raymond Daniel de Adana Görüşmeleri'ni kaleme almış ve görüşmelere dair tüm detaylardan baştan sona bahsetmiştir. Bu açıdan diğer gazetelere göre benzerlerinin dışında bir haber ortaya koymuştur.

Roosevelt ile vedalaştıktan sonra Başbakan'ın seyahatlerine dair gizem bulutu oluşmuştu. Bu bulut, çarpıcı olduğu kadar önemli bir duyuru ile bu akşam dağıldı. Tam Başbakan'ın Londra'ya geri döndüğüne inanılmaya başlandığı sırada Dışişleri Bakanlığı, Başbakan'ın iki gündür Türk toprağında Cumhurbaşkanı İnönü ile müzakereler gerçekleştirip sonlandırdığını bildirmiştir. Toplantı, Suriye sınırının kuzeyindeki Adana'da gerçekleşmiştir. Bern'den akşamın erken saatlerinde alınan ileti, Türkiye ve Almanya arasındaki krom meselesinde kriz yaşandığına dair ipucu vermiştir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün sonraki Bulgaristan hamlesine yönelik ivedi bir kararı bekleyen restleşme sırasında İngilizlerle görüşmek için 'bilinmeyen bir yere' gitmek için ayrıldığı ifade edilmiştir. Çeşitli askeri ve siyasi danışmaların eşliğinde Başbakan Churchill ile Cumhurbaşkanı İnönü görüşmüşlerdir.

Toplantının Başbakan Churchill'in isteği doğrultusunda gerçekleştiği doğrudur. Görüşmenin gerçekleşmesi Türkiye'nin İngiliz dostuna olan bağlılığını gösteren bir emaredir. Rus saldırılarından ve Müttefiklerin Kuzey Afrika'ya varmalarından itibaren Akdeniz yaşanan savaş durumunda meydana gelen değişikliğe de dikkat çekilmektedir.

Başbakan'ın Türkiye'ye ziyareti, Roosevelt'in bilgisi ve onayı dâhilinde gerçekleşmiştir ve bundan Stalin de haberdardır. Moskova, İngiliz Elçisi'nin Stalin'e gönderdiği telgrafta görüşmelerde, Türkiye'nin sadece savunma gücünü arttırmayla ilgili kararların değil aynı zamanda savaş sonrası sorunlarla ilgili kararların da alındığını ifade ettiğini bildirmişti.

Tarihi görüşmenin detayları tam olarak açıklanmasa da bu konferansın ABD ve İngiltere'den Türkiye'ye çok sayıda yapılacak askeri malzeme gönderimini işaret ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Konferans askeri tabiata da sahiptir. Katılımcılardan bunu açıkça anlamak mümkündür. Askeri alanda görev alan çok sayıda kişi konferansa katılmıştır.

Katılımcılar arasında çok çeşitli konular müzakere edilmiştir. Türkiye'nin ilgilendiği bölgelerdeki mevcut durum, bunlardan biridir. Almanya, Müttefik devletlerinin baskısı altında olan Türk dış politikası için bu görüşmeyi kısmen olumlu karşılamıştır.

Savaşın başlarında Türkiye, Fransa ve İngiltere ile dostluk anlaşması imzalamıştır. Böylelikle Müttefiklerle olan dostluğunu ilan etmiştir. Müttefikler de Nazi saldırısına direnmesi için gerekli kaynakları sağlamaya yardımcı olacaklarını taahhüt etmişlerdir. Fransa 1940 yılının Temmuz ayında düştüğünde İngiltere müttefikinin yükümlülüklerini üstlenmiştir. Almanlar, Avrupa'nın güneydoğusunda ilerlerken Bulgaristan ile birlikte Türkiye sınırına ulaştığında Türkiye'nin yaptığı ittifak yoğun bir baskıya maruz kalmıştır. Ancak Almanların tehditlerine rağmen Türkiye anlaşma yükümlülüklerine sadık kalmıştır.

İngilizlerin Türklere verdikleri silahlandırma vaatlerini gerçekleştirme konusunda sıkıntı yaşandığı bir sır değildir. Fransa'nın düşmesinden sonraki günlerde İngiltere değil herhangi bir müttefikine yardıma bulunmak, kendini müdafaa edebilecek yeterli silaha sahip değildi. Bu sırada İngilizler, Türkiye'nin tarafsızlığını koruması için Alman baskısına ara sıra teslim olma durumuna anlayış gösterdiği kadar Türkler de İngilizlerin sorunlarına karşı sabırlı olmuştur.

Şimdi savaş alanındaki durumla birlikte İngiliz ve Amerikan savaş üretimindeki durum değişmektedir. Başbakan Churchill'in Cumhurbaşkanı İnönü ile olan görüşmesi savaşta gelinen noktayı göstermesi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Görüşmenin yakın geleceğe dair önemi ve amacı ne kadar açıksa savaş sonrası sorunlarla ilgili anlaşmalara ve görüşmelere dair anlamı bir o kadar belirsizdir. Muhabirlerden görüşme için buna dair yorumlarda bulunmamaları rica edilmiştir.

Türkiye'yi ajan ve turistleri için güzel bir haber alma bölgesi yapan Almanya'nın bu ülkenin uzak bir köşesinde gerçekleşenlerden tamamen habersiz olduğu da bu toplantıyla görülmüştür.⁶⁶⁵

Başbakan Churchill'in Türkiye ziyareti ve Adana Görüşmeleri'ne ilişkin bir detay da The Times of India gazetesinde yer almıştır. Gazete, askeri ve diplomatik danışmanları eşliğinde Başbakan Churchill'in Türk Hükümeti'nin konuğu olarak Türkiye'yi ziyaret ettiği resmi olarak duyurulduğunu, Türk Cumhurbaşkanı ve Türk temsilciler ile yapılan görüşmeler neticesinde, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin genel müdafaa güvenliğini sağlamlaştırmak için yardım edecekleri yöntem hakkında anlaşmaya vardıkları, Türkiye ve İngiltere arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluk bağlarının bu görüşmelerle doğrulandığı ve daha da güçlendiği, görüşmelerde son yıllardaki Türk politikasının gözden geçirildiği ve Majesteleri Hükümetinin bu Türk politikasını sempati ve anlayış ile karşıladığını ifade etmesi, yine görüşmelerde özellikle Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bölgelerdeki mevcut durumun gözden geçirildiği ve temel hususlarda görüş birliğine, yardım konusunda anlaşmaya varıldığı açıklanmıştı.⁶⁶⁶

Haberin devamında görüşmelerin Başbakan Churchill'in, Başkan Roosevelt'in bu görüşmelerin gerçekleşmesine yönelik teklifi olumlu karşıladığını belirttiği cümleleri yer almış ve görüşmeler sonunda her iki tarafın görüşlerden memnun bir şekilde ayrıldıkları ifade edilmiştir. Ardından iki süren görüşmelerle ilgili olarak detaylara geçilmiştir. Detaylarda "Kahire'den Türkiye'ye gelen Başbakan Churchill ve kendisine eşlik edenler, Adana havaalanında Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile görüşmüştür. Gelen misafirler Adana'dan özel trenin bulunduğu istasyona araçla gittiler. Başbakan Churchill yanında gelenleri Cumhurbaşkanı İnönü'ye tanıttikten sonra kendisi ile kısaca görüştüler. İlk resmi tam mevcutlu toplantı, iki tarafın siyasi ve askeri unsurları arasında gerçekleşmiştir. Öğleden sonra Başbakan Churchill, Cadogan ve Knatchbull-Hugessen; Türk Cumhurbaşkanı,

⁶⁶⁵ The Globe and Mail, "Berlin-Ankara Crisis Over Chromium Hinted", 2 February 1943, p.1.

⁶⁶⁶ The Times of India, "British Premier's Talks In Turkey", 3 February 1943, p. 5.

Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile çok sayıda gayri resmi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Aynı sırada bitişik vagonda askeri görüşmeler Mareşal Çakmak, uzmanları ve General Alan Brooke, General Alexander ve General Wilson arasında gerçekleşmiştir. İkinci gün Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Churchill, askeri liderlerden raporları almışlardır.

Reuters'in muhabiri, Adana Görüşmeleri'nin Casablanca'nın devamı olduğunu yazmıştır. Roosevelt, manen toplantıda yer almış ve Stalin de toplantı öncesi ve sonrası tam olarak bilgilendirilmiştir. Adana, ilk olarak Akdeniz'deki askeri durumların Müttefikler lehine değiştiği anlamına gelmektedir. İkincisi, İngiltere'nin dostluğu ile birlikte Türkiye'nin tarafsızlığı değişmemiştir. İngiliz-Türk konferansında Avrupa'nın doğusundaki askeri ve siyasi durum ele alınmıştır.

Başbakan Churchill, Türkiye'nin en kötü durumlardan bile anlaşmaya sadık kalmasının ülkesi tarafından anlayışla karşılandığını ve Türkiye'nin konumunun İngiltere'ye büyük bir avantaj sağladığını ifade etmiştir. 1939 Anlaşması uyarınca Türkiye'ye hem İngiltere'den hem de Fransa'dan gelecek askeri sevkiyatlar ve teçhizatların tedarikinin artacağı garanti edilmiştir. Ancak Fransa'nın düşüşü ile birlikte İngiltere, yükümlülüğünü yerine getirmede tek başına kalmıştır. Bu boşluğu doldurmak ve İngiltere'ye yardımcı olmak için ABD katılmıştır. Bu iki ülke, birlikte Türkiye'ye çok sayıda teçhizat verebilecek durumdadır.

Savaş sonrası sorunlar da görüşmede müzakere edilmiştir. Savaşın sonuna geldikçe bu konuların önemi artmaya başlamıştır. 6 Ağustos 1941 yılında Avam Kamarası'nda Eden şunları ifade etmişti: "Savaş sonrası dünyada küçük ya da büyük birçok ülkenin iş birliği gerekecektir ve bu işbirliğinde Atatürk'ün zekâsı ile yeniden oluşturulan modern Türkiye'nin üzerine düşen rolü yerine getirerek kendi gidişatına karar vermesini ve iş birliği yapacağı kişileri seçmesini umuyorum".⁶⁶⁷

Chicago Daily Tribune gazetesi, Adana Görüşmeleri'nden bahsederken genel olarak üç temel konu üzerinde durmuştu. Bunlardan ilki Türkiye'nin

⁶⁶⁷ The Times of India, "British Premier's Talks In Turkey", 3 February 1943, p. 5.

savaşa girmesidir ki bu devlet, İngiltere'nin tarafsız müttefikiydi. İkincisi Balkanlar'da ikinci cephenin açılması için Türk toprağının kullanımını kapsayan İngiliz-Türk anlaşmasıydı. Son olarak, Çanakkale Boğazı'ndan SSCB'ye yardım malzemesi geçirmek için Türkiye'nin Müttefiklere izin vermesiydi. Bu konferanstan sonra gündemi meşgul eden asıl konu, Türkiye'nin mevcut durumunda değişiklik olup olmayacağıydı.⁶⁶⁸

Los Angeles Times gazetesi Adana Görüşmeleri'ni Balkan devletleri çerçevesinde kaleme almıştır. Balkan Devletleri'nin Adana Görüşmeleri'nden memnuniyet duyduklarını, Alman işgalinde olanların Müttefikler devletler tarafından işgale uğrama endişesi yaşadıkları ifade edilmiştir. Devamında Yugoslavların, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya devam ettikleri, düşmanı yenmek için en iyi mücadelenin Balkanlar'dan verileceği ve Balkanlar'da İngilizlerin etkin bir rol oynamaları konusunda Türkiye'nin de istekli olacağı ifadeleri yer almıştır.⁶⁶⁹

Adana Görüşmeleri Washington Post gazetesine de konu olmuş ve daha çok Adana Görüşmeleri'nin savaşla ilgili bölümleri kaleme alınmıştır. Genel hatlarıyla verilen bilgilerde; Başbakan Churchill'in Adana'da Türk liderlerle görüşmeler gerçekleştirdiği, bu görüşmelerin Casablanca Konferansı'nın devamı niteliğinde olduğu, Casablanca'da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri uzmanları ile birlikte ABD ve İngiltere liderleri Roosevelt ile Başbakan Churchill'in uygulanacak stratejilerin genel hatlarını belirledikleri ancak kararların askeri bir sır olduğu gerekçesiyle tamamının kamuoyu ile paylaşılmadığı sadece genel hatlarıyla bilindiği üzere İspanya, Fas ya da Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya Mihver devletler tarafından yapılabilecek tehlikeli bir hamlenin olabileceği belirtilmiştir. Saldırı ihtimali az bulunmakla birlikte Mihverlerin İspanya üzerinden saldırı tehlikesinin hala olduğu ifade edilmiştir. Adana Görüşmeleri sonucunda Almanların Türkiye'nin koridor olarak kullanılmasına yönelik bir teşebbüsünün olabileceği ihtimalinin Türkiye'nin silahlı direnişine neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye, İngiltere'nin tarafsız dostu olarak nitelendirilmiş ve bir süredir Müttefik

⁶⁶⁸ Chicago Daily Tribune, "Churchill At War Parley In Turkey", 2 February 1943, s. 1.

⁶⁶⁹ Los Angeles Times, "Invasion of Nazi Europe Through Balkans Studied", 5 February 1943, p.3.

tarafında yer aldığına vurgu yapılmıştır. Bu açıdan da Türkiye'nin hem müttefik tarafında olması hem de Almanya'ya direnmesi için modern silahlarla desteklenmesi gerektiği, desteğin şu an için gerçekleştirildiği, İngiltere ve ABD'den malzeme akışının artacağına düşünülmesi belirtilmiştir. Fakat şuan üzerinde durulması gereken asıl konunun, Türkiye'nin etkin olarak Mihverlere karşı savaşa girme olasılığı olduğuna dikkat çekilmiştir. Böyle bir durumda da Müttefiklerin, Almanya'dan Doğu Cephesi'ne uzanan ve Mihver sınırlarını çevreleyen bir operasyon üssünü oluşturabilecekleri, Çanakkale Boğazı'nın SSCB'ye malzeme göndermek için kısa yol olarak kullanabilecekleri bilgisi verilmiştir. Ancak bir süre daha Türkiye'nin tarafsız kalacağı, Adana'da gerçekleşen görüşmelerin, Türkiye'nin tarafsızlığına zarar verecek Alman eylemlerine izin vermeyeceği, İngiltere ile olan ve uzun süredir devam etmekte olan müttefikliği canlandırmaya hazır olduğunu Hitler'e gösteren açık uyarılar şeklinde değerlendirilmiştir. Görüşmeler sonunda Türkiye'nin, savaşın Naziler aleyhine ilerlediğine ve onların kolay bir şekilde toparlanamayacağına ikna olduğuna dair çıkarımlar yapılarak değerlendirme sona ermiştir.⁶⁷⁰

Başbakan Churchill'in Avam Kamarası'nda Adana Görüşmeleri'nden bahseden konuşmasının ardından da gazetelerde çeşitli yazılar kaleme alınmıştır.

Bunlardan biri Washington Post gazetesidir. Gazetenin 14 Şubat tarihli baskısında, Türkiye'nin ikna olması sonucu Adana Görüşmeleri'nin gerçekleştiğine dikkat çekilmiş, Stalin'in bu görüşmeye onay vermesinin de görüşmelerin gerçekleşmesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.⁶⁷¹

The New York Times gazetesi, Adana Görüşmeleri'nin gerçekleştiği yeri harita üzerinde göstermiş ve görüşmelere dair kaleme aldığı yazıda;

Geçen hafta iki heyet Türk-Suriye sınırının yakınındaki Adana şehrinde buluştu. Türk ve İngiliz yetkililerle birlikte Cumhurbaşkanı

⁶⁷⁰ The Washington Post, "Churchill In Turkey", 3 February 1943, p. 8.

⁶⁷¹ The Washington Post, "Attack The Axis or Be Attacked? Turkey's Problem", 14 February 1943, p. B4.

İnönü, karlı Ankara'dan demiryolu ile ayrılıp yağmurlu havada Adana'ya varmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü ayrılmadan önce kaliteli şarap, viski, bira ve sigaralar için acele bir şekilde sipariş verildiğini öğrendikten sonra haberciler büyük bir olayın kokusunu almıştır. Başbakan Churchill'den ve beraberinde gelenlerden oluşan ikinci heyet, Kahire'den Liberator uçağı ile gelip Adana'ya inmiştir. 30 Ocak günü 13.50'de iki lider ve yardımcıları, iki günlük konferansa başladı. Görüşmeler, Türkiye'nin stratejik konumundaki değişiklik ile önem kazanmıştır. Savaşta tarafsızlığını garanti altına almak için Türkler; İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım anlaşması ve Rusya ve Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Ancak geçen yaz Naziler, Türkiye'yi Kafkaslar ve Mısır üzerinden sıkıştırabilirdi. Ancak Rusya'daki olaylar, Libya'daki İngiliz zaferi ve Churchill-İnönü konferansı bu durumu değiştirdi. Büyüyen Türk Ordusu ve Hava Kuvvetleri, Balkan sınırına dikkatini tam olarak ayırabilir. Bu durumlar göz önünde bulundurularak Başbakan Churchill ve Cumhurbaşkanı İnönü görüşmüş ve konuşmuştur. Kararlaştırdıkları resmi bildiri açıklanmamıştır ve Başbakan Churchill gereksiz yorumlar konusunda uyarılmıştır. Çoğu gözlemciler şimdilik en azından Türkiye'nin Müttefiklere doğru yöneldiği konusunda mutabık kalmıştır. Türkler Müttefiklerin yanında yer alırsa Balkanlar'dan Avrupa'nın işgali daha kolay olabilirdi. Bunu hususu vurgulamak için Başbakan Churchill, Kıbrıs'a gitmiştir.⁶⁷²

Hem Casablanca hem de Adana'da yapılan görüşmelerde Müttefik Devletlerin Avrupa'nın nerelerine saldıracağı konuları ele alınmış ancak net bilgilere ulaşılamadığı için bu belirsizlik, Almanların huzurunu kaçırdığı ifade edilmiştir.⁶⁷³

Almanların sona yaklaştığının göstergesi olarak Adana'da geçen hafta Başbakan Churchill ve danışmanları ile Cumhurbaşkanı İnönü ve danışmanları arasında gerçekleşen görüşmenin kanıt niteliği taşıdığını ifade eden The Washington Post gazetesi, şu bilgileri de eklemiştir: "Bildiri, iki

⁶⁷² The New York Times, "Gloom In Berlin", 7 February 1943, p. E 1. Gazetede Adana Görüşmeleri'nin geçtiği yeri gösteren harita yer almaktadır. Harita Ek 4'te gösterilmektedir.

⁶⁷³ The Washington Post, "Invasion: Where?", 5 February 1943, p.10.

tarafın esas konuların tamamında anlaşmaya vardıklarını net bir şekilde göstermektedir. Türkiye'nin savaşa Müttefiklerin tarafında savaşa girebileceğine öne sürülmüştür. Bu olasılık gerçekleşirse Müttefiklere bir milyon askerden oluşan bir ordunun dâhil olacak ve Balkanlar'dan Almanya'ya saldırı yapılabilecektir. Hatta savaşa girmeden Türkiye'nin konumundan yararlanılması mümkündür, SSCB'ye giden Müttefik yardımında yeni sevkiyatın rotası için Türkiye, Çanakkale Boğazını açacaktır".⁶⁷⁴

Gazetede Adana Görüşmeleri hakkında Almanya'ya ilişkin de bazı tespitlerde bulunulmuştu. Bunlar öncelikle birçok devletin, Türkiye'nin böyle bir görüşmeyi gerçekleştirmiş olduğundan oldukça etkilenmiş olduğu, altı ay önce böyle bir ihtimalin düşünülmesinin bile neredeyse imkânsız olduğu, Almanların Kafkaslardan Türkiye'yi sıkıştırmakta ve Ortadoğu'daki petrolüne ulaşmak için birliklerini Türkiye üzerinden geçireceğine ilişkin bir endişenin hakim olduğu, aynı dönemde Rommel'in de Mısır'da bulunmasının Türkiye'ye başka bir tehdit yarattığı şeklindeydi. Türk devlet adamlarının Başbakan Churchill ile Türk topraklarında buluşması kurnaz olarak nitelendirilmelerine neden olmuştur. Çünkü askeri gücün hangi yöne doğru ağır bastığının farkında olduklarının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Adana Görüşmeleri Başbakan Churchill'in bir hamlesi olarak görülmüş ve Berlin'in Başbakan Churchill'in bu hamlesinden kötü bir şekilde etkilendiği, bu yüzden Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papan'in Führer ile karşılaştığında ne gibi önlemler alınması gerektiğini ifade edeceği şeklinde çıkarımlar yapılmıştır.⁶⁷⁵

The Manchester Guardian gazetesinin 3 Şubat tarihli baskısında, Almanların Adana Görüşmeleri'ne ilişkin tepkileri yer almıştır. Habere göre; Adana'daki görüşmelerle ilgili olarak, Alman tarafı sessizdir. Şu ana kadar ayrıntılı haberler dünyanın farklı ülkelerinden gelirken Alman basınında görüşmelere dair bir yorum yoktur. Berlin'deki yabancı muhabirler

⁶⁷⁴ The Washington Post, "Not A Miracle; Men, Brains, Will-to-Win Explain Russia", 7 February 1943, p.B1.

⁶⁷⁵ The Washington Post, "Not A Miracle; Men, Brains, Will-to-Win Explain Russia", 7 February 1943, p.B1.

toplantıların siyasi mecralarda oldukça fazla tartışıldığını söylese de Alman basını bir yorumda bulunmamıştır. Almanların bu sessizliği, ya İngiliz başarısından utanç duydukları ya da konuya dair malumatları olmadığı şekilde yorumlanmıştır.

Adana Görüşmeleri'yle ilgili Transocean, toplantı sonuçlarının yetersiz olduğunu ve Türkiye'nin İngiliz-Amerikan projeleri ile ilgilenmediğini ifade ederek toplantıya dair çok az bilgi sahibi olduklarını dile getirmiştir. Görüşmeler hakkında elde ettikleri bilgilere göre, SSCB'ye yapılacak ilave yardım için sevkiyat hattı olarak Çanakkale Boğazı'nın açılmasına ve Oniki Ada'nın ele geçirilmesine ilişkin yapılan planların İngilizlere ait olduğuna bilgisini vermişlerdir. Tam olarak ifade edilmemiş olsa da haber ajansı, Çanakkale Boğazı'nın trafiğe açılmasının Türkiye'nin tarafsızlığının sonu anlamına geleceğini belirtmişlerdir.⁶⁷⁶

Almanların tepkisini konu alan bir diğer gazete The Times of India olmuştur. Gazetenin konuya dair verdiği haberlerde; “Alman denetimi altındaki İskandinav Telgraf Bürosu'nun Berlin muhabiri, Başbakan Churchill'in Türkiye ziyaretinin Berlin'de büyük bir şaşkınlığa ve heyecana neden olduğunu bildirmiştir. Alman gazetelerinin şu ana kadar bir yorumda bulunmadığını fakat siyasi mecralarda heyecanlı tartışmaların gerçekleştiğini eklemiştir. Müttefiklerin niyetine yönelik büyük bir şüphe olduğu, muharip bir ülke Başbakan'ının tarafsız bir ülkeyi ziyaret etmesinin dikkate değer bir hareket olduğu dile getirilmiştir. Almanların, Türkiye'nin hassas durumlara ilişkin konumunu dikkatlice gözden geçirmekte ve SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tutumunun Adana Görüşmeleri'nde önemli bir rol oynadığını düşünmekte oldukları ifade edilmiştir. Alman radyosunda, Von Papen'in Türk Dışişleri Bakan'ından Adana Görüşmeleri'ne dair ayrıntılı bir rapor aldığını duyurmuştur. Raporun Türk-Alman Anlaşması'yla ilgili olduğu ve Alman Elçinin kısa süreliğine Berlin'e gideceği de bildirilmiştir. Başbakan Churchill'in ziyaretine ilişkin şu ana kadar ne Alman haber ajansının ne de Alman yöneticilerinin açıklama yapmamış olması henüz Türkiye'nin düşüncelerini açıklamamış olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Almanlara göre

⁶⁷⁶ The Manchester Guardian, “Axis Reticent Anglo-Turkish Talks”, 3 February 1943, p.4.

bildiride çok az bilgi bulunduğu için Adana Görüşmeleri'nin siyasi özelliğine yönelik değerlendirme ve eleştiri yapmak için acele etmedikleri açıklanmıştır.⁶⁷⁷

Berlin'de yayınlanan gazetelere göre Adana Görüşmeleri'nin amacı, Roosevelt tarafından ikinci plana atılan Başbakan Churchill'in yeniden ön plana çıkmasını sağlamak içindi. Çünkü son dönemde Başbakan Churchill, Amerikan Başkanı'nın verdiği kararları uygulamaya koyan bir memur vazifesini üstlenmekteydi. Adana Görüşmeleri'nin bir diğer amacı, modası geçse bile Almanya'ya karşı yeni bir sinir harbi açmak içindi.⁶⁷⁸

Bir diğer Alman gazetesi Berliner Börsen Zeitung Adana Görüşmeleri'yle ilgili olarak kaleme aldığı yazıda, görüşmelere ilişkin çıkarımlarda bulunmuştu. Bu çıkarımlardan biri, basına verilen bildiride görüşmelerin iki ülke arasında mevcut dostluk bağları teyit ve takviye ettiği noktası üzerinde durulmuştu. Gazeteye göre bu konunun, Londra'da hararet ve heyecanla karşılanacak bir yenilik olarak telakki edilmemesi gerekmekteydi. Çünkü bütün dünyanın da bildiği gibi Türkiye, her iki muharip tarafa karşı takip ettiği dostane tavrı sayesinde kendi menfaatlerini en iyi şekilde müdafaa edeceği düşüncesindeydi. İkinci olarak Başbakan Churchill'in Stalin'le tam bir mutabakat halinde Türk devlet adamları ile müzakerelerde bulunduğu kanaatini vermek için Londra mahfilleri tarafından büyük çaba sarf edilmişti. Bu çabaya rağmen İngiltere ile müttefikleri SSCB arasında gerçek bir birlik oluşturulamayacaktı. Bunu Almanlar gibi Türkler de çok iyi bilmekteydiler. Son olarak Stalin'in Casablanca Konferansı'na katılmaması, her türlü uzlaşmadan kaçınma etmek niyetinde olduğunu açık bir göstergesi olarak ifade edilmiştir. Ancak bu şartlarda, Başbakan Churchill'in Türkiye'yi güvenli ve geleceğinin Stalin'in müttefikleri tarafından en iyi şekilde koruyabileceği konusunda ikna etmiş olması da şüpheli olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ The Times of India, "Germans Alarmed At British Premier's Visit To Turkey", 4 February 1943, p.1.

⁶⁷⁸ Aynı Tarihi, S. 111, s. 143.

⁶⁷⁹ Aynı Tarihi, S. 111, s. 143.

Berliner Nach Ausgabe, Adana Görüşmeleri'ni yorumlarken “İngiliz basını ve İngiltere'deki heyecan şunu gösteriyor ki Başbakan Churchill'in tayyare ile Adana'ya gidişi orada kendi hesabına bir reklam yapmak içindir. Belki de Başbakan Churchill, Türkiye'yi zorlamaya çalışmıştır. Bir harp ilanı ihtimalinin düşünülmeğe olduğu Ankara siyasi mahfillerinden hatta Times'ın Ankara muhabirinin gözünden kaçmamıştır. Hâlbuki her iki tarafla dostluğunu muhafaza etmek isteyen Türkiye'nin tavır ve hareketi, bu ihtimalin ortaya çıkmasına engel olmak içindir. Bitaraflığa riayet eden tek taraf Mihver Devletleridir. ABD ile İngiltere, Güney Amerika'nın gösterdiği bu bitaraflığı bile çiğneyebilirler. Buna karşılık Almanya, Türkiye ile bir Dostluk Antlaşması ve Türkiye'nin milli müdafaasına harcanacak 100 milyon marklık bir kredi anlaşması imzalayarak birbirlerine bağlı hale gelmiştir. Aslında Türkiye'nin karşısında bir tek mesele vardır. O da Bolşevikliğin güneye yayılacak kadar büyümesi durumunda Türkiye'nin ne yapacağıdır. Başbakan Churchill, herhalde bu meseleye tatmin edecek bir cevap vermemiştir”, ifadelerini kullanmıştır.⁶⁸⁰

Donauzeitung, İngiliz Başbakanı Churchill'in Türkiye'yi ziyaretinin Ankara'da olağanüstü bir olay olarak görülmediği, ziyaretin Türkiye'nin tarafsızlık politikasına zarar vermeden ve gerçekçi bir yaklaşımla göz önünde tutulduğu, Adana Görüşmeleri'nin Türk tarafsızlık politikasına zarar verecek bir olay olarak addetmesine gerek olmadığı, görüşmelerin savunmaya hazır olmak anlamına gelen bir işaret olduğu, şimdiye dek Türk devlet adamlarının ülkelerinin çıkarlarını korumak için üstün bir politika sürdürdükleri, bugün olduğu gibi yarın da Türkiye'nin tarafsızlık ve barış politikasını sürdüreceklerinden şüphe olmadığı ifadelerine yer vermiştir.⁶⁸¹

Frakfurtern Zeitung, “Doğu Harbi ve Politika” başlığını kullandığı yazıda, Adana Görüşmeleri'ne yer vermişti. Kaleme alınan yazıda, İngilizlerin Avrupa'nın doğu cephesinde bir harekete geçmek ihtimalinden bahsetmekte ve Türkiye'nin sempatilerini kazanmadan veya birlikte hareket etmeye gerek duymadan önce böyle bir teşebbüste bulunmaları durumunda

⁶⁸⁰ Ayın Tarihi, S. 111, s. 143.

⁶⁸¹ Ayın Tarihi, S. 111, s. 144.

İngiliz-Amerikan stratejilerinin son derece çetin bir durumla karşı karşıya kalacakları, Türkiye'nin böyle bir mecburiyete karşısında bile savaşa girmek istemediğini kesin ve açık bir şekilde ifade ettiğini hatta doğrudan doğruya kendine yakın yerlerde yeni bir cephenin açılmasının da Türkiye tarafından arzu edilmediği belirtilmiştir.⁶⁸²

İtalyan Giornale d'Italia gazetesinde de Adana Görüşmeleri'yle ilgili olarak haber yayınlanmıştır. Habere göre; İngiliz kaynaklardan bilgi alınmış ve Adana Görüşmeleri'nde Türk müdafaasına ilişkin konular müzakere edilmiş fakat bu müzakereler Türkiye'nin mevcut durumunda bir değişiklik yaratmamıştır. Bu yüzden Türkiye'nin konumu ya da politikası üzerinde herhangi bir değişikliğe neden olmayacak olaylar Mihver Devletleri içinde değişikliğe sebebiyet vermeyecektir. Türkiye'deki İtalyan Konsolosluğu İtalyan vatandaşlarına gerektiği takdirde ülkeden derhal ayrılmaları için gerekli emirleri çoktan vermiş ve çoğu İtalyan da bu tavsiyeye uyacağı bilgisi alınmıştır.⁶⁸³

The Times of India'da da İtalya'nın tepkilerine yer verilmiştir. İtalya'nın görüşmelerle ilgili olarak yorumu, "Popolo d'Italia" gazetesinden alınmıştır. Yorumda, İngiliz kaynaklarından alınan bilgilere göre Adana'da Türk müdafaası konularının müzakere edildiği ve bu bağlamda hiçbir şeyin değişmediği belirtilmişti.⁶⁸⁴

Yine aynı gazetenin Reuters muhabirine göre, İtalyanların görüşmelerle ilgili tepkisi, İnönü-Churchill görüşme söylentileri dolaşmaya başladığında Türkiye'deki İtalyanlara ülkeyi derhal terk etmeye hazır olma emrinin vermesi ve çoğu İtalyan'ın şimdiden Türkiye'den ayrıldığı şeklindedir. Adana Görüşmeleri, İtalyanlarda büyük bir gerginliğe neden olduğu olmuştur. Ayrıca Başbakan Churchill'in Türkiye'ye, Türk politikasında bir değişiklik olması için baskı yapmaya gelmediği, Türkiye'ye gönderilen Müttefik malzeme akışının artmasında saldırma bir niyet olmadığı, özellikle savaş sonrasında başta SSCB tehlikesi olmak üzere ortaya çıkabilecek sorunların

⁶⁸² Ayın Tarihi, S. 111, s. 145.

⁶⁸³ The Palestine Post, "Italians Getting Worried", 4 February 1943, p. 1.

⁶⁸⁴ The Times of India, "Germans Alarmed At British Premier's Visit To Turkey", 4 February 1943, p.1.

bulduğuna değinilmiştir. Mihverlerin propagandalarının Rusların Yakın Doğu’da planlarının olduğunu ve Müttefiklerin bunu destekleyeceklerini öne sürdüğünü eklemiştir. Türkiye’ye gönderilen malzemelerin bunun aksini kanıtladığını ve Başbakan Churchill, Stalin’i görüşmeden haberdar ettiğinde Rusların görüşmeden duydukları memnuniyeti dile getirdiklerini belirtmişti.⁶⁸⁵

Zürih’ten gelen yorumda, Adana Görüşmeleri’nin önemli olduğu ve öneminin göz ardı edilemeyeceği, askeri bir anlayışa sahip olan Cumhurbaşkanı İnönü’nün bu gibi görüşmeleri kabul etmesinin Türk politikasının hedeflerinin gizli olmasından kaynakladığı ifade edilmiştir.⁶⁸⁶

Macaristan’ın Poster Lloyd gazetesinin Adana Görüşmeleri’ne yönelik yorumu, Adana Görüşmeleri Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşen ittifaka yönelik bir değişikliğe neden olmadığı gibi Türk-Alman Dostluk Pakti’nda de herhangi bir değişiklik yaşanmadığı, Türk devlet adamlarının da görüşmelerin yapılmış antlaşmalarda bir değişikliğe sebep olmadığını teyit ettikleri, Avrupa’da savaş başladığında Türkiye’nin tarafsızlık siyasetini sürdürüp sürdürmeyeceğinin belli olmadığı, o dönemde Almanya ile henüz bir Dostluk Antlaşması’nın imzalanmamış olduğu fakat Fransa’nın savaşta yenilmesinin ardından Türk devlet adamlarının da İngiltere ile yapılmış olan antlaşmadan askeri çerçevede sonuçlar çıkarmayı planlamamış oldukları, şeklindeydi.⁶⁸⁷

Türkiye ile SSCB arasındaki münasebetlere gelince; Türk Hükümetinin SSCB’ye karşı itimatsızlığı, Saraçoğlu’nun Moskova seyahatinden sonra ve bilhassa Molotof tarafından Berlin’de Sovyet emellerinin ifşa edilmesinden sonra arttığı, Adana Görüşmeleri’nin Türk siyasetinin prensiplerini değiştirmemiş ancak savaşın Akdeniz’e günden güne yaklaşmasıyla Türkiye’yi de etkileyeceği, İngilizlerin Kuzey Afrika’daki başarıları ile Yakınoğu ve Ortadoğu’daki İngiliz-Amerikan hazırlıkları Türk devlet adamlarının ilgisini çektiği, Türkiye’nin şimdiye kadar büyük bir ustalıkla

⁶⁸⁵ The Times of India, “Italians Ready To Quit Turkey”, 5 February 1943, p.6.

⁶⁸⁶ The Times of India, “Italians Ready To Quit Turkey”, 5 February 1943, p.6.

⁶⁸⁷ Ayın Tarihi, S. 111, s.145.

takip ettiği tarafsızlık siyasetini sürdürmeye devam edip etmeyeceğinin de merak konusu olduğudur.⁶⁸⁸

Adana Görüşmeleri'ne ilişkin olarak İspanya basınına yansıyan haberlerde genel olarak; Adana Görüşmeleri'nin, Türkiye'yi harbe sokacak manada olmadığı üzerinde durulmuştu. Görüşmelerin esas olarak, İngiliz Başbakanı'nın Türkiye'yi Rusya'ya karşı temin etme etrafında toplandığı tahmin edilmişti. Hatta Türkiye'nin SSCB'ye karşı büyük bir endişe duyduğu hususu gündemi oldukça meşgul etmişti. İspanyol basınına dair yapılan bir tespit, İspanyol basını hem Almanlara hoş görünme gayretinde hem de Alman parası ile kendilerine destek sağlandığı vurgulanmıştı. Bu yüzden yapılan yorumlar, daha çok SSCB tehlikesinden bahsetmekte, SSCB'nin Türkiye açısından tehlike arz edeceği ve Müttefiklerin SSCB tehlikesi karşısında bir şey yapacağı düşünceleri üzerine yoğunluk kazanmıştı.⁶⁸⁹

İspanyol Gazetelerinde çıkan bir diğer telgrafta -ki bu telgrafın Trans-Ocean telgraf ajansı tarafından Sofya'dan verildiği ifade edilmişti- yer alan habere göre; Sayın Churchill, Rus istilasına karşı koymak için biri güney, biri Orta Avrupa ve diğeri de Balkan Devletlerinden oluşan üç blok oluşturmayı hedeflemekteydi.⁶⁹⁰

Fransız gazeteleri genellikle Ankara ve Berlin kaynaklı olmakla birlikte Türkiye'nin tarafsızlık politikasından ayrılmayacağı üzerinde durmuşlardı. Le Petit Journal'da çıkan haber, Türkiye'nin tarafsızlığı hususunda konuşmaya en yetkili kişi olarak kaydettiği Cumhurbaşkanı İnönü'nün nutkunun bazı kısımlarını yayınlamış ve tarafsızlık siyasetinin değişmeyeceğini ifade etmişti. Le Journal Des Débats'teki habere göre Adana Görüşmeleri'nin İngiliz Hükümeti'nin isteği ile gerçekleşmiş olduğunu ancak bunun Türk politikasında herhangi bir değişiklik yaratmayacağını hatta görüşmeden farklı bir anlam çıkarmanın oldukça cüretkâr olduğunu yazmıştı.⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Ayın Tarihi, S. 111, s.146.

⁶⁸⁹ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-20, Fihrist: 6560/1-2, 15 Mart 1943.

⁶⁹⁰ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-20, Fihrist: 6560/1-2, 15 Mart 1943.

⁶⁹¹ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-20, Fihrist: 6560/1-2, 15 Mart 1943.

The New York Times gazetesinde Adana Görüşmeleri için Türk Cumhurbaşkanı ile Başbakan Churchill arasında Casablanca Konferansı'ndan sonra gerçekleşen ve ABD'nin gizli bir katılımcı olduğu sürpriz buluşma ifadesi kullanılmıştır. Devamında bu buluşmayla Müttefik Devletlerin sadece askeri değil aynı zamanda siyasi inisiyatifi de ele geçirdiği ve her iki inisiyatifin sağlanmasıyla Almanya'nın köşeye sıkıştırıldığı, savaşta dengenin Müttefikler lehine sağlanmasının bunun en büyük kanıtı olduğu, Almanya'nın arka arkaya yenilmesiyle tehdit edici gücünün etkisinden çıkıldığı yorumunu yapmıştır.⁶⁹²

Türkiye'yle ilgili olarak da Başbakan Churchill'in ifadesine yer verilmiş ve Başbakan Churchill Adana Görüşmeleri için "oldukça dostane" ve "Türkiye'nin görüşleri bizimkine oldukça yakındı" ifadelerini kullanmıştı. Bu ifadelerin ardından aksi bir sonucun ortaya çıkmasının mümkün olmadığı, Alman Büyükelçisi Von Papen'in uzun süredir devam eden girişimlerinin hiçbir olumsuz sonuca sebebiyet vermediği ancak Türkiye'nin bir gün Müttefik safında savaşa gireceği ve ardından Müttefiklerin barış önerilerini kabul edeceğiyle ilgili ortaya atılan Mihver propagandasının Almanya'nın gelişmelerden kaygı duyduğunun göstergesi olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin konumunun hem Mihver hem de Müttefik devletlerin stratejisi için son derece önemli olduğu vurgulanmış, resmi olarak yapılan Türk beyanatına da değinilerek Başbakan Churchill'in Türkiye'ye savaşa girip girmeyeceğini sormadığı ve Türk Hükümeti'nin herhangi bir sorumluluk almadığı açıklanmıştır.⁶⁹³

ABD gazetelerinden New York Herald Tribune'de de Adana Görüşmeleri yer almıştır. Gazete Adana Görüşmeleri için, Almanya'nın bu görüşme için tamamen hazırlıksız yakalandığını, bir ülkede bir sırrın çok iyi saklanması orada casuslar bulunduğu anlamına geldiği ve bunu anlamının onlar için oldukça kolay olduğu, bu yüzden görüşmelerin yapılacağından

⁶⁹² PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

⁶⁹³ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

haberdar olmayan Almanya'nın prestijinin bir anda düştüğü ifadelerine yer verilmiştir.⁶⁹⁴

İngiltere'nin Türkiye'yle Adana Görüşmeleri'ni gerçekleştirmiş olması, Von Papen'in Türkiye'ye gönderilerek Almanların Türkleri kendi taraflarına çekme çabalarını boşa çıkarmıştı. Hatta bununla alakalı olarak Türkiye'de kullanılan bir deyim yer verilmiştir. O da, "Bir koyundan iki post çıkmaz" şeklindeydi. Savaş başladığından beri Türkiye'nin her türlü Alman baskısına karşı bir direnç oluşturması aslında Türkiye'nin postunu hala koruduğu şeklinde yorumlanmış ve Almanların bunu hala anlayamamış olmaları eleştirilmiştir. Von Papen'in o kadar çabasının sadece bir poşet yün için olduğu ancak Müttefiklerin Adana Görüşmeleri ile üç çanta dolusuna sahip oldukları benzetmesi yapılmıştı. Von Papen, ne kadar zeki olursa olsun asla başarılı olamayacağı vurgulanmıştı çünkü Almanlar, güçlü olduğu 1941 yılında Türkiye'yi kendi yanlarına almayı başaramamış ve İngilizlerle yakınlaşmasını önleyememişlerse bundan sonra da harcayacakları çaba boşa olacaktı. Avam Kamarası'nda "Türkiye, İngiltere'nin müttefikidir, dostudur" diyen Başbakan Churchill⁶⁹⁵, Türkiye'nin Von Papen'in sözlerine kanmaması ve Hitler'in tehditlerine boyun eğmemesi için güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmişti. Gerekli ordu gücüne sahip olan Türkiye'nin modern silahlarla donatılması gerektiğini eklemişti. Son olarak Başbakan Churchill'in Casablanca'da Roosevelt ile yaptığı koşulsuz teslimiyet görüşmesinin ardından gerçekleşen Adana Görüşmeleri için yeni bir başlangıç değil Casablanca Konferansı'nın onayı ifadesi yapılmıştı.⁶⁹⁶

Binbaşı George Fielding Eliot'un New York Herald Tribune'ne yaptığı askeri analizde; "Başbakan Churchill ve Cumhurbaşkanı İnönü arasında gerçekleşen görüşmenin sonuçları son derece önemlidir. Her iki taraf için en yüksek mertebedeki askeri yetkililerin toplantıda bulunması, son birkaç ayda askeri durumunu düzelten Türkiye'nin askeri durumunun iyileşmesinden

⁶⁹⁴ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

⁶⁹⁵ Churchill'in Avam Kamarası'nda Türkiye'yle ilgili konuşması için Ayın Tarihi, S. 111, s.114-115.

⁶⁹⁶ The Washington Post (1923-1954), "A Miracle: Turkish Resistance to Nazi Pressure", 25 April 1943, s. B2. Büyük çoğunluğu Von Papen'den bahsedilen haberde büyük boy olarak Papen'in resmine de yer verilmiştir.

dolayı siyasi özgürlüğünü kazandığını gösterir. Bu yaz Ortadoğu'ya, biri Kafkaslar diğeri Filistin ve Suriye içlerinden Mısır'a doğru iki taraflı yönelmiş bulunan Alman saldırısı arasında sıkışan Türkiye için ortaya çıkan savaş olasılığından Ankara endişeliydi. Üçüncü bir olasılık, Almanların Bulgaristan üzerinden tüm Türkiye'ye hatta İran ve Irak'a kadar saldıracağı spekülasyonuydu. Bu durumun bu kadar kısa bir zamanda bu denli değişmesi oldukça şaşkınlık vericidir. Türkiye'nin kıdemli Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, daha geçen yaz ülkesinin uçsuz bucaksız sınırlarını çaresizce savunmaya çalışırken şu an bu durumda olmanın ne denli önemli olduğunu anlayabilir" ifadelerini kullanmıştır.⁶⁹⁷

Bir diğeri Amerikan gazetesi Washington Post Adana Görüşmeleri için, Adana'dan gelen net ifadenin Ankara Hükümeti'nin Türkiye'nin tarafsızlığıyla ilgili hiçbir Alman bahanesine izin vermeyeceği ve İngiltere'yle uzun zamandır devam eden müttefikliğini tam olarak yürürlüğe koymaya hazırlandığı şeklindeydi. Bunun anlamı, doğuda Alman sınır hareketine son verildiği ve Türkiye'nin artık Mihver Devletlere karşı bir eğilimde olmadığı, bu yüzden Türkiye'yi yatıştırmaya uzun vadede ihtiyaç duyulmayacağı, yorumlarında bulunmuştur.⁶⁹⁸

2 Şubat tarihli The Times gazetesinde Başbakan Churchill'in Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmek üzere Kahire'den Adana'ya geldiği, burada yanlarında bulunan bakan ve komutanlarla görüşmeler gerçekleştirdikleri, görüşme sonunda ABD ile İngiltere'nin Türkiye'nin savunmasını arttırması için ona malzeme yardımı yapmaları konusunda anlaşmaya vardıkları, ardından Başbakan Churchill'in Kahire'ye döndüğü bilgileri yer almaktaydı.⁶⁹⁹ Yine aynı tarihli bir diğeri haberde, Adana'ya gelen Başbakan Churchill'in Türkiye'nin misafiri olduğunu ve orada Majesteleri Hükümeti'ni temsil ettiğini bilgisi geçmiş, görüşmeye katılanların listesi yer almıştı. Bunların dışında görüşmeye ABD ve Rusya'nın onay verdiği, Türkiye'nin savunmasını güçlendirdiği ve

⁶⁹⁷ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

⁶⁹⁸ PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

⁶⁹⁹ The Times, "Mr Churchill Flies To Turkey, 2 February 1943, p.4.

Türkiye'nin Alman casuslar ile dolu olduğu, görüşmeye nasıl bir tepki vereceklerinin beklendiği yazmaktaydı.⁷⁰⁰

Almanlar, Adana Görüşmeleri'ne oldukça ılımlı tepki vermişlerdi. Hatta Alman Büyükelçisi Von Papan'in memnuniyetini özellikle dile getirmişlerdi çünkü görüşmeleri başlatan Başbakan Churchill idi fakat bu girişim, Türkiye'nin savaşa girmesinde yeterli gelmeyecekti. Von Papan, daha sonra kaleme aldığı anılarında; Türkiye'nin asla Almanya'ya karşı savaşmayacağını bildiğini yazmıştı. Ona göre; Almanya, Türkiye'nin düşmanı değildi ve düşman olma gibi bir amacı da yoktu. Adana Görüşmeleri, Başbakan Churchill'in başlattığı bir plandı ancak bu plan istendiği gibi sonuçlanmayacaktı.⁷⁰¹

Bildiriyile alakalı olarak The Times gazetesinin 2 Şubat tarihli haberinde; alınan hiçbir karar hakkında detaylı bilginin verilmediği sadece görüşmede her iki tarafın ortak paydasının fazla olduğu ifade edilmişti. Buna örnek olarak Yunanistan'ın ve Balkanların Mihver devletlerin işgali altında olmasının hem İngiltere hem de Türkiye'nin çıkarları için bir tehdit oluşturduğu gösterilmişti. Bunun dışında Türkiye'nin savaş boyunca sergilemiş olduğu tutarlı tavrın onun samimiyetine ve durumu kavramasına engel olmadığı, ABD'nin de iki ülke arasında geçen bu olumlu durumu daha Casablanca'dan itibaren destekliyor olduğu ve duyduğu memnuniyet dile getirilmişti.⁷⁰²

The Times Gazetesi, 3 Şubat 1943 tarihli nüshasında “Türklerden Churchill'e Övgü” başlığı altında; günün en önemli olayı olarak Başbakan Churchill'in Türkiye'yi ve Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret etmesi bulunmuştur. Adana Görüşmeleri, tarafsız bir şekilde savunmanın güçlendirilmesi için yeni olanaklar sağladı. İki devlet arasındaki dostluğu pekiştirdi, ifadeleri yer almış ve Ankara Radyosu'ndan bu şekilde yayınlamıştır, diye not düşülmüştü. Yine aynı tarihli gazetede Adana Görüşmeleri'yle ilgili yer alan diğer başlıklar: “Çılgın Hayaller” ve “Önemi

⁷⁰⁰ The Times, “U.S. and Russian Approval”, 2 February 1943, p.4.

⁷⁰¹ John M. VanderLippe, “A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II”, The Historian Vol. 64, No. 1 (2001), p. 70.

⁷⁰² The Times, “The Great Victory”, 2 February 1943, p.5.

Yok” olmuştu. Burada Almanların Adana Görüşmeleri hakkında bilgi almaya çalıştıkları ve Von Papen’in Numan Menemencioğlu’na, Hitlerin de Von Papen’e Adana Görüşmeleri’ne dair birçok soru sorduğu belirtilmişti.⁷⁰³ Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Von Papen’in kendisine yönelttiği sorulara genel hatlarıyla ayrıntıya girmeden cevap vermişti. Verdiği cevaplar arasında değindiği konular; tarafsız olmaları hususunda egemenlik haklarının kullanımı, Avrupa’nın durumunu müzakere etmek üzere yapılan İngiliz çağrısını uygun bulmaları ve bu yüzden İngiltere ile bir araya gelmeleri ancak görüşmenin Türk-Alman dostluğuna zarar vermeyeceğiydi.⁷⁰⁴ Adana Görüşmeleri’ne ilişkin bu şekilde bilgi alan Von Papen, elde ettiği bilgileri aktarmak üzere Berlin’e çağırılmıştı.⁷⁰⁵

Filistin Post gazetesi, Adana Görüşmeleri’ni Casablanca’nın devamı olarak nitelendirmiş ve Türkiye’yi kesin olarak Müttefikler safında göstermişti. Ayrıca Stalin’in baştan sona kadar toplantıyla alakalı haberdar edildiği, Roosevelt’in de bedenen değil ama ruhen görüşmelerde olduğu ifade edilmişti. Adana öncelikli olarak, Akdeniz’deki askeri durumun Müttefikeler lehine değiştiği, ikinci olarak Türkiye’nin tarafsızlığının İngiltere ile bir araya gelmesiyle değişmediği fakat doğrulandığı anlamına gelmekteydi. Görüşme askeri ve siyasi açılardan ele alınmıştı ve ayrıca Başbakan Churchill, Türkiye’ye askeri ve teknik destek vererek güvence vermişti. Yine savaş sonrası ortaya çıkabilecek durumlar görüşülmüştü.⁷⁰⁶

Konferanstan bir yıl sonra The Times gazetesi Adana Görüşmeleri’nden anlaşma Türkiye’nin silahlandırılması içindi ama bunu yaparken sahip olunan politika, Türkiye’nin başını belaya sokmak değildi, şeklinde bahsetmiştir.⁷⁰⁷

Başbakan Churchill’in Avam Kamarası’ndaki konuşmasından sonra 16 Şubat tarihli The Times gazetesinde, İngiliz Büyükelçisi, Ankara’daki Alman

⁷⁰³ The Times, “Berlin On Turkish Conference”, 3 February 1943, p.4.

⁷⁰⁴ The Times, “Berlin On Turkish Conference”, 3 February 1943, p.4.

⁷⁰⁵ The Manchester Guardian (1901-1959), “Adana Meeting: Von Papen Called To Berlin”5 February 1943, p.5.

⁷⁰⁶ The Palestine Post (1933-1950), “Adana Continued The Work of Casablanca: Turkey Firmly on Allied Side”, 3 February 1943, p.1.

⁷⁰⁷ The Times, “Planing From Victory And After”, 3 January 1944, p.10.

Büyükelçiliği tarafından yayılan İngiltere'nin Türkiye'den savaşa girmesini istediği ve Türkiye'nin reddettiğine dikkat çekti. Bu iddiaların, herhangi bir temele dayanmadığını ve asılsız olduğunu söyledi. Türkiye'nin amacı saldırıya karşı direnmektir. Bunu yeniden ve tüm ciddiyetleriyle tekrar etmişlerdir. Hatta Başbakan Saraçoğlu: "Türk toprakları saldırıya uğrarsa Türk halkı tek bir kişi kalıncaya kadar topraklarını savunacaktır" demişti. Türkiye'nin şu andaki tarafsızlık politikası, bir yandan Büyük Britanya ile olan ittifakına sıkı sıkıya bağlı kalmak, diğer yandan da Almanya ile dostluk anlaşmasını sürdürmeye yöneliktir. Ancak Almanya, Türkiye ile imzaladığı son antlaşmayla kendilerinden önce imzalanan antlaşmaların şartlarını kabul etmiş durumdaydılar. Bu antlaşma gereği de iki ülkenin temsilcilerinin görüşmesine karşı çıkmaları söz konusu olamazdı. Adana Görüşmeleri de bu bağlamda gerçekleştirilmişti.⁷⁰⁸

3.6. Adana Görüşmelerine Dair Çeşitli Ülke Büyükelçilerinin Raporları

Vatikan'da bulunan Japon temsilci, Başbakan Churchill'in yaptığı Adana Görüşmelerine dair bir rapor hazırlamış ve Tokyo'daki Dışişlerine göndermişti. Raporda; görüşme sonrasında Türkiye'nin görüşmeye dair göstermelik açıklama yaptıkları ve bu açıklamanın Mihver Devletlerinin dikkatini epeyce çektiği yer almaktaydı. Ayrıca görüşme, Türklerin İngiliz ve Amerikalılara doğru açıkça atmış olduğu bir adım olarak nitelendirilmiş ve bu adımın hiç de üstünkörü geçilecek ya da göz ardı edilebilecek bir durum olmadığına dikkat çekilmişti. Japon temsilciye göre Türkiye, Almanların Rusları ve İngiliz ile Amerikalıların da Almanları yenmesini umuyordu. Ancak hiçbir şey umulduğu gibi gitmemiş Ruslar, Almanları bozguna uğratmıştı. Türkiye de savunmasını güçlendirmek ve arttırmak için ABD ile İngiltere'ye kendiliğinden yaklaşmıştı. Bu yaklaşım, İngiltere'nin lehine olmuştu. İngiltere, zamanında yaptığı hamle ve bulunduğu vaatlerle Balkanlar'daki harekâta karşı Türkiye'nin dostluğunu kazanmıştı.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ The Times, "Turco-Russian Relations", 16 February 1943, p.4.

⁷⁰⁹ PRO, HW 1/1355, 5 February 1943, Casablanca and Adana Conferences: Report From Acting Japanese Ambassador, Rome.

Vatikan'daki Japon temsilci bu kez Papa ile yaptığı görüşmedeki detayları içeren bir raporu, Tokyo'daki Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti. Raporda, Vatikan'ın savaşın başladığı dönemden bu yana mevcut durumla alakalı olarak düşünce ve görüşleri yer almaktaydı. Bunun dışında Vatikan, Adana Görüşmeleriyle alakalı olarak da yorumda bulunmuştu. Görüşmelere dair Papa, Türkiye'nin sahip olduğu önemin inkâr edilemeyeceğini, ABD ve İngiltere'ye yaklaştığını ancak nasıl hareket edeceğine ilişkin henüz net bir karar veremediğini ve bu kararı vermesinde Akdeniz'deki gelişmelerin etkili olduğunu düşündüklerini açıklamıştı.⁷¹⁰

Ankara'daki Japon Büyükelçisi, Adana Görüşmelerine dair çeşitli kaynaklardan topladığı bilgileri derlemiştir. Bilgiler aşağıdaki gibiydi:

Churchill, kendi isteğiyle üç bakanını da yanına almış ve Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşme talebinde bulunmuştur. Bu beklenmedik bir durumdur. Bu görüşmenin amacı, Casablanca'da alınan kararlar gereği ABD ile İngiltere'nin yakın bir zamanda askeri operasyonda bulunacak olduklarını düşündürdü. Churchill'in planı uygun bir zamanda Türkiye'nin savaşa katılması için onları ikna etmektir. Şu an konuyla alakalı Türkiye'nin cevabı beklenmektedir. Türkiye sakın ancak tavrı kesindir. İngiltere ise Türkiye'yi ikna etmeye çabalarken tarafsızlık politikasını da desteklemektedir (Oysa Türkiye İngiltere ile yaptığı anlaşmaya rağmen savaşa katılmaktan kaçınmaktadır, tavşan kaç tazı tut modundadır). İngiltere ayrıca Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için malzeme desteğinde bulunacağını dair taahhütlerde bulunmuştur (Bunlar oldukça üstünkörü yapılmıştır). Bu görüşmelerin neticesinde Türkiye'nin tarafsız durumu neticelenecektir. Dış politikadaki esas korkusu SSCB'den kaynaklanmaktadır. SSCB askeri bir tehdit olarak kaldıkça Türkiye'nin İngiliz-Amerikan safında savaşa girmesi imkânsızdır. Türkiye, görüşmelerde bu kaygısına dikkat çekmiş ve İngiltere'yi ikna etmeye çabalamıştır. Türkiye'nin barışçıl bir şekilde ikna edilmesi İngiliz ve

⁷¹⁰ PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, War Situation: Japanese Report On Views of The Vatican.

Amerikalıların planı şuan için gelişmeleri izlemek dışında hiçbir şey yapmamaktır.⁷¹¹

Büyükelçi'nin ertesi günkü raporu, Dışişleri Bakanı'nı gördükten sonraki olaylara dairedir. Görüşmede, Adana Görüşmelerini sorduğunu ve aşağıdaki malumatları aldığını ifade etmiştir. Buna göre;

1. Görüşme, Başbakan Churchill'in isteği üzerine gerçekleşmişti. İngiltere başından beri Türkiye'nin tarafsızlık politikasını kabul ettiğinden bu politikasını değiştirmesi için herhangi bir talepte bulunmamıştı. Amaç; Türkiye'nin milli savunmasını ve iki ülke arasındaki ittifakı güçlendirmektir. Bu yüzden Türkiye'ye modern savaş malzemelerinin sağlanması ve Türkiye'nin tarafsızlığının devamı için ulusal savunmasının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunları yaparken de herhangi bir taviz istememekteydiler. Tüm bu ifadeler, "peri masalı"⁷¹² gibi görünse de gerçekler bu şekildeydi. Taviz istememe konusunda herhangi bir beyanda bulunmaktan kaçınmışlardı çünkü Türkiye'nin endişe duymasını istemiyorlardı (Büyükelçi, Bakanın bu açıklamayı İngiltere'nin tutumu ile ilgili olarak verdiğini düşünüyordu). Verilecek silahlar, silah çeşitleri, miktarları ve gönderilecek yolları konusunda uzmanlar arasında tartışmalar yapılmış ve bu tartışmalar pratik olarak da sonuçlanmıştı.

2. Türkiye'nin savaşla ilgili bakış açısına dair bilgi veren Bakan, savaşın büyük devletlerin arasında yaşanan sömürge savaşları olduğunu ve Türkiye'nin sömürgecilikle bir bağının olmadığını, saldırı olmadıkça da savaşa girmeyi düşünmediğini söylemişti. İngiltere elbette Türkiye'nin savaşa girmesini istemiyor ve Doğu cephesinin kaybı savaşı kaybetmek anlamına gelmiyordu ancak bahar taarruzunun zamanı geldiğinde ne gibi bir denetleme olacaktı. Dahası Türkiye, kendisine en büyük tehdit oluşturan SSCB'nin Almanya'yı yendiğini görmek istiyor fakat Almanya'nın düşmanlığını kazanmak istemiyordu. Bunu söylerken Başbakan Churchill'in yüzünde alaycı bir gülümse olduğunu söyleyen Bakan, Avrupa'nın karmaşa

⁷¹¹ PRO, HW 1/1355, 4 February 1943, Adana Meeting: Views of Japanese Ambassador, Angora.

⁷¹² Kelimenin orijinali "contes de fées" olup Fransızca bir terimdir ve Türkçe "peri masalları" olarak çevrilmiştir.

içine düşme olasılığında güçlü bir Türkiye'nin Balkanlar ve Yakın Doğu'da dengeyi sağlayacağını ve bu durumda İngiliz diplomasisini destekleyerek işbirliği içinde olacaklarını, İngiltere'nin düzenin tekrar sağlanması konusunda endişeli olduğunu eklemiştir. Sovyetlerle ilgili olarak da İngilizlerin müttefiki olarak onlara güvenilmesi gerektiği ve Atlantik Bildirisi'ni de onaylayacaklarından şüphe duymadıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte, Türkiye durumu elbette olduğu gibi kabul edemezdi ve İngilizlerin aynı zamanda Türkiye'yi kendileri ile Sovyetler Birliği arasında bir siper olarak kullanma gibi bir hakları vardı.

3. Son olarak görüşmelerden önce ve sonra Türkiye'nin tarafsızlığıyla ilgili hiçbir şey değişmemiş, İngilizlerin Sovyetler hakkında söyledikleri Türklerin fikrini değiştirmemiş ve yazılı olarak bu konuda hiçbir şey kabul edilmemişti. Dahası Başbakan Churchill, İngiltere'ye döndükten sonra Parlamento'da ne Türkiye'nin bir şey istediğini ne de Türkiye'den bir şey istendiğini söylemiş ve benzer ifadeler bu şekliyle yayınlanmıştı, diyerek notlarını tamamlamıştı.⁷¹³

Japonya Dışişleri Bakanlığı, Berlin'deki Japon Büyükelçi'ye gönderdiği raporda; İngiliz ve Amerikan güçlerinin Kuzey Afrika, Yakın Doğu ve Hindistan'a girmesiyle birlikte, İngiltere ve ABD arasındaki çıkar çatışmasının siyaset, ekonomik ve ırksal problemlere odaklanmaya başladığını gösteren bir dizi rapor bulacağını, iki ülke arasında yaşanan bu anlaşmazlığın bölgede savaş sonrası durumun güvence altına alınması ve gelecekte daha büyük bir problem haline gelmesini önlemek için verilen mücadele gibi görüldüğünü belirtmişti. Yer alan bilgilere göre İngiliz ve ABD arasında yaşanan fikir ayrılıklarına dair somut bir örnek verilmesini ve aşağıdaki konularla alakalı bilgilerin Berlin'den Roma, Ankara: Lizbon, Madrid, Vichy ve Stockholm'deki Japon temsilciliklerine gönderilerek bilgi alınması istenmişti. Bilgi istenen konu başlıkları:

⁷¹³ PRO, HW 1/1359, 4 February 1943, Adana Meeting: Report From Japanese Ambassador, Angora.

1. Giraud ve Gaulle ile Fransız anayasal sorunu üzerindeki İngiliz-Amerikan fikir çatışması,
2. Mısır ve Hindistan'daki Amerikan entrikaları,
3. ABD'nin Irak ve İran'daki siyasi ve ekonomik aktiviteleri (özellikle yakın dönemde kurulan Yakın Doğu Bankası ve araştırma kurumunun karargâhı olarak görev yapan Amerikan Ticaret Şirketi'nin durumu),
4. Arap ve Yahudilere yönelik Amerikan politikasının tutumu,
5. 2, 3 ve 4. maddelerdeki Amerikan faaliyetlerine karşı İngiliz tedbirlerinin ne olduğudur.⁷¹⁴

Budapeşte'deki Japonya temsilcisinin Tokyo'ya gönderdiği bir diğer raporda, petrol kıtlığına işaret edilmekteydi. Alman ordusunun 1942 yılında bir ayda 1-1,5 ton petrol kullanırken 1943 yılında geçen yıla göre daha çok daha az petrol tüketmişti. Bu durum sonbaharda operasyonların yavaş seyretmesine ve yakıt temin etmedeki zorluklara dayandırılmıştı. Mihver devletlerin içinde bulunduğu durumun Müttefik devletler tarafından fark edildiğinde onları bu konuda zorlamak ve teslimlerini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınacağını ancak şuan Almanya'daki artan üretimin bu kozu kullanmak için yeterli olmadığı bildiriliyordu. Kafkaslara yapılan saldırının amacı, Müttefik güçlerin onlara karşı yapacağı herhangi bir saldırının olasılığını ortadan kaldırmak ve Rusların kendilerine yapacağı saldırıda onları bertaraf etmekte. Fakat yapılan planlar istenildiği gibi gitmemiş ve Almanlar gerilemişti. Bu gerileme akıllara yakıt ihtiyacının gerekli oranlarda karşılanıp karşılanmadığı sorusunu getirmiş olabilirdi. Hatta Casablanca'da bu konu ele alınmış ve Mihver devletlere karşı bir saldırıda bulunma planları yapılmıştı. Planlarını hayata geçirirler ve Tunus cephesini kapatırlarsa Romen petrollerine saldırma olasılıkları yüksekti. Romen petrollerine saldırmak için Yunanistan'a çıkarma yapabilir bu gerçekleşmezse Türkiye kozunu oynayabilirdi. Burada Türkiye'nin tavrı büyük önem taşımaktaydı. Adana'da yapılan görüşmelerde ABD ve İngiltere, SSCB'nin güçlendiğini, Sovyetlerin

⁷¹⁴ PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, Japanese Interest in Possible Anglo-American Friction.

Türkler için tehlike arz edebileceğini ve boğazlar konusunun iki ülke arasında yeniden sorun yaratabileceğini ifade etmişlerdi. Tunus cephesinde istenen ilerleme gerçekleşmezse Müttefikler, Türkiye kozunu oynayabilir, bu amaçla da Türkler üzerindeki entrikalarını gittikçe arttırabilirdi.⁷¹⁵

Madrid'deki Japonya Temsilcisi Suma, Dışişleri Bakanlığı'na İspanyollarla ilgili durumu raporluyordu. Buna göre İspanyollar, hem Mihver Devletlerle ilişkilerini sıkı tutuyorlar hem de ABD ve İngiltere ile dostluk kurmaya çalışıyorlardı. Bu bilginin doğruluğuna duyduğu güvenden dolayı derhal Japonya'ya gönderildiği belirtilmişti. Bunun dışında İspanya'daki gelişmelerle alakalı olarak verilen bilgilerde; 1942 yılının sonuna doğru Amerikan Hükümeti'nin İspanyol Hükümeti'ne güçlü ekonomik bir delegasyon kurma teklifinde bulunduğunu, İspanya'nın bunu temel politika konusu olarak kabul ettiğini, 30 uzman belirlendiğini ve başkan olarak şuan ki Sanayi ve Ticaret Bakanı Carceller'in getirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir kabine bakanının ABD'ye gitmesi dikkat çekeceğinden önce geçici olarak emekliye ayrılmasına karar verildiğini, ardından yeni yılla birlikte gideceklerini ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve yurtdışına gemiyle yolculuk edilemediğinden gidişin geciktiğini eklemiştir. Bir diğer bilgi, Faşist Parti Sekreteri Arrese'nin Almanya ziyaretiyle ilgiliydi. Ziyaret sırasında, Almanların 100 bin İspanyol işçi ve Doğu cephesi için 50 bin gönüllü talep ettiğini ancak çeşitli karışıklıklardan dolayı 40 bin işçi ile 20 bin gönüllünün gönderilmesi hususunda anlaştıklarını bunların gizlice askere alındıklarını, işçilerle alakalı olarak Almanya'da çalışanların bazılarının gelen mektuplarında şartlarından hoşnut olmadıklarının anlaşıldığı, acemi askerlerin sayısının az olduğu, Sovyet Savaş hattında gönüllü olan askerlerin durumdan etkilendikleri ve ruhen yara aldıkları, bu koşullar altında Faşist Parti üyeleri kısmen mecburi olarak gönderilecek gibi görünüyordu.⁷¹⁶

Madrid'den gelen yeni bilgiler, bu defa İspanya Dışişleri Bakanı Count Jordana'nın savaşa ilgili görüşlerine dairdi. Raporda; ABD ve İngiliz

⁷¹⁵ PRO, HW 1/1368, 9 February 1943, German Oil Shortage: Report From Japanese Minister, Budapest.

⁷¹⁶ PRO, HW 1/1355, 5 February 1943, Spanish Response To German Demands: Report From Japanese Minister, Madrid.

ilişkilerine dikkat çekmişti. Gerek Bolşevizm gerekse Kuzey Afrika cephesi hususunda iki ülke arasında bir anlaşmazlık olmadığını sadece bu şekilde gösterilmeye çalışıldığını, savaşın seyrini engelleyecek herhangi bir durumun söz konusu olmadığı belirtilmiştir. İlişkilerini engelleyecek bir anlaşmazlığın söz konusu olmadığını Madrid’de bulunan Uçuş eğitmeni Pilrus da onaylamıştı. Burada önemli olan konu, İngiliz ve Amerikan ilişkilerinden çok Avrupa’daki Bolşevizm tehlikesini önlemek için savaşı Rusların kazanmasını engellemektir. Bu amaçla Mihverlerin baharda yeni bir saldırı yapacakları umuduna sahip olan İspanya Faşist Parti Sekreteri Arrese, Almanya ziyaretinden sonra büyük hayal kırıklığı yaşamıştı. Çünkü önceki saldırının tekrarlanarak yeni bir saldırı gerçekleştirilememişti. Dışişleri Bakanı’nın İspanya ve ABD arasındaki ekonomik ilişkilerle ilgili yorumuna gelince, İspanya Amerikan petrol ithal ederken ABD’ye volfram, cıva ve zeytinyağı ihraç edecekti. İlişkiler bu zemin üzerine kurulup sonuca ulaşacakken 1942 yılının başlangıcında bağlar koparılmıştı. Arjantin’e yönelik olarak Arjantin Başkanı’nın ABD’den nefret ettiği fakat Mihver Devletlere yönelik herhangi bir sorunları olmadığı bilgisini vermişti. Amerikalıların batırılmaz dedikleri gemilerin Japonlar tarafından batırılması hususunda da Japonları tebrik etmişti.⁷¹⁷

Sofya’daki Japon Büyükelçi’nin Avrupa’daki barış olasılıklarına yönelik Tokyo’ya gönderdiği raporda, ilk olarak Arjantin ile barış sağlamak için İspanya ile Portekiz arasında bir uzlaşma sağlandığından İspanya ve diğerlerinin tarafsızlık politikası devam edeceği, ikinci olarak Türk Dışişleri Bakanlığı’nın ülke olarak arabuluculuk etmeye istekli olduğu, üçüncü olarak İngiltere’de barış yanlısı olanlar güçlendikçe Başbakan Churchill’in partisi zayıfladığı, dördüncüde, ABD Avrupa’nın Bolşevikleşmesine bakılmaksızın savaşa devam etme kararını sürdürürken Avrupa’nın taşıdığı önem göz önüne alındığında ABD bu tavrını değiştirmişti (SSCB, Churchill ile Roosevelt arasında gerçekleşen görüşmelere gözlemci göndermemiştir ancak görüşmelerin önemli bir kısmını Avrupa’nın Bolşevikleşme tehlikesinin

⁷¹⁷ PRO, HW 1/1359, 8 February 1943, Japanese Minister, Madrid, Reports Views of Jordana on War Situation.

oluşturduğu düşünülmektedir). Bu maddeler ışığında tutulan çeşitli raporlarda; Avrupa'nın durumunun gittikçe karıştığı ve Almanya'nın durumunun güçleştiği, Vatikan dahil Avrupa'nın hatta bu coğrafyadaki tüm devletlerin Bolşevizm karşıtı olduğu, Vatikan'ın biran önce barış yapılmasını istediği, İtalya'da barış istediğinin oldukça fazla olduğu hatta bu isteğin İtalya'ya Amerikan-İngiliz saldırısı başladığında daha da artacağı, Almanya'nın İngiltere ya da Rusya'dan herhangi biri ile anlaşma yapma olasılığında İngiltere'nin ağır bastığına dikkat çekilmişti. Sonuç olarak, ABD ile İngiltere'nin Sovyet etkisini doğrudan arttıracak bir hamleden şuan için kaçındıkları ancak Kuzey Afrika'da hâkimiyeti tamamen ele geçirdikten sonra kendi lehlerine bir barış yapacakları ve Avrupa'yı etkisi altına alacak her türlü baskıdan uzak kalacakları belirtilmişti.⁷¹⁸

Roma'daki Japon maslahatgüzarı İspanya'ya gönderilen İtalyan büyükelçiden aldığı bilgileri Tokyo'ya raporlamıştı. Raporda, Adana Görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı'nın Başbakan Churchill'e Almanya ve Rusya arasında bir antlaşma yapma olasılığının olup olmadığını sormuştu. Başbakan Churchill, oldukça sert bir üslupla "Hitler Almanya'nın başında olduğu sürece böyle bir antlaşma mümkün değil" demişti. Başbakan Churchill, Adana Görüşmelerinde Türkiye'nin Ruslara yönelik endişelerini gidermeye çalıştığı ancak bununla ilgili hangi vaatlerde bulunmuş olduğu bilinmiyordu.⁷¹⁹

Bulgaristan'daki Japonya temsilcisi Türk-Bulgar görüşmelerine dair verilen bilgilerle ilgili olarak bazı gelişmeler kaydetmişti. Bu gelişmeler içerisinde ilk olarak; geçen Aralık ayının ortasında açıklanan, Bulgar Ulusal Meclis Başkanı Kalfoff'tan geldiği ve oldukça güvenilir olduğu belirtilen yazıyla ilgili raporda yer almaktaydı. Rapora göre; Bulgaristan ve Türkiye arasında Ankara'da tarafsızlık beyanı konusunda müzakereler sürmekteydi. Konuyla alakalı olarak İngilizlerin de işin içinde olduğu düşünülmekteydi. Çünkü İngilizler, İspanya'da Bulgar Bakan Draganoff (Kral'ın kendisine

⁷¹⁸ PRO, HW 1/1356, 28 January 1943, Japanese Minister, Sofia, Reviews Possibilities of Peace in Europe.

⁷¹⁹ PRO, HW 1/1368, 12 February 1943, Adana Talks: Report From Japanese Acting Ambassador, Rome.

duyduğu güvenden hoşnuttu ve geçen sonbaharda Almanya'dan kopmuştu. Ancak bu transfer ile ilgili olarak Bulgaristan'daki Almanların bir bölümü, Kral'ın onun vasıtasıyla İngilizler ve Amerikalılarla bazı entrikalar yapmaya niyetli olduğundan şüphelenmektedir) ile iletişime geçmişti. Bu bağlantıyla Türkiye ve Bulgaristan arasında bir deklarasyon yapılabilirdi. Deklarasyonun yapılması benzerinin daha sonra İspanya ve Portekiz arasında yapılmasına da örnek olabilirdi. Deklarasyonlar Akdeniz'e iki kapı olarak açılan Cebelitarık ve Çanakkale'nin güvende olması sağlanabilirdi. Ayrıca SSCB'nin güneyi ve Kafkaslar üzerinden direkt olarak bir savaş açılabilir, SSCB'nin Avrupa'daki Bolşevik tehlikesi de ortadan kaldırılabilirdi. Ayrıca, Türk-Bulgar tarafsızlık beyanı aracılığıyla ABD etkisinin Türkiye'de, Alman etkisinin Bulgaristan'da sonlanması sağlanabilirdi. İkinci olarak, Türkiye ve Bulgaristan arasında tarafsızlık deklarasyonunun yapılıp yapılmayacağı konusu Dışişleri Bakan yardımcısına sorulmuş, kendisi böyle bir deklarasyonun olmadığı söylemişti. Bu beyan, iki devlet arasındaki tarafsızlık görüşmelerinin gizli olarak sürdürüldüğü düşüncesini sebep olmuştur. Üçüncü olarak, Ocak ayının başlarında Türkiye'deki Bulgar Elçilik üyeliğinde çalışan bir kişinin Almanya vasıtasıyla gönderdiği raporunda; Türkiye ile Bulgaristan arasındaki saldırmazlık-tarafsızlık müzakerelerin sürdüğünü bildirdi. Dördüncü olarak, 28 Ocak'ta gerçekleşen görüşmede Siyasi İşler Büro şefi, bu konuyu Dışişleri Bakanı'na sordu. Bakan, tarafsızlık deklarasyonuna ihtiyaç olmadığını söylerken Bulgaristan ile Türkiye arasında bir nevi müzakere yapıldığına dair bir ipucu vermişti. Bu da, geçen günlerde Dışişleri Bakan yardımcısının bir arkadaşına yaptığı açıklamada Bulgaristan'ın aktif olarak savaşa katılmaması için bir metot bulduklarını söylemiş olmasıydı. Beşinci olarak, ne Bulgaristan ne de Türkiye aktif olarak savaşta yer almak istemekteydi. Bulgaristan'daki yöneticilerin bir bölümü, Bulgaristan'ın savaşa gerçekten katılması durumunda ulusal gücünün tükeneceğini, SSCB ile diğer devletlerin kendisi üzerinde baskı yapmasının kolay hale geleceğini düşünmekteydi. Bu yüzden Türk-Bulgar tarafsızlık beyanının mutlak bir savaşa katılımı engelleyeceği düşünüldüğünden imzalanması istenmekteydi. Bir süre önce de Başbakan Filoff, şuan ki kabinenin dış politikadaki temel amacının Türkiye ile dostluklarını

güçlendirmek olduğunu ifade etmişti. Benzer şekilde Cumhurbaşkanı İnönü de Times gazetesi muhabiri ve diğer muhabirlere bir röportajında, Balkan ülkeleriyle işbirliği içinde olmaya vurgu yapmıştı. Bu şartlar ve yukarıda değinilen hususlar göz önüne alındığında Türk- Bulgar ilişkilerine dikkat kesilmeleri gerektiği bildirilmişti.⁷²⁰

Bulgaristan'daki Japon Büyükelçisi Almanların Türklere karşı tutumu başlıklı raporunda, ilk olarak Almanya'nın çökmenin eşiğine geldiği zaman Türklerin İngiltere ve ABD tarafından savaşa girmeye zorlanacağını, aynı zamanda Balkanlar'daki Sovyet tehlikesini önlemek için Türkiye'nin SSCB ve Romanya arasındaki Dinyester nehrine kuvvet sevk etmek zorunda kalacağını ancak bu durumun Romanya'yı etkilemeyeceğini ifade etmişti. İkinci olarak, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda öncelikle boğazları savunması gerektiği belirtmişti. Tüm bu olasılıklar, Almanya'nın çökmesiyle yaşanacağından ve Almanya'da çökmeyeceğinden dolayı Türkiye'nin savaşa girmeyeceğine dikkat çekilmişti. Almanya'nın Türkiye'ye saldırma durumuyla ilgili olarak da Almanya, Türkiye'nin sadece tarafsızlık politikasına güvenmiyor aynı zamanda doğuda bulunan savaş cephesindeki gücünü kullanmak için de onun güçlü olmasına ihtiyaç duyuyordu. Hem Türkiye'nin güçlü olması hem de Almanların Bulgaristan'a çok fazla güvenmedikleri için Türkiye'ye silah yardımı yaptıkları bildirilmişti.⁷²¹

Romanya Büyükelçisi Telemaque, Adana Görüşmeleri hakkında Türk yetkililerden topladığı bilgileri maddeler halinde raporlamıştı. Bilgiler içerisinde;

1. Adana Görüşmelerinden sonra Ankara'ya dönen Türk Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, hükümetteki arkadaşlarına Başbakan Churchill'in ziyaretinden çok memnun kaldığını ifade ederek, bu ziyarete kadar hiçbir İngiliz devlet adamının Türkiye'nin taleplerini ve iyi niyetini Başbakan Churchill kadar iyi anlamadığını ifade etmişti.

⁷²⁰ PRO, HW 1/1355, 3 February 1943, Turco-Bulgarian Negotiations: Report From Japanese Minister, Sofia.

⁷²¹ PRO, HW 1/1355, 4 February 1943, German Attitude Towards Turkey: Report From Japanese Minister, Sofia.

2. Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Türk hükümetinin Adana Görüşmelerinde çok başarılı bir müzakere yürüttüğünü ve istediklerini elde ettiğini söylemişti.

3. Türk Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, ordunun üst düzey subaylarıyla yaptığı toplantıda, İngiliz ve ABD desteğiyle Türk hava savunma gücünün yeterince sağlam hale geleceğine vurgu yapmıştı.

4. Şükrü Saraçoğlu, Adana Görüşmelerine dair ilk açıklamalarından birkaç gün sonra Türk meclisinde milletvekili arkadaşlarına verdiği bilgide, İngiltere ile yaptıkları anlaşmadan sonra artık Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerinden hiçbir çekince duymadıklarını belirtmişti.

5. İngiliz gazetesi Times'ın Ankara muhabiri Mavroudi, Ankara'daki meslektaşlarına İngiltere'nin Ankara Elçisi ile yaptığı görüşmeyi aktarmıştı. Buna göre İngiliz elçi, Times'ın muhabirine, “hep beraber ümit edelim ki Başbakan Churchill, Londra'ya döndüğünde Sovyetlerin Türkiye üzerinde emperyalist emellerinin olmaması gerektiği konusunda Rusların Londra Elçisi Maisky'yi ikna edebilsin” demişti. İngiliz muhabir, ayrıca Adana Görüşmelerinden sonra İngiltere'nin Ankara Elçisi Knatchbull Hugessen ile Sovyetlerin Ankara Elçisi Vinogradoff arasında geçen görüşmenin oldukça yapıcı ve Adana Görüşmelerini onaylayıcı olduğunu ifade etmişti.

6. Sovyet Rusya'nın Ankara ve İstanbul'daki diplomatik temsilcileri, hiçbir şekilde Adana'daki görüşmeler ile ilgili kayda değer açıklama yapmamakta, Adana Görüşmelerinin çok önemli olmadığı yönünde izlenim yaratmaya çalışmaktaydılar.

7. Ankara'daki Türk siyasi gruplar ve özellikle de parlamenterler, Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerinden çekindiklerini saklamamaktaydılar.⁷²²

Ankara'daki Japon Büyükelçisi, Casablanca ve Adana Görüşmelerine dair aldığı bilgiyi Tokyo'daki Dışişleri Bakanlığı'na iletmişti. Bilgi sözlü olarak not edildiğinden anlaşılmayan bazı bölümlerin olduğuna dikkat

⁷²² Ömer Metin, “Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943), *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII (2014), s. 539-540.

çekilmişti. Ayrıca düşmanın propagandasını içeren bir belge olmasına rağmen durumu paylaşmak üzere gönderildiği belirtilmişti. Japon Büyükelçi; Casablanca Konferansı ve Adana Görüşmelerine dair bilgileri içeren bir raporun özeti niteliğinde olan belgenin, Kahire'deki Polonyalı bir organdan bilgi alan istihbaratçı tarafından İstanbul'daki Polonya Başkonsolosluğu'nda gerçekleşen gizli bir konferansta hazırlandığı, Polonya'ya yakın olan İspanyol bir istihbaratçı sayesinde kendisine ileildiğini ifade etmişti. Raporda yer alan bilgiler şu şeklideydi:

1. İngiltere ve ABD, savaşı hızlı bir şekilde sonlandırmak ve Avrupa'nın Bolşevikleşme tehlikesiyle mücadele etmek için haftalık konferanslar yapmaktaydılar. ABD, Bolşevikleşme tehlikesinin yakın dönemde gerçekleşeceğini düşünmediği için bu konuyu göz ardı etmekteydi. Fakat Doğu cephesindeki durumun ani bir şekilde Müttefik devletler lehine değişmeye başlaması üzerine bu iki sorun ele almak üzere Casablanca konferansı gerçekleştirilmişti.

2. Görüşmelerde Başbakan Churchill, Sovyet orduları zafer kazanmaya devam eder ve sınırı geçerse İngiliz ile Amerikan siyasi gücünün Avrupa'daki sorunları çözme konusunda tamamen etkisiz olacağını, İngiltere ile ABD'nin pasif izleyici rolüne geri döneceğini söylemişti. Bu tehlikeyi önlemek amacıyla ikinci bir cephenin açılmasının gerekliliğine dikkat çekmiş ve cephenin kurulma amacının Sovyet ordularına yardım etmek için değil İngiliz-Amerikan çıkarlarının korunması için olduğunu belirtmişti. Bu konuda mutabık kalınmıştı.

3. İngiltere ve ABD'de oluşan endişenin en büyük nedeni, Avrupa'ya ilgili sorunları çözme konusundaki denetimin büyük bir kısmının ellerinden çıkma tehlikesiydi. Bu nedenle Almanya ile barış yapılması devamlı olarak gündemde olmuştu.

Görüşme sonrasında iki karara varılmıştı. İlki; Kuzey Afrika cephesinin bir an önce kapatılması, ikincisi; Oniki Ada ve Girit'ten Norveç'e kadar her yere iniş yapılabilmesiydi (İnişlerin amacı ve tarihi bulunmamakla birlikte Polonyalı istihbaratçının verdiği bilgiye göre Türkiye'nin aktif ya da pasif

olarak yapacağı yardımı Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması planlanmaktaydı). İngiliz Başkomutanlığı, Türkiye'nin aktif rol oynaması durumunda İngiliz-Amerikan ordusuna katkı yapacak iki milyon birliğin kuzeye doğru acilen kaydırılmasının mümkün olduğu görüşündeydi. Yunanistan'ın işgali kaçınılmazdı. Romanya'nın da işgali olasıydı. Planın hayata geçirilmesi görünüşte sadece SSCB'ye yardım etmiyor aynı zamanda savaş sonrasında Avrupa'daki sorunların çözümünde kendilerinin rol almalarını sağlıyordu. Böylece Casablanca Konferansı, Balkanlardaki ikinci cephede Türkiye ile ortak hareket etmek ve bu işbirliğinin genel hatlarını müzakere etmek amacını taşıyan Adana Görüşmelerine giden yolu belirlemişti. Adana Görüşmeleri'nde;

A. İngiltere ve ABD, kendileri için ihtiyaç duydukları ölçüdeki beş zırhlı ve mekanize bölüğünü donatmak için Türkiye'ye malzeme sevk edecekler.

B. Son model askeri uçaklar sevk edilecek, havalimanları tamamlanarak teçhizatlandırılacak.

C. Ulaşım ve nakliye için 200 milyon lira borç verilecek.

D. Türkiye savaşa katılırsa iki Polonya Kolordusu, İngiliz Yakın Doğu ordusu ve iki Amerikan Kolordusu Müttefik ordusunu oluşturmak için Türklere katılacak.

Bu görüşmelerde Başbakan Churchill, sürekli olarak Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri iyileştirmenin gerekliliğini vurgulamıştı. Bu amaçla ilk adım olarak Türkiye, Sovyetler Birliği'ne gönderilen malların geçişine izin vermeli ve Büyükelçi Papen'in hayatına kast eden kişiyi serbest bırakmalıdır (Bundan sonra metinle ilgili olarak birçok hatanın olduğuna ve mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda elden gelen en iyisinin yapılarak düzeltildiğine dikkat çekilmiştir).

Avrupa'nın Bolşevikleşmesi konusunda yukarıda geçenlerle Büyükelçi'nin düşündükleri arasında farklılık göze çarpmıştır. Türkiye'nin savaşa girme gibi bir niyeti yoktu. Gerek Dışişleri Bakanı'yla yapılan görüşmede, gerekse Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın yaptığı açıklamalarda bu

konuda herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktaydı. Türkiye'nin ani bir şekilde savaşa katılacağını düşünerek Balkanlarda ikinci bir cephenin açılacağını kimse düşünmez. Yakın Doğu'daki İngiliz-Amerikan askeri gücüne bakıldığında bahara kadar oraya yaklaşık üç Polonya bölüğünün yanı sıra on İngiliz bölüğü ve iki yüz bin Amerikan birliği yığılacaktı. Bu konuyla ilgili sayısız olarak yapılan yayına rağmen birkaç hav ve çeşitli teknik birlikler dışında başka savaş birliği gelmemişti. Her hâlükârda Kuzey Afrika'dan sonra Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılıp açılmayacağı konusu ABD'nin yaptığı yayınların bir sonucuydu. Fakat Türkiye'nin yukarıda belirtildiği gibi davranması durumunda bile İngiltere ve ABD'nin kaydıracak yeterli birliği ve gemisi yoktu. Kuzey Afrika'ya askeri birlik göndermesi gerektiğinde Yakın Doğu'ya büyük birlik göndermesi mümkün değildi.⁷²³

Adana Görüşmeleriyle ilgili olarak Berlin Türk Büyükelçisi Saffet Arıkan'ın Ankara Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı raporda kendisinin Ribbentrop'un yakın arkadaşı olan Protokol Başkanı Baron Von Dönberg tarafından bir tanesi ordunun emri altında olan ve Dışişleri tarafından talep edilen Cumhurbaşkanı'nın özel treni için Kemal Gedeleş'in sunduğu talebi görmesi için çağırıldığını, bu görüşmede kendisine bir belge gösterildiğini, ardından konuşmanın Adana Görüşmelerine geldiğini ifade etmişti. Adana Görüşmeleri'nden sonra kendisiyle ilk iletişime geçen ve konuyu görüşen ilk kişinin Baron Von Dönberg olduğuna dikkat çeken Arıkan, görüşmeye dair yaptığı açıklamaları not etmişti. Notları şu şekildeydi:

Churchill bu görüşmeyi yapmak ve diplomatik kanal aracılığıyla bir açıklamada bulunmak istemiştir. Bu görüşme, Türk Hükümeti'nin izlemeye karar verdiği tarafsızlık politikasının doğruluğu hakkındaki anlayışın tamamlanmasıdır. Churchill, Türkiye'nin tarafsızlığını terk etmesi hakkında bir şey söylemek ya da bir teklifte bulunmaktan kaçınarak ne kadar akıllı bir adam olduğunu göstermiştir. (10 grup) Tebliğde ifade edildiği gibi, tartışılan konu Türkiye'nin savunma gücünün artırılmasıydı. Böylece Türkiye, herhangi bir atağa karşı daha güçlü olmaya çalışıyor ve güvenilir bir yer olarak düşündüğü Hitler'i

⁷²³ PRO, HW 12/286, 25 February 1943, Japanese Ambassador, Angora, Forwards Polish Intelligence of Casablanca and Adana Talks.

korumaya çalışıyordu. Türkiye, kendi açısından Avrupa merkezinde güçlü bir Almanya'nın varlığını istediğinden bu son gelişmeleri de ayrıca kabul etti. Dolaşan haberler, Türkiye'nin savaşa girme noktasında olduğudur. Bu oldukça gerçek dışı ve konuşulan bir konu bile değildi". Kurduğu cümlelerden Protokol Başkanı'nın memnun olduğunu ifade eden Arıkan, Ribbentrop'un kendisine hemen ulaşacağını söylüyordu.⁷²⁴

Vichy'deki Türk Büyükelçisi Behiç Erkin, Adana Görüşmeleri hakkında gönderdiği raporda, 6 Şubat'ta akşam yemeği verdiğini ve misafirleri arasında Başkonsolos Krug Von Nidda'nın⁷²⁵ bulunduğunu belirtmişti. Yemekten sonra yanına gelerek Paris'ten yeni döndüğünü ve Doğu cephesi için endişeli olduğunu, Mareşal Rundstedt ile iki saat kadar konuştuğunu, durumla alakalı bilgi aldığını ve duyduklarından memnun olduğunu, Rus ilerleyişinin kontrol altına alınacağını ve yeni getirecek silahlarla büyük bir saldırı gerçekleştireceklerini söylediğini, ardından konuşmayı Adana Görüşmeleri'ne getirdiğini yazmıştı. Nidda, Erkin'e görüşmelere dair herhangi bir bilgisi olup olmadığını sorunca Erkin'in konuyla alakalı görüşme içinde olduğu cevabını almıştı. Bu sırada Türkiye'ye Oniki Ada'nın bırakılma vaadinde bulunmuş olduğunu söyleyen Nidda'ya Erkin, Almaların da Suriye ve Kafkasları vereceklerine dair zamanında çok fazla konuşulduğunu ve bunların dedikodudan ibaret olduğunu Nidda'nın da bildiğini söylemişti.⁷²⁶ Görüşme esnasında Türkiye'nin tarafsızlığına büyük

⁷²⁴ PRO, HW 1/1356, 5 February 1943, Adana Meeting: Turkish Ambassador, Berlin, Explains To Freiherr Von Dönberg.

⁷²⁵ Vichy'e ilk kez "Consul Général" olarak tayin edilen Alman mümessili, Alman Başkonsolosu, General. Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, Haz. Ali Birinci, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 510. *İkinci Cihan Harbinde Sulh Teşebbüsleri*, s. 172.

⁷²⁶ Behiç Erkin'in Hatıratı'nda bu konu; şu geçmektedir: Behiç Erkin Büyükelçilik'te 6 Şubat akşamı bir akşam yemeği tertiplemiştir. Yemekte; Finlandiya Elçisi Holme, Alman Mümessili Krug von Nidda (Hatıratında isim bu şekilde geçmektedir ama doğrusu Nidda'dır.), Petain'in sivil kabine şefi Jardel, Vichy memba sularının komiseri Loiseau ve eşleri ile Alman temsilciliğinden Struve, memba suları şirketi başkanı Baugnie ve Macar gazetecisi Bayan Dobkhoff bulunmaktadır. Bu yemekte Nidda kendisini bir köşeye çekmiş ve Adana Görüşmelerine dair bilgi almak istemiştir. Sadece resmi tebliğe dair bilgisi olduğunu söyleyen Erkin'e Nidda, "Duyduğumuza göre, Türkiye'de çok Anglofil varmış" derken; Erkin cevabında "Ben bu fil kelimesini anlamam; belki her memlekette olduğu gibi bizde de tek tek Anglofil veya Germanofil olabilir" demişti. Erkin Nidda'nın bu cevaptan memnuniyet duyduğunu ifade etti ancak ona göre o dönemde ülkede çokça Germano-phile vardı. Erkin, *Hatırat 1876-1958*, s. 548. İngiliz Arşivi'nde alına belgede konunun bu detayı yer almazken, Hatırat'ta da Nidda'nın endişesine yönelik bir bilgi bulunmadığı için aynı güne ait farklı bilgiler iki farklı şekilde verilmeye çalışılmıştır.

övgüler yağdıran Nidda, bir anda “Türklerde Anglofil hayranlığı oldukça fazla” dedi. Erkin, Nidda’nın cümlesine karşılık “politikamız üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktır” cevabını verdi. Erkin’in bu cümlesiyle Türkiye’nin tarafsızlık politikasını sürdürmesinde ülkesini çok iyi temsil ettiğini de ekleyen Nidda, SSCB’nin savaşı kazanması durumunda İngiltere dahil olmak üzere tüm Avrupa’nın Bolşevizmin etkisi altına gireceğini, Başbakan Churchill’in yerini kaybederek parlamento dışında kalacağını ve yerine İşçi Partisi’nden birinin geleceğini, kimsenin tehlikeyi anlamadığı şeklindeki uyarılarla konuşmasını bitirmişti. Ardından görüşme siyasi konuların dışında arkadaşça bir tavırla devam etmişti. Erkin, konuşmaların geneli düşünüldüğünde Doğu Cephesi ve Adana Görüşmeleri hususunda Nidda’yı endişeli gördüğünü söylemişti.⁷²⁷

Japonya’nın Ankara Büyükelçisi’nin Türk-İngiliz ilişkileri üzerine tuttuğu raporda; 21 Şubat tarihinde Başbakan Saraçoğlu’nun halkevlerinin yıldönümü münasebetiyle yaptığı konuşmasında, İngiltere ile ilişkilerine önem verdiklerini ve İngiltere ile Türkiye arasında bir ittifak olduğunu ifade ettiğini belirtmişti. Adana Görüşmeleri’ne dair verdiği bilgilerde⁷²⁸ görüşmelerin her iki tarafı memnun edici sonuçlar oluşturduğunu ve bunun büyük bir güvenle konuşan Saraçoğlu’nun tavrından anlaşıldığını, Türkiye’nin bu görüşmeler sonrasında İngiliz tarafına daha yakın olduğunu hatta İngilizlere bir taahhütte bile bulunmuş olabileceklerini iddia etti. Türkiye’nin savaşın uzlaşarak sonuçlanacağını öngördüğü, buna dayanarak da İngiliz ittifakında yerini aldığı ve uluslararası hukuk kurallarına önem veren politikaya sahip olduğunu ekledi.⁷²⁹

⁷²⁷ PRO, HW 1/1359, 9 February 1943, Turkish Ambassador, Vichy, Reports Conversation With Krug Von Nidda.

⁷²⁸ Belgenin bir kısmının tahrip olması nedeniyle belge tam olarak okunamamaktaydı. Bu yüzden görüşmelere ilişkin sadece yorum yapılabilmektedir.

⁷²⁹ PRO, HW 12/286, 24 February 1943, Turco-British Relations: Report From Japanese Ambassador, Angora.

4. BÖLÜM

Adana Görüşmeleri Sonrasında Türk ve İngiliz Askeri Heyetleri Arasında Gerçekleşen Görüşmeler

Adana Görüşmelerinde alınan askeri kararların dördüncü maddesi gereğince 26 Şubat'ta Genelkurmay'da İngilizlerle görüşmelerde bulunulacaktı. Görüşmelerde askeri birlik ve malzeme yardımları ele alınacaktı. Adana Görüşmelerinde teklif edilen hususlara göre ilgili daireler kendileri için bir müzakere programı hazırlayacak, buna kendi düşüncelerini de ekleyerek Orgeneral Gündüz ve Mareşal Çakmak'a bildirecek, onay alındıktan sonra müzakere edilecekti. Görüşmeler, Genelkurmaylık Harp salonunda gerçekleşecekti. Görüşmelerde mahremiyete özen gösterilerek görüşmelerin zaptının tutulması istenmişti. Ardından kurallara uygun olarak hazırlanacak zabıtların özeti yine Orgeneral Gündüz ve Mareşal Çakmak'a bildirilecek, onay alınırsa İngiliz heyete verilecekti.⁷³⁰

4.1. Şubat 1943 Görüşmeleri

25 Şubat'ta Ankara'ya gelip 26 Şubat'ta müzakerelere başlayacak İngiliz heyetinde bulunan kişiler; Yarbay Daniel (Harekât, kadro), Yarbay Hope (Levazım), Yarbay Redmayne (İkmal), Yarbay Bell (Nakliyat), Hava Binbaşı Frod, Hava Üstteğmen Hotham (Tercüman).⁷³¹ Türk heyetinde bulunanlar; Hava Mişaviri Tuğgeneral Şefik Çakmak (Heyet Başkanı), III. Şube Müdürü Kurmay Albay Kayabalı (Aza), V. Şube Müdürü Kurmay Albay Hüsnü Ersu (Aza), Malzeme Tahakkuk ve takip Şube Müdürü Kurmay Yarbay Hüseyin Ataman Aza), VI. Şube Müdürü Deniz Kurmay Yarbay Emin İlker (Aza), XI. Şubeden Deniz Kurmay Binbaşı İzzet Saltan (Tercüman).⁷³² Bu heyete Ankara'daki İngiliz Kara ve Hava Ataşeleri de katılacaktı.⁷³³

Resmi olarak görüşmelerin başlamasından önce Genelkurmay Başkanı Asım Gündüz ile müzakerede bulunulmuştu. Gündüz, savaş bitene kadar

⁷³⁰ ATASE, İDH, 2.063. Bilgi 20 Şubat 1943 tarihinde çeşitli askeri birimlere gönderilmiştir.

⁷³¹ ATASE, İDH, 2.062.

⁷³² ATASE, İDH, 2.063.

⁷³³ ATASE, İDH, 2.062.

Başbakan Churchill'in Türklerin tarafsızlığını kabul ettiğini ve Almanya yenildiğinde Yakındoğu'da ortaya çıkacak yeni durumla mücadele edilmesi için güçlü bir Türkiye'ye ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle Türk ordularının güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Ayrıca savaştan hem Rusların hem de Almanların yorgun çıkması için her ikisinin de birliklerinin ve teçhizatlarının çoğunun yok edilmesi ve Almanların direnmeye devam etmesi gerektiğine dikkat çekmişti. Türk Hükümeti'nin, Alman yenilgisiyle her şeyin yeni başlayacağını ve Türkiye'nin Rus nüfuzuna karşı büyük bir önem kazanacağı zor bir döneme girileceğini, Rusların Kafkaslardan güneye ilerlemesinden endişe duyulacağını düşündüğünü eklemiştir.⁷³⁴

26 Şubat'ta başlayan görüşmelerde; General Arnold'un denizden gemi ve karadan demiryolu ile ne kadar ton yardım gönderebileceklerini sormasıyla başlamıştı. General Arnold, tonaj miktarını öğrendikten sonra miktarı arttırmak için neler yapılması gerektiğinin tespit edileceğini belirtmişti. Artacak olan miktarın savaşta ve barışta ne kadar olacağını bilmesi gerekmektedir. Barış zamanı ne kadar savaş malzemesine ve üs tesisinde ne kadar malzemeye ihtiyaç olduğu önemliydi. Barış dönemi için gerekli miktar ayrıldıktan sonra geriye ne kalan miktar ve buna göre İngiliz yapacakları yardımı belirlenmesi gerekiyordu. Bu konulara karar verilmesi ve görüşmelerin demiryolu, bayındırlık, yol gibi teknik konuların belirlenmesi için alt komisyonlara ayrılması gerekmektedir. Bu yüzden önce komisyonlar tespit edilmiş, sonra görüşmelere devam edilmişti. General Arnold, tonaj konusunda Albay Kayabalı'nın düşüncesini sorarak görüşmenin karşılıklı olarak devam ettirdi.

Albay Kayabalı; malzeme nakli kadar birlik naklinin tespitinin de önemli olduğunu söyledi.

General Arnold, önce mevcut durumun ne olduğunun tespit edileceğini, daha sonra ne kadar malzeme gönderileceğinin belirleneceğini, bunları belirledikten sonra da gelecek askeri birliklere karar verileceğini açıklar.

⁷³⁴ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 18 February 1943.

Sürecin uzun sürmesi, Türkiye için iki durumu ortaya çıkabilirdi. Bunlardan ilki, Türkiye'ye daha malzeme gelmeden önce, ikincisi de malzeme geldikten sonra Türkiye'nin savaşa girmesiydi. Bu açıdan malzeme kadar askeri birliklerin nakil meselesi de büyük bir önem taşımaktaydı. Albay Kayabalı, görüşmelerin önemli bir kısmının malzemeye ayrılmasını teklif ettiğinde General Arnold teklifi olumlu karşılamış ancak malzeme kadar bu malzemenin naklinin de önemli olduğunu eklemiştir.⁷³⁵

Bunun üzerine Albay Kayabalı, söylediklerinin de hesaba katılması şartıyla görüşmeye başlamak istedi. Söze devam eden General Arnold; görüşülmesi gereken birinci meselenin şuan Türkiye'deki nakil imkânlarının ne durumda olduğu, ikinci meselenin de bu nakil imkânlarının Türkiye'nin yapacağı teklif ve İngiltere'nin yapacağı yardımla ne dereceye kadar ıslah edilecek olduğunun bilinmesi olduğunu belirtmişti. Sonuç itibarıyla iki tarafın vereceği tekliflerle ortaya çıkacak tonaj miktarı üzerinden Türkiye'ye malzeme gönderilecekti. Bu yüzden yapılacak askerî yardımın miktarı üzerinde karar vermek gerekmektedir. Türkiye bir saldırıya uğramazsa belirlenen tonaj, Türkiye'ye savaş malzemesi ile hava üsleri malzemesi gibi ihtiyaçların nakli için kullanılacaktı. Buraya kadar anlatılanlar, yapılacak olan görüşmenin ana hatlarını ve İngilizlerin esas görüşmek istediği konuyu oluşturuyordu.⁷³⁶

Albay Kayabalı, General Arnold'un bahsettiği konularla ilgili hemfikir olduğunu sadece bazı şeyler ilâve etmek istediğini söyledi ve ekledi: "Biraz öncede bahsettiği gibi bu yardım nakliyatından önce Türkiye'ye bir saldırıya uğrayabilir. Böyle bir saldırı gerçekleşirse nakliyat işini nasıl düzenleyeceğimizi de belirleyelim. Bir diğer nokta da bu nakliyat, limanda bindirme ve indirme istasyonlarında havadan yapılacak taarruza karşı nasıl korunacaktır? Üçüncü nokta; bu nakliyat yapılırken limanlar bozulur, demiryolları kırılırsa nakliyata nasıl devam edeceğiz? Diğer konularla ilgili bazı teferruat varsa da onları görüşürken hallederiz. Meselâ, nakliyat özellikle de askeri birlik nakliyatı keşif olacaktır. Bunun için biraz stok yapmak

⁷³⁵ ATASE, İDH, 6-140-1.

⁷³⁶ ATASE, İDH, 6-140-2.

gerekecektir. Askeri birlik ve malzeme nakliyatı yapılırken halk ihtiyacına ait nakliyatı da belirlemek gerekmektedir. Bunlar bizim için ince noktalardır. Buradaki çalışmalarla bunları da bir neticeye bağlayacağız. Bundan başka nakliyat kontrol subaylarının vaziyetini de tespit edelim. Adana Görüşmelerinde Alan Brooke'un da söylediği gibi bu işi saat gibi işler bir hale getireceğiz", diyerek sözü General Arnold'a bıraktı.⁷³⁷

General Arnold, işlerin tam olarak yola konması için ayda bir veya iki ayda bir kez toplanılmasını, her meseleyi tek tek ele alıp inceledikten sonra detayların alt komisyona havale edilmesini, komisyonun konuyla ilgili bir gün çalışıp bir gün hazırlık yapmasını ve böylece büyük toplantının iki saatten fazla sürmeyeceğini anlattı. Bunun üzerine Albay Kayabalı da istendiği takdirde her gün saat 15.00'ten 17.30'a kadar toplanabileceğini söyledi ve konu üzerinde mutabık kalındı.⁷³⁸

Görüşmenin devamında General Arnold, görüşmeye başlamadan önce bir açıklamada yapmak istediğini söyledi. Açıklamasında; Tunus harekâtı devam ettiği müddetçe nakil vasıtası -kamyon gibi- bakımından yapılacak yardımın sınırlı olacağını, buna vagon ve lokomotifin de dahil olduğunu fakat gemi meselesi hakkında şuan bir şey söyleyemeyeceğini bu konuyu Londra'nın bileceğini belirtti.

Albay Kayabalı, bu açıklama üzerine yaklaşık bir miktarın ne zaman verilebileceğini sorunca, General Arnold "zamanı gelince", dedi ve ekledi: "Biliyorsunuz ki size yapılacak yardımın bir kısmı önceki talepler gereğince gelmek üzere ve yolda bulunmaktadır. Bunlar öncelikli ihtiyaç duyulanlar diye yaptığımız listelerdeki malzeme değildir. Eski listelerle istenen malzemedir ve içinde ayakkabı bile vardı. Aynı zamanda bu gelen malzeme ile birlikte hububat, benzin, bomba gibi gelecekteki hazırlıklarımız için lüzumlu olup meydanlar için asfaltta vardır. Bugünkü durumda Türkiye'nin nakil kolaylıkları nedir?".⁷³⁹

⁷³⁷ ATASE, İDH, 6-140-3.

⁷³⁸ ATASE, İDH, 6-140-3.

⁷³⁹ ATASE, İDH, 6-140-4.

Albay Kayabalı bu soruya, savaşa girmeleri durumuna göre mi yoksa girmemeleri durumuna göre mi sorulduğunu sordu. General Arnold, şuan ki durumu öğrenmek istediğini söyledi. Bu cevap üzerine Albay Kayabalı, mevcut kapasiteyi verdi. Kapasite günlük miktarı göstermekteydi. Buna göre; İskenderun limanından 600 ton, Mersin limanından 500 ton, İzmir limanından da 350 ton nakil edilebilirdi. Bu rakamlara göre; Mersin ve İskenderun limanlarından aylık toplamda 33.000 ton nakledilebilirdi ancak bu miktar İngiliz gemilerinin geldiği varsayılarak hesaplanmıştı. İzmir limanı için aylık miktar 10.000 tondu. Nakil işlemi için iki gemi ayrılmıştı. Albay Kayabalı 6 vapur, 150.000 ton kömür, 325 vagon ve 10 lokomotif verildiği takdirde başka bir plan yapılacağını söylediğinde General Arnold, böyle bir durumun olmadığı cevabını verdi. Albay Kayabalı da Alan Brooke'un Adana'daki görüşmede bundan bahsettiğini belirttiğinde General Arnold, Türkiye'de çok kömür olduğu halde çıkartılmadığını ve nakledilmediğini, verecekleri kömürün ya İngiltere ya da Hindistan'dan geleceğini, bu yüzden ekonomik olmayacağını, Ortadoğu'da da çok az stok olduğunu ifade ederek durumu izah etmeye çalıştı.⁷⁴⁰

Albay Hüsnü Ersü, bu nakliyat için en çok kömüre ihtiyaç olduğunu ve kömür olmazsa nakliyatın nasıl yapılacağını sordu. General Arnold, konunun Adana'da diplomatlar arasında görüşüldüğünü, bu konuyu ikinci kısımda görüşeceklerini söyledi. Devamında verilen rakamlara göre; İzmir için bir şey söyleyemeyeceğini, buradaki sorumluluğun Türkiye'de olduğunu, Mersin ve İskenderun limanları için açıklamada bulunacağını söyledi ve geçen yıl bu limanlarda bulunan temsilcilerinin yaptıkları istatistikleri paylaştı. İstatistiklere göre; taşıma kapasitesi bir ayda 18.500 ton olarak tespit edilmişti. Bu oranın geçen yıl bu kadar çıkmasının nedenleri arasında; limanda yeterli römorkör olmaması, limanlardaki vinçlerin kırık olması, hasat mevsiminde ayda gönderilecek miktarın yarı yarıya düşmesi, gümrük sıkıntıları, vagon temin edilememesiydi. Gelecek yıl, limanın kapasitesinin artırılması isteniyorsa bu hususlara dikkat edilmesi gerekmekteydi. Yarbay Hüseyin Ataman düzenleme için; ilk dört maddeyi dikkate aldıklarını,

⁷⁴⁰ ATASE, İDH, 6-140-4.

vagonun İngilizlerin vereceği sayıya bağlı olduğunu ve bahsedilen limanın kapasitesine göre bugün düzenlendiğini açıklamıştı.

General Arnold, Yarbay Ataman'a katılmayı çok istediğini belirtti ancak yakın zamanda Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçları için Mersin'e gelen bazı malzemelerin gümrük idaresinin muamelesi yüzünden gecikmesi, 9 Şubat'ta Maliye Bakanlığı'ndan bir memurun İskenderun limanını ziyaret ettiğinde mevcut talimata göre işçilerin üç saatten fazla mesai yapamayacağını kendilerine bildirmesi gibi sebeplerle verimi artırmak mümkün değildi. Ayrıca işçilerin birçoğunun Karataş'ta oturmaları erken ve zinde olarak işe başlamalarına engeldi çünkü işçilerin fazla yol yürümeleri gerekmektedir. Amelenin erken işe başlaması için Ulaştırma Bakanlığı'ndan defalarca rica edilmiş ancak bir sonuç alınamamıştı. İşçilerin rahat ve iyi çalışması için çalışma şartlarının düzenlenmesi gerekiyordu.⁷⁴¹

General Arnold'un verdiği bilgilerin ardından Albay Hüsnü Ersü bir düzeltme yaptı ve 5 maddenin çözüme kavuşmuş değil çözüme kavuşturulacak olduğunu söyledi. General Arnold, ayda 33.000 tona ulaşmanın mümkün olmadığını, Genelkurmay'la birlikte hareket ederlerse Haziran ayında bu rakama çıkabileceklerini, verdiği rakamın Mısır'dan gelen miktarlar olduğunu ifade etmiştir. Binbaşı Naci Seyhan da kendi verdikleri rakamın da Mısır ile İskenderun arasında olduğunu belirtir.

Albay Kayabalı, Genelkurmay Başkanı'nın emri doğrultusunda nakliyat konusunu düzenlemeye çalıştıklarını nitekim de amele meselesinin halledildiğini söylediğinde General Arnold, alınacak tedbirlerle şuan yaklaşık 20.000 ton olan bu rakama her ay 3.000 ton daha ilave edilerek bu miktarın 33.000 tona çıkartılabileceğini açıkladı. Albay Kayabalı, kömür ihtiyaçlarının karşılanması ve istediklerinin verilmesiyle miktarı 33.000 tona çıkarabileceklerini, söyledi. General Arnold, limanlar hakkında konuştuklarını yardım meselesinin daha sonra konuşulacağını belirttiğinde Albay Kayabalı, kömür olmazsa limanların malzemeyle dolacağını ve boşaltılamayacağını, kömür ve vagonun nakil konusunda temel mesele

⁷⁴¹ ATASE, İDH, 6-140-5.

olduklarını ifade etti. General Arnold, Şuan bir savaş içinde bulduklarını, kömüre çok ihtiyaç duyduklarını ve kömürü nakledecek gemilerinin olmadığını vurguladı. Albay Kayabalı, gerekli incelemenin yapılmasının ardından kömür meselesinin görüşülmesini önerdi.

 neri  zerine General Arnold, verebilecekleri kömürün Devlet Demir Yolları için 1600 ton, Bayındırlık Bakanlığı'nın Adana'da civarında yapacağı işler için 400 ton, bir defaya mahsus olmak üzere de 2000 ton kömür vereceklerini belirtmişti.⁷⁴² Albay Kayabalı da konuyu görüşeceklerini söyledi.

General Arnold son olarak belirtilen 5 husus için gerekli düzenleme yapılırsa Haziran ayında ayda 33.000 tonluk miktarın temin edilebileceğini, Hayfa'dan hududa kadar uzanan demiryolu üzerinde bazı teknik sebepler dolayısıyla günde 400 ton nakledilebildiğini, bunun ayda maksimum 12.000 tona karşılık geldiğini ancak bunun, toplam miktarın hepsinin verilebileceği anlamına gelmediğini vurguladı.

Albay Kayabalı, bu hatta daha fazla nakil yapılabilceğini düşündüklerini ve miktarı arttırıp arttıramayacaklarını sorduğunda General Arnold, kesin bir Şey söyleyemeyeceğini fakat Mayıs içinde bu rakamın iki katına çıkacağını tahmin ettiğini açıkladı. Ardından General Arnold, Nusaybin hattındaki sorunlara değindi. Sorunlar arasında; İngiltere'den ve ABD'den yapılan nakliyatın Irak'a kadar gelmediği ve Türkiye-Suriye Sınır Anlaşması'na göre bu hat üzerindeki memurların bir kısmının Türk olması gerektiği fakat personelin bir kısmının Milli Savunma Bakanlığı tarafından silah altına alındığı için personel eksikliğinden dolayı hattın kapasitesinde düŐmeler meydana gelmişti. Albay Hüsnü Ersü konuya dair yaptığı açıklamada, bu hattın bir temsilcisinin Halep'ten Ankara'ya geldiğini ve hatta yaşanan zorluktan kendisine bahsettiğini, kendisinin de konuyu Mareşale arz ettiğini, Mareşal'in verdiği emirle personelin askerliklerinin tecil edildiğini ifade etmişti.⁷⁴³

⁷⁴² ATASE, İDH, 6-140-6.

⁷⁴³ ATASE, İDH, 6-140-7.

General Arnold daha sonra konuyu demiryolları konusuna getirdi. Demiryolları ile ilgili birçok taahhütleri olduğunu ancak şuan ki yollarla malzeme göndermenin mümkün olmadığını, gönderilse bile tonajın 500 ton olacağını söyledi. Albay Hüsnü Ersü, Nusaybin'den (Irak'tan) gelen malzeme Meydan-ı Ekbez'den⁷⁴⁴ değil de Mardin'den alınırsa kapasitenin artıp artmayacağını sordu. General Arnold soruya soruyla karşılık vererek Diyarbakır'a kadar olan yol yapılmadan bu malzemenin nasıl alınacağını sordu. Albay Hüsnü Ersü, bu sorunun cevabının sırası gelince konuşulacağını, sadece artıp artmayacağını sorduğunu söylediğinde General Arnold, bu konu ikinci kısmın konusu olduğunu söyledikten sonra konuyu kara yollarına getirdi. Yolların Mardin-Diyarbakır, Mersin Ulukışla, İskenderun-Adana-Tarsus ve Silifke-Karaman olduğunu Mardin-Diyarbakır yolu ıslah edilinceye kadar malzemenin Meydan-ı Ekbez'e geleceğini, limanların kapasitesi sınırlı olduğu için Mersin-Ulukışla yolunun dağıtım için kullanılacağını açıkladı.⁷⁴⁵ Devamında 1 Mart'ta İngilizler tarafından gemilerin verilmesi şartıyla aylık olarak; İzmir'den 10.000 ton, Mersin ve İskenderun'dan 20.000 ton, Hayfa-Beyrut-Trablusşam-Halep-Meydan-ı Ekbez 12.000 ton, Basra-Bağdat-Musul-Nusaybin tahmini ayda 15.000 ton taşınacağını, gemi, kömür, kamyon ve her şey hazır olup 1 Mart'ta nakliyat başlarsa, ayda 57.000 ton nakil yapılacağını fakat rakamların tamamen tahmini olduğunu ekledi. Görüşmeler bu konunun ardından sona erdi.⁷⁴⁶

Edward Weisband'ın bu görüşmeye ilişkin olarak verdiği bilgide; İngilizlerin Türkiye'ye günde 500 ile 1.000 tondan daha fazla askeri araç ve gereç göndermemekte kararlı olduğunu, Türkiye'yi yapılacak yardımın aşamalı olarak gerçekleştirileceğini ve yardımların Türkiye'yi savaşa sokma amacını taşıdığı şeklindeydi. Bu amaç, "Hardihood" adı verilen harekâtının gerçekleştirilmesi içindi ve 4 aşamadan oluşmaktaydı. Her aşama tamamlandığında bir diğeri başlayacaktı.⁷⁴⁷ İlk aşama, Trakya'nın

⁷⁴⁴ Türkiye'nin güneyinde yer alan İslâhiye Tren İstasyonu'nun karşısında Suriye'de bulunan istasyondur. Suriye'nin batı ve kuzey bölgelerine erişmek için en iyi yol olarak kabul edilir.

⁷⁴⁵ ATASE, İDH, 6-140-8.

⁷⁴⁶ ATASE, İDH, 6-140-9.

⁷⁴⁷ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, 54.

Türkiye'nin elinde kalmasını sağlamak içindi. 1 ay içinde gerçekleştirilmesi planlanmaktaydı. Toplamda 25 Kraliyet Hava Kuvvetleri filosu havaalanlarının savunması için gönderilecekti. İkinci aşamada, Güneydoğu Avrupa'ya yönelik hava saldırılarının gerçekleştirilme olasılığı planlanmaktaydı. Bu amaçla havaalanı savunması için 20 filo daha gönderilecekti. Üçüncü aşamada, Trakya'daki Türk birliklerine yapılacak yardımın artırılması içindi. Yeni hava kuvveti gönderilmeyecekti. 3 ağır, 12 hafif uçaksavar alayı ile 3 tanksavar alayı ve yardımcı birlikler gönderilecekti. Dördüncü aşamada, Ege'nin İzmir'e kadar açılması sonrasında Türkiye'ye yapılan yardımın artırılmasını amaçlamaktaydı. Bunun için Türkiye'de bir kolordu kurulması, 2 zırhlı tümen ile 3 hafif uçaksavar bataryasının gönderilmesi planlanmaktaydı. İlk üç aşama için Türkiye'ye günde 1.200 ton yük taşınması gerekmekte olup bu, Türk liman ve demiryollarının en yüksek kapasitesiydi. Birlikler için Ulukışla-Çakmak üssünde 30 günlük, Afyon üssünde 10 günlük ihtiyaç stoku yapılacaktı. Bu planın uygulanması sırasında ayrıntılı bir eğitim programı da uygulanacaktı.⁷⁴⁸

4.2. Mart 1943 Görüşmeleri

Mart ayı, Türk ve İngiliz heyetleri arasında en fazla toplantı yapılan aydı. İlk toplantı, 1 Mart'ta saat 15.30'da başlamış ve görüşmelere 26 Şubat'ta yapılan toplantının konularından devam edilmişti. General Arnold ve Albay Kayabalı, taşıma kapasitesiyle ilgili olarak görüşmeyi sürdürmüşlerdi.

Söze başlayan Albay Kayabalı, net rakamları verilmesiyle taşıma kapasitesiyle ilgili konunun sona ereceğini belirtti. Karşılığında General Arnold ise, tahmini ayda 57.000 ton olarak verilen Türkiye'nin bugünkü kömür vaziyetine göre bu malzemenin nasıl boşaltılacağını ve ülke içinde ne şekilde dağıtılacağını sordu. Verilen rakamın Mart ayına ait olduğunu ve Nisan'da alınacak tedbirlerle artabileceğini ekledi. Ancak gönderilen malzeme sadece savaş malzemesi olmayacak; benzin, hububat gibi malzemelerin eklenmesiyle karışık bir şekilde ayda 12.000 ton malzeme Beyrut-Meydan Ekbez, 15.000 ton da Basra-Nusaybin hattından verilebilirdi.

⁷⁴⁸ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.I, s. 496-497.

İzmir limanı hariç olmak üzere; İskenderun ve Mersin'den 20.000 ton, Meydan-1 Ekbez ve Nusaybin'den 27.000 olmak üzere toplamda 47.000 ton malzemenin gönderilmesi belirlendi.⁷⁴⁹

Albay Kayabalı, verilen rakamlarla tespit ettikleri rakamlar arasında farklar olduğunu, İskenderun ve Mersin limanlarının bugünkü kapasitelerinin 20.000 değil 33.000 ton olduğunu, Meydan-1 Ekbez ile Nusaybin'den temin edilen trenlerle birlikte toplam rakamın 60.000 ton olduğunu hesapladı.

Bu açıklama üzerine General Arnold, Haberleşme Bakanı Fahri Engin ile bir görüşme yaptığını, yaptığı görüşmede bu miktardaki malzemenin Türkiye içinde dağıtılmasına imkân olmadığını ve sorunlar olduğunu öğrendiğini bu nedenle konunun tali ve teknik komisyonda incelenmesini uygun gördüğünü, geçen seneden sahip olduğu tecrübelerinden sorunlar çıktığını bildiğini, yeni ve olağanüstü tedbirler alınmadan sorunun çözülmeyeceğini açıkladı.

Albay Kayabalı, Türk Genelkurmayı'nın Adana Görüşmeleri'nden sonra nakliyat işini üstlendiğini ve icap eden tedbirleri aldığını vurguladı. Konuya açıklık getirmek için alınan tedbirler Yarbay Hüseyin Ataman tarafından izah edildi: "Bu malzemeyi Adana, Kayseri, Ulukışla ve Niğde'ye çekeceğiz ve buralarda depo edeceğiz. İzmir'e çıkacakları da öncelikle Alaşehir'e alacağız. Ulaştırma Bakanlığı'na İzmir'e deniz yolu ile gelecek malzemenin savaş kaçağı olmamasını söyledik. Bu ancak hububat olabilir. Bunu biz kara sularımızda kendi vapurlarımızla çekeceğiz".⁷⁵⁰

General Arnold bunun çok önemli bir nokta olduğunu, ifade edildiği gibi Türk hükümetinin Türk kara sularından savaş malzemesi olmayan maddelerle savaş kaçağı olan malzemelerin nakledilebileceği anlamına mı geldiğini sorduğunda Albay Kayabalı, bu konuya ertesi gün cevap vereceğini söyledi.

Yarbay Hüseyin Ataman, Suriye üzerinden gelecek malzeme ile Irak'tan gelecek malzemeyi önce Malatya bölgesine alacaklarını, İskenderun

⁷⁴⁹ ATASE, İDH, 6-139-1.

⁷⁵⁰ ATASE, İDH, 6-139-2.

limanında halen iki amele taburu ve bir deniz taburu bulunduğunu, aynı oluşumun Mersinde de yapıldığını, yine Susanoğlu'nda da bir tabur ve bir bölük, İzmir'de iki hizmet taburu ve bir deniz bölüğü, Antalya'da da bir taburun oluşturulduğunu açıkladı. Bu açıklama üzerine General Arnold, tamamının hazır olup olmadığını sordu ve bazılarının kısmen hazır bazılarının da kısmen de oluşturulmakta oldukları cevabını aldı.

Konunun bu şekilde ele alınmasının ardından Albay Kayabalı, böylece amele meselesini halletmiş olduklarını söyledi. Konuya dair bir açıklamada bulunan Yarbay Ataman; buralarda ayrıca malzemeyi çıkarmak ve ülke içine sevk etmek için transit sevk ambarları oluşturduklarını; Kayseri, Niğde, Ulukışla, Ereğli, Malatya ve Alaşehir'de bu transit sevk ambarlarının göndereceği malzemeyi almak, depo etmek, monte etmek, revizyona tabi tutmak ve teslim etmek için ayrıca teşkilat yapıldığını, bunlardan başka Mardin-Diyarbakır arasında verilecek kamyonlarla 1200 tonluk bir nakliye kolu ve Mersin-Ulukışla arasında 1080 ton taşıma kapasitesiyle bir nakliye oluşturacaklarını, Susanoğlu'ndan Karaman'a işlemek üzere 1560 tonluk teşkilat, Antalya-Burdur arasında çalışmak üzere 360 tonluk teşkilat yine İzmir'de 360 tonluk teşkilat, Bandırma'da 120 tonluk teşkilat, İskenderun'da da kendi içinde kullanılmak üzere 700 tonluk bir teşkilat ile oluşturacaklarını ancak kamyonları alırlarsa bu kapasiteye ulaşabileceklerini belirtti.⁷⁵¹

General Arnold açıklamaya karşılık olarak, 2.000 km uzunluğundaki bir hatta düşmanla savaştıklarını, Tunus harekâtı sona erdiğinde istenilen malzemeyi verebileceklerini ve verilen rakamları tek tek incelemeyi önce hazırlanan teşkilatın çalışmasının kamyonların verilmesine bağlı olduğundan fakat kamyonların verilmesinin de bunun Tunus harekâtına bağlı olduğunu tekrarladı.

Albay Kayabalı, Tunus harekâtı sona ermezse ne olacağını, sordu. O zaman da General Arnold, elde bulunanlar ile yetinilmesi gerektiği mecburiyetinde oldukları cevabını verdi. Bunun üzerine Albay Kayabalı, Adana Görüşmelerinde Tunus harekâtından hiç bahsedilmediğini, orada her

⁷⁵¹ ATASE, İDH, 6-139-3.

şeyin verileceğinin söylendiğinin altını çizdi. General Arnold Albay Kayabalı'nın cümlesini Başbakan Churchill'in Adana Görüşmeleri'nde, verilen listelerin uzmanlar tarafından inceleneceğini ve elden gelen her şeyin yapılacağını söylediği şekilde düzeltti.

Albay Kayabalı, Başbakan Churchill'in söz verdiği zamanda da Tunus harekâtının olduğunu, istedikleri miktarın harekâta tesir edecek kadar çok olmadığını söylediğinde General Arnold, o zaman Müttefik komutanlarınca harekâtın ne derece ileriye gideceğine ve Türkiye'ye neler verileceğine dair karar vermelerinin gerekli olduğunu dikkat çekti ve şuan Mart ayı için tedariklerin neler olduğunun görüşüldüğünü vurguladı. Devamında Türk sanayiinden daha güçlü olan İngiliz ve Amerikan sanayiinde bile bu kadar zırlı birliğin iki yılda oluşturulabildiğini, Türkiye için de zaman gerektiğini ekledi.⁷⁵²

Albay Kayabalı da General Arnold'un söyledikleri karşılığında birçok birlik teşkil ettiklerini, bu işlerin ne kadar zamanda yapılacağını bildiklerini, söylediklerinin bir kaç ay zarfında gerçekleşeceğinden şüphe etmemelerini, günlük tonaj miktarını 10.000 tona çıkaracaklarını, bunu yapmak için hiç bir şeyden çekinmeyeceklerini ancak İngilizlerin kendilerine ne vereceklerini sordu. General Arnold, alınan tedbirlerle güneydeki iki limanda ayda 33.000 ton nakliye yapabileceğini söylediklerini fakat bu malzemeyi Türk limanlarına kimin gemilerinin getireceğini belirtmediklerini söylediğinde İngiliz gemileri cevabını alan General Arnold, Tunus harekâtı devam ettiği müddetçe bunun imkânsız olduğunu tekrarladı.

Albay Kayabalı, bu defa Adana Görüşmeleri sırasında konuyla ilgili alınan karar kısmını gösterdiğinde General Arnold, bu konuya Londra'nın karar vereceğini söyledi ve açıklamasına devam etti. Gemilerin bugün karar verildiğinde dahi İngiltere'den kalkıp Ortadoğu'ya gelmesinin yine zaman alacağını, kendisinin Ortadoğu'ya yaptığı ziyaret sonucunda Türkiye'nin güney kıyılarına 33.000 ton malzeme nakledecek vasıtanın olmadığını bildiğini de belirtti.

⁷⁵² ATASE, İDH, 6-139-4.

Albay Kayabalı, bu şartlarda ne verebileceklerini sorduğunda, General Arnold kendisine verilen talimatın güney kıyılarına Mart ayında 10.000 ton nakliyat yapılacağı bilgisi olduğunu söyledi.⁷⁵³ Bu kez Albay Kayabalı, demiryolu ile de getirilip getirilmeyeceğini sordu ve General Arnold, kendilerinin getirilen malzemenin Kayseri, Niğde, Ulukışla bölgesinde depo edileceğini açıkladıklarını, malzemenin dağıtımını ve paylaşılmasını da kendi vagon ve kömürleriyle mi yapacaklarını sordu. Soruyu Albay Hüsnü Ersü, “Evet, Türk vagon ve kömürü ile” şeklinde cevapladı.⁷⁵⁴

General Arnold, güneydeki Suriye demiryolu ile gelen malzemenin tank ve hava kuvvetleri için benzin ve bomba gibi malzemeleri getireceğini, tankların Ankara ve İstanbul’a, benzinin de Afyonun batısına taşınmasını istediklerini, bu malzemenin neden Malatya bölgesinde toplanmasını istediklerini sordu.

Albay Kayabalı cevap olarak, tankların hepsinin Ankara’ya getirilmesine gerek olmadığını, Türkiye’de yalnız bir cephesinin olmadığını, amaçlarını malzemeyi kolayca alıp teşkilatı kısa zamanda kurmak olduğunu belirtti. General Arnold, bu şartlarda Türk demiryollarının büyük kısmının Mart ayında tank nakliyatına mı tahsis edileceğini sorduğunda Albay Kayabalı, ne kadar tank verebilirlerse hepsini çekebileceklerini söyledi ve General Arnold’dan şuan için 400 tank cevabını aldı. Devamında Mısır’a telgraf çekeceğini, İstanbul’a gelecek tankların Malatya’ya gönderilmesini isteyip istemeyeceklerini, sordu.

Bunun üzerine Albay Kayabalı, gelecek malzemenin hepsinin depo edilmeyeceğini, malzemenin bir kısmının alınıp derhal birliklere dağıtılacağını açıkladıktan sonra teşkil yerlerini böyle yapmalarının nedenini malzemenin kolay alınabilmesi için olduğunu açıkladı. Ayrıca gelecek malzemenin bir kısmının doğrudan doğruya ordulara gideceğini, cephe ve yedek parçalar gibi diğer bir kısmın şimdilik depolarda kalacağını, her orduda bir geri hizmetin bulunduğunu, bulunan geri hizmetin planına göre bu

⁷⁵³ Türkiye taşıma kapasitesini 10.000 ton olduğunu söylerken İngiliz uzmanlar bu rakamın 1/3 oranında olacağını tahmin etmekteydiler (PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30 8 March 1943).

⁷⁵⁴ ATASE, İDH, 6-139-5.

depolardan icap eden malzemenin ihtiyaç duyulan yerlere gönderildiğini ekledi ve tankların gelip bir bölgede depo edileceğinin zannedilmemesini rica etti. Alınan tedbirlerin amacını, limanları serbest bırakmak ve demiryollarını açmak şeklinde açıkladı. Tankların getirileceği bölge hakkında bir teklifleri olup olmadığını sordu ve gerekirse değiştirebileceklerini belirtti.

General Arnold, kendileri için Türk hududuna gelen tankların nerede indirileceğini ve uzmanların incelemeyi nerede yapacaklarının önemli olduğunu, tankların istenen yere götürülebileceğini, asıl önemli noktanın depo edilecek benzin ve bombanın kendi istedikleri yere depo edilmesinin olduğunu ifade etti. Bu nedenle de Mart ayı içinde gelecek olan tankların İngiliz hava kuvvetlerinin üslenmesi için üs malzemesi ile meydanlar için çimento ve benzinden oluştuğunu, malzemelerin depo edilecek malzemeler olmadığını, Mart ayı için gelecek bu malzemelerin dışında Nisan ve Mayıs ayları için bir şey söylemesinin de mümkün olmadığını belirtti.⁷⁵⁵

General Arnold'un bu açıklamasından sonra liman ve demiryollarının geliştirilmesi için malzeme talebinde bulunan Albay Kayabalı, Mart ayı için malzeme getirip getiremeyeceklerini sordu. General Arnold, Susanoğlu'na işçileri Türkiye'nin yerleştirdiğini, buraya layter gibi ihtiyaç olan malzemenin de İstanbul'dan mı getirileceğini sordu. Albay Kayabalı İngilizlerden talep edileceğini söylediğinde General Arnold, Antalya Rodos'a yakın olduğu için İngiliz gemilerinin burayı gelmesinin mümkün olmadığını ve malzemeleri, Türk gemilerinin taşıyacağını söyledi. Binbaşı Naci Seyhan General Arnold'un açıklamasına karşılık, araba vapurlarının malzemeleri Mersin'deki İngiliz gemilerinden alıp Antalya'ya getirileceği cevabını verdi.

General Arnold, Mersin-Ulukışla yolu 1 Haziran'da biteceği için bu yoldan istifade edilemeyeceğini söylediğinde Albay Kayabalı bu süreçte malzemeyi trenle çekeceklerini belirtti. Bu açıklama üzerine İzmir-Alaşehir arası malzemenin ne şekilde nakil edileceği sorusunu yönelten General

⁷⁵⁵ ATASE, İDH, 6-139-6.

Arnold'a Albay Kayabalı, demiryolu ya da gerekli olursa da karayolu cevabını verdi.⁷⁵⁶

Ardından konu, hangi malzemelere ihtiyaç duyulduğuna dair listelere geldi. Bu esnada Albay Kayabalı, askerî olmayan ile askerî olan malzemelerin karıştırılmamasını talep etti. General Arnold bu talep için, Türk gemilerine sadece sivil malzeme yüklendiğini, bir gemiye sadece askerî malzemenin yüklenmesinin ekonomik olmadığını, istenirse Türk gemilerinin sadece savaş malzemesi alabileceğini ve durumun bu şartlarda değişeceğini açıkladı. Albay Kayabalı, bu durumu tetkik edeceklerini söyledikten sonra İngilizlerin Mart ayında verecekleri listeleri görüşülmeye başlandı. Listelere göre:

1. Tunus harekâtı sona ermediği takdirde, Mart ayında römorkör ve layter verilmesi mümkün değildi.

2. İskenderun limanına vinç verilmesi (muhtemelen seyyar olacak şekilde) Ortadoğu'da etüt ediliyor. Cevap geldiğinde ulaştırılacaktı.

3. 10 lokomotif ile 250 adet 13 tonluk vagonun devir ve teslimi 1 Mart'ta Meydan-ı Ekbez'de başlamıştı. İlk 17 vagon kömürle doluydu. Geri kalan vagonlarda İngilizler için depo edilecek benzin olup Afyon hattının batısında bulunmaktaydı.

4. Kömür sıkıntısından dolayı Mart ayında 2000 ton kömür verilebilecekti.

5. Lokomotifleri yağlamak için kullanılan yağlar kesin olmamakla birlikte Mart ayında 200 ton verilecekti.

6. Birçok lokomotif ve vagonun yedek malzemesi için demiryolu uzmanları 1 Mart akşamı Türkiye'de olacaktı ve Türk uzmanlarla birlikte gerekli malzemenin cins ve miktarını tespit edecek ve tespit edilen miktar Mart ayında verilecekti.

7. Demiryolu inşa malzemesi (raylar ve makaslar gibi) verilecekti.

⁷⁵⁶ ATASE, İDH, 6-139-7.

8. Kamyonlar talepleri için kesin bir şey söylemek mümkün değildi. Sadece Mersin-Ulukışla arasında kamyon nakliyatını İngilizler de istemekteydi. Kamyonla ilgili talepler Ortadoğu'ya ve gelecek cevaba göre sonra netice Türkiye'ye bildirilecekti.

9. Tamir ve demiryolu atölyeleri için uzmana ihtiyaç duyulup duyulmadığının bildirilmesi istenmişti. Ulaştırma Bakanlığı deniz yolu için talepte bulunmuştu.⁷⁵⁷

Listelerin sonrasında General Arnold yolların bakımıyla ilgili olarak Ali Fuat Cebesoy ile konuşacağını söylemiş ve acil olarak alınması gereken tedbirleri şu şekilde sıralamıştı:

1. İngiltere'nin gönderebileceği azamî tonajın bildirilmesi,

2. Albay Hüsnü ve Cemal Hidayet'le öğleden sonra yapılacak bir toplantının ardından ihtiyaç duyulan vinç ve benzeri malzemenin tespit edilmesi ve sonucun Ortadoğu'ya bildirilmesi,

3. Albay Kayabalı'nın Türk gemilerinin sadece sivil malzeme mi, yoksa savaş malzemesi de taşıyıp taşımayacağı konusunda Türk hükümetini düşüncelerini bildirmesi talep edilmişti.

Görüşme sona ermeden önce kömür miktarının yeniden görüşülmesini isteyen Albay Kayabalı'ya General Arnold, 2000 ton kömür verileceğini ayrıca durumu Ortadoğu'ya yeniden soracağını söyledi. Gemi miktarını da öğrenmek isteyen Albay Kayabalı'na kararın Londra'ya ait olduğu cevabı verdi. Görüşmenin ardından ikinci toplantı, 17.50' de sona erdi.⁷⁵⁸

Bu toplantı sonrası Kara, Hava ve Deniz Ataşelerinden görüşmelere dair rapor hazırlamaları istenmişti. Bu talep üzerine her Ataşe raporunu hazırlayarak göndermişti. Hazırlanan raporlardan ilki Kara Ataşesi'ne aitti. Ataşe raporda, görüşmelerin zor geçtiğinin doğru olduğunu, bunun temel nedeninin mevcut tüm imkânların kullanılarak Türkiye'ye getirilebilecek yük kapasitesinin araştırılması ve nakliyenin doğal bir şekilde arttırılması için

⁷⁵⁷ ATASE, İDH, 6-139-8.

⁷⁵⁸ ATASE, İDH, 6-139-9.

güçlerinin elvereceği ölçüde ortak bir programı belirlemek olduğunu belirtti. Ancak şu ana kadar Türk heyetinin gerçeklerle yüzleşme niyetinde olmadıklarını fark ettiğini, heyetin Adana Görüşmeleri'nde Başbakan Churchill tarafından kömür, kamyon ve mevcut olan her ulaşım aracının sözünü koşulsuz beyanlarla verdiğini söylediklerini, 150.000 ton kömür, 2000 adet kamyon verilmesi gibi şartlarla bazı şeylerin üstesinden gelinebileceğini ifade ettiklerini, bu gibi açıklamalarla sorumluluktan kaçmaya çalıştıklarını bildirmiştir. Bu açıklamaların karşılığında kömür ve ulaşım malzemelerinin miktarı konusunda belirli bir vaatte bulunmadığını söyleyerek Türk heyetin gerçeklerle yüzleşmelerini sağlamak zorunda kaldığını ancak Başbakan Churchill'in Türkiye'nin ihtiyaç listesini uzmanların inceleyeceğini ve mümkün mertebede bu ihtiyaçların karşılanmaya çalışacağını söylediğini belirtmişti.

Adana Görüşmeleri'nde yapılan somut teklifler için hazırladığı listede, 10 lokomotif ve 13 ton ağırlığında 250 vagon, kundağı motorlu topçu tüfeği (Valentine tanklarının üzerine eklenen tüfek), birkaç adet ticari gemi bulunmaktaydı. Lokomotifler Meydanekmez'e teslim edilmiş olup, Mart ayında lokomotif temini devam edecekti. Vagonlar da çeşitli malzemelerle dolu bir şekilde Ortadoğu'dan temin edilecektir.⁷⁵⁹

12 kundağı motorlu topçu tüfeği İstanbul'a ulaşmış durumdaydı ve devamı Mart ayında tank teslimatı programıyla gelecekti. Ne kadar gemi gönderileceği ve gemilerin türünün ne olacağı konusunun Londra'da görüşüldüğünü ve konunun kendi yetkisinin dışında olduğunu ifade ettiğini ancak en kısa sürede görüşmelerde ilerleme raporu alabilmek için elinden gelen her şeyi yapacağını açıkladığını belirtti. Türkiye'nin sürekli olarak;⁷⁶⁰ "Başbakan Adana'da her şeyin sözünü vermişti; neden yerine getirmiyorsunuz?" cümlelerini tekrar etmelerinden hoşlanmadığını, bu tavırlardan vazgeçilmesi gerektiğini düşündüğünü, Türkiye'ye söz verilen tek

⁷⁵⁹ Adana Görüşmeleri neticesince vagonlar ile lokomotiflerin bir kısmı -ki bunlar demiryolu gereçleri olarak geçmiştir- 14 Şubat 1943 İstanbul olarak çıkan haberde Türkiye'ye tedarik edildiği The Times gazetesinde haber olarak verilmiştir. Bu durum Adana Görüşmelerinden elde edilen hızlı netice şeklinde gazeteye yansımış, Türk basını durumdan duyulan memnuniyeti ve İngilizlerin Türklere karşı gösterdikleri anlayış ve güvenin sonucu olarak ifade edilmiştir. The Times, "Railway Equipment For Turkey, 15 February 1943, p. 3.

⁷⁶⁰ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

şeyin listelerin anlayışlı bir şekilde inceleneceği ve daha sonrasında kendi savaş gereksinimleri elverdiğince ihtiyaçlarının karşılanacak olduğunun iyice anlatılmasını talep etmişti.

Ataşe devamında, görüşmelerde aşılması güç iki engelle karşılaşıldığını belirtmiş ve engelleri açıklamıştı. Engellerden ilki, Türklerin Türk sınırlarındaki limanlara teslim edilecek malzemelerin dağıtımını yapmaları için demir yollarına yakıt sağlayacak olan mevcut kömür üretimlerinin yetersiz olması ve mevcut kömürün artırılması için etkili adımların atılmasının zorunlu olduğuydu. Ortadoğu'daki toplam kömür miktarı ihtiyaç duyulan kömür miktarından azdı ve şu an 6.000 ton kömür bulunmaktaydı. Türkiye'ye 2000 ton kömür verilmesi teklif edilmiş, bir 2000 ton daha verilmesi için Ortadoğu'ya telgraf yollanmıştı. İkinci dağıtımın yapılma nedeni, Karadeniz'de yüklemenin zor olduğu Mart ayında Türkiye'yi desteklemek ve Nisan ayında havalar düzelineye kadar kendi üretimlerini arttırmaları için Türkiye'ye yardım etme amacını taşımasıydı. Türkiye'nin üretimlerini artırma konusu, daha da derin bir konuydu. Maden ocakları hususunda işlerin kontrol altına alınıp alınmadığı, Whitham tavsiyelerine⁷⁶¹ uyup uyulmadığı, İngiliz kömür danışmanının getirilmesinin üretimi arttırdığı, 1942 yılının başlarında çeşitli Bakanlıklar arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle iş gücü ve madenlerle ilgili kargaşanın tam olarak düzeltilip düzeltilmediği, gereksiz şeylerin tüketiminin sınırlandırılması için ne gibi adımlar atıldığı, elektrik kullanım saatlerinin azaltılması, sokak lambalarının yanma sürelerinin kısıtlanması ve gazın verildiği sürelerin kısaltılması için hiçbir ne gibi çaba harcandığı bilinmemekteydi. Tunus'ta hala savaş sürerken Türkiye'ye herhangi bir kömür tedarikinde bulunmanın mümkün olmadığı çünkü sevkiyat masraflarını karşılamak ve sevkiyat yapmanın içinde bulunulan savaş durumundan dolayı yüksek meblağları içerdiğiydi.⁷⁶²

⁷⁶¹ Whitham tavsiyeleri, Türk askeri fabrikalar, Türk cephanesi sanayi, İstanbul'daki askeri fabrikalar, mühendislerin eğitimi, İzmir Halkapınar'daki askeri fabrika, Karabük Demir-Çelik Fabrikası gibi başlıkları içermekteydi. PRO, FO 922/161 Military factories - Turkey - Report by Major-General Whitham, PRO, WO 208/1977 Interim Report on Turkish Military Factories by Major General Whitham.

⁷⁶² PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

İlk engel ikinci engele neden olmakta, Ortadoğu'daki sevkiyat kesintilerini ortaya çıkarmaktaydı. Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanması için Müttefik devletlerin kendi ihtiyaçlarını ertelemeleri gerekecekti. Kasım ayı öncesindeki sevkiyat oranının %25'i İngiltere ve ABD'den Ortadoğu'ya gelmekteydi ve bu % 25'lik oran Müttefik devletlerin sadece mevcut gücünü devam ettirmeye yetmekteydi. Belirli sayıda silahın bulunduğu Ortadoğu'daki stoklardan eğer Türkiye'ye malzeme sevkiyat edilirse İngiltere ve ABD için daha fazla savaş malzemesi tedariki mümkün olamayacaktı. Bu yüzden Ortadoğu'dan malzeme tedarik edilip edilmeyeceğine yüksek makamlar karar verebilirdi. Daha fazla sevkiyat yapılması mümkün oluncaya kadar Türkiye'nin bu ayların büyük bir kısmını hazırlık yaparak geçireceği ve hazırlık yapılan aylarda nakliyatın geliştirilmesini gerektiğini, havaalanı yapım malzemeleri ile mevcut ve Ortadoğu'dan temin edilebilecek silah ile teçhizatların getirtildiği aylar olması gerektiğine dikkat çeken Kara Ataşesi, raporunu tamamlamıştı.⁷⁶³

Bir diğer rapor, Deniz Ataşesi'ne aitti. Ateşe raporda, Kara Ataşe'sinin verdiği bilgilerin kendileriyle uyduğuna, işleri yoluna koymak için nakliyat gücünü geliştirilmesi gerektiği, İngiliz uzmanlarının nakliyat hattı düzgün bir şekilde geliştirilirse Türkiye'ye malzemenin tedariki için daha fazla sevkiyata yapılmasına gerek kalmayacağı, Ulaştırma Bakanı'nın Dışişleri Bakanı'na nakliyat hattı için bir İngiliz danışman talebinde bulunduğu (24-25 Şubat, kendisinin de Dışişleri Bakanı'na en kısa sürede bu isteği Başbakan Churchill'e iletmesini söylediği, ticaret gemilerinin Adana listelerinden çıkarılması, gemi tamiratlarının yanlış şekilde yapılması ile "Başarı" adı verilen tankerin tamir edilmesi konusunda yapılan hata dair belgelerin daha sonra gönderileceğini açıklamış ve raporu tamamlamıştı.⁷⁶⁴

Son olarak Hava Ataşesi, Adana'da gerçekleşen İngiliz-Türk Askeri Görüşmeleri'nde mutabık olunan sonuç kısmının dördüncü paragrafında şartnamenin açıkça belirtildiğine dikkat çekmişti. Türk limanlarının, demir ve kara yollarının mevcut kapasitesinin incelenmesi konusunun kesinlikle şartnamede yer aldığını, Türkiye ve Mısır'da bulunan Ataşeler ile Kurmay

⁷⁶³ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

⁷⁶⁴ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

Subayların Adana listelerini görüşmeyeceklerini ve malzemelerin teslim edilmesi konusunda bir vaatte bulunmayacaklarını belirtti. Bu listeler, Majesteleri Hükümetine gönderilmişti. Türkiye'ye ne gönderilebileceğine ve ne kadar gönderileceğine karar veren merci, sadece Majesteleri Hükümeti idi. Ancak listelerin hepsi daha ulaşmadığından Majesteleri Hükümetinin kesin bir cevap vermesi için de henüz erkendi. Türk Hava Kuvvetleri Komutanı'nın taleplerinin daha önce ulaşan listelere göre daha makul olduğuna dikkat çekmiş ve acil teslimat yapılmasının istendiği malzeme listesinin de Londra'ya gönderildiğini bildirmişti. Büyük miktarda kömür teslimat sözü ile ilgili olarak Adana'daki Askeri görüşmelerde bu konunun geçtiğini hatırlamadığını ve Kara Kuvvetleri Ataşesi'nin verdiği bilgilere tamamen katıldığını belirterek raporunu sonlandırmıştı.⁷⁶⁵

Üç Ataşenin gönderdiği telgraflar doğrultusunda Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi tarafından bir liste hazırlanmıştı. Listede yer alan malzemeler; 10 lokomotif⁷⁶⁶ ve 13 tonluk 250 vagon, 48 adet kundağı motorlu topçu tüfeği (Valentine tankı üzerine eklenen tüfek) ve birkaç ticari gemiydi. Bu malzemelerden; 5 lokomotifin Meydan-ı Ekbez'e teslim edildiği ve geri kalanının Mart ayında aynı hızla teslim edileceği, vagonların çeşitli malzemelerle dolu bir şekilde Ortadoğu'dan geleceği, 12 kundağı motorlu topçu tüfeğini hâlihazırda İstanbul'a ulaşmış olduğu ve devamının Mart'ta tank teslimat programıyla geleceği açıklanmıştı. Gemi konusunda Adana'da belirli sayıda gemi sözü verilip verilmediğinin kesin olmadığı bilgisi ayrıca belirtilmişti.⁷⁶⁷ Gemi sözü verildiyse de sayısı 5 veya 6 idi.⁷⁶⁸ Gemi yük

⁷⁶⁵ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

⁷⁶⁶ Sayı, Genelkurmay Başkanlığı'ndan gönderilmiştir: 20 lokomotif ve 140 vagon. PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 13 February 1943.

⁷⁶⁷ Gemi sayısına, Genelkurmay Başkanı'ndan Ankara Deniz Ataşesi'ne gönderilen mektupla açıklık getirilmiştir. Görüşmeler sonrasında 2 destroyer, 2 denizaltı, 6 bumba (genellikle 10 tondan daha az olan yüklerin kaldırılmasında kullanılan bir yükleme sistemidir. Bir vincin yapabileceği tüm işlemleri yapabilir) ve çok sayıda küçük gemiyi içeren vaatlerin Türkiye'nin kendisine verilmesini bekleyeceği, bumbayı bulmanın zor olacağı açıklanmıştı. Aden'den Malta'ya kadar olan Akdeniz'in tamamında bu türden sadece 5 gemi olduğu ve Libya limanlarının da aktif hale getirilmesiyle sayının düşebileceğine dikkat çekilmişti. İngiliz Bahriye Bakanlığı'nın ileriki aylarda hem kendileri hem de Türkiye'nin ihtiyaçlarını yerine getirebileceğinin mümkün olmadığı, aynı durumun motor gibi daha küçük parçalar için de geçerli olduğu bildirilmişti. PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 13 February 1943.

⁷⁶⁸ Gemi istenmesinin nedeni, deniz ticareti ve Mısır'dan ya da Kanal bölgesinden Türkiye'ye gelen yeni savaş malzemelerinin sevkiyatı içindi. 6 tanesini almayı ummadıkları

kapasitesi, 5000 ton olarak belirlenmişti. Herhangi bir durumda bu zorunluluk Ortadoğu'yu değil Londra'yı ilgilendirmekteydi.⁷⁶⁹

Büyükelçi Hugessen'in verdiği bu bilgilerden sonra da Türk ve İngiliz heyetler arasında görüşmeler devam etti. Bir diğer görüşme 3 Mart'ta saat 15.00'te başlamıştı. Toplantıda ilk söz alan General Arnold, şimdiye kadar konuşulanların neticesini kendi görüşüne göre izah edeceğini söylemiş ve şimdiye kadar limanlardan ne ithal edeceğinin ve ne malzeme vereceğinin görüşüldüğünü, yapılan tahmini hesaplara göre teklif edilenlerin hepsini kabul ettiklerini, Mart ve Nisan aylarında bu tahmini hesaplarla belirlenen malzemeyi göndereceklerini açıklamıştı.

Albay Kayabalı, Mart ayı için 10.000 ton malzeme gönderilesinin planlandığını fakat Nisan ayı için bir miktar verilmediğini söylerken General Arnold, verilen rakamın kesin bir rakam mı yoksa olası bir rakam mı olduğunu sormuştu. Albay Kayabalı, rakamın kesin olduğunu söylemişti.

General Arnold, Mart ayı için bütün iskelelerden gelmek üzere (deniz ve demiryolu) günde 1000 ton, Nisan ayı için günde 1100 ton taşıyacaklarını söylediğinde Albay Kayabalı rakamı yeterli bulmamış ve sürenin oldukça uzayacağına dikkat çekmişti.

Bunun üzerine General Arnold, durumu şu şekilde açıklamıştı: "Her halde geçen sefer kendi noktayı nazarımı iyi izah edemedim. Vereceğimi söylediğim malzeme bugün İskenderiye'de hazır bulunan malzemedir. İngiltere'den istediğiniz miktarda malzemeyi vermek için bugün gemiler hareket etse dört ay sonra İskenderun'a gelebilirler ve dört ay sonra bu malzemenin nakline başlanabilir. Hâlbuki Mart ve Nisan aylarında Mısır'da elimizde bulunan malzemeyle günde 1000 tonluk ihtiyaç karşılanabilir ve ondan fazlası verilemiyor. Limanların kapasitesi büyük fakat elde bulunan gemi miktarı bu miktarın karşılanmasını sağlayabilmektedir. Onun için bu güçlük meydana gelmektedir. Yukarıda izah ettiğim iki sebepten dolayı bu iki ay için sizin istediğiniz miktarda malzeme veremiyorum ve aslında ayda

düşünüldüğünden 4 tanesini almaktan memnun olacakları ifade edilmiştir. PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 13 February 1943.

⁷⁶⁹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

deniz yolundan yalnız 10.000 ton vermek için emir aldım. Kara yolundan da ayda 20.000 ton olmak üzere hepsi 30.000 ton olacaktır. Elimizdeki deniz vasıtaları bugün ancak bunu karşılayabilir. Fakat bunun artırılması için teşebbüse geçeceğim. Ve bu iki ay için dahi bu tonajı fazlaştırmaya gayret edeceğim. Türk delegesi bu malzeme geldiğinde ne şekilde dağıtım yapılacağını bize gösterdi fakat bu dağıtım bu gün yapılamayacak ancak 3 ya da 4 ay sonra sizi tatmin edecek miktarda malzeme gönderdiğimiz zaman dağıtım yapabileceksiniz. Türk ordusunun yaptığı projenin fevkalade esaslar üzerinde hazırlandığını görüyorum. Fakat bunun için bizden vagon gibi malzeme istiyorsunuz. Bunun tamamını size verip veremeyeceğimizi bilmiyorum. Bu malzemenin tamamını verebileceğimizi de tahmin etmiyorum. Bilhassa istediğiniz miktar kömürü veremeyeceğiz”.⁷⁷⁰

Bu açıklama üzerine Albay Kayabalı daha önceki görüşmelerde verilen Mart ve Nisan aylarındaki tonaj miktarı ile bugünkü miktar arasında fark olduğunu belirtmişti.⁷⁷¹

General Arnold detaylı bir açıklama yapmak durumunda kalmıştı ve net rakamları; Mart ayında Irak vasıtasıyla 3.000 ton, Hayfa yolundan 12.000 ton, müttefik gemileriyle 10.000 ton, yelkenli ve motorlu vasıtalarla 2.000 ton, kamyonla günde 100 ton ki ayda 3.000 ton, toplamda ayda 30.000 ton şeklinde ifade etmişti,

İki konuya dikkat çekmek isteyen Albay Kayabalı, ilk olarak günde 10.000 tona çıkacaklarını ve bunu ne zaman alabileceklerini sorduğunda General Arnold, bunun Tunus harekâtına bağlı olduğunu ancak tonajın düşmeden yükseleceğini belirtir. Albay Kayabalı, malzeme sevkiyatının Tunus harekâtına bağlı olmasının kesinlikle doğru olmadığını çünkü Nisan’da hem Trakya hem de Bulgaristan’da havanın açılacağını bu yüzden

⁷⁷⁰ ATASE, İDH, 6-138-1/2.

⁷⁷¹ Bu farklılığa Türkiye’nin olumsuz tepki vermesinden çekinilmiştir. Türkiye’nin Nisan ve Mayıs ayı için bekledikleri rakam 2000 tondur. Bu miktarın Mayıs ayında gerçekleşmesi düşünülmektedir. Nisan ayındaki rakamın bu seviyenin altına düşmesi olasıdır ve Mart ayındaki rakam da Adana Görüşmeleri öncesindeki seviyenin altında olacaktır. Sevkiyatın toplanması için yapılacak hazırlıkların, Akdeniz’deki diğer büyük operasyonlara denk gelmesi bu aksaklıklara neden olabilir. Şuan yapılan planlama net rakamları içermediğinden aksaklıkların ortaya çıkması muhtemeldir. PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 25 March 1943.

Almanların Balkanlar'da harekete geçmesi durumunun olası olduğunu ve bu olasılıkla ilgili neler olabileceğini sordu.

General Arnold, şuan Tunus'ta mücadele ettiklerini, Trakya'dan bir taarruz olursa hükümetlerinin Tunus'ta müdafaaya çekilebileceğini, Balkanlara yapılacak harekât için neticeye müttefik devletlerin karar vereceğini söyledi. Devamında üç sene evvel Sirenayka'yı işgal ettiklerinde o zaman Almanların Yunanistan'a taarruz ettiğini, bu yüzden Sirenayka'yı terk ederek kuvvetlerini Yunanistan'a çektiklerini açıkladı. Verdiği bu örnekten sonra aynı şeyin Türkiye içinde geçerli olabileceğini, bu şartlarda Türkiye için daha iyi bir plan hazırlanacağını düşündüğünü ifade etti.

Albay Kayabalı, Balkan harekâtı hakkında müttefiklerin karar verebilmesi için de şimdiden hazırlanmak zorunda olduklarını, hiç olmazsa liman ve demiryollarını ıslah edilmesi için istenilen liman, demiryolu malzemesi, vapur ve kömürün Mart ayında gelmesinin önemli olduğunu söyledi. Karşılığında General Arnold, şuan ellerinde var olan kadar malzemeyi verebileceklerini söylediğinde Albay Kayabalı, liman ve demiryollarının kapasitesini artırmak için istenilen malzeme ve kömürün kesin olarak hangi ayda verilebileceğini sordu.⁷⁷²

General Arnold, Mart ayında 2000 ton kömür verebileceklerini, diğer 2000 ton için Mısır'a sorduklarını ancak henüz cevap gelmediğini, eldeki mevcut vagon ve lokomotifleri verdiklerini, bu miktarlardan fazlası için bir şey söyleyemeyeceğini, liman malzemesi için olan listeyi yeni gördüğünü, bunun için de bir şey söyleyemeyeceğini açıkladı. Bu açıklama üzerine Albay Kayabalı, tekrar kesin bir zaman verilmesini istedi. General Arnold, bu listenin dün kendisine verildiğini, bunu inceleyip cevap vereceklerini, hâlihazırda Mısır'da liman malzemesi bulundurmadıklarını, bunların ABD, İngiltere ve bütün dünyadan geleceğini bu yüzden çabuk olmayacağını düşündüğünü söylemiş ve vereceklerinin bugün için bu şekilde karşılaşmasının Albay'dan bilhassa rica ettiğini, bugün Mısır'da kullanılmayan tek bir vinç olmadığını, onlara vermek için başka yerlerden

⁷⁷² ATASE, İDH, 6-138-3.

vinç alıp getirmek mecburiyetinde olduklarını belirtmiştir. Albay Kayabalı da bu hususları tetkik edip gelecek toplantıda düşüncelerini söyleyeceğini çünkü bu iki ay için imkânların ne olduğunun anlaşıldığını ifade etmişti.⁷⁷³

General Arnold, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın, İngiliz Başbakan'ının ve ABD Başkanı'nın isteklerinin Türkiye'nin kuvvetli olması yönünde ortak olduğunu, buna çalıştıklarını fakat hali hazırda hızlı bir şekilde bu işi yapamayacaklarını, yekûnu fazlaştırmak için ellerinden geldiği kadar çalışacaklarını, savaşta ve barışta ellerinde olan imkânlardan ne çıkarabileceklerini görüşeceklerini belirtti ve ekledi "Zaten burada sulh zamanında Mart ayında ne yapabileceğimizi söyledim. Geri kalan, harp zamanında ne yapabileceğimizi mütalaa etmektir. Bunu da yapabilmek için Türkiye'yi ayakta tutabilmek üzere sivil ihtiyaç nedir? Savaş için verebileceğimiz rakam barış zamanındakinden fazla olacaktır. Çünkü o vakit belki Tunus cephesinden daha fazla gemi alabileceğiz. O vakit belki Suriye'deki İngiliz ihtiyacı azalacak ve Hayfa demiryolunun nakliyatını artıracacağız. Bu bizim tarafımızdandır. Size gelince, belki bize fazla gemi vereceksiniz çünkü sivil ihtiyacımız azalacaktır. Bütün bu faktörleri dikkate alarak harp zamanında Mart ayı ihtiyacını ne miktara çıkarabileceğimizi mütalaa edelim. Mart ayını mütalaa edip bitirdikten sonra Nisan ayı için de aynı mütalâayı yapmamız lâzımdır. Ve sırf bu iş için İngiliz heyeti buraya gelmiştir".⁷⁷⁴

Albay Kayabalı, bu günkü imkânlar dahilinde günlük 2000 ton alabildiklerini, fazlasını almaya da hazırlandıklarını, bunu kısa zamanda artırmaları gerektiğini bir kez daha vurgulamış ve Mart ile Nisan aylarında tahsis ettikleri miktarlara göre bu işin çok ağır ilerleyeceğini, barış zamanında yapılması gereken işleri yapamadıkları için savaşı düşünemediklerini, liman ve demiryollarının kapasitesinin bir an önce artırılması gerektiğini ve bu malzemeden ne verebileceği söylenirse ona göre plan yapılacağını eklemiştir. Bu açıklama üzerine General Arnold şimdiye dek yetkisi dahilinde her şeyi söylediğini ve fazlasını bilmediğini, malzemeleri nereden ve ne suretle

⁷⁷³ ATASE, İDH, 6-138-4.

⁷⁷⁴ ATASE, İDH, 6-138-4/5.

getirileceğini de bilmediğini söyleyince Albay Kayabalı en kısa zamanda bildirilmesini bir kez daha istemişti. General Arnold savaş zamanında kendi trenleri ile otomobillerini beraberlerinde getireceklerini, kendileri kullandıkları için onları şuan gönderemeyeceklerini açıkladığında Albay Kayabalı bunlar gelmezse planlar gerçekleştirilemeyecek, limanlar tıkanacak ve malzeme çıkartılamayacak, şeklinde açıklamada bulunmuştu.⁷⁷⁵

General Arnold, lokomotif ve vagonu getireceklerini ancak kömür veremeyeceklerini, Türkiye'nin kendi kömürüyle bu malzemeyi nasıl çekeceğini sordu. Albay Kayabalı, vagon, lokomotif ve kamyon verilip kömür verilmediğine için bunu tetkik edip bildireceklerini, böylece malzeme meselesini hallettiklerini söyledi. Ardından Mart ayında getirilecek malzeme listesinin Albay Hüsni'de olduğunu ve listeye ilâve edecekleri bir şey olup olmadığını sordu, Türk ve İngiliz listeleri karşılaştırıldı.⁷⁷⁶

General Arnold, ihtiyaç listelerinin geçen sene hazırlanıp konuşulduğunu, İngiliz yardımının ne olduğunu Albay Kayabalı'nın bildiğini, o plana göre her şeyden önce Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu malzemelerin geleceğini, belki bu planda bazı değişiklikler yapılmış olabileceğini fakat konuyu en iyi Tuğgeneral Şefik'in bileceğini, geçen seneki plana göre hareket edilmesi durumunda da yanılma paylarının olmayacağını ifade etti. Bu açıklama üzerine Albay Kayabalı, "Adana görüşmesinin 6. maddesine göre hava subayları ayrıca görüşeceklerdir. 1941 senesi kendilerinin vadettiği kara yardımı ile bu günkü yardım arasında çok fark vardır. Kendileri bunun söylenmesini istemiyorlarsa söylemeyeyim. Fakat kendilerine hususî surette hatırlatabilirim. Bu heyet, kurmay olduğu için burada söylenebilir, burada konuştuklarımız herkesin namusuna tevdi edilmiş birer sırdır. 1941 yılındaki ile bu sene Adana'da görüşülen miktar arasında yalnız Hava Kuvvetlerinde fark yok. Hâlbuki Kara Kuvvetleri bakımından çok fark var. O vakit 4 piyade tümeni, 2 zırhlı tümen, 2 zırhlı tugay piyadeye yardım için istenirken bu defa Adana Görüşmeleri'nde 2 zırhlı tümen, 5 tank

⁷⁷⁵ ATASE, İDH, 6-138-5.

⁷⁷⁶ ATASE, İDH, 6-138-6.

defi alayı, 5 tayyare defi alayı istendi. Ben bunu böyle biliyorum. Kendileri başka biliyorlarsa söylesinler”, demişti.⁷⁷⁷

General Arnold, 1941 rakamlarının doğru olduğunu, 26 tayyare bölüğü ile 4 tugayın tayyare bölüklerini himaye için bulduklarını, 1943 görüşmelerine göre ilk anda 25 tayyare bölüğünün sayısının 45’e çıkarılacağını, Kara Kuvvetlerine gelince yardıma karar verildiğini fakat Türkiye dahilinde ne nakledebileceklerini bilmedikleri için miktarını tespit etmediklerini ifade etmişti. İngiliz Başbakanı’nın da Türkiye dahilinde nakliyat yapılabildiği ölçüde ve Tunus harekâtı bittiği takdirde bunların verilebileceğini söylediğini, eklemiştir. Karşılığında Albay Kayabalı, Adana Görüşmelerinde bu mevzua ait kısmı okuduğunu ve bu rakamları esas aldıklarını, kendilerinin bir fark görüp görmediklerini sorduklarında General Arnold, küçük bir fark olduğunu, kendisinin bunu burada ilk kez gördüğünü ve çok önemli bir cümlenin atlandığına dikkat çekti. Bu da İngiltere’nin göndereceği kuvvetin nakil sıkıntısı olmadığı ne kadar olabileceği, sorusuydu. Bu soruyu Mareşal Çakmak sormuştu. Bu suale Alan Brooke; “4-5 tank defi alayı, 4-5 tayyare defi alayı, kuvvetli hava birliklerine ilâveten 2 zırhlı tümen hazırdır. Hem zırhlı tümenler hem de Hava Kuvvetleri aynı zamanda nakledilemeyecek ve sevk edilemeyeceği için birinden birini tercih edeceksiniz” cevabını vermişti. Bunun üzerine Türk Hükümetine veya Mareşal’e seçme hakkı bırakılmıştı. İki zırhlı tümenin sevkiyat tonajı, 45 hava bölüğünün sevkiyat tonajına eşitti.⁷⁷⁸

Albay Kayabalı, Mareşal’in ikisinin de gelmesini istediğini söylediğinde General Arnold, zaten hem zırhlı tümeni ve hem de tayyare bölüklerini getirebilmek için stok hazırladıklarını ve listenin de bunu gösterdiğini, Mareşal Çakmak’ın kara vasıtalarından evvel Hava Kuvvetleri’nin gelmesini istediğini belirtti. Albay Kayabalı, ikisinin de gelmesinin istendiğini tekrarlayınca General Arnold, Türkiye’de üretilen kömürün kaç trene sığacağını sordu. Yapılan hesap, Demiryolu Mütahassısı tarafından açıklandı. Açıklama; “Suriye’den ve Filistin’den göndereceğimiz

⁷⁷⁷ ATASE, İDH, 6-138-7.

⁷⁷⁸ ATASE, İDH, 6-138-8.

malzemenin Sirenyka'ya nakliyatını durdurup Afyon ve İskenderun'a sevk edeceğiz”, şeklindeydi.⁷⁷⁹

General Arnold, kendi şimendiferlerinin Türk hatlarında kullanılıp kullanılmayacağını incelenmesi gerektiğini, bu trenlerin çalışması için gerekli kömürün tamamen Türkiye tarafından temin edileceğini, getirecekleri lokomotiflerin de kömürle işlediğini fakat bir kısmının da mazotla çalıştığını, mazotla çalışanların yakıtlarını kendilerinin getireceklerini ancak bunun için kapasitelerinin ne olduğunun bilinmesi gerektiğini vurguladı. Önemli bir başka husus olarak da Türk personelinin getirilecek trenleri çalıştırmaya yeterli olmadıklarından İngiliz personele ihtiyaç duyulduğunun bildirildiği ve bu personelin nerelerde çalışacaklarının belirlenmesi gerektiğini söyledi. Konuyla ilgili olarak Albay Kayabalı'nın kendisine katılıp katılmadığını sordu. Albay Kayabalı verdiği cevapta kendisine katılmadığını, kendilerinin bir kapasite belirleyip bunu teknisyenlere soracaklarını, onların tetkikte bulunmasını isteyeceklerini ifade etti. Önce teknisyenlerin görüşmesini istediklerini ardından Albay Hüsnü Ersü'nin durumu izah edeceğini ekledi.

Albay Hüsnü Ersü, önce naklin nereden nereye yapılacağını sordu çünkü sonuca göre belki bir kısım demiryolunu işletmeyeceklerini, malzemeleri diğer bölgeye nakledeceklerini, buna göre ne kadar tren ve kömür lâzım olduğu sonucuna ulaşacaklarını ve hesap yapacaklarını açıkladı. Karşılığında General Arnold, nakliyenin ağırlıkta Afyon'un batısına yapılacağını, bu yüzden özellikle konuşmak istedikleri hattın Toros'tan geçen ve Afyon-Eskişehir'e giden hat olduğunu söyledi. Albay Kayabalı, önce yerin tespit edilmesini, bir hat değil bütün hatlardan istifade imkânı vereceklerini ve halk ihtiyacını düşünmeyeceklerini söylediğinde General Arnold, Albay Fasih'in bu esnada hükümetin hububat istemeyeceğinin garantisini verip veremeyeceğini sordu. Albay Kayabalı, sadece gıda maddelerinden hububatı nakledeceklerini, portakal, manifatura gibi mühim ve mührem olmayan şeyleri nakletmeyecekleri cevabını verdi. Toplantı, ertesi gün saat 15.00'te toplanmak üzere 17.45 te sona erdi.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ ATASE, İDH, 6-138-9.

⁷⁸⁰ ATASE, İDH, 6-138-10.

Diğer görüşme, 4 Mart saat 15.00'te, Mersin'deki eski iskeledeki vinç konusu ile başladı. Vincin birkaç aydır orada bulunduğu, demonte olduğu ve Genel Müdürlük'ten kaynaklanan bir anlaşmazlıktan dolayı olduğunu düşünen General Arnold, biran önce vincin monte edilmesini istedi. Albay Kayabalı, bu konuyla ilgileneceklerini söyledi.

General Arnold, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın 10'ar tonluk üç vinç verdiğini, bu vinçlerin demiryolu üzerinde bulduklarını ve mazotla çalıştıklarını, mazotu İngilizlerin temin edeceğini ve vinçlerinin dikmelerinin İskenderun'daki iskeleye uygun olduğu bilgilerini verdi. Bunu üzerine bu vinçlerin zaman ulaşacaklarını soran Albay Kayabalı'ya General Arnold, iki ya da üç ay sonra ulaşacağı, cevabını verdi ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından kabul edilirse Ortadoğu'dan 2000 ton daha kömür verileceğini, bu kömürün 400 tonunun Bayındırlık için geriye kalan 3.600 tonunun da demiryolları için olduğunu açıkladı. Ardından bu miktarla, Mart ayında demiryolunun muntazam şekilde işleyeceğini, Nisan ayı için Türk kömürünün Karadeniz'den nakil edilip dağıtılacağını ekledi. Albay Kayabalı, gelecek Müttefik yardımı hakkında görüşmede bulunduğunu ve yardımı kabul edeceklerini söyledi.⁷⁸¹

Açıklama sonrasında General Arnold, konuyu bir gün önce görüşülen listeye getirdi ve ekleme yaptı. Yaptığı açıklamada, karadan gelecek 200 ton kömüre ek olarak 200 ton daha kömürün geleceğini, 400'ünün kayık ve yelkenli, geri kalanının da vapurla geleceğini belirtti.

Malzemedan sonra konuyu Trakya ve Adalar'a getiren Albay Kayabalı, bu bölgeler için yaklaşmakta olan Alman tehlikesine dikkat çekti ve Trakya ile Gelibolu çevrelerinin Almanların Kırım'a doğru ilerlemesi durumunda Karadeniz sahillerini tehdit edeceğini böylece Kafkasların büyük önem kazanacağını vurguladı. Müttefikler, yardıma gelene kadar düşman taarruzu ortaya çıkarsa Demirkapı ile Çatalca'da düşmanı durduracaklarını, bölgenin çevresini müdafaa edeceklerini, Hava Kuvvetleri'nin Kara Kuvvetleri ile işbirliği yapacağını ve savunmadan sonra taarruza geçileceğini, bu anda

⁷⁸¹ ATASE, İDH, 6-137-1.

Müttefik Kuvvetlerin kendilerini desteleyecek şekilde gelmelerini isteyeceklerini belirtti ve devamında, Müttefiklerin getirdikleri kuvvetleri ne şekilde yerleştireceklerini açıkladı. 1 tanksavar alayı Demirkapı'ya, 2 tanksavar alayı Gelibolu'ya, 1 tanksavar alayı Gebze-İzmit-Adapazarı-Düzce civarına, 1 tanksavar alayı da Afyon bölgesine yerleştirilecekti. Buradan hareketle en önemli bölgenin Karadeniz ve Çanakkale geçitleriyle Eskişehir-Balıkesir hattı ile Geyve Boğazı olduğunu, buraların demiryolu işletmesi açısından önemine dikkat çekti. Savaş sanayi ve malzeme fabrikalarının korunması için Karabük, Kırıkkale, Elmadağ (Yozgat), Ankara ve Kayseri bölgelerinin korunmasını gerekmektedir. Bu amaçla 1 alay Çanakkale Boğazına, 1 alay Karadeniz Boğazı'na, 1 alay Geyve Boğazı'na, 1 alay Afyon, Kütahya, Balıkesir, Eskişehir bölgesine, 1 alay Karabük, Kırıkkale, Elmadağ, Ankara ve Kayseri bölgesine konuşlandırılmalıydı. Hâlihazırda buralarda Türk uçaksavar bataryaları bulunmaktaydı ancak yeterli değildi. Depolarda hiç uçaksavar topu yoktu çünkü hepsi askeri birliklere verilmişti.

Açıklama üzerine General Arnold, uçaksavar birliklerinden yüzde kaçının seyyar ordu olduğunu ve ülke içinde bulunduğunu sordu. Üçte ikisinin askeri birliklerde, üçte birinin ülke içinde olduğu cevabını aldı. General Arnold açıklamasında, muhakkak savunulması gereken yerlere istenirse sabit topların derhal verilebileceğini, sabit olanların belirtilen yerlere, motorlu olanların da diğer bölgelere konulabileceğini teklif ettiğinde Albay Kayabalı'dan bu konunun uzmanlarla incelendiği cevabını almıştı.⁷⁸²

Daha sonra konu, zırhlı tugaylara geldi. Zırhlı tugay oluşturduklarını söyleyen Albay Kayabalı, verilecek tümenlere göre 1 tümenin Susurluk, Balya, Balıkesir, Kepsut bölgesine, bir tümenin Kütahya, Tavşanlı bölgesine yerleştirileceğini söyledi. Çünkü Çanakkale ve Ege'de açılacak cephe için bu tümenlere ihtiyaç duyulabilirdi. General Arnold, harekâtla ilgili söz söylemeye yetkisinin olmadığını, sadece nakliyat işini görüşmek için yetkilendirildiklerini, Adana Görüşmeleri'nin büyük kısmını nakliyat ve malzemenin oluşturduğunu, bu yüzden öncelikle bunların tespit edilmesinin gerektiğini dikkat çekmişti. Adana Görüşmelerinin 4.maddesinde bunun

⁷⁸² ATASE, İDH, 6-137-2.

olduğunu söyleyen Albay Kayabalı'ya General Arnold, 4. maddede yer alan cümleye işaret etti. Cümlede, Türk demiryollarının ne kadar malzeme nakledebilecek ve gelecek askeri birliklerin ikmalini tespit ettikten sonra harekâta geçilecektir, ifadesi yer alıyordu. Bu yüzden demiryolu uzmanlarının bir araya gelmesi ve bunları tespit etmesi gerekmekteydi.⁷⁸³

Konu gönderilecek birliklerin hangi sıra ile gönderileceğine geldiğinde, General Arnold önce 25, sonra 20 hava bölüğü, son olarak kara birliklerinin gönderileceğini söyledi. Aralarında hiç bekleme olmadan 45 hava bölüğünün gönderileceğini, havaalanlarının Ekim ayında tamamlanacağını ve tamamlanan bu havaalanlarının hem Türk Hava Kuvvetlerini hem de gelecek uçak birliklerini alacak şekilde yapılacağını ancak Tuğgeneral Şefik'e takdim edilen plana göre yapılmasının kabul etmesi durumunda tamamlanacağını, ekledi.⁷⁸⁴

Albay Kayabalı, Kara Kuvvetleri için gelecek birliklerin hangi sıraya göre gönderilmesini istediklerini açıkladı. Açıklamasına göre; ilk sırada gelecek kuvvet, Çanakkale Boğazı'ndaki ve Karadeniz'deki uçaksavar alayları, ikinci sırada Demirkapı'da ve Çatalca için oluşturulmuş tanksavar alayları, üçüncü sırada diğer uçaksavar alayları, dördüncü sırada diğer tanksavar alayları ile son sırada zırhlı tümenler bulunmaktaydı. Birliklerin hangilerinin karadan hangilerinin denizden yollanacağını da Türkiye'ye bildirilmesini rica etti.⁷⁸⁵

General Arnold, tüm uzmanlara nakliyatla ilgili tetkikleri vereceklerini belirtti ve ne zaman çalışmalara başlanacağını sordu. Ertesi gün öğleden sonra, cevabını alınca konu üzerinde hemfikir olundu. Albay Kayabalı, denizden taşınacak olan malzemelere ilişkin tahsis edilen limanları açıkladı. Açıklamasında; Adalar deniz yolu açılıncaya kadar malzemeler İskenderun, Mersin, Susanoğlu limanlarına getirilecekti. Mersin ile Susanoğlu limanları, açık tutulacak ancak her zaman nakliyat yapılmayacak, bu yüzden İskenderun limanı kullanılacak ve İskenderun içindeki Payas ile Ayas iskelelerinden

⁷⁸³ ATASE, İDH, 6-137-3.

⁷⁸⁴ ATASE, İDH, 6-137-4.

⁷⁸⁵ ATASE, İDH, 6-137-5.

istifade edilecekti, Adalar Denizi açılırsa İzmir, Kilye, Gelibolu, Bandırma, Haydarpaşa ve Sirkeci liman ve iskelelerinden istifade edilecek, gerek duyulursa da Erdek, Mudanya ve Derince limanlarından yararlanılacaktı. Bu limanlar için ne gibi yardıma ihtiyaç duyulduğu da görüşülecekti. Malzemelerin, limanlara yığıldıktan sonra hangi demiryollarıyla taşınacağına dair bilgi veren Albay Kayabalı, birliklerin Türk ordusunun seferberliğini ve yığınağını yaptıktan sonra gelmesini istedi. General Arnold, yığınağın savaşa hazır olma anlamına mı geldiğini sorduğunda Albay Kayabalı, diğer birliklerin icap eden yerde toplanması anlamına geldiğini söyledi. General Arnold buradan hareketle bazı tümen ve kolorduların savaşa hazır olduğu, diğerlerinin olmadığı sonucuna ulaştı.⁷⁸⁶

İlk olasılığa göre; Türkiye hazırlıklarını tamamladıktan sonra savaşa girerse, malzeme nakli duracak ve tüm demiryollarından yardım gelecekti. Demiryollarının nakliyat gücü artıyorsa malzeme alınacaktı. İkinci olasılıkta ise Türkiye seferberlik ve yığınağını yapmadan savaşa girerse Hava Kuvvetleri, Uçaksavar Kuvvetleri, Zırhlı Kuvvetleri'n sırayla geleceği, bundan sonra nakliyatın yapılacağı ve zırhlı birliklerin geleceği açıklandı. Böylece denizden gelecek yardım planı tamamlanmış ve karadan gelecek olanları açıklamaya başladı. Bunun için iki demiryolu hattı vardı. İlki Hayfa-Meydan-ı Ekbez, diğeri Musul-Nusaybin-Mardin-Diyarbakır hattıydı. Buradan da gelecek birliğe tüm destek verilecekti. Ancak bu kuvvetlerin ne şekilde kurulduğunun gerek nakliyat gerekse istihdam bakımından bilinmesi gerektiğini vurguladı. General Arnold, konuya dair çok fazla soru sorulacağından konuyla alakalı uzmanlara ihtiyaç duyulduğunu, teferruatının Ortadoğu'da hazırlanacağını ancak bu birliklerin bahsedilen yerlere ne kadar trenle nakledileceğinin bilinmesi gerektiğini belirtti. Albay Kayabalı, General Brooke'un görüşmelerde birliklerin Türk sınırına yaklaştırılmasını önerdiğini ancak nereye nakledileceği konusunun kendilerine bırakılması gerektiğini aksi halde verilecek yanlış kararlar birliğin Almanlar tarafından fark edilebileceğini söyledi. Gelecekleri hat Lazkiye, Halep, Raka, Hasice, Musul olarak açıklandı ve hattın kuzeyine geçilmemesi istendi. Buna karşılık

⁷⁸⁶ ATASE, İDH, 6-137-6.

General Arnold, birliklerin Suriye hattını geçmeyerek dağlık arazi eğitimi yapıp bekleyeceklerini açıkladı.⁷⁸⁷

Yine hava saldırılarına karşı nakliye yollarının korunması için uçaksavar bataryalarının kurulmasına ihtiyaç duyulduğu, Toprakkale, Ceyhan Köprüsü, Mardin, Diyarbakır İstasyonları, Malatya yol kavşağı, Çetinkaya, Sivas Kalın Yol, Çatak ve Antalya-Burdur yollarının korunacağı belirtildi. General Arnold, bu yollardan Diyarbakır-Mardin yolunun menzil dışı olduğunu söyleyince Albay Kayabalı, gelecek günlerde neler yaşanacağını belli olmadığını, belirlenen yerlerin limanlara çıkarken trenlere binilen yerler olduğunu, bu sebeple temin edilmesi gerektiği, cevabını verdi. Ayrıca taşınacak birliklerin kendilerini korumaları için trenlere makineli tüfek takılması, kırılan demiryollarının tamir edilmesi ile gerek duyulan zamanlarda aktarma planlarının yapılması da görüşüldü.⁷⁸⁸

Görüşmelerde alınan karar neticesinde askeri birliklerin taşınması için belirlenen kara yolları şunlardı:

1. Diyarbakır-Mardin yolu (İngiliz yardımı ile yapılacaktı).
2. İskenderun-Adana-Tarsus (Payas'a kadar Türkiye, geri kalan kısmını İngiltere yapacaktı).
3. Mersin-Silifke-Karaman yolu (yolun bir kısmı tamir edilirken bir kısmı da yeniden yapılacaktı).
4. Mersin-Tarsus-Ulukışla yolu (bu yol hazır durumdaydı).

Tamir edilecek yollar ise şunlardı:

1. Çerkeş-Gerede-Bolu-Düzce-Hendek-Adapazarı,
2. Afyon-Kütahya-Eskişehir-Bozhöyük-Karaköy-İnegöl-Bursa-Gemlik-Yalova- Karamürsel- İzmit,
3. Bursa-Mustafa Kemal Paşa-Susurluk-Balıkesir

⁷⁸⁷ ATASE, İDH, 6-137-7.

⁷⁸⁸ ATASE, İDH, 6-137-8.

4. Balıkesir-Susurluk-Bandırma-Erdek,
5. Ulukışla- Ereğli- Karaman- Konya-Afyon,
6. Antalya-Burdur.⁷⁸⁹

Bu şekilde ana hatlar verildikten sonra sıra hangi konuların görüşüleceğindedi. Görüşülecek konulara arasında; yardım için gönderilecek birlikler ile Türk ordusunun ikmal nakliyatının birlikte nasıl yürütüleceği, yardım kuvvetlerinin Türkiye'ye geldikten sonra ne şekilde sevk edileceği, bunlar yapılırken halk ihtiyacının ne suretle temin edileceği, nakliyatı kontrol edecek Türk-İngiliz Heyeti'nin ne şekilde oluşturulacağı, kime bağlı ve nerelerde olacağı ile heyetin yetkilerinin neler olacağını belirlenmesi vardı. Tüm bu konular, bir sonraki toplantıya bırakıldı ve 17.30'da görüşme son buldu.⁷⁹⁰

Aynı gün Tümgeneral Zihni Toydemir ile Albay Mallet arasında Mısır'da yapılan görüşmede tutulan rapor notlarında nelerin tedarik edilebileceğine yer verilmişti. Bunlardan ilki, 8 adet Stuart tankının temini sağlanabilecekti. İkinci olarak, 8 adet Valentine tankının temini daha zor olduğundan bir süre daha temin edilemeyecekti. Teklifler tamamen takdire bırakılmış, bununla birlikte karşı teklifler sunulmuştu. Bu teklifler arasında da; tank mektebine karşılık olarak geçici bir zaman için 16 adet tank ödünç verilmesi ve bu tankların ülkeye gelen tanklardan olabileceği, tank okulunda eğitim sırasında tankların hasar görmesi olasılık dahilinde olacağı için tabur eğitiminde bu hasar görmüş tankların tamir edilmesinden sonra kullanılabilmesi, tank okulundan azami verim sağlamanın önemli olduğu, Mihver tanklarına ilişkin teklifin sonuçlandırılmasının zaman alacağı belirtilmişti. Çünkü bu tanklar sahrada bulunmakta ve nakil hatları yoğundu.⁷⁹¹

Büyükelçi Hugessen şimdiye dek yapılan görüşmeler ve Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Ataşelerinden aldığı bilgiler neticesinde hazırladığı

⁷⁸⁹ ATASE, İDH, 6-137-9.

⁷⁹⁰ ATASE, İDH, 6-137-10.

⁷⁹¹ ATASE, İDH, 5-088.

raporda, kömür üretimi, gemileri kullanımı ve tamiri, nakliyenin geliştirilmesi ve işgücünün organize edilmesi gibi konuları ele almış, bu konulardaki eksiklikler hakkında bilgi vererek önerilerde bulunmuştu. Yaptığı açıklamada konuları başlıklar altında belirtmiştir. Açıklamasında:

1. Kömür Üretimi

Türkiye'nin nakliye kapasitesindeki en büyük sorun kömür eksikliğidir. Sadece sınırlı miktarda yurtdışından tedarik edilebilen kömürle ilerleme sağlanmaktadır. Türk nakliye kapasitesi için en uygun yakıt kullanılmakla birlikte Türk kömürünün üretiminin arttırılması için ne gibi çaba harcanmıştır? Bakanlıklar arasında yaşanan zorluklar kömür üretimini sınırlayan bir faktör müdür? Herhangi bir İngiliz veya Amerikan kömür danışmanı üretimi geliştirme konusunda etkili bir katkı sağlayabilir mi? Gereksiz petrol tüketimini sınırlamak için ne gibi adımlar atılabilir?

2. Türk Gemilerinin Kullanımı

Türk gemilerinin mümkün olduğu kadar ekonomik ve etkili kullanılıp kullanılmadığı şüphelidir.⁷⁹² Türk Hükümeti, deniz seferleri için bir İngiliz sevkiyat danışmanı istemiştir ve uygun birinin gönderilmesi için çaba sarf edilmektedir. Ancak, gemiler gündüz olduğu gibi geceleri de giderse taşıma kapasitesinin artacağı ve ekonominin etkileneceği öngörülmüştür. Dahası, taşıma problemi ortak bir sorundur ve Türkiye ile Mısır arasında ister kuzey ister güney sınırı olsun, tüm gemilerin tam yüklü olması (kaçak kargolar hariç tutulmamıştır) ve hiçbir şekilde rötarlı olmaması gerektiği planlanmıştır.

Bu bağlamda, "Tan" gemisinin dört gün, "Eti" gemisinin dokuz gün İskenderun'da beklemiş olması "Herdanger" gemisinin bekleyerek vakit kaybetmesine sebep olmuştur. Zaman kaybına rağmen, bile tam olarak yüklenememiştir. Yakın zamanda yaşanan başka bir olay da 5 Şubat'ta İstanbul'a ulaşan 'Demir' gemisinin 11 Şubat'a kadar Milli Savunma Bakanlığı'na teslim edilenler haricindeki bütün kargosunu boşaltmış olmasıdır. Milli Savunma Bakanlığı ve Gümrük Bakanlığı arasındaki kargo anlaşmazlığı nedeniyle gemi olduğu yerde beklemektedir. Tartışmalı yükün boşaltılması ve geminin acil olarak

⁷⁹² Bu bilgilere istinaden İngiltere'den sevk edilen 14 feribotun olduğu yerde durduğu, bunlardan 9 tanesinin Boğaz'da beklediği ifade edilmiş ve tonajlarının 1500 ton olduğu belirtilmiştir. PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 13 February 1943.

ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, gereksiz yere geciktirilmesi yerine geminin serbest bırakılması daha iyi olurdu.

3. Gemilerin Tamiri

Büyük fedakârlıkta bulunarak ve Ulaştırma Bakanlığı'nın talebi Anteres tankerinin tamiri için 50 ton çelik plaka Mayıs 1942 sonunda Türkiye'ye ulaşmıştır. Ancak bunlara gümrük yetkilileri el koymuştur çünkü ödenmesi gereken gümrük vergisini hesaplayamamışlar ve Deniz Kuvvetleri'ne iletmeyi de reddetmişlerdir. Daha çok yakın bir zamanda bu plakalar gemi tamirinde kullanılabilmiştir.

300 ton çelik plaka ile birlikte bir miktar acil ihtiyaç duyulan tamir malzemesi Ekim 1942'de İskenderun limanına ulaşmıştır. Ancak 1943 Şubat ortalarında acil gerekli olan bu malzemeler, henüz İstanbul'daki tersanelere iletilmemiştir. Buna rağmen Ulaştırma Bakanlığı özel mülk gemilerin tamiri için acil olarak 100 ton daha çelik plaka talep etmiştir. Bakanın çok kısıtlı bir zamanda belirtilen çelik plakalarla ilgili bulunduğu taleple, hem devlete hem de özel mülke ait gemilerin tamiri için toplamda altı aylık malzemenin talep edilmiş olduğu hesaplanmıştır.

“Ankara” gemisi 18 aydır tamirattadır. Ağustos 1942'de tamiratın 6 haftada biteceği belirtildiği halde yapılan son inceleme, yaklaşık 3 ay daha tamir işinin olduğunu göstermektedir. Ocak 1943 başlarında Ulaştırma Bakanlığı Türk tankeri Başarı'nın tamirine öncelikli olarak başlanacağını, tamirat için fazla mesai ve vardiyalı çalışma gerekeceğini belirtmiştir. Bir hafta öncesine kadar Başarı'nın tamiri ile ilgili işe başlandığına dair çok az kanıt bulunmaktadır. Yine de Ulaştırma Bakanlığı, Anteres'in kaybı nedeniyle bir İngiliz tankerinin daha transfer edilmesini istemiştir. Ancak Müttefiklerin tanker sıkıntısından dolayı Başarı gemisinin tamir edilmesi istenmiştir. Tanker sıkıntısı bu kadar ileri boyutlarda olmasaydı bile Başarı'nın gecikme olmaksızın yine de tamir edilmesi istenirdi. Gemi ihtiyacının karşılanması için bir başka çare de hızlıca tamir ettikten sonra Adour'u kullanmaktır. Türk Hükümeti Deniz Yolları teknik yönetimine, liman yönetimi ve bakımıyla ilgili bilgilendirmede bulunmak için tecrübeli bir İngiliz teknik memurun bilgisine ihtiyaç duyacak olursa bu talebi karşılamak için her türlü çaba gösterilecektir.

4. İşgücünün Organize Edilmesi ve Fazla Mesaisi

Türk nakliye kapasitesi, fazla mesai ve gece çalışılması ile arttırılabilir. Ancak Türk tersanelerinde, teknik yönetim ve tecrübeli işçi bakımından eleman sıkıntısı çekilmektedir. Tecrübeli işçilerin önemli bir kısmı askere alınmıştır. İngiltere ve diğer ülkelerin tecrübelerine dayanarak yaşı gelen tüm erkeklerin doğrudan askere alınmasının iyi bir politika olmadığı ortadadır. Buna göre; bir erkeğin ülkesine orduda mı yoksa uzman olduğu işte mi en iyi hizmet edeceği konusunun düşünülmesi önerilmektedir. Bu konu Mayıs 1942’de Ulusal Savunma ve Ulaştırma Bakanlıkları ile paylaşılmıştır.

5. Nakliyenin Geliştirilmesi ve Genel Örgütlenme

Gelecek aylarda nakliye ağını geliştirmek için her şey yapılmalıdır. İngiliz otoriteleri bu bağlamda her türlü desteği sunmaktadır. Destek daha ziyade, yol ve demir yolu levazımı şeklindedir. Türk yetkililere de Genelkurmay Başkanlığı ile Türk demiryolları ve gemicilik idaresi arasında daha yakın işbirliği kurularak katkıda bulunmaları önerilmektedir. Bunun çok faydalı sonuçlar vermesi beklenmektedir.⁷⁹³

Büyükelçi ifade ettiği öneriler için eleştiride bulunmadığını sadece her iki hükümetin yararına ortaya çıkması istenen nihai sonuçlar için neler yapılması gerektiğine dair düşüncelerini açıkladığını belirtmişti. Gelişme kaydedilmesi için diğer hususlardan da bahsedilebileceğini ancak şu aşamada faydalı bir amaç elde edilmeyeceği için değinilmediğini, konuyu iki hükümetin temsilcilerinin gelişme planlarını formüle ettikleri sırada tartışmalarının daha verimli olacağını ifade etmişti. Öncelikli olarak amacın sağlam bir temel atmak olması gerektiğini belirten Büyükelçi, bu yüzden arayış içinde olunmasını ve ilerlemenin sağlanması için tavsiyelerin dikkate alınmasını önermişti. Türkiye’nin ihtiyaçlarının en kısa zamanda tedarik edileceğini ve rahatlıkla Majesteleri Hükümeti ile Türkiye bulunan temsilcilerin desteğine yürekten güvenebileceklerini vurgulayarak raporunu tamamlamıştı.⁷⁹⁴

⁷⁹³ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943

⁷⁹⁴ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943.İngiliz Büyükelçisi bu bildiriye yazarken bildiriye yer alan bilgilerin şahsına ait ve güvenilir olduğu notunu düşmüştür. Bir gün önce konuştukları doğrultuda bu bildiriye hazırladığını ifade etmiştir. Kara, Hava ve Deniz Ataşelerinin de bilgisini alarak oluşturmuş olduğu muhtıralar doğrultusunda Adana Görüşmeleri sonrasında ülkede neler yaşandığını ve ne gibi gelişmelerin ortaya çıktığını açıklamaya çalışmıştır. Hazırlanan notta dikkat çeken nokta “Türkiye’ye gemi tamir malzemelerinin tedariki ve Deniz Yolları tersanelerindeki

Daha sonra Ataşelerin verdiği bilgilerle birlikte Büyükelçi Hugessen, bir bildiri hazırladı ve bildiri Dışişleri Bakanı'na iletmek üzere Özel Kalem'ine gönderildi. Gönderide Büyükelçi, Ataşelerden aldığı bilgiler sonucu bu listeyi oluşturduğunu, listenin Adana Görüşmeleri sırasında İngiliz Başbakanı tarafından verilmesi taahhüt edilen malzemeler olduğu belirtmişti. Listede yer alan malzemeler şunlardı:

1. 10 adet demiryolu lokomotifi ve 325 tonluk 10 vagon ya da eşdeğeri. Bunların teslimatı 1 Mart'ta başlamıştı ve teslimat Mart ayı boyunca da devam edecekti. Her biri 13 ton olan 250 tane vagon bu şekilde teslim edilecekti.

2. 48 kundağı motorlu topçu tüfeği. Bunların, 12 tanesi Şubat ayında teslim edilmişti ve geri kalanı, Mart ayında tank teslim programıyla zaman içinde gelecekti.

3. Mısır limanlarından Türkiye'ye gelecek mühimmatlar ve diğer tedarikler için 5 ticari geminin verilmesine karar verilmiş olup teslimat planı, Londra tarafından kararlaştırılacaktı. Adana'da kararlaştırıldığı gibi gemilerin Ortadoğu'dan tedarik edilememesi durumunda gemiler, İngiltere ya da ABD'den gelecekti.

İngiliz Başbakanı'nın Adana Görüşmeleri'nde, Türkiye'nin en hızlı şekilde güçlendirilmesinin Majesteleri ile ABD Hükümetlerinin politikası olduğunu, Türkiye'nin etkili bir savunmaya sahip olması ve Türk askeri gereksinimlerinin yerine getirilmesi amacıyla elinden geleni yapacağına söz verdiğini ifade ettiğine dikkat çekilmiş ve belirtilen üç madde dışında Başbakan Churchill'in kesin vaatlerde bulunmadığı vurgulanmıştı. Fakat Türk Hükümeti'nden Başbakan Churchill' in çok kapsamlı ve olabildiğince hızlı şekilde incelenmesinin sözünü verdiği ihtiyaç listelerinin hazırlanmasının istenmiş olduğu belirtmişti.⁷⁹⁵

mevcut tamir işleri hakkında notlar" şeklinde Deniz Ataşesi'nin göndermiş olduğu telgraftır. Telgrafta Anteres tankı için 50 ton çelik levha istenmesi hususuna değinilmiştir. Burada verilen tarih Nisan 1942 iken Ankara Büyükelçisi Mayıs 1942 tarihini vermiştir. Ataşenin verdiği bilgiler daha fazla detay içerdiğinden Ek 4 karşılaştırma için sunulmuştur. Ayrıca bu muhtıranın oluşturulmasında Ataşelerin hazırladıkları raporların önemi büyüktür. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02-03 March 1943.

⁷⁹⁵ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943.

Listelerle ilgili bu bilgileri veren Büyükelçi, ardından Türkiye'nin hazırladığı listelerin ulaştığını ve şu an İngiliz yetkililerince incelenmekte olduğunun bilgilerini vermiş ancak bu ihtiyaçların küçük bir kısmının Ortadoğu'daki stoklardan karşılanabileceğini eklemişti. Bu nedenle ihtiyaçların büyük bir kısmının İngiltere ve ABD'den karşılanmasının gerekeceğini bu bağlamda Müttefiklerin tedarik durumu önemli olsa da malzemeler ulaştıklarında tedariklerin bulundurulacağı yerlerin ve Türk limanlarının sevkiyat durumu ile nakliyat kapasitesinin daha çok önem taşıdığını ifade etmişti. Devamında Büyükelçi, tedariklerin depolanmasından daha hızlı bir şekilde sevk edilmesinin sadece karmaşaya neden olacağını, bu nedenle İngiltere ve ABD'den gelen tedariklerin oluşturulacak sevkiyat programına göre gönderilmesi ile Türkiye'nin depolama ve taşıma kapasitesi hakkında bilgi sahibi olmanın önemli olduğunu vurgulamıştı. Bunun nedeni olarak da Adana'daki askeri görüşmeler sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri ile sivil halkın ihtiyaçları göz önünde tutularak Türk limanları, demir yolları ve kara yollarının mevcut kapasitesini tespit etmenin gerekli olduğunun kararlaştırıldığını açıklamıştı.⁷⁹⁶

Şu an Türk Genelkurmay Başkanlığı ile İngiliz heyetlerinin yaptıkları görüşmelerde nakliyat kapasitesinin araştırıldığını fakat istenen ilerlemenin kaydedilmediğini çünkü Türk delegelerin taşıma kapasitesinin ne olduğunu belirlemek yerine şu an mevcut olmayan çeşitli malzemeleri talep ettiklerini ve malzemelerin mevcut olması durumunda tedarik edilmesini istemiş olmalarıydı. Adana Görüşmeleri'nde mevcut nakliyat kapasitesinin öğrenilmesi ve gelecek üç ay için depolama kapasitesinin nasıl ve ne kapsamda geliştirilebileceğine dair ortak bir karar verilmesinin kararlaştırıldığına, bu amaçla nakliyat kapasitesinin belirlenmesinin önem taşıdığına dikkat çekti. Taşıma kapasitesi belirlenmeden de şu anda inceleme altında olan Türk listelerine dayanılarak nakliyat için ya da İngiltere ve ABD'den tedarik edilecek malzemelerin sevk edilmesiyle ilgili bir program yapılmasının mümkün olmadığına değinmişti. Bu nedenle şu an sürmekte olan görüşmelerin özellikle Türkiye'nin mevcut taşıma kapasitesi konusunda

⁷⁹⁶ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943.

ne gibi bir sağlam zemin oluşturulabileceğine yoğunlaşması için talimatların en kısa zaman verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştı. Ardından Büyükelçi, sonraki aylarda ilerlemenin durumuna ve kapsamına bakılarak bir değerlendirme yapılabileceğini ya da yapılmasının gerekli olabileceğini ifade etmişti.⁷⁹⁷

Şimdiye dek belirtilen sebepler nedeniyle gelecek iki ya da üç ay içinde Adana Görüşmeleri sonucunda gönderilecek tedariklerin önemli bir kısmının gelmemesi büyük önem arz etmekteydi. Bu yüzden her iki hükümetin mümkün olan en kısa sürede Türkiye'ye giriş yapmasını bekledikleri malzemelerin akışı sağlamak için Türkiye'nin nakliye ve depolama kapasitesinin en üst seviyeye çıkartılması amacıyla bu ara dönemin en iyi şekilde kullanılması tavsiye edilmiş ve bu ilerleme gerçekleşmediği sürece bu ortak politikanın çökeceğine dikkat çekilmişti. Bu sebeple ortak politikanın ilerlemesi için Türk Hükümetinin gerekli konulara daha fazla özen göstermesi önerilmişti.⁷⁹⁸

5 Mart tarihindeki görüşme, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, İngiltere Ankara Büyükelçisi Knatchbull Hugessen ile askeri yetkililerin katılımıyla gerçekleşmişti.⁷⁹⁹ Görüşmeye, İngilizlere hangi niyetle geldikleri sorularak başlandı. Büyükelçi, ziyaretlerinin Türkiye'ye verilecek malzeme ve malzemenin nakli hususunda gerçekleştirdiklerini söyledi. Menemencioğlu, Adana Askeri Antlaşması'nda bu görüşmeden istenilen şeylerin olduğunu söyleyince Büyükelçi, dördüncü maddede bildirilen dört nokta olduğunu ve bunların bu maddeye, düzenlenerek günbe gün takip edilecek, şeklinde not edildiğine dikkat çekti.

İlk madde okundu. İlk maddeyle ilgili gerekli somut adımların atılarak bir liste oluşturulduğu ve listeye ilgili olarak kiminle görüşüleceğini soran Menemencioğlu'na Büyükelçi, listelerin Londra'ya bildirildiğini, cevap gelince her malzemeyle hangi makam ilgileniyorsa onunla görüşüleceği cevabını verdi. İkinci madde okundu ve bahsedilen gemiler soruldu. Elçi,

⁷⁹⁷ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943.

⁷⁹⁸ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943.

⁷⁹⁹ Görüşmede geçen konular daha Büyükelçi'nin Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği konuları ve kendisinin sunduğu önerileri içermekteydi.

Londra'ya sorulduğunu, cevap geldiğinde iletceğini söyledi. General Arnold, durumu kendisine bildirdiklerini ancak gemi detayını vermediklerini açıkladı.⁸⁰⁰

Üçüncü madde okundu. General Arnold, bu madde ile ilgili olarak Türk Genelkurmayı ile birlikte çalıştıklarını söyleyince Albay Kayabalı, Mısır'a teknisyenler gönderdiklerinin ve göndermeye devam ettiklerini, İngilizler tarafından yapılan teklifin kabul edilip uygulandığını belirtmişti. Menemencioğlu, bu durumla alakalı bir şikâyetleri olup olmadığını sorunca Albay Kayabalı, sadece Mısır'a giden teknisyenler için öngörülen sürenin az olduğunu belirtmiş ve bunun nedenini kendilerine sorduklarını açıklamıştı. Eğitim süresinin az olma nedeni de General Arnold, yapılan yazışmalardaki staj kelimesinin ziyaret şeklinde tercüme edilmesinden dolayı gelecek heyetin ziyaret yapacağını anlaşıldığını, atölyeleri gezeceğinin düşünüldüğünü bu sebeple de sürenin az tutulduğunu ifade etmiş bu hususun düzeltileceğini açıklamıştı.⁸⁰¹

Dördüncü madde ile ilgili olarak plan yapıldığı, plana son şeklinin verileceği söylendi. Menemencioğlu, demiryolu ve limanların kapasitesini Albay Kayabalı'ya sordu ve net bir kapasite istedi. Albay Ersü de verdikleri rakamın doğru olduğunu hatta bazı zamanlar verilen rakamın da üzerine çıkıldığını söyledi. General Arnold; Mersin ve İskenderun limanları için verdikleri rakamın kış sebebiyle 10 aylık ve ortalama bir rakam olduğunu açıkladı. Bunun üzerine Menemencioğlu, limanların bugünkü kapasitesinin 18.000 ton olduğunu bildirdiğini, bu rakamın kabul edilmesini, 33.000 tonun şuan için değil ikinci seferde çıkılacak meblağ olmasını, bu rakama İngilizler yaptıkları yardım sonucu kendi kapasitelerinin arttırılmasıyla ulaşacaklarını söylemişti. Şimendifer için 25.000 ton çekilebileceğinin ifade edildiği ancak elde bulunan kömür kadar nakil yapılacağından net bir rakam belirlenmesi gerekiyordu. General Arnold, bu miktarın çekilebileceği ifade edilse de son üç veya dört haftadır elde edilen vagon rakamları ile nakliyat vaziyetinin bunu yansıtmadığını, sorulduğunda da kömürün olmadığı

⁸⁰⁰ ATASE, İDH, 6-141-1.

⁸⁰¹ ATASE, İDH, 6-141-2.

şeklinde cevap alındığını söylediği zaman Albay Ersü, İngilizlerin vereceğini söylediği miktarın içinde bulunulan durumda kendi kömürleriyle ve hiçbir yardıma gerek kalmadan nakledebileceklerini açıkladı. Bu diyalog üzerine Menemencioğlu, demiryolu uzmanlarının görüşmesini ve İngilizler, kömür vermeden kapasitenin ne olduğunun belirlenmesini önerdi. Öneri kabul edildi.⁸⁰²

Ardından Menemencioğlu, küçük farklılıklar da gerçekleşse Türk heyetinin kapasite için verdiği rakamın kabul edilmesini, kapasitenin yükseltilmesi için neler yapılabileceği, bunun için İngilizlerin neler verecekleri, iki heyetin teklifleri arasında önemli bir fark olup olmadığı, varsa düzenlemeyi Dışişleri Bakanlığı'nın yapacağı, 3 ay sonra yapılan çalışma ve İngiliz yardımı ile kapasitesinin ne kadar arttırılacağını etüdünün yapılacağını, önce kendi vasıtaları ile kapasitelerinin arttıracakları, İngilizlerin bu süre zarfında neler yapabileceklerini belirlemesi ve en sonunda da elde edilen rakamlarla nereye çıkılacağını Menemencioğlu kendi tespit edecekti. Tüm bunlar bittikten sonra gelecek İngiliz kuvvetinin miktarının ne olacağını tespit edilmesi gerektiğine dikkate çekti. Çünkü İngiliz askeri birliklerin Türkiye'ye gelmesi gerektiği zamana kadar önce sivil nakliyat ve kendi ihtiyaçları için olan nakliyat çıkarıldıktan sonra geri kalanı Türkiye'ye verilecek nakliyat malzemesine tahsis edilecekti. Bu açıklamayı İngiliz Elçi'sinin doğrulamasından sonra müzakere sona ermişti. Görüşmeden sonra söz alan Albay Kayabalı, malzeme tedarikinin ve verilen malzemenin nakliyatının Tunus harekâtına bağlandığını söylemiş ve harekât bitmeden Türkiye saldırıya uğrarsa yapılacak yardımın hangi suretle gerçekleşeceğini görüşülmediğine dikkat çekmişti. Dışişleri Bakanı da görüşülmesini, böyle bir durumun olabileceğini, kendi aralarında tespit edilmesini istedi.⁸⁰³

Görüşme İngiliz raporlarına da geçmiş ve aşağıdaki notlar alınmıştı:

Görüşmeler sonrasında İngiliz Askeri Ataşesi, Numan Menemencioğlu ile arasında geçen konuşma hakkında bilgi vermişti. Telgrafında;

⁸⁰² ATASE, İDH, 6-141-3.

⁸⁰³ ATASE, İDH, 6-141-4.

Dışişleri Bakanı, Türklerin yeniden silahlandırılması konusunda Genelkurmay Başkanlığı ile yürütülen görüşmelerle ilgili bu sabah benimle görüştü. Görüşmelerin iyi geçmediğinden bahsetti. Adana'da gemiler konusu da dâhil olmak üzere çeşitli konularda sözler verilmişti. Ancak anladığım kadarıyla genel olarak ve gemilerin tedariki ile ilgili zorluklar olduğundan farklı bir tavır alıyormuşuz gibi görünüyoruz. Bakan verdiğimiz vaatleri azaltmaya çalıştığımızı ima etti. Sürecin nasıl ilerleği konusunda kendisinin oldukça yakından ilgili olduğunu belirtti. Durumu anladığımı, Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlık teklifine cevap olarak ihtiyaç duydukları malzemelerin listesini sunduğumuzu ona anlattım. İlk olarak savaş taşımacılığı ile ilgili kesin bir tahminde bulunulması kararına varılmıştı. Türklerden kesin bir bilgi gelmesini ummuştuk ama şu ana kadar bize söylenen 200 lokomotif, 2000 kamyon ve 150,000 ton kömür aldıklarında böylesine bir yük taşıyabilecekleri şeklindeydi. Bildiğim kadarıyla Adana'da kömürden bahsedilmediğini, Türkiye'nin kömür üreten bir ülke olduğunu ve mümkün olduğunca üretimini arttırması gerektiğini söyledim. Ülkede üretilmesine rağmen çok uzak mesafeden kömür taşınmasının beklenmesi mantıksızdı. Numan Bey, Adana Görüşmeleri'nde kömür hakkında bir konuşma geçtiğinden bahsetti. Askeri görüşmelerde geçmiş olduğunu düşünüyorum. Numan Bey, bunun sadece ulaşım sorunu olmadığını ve aynı zamanda gemi sorunu olduğunu söyledi. Başbakan'ın gemi sözü verdiğini ve tedarik edilmesini beklediklerini belirtti, şeklinde geçen konuşmayı göndermiştir.⁸⁰⁴

Müzakereye 10 Mart'ta devam edildi. Bu yapılan 5. toplantıydı. Görüşmelere demiryolu ve limanların kapasitesi ile başlandı. Albay Kayabalı,

⁸⁰⁴ 5 Mart tarihinde Knatchbull-Hugessen Dışişleri Bakanlığı'na konuyla alakalı olarak göndermiş olduğu telgrafta Türkiye'nin yeniden silahlandırılması başlığı altında Türklerle yapılan görüşmelerden netice alınamayacağını, Türklerin gerçeği görmekten uzak olduklarını ve bir an önce Adana'da varılan ortak kararın hayata geçirilmesi için her iki tarafın üzerine düşen görevi yerine getirmesinin önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Bu amaçla Türklerin ulaşım ve kömürle ilgili problemlere çözüm bulmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 05 March 1943. Aynı tarihte yazdığı diğer telgrafta Büyükelçi, Türklerle (Adana Konferansı'na Katılan üst düzey yöneticilerle) yaptığı görüşmeden bahsetmiştir. Bu görüşmede, Dışişleri Bakanı, Genelkurmay Subayları ve danışmanlarıyla yaptıkları toplantının detaylarını anlatmıştır. "Adana Konferansı Sonuçları" başlığı altında verilen bu telgraf yapılan görüşmenin detaylarını ortaya koymaktadır. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 05 March 1943.

Menemencioğlu'nun 5 Mart tarihindeki toplantıda belirlenmesi istediği üç noktayı hatırlattı. Bunlar:

1. Demiryolları ile limanların bugünkü nakliyat durumu ve kapasitesi nedir?
2. İngiliz yardımını olmadan bu yardım ne derece arttırılabilir?
3. İngilizlerden vermeleri istenen malzemelere göre liman ve demiryollarının kapasitesi ne kadar yükseltilebilir?⁸⁰⁵

Bu hususları belirttikten sonra Albay Kayabalı, Türk ve İngiliz heyetlerinin belirlemiş olduğu rakamlar arasında önemli fark olduğunu ve daha önce yaptıkları görüşmelerde mevzu bahis olan kapasitenin arttırılmasıyla ilgili yardımın ne zaman yapılabileceğini öğrenmek istediğini belirtti.

General Arnold bu soruya, İngiliz Hükümeti'ni temsil ettiğini ve onun adına konuştuğu ancak yardımın ne zaman yapılacağı kararını vermeye yetkili olmadığını, konunun Londra'da görüşüldüğü ifade etti. Bu cevap üzerine Albay Kayabalı, Adana Görüşmeleri'ne göre kurmay heyetin bu hususları konuşması gerektiğini belirtince General Arnold, kendisiyle hemfikir olmuş ve Londra'nın hâlihazırda bunu müzakere ettiğini, neticenin bir ya da iki haftaya kadar belli olacağını söylemişti.

Bu şartlarda görüşmelerin birer hazırlık konferansı olduğunu söyleyen Albay Kayabalı'yı General Arnold desteklemiş ve malumat alındığında görüşüleceğini belirtmişti. Ardından aldığı bir bilgiyi Albay Kayabalı ile paylaştı. Buna göre; İskenderun'a 2 gemi gelecek ve sayıyı bir tane arttırabilirse kapasite 5000 ton daha artmış olacaktı. Albay Kayabalı, işin hızlandırılmasını istediklerini söyledi. Ayrıca İngiltere'den gelecek malzemenin iki ya da üç ay gecikeceği için bu süreçte liman ve demiryolu malzemesi almalarının verilecek malzemeyi çekmeleri açısından önem taşıdığını ancak bu malzemelerin oldukça az miktarda olduğunu vurguladı.

⁸⁰⁵ ATASE, İDH, 6-136-1.

General Arnold, malzeme miktarı artsa da en üst seviyeye çıkamayacaklarını ve bununla ilgili bir liste hazırlayıp kendilerine verdiğini söyledi.⁸⁰⁶

Albay Kayabalı, alınacak ilk malzemenin liman ve demiryollarının geliştirilmesi için olması gerektiğini ifade ettikten sonra listeler arasındaki farkın nasıl oluştuğunu, Mart ayında gelecek malzeme 31.500 iken nasıl 40.500'e çıktığını bilmek istedi. General Arnold, bu rakamın Türk gemilerinin İzmir'e nakledeceği malzemeyi de dahil ettiği için ortaya çıktığını belirtti. General Arnold, görüşme için bir program hazırladığını ve üç ay içinde İngilizlerin, Türklerin ve her ikisinin birlikte neler yapacaklarının belirlenmek istediğini söyledi. Birinci madde İngilizlerin neler yapacağıyla ilgiliydi ve ilk konu, vinç meselesiydi. Haziran'dan önce 3 vincin İskenderun için verilmesi gerektiğini, Londra'dan 3 vinç vaat edildiğini, beklenirse geç kalınacağını bu yüzden Mısır stoklarından 3 vinç verilir verilmeyeceğini sorduğunu, vinçlerin durumunu bilmediğini eklemişti. Vinç meselesinin bildirildiğini söyleyen Albay Kayabalı, İskenderun'da şuan ellerinde 1 adet 26 tonluk vinç olduğunu söylemişti.⁸⁰⁷

General Arnold, sonrasında İngilizlerin Mersin'e araba vapurları yanaşabilin diye bir iskele yapacaklarını, araba vapurlarıyla vasıta taşıyacaklarını, otomobilleri Mersin'e nakledeceklerini çünkü İskenderun'a gelenlerin yol olmadığı için nakil edilemeyeceğini, burada yeni yapılan yoldan faydalanacaklarını ifade eder ve araba vapurlarının bu işe tahsis edilip edilmeyeceğini sordu, olumlu cevap alması üzerine Türk Hükümeti, onay verir vermez başlayacaklarını ancak iskelenin ahşap ya da daha öncekinin tamir edilmesiyle kurulacağını ekledi. Bu açıklama üzerine Albay Kayabalı, kendisinin Mersinli olduğunu belirtip buradaki ahşap iskelenin dayanmayıp çabuk parçalanacağına dikkat çektiğinde, General Arnold'dan hızlı olmak adına zorunda oldukları cevabını aldı. Limanların kapasitesinin arttırılmasının gerekli olduğunu ve bunun her iki tarafın yapacağı ortak iş

⁸⁰⁶ ATASE, İDH, 6-136-2.

⁸⁰⁷ ATASE, İDH, 6-136-3.

olarak ele alınması gerektiğini söyleyen Albay Kayabalı'ya General Arnold, kendisine katıldığını belirtmişti.⁸⁰⁸

İkinci konu, nakliyattı. Motorlu nakil araçlarının Mersin'e olduğu kadar Susanoğlu ve Taşucu iskelesine çıkartarak buradan Silifke-Karaman yolunun kullanılması Albay Kayabalı tarafından önerilmişti. Hâlihazırda her iki yol tamir edileceğinden plan kapsamına konmamıştı. Ardından gemi meselesi görüşüldü. General Arnold, Ortadoğu'dan Türkiye'ye gönderilecek malzemenin nakli için ticaret gemisinin biran önce verilmesini istediğini ancak kaç adet verileceğine dair malumatı olmadığı söyleyince Albay Kayabalı, 6 adetten az olması durumunda nakliyatın sağlanamayacağını ifade etti. General Arnold, Mersin ve İskenderun limanlarından ayda bir ya da iki müttefik gemisinin de malzeme taşımaya yardım için görevlendirilmesinin düşünüldüğünü ve bu gemilerin 6 gemiye ek olarak gönderileceklerini ekledi.

General Arnold'ın bahsettiği bir diğer konu, İngilizlerin güneyde kömür stoku yapacak olmalarıydı. Albay Ersü, gönderilecek kömürün Adana ve civarında depolanacağını belirtmiş ve ilk gelen kömür, linyit olduğu için stoka uygun olmadığını vurgulamıştı. Bunun üzerine General Arnold, kendilerinde hiç linyit kömür bulunmadığını, Hindistan'dan gelen kömürün yumuşak fakat depolamaya uygun olduğunu belirtti. Mersin-Ulukışla arasındaki kamyon seferinin 1 Haziran ile başlayacağını belirten General Arnold'a Kayabalı, kamyonların kendilerine verilmesini ve düzenlemeyi kendilerinin yapmak istediklerini söyledi. General Arnold, durumu Ortadoğu'ya iletceğini, alacağı cevaba göre kamyonları teslim edeceğini söylemişti. Albay Kayabalı, bu yollar için kaç kamyonun gerektiğini hesap ettiklerini ve Adana listelerine dahil ettiklerini ekledi.⁸⁰⁹

Sıra Türkiye'nin yapacağı işe geldi. Öncelik, iki limandaki işçi ve gümrük durumunun düzeltilmesiydi. Bununla ilgili General Arnold, İskenderun'dayken yaşadığı bir olayı örnek verdi. Olay şu şekilde cereyan etmişti: "İskenderun'da 10.000 adet deri batı limanına taşınacaktı. 200 metre ilerideki kantara taşınıp ağırlıkları ölçülmekteydi. Derilerin ağırlığı

⁸⁰⁸ ATASE, İDH, 6-136-4.

⁸⁰⁹ ATASE, İDH, 6-136-5.

değiştikçe gümrük kanuna göre uygulaması da değişmekteydi. Bu yüzden deri balyalarının hepsi tek tek çözülmüş ve ölçümü öyle yapılarak ardından yeniden paketlenmiş ve yine 200 metre ileride bulunan kamyonlara yüklenmişti. Gümrük kanunları gereği bu olması gereken bir durumdu fakat savaş sırasında böyle bir işlem yapılması mümkün değildi.” Bu yüzden var olan bu güçlüklerin kaldırılması gerektiğini vurgulamıştı.⁸¹⁰

Albay Kayabalı, Milli Müdafaa malzemesinin vergiler kaldırarak taşınacağı için böyle bir sorun yaşanmayacağını söyledi. İşçi birlikleri oluşturduklarını ve limanların bugünkü kapasitesini karşılayacaklarını, limanların kapasitesi arttıkça sayısının artacağını eklemişti.

Bu konunun sonrasında sıra kömürün Türkiye’de dağıtılmasına geldi. Konunun Genelkurmay’a ait bir mesele olmadığı gerekçesiyle görüşmeden çıkarılmasını öneren General Arnold’a Albay Kayabalı, çıkarılmamasının kendilerini ilgilendiren bir konu olmasa da 150.000 ton kömür vermelerine etki edip etmeyeceklerini bilmek istemişti. General Arnold, bu kadar kömür vadetmediklerini, kömür konusunu yazacaklarını, bu konuyu başka bir zaman görüşmeyi önerdi.⁸¹¹

Son olarak konu, her iki tarafın ortaklaşa yapacağı işlerdi. Bunlar arasında; işçiler için yapılacak barakalar, geçen sene sıtmadan ölen işçiler için çözüm bulunması, depoların kolay boşaltılması için transit sahaların keşfi, transit sahaların limanlara demiryolu ile bağlanması için demiryolu rayına ihtiyaç duyulması, keşiften sonra kaç raya ihtiyaç olduğunun belirlenmesi (daha sonra bu konunun görüşülmesi demiryolu uzmanlarına bırakılmıştı), Meydan-ı Ekbez ile İslâhiye arasına askeri bir durağın tesis edilmesi ve bazı maddelerinin belki İngilizler tarafından karşılanacak olmasıydı. Bununla ilgili olarak Albay Ersü, basit iki makas ile 500 metre raya ihtiyaç olduğunu söyleyince General Arnold, gereken malzemeyi vereceklerini söylemişti. Ersü, şahsi bir ricada bulunarak Irak-Suriye demiryolu uzmanlarının

⁸¹⁰ ATASE, İDH, 6-136-6.

⁸¹¹ ATASE, İDH, 6-136-7.

toplanacakları zaman kendilerine vagon ve lokomotif verilmesinin görüşülmesini istedi, General Arnold da kabul etti.

Sıra Mart ayında verilecek malzeme listesine gelmişti. Albay Kayabalı, listeye göre Mart'ta 3000, Nisan'da 10.000 tahıl verileceğini, Ticaret Bakanlığı'na aitse doğruca İzmir'e gidecek, oradaki vagonlar İngilizlere ait malzemeler ile doldurularak Irak'a dönecekti. Tahılın Ticaret Bakanlığı'na ait olduğu ve İngilizler tarafından gönderildiği doğrulandı.⁸¹²

Listede Irak'tan gelecek 500 ton malzeme olduğu fakat ne olduğunun belli olmadığını bildiren Albay Kayabalı'ya General Arnold, Milli Müdafaa ihtiyaçları olup teferruatını bilmediğini, Irak'tan liste gelirse bilgi verileceğinin söyledi. Bunun üzerine Albay Kayabalı, "malzemeleri Mardin'e indirmeyelim" demiş, General Arnold da "Ankara depolarına gönderilsin" karşılığını vermiş ve askeri yardım birlikleri için Türkiye'nin ayırdığı tren sayısını sormuştu. Soru, başlangıçta 12 tren ile bu yardımın sağlanacağı, sonrası için yardıma ihtiyaç duyabilecekleri, şeklinde Albay Kayabalı tarafından cevaplandı.⁸¹³

Bu defa General Arnold, yığınak işi bittikten sonra gönderilen askeri birliklerin iaşe ve sevkiyatı için günde kaç tren tahsis edeceklerini sordu? Kaç tren ihtiyaçları olduğu Albay Ersü tarafından soruldu. General Arnold, tahmini olarak; 25 Hava bölüğü için günde 4 tren, 45 Hava bölüğü için 6.5 tren, 45 bölük uçaksavar ve tanksavar için 7.5 tren, 45 Hava bölüğü, tanksavar, uçaksavar ve zırhlı tümen için 12 trene ihtiyaç olduğunu açıklamıştı. Mısır'dan kesin bilgi alınınca da kesin rakamların verileceğini ekledi. Bu durumu değerlendireceklerini ifade eden Albay Ersü, İngilizlerin lokomotif ve vagon desteği olmazsa ifade edilen rakamın düşeceğini belirtti.

Şimdiye dek karayolu yardımı görüşüldüğü için sıra deniz yardımının görüşülmesine geldi fakat Tuğgeneral Şefik, hasta olduğu için bu meselenin görüşülmesi ertelendi ve görüşme, 17.50'de sona erdi.⁸¹⁴

⁸¹² ATASE, İDH, 6-1368.

⁸¹³ ATASE, İDH, 6-136-9.

⁸¹⁴ ATASE, İDH, 6-136-10.

10 Mart'ta Genelkurmay'da Türk ve İngiliz heyetlerinin yaptıkları toplantıya ek olarak bir zabıt tutuldu. Zabıtta bugüne kadar yapılan görüşmelerin özeti yer almaktaydı. Zapta göre:

1. Adana Görüşmeleri kararlarının dördüncü maddesinin üçüncü bendinde, ikinci bendindeki nakil vasıtaları ıslahat programının uygulandığı düşünüldüğüne göre elde edilecek miktarın tüm yıl için ay ay tespit edilecekti.

2. Türk nakil araçlarının miktarının doğru bir şekilde belirlenmesi gerektiğinden İngiliz heyetini düşüncesine göre, aşağıda belirtilen ve henüz bilinmeyen koşullardan dolayı bu miktar ancak 1943 Mayıs'ının sonuna kadar sağlıklı bir şekilde belirlenebilecekti.

A. İngiltere ve ABD, Türk limanları için ne kadar gemi tahsis edebilir ve bu gemiler Ortadoğu'ya ne zaman gelebilirdi?

B. İngiltere ve ABD, Türkiye'nin savaş malzemesi ve benzeri ihtiyaçlarını ne dereceye kadar karşılayabilir ve bu malzeme ne zaman Türkiye'ye gelebilirdi?

C. İngiltere ve ABD, Türkiye'nin kömür ihtiyacını ne dereceye kadar karşılayabilirdi?

3. Türk nakil araçlarının sayısı, Mayıs ayından sonra kış aylarına kadar devam olarak artacaktı fakat ikinci maddenin a, b ve c bentlerinde bahsedilen bilinmeyen durumlardan dolayı henüz bu miktarın her ay için belirlenmesine imkân yoktu. Kış aylarından dolayı sayıda azalma olabilirdi.

4. Bu sonuca göre İngiliz heyeti, Türk Genelkurmayı'nın incelemesi için aşağıda belirtilen hususları gösteren bir liste sunmuşlardı.

A. Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'ye yapılacak ithalatın girişi ve dağıtılması,

B. Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Türk nakliyatının düzenlenmesi konusundaki Türk-İngiliz programı,

5. İkinci maddede bilinmeyen olarak bahsedilen hususların bir kısmı gelecek haftalar içinde netleşecekti. Bu sebeple diyalogların kesintiye

uğramadan devam etmesi amacıyla gerekli diğer bilgi alınır alınmaz görüşmelerin tekrar başlayacağı bildirildi.⁸¹⁵

Tablo 2. Mart-Nisan-Mayıs 1943 Tarihlerinde Türkiye'ye Yapılan Sevkiyat Durumu (miktar ton olarak verilmiştir)

Liman, demir yolu, kara yolu sevkiyatı		Mart 1943	Nisan 1943	Mayıs 1943
Limanlar	İskenderun-Mersin	18.500	24.000	29.000
	İzmir	10.500	10.500	10.500
Demiryolları	Hayfa-Trablus-Halep	12.000	12.000	12.000
	Bağdat-Halep	15.000	15.000	15.000
Karayolları	Halep-İskenderun	3.000	3.000	3.000
Toplam		59.000	64.000	69.500
Demir yolu ile yapılan nakliyat durumu				
Toroslar üzerinden yapılan nakliyat		40.000	40.000	40.000
İzmir'den yapılan nakliyat		10.500	10.500	10.500
Liman ve huduttan yapılan nakliyat		50.500	50.500	50.500
Sahil gemileri ile tamamlanan noksanlar		8.500	14.000	19.000
Müttefikler tarafından Türk limanlarına sevk edilecek malzemenin tonajı		40.500	43.500	43.500
Türk limanlarına geleceği bildirilen ilave tonajlar		10.000	7.000	7.000

Kaynak: ATASE, İDH, 6-134.

Dördüncü maddenin b bendinde bahsedilen Türk-İngiliz programı aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁸¹⁶

⁸¹⁵ ATASE, İDH, 6-134.

⁸¹⁶ ATASE, İDH, 6-135.

Tablo 3. Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Türk nakliyatının düzenlenmesi konusundaki Türk-İngiliz programı

11-252

Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Türk nakliyatının işlehi
hususundaki Türk - İngiliz programı

1- İngilizlerin mes'uliyetleri :

a) **Limanlar:**
I- 1-Haziran -943 e kadar Iskenderon için üç vinci temini.

b) **Gemi**
I- İzmir veya acele olarak ticaret gemisi verilmek suretiyle İstanbul, ile orta şark limanları arasındaki Türk tonajının arttırılması.
II- Iskenderon ve Mersin limanına her ay iki fazla mütefak gemisi gönderilmesi hususunda gayret edilecek.

c) **Demiryolları:**
I- Türkiyenin cenup muntakasında muhtemelen İngiltere'den gelecek gemiler vasıtasıyla bir ihtiyat kömür stoku teminine çalışmak.
II- Daha fazla lokomotif ve vagon temini dikkat nazaran alınacak .

d) **Yollar:**
Mersin ile Ulukışla arasında kamyonlarla nakliyat yapılması için lüzumlu kamyonların 1-Haziran - 943 tarihine kadar teminine çalışılacak, (Yol bu tarihe kadar ikmal edilmiştir.). İngiltere kaynaklarından temin edilen kamyonlar yakında gelecektir.

2- Türk mes'uliyetleri:

a) **Limanlar:**
Her iki limandaki âmele ve Gümrük teşkilatı derhal hâl edilmesinin temini.

b) Mersindeki yeni iskeleye (Portal) tipi Vinein konmasının temini.

c) Iskenderonda toplanan yüklü Türk kamyonlarının, Ulukışla yolundan sevki için Türk araba vaporlarının Mersin limanına naklinin tanzimi, (Bu yolun itmes edileceği Haziran tarihinden sonra)

d) (1.) maddenin (d) bendindeki kamyonlar Türk ordusundaki taraftan teşkilatlandırılacak ve kullanılacak, fakat İngilizler bunların idame ve tamiri hususunda yardımlarda bulunacaklardır.

3- Türk - İngiliz mes'uliyetleri:

Limanlar:
I- Lüzum hasıl olduğu takdirde iççiler için mesken temini.
II- Sıtmaya karşı alınmış tedbirlere devam.
III- Her iki limanda, kolayca sevk edilemeyen malzemenin depolanması için gerekli keşif ve hazırlıkların sür'atle yapılması.
IV- Payas'da Layterler için bir iskele inşası imkânlarının tetkiki.
V- Meydanı ekbez ile işlehiye arasında diğer bir makasın yapılmasının tanzimi, bu husus İngilizler tarafından bazı malzemenin teminini icap ettirebilir.
VI- Türk araba vaporlarından motörlü vasıtaların çıkarılması için imkânlar temini (yokardaki 2. maddenin "c" bendine bakınız.)

Kaynak: ATASE, İDH, 6-135.

11 Mart 1943⁸¹⁷ tarihli görüşme, Albay Blunt ve Albay Kayabalı arasında gerçekleşmiş, görüşmede Türkiye'ye getirilecek malzeme ve olası bir savaş durumunda yönetimle ilgili fikir teatisinde bulunulmuştu.

⁸¹⁷ The Times gazetesinin görüşme gününe ait haberi, Adana'da alınan kararlar doğrultusunda; İngiliz Askeri Ataşelerinin Türklerin savunma gücünü arttırmaya yardımcı olmaları, tedarik edilen malzemelerin nasıl ve kolay bir şekilde kullanılacağını anlatmak üzere Türk Bakanlıklarına yardım edecekleri, Türk askeri yetkilileri de İngilizlerin savaş

Albay Blunt, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda limanlara İngiliz malzemesinin çıkarılmasında ve limanların işletilmesinde İngiliz askeri birliklerine ihtiyacı olup olmadığını sordu. Albay Kayabalı aynı soruyu General Arnold'a sorduğunda "bilmiyorum" cevabını aldığını, aslında bu soruyu sormasının nedeninin limanlardan ne kadar kuvvet geleceğini ve sıkışık bir durum yaşayıp yaşamayacağını anlamaktı, şeklinde cevapladı. Blunt, bu soruyu askeri birlikler için değil malzemenin taşınması için iş bölüklerine ihtiyaç duyup duymayacaklarını öğrenmek için sorduğunu söyledi. Albay Kayabalı, bunun için limanlara kaç ton malzeme geleceğinin bilinmesi gerektiğini vurguladı.

Bu defa da Albay Blunt, limanlara azami düzeyde malzeme geleceğini göz önüne alarak cevap verilmesini istedi. Albay Kayabalı, limanların mevcut durumdaki kapasitesiyle Ege denizi yolunun açılmasıyla ortaya çıkacak kapasitesi arasında fark olacağına dikkate çekti.

Albay Blunt'un liman ve demiryolu işletmesi için kendi askeri birliklerini getirme ve kendi iş bölükleri ile çalışmayı istediklerini söylediğinde Kayabalı, limanlarda her iki tarafın birlikte bir çalışma yürüteceğini söyledi. Albay Blunt; Mersin'e 500 amele ve 200 asker, İskenderun'a 700 amele 300 asker ile yanlarında portatif vinçler, büyük vinç ve iskele malzemesi getirebileceklerini teklifinde bulundu. Albay Kayabalı ileride bulunan iskelelerin tahrip edilmesi durumunda civarda küçük yeni iskeleler kurulması için bu malzeme ve birlikleri kullanılabileceğini ifade ederek teklifi kabul etti.⁸¹⁸

alanlarını incelemek üzere Mısır'a hareket edecekleri bilgileri yer almaktaydı. The Times, "Allied Supplies To Turkey", 11 March 1943, p.3.

⁸¹⁸ Teklif üzerine gerekli değerlendirmeleri yapan Türk Genelkurmayı "Amele İşleri" başlıklı bilgi telgrafını 6 Ekim 1943 tarihinde İngilizlere gönderir. Telgrafta, İskenderun ve Mersin'deki dok işletme bölükleri ve inşaat bölükleriyle beraber çalışılmasına ayrıca savaşa girildiği zaman İngiliz amele birliklerinin getirilmesine karar verildiği eklenir. 25 Eylül tarihinde belirlenen talebe göre İskenderun'a 1 tabur depo amele, Adana'ya 25'er ikmal deposu, Mersin'e 1 tabur depo amele, Ulukışla-Çakmak'ta ihtiyaç yok, Konya'ya 1 tabur, Afyon'a 2 tabur (25 kişi eksik), Uşak'a 25 kişi, Çardak'a 25 kişi, sahra bakım merkezi için Bolayır'a 1 bölük (50 kişi eksik), depo amele olarak İzmir'e 1 Bölük, depo amele olarak Kütahya'ya 350 kişi, depo amele olarak Eskişehir'e 1 tabur (475 kişi eksik), demiryolu tahliyesi ve depo için Balıkesir'e 1 tabur, depo amele olarak Çan'a 25 kişi, Bandırma'ya 75 kişi depo amele, vapur tahliyesi için Yalova'ya 50 kişi, demiryolu tahliyesi için Pendik'e 1 Bölük, İzmit'e 1 Bölük depo amele, demiryolu tahliyesi için Karaköy'e 50 kişi, İnegöl'e 25

Konuşmanın devamında konu köprülere geldi. Albay Kayabalı, “Malatya civarındaki Fırat köprüsü listedeki önemli köprülerdendir”, dedi. Blunt, bunun üzerine zarar görmesi durumunda malzeme yardımı isteyeceklerini ima etmesi üzerine Albay Kayabalı, portatif köprü malzemesi isteyeceklerini ancak başka limanlardaki iskelelerin kırılması durumunda nasıl bir yardımda bulunacaklarını sordu. Nakliyatın işleyişini takip edecek bir heyetin Ankara’da bulunacağı, ayrıca limanlarda da birer heyet bulundurulması kararına varıldı. Albay Kayabalı, konuyla ilgili gerekli talebi ilgili makama ve gelen cevabı da İngiliz heyetine iletceğini belirtti.

Konu demiryollarına geldiğinde Albay Bel, söz aldı ve Türk heyetinin savaş döneminde demiryollarına el koyduklarını açıkladıklarını, bunun anlamının savaş zamanında Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü’nün de Genelkurmay Başkanlığı emrinde olduğu anlamına mı geldiğini sordu. Albay Kayabalı, idarenin kendilerinde işletmenin onlarda olduğu, şeklinde bu soruyu cevapladı. Bu şartlarda Albay Bel, Albay Kayabalı’ya verdikleri emrin ne dereceye kadar tatbik edileceğini sordu. Albay Kayabalı, Türkiye’de Başkomutan olmadığını, Başkomutanın millet meclisi olduğunu, meclisin Mareşal’e barışta idare için yetki verdiğini, savaş zamanında bir kanunla başkomutanı tayin edeceğini, ülkedeki harekât sahası içinde Başkomutanın sözünün kanun olduğunu vurguladı. Son olarak Albay Blunt, Kıbrıs’tan kayık filoları ile malzeme taşınılmasını düşünmelerini önerdi fakat bu öneriyeye Albay Kayabalı olumlu bakmadı.⁸¹⁹

Mart ayı içindeki son toplantı, ayın 31’inde gerçekleştirilmişti. Bu toplantı, İngiliz Plan Kurmayı ile Genelkurmay arasında gerçekleştirilen ilk genel toplantıydı. Toplantıya Türk tarafını temsilen; Tuğgeneral Şefik Çakmak, Albay Kayabalı, Albay Hüsnü Ersü ve diğer subaylar; İngiliz tarafını temsilen Hava Kuvvet Komutanı Mareşal Corc, Hava Tuğbay Buwen Buscarlet, Albay Blunt, Tabur Komutanı Heath, Albay Daniell ve Bölük Komutanı Ahera katılmışlardı. Toplantının amacı, Adana Görüşmeleri dahilinde belirlenen A ekinin incelenmesiydi. A eki, Genelkurmay’a bir gün

kişi depo amelesi, demiryolu tahliyesi için Ankara’ya 100 kişi, depo amelesi olarak Kokaksu’ya 25 kişi gönderilmesi uygun bulunmuştu. ATASE, İDH, 6.119.4.

⁸¹⁹ ATASE, İDH, 6-133.

önce plan kurmayı tarafından sunulmuştu. Görüşme Genelkurmay'ın söz almasıyla başlamıştı. Listeyi görene kadar hava ordusu ile ilgili işlerin görüşüleceğini düşündüklerini ancak muhtıranın kara ordusuna da ait mevzuların tamamını kapsadığını ifade etmişti. Bu konuların görüşülmesi için hava ordusuna ait konuların her iki tarafın Hava Kuvvetleri temsilcileri, kara ordusuna ait konuların da her iki tarafın Kara Kuvvetleri temsilcileri tarafından görüşülmesin önermişti.

Öneri İngilizlerce de kabul edildi. Sadece Hava Kuvvetleri temsilcilerinin meydanların savunmasıyla ilgili görüşmelere geçtiklerinde beraberlerinde hava savunma temsilcilerinin de olmasının zorunlu olduğu belirtildi. Çünkü İngiliz Hava Kuvvetleri, hava saldırılarını haber verme teşkilatının hem bizzat hava kuvvetlerini hem de bütün hava savunma birliklerini kuşatmak üzere oluşturulduğu ifade edildi.

Genelkurmay, daha önceki görüşmelerde verilen kararlardan haberdar olup olmadıklarını sordu ve tamamen bilgi sahibi oldukları cevabını aldı. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı, iki tarafın heyetlerinin kara ve hava olmak üzere ikiye ayrılmasını ve ertesi gün görüşmelerin başlamasını teklif etti.

İngiliz Heyeti bunun üzerine, hava savunma işlerinin görüşülmesi için ordu temsilcilerinin İngiliz Hava Kuvvetleri bölüklerinin yerleri hakkında tam bilgi sahibi olmadıkları hususunu dile getirmişti. Genelkurmay buna, bölüklerin yerlerinin Hava Mareşali Sör Sholto Douglas ile kesin bir şekilde tespit edildiği cevabını verdi. İngiliz Heyeti, 2-3 av bölüğü özellikle Zonguldak ve Yenice bölüklerinin yerleri hakkında kesin karar verilmesi gerektiğine dikkat çekmişti. Görüşmelere hava savunma işleri ile başlanmasını kabul etmiş fakat görüşme bittikten sonra bazı değişikliklerin yapılabileceğine dair de bilgi vermişti.

Görüşme, görüşülecek maddelerin neler olduğu, hangi birimlerin görüşeceği ve notlar olmak üzere ele alındı. Daha sonrasında yapılacak işler hakkında Hava ve Kara Orduları için aynı muhtıraların hazırlanması kararlaştırıldı. Hava Kuvvetlerinin 2 Nisan'da saat 10.30'dan 12.30'a kadar,

Kara Kuvvetlerin 15.00'ten 17.00'ye kadar görüşmelerine karar verildi. İngiliz Heyeti, İngiliz tanksavar alaylarının yerleştirilmesiyle ilgili konunun Cuma günü görüşülmesini, akşamına da heyetin Kahire'ye doğru yola çıkacağını belirtmesi üzerine öneri kabul edilmişti. İngiliz Heyeti, her toplantı için program hazırlayacak fakat Genelkurmay ve İngiliz Heyeti tarafından kabul edilmedikçe resmîyet kazanmayacaktı. Bu kararlar görüşmeye son verildi.⁸²⁰

4.3. Nisan 1943 Görüşmeleri

Nisan ayındaki ilk toplantı, ayın 2'sinde gerçekleştirilmişti. Toplantıya Türk Genelkurmayı'ndan Albay Kayabalı, Albay Hüsnü Ersü ve diğer subaylar; İngilizlerden General Arnold, Albay Daniell, Yarbay Judd ile Yarbay Teesdale katılmışlardı.

Toplantının yapılmasının nedeni, Adana Görüşmeleri'nde vaat edilen 5 İngiliz tanksavar alayı ile ilgili çeşitli meseleleri görüşmekti. General Arnold, gönderilecek 5 tank savunma alayından 3'ünün ilk 25 tayyare bölüğü ile gönderileceğini, kararın Ortadoğu Başkomutanlığına ait olduğunu bildirdi. Türkiye'de tam olarak eğitimini tamamlamamış zırhlı birliklerin bulunmamasından dolayı bu kararın alındığı, daha önceki görüşmelerde öne sürülen 45 tayyare bölüğü geldikten sonra 5 tank savunma alayının gönderilecek olduğunu belirtildi. İlk safhada 3 tanesinin gönderilecek olması yeni bir teklif idi.

Bu duruma Albay Kayabalı, ilk toplantılarda teklif edilmiş olan geliş sırasına işaret etti ve 25 tayyare savunma bölüğü ile beraber kara birlikleri gönderilecekse kendileri için tayyare savunma alaylarının gönderilmesinin tank savar alaylarının gönderilmesinden daha uygun olacağını belirtti. General Arnold ise tank savunma alaylarının bu toplantının konusu olmadığını, 5 Nisan'da yapılacak toplantıda bu konuyu görüşeceklerini ifade etti. Fakat Albay Kayabalı, bu toplantıda hangi savunma alayının geleceğinin kararlaştırılmasının önemli olduğunu bir kez daha dile getirdi.⁸²¹

⁸²⁰ ATASE, İDH, 6-121.

⁸²¹ ATASE, İDH, 6-100-1.

General Arnold, Genelkurmay Başkanlığı'nın İngilizler tarafından gönderilmesi teklif edilen hava birliklerinin ne kadar güçlü olduklarının farkında olmadıklarını, gönderilen ilk 25 tayyare bölümünde 10 ila 11 avcı bölümü bulunduğunu ve 45 tayyare bölümündeki av bölüklerinin sayısından daha fazla olduğunu ifade etti. Bu yüzden Müttefik Hava Kuvvetlerinin İstanbul Boğazı'ndaki nakliyatı korumak için yeterli olacağını iddia etti. Devamında gönderilecek tank savunma alaylarının büyük ihtimalle 6 librelilik toplarla silahlandırılacağını ve ileride 17 librelilik topların da ekleneceğini belirtti. Albay Kayabalı, 25 tayyare bölümü ile 3 İngiliz tank savar alayının gönderilmesi teklifini Mareşal'e bildireceğin söyleyince General Arnold, 3 alayın birinci aşamada gönderilmesine ilişkin kararın İngiliz Başkomutanlığınca kesin olarak alındığının da iletilmesini rica etti. Konuşmalara İngiliz teklifinin Mareşal tarafından kabul edilme ihtimali göz önünde tutularak devam edildi.

Tanksavar alaylarına dair sorulan bir soruya karşılık Albay Kayabalı, Çatalca ve Bolayır hatlarının her ikisinde de derinlemesine beton tesisler bulunduğunu, tank savunma hendeklerinin beton siperlerdeki tank savunma toplarının ve makineli tüfeklerin ateşi altında olduğunu, gizli olmaları sebebiyle her bir hatta bulunan tank savunma toplarının sayısını veremeyeceğini, gizli tutulması bir kenara bırakılırsa sayılarının İngiliz yardımına göre değişeceğini bildirdi. En ağır tank savar toplarının 37 milimetrelik olduğunu, henüz Türk savaş sanayiinde 5.7 milimetrelik tank savar topunun imal edilmediğini, Adana listesiyle istenen ağır tank savar toplarının henüz verilmediği için 60 milimetre çapında olan 6 librelilik İngiliz toplarının kendilerine büyük fayda sağlayacağını ekledi. Ardından gelecek 3 alayın yerleştirilmesine ilişkin olarak Albay Kayabalı, 2 tanesinin Çatalca, diğerinin de Bolayır'a göndermek istediklerini açıkladı. Alaylara bağlı birliklerin nerelere gönderileceğine ilişkin henüz bir şey söyleyemeyeceğini bildirdiğinde General Arnold, kendisiyle hemfikir olmuştu.⁸²²

Birliklerin komuta edilmesine ilişkin olarak Ortadoğu'dan gelmesi beklenen talimata kadar konunun ertelenmesine karar verilmişti. Birlik

⁸²² ATASE, İDH, 6-100-2.

komutanları ile tugay komutanı ve İngiliz topçu subayının (eğer atanırsa) savaşmaları muhtemel olan alanı görmelerinin büyük taşıdığını Albay Kayabalı da kabul etmiş ancak hem Çatalca hem de Bolayır hattının yasak bölge ve yabancıların burayı görmelerine izin verilmemesi sebebiyle gerekli izin alınması için konuyu bildireceğini belirtti. General Arnold, bu açıklamayı uygun buldu ve hiç olmazsa üç veya dört gün önce keşfin yapılmasının kendileri için uygun olacağını belirtti.

Görüşmelerde haritalar konusuna da değinildi. Trakya'da Türk ordusunun 1/200.000 ölçekli harita kullandığını ifade eden Albay Kayabalı, bu haritaların aynı zamanda Kahire'ye gönderildiğini, İngiliz tank savunma alaylarının gelişinde kendilerinde harita verileceğini ekledi. Birliklerin yerleşmesi konusuna değinen Albay Kayabalı, bir İngiliz tank savar birliğinin İzmit-Adapazarı arasına, diğerinin Afyon bölgesine yerleştirmeyi planladıklarını, bu planın geçici olduğunu savaş sırasında değişebileceğini de ekledi. Açıklama General Arnold tarafından uygun bulundu. Alınan karara uygun olarak irtibat ve komuta konularının daha sonra görüşülmesine karar verildi.⁸²³

Albay Daniel, 5 Nisan'da yapılacak olan toplantıda tayyare savunma araçlarının meydanlara dağıtılması konusunun görüşülmesini teklif etti. Aynı zamanda sabah yapılan görüşmede Türk Genelkurmayı, Müttefik hava bölüklerinden kısmi zamanın verileceği yerleri tespit ettiğini fakat beş meydanın henüz kesin olarak tespit edilmemesinden dolayı bir sonraki görüşmede bu konunun kesinleştirilmesi için her iki kurmay heyetin yeterli bilgiye sahip olduğu bildirildi. Ordu tali komitesi, yapılacak olan toplantıya Hava Kuvvetlerinden Albay Heath'i temsilci olarak getirilmesi talebinde bulundu. Ayrıca kullanılmaları teklif edilen meydanlar ile her bir meydandan yararlanacak tayyare bölüğü sayısını gösteren bir harita getirileceği bildirildi. Albay Kayabalı meydanları tayyare savunma meselesinin her iki taraf hava kurmayları tarafından görüşülecek bir konu olduğunun karara bağlandığını ifade etti. General Arnold, bu durumun İngiliz tarzına uygun olmadığını, hava

⁸²³ ATASE, İDH, 6-100-3.

kuvvetleri savunması gerekli meydanları orduya bildirdikten sonra topların sağlanması işinin tamamen kara ordusuna ait bir mesele olduğunu açıkladı.⁸²⁴

Albay Kayabalı, Türk kuvvetlerine tayyare savunma müdafaası hususunda gerekli sorumlulukların paylaştırıldığını, meydanların uçaklara karşı savunulması konusunda Türk Hava Kuvvetleri'nin sorumlu olduğunu belirtti. Albay Daniel, İngilizler adına ordu tali komitesinin konuşacağını, Türkler adına hangi heyet olursa olsun bir problem olmayacağını sadece Türk Hava Kuvvetleri görüşmede olaksa heyete ordu mensubu birinin eşlik etmesini istedi. Tayyare savunma müdafaası hususunu Tuğgeneral Şefik Çakmak ile görüşmeye uygun bulan Albay Kayabalı, hangi heyetin toplantıya katılacağını da General Arnold'a bildireceğini söyledi.⁸²⁵

Aynı gün yapılan ikinci toplantıda; verilen mektubun müzakeresine başlandığını belirten Albay Kayabalı, tanksavar alayının 3'nün 25 hava bölüğü ile birlikte gelmesi teklif edildiğini ifade ettikten sonra 25 tayyara bölüğü ile 20 tayyara bölüğünün birbiri arkasına mı yoksa arada bir zaman farkı olacak mı sorusunu sordu. General Arnold, daha önce kararlaştırıldığı gibi önce 25, sonra 20 bölük olarak 2 parti halinde gelecek olduğunu ancak yapılan görüşmeden sonra Ortadoğu'nun Türkiye'nin tanksavar ve savunmasını zayıf gördüğü için ilk gelecek tayyare birlikleriyle 3 tanksavar alayının da gönderilmesini uygun gördükleri şekilde bir açıklama yapmıştı.

Albay Kayabalı, daha önce yapılan plan gereği önce hava savunma birliklerinin geleceğine karar verdiklerini hatırlattıktan sonra önce hangisinin geleceğini sormuştu. General Arnold, tayyarelerle birlikte tayyare savunma birliklerinin geleceği cevabını vermişti. Buradan hareketle bu kuvvetlerin hava alanlarını mı koruyacağını soran Albay Kayabalı'ya General Arnold olumlu cevap vermişti. Albay Kayabalı, her iki mevziin gerisindeki suyun geçilmesi temin edilmezse birlikleri geçiremeyeceklerini söylemişti.⁸²⁶

General Arnold, bu ilk gelen tank savunma alaylarının 640 kişilik olduğunu, geçişlerinin o kadar zor olmayacağını, ilk gelecek 25 tayyare

⁸²⁴ ATASE, İDH, 6-100-4.

⁸²⁵ ATASE, İDH, 6-100-4.

⁸²⁶ ATASE, İDH, 6-114-1.

bölüğünün içinde 11 av bölümünün olduğunu, bunların da geçişinin temin edilebileceği karşılığını vermişti. Albay Kayabalı, ardından her alayda kaç top ve çaplarının ne olduğunu sormuştu. General Arnold, başlangıçta 6 libre sonra 10 libre olacağını, ağırlıklarının 2.3 kilo olduğunu, bunlar ağır tank defli toplarından ve 37 milimetreliklerden daha etkili olduğu şeklinde cevaplamıştı. Albay Kayabalı, bu kıymetli silahların gelmesine taraftar olduğunu fakat boğazlardaki aralıksız geçişi de temin etmenin önemli olduğunu dile getirmişti. General Arnold, bunların himaye edileceğini, 11 av bölümünün bu civara bu amaçla yerleştirildiklerine dikkat çekmişti. Eğer ki bu toplar Çatalca ile Demirkapı'ya geçirilecekse de bunların geçişini sağlayacaklarını eklemişti. Albay Kayabalı, sadece tanksavar topunun geçmeyeceğini söyledi. General Arnold, 3 alayın geçirilmesini söyleyebileceğini havacı olmadığı için o konuyu havacıların bileceğini belirtti. Yarbay Daniell, koruma işinin hem kara hem de havanın ortak korunmasıyla temin edilebileceğine vurgu yaptı.⁸²⁷

Albay Kayabalı, özellikle boğazların korunması için birliklerin Boğazlara yerleştirilmesine dikkat çekmiş ve hem Çatalca hem de Demirkapı'da tanksavar ile uçaksavarın aktif ve pasif olarak var olduğunu söylemişti. Önce uçaksavar, sonra tanksavar toplarının gelmesini talep etmiştir. General Arnold, taarruz olduğunda ilk hattaki birliklerin yerlerinde tutulması durumunda hazırlık ve yığma yapmak için zaman kazanılacağını, getirdikleri hava kuvvetlerinin çok güçlü olduğunu ve ilk 45 bölümün 700 ila 750 ilk hat tayyaresi olduğuna dikkat çekmişti. 3 tanksavar alayının 6 veya 7 tren edeceğini söyleyen Albay Kayabalı, bunlarla uçak getirmenin de uygun olacağını ifade etmiş ve konuyu Mareşal'e iletceğini eklemişti.

Yarbay Daniel, gelecek 25 ve 20 bölük arasında bir aylık zaman farkının olacağını söylediğinde Albay Kayabalı, konuyu danışacakları karşılığını vermişti. General Arnold, Türk Genelkurmayı'nın 3 alayı kabul etmesi durumunda bunların Türk emir ve komutasına gireceğini, nasıl kullanılacaklarını öğrenmek istediklerini, derinliğine göre kullanılmasını ve serpiştirilmemesini istediklerini söylediğinde bu alayların motorlu olup

⁸²⁷ ATASE, İDH, 6-114-2.

olmadıklarını Albay Kayabalı sordu. Evet, cevabını veren General Arnold Çatalca'nın güneyinin kuzeyi kadar elverişli olmadığını ekledi. Albay Kayabalı, gelen toplarla yeterli güce ulaşırlarsa belki bu alayları kullanmayacaklarını bir kısmını yedek olarak kalacağını, düşmanın nereden saldıracağı belli olmadığı için mecbur kalmadıkça serpiştirmeyeceklerini söylemişti.⁸²⁸

Çatalca'da bulunacak olan 2 alay için oradaki ordu veya kolordu komutanına kendi tugay komutanlarının kabul edilmesini teklif eden General Arnold, ordu veya kolordunun emirlerini kabul edip İngiliz birliklere bildireceğini, Demirkapı'da da bir binbaşı bulunarak oradaki Türk komutanını müşaviri olacağını ve Çatalca'daki emirleri alarak İngiliz birliklere bildirecekti. Konunun görüşülmesi ve Genelkurmay'ın cevabını beklemek için yeterli zaman olup olmadığını soran Albay Kayabalı'ya General Arnold, konunun büyük önem taşıdığını ve halledilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra Türk komutanının yanında bir İngiliz subayının bulunmasının gerekli olduğuna işaret etmişti.⁸²⁹

General Arnold, gelecek alay için tercümana ihtiyaç duyulduğunu ve 6 tercümanın bir alay için istendiğini belirtmişti. Bunların Türkiye'ye gelmeleri ve ne zaman gelecekleri konusu vardı. Albay Kayabalı, gelmelerine izin verildiğinde ülkeye geleceklerini, General Arnold da zaman olarak Almanların Bulgaristan'da var olan hazırlıklarını arttırıp Türkiye savaşa girdiğinde geleceklerini söylemişlerdi.⁸³⁰

Bu konular haricinde önemli diğer meselelerde ilki tamir meselesi, silah ve motorlu vasıtaların tamiri, diğeri de Türkiye'nin sağlık malzemesi bakımından zayıf olmasından dolayı İngiliz hastanelerinin kurulması. Büyük tamir gerektiren durumlar, İngilizlerin himayesinde olacak ve tamir işi Kütahya ile Afyon'da kurulacak tamirhanelerde yapılacaktı. Ufak tefek olanlar da Türk tamirhanelerinde olacak, gerek duyulursa bir İngiliz makine motor ustası gönderilebilecekti. İngiliz hastaneleri kurulunca tespit edilen

⁸²⁸ ATASE, İDH, 6-114-3/4.

⁸²⁹ ATASE, İDH, 6-114-5.

⁸³⁰ ATASE, İDH, 6-114-5/6/7/8.

yerlere yaralılar İngilizler tarafından nakledilecekti. Birlikleri karşıya geçirmek için 10 ton ağırlığında vasıta talep edilecekti.⁸³¹

Aynı gün yapılan diğer görüşmeyle birlikte görüşmeler, saat 18.00'de sona ermişti.⁸³²

5 Nisan'da Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleşen toplantıda 7 Nisan'da yapılacak olan toplantıya aynı temsilcilerin katılacağı bilgisini veren Albay Daniel, Türk Genelkurmayı'na bu bilgiyi 6 Nisan tarihinde göndermişti.⁸³³

7 Nisan tarihinde yapılan toplantıda, Türk Genelkurmayı'ndan Albay Kayabalı, Albay Hüsnü Ersü ve diğer subaylar; İngilizlerden General Arnold, Albay Blunt, Albay Daniel, Yarbay Lyons ve Yarbay Wadley hazır bulunmuşlardı. Toplantının amacı savaş halindeki Türk ordusunun gruplandırılmasıydı.

Toplantı Albay Fasih tarafından açıldı. Savaş halinde Türk ordularının gruplandırılması, genel olarak düzenlenmesine gösteren bir haritayı General Arnold'a verdi. Haritadaki düzenlemenin ihtimallere göre hazırlandığını, gerektiğinde değişebileceğini açıkladı. Verdiği anlaşılır bilgiden dolayı Albay Kayabalı'ya teşekkür eden Albay Daniel, av bölükleri ve bilhassa ordu keşif tayyare bölüklerinin iki orduya da dağıtılması durumunda Albay Kayabalı'nın verdiği bilginin esas alınacağını ayrıca bu bilgiden Hava Tuğgeneralisi Buscarlet'in son derece memnun olacağını ekledi. Ardından toplantı sona erdi.⁸³⁴

Aynı gün yapılan bir diğer toplantı, ağırlıklı olarak Tuğgeneralisi Şefik Çakmak ile General Arnold arasında gerçekleşmişti. Konu hava savunma alaylarıydı.

Görüşmeleri başlatan General Arnold ilk olarak, malzemeleri genel olarak Türkiye için gönderdiklerine dikkat çekmiş ve şimdiye dek 40 milimetrelik 25 tane top gönderdiklerini, top miktarından çok birliklerin

⁸³¹ ATASE, İDH, 6-114-9.

⁸³² ATASE, İDH, 6-114-10.

⁸³³ ATASE, İDH, 6-112.

⁸³⁴ Bu yapılan toplantı 2 Nisan'da yapılan toplantıya ek olduğu için diğer belgenin devamı niteliğinde kayıt altına alınmıştır. ATASE, İDH, 6-100.

yetiştirilmesinin önemli olduğu, bundan sonra da ayda yaklaşık 40 milimetrelık 48 adet top geleceğini açıklamıştı. Tuğgeneral Çakmak, malzeme geldikten sonra sistemi konuşmayı önermişti. General Arnold, uçaksavar toplarının sınırlı sayıda olduğunu, bunların ordu, fabrika ve meydanların korunması için tahsis edildiğini, 25 bölük için 64 ağır ve 144 hafif uçaksavar topu verileceğini, bunların önce İngiliz meydanlarına ikinci olarak müşterek işgal edilen meydana, son olarak da Türk meydanına, fakat bu üçüncüyü verebileceklerini tahmin etmediğini dile getirmişti.

Tuğgeneral Çakmak, av bölüklerinin nasıl yerleştirileceğini söylediğini, aynı durumun uçaksavar topları için geçerli olduğunu, ancak elde bulunan sayısının yeterli olmamasından dolayı bunların Adana listesine dahil edildiği, 25 bölükle birlikte gelecek uçaksavar birlikleri için söyleyecek bir şey olmadığını ifade etmişti. Bu ifade üzerine General Arnold, geri kalan 20 tayyare bölümü için 56 ağır, 120 hafif uçaksavar topu getireceklerini, ilk meselenin doğrudan doğruya sistemler meselesi olduğunu, Türkiye'nin İngiliz sistemini kabul ettiğini fakat malzeme eksikliğinden dolayı sisteme uyulmadığını belirttiklerini söyledi ve Tuğgeneral Çakmak da onayladı.⁸³⁵

Görülecek bir diğer konu da tüm meydanların keşfinin yapılması olduğu General Arnold tarafından ifade edildi. Asıl arzularının İngiliz meydanlarını görmek olduğu, arzu ederlerse Türk meydanlarının da görülebileceğini söylediğinde Tuğgeneral Çakmak da tüm bunları gezmenin çok zaman alacağını, daha önceden yapılan keşif raporları olduğunu bunlardan istifade edip edemeyeceklerini sordu. General Arnold, şimdiye dek görmüş oldukları alanlar için yararlanabileceklerini ancak görmediklerinin sayısının çok fazla olduğunu, konunun kendisine arz edilip edilmediğini sordu. Tuğgeneral Çakmak da inceleyebilecekleri cevabını verdi.⁸³⁶

⁸³⁵ ATASE, İDH, 6-109-1.

⁸³⁶ İngiliz Yarbay Q. W. Rosse ile Binbaşı B. J. Walker'ın 10 Mayıs'tan başlayarak 21 Mayıs'a kadar yaptıkları inceleme neticesinde İzmit, Karamürsel, Yalova, Gemlik, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Karacabey uçak alanlarını gördüklerini, Bandırma hava alanının görüldüğü ve tavsiye edilmeye uygun hareket yeri tespit edildiği, Balıkesir'de Karaman, Halalacı, Bostancı ve Canpazarı, Çanakkale ile İzmir'deki Gaziemir ve Cumaovası'ndaki havaalanlarının görüldüğü ve Gaziemir'in uygun hareket yeri olarak belirlendiği, Etimesgut askeri ve Türk Kuşu meydanlarının tavsiyeye uygun yer olarak belirlendiği, Sarıgazi ve

General Arnold, 25 bölüğün geleceği Bandırma, Eskişehir ve Afyon'da keşif yapıldığını, 20 bölük için de Balıkesir ve Uşak'ı görmüş olduklarını söyleyince Tuğgeneral Çakmak, bunun için kısa sürede keşif için bir program hazırlanabileceğini söyledi. General Arnold, aslında havadan inceleme yapılırsa zamanın kısılacacağını ve Tuğgeneral Çakmak'tan buna izin vermesini isteyince, Tuğgeneral Çakmak buna garanti veremeyeceğini söyledi.

Bir başka konu meydanlardaki ateş emriyle ilgiliydi. İngilizlerin bulunduğu meydana İngilizler, Türkiye'nin işgal ettiği yerlerde Türkiye ve ortak işgal edilen yerlerde de çoğunluk kimde ise yönetimin onda olacağı açıkladı. Tuğgeneral Çakmak, bu konunun umumi emir ve konuta meselesi olduğunu, zamanı gelince bunun müzakere edileceği cevabını verdi. Tuğgeneral Çakmak, 25 tayyare bölüğü ile sonrasında 20 bölükle gelecek uçaksavar birliklerinin büyük bir yekûn tutacağını, bunların nakliyatının diğer nakliyatları etkileyeceğini söylemişti. General Arnold, düşünüldüğü kadar fazla yekûn tutmayacağını, hava malzemesinin havadan, diğerlerinin de yakın yerlerden getirileceğini belirtmişti. Bunun üzerine Tuğgeneral Çakmak, bu malzemelerin daha önce getirilip meydanlara yerleştirmenin mümkün olup olmadığını sordu. General Arnold, cephaneye ve benzin gibi malzemelerin gelebileceğini ancak sınırlı sayıda olan topların daha önceden gelmesinin mümkün olmadığını açıkladı. O zaman Tuğgeneral Çakmak, geliş tarihlerini sordu. General Arnold'da liste hazırladıklarını, bu listede her malzemenin hangi safhada geleceğini tespitinin yaptıklarını belirtmişti. Tuğgeneral Çakmak da listenin hazırlanıp kendilerine bildirilmesini ve düşüncelerini ona göre açıklayacaklarını söylemişti.⁸³⁷

General Arnold, malzemeyi getirip limanlara yığacakları için asıl meselenin bunların buradan trenle çekilmesi olduğunu vurgulayınca Tuğgeneral Çakmak da hesap yapmak için ne getireceklerini bilmeleri gerektiği, teknik malumatın ona göre verilmesini istediklerini söyledi. Tuğgeneral Çakmak, meydan olarak kullanılacak yerlerin birçoğuna el

Kurtköy meydanlarının görüldüğü, tavsiyeye edilmeye uygun yerler olarak belirlendiği ifade edildi. ATASE, İDH, 2-119.

⁸³⁷ ATASE, İDH, 6-109-2.

kondüğunu ancak gelecek birliklerin yerleri görüldükten sonra bazı yerlerin boş kaldığına dikkat çekince General Arnold, kuru havalarda kullanılacak meydanların bir kısmını kullanmayacaklarını, pistli meydanları kullanacaklarını belirtmişti. Bunun üzerine kullanılmayacak meydanların kararlaştırılmasını isteyen Tuğgeneral Çakmak'a General Arnold, mümkünse meydanların olduğu gibi kalmasını çünkü yeri geldikçe kuvvetleri dağıtmak için o meydanlara ihtiyaç duyulabileceğini, hangilerinin gerekli hangilerinin gereksiz olduğu yönünde kendilerine bir liste verilmesini diğerlerinin de geçersiz kalmasını önerdi.⁸³⁸

Kütahya'ya bir şey konmadığı için Tavşanlı meydanının kullanılmayacağı örneğini veren Tuğgeneral Çakmak'a General Jorj, buraya koyacakları depo için bu meydanı kullanacaklarını söyledi. Tuğgeneral Çakmak da bir depo için bu kadar alanın işgal edilmesinin doğru olmadığını, Alaşehir'de uzun süredir istifade edilmeyen pistli bir meydan olduğunu ve dağılma işinde oradan yararlanılabileceği cevabını verdi.⁸³⁹

8 Nisan tarihli toplantıya Türk Genelkurmayı'ndan Albay Kayabalı, Albay Hüsnü Ersü ve diğer subaylar; İngilizlerden Albay Blunt, Albay Daniell, Yarbay Lyons ve Yarbay Wadley katılmışlardı. Toplanma nedeni Ek A'daki muhtırayı müzakere etmektir. Üzerinde konuşulan "Ek A" listesi⁸⁴⁰ Albay Daniell tarafından bir gün önce gönderilmişti.

Ek "A"daki 2, 3 ve 4. maddeleri izah ederek müzakereye başlayan Albay Blunt, Mersin ve İskenderun limanları için gerekli olan savunma ihtiyaçlarının ancak beş alaydan oluştuğunu ve maalesef bu noktanın Adana Görüşmeleri'nde kâfi derecede açık anlatılamamış olduğunu söyledi. Cevaben Albay Kayabalı; Ulukışla, Adana, Mersin ve İskenderun müdafaası için Türk tayyare savunma birliklerinin planlandığını, bu plana sabit topların ithal edildiğini; 16 adet ağır topun İskenderun'a ve ayrıca 16 tanesinin de Mersin'e tahsis edildiğini bildirdi. Türk birlikleri tarafından temin edilecek uçaksavar müdafaasının yeterli olacağına inanıldığından her iki limana da

⁸³⁸ ATASE, İDH, 6-109-3.

⁸³⁹ ATASE, İDH, 6-109-4.

⁸⁴⁰ Ek 5'de sunulmuştur. ATASE, İDH, 6-116.

İngiliz birliklerinin yerleştirilmesine şiddetle itiraz etti. İngiliz heyetinin teklif ettiği kadar kuvvetle müdafaaya ihtiyaç gösterecek ehemmiyetli liman olmadıklarını iddia etti. Bununla birlikte İngilizler arzu ettikleri takdirde Mersin ve İskenderun müdafaasını beş alaya ilâveten ek İngiliz kuvvetleri getirerek takviye edebileceklerini; fakat adı geçen 5 alaya daha batıda şiddetle ihtiyaç olduğunu söyledi.⁸⁴¹

Türkiye harbe girdiği takdirde gönderilecek uçaksavar birliklerinin en fazla beş alay olduğunu Albay Daniell söylemişti. Beş alaydan başka birlik gönderilmesinin mümkün olamayacağını, fakat gönderildiği takdirde vaziyetin çok daha iyi olacağını eklemişti. Albay Kayabalı, hala Mersin ve İskenderun'da bulunan sabit topların İngilizler tarafından dikkate alınıp alınmadığını sordu. Albay Blunt, Türk toplarının hesaba katıldığını ve fakat İngiliz heyetinin kanaatine göre mevcut Türk birliklerine ilâveten Mersin ve İskenderun'un müdafaası için iki İngiliz alayı daha gerektiğini söylemişti. Yunanistan seferindeki İngiliz tecrübelerini anlatan Blunt önce limanlara en son olarak demiryollarına saldırıldığı ifade etti.

Demiryollarına karşı taarruz başlığı altında beşinci maddenin müzakeresine geçildi. Ordu ikmali bakımından hayatî erişim hattı olan Eskişehir ve İzmit bölgelerinde, demiryolunun geçtiği çok dar köprülerin müdafaası için oldukça kuvvetli uçaksavar birliklerine ihtiyaç olduğu Albay Kayabalı tarafından açıklandı. Albay Blunt, gündüzleri köprülerin kuvvetli av birlikleriyle müdafaa edileceğini; geceleri ise bunların bulunmasının çok güç olacağını söyledi. Albay Daniell, Türkiye'ye ilk gelecek tayyare bölüğünde 17 av bölüğünün bulunduğunu söyledi. Bunların önemli bir kısmı İstanbul Boğazı civarına ayrıldığını açıkladı.⁸⁴²

Albay Kayabalı, av birliklerinin demiryolu savunması için kâfi geleceği fikrine katılmadığını söyledi. Gündüz düşman bomba uçaklarının demiryoluna ulaşabileceği başka vazifelere karşı av birliklerinin kullanılabileceğini anlattı. Ortaya çıkan fikir ayrılıklarında Albay Blunt, iki

⁸⁴¹ ATASE, İDH, 6-108-1.

⁸⁴² ATASE, İDH, 6-108-2.

kurmay heyetin görüşleri arasında fikir ayrılığının aşikâr olduğunu söyledi. İngiliz alaylarının Mersin ve İskenderun'a birlik verilip verilmemesi hususunda daha fazla müzakereden bir netice alınmayacağını ilâve etti ve Albay Kayabalı'nın fikrini Ortadoğu'ya bildireceğini söyledi. Devamında, bir hafta sonra Ankara'ya gelecek olan Başkomutanın bu meseleyi Mareşal ile bizzat görüşmek isteyebileceğini de ekledi. Bundan sonra Ek "A"nın⁸⁴³ 7.maddesinin müzakeresine geçildi.⁸⁴⁴

Düşmanın Doğu Trakya'da havaalanları temin etmesi ihtimali düşünülerek düşman av uçaklarının azamî uçuş sahalarını gösteren bir harita Albay Daniell tarafından ortaya konuldu. Müzakere sonunda Albay Kayabalı esas itibariyle 7.maddenin (a) ve (c) fıkralarına iştirak fakat (b) fıkrasına tamamen itiraz ettiğini söyledi. 7. maddenin (d) fıkrası ile ilgili olarak Albay Kayabalı halen Zonguldak'ta Türk topraklarının mevcut olduğuna işaret etti.

Albay Blunt, İngiliz tekliflerinin Türk topraklarının dağıtımından kesinlikle haberdar olmadan yapıldığını anlattı. Albay Kayabalı'ya Zonguldak ve Karabük'ün çok mühim olup olmadığını sordu. Önemli oldukları cevabını verdi.

7 (c) müzakere edilirken Albay Kayabalı, savaş malzemesi imal eden fabrikaların Türkiye için önemli olduğu konusu üzerinde ısrarla durdu. Bilhassa Ceyhan, Fevzi Paşa ve Toprakkale'nin önemini belirtti. Fabrika mıntıklarının 7 (c)'de zikredilmelerine rağmen ehemmiyetleri üzerinde yeterli derecede durulmadığını söyledi. Albay Blunt, Türklerin konuya dair hassasiyetini not ettiğini bildirdi.⁸⁴⁵

Albay Kayabalı, 9. maddeye dikkat çekerek bu konudaki fikirlerini İngiliz heyetinin bildiğini söyledi. Bilhassa Mersin ve İskenderun'un savunması için herhangi bir İngiliz uçaksavar birliğinin tahsisine şiddetle

⁸⁴³ Bu toplantı uçaksavar birlikleri hakkında Türk Genelkurmayı ile yapılacak ilk toplantı programı olarak kayıt edilmiş ve liste halinde sunulmuştur. ATASE, İDH, 6-117.

⁸⁴⁴ ATASE, İDH, 6-108-3.

⁸⁴⁵ ATASE, İDH, 6-108-4.

karşı çıktığını tekrarladı. Ayrıca 9. maddede zikredilen önem sırasını genel olarak kabul edemeyeceğini bildirdi.

Albay Blunt, 9. maddenin daha fazla müzakere edilmesinden bir fayda elde edemeyeceğini söyledi. Albay Kayabalı'nın öne sürdüğü konu İngiliz heyeti tarafından da bilinmekteydi. Cuma günü Yarbay Lyons Kahire'ye giderken Türk görüşleri hakkında bir rapor götürecekti.

Türk uçaksavar toplarının nasıl dağıtılacağı hakkında görüşmek için Albay Kayabalı, 11. maddeye geçti. Türk sistemiyle göre uçaksavar savunmasını üç gruba ayırdığını ifade etti. Bunlar; Sahra birlikleri, Hava kuvvetleri ve dahiliydi.⁸⁴⁶

Çatalca ve Çanakkale'ye ek olarak aşağıdaki yerler Türk toplarıyla savunulacaktı. Bunlar; Ankara: Karabük, Kayseri, Kütahya, Elmadağ, Kırıkkale, Eskişehir, İzmit, Zonguldak, Bandırma, Konya, Sivas ve Malatya idi. Nerelere ne kadar top tahsis edileceği hakkında hala açıklama yapacak durumda olmadığını, bunula birlikte savunmanın kuvvetli olmayacağını anlaşıldığından Türk ordusunda hafif toplara çok büyük ihtiyaç olduğunu ekledi.

Bundan sonra Albay Blunt Ek "A"nın eklentisine geçti. Zonguldak ve Karabük hakkındaki İngiliz tekliflerine değinen Albay Kayabalı hala Zonguldak'ta 12 ağır ve 3 hafif top bulunduğunu; Karabük'te 8 ağır mevcut olduğunu ve ilk fırsatta 8 adet daha gönderileceğini söyledi. Albay Kayabalı, Türk toplarının yerleştirilmesi hakkında ertesi gün daha fazla bilgi vereceğini, İngiliz tekliflerinin detayları üzerinde durarak bu husustaki düşüncelerini bildireceğini söyledi.⁸⁴⁷

Albay Blunt, aşağıdaki ihtimallere göre İngiliz uçaksavar birliklerinin yerleştirilmesi hakkında açıklamalı Türk tekliflerinin verilmesi için Albay Kayabalı'dan ricada bulunmuştu. İhtimaller şunlardı; Türkiye'nin batısının müdafaası için ancak üç alayın veya 5 alayın verilebileceğiydi. Bunun üzerine

⁸⁴⁶ ATASE, İDH, 6-108-5.

⁸⁴⁷ ATASE, İDH, 6-108-6.

Albay Kayabalı, sadece 5 alayın Türkiye'nin batısında yerleştirilmesi için bir plân verebileceğini söyledi.

Ek'in 14.ve 15.maddelerine temas eden Albay Kayabalı, nasıl ve hangi cins keşif istenildiğini sordu.⁸⁴⁸

Albay Daniell, İngiliz toplarının yerleştirilmesi için ileri sürülen tekliflerin ancak kâğıt üzerindeki bir plândan ibaret olduğunu anlattı ve İngiliz tayyare defî mütehassıslarının muhtelif sahaları gördükten sonra esas mahallerin tespiti için birçok değişikliklerin yapılması gerektiğini bildirdi. Mesela, düşman bomba uçaklarına karşı Boğazların müdafaasının, son noktasının adedi ile bu noktalara gelecek küçük vasıtaları takip edecekleri deniz yollarına bağlı olduğundan beraberinde Türk Genelkurmayından, tercihen uçaksavar uzmanlarından bir kişi ile Yarbay Wadley'in bir keşif yapması istenmekteydi.

Müzakere neticesinde, Türk ve İngiliz Kurmay heyetleri İngiliz alaylarının dağıtılması hususunda kesin bir karar vermedikçe şuan için hiçbir keşif hazırlığının yapılmamasına karar verilmişti. Kesin olarak dağıtım kararına varıldığı zaman müzakere edilmek üzere detaylı uçaksavar plânlarının Türk Genelkurmayı tarafından gösterileceğini Albay Kayabalı bildirdi.

Ek "A" hakkında müzakerelere devam edilmek üzere 9 Nisan saat 15'00 te toplanmaya karar verildi.⁸⁴⁹

9 Nisan'da yapılması planlanan toplantı 12 Nisan tarihinde gerçekleştirilmişti. Toplantının konusu, hat şebekeleri ve bu şebekelerin ne şekilde kullanılacağına ilişkindi. Bu toplantı "Haberleşme" başlığı altında not edilmişti.

Albay Blunt, uçaksavar alaylarının ülkedeki durumları, inşası gerekenler ve bunlar inşa edildikten sonra kimlere verileceği hususunu

⁸⁴⁸ ATASE, İDH, 6-108-7.

⁸⁴⁹ ATASE, İDH, 6-108-8.

bilmek istediklerini söylemesi ile görüşme başladı. Albay Kayabalı, üç şebekeleri olduğunu açıklamasında bulundu. Bunlar:

1. Devlet şebekesi idi. Bunun haritası olacaktı. İngilizlere verilmiş ancak şuan bir tane daha verildiğini, kıtaat gelince yine vereceklerdi.
2. Vilâyet telefon şebekesiydi (emniyet için jandarma polis şebekesi).
3. Askeri şebeke idi, bu askeri sahalarda bulunmaktaydı.

Açıklama üzerine Albay Blunt, devlet ve vilâyet şebekelerinde aynı direklerin kullanılıp kullanılmadığını sormuş ve “hayır” cevabını almıştı. Bu defa personel de ayrı mı diye sorar, bu soruya da “Evet, bu devlet şebekesini güçlendirmek için birçok yere kuranportör konuluyor” cevabı Albay Kayabalı tarafından verildi. Albay Blunt, bu defa, malzeme verilirse bu malzemeyi bu üç şebeke arasında nasıl dağıtacaklarını sordu.

Albay Kayabalı, Ulaştırma Bakanlığı’na ait olanı Ulaştırma Bakanlığı’na, Askeriye’ye ait olanı da askeriyeeye verileceği cevabını verdi. Blunt, telefon verdikleri durumda ne yapılacağını sordu, bunu Genelkurmay’ın tespit edeceği cevabını aldı. Albay Blunt, savaş esnasında bu vilayet şebekesinden istifade edilip edilmeyeceğini sorduğunda, kısa süreli istifade edilebileceğini fakat itimat edilemeyeceğini esas olanın devlet şebekesi olduğu açıklamasında bulunmuştu.

Albay Blunt, Mısır’da bir komite olduğunu, bu komitenin Mısır’daki bütün telefon ve telgraf hatlarını inşa ettiğini, hat inşa edilmeyen yerlerde Mısır hükümetinden gerekli görülen hatların kiralandığını ve bu hatları kontrol ettiğini, öyle bir komite kurularak bütün bu işleri kontrol etmeleri önerisinde bulundu. Albay Kayabalı, Türk kanunlarının hatların kiralanmasına müsaade etmeyeceğini söylediğinde Blunt bunu bir örnek olarak verdiğini açıkladı.⁸⁵⁰

Albay Kayabalı, Genelkurmay’ın harekât sahasındaki hatlara el koyduğunu söyledikten sonra bir örnek verdi. İstanbul istikametinde

⁸⁵⁰ ATASE, İDH, 6-107-1.

Ankara'dan 12 hat bulunduğunu, hükümete bunlardan 8'inin Askeriye'ye, diğer 4'ün de halk ve yerel dairelerin ihtiyacına bırakmasını söyleyeceklerini ifade etti. Açıklama üzerine Albay Blunt, Genelkurmay'ın vilâyet hatlarının yönetim alanlarına girip girmediğini sordu. Albay Kayabalı, harekât sahasında kalanların girdiğini, bunları tamir ve takviye edeceklerini ifade etti.

Bu ifadenin üzerine Blunt, savaşta geldiklerini, bazı hatların yapılmasını kime ait olacağı konusundaki düşüncelerini sorar ve cevaben Askeriye'ye tahsis edilen hatlardan kendileriyle birlikte yararlanacaklarını söyledi. Sonra, bu hatların kullanılma kararının hangi İngiliz ve Türk makamları arasında verileceğini sordu. Kararın Türk Genelkurmayı tarafından verileceği, harekât sahasında ihtiyaca göre hatlar yapılacağı, İngilizlerin de kendilerine hat yapacakları ve ardından santrallerin birbirine bağlanacağını açıkladı.⁸⁵¹

Savaş konusunda tecrübeli olduklarını ifade eden Albay Blunt, savaş sırasında karışıklık olacağı ihtimaline dikkat çekerek bu durumların bir heyet tarafından şimdiden tetkik ve tespit edilmesini önerdi. Albay Kayabalı, tüm bunların Kahire'de görüşülüp kararlaştırıldığını, savaş halinde böyle bir kontrol heyetinin tespitinin kabul edildiğini, Genelkurmay da böyle bir kurumun bulunduğunu, isminin Muhabere Müfettişliği olduğunu söylemişti. Albay Blunt buna kimlerin karar verdiğini sormuş, kendilerinin böyle bir bilgiden haberdar olmadığını belirtmişti. Bu sırada, Kahire Görüşmeleri'nde bulunan Albay R. Bilsev, Muhabereci İngilizlerin isimlerini söyledi.

Bundan sonra Ortadoğu ile aralarında bir haberleşme olup olmadığını soran Blunt'a Albay Kayabalı, bir haberleşme olduğunu ve böyle bir heyetin oluşumunu bir düşmanlıkların ortaya çıkması halinde uygun bulduklarını ifade etmişti.

Albay Blunt, bu açıklama üzerine Kahire Görüşmesinin metinlerine sahip olmadıklarını ifade etmiş, Albay Kayabalı da bu konuya tali komitenin karar vermesinin uygun olacağı fikrini ileri sürmüştü.⁸⁵²

⁸⁵¹ ATASE, İDH, 6-107-2.

⁸⁵² ATASE, İDH, 6-107-2.

12 Nisan tarihli bir diğerk müzakere de uçaksavar alaylarının nakli ile alakalıydı. İlk sözü alan Albay Kayabalı, uçaksavar kuvvetlerinin önce Boğazlara ve Boğazların gerisine getirilmesini istediklerini fakat İngilizlerin önce İskenderun ve Mersin'e getirmeyi önerdiklerini, şimendifere ihtiyaç olmadan kara yolu ile geleceklerini, kendilerinin de bu teklifi kabul ettiklerini belirtmiş fakat burada kalmalarını istemediklerini eklemiştir.

Görüşmenin devamında iki heyet, Mersin ve İskenderun'a getirilecek bu iki alay ile diğerk 3 uçaksavar alayının gereken bölgelere hangi sıra ile gönderileceğı hakkında görüşürler. Albay Kayabalı, İskenderun ve Mersin'de kalmasını istemediğini bu alayların taşınması sırasında ilk safha ile ikinci safha arasında oluşacak bir boşluk olursa bunların yukarı, olmazsa üçüncü safhada nakledilebilecekleri önerisinde bulundu. Albay Blunt, bunun üzerine, ikinci safhanın sona ermesinden önce 5 alayın nereye konacaklarını o sırada Türkiye'de bulunacak olan İngiliz Hava Generali ile Türk Genelkurmayı'nın kararlaştıracağı cevabını verdi. Albay Kayabalı, bu açıklamayı kabul ettiğini söyledi.

Albay Blunt, vaziyetin ne olacağını bilmedikleri için ortaya çıkacak duruma göre yerlerin tespit edileceğini, bu toplantıda bir plan yapılacağını fakat Türk Genelkurmayı planda bir değışiklik yapmak ister diye bu planı söylemediklerini belirtti. Albay Kayabalı, her şeyi şimdiden kararlaştırıp planlarsa başka plan yapmaya gerek kalmayacağı cevabını verdi.

Bunun üzerine Albay Blunt, açıklık olması durumunda İskenderun'a gelen alayları mı Suriye'deki 3 alayı mı yukarıya çekmeyi istediklerini sordu. Albay Kayabalı, İskenderun'daki iki alayı tercih etti. Albay Blunt, bunu dikkate alacaklarını ve Mısır'a iletceklerini söyledi.⁸⁵³

Albay Kayabalı, Mersin ve İskenderun'da top istemediklerini tekrarladı. Albay Blunt, hassasiyetlerini anladığını, tüm alaylardan istifade edilmesini, alaylar Suriye'de boş duracaklarına iki safha arasında boşluk olması halinde önce Suriye'dekilerin nakledilmesini önerdi.

⁸⁵³ ATASE, İDH, 6-119.

Bu öneri üzerine Albay Kayabalı, alayların oluşumunda zayıflık olduğu için önceki planda değişiklik yapmak istediklerini, alayların ikisini lağvedeceklerini, önce Karabük, Ankara: Kırıkkale ve Kayseri ile Eskişehir, Kütahya, Balıkesir ve Afyon'daki alayları kaldıracıklarını ve buraları kendilerinin düzenleyeceklerini ifade etti. 3 alayın Suriye'de tutulmasının doğru olmadığını belirten Albay Blunt, alayları içeriye çekmeyi, üçüncü safhaya kadar Mersin ve İskenderun'dakilerin beklemesini, Suriye'dekilerin içeri çekilmesini teklif etti.

Alayların biran evvel yukarı çekilmesi gerektiği açıklamasında bulunan Albay Kayabalı, 5 uçaksavar alayının hepsinin birden yukarıya çıkartılacağını ekledi. General Arnold, bunun üzerine hepsinin memleket içine çekilmesini, memlekette işe yaramasını, fırsat buldukça alayların çekilmeye devam etmesini, karadan İskenderun'a girenlerin üçüncü safhaya kadar orada kalmasını, önce Suriye'deki 3 alayın çekilmesini, üçüncü safhada da İskenderun'dakilerin alınmasını önerdi.

Albay Kayabalı, Suriye'dekilerin de karadan İskenderun ve Mersin'e karadan çekilmesini, oradan nakillerini kendilerinin yapacaklarını söyledi.

Karşılıklı olarak bu şekilde gerçekleşen diyalogdan sonra, konu topların yerleşim planına geldi.⁸⁵⁴

Tablo 4. İngilizlerden Tedarik Edilen Topların Türkiye'de Ne Şekilde Hangi Sayıda Yerleştirileceği

	Ağır Top	Hafif Top
Karadeniz Boğazı	16	24
Çanakkale Boğazı	Ağır	24
İzmit-Derbent	8	24
Doğançay-Karaköy	0	24
Eskişehir	8	12
Toplam	48	108

Kaynak: ATASE, İDH, 6-119.

⁸⁵⁴ ATASE, İDH, 6-119.

Albay Blunt, Karadeniz Boğazı için istenen topların detaylarını istemiş, Albay Kayabalı, bunun umumi olduğunu, kendileri geldiklerinde planları onlara vereceklerini, tanksavar alayların da olduğu gibi keşiflerini de o zaman yapacaklarını söyledi.

Bunun üzerine Blunt, savaş öncesi keşif yapılmasına izin verilip verilmeyeceğini sordu. Albay Kayabalı, önce konuştukları konuların planlaştırılması gerektiği cevabını verdi.

Yukarıda yerleşim planlarında verilen yerler hakkında tercihlerinin neler olduğunu soran Albay Kayabalı, önce Boğazlar, ikinci olarak İzmit, son olarak Eskişehir sıralamasını yaptı.⁸⁵⁵

Nisan ayı içinde yapılan bir diğer görüşme 16, 17 ve 19 Nisan tarihleri arasında Türkiye'ye gelerek görüşmelerde bulunan İngiltere'nin Ortadoğu Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Wilson ile Genelkurmay arasında gerçekleşmişti. Görüşmeler, Ankara'da Genelkurmay'da yapılmıştı. General Wilson'un Ankara'ya ziyaret haberi öncesinde basında yer almış, İngiltere'nin ve ABD'nin Türkiye'nin müdafaa güvenliğini güçlendirmek amacıyla yardım yollarının incelenmesi ve müzakere edilmesi için geldiği açıklanmıştı. Konu hakkında daha fazla detay verilmemiş ve açıklama yapılmamıştır.⁸⁵⁶

Orgeneral Wilson daha Türkiye'ye gelmeden kendisine Türkiye'ye ilişkin gelişmeleri gösteren bir rapor gönderilmişti. Rapor, Türklerle Adana'da yapılan anlaşmanın yerine getirildiği hakkında ilk iki haftalık ilerleme raporu olarak kayda geçmişti. Uygulama raporu, çok gizli olarak 16 Nisan 1943 tarihinde gönderilmişti. Raporda öncelikle Adana Görüşmeleri'yle sonrasındaki gelişmelerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştı. Değerlendirmede;

⁸⁵⁵ ATASE, İDH, 6-107.

⁸⁵⁶ The Christian Science Monitor, "British Commander Expected In Turkey", 10 April 1943, p. 9.

General Wilson⁸⁵⁷, 15-19 Nisan tarihlerinde Ankara'yı ziyaret edeceği bilgisi yer almaktaydı.⁸⁵⁸ Ankara'ya gelen General Wilson'ın, Oniki Ada'ya taarruz operasyonu başlatma ihtimali üzerine Türkiye'den bilgi almayı beklediği belirtilmişti. Bu durum, adaların savaş sonrası egemenlik hakları ve Türk-Yunan ilişkileri konusunda çeşitli sorunlar teşkil edebilirdi. Bu yüzden Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı'ndan bu sorunları araştırmasını talep etmiş ve General Wilson'a bu konuyla ilgili bir de mesaj gönderilmişti.

Genel açıklama sonrası, 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Adana'da toplanan İngiliz-Türk Askeri Görüşmeleri'nde alınan kararlar başlıklar halinde özetlenmişti. İlk başlık eğitimle ilgiliydi. Eğitim Zırhlı Savaş Araçları ve Ağır Silahlar olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Zırhlı savaş araçlarıyla ilgili olarak ilk madde, Türkiye'de düzenlemiş ve düzenlenmekte olan eğitimlerdi. Şoför ve bakım 25, telsiz operatörü 25 ve topçu olarak 25 kişi olmak üzere toplamda 75 kişi bu alanda eğitimini tamamlamıştı. Şoför ve bakım 50, telsiz operatörü 50, teknik depocu 50 ve topçu olarak da 50 olmak üzere toplamda 200 kişi ise eğitime devam etmekteydi. Türkiye'deki tank taburları içerisinde verilen eğitimler, bu alanda eğitimini tamamlamış 75 öğrencinin önderliğinde başlamıştı. Türk Personel Okulu'nda verilen 28 saatlik eğitimde sona gelinmekteydi.

Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Abhazya'daki okulunda Türk personeli için düzenlenmiş ve düzenlenmekte olan eğitimler vardı. Bu eğitimlerde şimdiye dek eğitimini tamamlamış öğrenci sayısı; uzman 17, şoför ve bakım 18, telsiz operatörü 3 ve topçu olarak 3 kişi olmak üzere toplamda 31 kişiydi. Hala eğitim alan ve eğitimini 1 Mayıs 1943 tarihinde bitirecek olanlar da uzman 12, şoför ve bakım 22, telsiz operatörü 7 ve topçu olarak 6 kişi olmak

⁸⁵⁷ Wilson, Bombay'daki İngiliz-Hint Enerji Dağıtım Şirketi tersanesinin eski başkanıdır. Tersane ve gemi tamiratları konusunda uzmandır. The Times, "Enlarging Turkish Ports", 2 June 1943, p. 3.

⁸⁵⁸ General Wilson ile birlikte iki uzman daha vardır. Toplamda üç uzman Türk Ulaştırma Bakanlığı'na bilgilendirme yapmak üzere görevlendirilmişlerdi. Bunlardan biri R.F. Scovell idi. Kendisi Currie Line'nın eski yöneticisi ve Savaş-Ulaştırma Bakanlığı doğu kıyısı son temsilcisidir. Türk Hükümetine ticaret gemilerinin tekrar organize edilmesiyle ilgili yardımcı olacaktır. Son olarak S.n Palmer; yükleme, boşaltma ve tahliye konularında uzmandır. Bu uzmanların hepsi Churchill'in Adana'da vermiş olduğu söz doğrultusunda Türkiye'ye gidecek ve ülkenin kendini savunması hususunda gerekli olan donanımları sağlaması hususunda Türkiye'ye yardımcı olacaklardı. The Times, "Enlarging Turkish Ports", 2 June 1943, p. 3.

üzere toplamda 47 kişiydi. Öğretici el kitabı olarak iki kitapçığın çevirisi yapıp, Ankara’da basılmıştı. 28 kitabın çevirisi de devam etmekteydi.

Ağır silahlarla ilgili olarak Türkiye’deki eğitimde 20 öğrenci için kundağı motorlu ağır silahlar eğitimi başlatılmıştı. 30 subay ile 32 rütbeli diğer subaylar, 40 milimetrelik Bofors toplarıyla ilgili eğitimini tamamlamıştı. İki yeni ders eş zamanlı olarak devam etmekteydi ve beş ders daha almaları önerilmişti. 12 eğitmen, mekanize ışıldaklar⁸⁵⁹ konusunda eğitim almıştı. Aynı sayıda personel için yeni bir ders, 20 Mart’ta başlatılmıştı. Ortadoğu’daki ağır silahlar okulunda 3 Türk Subayı tanksavar eğitimine katılacaktı. İngilizler, mühendis olan eğitimcilerinin yarısını bakım ve onarım eğitimleri için Türkiye’ye göndermişti.⁸⁶⁰

Elektrik ve Makine Mühendisleri başlığı altında, “A” tipi araçların sahada bakım ve onarımı için Türkiye’de küçük bir ekiple eğitim vermekteydiler. Aynı dalda ikinci ve daha büyük personel ekibi (2 subay ve 32 diğer rütbeli subay) Üs Eğitim Merkezi’nden uzmanlık eğitimi vermek üzere yola çıkmıştı. Ortadoğu’da 40 Türk personel, Ortadoğu üs dersliklerinde eğitim görmekteydi. Burada 150 kişilik yeni bir eğitim hazırlanmaktaydı.

Diğer eğitimlerle ilgili olarak tüm alanlardan uzmanlar bir araya gelecek ve ziyaretlerde bulunacaktır. Türk subaylarının 8. ile 18. Ordu’ya katılmasıyla başlayan eğitim, 12 kıdemli Türk subayının Ortadoğu Eğitim Merkezi’nde alacakları taktik eğitim dersleriyle devam edecektir. Eğitim 13 Nisan’da başlayacaktır. Bu eğitimlerdeki amaç, Türkiye’ye yardım ve destek sağlanmasıydı. Adana Görüşmeleri esnasında İngiliz Genelkurmay Başkanı Alan Brooke’un davetiyle bu süreç başlamıştı. 2 ay Ortadoğu’da kalacak olan

⁸⁵⁹ Işıldaklar konusunda eğitim verilirken İngiliz Askeri Ataşe, bazı ışıldakların üretimi yapılmadığından bunların bir süreliğine tedarik edilemeyeceğini bildirmiştir. Yine 20 mm çapındaki ağır makinalı uçaksavar silahlarının sınırlı sayıda ve yıl sonuna kadar temin edilemeyeceği de eklenmiştir. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 4 May 1943. Bu defa Türk tarafı da temin edilemeyen bu malzemeleri İsviçre’den tedarik etme yoluna gidince olay Londra’da duyulmuştur. Olayın duyulmasının ardından İsviçre’den gelen malzemelerin güvenli bir yere almaları istenmiştir. Rapor Askeri Ataşe tarafından kaleme alınmıştır. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 5 May 1943.

⁸⁶⁰ PRO, AIR 19/373, Supplies to Turkey, Adana Conference, 16 April 1943.

ekip, Tümgeneral Zekai Okan'ın sorumluluğunda olacaktır. Ekibin gidip gelmesi toplamda üç ay sürecektir.⁸⁶¹ Ekipte yer alacak kişilerin öncelikle Türk zırhlı birliklerinde bulunmuş ve çeşitli sebeplerle başka kıtalara sevk edilmiş olanlardan seçilmesi istenmişti. Bunlar yeterli olmazsa zırhlı birliklerde süreklilik arz edecek 6 tabur komutanı, 2 albay, 2 yarbay ve 1 tuğbayın⁸⁶² belirlenmesi, isimlerinin Genelkurmay Başkanlığı'na derhal bildirilmesi Genelkurmay Başkanı tarafından emredilmişti.⁸⁶³

İkinci başlık nakliyat konusuydu. Bir nakliyat görevlisi, 21 Şubat'tan Mart ortasına kadar Ankara'yı ziyaret edecektir.

Bu bilgilerin ardından Ankara'daki görüşmeler ilerleyişiyle ilgili bilgi verilmişti. Verilen bilgide; Türk-İngiliz ortak görüşmelerinden, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve sivil halkın ihtiyaçları doğrultusunda hareket edecek olan İngiliz güçlerine liman, demiryolu ve karayollarının şuan ki kapasitesi hakkında henüz bilgi verilmediği, gelecek birkaç ay için mevcut (barış) dönemle ilgili önemli Türk nakil yollarının neler olduğu bilgisinin ellerine ulaştığı yer almaktaydı. Ancak son bilginin savaş durumunda farklılık oluşturabileceği de vurgulanmıştı. Ortadoğu'dan sonuçlar bölümünde, bahsedilen başlıklarla ilgili bilgilerin en kısa zamanda bir telgraf çekilerek bildirilmesi talep edilmişti.

Toplantılarda Türkiye'nin karşılına çıkan sorunlarla yüzleşmekten kaçınması sebebiyle görüşmelerin zorlu geçtiği bilgisi de eklenmişti. Ancak sorunların saptanması ve harekât zamanında İngiliz ve Türkler arasında nakliyatın paylaşılması ile ilgili olarak kabaca hatların belirlenmesi konusunda önemli gelişmeler kaydedildiği bildirilmişti. Mevcut kapasite

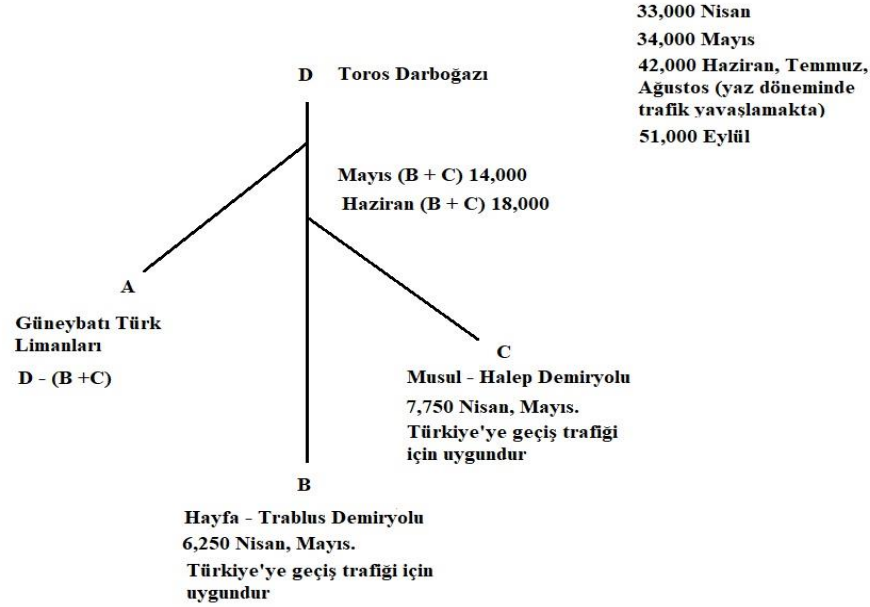
⁸⁶¹ 12 kıdemli subay, eğitim görmek amacıyla 7 Nisan'da Kahire'de olacak şekilde 2 Nisan tarihinde Toros ekspresiyle Ankara'dan yola çıkacaktır. Ekip, Mısır'daki zırhlı birlik eğitim merkezinde kurs görmenin yanı sıra hem Mısır hem de Filistin ile Suriye'deki tank birliklerine ait okul, tamirhane, depo ve benzeri tesisleri ziyaret edecek, Suriye'deki İngiliz zırhlı tümeninde staj yapacaktır. ATASE, İDH, 1-103.

⁸⁶² Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen bir rütbedir. Bu dönemde General-Amiral rütbesinde asker olmaması ve General-Amiral rütbesindeki askerlere komuta etmesi gereken yerlere albay rütbesindeki askerlerin komuta etmesi bu rütbenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁸⁶³ ATASE, İDH, 1-136.

hakkında bilgi verdikten sonra demiryolları, limanlar ve karayolları hakkında bilgilerle devam edilmişti.⁸⁶⁴

3.MevcutKapasite

Yukarıda şema, mevcut taşıma kapasiteyle ilgiliydi. Verilen şemada; Batı Anadolu'ya Suriye, Irak ve Güneydoğu'daki Türk limanlarından gelen demiryolunun tüm trafiği aşarak Toros darboğazına ulaşmasının beklendiği, Ortadoğu'nun Irak ve Suriye demir yollarının kapasitelerini arttırmaya çalışmak yerine doğrudan Türkiye'nin demiryollarının kapasitesini arttırmasının Güneybatı limanlarından daha fazla kapasitede yük taşıması anlamına geleceği açıklanmıştı.

Türkiye demiryollarının işletilmesi, bir Türk yönetici başkanlığındaki İngiliz-Türk personellerinden oluşan ortak bir komisyon tarafından yapılacaktı. Tuğgeneral rütbesindeki bir subay, Türk demir yollarındaki gelişmeleri takip etmek üzere gönderilecekti. Bununla ilgili işlemler başlatılmıştı. Limanlar ile Türkiye'nin güneyindeki tüm deniz yollarında öncelikli söz hakkının İngilizlerde olması konusunda anlaşılmıştı. Mart

⁸⁶⁴ PRO, AIR 19/373, Supplies to Turkey, Adana Conference, 16 April 1943.

ayında Ortadoğu'dan Türkiye'ye 6 lokomotif ve 173 vagon gönderilmişti. Ortadoğu'dan ilave motor ve vagonlar temin edileceği ancak frenli vagon eksikliğinden dolayı Türkiye'nin ithalat kapasitesinin aylık 51.000 tonu aşan geçmesinin mümkün olmadığı ifade edildi. Bu yüzden aylık, 33.000 tonu geçen ithalatta her 9.000 tonluk artış için 6 motora ve frenli vagon da dahil olmak üzere 130 adet 15 ton vagon tedarik edilmesi istenmişti.⁸⁶⁵

Toros darboğazının yanı sıra, Türk demir yollarının iyileştirilmesine engel olan temel sorunlar şunlardı:

A. Kömür yetersizliği. Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Zonguldak bölgesinde çıkarılan kömürün kış aylarında dağıtım için kabotaj taşımacılığındaki zorluklar sebebiyle oluşacak kömür kıtlığını ortadan kaldırmak ve Türkiye'nin mevcut ihtiyaçlarının karşılamak için 4 bin ton kömür gönderilmiştir. Haziran ve sonrasında kabotaj taşımacılığının artmasıyla bu durum azalacaktı. Türkiye, gelecekte kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması gerektiğinin farkına varmış ve yaklaşık 15 bin tonluk bir savaş rezervi oluşturma konusundaki düşüncesini dile getirmişti. Bu sırada da Türkiye'deki muhtemel operasyonlar için Ortadoğu'da 40 bin tonluk bir rezervin oluşturulması çalışmaları başlatılmıştı.

B. Demiryolu teçhizatı ve lokomotif yetersizliği,

C. Genel seferberlik sebebiyle demiryolu ve liman işletme personeli yetersizliği,

D. Genelkurmay Başkanlığı'nın Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ulaştırma sorununu gerektiği gibi değerlendirememesiydi.

Birkaç ay içinde Türk demiryollarının nakil sisteminde önemli iyileşmeler olması beklenmemekteydi. Ortadoğu, Türkiye'nin savaş zamanı kendi gereksinimlerini karşılayabilmesi, örneğin 45 filoya sahip Kraliyet Hava gücüyle rekabet edebilmesi, kendi güçlerini idame ettirebilmek için kendi rezervlerini kullanmaları bir yıldan fazla bir zamanı gerektirecekti.⁸⁶⁶

⁸⁶⁵ PRO, AIR 19/373, Supplies to Turkey, Adana Conference, 16 April 1943

⁸⁶⁶ PRO, AIR 19/373, Supplies to Turkey, Adana Conference, 16 April 1943.

Limanlarla ilgili olarak Ege'deki limanların kullanılabilir hale getirilememesi durumunda İskenderun, Mersin ve Susanoğlu limanlarının İngilizlere tahsis edilmesi konusunda her iki taraf anlaşmıştı. Buna ek olarak Türkiye; Payas ve Yumurtalık'ta inşaat çalışmalarına başlama kararı almıştı ve o zamana kadar inşa edilmiş kısımlar, İngiliz güçlerine açık olacaktı. 3 adet 10 tonluk lokomotif İngiltere'den İskenderun'a gönderilecekti.

Karayollarına ilişkin Ankara'daki Askeri Ataşe de bazı bilgiler vermişti. Bunlar;

I. Mardin-Diyarbakır yolu İngiliz kaynaklarının materyal ve kamyon desteği ile inşa edilecektir.

II. İskenderun-Payas yolu İngilizlerin desteği ve vinçleri ile yapılacaktır ve Payas'tan Tarsus'a giden yol, İngiliz yönetimine bırakılacaktır.

III. Mersin-Ulukışla yolunun tüm hava koşullarına dayanacak şekilde inşası 31 Mayıs 1943 tarihinde tamamlanacak ancak savaş halinde bu tarihten önce de kullanıma açılabilir.

IV. Silifke-Karaman yolu İngiliz yönetimi altında yoğun olmayan trafiğe göre düzenlenecektir ve Mersin'den Silifke'ye giden yolun gerekli kısımları onarılacaktır.

Türkiye de; Antalya-Burdur, Çerkeş-Gerede-Bolu-Adapazarı, Afyon-Kütahya-Eskişehir-Bozüyük-Bursa-Gemlik-Yalova-Karamürsel-İzmit, Bursa-Mustafa Kemal Paşa-Balıkesir, Balıkesir-Susurluk-Bandırma-Erdek ile Ulukışla-Konya-Afyon yollarını düzeltilecekti.

Şimdiye dek açıklanan konuların planlamasına dair; Hava Komutanı Mareşal Sholto Douglas, 12-16 Mart tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret etmişti.⁸⁶⁷ Ortak Planlama Kurulu'nun 12 subayı, 29 Mart günü Ankara'ya ulaşmıştı. Mevcut öneriye göre destek, 3 uçuş ile sağlanacaktı. Planın adı

⁸⁶⁷ 13 Mart 1943 tarihli 'New York Times' gazetesi bu ziyaret haber yapmış ve Douglas'ın Adana'da başlayan görüşmelere devam etmek ve Ortak Kurmay katılmak için Ankara'ya geldiğini açıklamıştır. Ayrıca Ankara'da Türk Hava Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Şefik Çakmak ile görüşmede bulunacağını eklemiştir. The New York Times, "British, Turks In Air Talks", 13 March 1943, s. 3.

“Hardihood” olacaktı.⁸⁶⁸ Hardihood Planı’nın gerçekleşmesi için liman ve havaalanlarının tam kapasiteli çalışması ve seri hareket edilmesi gerektiği noktası üzerinde durulmuştu.⁸⁶⁹

Hardihood ile ilk uçuşun birinci aşaması, uçaksavar destekli 25 Kraliyet Hava Kuvvetleri bölüğü ve üç tanksavar alayı (ikisi Çatalca’dan, biri Bulair’den (Burgaz, Bulgaristan) ile gerçekleşecekti.

İkinci aşama, uçaksavar destekli 20 Kraliyet Hava Kuvvetleri bölüğü ile yapılacaktı.

İkinci uçuş, 5 uçaksavar alayı ve 2 tanksavar alayı, son uçuş silahlı kuvvetler ile birlikte diğer kuvvetlerle yapılacaktı. Program, nakliyat durumuyla doğrudan bağlıydı. Ortadoğu’dan gerekli bilgilerin alınmasının ardından, bu programın ne kadar uygulanabilir olduğuna dair daha kesin tahminlerde bulunmak mümkün olacaktı.⁸⁷⁰

İlk görüşme, 16 Nisan 1943’te saat 15.30-17.00; ikinci görüşme, 17 Nisan 1943’te saat 10.30-12.00, üçüncü görüşme 19 Nisan 1943’te 15.30-17.00’de yapılmıştı.

İlk görüşmede, Orgeneral Wilson, uçaksavar silahlarını kullanacak elemanların en kısa sürede yetiştirilmesi ve gerekirse kendi okullarında eğitim görmeleri için kişilerin Mısır’a gönderilmeleri, Zonguldak bölgesine de çakılı uçaksavar bataryasının konulmasını önermişti. Bu öneriler üzerine verilen cevapta, Türk okul ve uygulama alanlarında uçak savunma personeli yetiştirilmekte olduğu ama İngiliz okullarına da subay ve erbaş gönderilmesi hususundaki teklifin memnuniyetle kabul edileceği, Zonguldak bölgesine çakılı uçaksavar topunun da konulacağı bildirilmişti.⁸⁷¹ Uçaksavar birlikleri

⁸⁶⁸ Türklerin savaş girmesi hususunda gerçekleştirilecek olan operasyona verilen isimdir. Churchill, görüşme sırasında Türklerin Sovyet tehlikesine karşı kendilerini koruyabilmenin yolunun Müttefik safında savaş girmek olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Önder, II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası, s. 225.

⁸⁶⁹ İzzet Öztoprak, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, *Bellekten*, C. LXIII, S. 237 (1999), s. 615.

⁸⁷⁰ PRO, AIR 19/373, Supplies to Turkey, Adana Conference, 16 April 1943.

⁸⁷¹ 9.4 milimetrelık 3 çakılı ağır uçaksavar topunun Yakındoğu’dan Mayıs ayı içinde gönderileceği Genelkurmay Başkanlığı’na İngiliz Ataşesi Arnold tarafından bildirilmiştir. ATASE, İDH, 2-015.

için talep edilen uçaklar için kararın, durumun incelenmesinin ardından verileceği belirtilmişti.

Adana Görüşmeleri'nde alınan karar gereğince, Türkiye'nin savaş girmesi halinde iki zırhlı tümen getirileceği ancak İzmir yolu açılmadan getirilemeyeceği, yolun çabuk açılması için İngilizlerin güneydeki İtalyan adalarını zapt ettikleri sırada Türkiye'nin de Yunan adalarını işgal etme hususunun planlanması teklif edilmişti. Teklife, Türkiye'nin taarruza uğramadığı takdirde savaşa girmeyeceği ve bir husumet halinde Yunan adalarının zaptı için askeri sözleşme gereği denizden ve havadan yardım edilmesi gerektiği bildirildiğinde General Wilson'ın bu adaların zaptının güneyden kuzeye doğru gideceği bilgisinin verildiği, cevabı verilmişti. Ancak son kararı hükümet vereceği için bu konunun hükümet kararından sonra planlaştırılmasının istendiği ifade edilmişti.⁸⁷²

İkinci toplantıda Wilson, Trakya'ya dair olan harekât planına temas etmişti. Plana göre, düşmanın Çatalca ve Demirkapı mevzilerine taarruz etmesi durumunda imha edilmesi için Trakya'nın Karadeniz ve Ege Denizi'ndeki kıyılarıyla Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarına gerektiğinde tanklarla çıkarma yapılacaktı. Bu yüzden bu alanların keşiflerin şimdiden yapılması ve havadan fotoğrafların alınması teklif edilmişti. Bu teklife verilen cevapta, bu kıyıların keşiflerinin daha önce yapıldığı, konuyla alakalı gereken bilginin Genelkurmay'da bulunduğu ve sava girildiği takdirde bu bilgiden yararlanılabileceği, yeni fotoğrafların talep edilen uçaklar geldiğinde çekilebileceği ve eksik olan hususların da bildirileceği belirtilmişti.

Düşmanın Trakya'dan imhası için Wilson'a bir teklifte bulunulmuştu. Teklife göre; Trakya'dan düşmanın saldırması halinde harekete geçmeden önce bu taarruzun ehemmiyetle durdurulması ve ardından düşmanı kesin olarak yenilmesi gerekmektedir. Trakya merkezli bir düşman saldırısında düşmanın Çatalca ve Demirkapı'ya ilerlemesi durumunda karşı istikametten hemen taarruza geçilerek düşman durdurulmalı ve ardından zaferin sürdürülmesi büyük önem arz etmekteydi. Oysa Marmara Denizi, ulaşım

⁸⁷² ATASE, 6-127.

hattını düşmana göre uzatmakta ve kuvvetin kaydırılması bakımından sorun yaratmaktaydı. Bu sorunun üstesinden gelmek için güçlü zırhlı birliklere ihtiyaç vardı. Bu yüzden olası bir saldırı durumunda zırhlı birlikleri getirilmesi için İzmir yolunun açılması beklenmemeliydi. Wilson, Türk demiryollarının taşıma kapasitesinin yeterli olmamasında dolayı İzmir yolu açılmadan birliklerin getirilmesinin mümkün olmadığını aksi takdirde bu hareketin Türkiye'ye getirilecek Hava kuvvetlerinin ikmali için olumsuz olacağı açıklamasını yapmıştı.

Ardından Trakya için olası bir saldırı için harekât alanlarının fotoğrafları ile yeni haritaların yapılması talebinde bulunmuş ve bu fotoğrafları yapacak elemanın olup olmadığını sormuştu. Hala fotogrametri usulü ile harita yapacak elemanın olduğu ancak fotoğraf çekmek için uçağın bulunmadığı ve istenen uçakların verilmesi durumunda bunların yapılacağı cevabı verilmişti.

Wilson, bu durumun elde bulunan uçak adedine bağlı olduğunu, yeterli derecede olması durumunda derhal gönderilmesi için çalışacaklarını belirtti. Savaş durumunda irtibat ve ulaşım konularında uzman tercümanların teminin genel olarak görüşüldüğü ancak bu konunun Ankara'da müzakere halinde olan teknik komisyona bırakıldığı ve uzman tercümanların kendileri tarafından temin edileceğini eklemiştir.⁸⁷³

Son toplantıda Wilson, savaş sırasında Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerine için emir komuta zincirinden bahsetmiş, İngiliz düşüncelerini izah etmiş ve bazı hususlar üzerinde görüşmeler yapılsa da bunların önce hükümetlere bildirilmesi kararına varılmıştı.

Bu görüşmeler üzerine İngilizlerin düşüncelerinin ne olduğuna ilişkin bilginin Türk Hükümeti'ne bildirilmek üzere Mısır'dan gönderileceği, bu teklif geldiğinde Genelkurmay'ın teklifleriyle birlikte üst mertebeye gönderileceği, alınacak karara göre detaylarının bildirileceğini arz etmişti.⁸⁷⁴

⁸⁷³ ATASE, İDH, 6-127.

⁸⁷⁴ ATASE, İDH, 6-127.

16, 17 ve 19 Nisan 1943 tarihlerinde Orgeneral Wilson ile yapılan görüşmelerde karara varılan hususlar kısaca şunlardı:

1. Türkiye taarruza uğrayıp savaşa girdiğinde Çatalca ve Demirkapı mevzilerine saldıran düşmanı yandan ve arkadan tanklarla sarmak ve buralardan taarruz etmek için Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarını bu çıkarmayı yapmak için keşif yapılmalı ve incelenmelidir. Bu keşiflere Marmara'nın güney kıyılarında çıkarma yapacak araçların toplanacağı ve gizleneceği yerler de dâhildir.

2. İzmir'in bir üs olarak kullanımı ve zırhlı birliklerin malzemelerinin karaya çıkarılmasında liman malzemelerinin yeterli olup olmadığının keşfinin yapılması ve incelenmesi gerekmektedir.

3. İlk iki maddeyle ilgili olarak Türk Genelkurmayı'nda bilgi mevcuttu. İngilizler ne tür bilgi istediklerini önce bir liste halinde Türklere verecek, Türkler bu listeleri inceleyip cevaplandıracaktı. Eksik kalan bilgiler olursa fikir alışverişinde bulunmak üzere sivil giyimli sadece bir İngiliz subayı gelecekti.⁸⁷⁵

Karara varılan konularla ilgili olarak İngiliz Genelkurmayı'ndan gelecek liste beklenmekteydi. Bunların dışında 1940 yılında gerçekleşen kurmay görüşmeleri ve 1941 yılındaki Korgeneral Corwall Heyeti ile Ankara Genelkurmayında yapılan görüşmeler sonucunda İzmir limanı ve burada üs yapılması uygun alanlar, liman yapımı için gerekli olan malzemeler ve ihtiyaç duyulması halinde bunlara eklenecek bölümler İngiliz ve Türk subaylarından oluşan heyetler tarafından incelenmiş ve belirlenmişti. Marmara limanları hakkında bu sırada kendilerine bilgi verilmişti. Konuyla alakalı yapılan görüşmeler ve verilen cevaplar tarih ve numaralarıyla bir liste halinde belirtilecekti. Liste yapılmadan önce gönderilen listenin gözden geçirilmesi ve taleplerin bu liste göz önünde tutularak hazırlanması istenmişti.⁸⁷⁶

⁸⁷⁵ ATASE, İDH, 2-074.

⁸⁷⁶ ATASE, İDH, 2-074.

2 Nisan 1943 Görüşmeleri ile Wilson Görüşmelerinde karara varılan tanksavar alayları aşağıdaki gibiydi:⁸⁷⁷

Çatalca	2 alay	I. Safhada
Demirkapı	1 alay	II. Safhada
Adapazarı-İzmit	1 alay	III. Safhada
Afyon	1 alay	III. Safhada
Toplam	5 alay	

Alaylar, 48 toplu olup, topların çapı başlangıçta 6, sonrasında 10 libre olacaktı.

Görüşmenin ardından Wilson, 20 Nisan'da Suriye gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştı. Wilson, Müttefikler ile Türkiye'nin ayrıntılı olarak araştırdıkları konuyu Türk Genelkurmayı ile görüşmek üzere Ankara'ya gelmişti. Konu üzerine iki ay çalışılmış ve çeşitli istişareler yapılmıştı. Görüşmeden oldukça memnun ayrılmış, kendisine gösterilen dostluk ve yakınlıktan etkilenmişti.⁸⁷⁸

Wilson'un yaptığı görüşmeye dair açıklamaları şu şekilde olmuştur:

“Buradaki konferansta hem Birleşik Devletleri hem de Büyük Britanya'yı temsil ettim. Koordinasyon kararlarına uygun bir şekilde Türk yetkililerle görüşme yapmak için buraya geldim. Bu yolculuk, Roosevelt ve Churchill konferansı (Casablanca) ile belirlenen olay zincirinin bir parçasıdır ve bu görüşme son parça değildir”.⁸⁷⁹

Wilson, bu ziyareti basında da yer bulmuştu. Çeşitli gazetelerden derlenen haberlerde:

“Ortadoğu Başkomutanı Maitland Wilson basın konferansında son iki ayda dünyadaki olayların durmadan değişim göstermesi, Türk Genelkurmayı ile yeni bağlantılar kurulmasını gerekli kıldığını ifade etmiştir. Bu durum,

⁸⁷⁷ ATASE, İDH, 6-119.

⁸⁷⁸ The Times, “War Material For Turkey”, 20 February 1943, p. 4.

⁸⁷⁹ Los Angeles Times, “Allied Turkish Talks Conclude”, 20 April 1943, s. 6.

mevcut ziyaretin nedenidir. Türk Genelkurmay Başkanı ile görüşmeleri, anlayış ve dostluk ruhu ile gerçekleşmiştir.

Ankara'ya yaptığı ziyaretin, Casablanca Konferansı'nın ve Başbakan Churchill'in Adana ziyaretinin mantıksal bir sonucu olduğunu vurguladı.

General Wilson, daha sonra Türk Başbakan'ı ile görüşmüş ve İngiliz Elçiliği'nde yemek yemişlerdir. Ankara'daki dört günlük ziyaretinin sonuçlanmasıyla gece yarısı Ankara'dan ayrılacaktır".⁸⁸⁰

Benzer bir haber, The New York Times gazetesi tarafından yapılmış ve haberde; Ortadoğu'daki İngiliz Komutan Maitland Wilson, Türk Genelkurmayı ile ortak bir anlaşmaya varmak için planlanan dört günlük ziyaretini tamamladığını basın toplantısıyla açıkladığı, açıklamasında ziyaretinin Adana Görüşmeleri'nin devamı olduğunu ifade ettiği, Adana Görüşmeleri'nin amacının Türkiye'ye gönderilecek Müttefik savaş malzemelerinin akışını düzenlemek olduğunu söylediği, her iki ülke tarafından yürütülen çalışmalar sonrasında ayrıntılıları tamamlamaya, ortak bir anlaşmaya varmaya ve askeri durumlarla ilgili kararları netleştirmeye geldiğini eklemiştir. Haberin devamında Wilson'un Ankara'ya gelişiyle, Ortadoğu'daki Müttefik ordularının Balkanlara bir işgal gerçekleştirebileceği olasılığı karşısında Almanya'nın yaşadığı gerilimle eş zamanlı olduğuna vurgu yapılarak zamanlamaya dikkat çekilmiştir.⁸⁸¹

Bu bilgilere ek olarak General Wilson'un kişiliğinden Türk tarafının oldukça etkilendiği ve Türkiye'de çok popüler olduğu haberi yayınlanmıştı.⁸⁸²

General Wilson, gerçekleştirmiş olduğu bu ziyaret ve neticeleriyle ilgili olarak çeşitli notlar tutmuştu. Tutmuş olduğu bu notlar, yaşananlar arasında ciddi farklar vardı. Yapılan görüşmelere dair "Türklerle çetin ve bitmek bilmeyen görüşmeler" yorumunu yapıyordu. Ayrıca Türkiye'ye yaptıkları yardımda başarıya ulaşmamasının nedenlerini, Türkiye'nin işbirliği yapma

⁸⁸⁰ The Times of India, "America's War Effort", 21 April 1943, s. 9.

⁸⁸¹ The New York Times, "Britain and Turkey In New Military Pact", 20 April 1943, p.9.

⁸⁸² The Manchester Guardian, "C-in-C Middle East: Success of Ankara Visit", 20 April 1943, s.5.

konusundaki isteksiz⁸⁸³ ya da yeteneksiz oluşuna ve Türk demiryollarının yetersiz oluşuna bağlamaktaydı. En çok da Türklerin izlediği yüksek politika anlayışından yakınmaktaydı.⁸⁸⁴ Türkiye'nin Almanya ve Rusya'dan gelebilecek saldırılar için endişelendiklerini, Oniki Ada ile ilgili herhangi bir plana sahip olmadıkları bu yüzden de savaşa girene kadar bekleyeceklerini düşündüğünü, Türk ordusunun oldukça zayıf olmasından dolayı savaşa girmesinin kendilerine yük olacağını eklemiştir.⁸⁸⁵

General Wilson ile yapılan toplantıdan başka 14 Nisan'da, Türk Genelkurmayından Albay Hüsni Ersü ile Yarbay Hüseyin Ataman, İngilizlerden Albay Blunt, Yarbay Bell ve Yarbay Judd'un katıldığı bir toplantı tertip edilmişti. Toplantının amacı, İngiliz tertibat kurmayına üs depolarının mevkisi hakkında yardımcı olacak bazı demiryollarına ait malumatın temin edilmesiydi. Bu malumatla ilgili olarak ilk soru, Afyon-Adana arasında yığınak için 12 trenin ne kadar süre kullanılacağıydı. Albay Hüsni, konuya kadar kesin bir bilgi veremeyeceğini belirtti. Trenlerin Adana-Ulukışla-Afyon, Adana-Ulukışla-Ankara, Fevzi Paşa-Malatya-Kayseri-Ankara hatlarında kullanılacağını, kesin bir plan yapılana kadar karar verilemeyeceğini söyledi ve Türkiye savaşa girişi zaman bu yığınaklara öncelik verilmesi gerektiğini ekledi.

Taşıma için 12 trenin çoğunun alçak kenarlı vagonlardan oluşması gerektiğine dikkat çeken Yarbay Bell, bunların kaçının İngiliz yığınağı için ayrılacağını sordu. Bu bilgiyi öğrendikten sonra kesin bir malumat verileceği bilgisi verildi.

İkinci soru, yığınak süresi bittikten sonra İngiliz ordusunun ihtiyaçları için ne kadar trenin tahsis edileceği ve bunun hangi yollardan olacağıydı. Albay Hüsni, kaç adet trene ihtiyaç duyduklarını sordu. Albay Blunt, net bir bilgi olmamakla birlikte tahminen 9 trene ihtiyaç duyacakları cevabını verdi.

⁸⁸³ İzlenimlerini rapor eden Wilson'un bir diğer notu, Şükrü Saraçoğlu'nun Adana'da olduğu gibi isteksiz olduğunu bildirmesiydi. CHAR 20/110/77-78, 23 April 1943 <http://www.churchillarchive.com/explore/page?id=CHAR%2020%2F110%2F77-78#image=0>. 02.02.2019.

⁸⁸⁴ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, 55-56.

⁸⁸⁵ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s. 498.

Bunun üzerine Albay Hüsni, 9 trenin tahsis edilebileceğini hatta kimi zaman 12 trene kadar çıkılabileceğini ve bu trenlerin Ulukışla-Afyon ile Ulukışla-Ankara yollarını kullanacaklarını belirtti. Albay Judd da, üs depolarının mevkilerini belirlemek için her bir yola ne kadar tren konulabileceğinin bilinmesinin gerekliliğine dikkat çekti. Bu konunun tetkik edilmediğini söyleyen Albay Hüsni, Ulukışla-Afyon için yedi ya da sekiz tren, geriye kalanın da Ulukışla-Ankara için kullanılabileceğini fakat bu rakamların sabit olmadığını zaman zaman dört veya beş trene kadar da inebileceğini belirtti. Rakamların kesin olmadığını ve İngilizlerden gelecek malumat göre net bilgi verebileceklerini de ekledi.

Bir diğer soru, Afyon-Ulukışla-Eskişehir hattındaki trenlerin kapasitesinin artırılıp artırılamayacağına ilişkindi. Çünkü trenler, Türkiye'ye ait olmakla birlikte 29 vagonu bulunmakta ve en fazla 420 ton ağırlığı taşıyabilme kapasitesine sahipti. Albay Hüsni, birlikler için bu tonajın artırılamayacağını sadece eşya taşıyan trenlerin bu hattaki sayılarının artırılabileceğini söyledi. Ayrıca Ulukışla-Afyon için her yük trenin tonajının ne kadar artırılabilmesinin araştırılacağını belirtti. Çünkü limanlardan Ulukışla'ya gelen malzeme, iç kesimlere taşınacaktı. Albay Blunt, bu bilgi için Albay Ersü'ye teşekkür etti.⁸⁸⁶

27 Nisan 1943 tarihinde gerçekleşen görüşmeye Türk Genelkurmay Başkanlığı'ndan Albay Kayabalı, Albay Hüsni Ersü ve diğer subaylar; İngilizlerden General Arnold, Yarbay Daniell, Yarbay Wadley ve Yarbay Mckenna katılmışlardı.

Toplantıda ilk olarak, Mersin ve İskenderun limanlarındaki teşkilatın durumu görüşüldü. 6 geminin çalıştığı ve vinçlere ihtiyaç duyulduğu ifade edildi. Bunun üzerine General Arnold, 2 vincin yolda olduğu ifade ederek talebe cevap vermiş oldu.

Ardından görüşmede, 5 uçaksavar alayının mevkileri belirlenmişti.

⁸⁸⁶ ATASE, İDH, 6-129.

Tablo 5: 5 Uçaksavar Alayı'nın Yerleştirileceği Mevziler

Öncelik Sırası	Ağır Top	Hafif Top
Karadeniz Boğazı	16	24
Çanakkale Boğazı	Ağır	24
İzmit-Derbent	8	24
Doğançay-Karaköy	0	24
Eskişehir	8	12
Toplam	48	108

Kaynak: ATASE, İDH, 6-103

Daha sonra Wilson, Albay Wadley'in yukarıda bahsedilen yerlere keşifte bulunup bulunamayacağını sordu. Önce meydanların keşfini tamamlayacak, yaklaşık 6 hafta sonra buralara keşif yapabilecekti. Albay Kayabalı, bu hususun değerlendirileceği cevabını verdi.

Görüşülen bir diğer konu, Mersin ve İskenderun'a intikal ettirilecek 1 ağır uçaksavar alayı ile 1 hafif uçaksavar alayının birinci ve ikincisi arasında bir ara olması halinde iki alayın birlikte derhâl Batı Anadolu'ya hareket ettirileceği, ara olmazsa da iki alayın üçüncü safhada Batı Anadolu'ya götürüleceğiydi.

Albay Kayabalı, Türkiye'ye üçüncü safha sırasında girmek üzere olan birliklerin aşağıdaki öncelik sırasına göre girmelerini rica etti. Bunlardan ilki 5 uçaksavar alayı, ikincisi 2 tanksavar alayı idi.

Albay Wadley'in topların meydanlardaki ilk yerleşim yerlerinin hazırlık mahiyetinde tamamlandığı, Türk Genelkurmayı isterse bunları inceleyebileceğiydi. Albay Kayabalı, konunun Türk Hava Kuvvetlerini ilgilendirmesi bakımından, konuşlandıkları yerlerin onlara gösterilmesinin daha uygun olduğunu belirtti.

Son olarak General Arnold, daha önce tutulan raporların uygun olup olmadığını sordu. Ardından bunların Ortadoğu Genel Karargâhı'na gönderilmesi gerektiğini fakat Türk Genelkurmayı İngiliz raporlarının doğruluğundan emi olana kadar bunların gönderilmeyeceğini ekledi. Bunun

üzerine Albay Kayabalı, raporları hala incelediklerini söyledi ve görüşme sona erdi.⁸⁸⁷

Genel olarak Türk Genelkurmayı'nın istediği top çeşitleri ve bu topların nerelere yerleştirileceğini gösteren bir liste hazırlanmıştı.⁸⁸⁸ Böylece Nisan ayı görüşmeleri tamamlanmış oldu. Mayıs ayında yapılan görüşme, 17 Mayıs tarihinde Deniz Müşaviri Cevat Ülman ile Tuğamiral W. L. Jackson arasında gerçekleştirilmiş ve Wilson ile görüşülen konular bu toplantıda kararlaştırılmıştı.

Mayıs ayının sonuna gelindiğinde Türkiye'ye yapılan tank yardımı; Mart'ta 81, Nisan'da 131, Mayıs'ta da 151 adet olmak üzere toplamda 262 adetti.⁸⁸⁹

4.4. Haziran 1943 Görüşmeleri

Haziran ayında İngilizlerin şimdiye kadar yaptıkları yardımlara dair The Times gazetesinde bir haber yayınlanmıştı. Yapılan haber, bir nevi Adana Görüşmeleri ile verilen vaatlerin yerine getirildiğinin ilanı niteliğindedir. "İngilizlerin Yardım ve Tavsiyesi" başlığı altında Adana Görüşmeleri süreciyle başlayan İngiliz ve Amerikan yardımlarının İskenderun ve Mersin limanlarının kapasitesini arttırdığını, malzemelerin teslim edildiğini ve bunların gerek tren gerekse deniz yoluyla Türkiye'nin diğer yerlerine aktarıldığı, İngilizlerin her biri 5000 ton olan beş kargo gemisinin teslim edileceği, bunlardan dördünün teslim edildiği, beşincinin de hazırda teslim edileceği, ayrıca İngiliz uzmanların gemiler hususunda bilgi vermek üzere Türkiye'ye geleceği bilgileri yer almaktaydı.⁸⁹⁰

Haziran ayının 7 ve 8'inde gerçekleşen görüşmeler; Orgeneral Asım Gündüz ve Korgeneral Lindsell arasında gerçekleşmişti. Türk heyetinden Albay Kayabalı, Albay Hüsnü Ersü, Albay Hulusi, Yarbay Hüseyin Ataman, Deniz Binbaşı Rahmi, Yüzbaşı Necmeddin Ergüven; İngiliz heyetinden

⁸⁸⁷ ATASE, İDH 6-103.

⁸⁸⁸ ATASE, İDH, 2-015.

⁸⁸⁹ Güngör Cebeciöglü, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s. 359.

⁸⁹⁰ The Times, "Enlarging Turkish Ports", 2 June 1943, p.3.

Tümgeneral Arnold, Albay Blunt katılmışlardır. Görüşmenin konusu yardım kapsamında tedarik edilecek akaryakıtın ulaştırılması ve depolanmasıydı.

İlk olarak söz alan Albay Hulusi, depolar ile dağıtım planından bahsetmişti. Plana göre, akaryakıtın depolanması için üç yerde depo bulunmaktaydı. Bunlar, İstanbul'da 68.589 ton kapasiteli 65 tank, İzmir'de 13.712 kapasiteli 18 tank, İskenderun'da 33.196 ton kapasiteli 9 tanktı. Bunlardan başka listede gösterilen ancak sökülmüş tanklar da bulunmaktaydı. Bunlar yeniden İskenderun'da kurulacaktı.⁸⁹¹

Konunun akaryakıt sevkiyatına gelmesiyle Albay Kayabalı, gelen akaryakıtın ülke içindeki kullanımının ne şekilde olduğunu açıkladı. Öncelikle limanlara gelen akaryakıt, buradan ülke içindeki depolara, depolardan da daha iç kesimlerde bulunan depolara nakil edilmekteydi. Böylece iç kesimlerde bulunan depolardaki akaryakıt birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere yeterli miktarda depolanmış olmaktaydı. General Asım Gündüz limanlara gelen akaryakıtın, plâna göre yapılan depolara dağıtıldığını eklemişti. Bunun üzerine Lindsell, hâlihazırda mı böyle olduğunu yoksa bunun bir plan mı olduğunu sormuştu. Gündüz, bunlardan büyük bir kısmı yapılmış ve gerçekleştirilmiş olduğu cevabını verdi.

Tekrar söz alan Lindsell, ne kendi ellerinde yeterli derecede sarnıç gemisi ne de Türkiye'de yeterli derecede demiryolu tankeri olduğunu, istenen sarnıç gemisi hususunda her yerde sıkıntı çekildiğini, bu sebeple bu gemiyi verebilecek durumda olmadıklarını ifade etti. Türkiye içinde yapılacak dağıtım için demiryollarından yararlanılmak üzere onların kendilerine yardım etmeleri talebinde bulunmuştu.

Orgeneral Gündüz, "Sarnıç vagonu mu", diye sordu. Olumlu cevap almış ve yardımı nasıl yapılabileceği konusunda görüşmelere geçilmişti. Bugünkü dağıtım işinden sorumlu olan Scony firmasına vagon vererek bu depoların dolu tutulması önerildi. Öneri üzerine Orgeneral Gündüz, depo

⁸⁹¹ ATASE, İDH, 6-142-1.

inşaatlarının henüz tamamlanmadığını belirtti ve akaryakıtın bidonlarla verilerek sorunun halledilmesi için yeni bir öneride bulundu.

Korgeneral Lindsell; Filistin ve İran'da benzinin yerden çıktığını ve depolanmadığını, bidon fabrikalarının oralarda bulunmadığını bu yüzden bidon temin ederek depolanmasının imkânsız olduğunu dile getirdi. General Arnold, hala İstanbul'da özel kurumların elinde bidon fabrikası olduğunu, bunların bugün kürek vesaire yaptıklarını, bunlara bidon yaptırılmasının iyi olacağı fikrini sundu.⁸⁹²

Lindsell, bu fikir üzerine bidonları kendilerinin yapıp İskenderun'a gönderilmesi durumunda doldurabileceklerini söylemişti. Orgeneral Gündüz, Türkiye'deki bidon fabrikasını yeni duyduğunu, şimdiye kadar duymadığına göre küçük çaplı olma olasılıklarının yüksek olduğunu ve ihtiyacı karşılamayacağını, İtalyan ve Almanlardan alma bidonlara sahip olabileceklerini, onlardan istifade ederek kendilerine verilmesi önerisinde bulunmuştu. General Arnold, bidon fabrikasının ismini kendilerine vereceğini belirtmişti.

Lindsell de terkedilen bütün bidonları topladıklarını fakat sayının ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğunu ifade etmesi üzerine Orgeneral Gündüz, ne yapılacağını sordu. Lindsell, İstanbul'daki fabrika küçük de olsa bir yardım yapabileceği, demiryolu sarnıç vagonlarının depo olarak kullanılmasının önüne geçilmesi gerektiği açıklamasında bulundu. Orgeneral Gündüz, bunun önüne geçebileceklerini, fabrikayı de faaliyete geçirebileceklerini fakat bunların ihtiyacı karşılamayacağını ifade etti. Lindsell, İstanbul'daki bidon fabrikasının nakli kolaysa İskenderun'a değilse İstanbul'da faaliyette kalması fikrini öne sürdü.

Orgeneral Gündüz, öyle bir fabrika varsa onu İstanbul'da da çalıştırabileceklerini, İskenderun'a naklinin zaman alacağını ve doğru bulmadıklarını, depoların bidon ihtiyacını karşılamayacağını ve Adana listesine konan bidonların verilmesini kendilerinden rica ettiklerini söyledi.

⁸⁹² ATASE, İDH, 6-142-2.

Kendi ihtiyaçları için bile yeterli sayıda bidon bulunmadığını ifade eden Lindsell, konuyla ilgileneceklerini söyledi. Orgeneral Gündüz, bunun üzerine Mısır'da ve Kuzey Afrika'da depolar olduğunu, orada bidona ihtiyaç olmayacağını, şuan Türkiye'nin bidon ihtiyacını temin etmenin ilk sırada geldiğine dikkat çekmişti. Depo inşaatı bittikçe benzinin bidonlardan depolara boşaltacağını ve bidon ihtiyacının azalacağını eklemişti.

Lindsell, Kuzey Afrika'da bidona ihtiyaçları olmadığı konusunda Gündüz ile hemfikir olurken hava kuvvetleri için ihtiyaç duyduklarına ve ABD'den bidon fabrikası istediklerini henüz ulaşmadığı bilgisini vermişti. Daha sonra Lindsell, bu şartlar altında yapılacak şeyin savaşta ve barışta aylık ihtiyacın ne olduğunu gösteren bir cetvel hazırlamak olduğunu ekledi.⁸⁹³

Orgeneral Gündüz, savaş sırasında ihtiyaç duydukları akaryakıtın tespit edildiğini⁸⁹⁴ isterlerse listeyi kendilerine verilebileceğini, bu listenin savaş dönemine ait olduğu, talep edilirse barış zamanındakinin de hesaplayabileceklerini söyledi.

Tablo 6. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri İçin İhtiyaç Duyulan Akaryakıt Listesi

Kara Ordusu, Hava ve Deniz kuvvetlerimiz için İngilizlerden Adana Listesiyle istenen Akaryakıt ve Havvuzat cetveli. (Ton olarak)												
	Normal Benzin	87 Ok. Benzin	77 Ok. Benzin	Muhtelif Ok. Benzin	Mazot	Vakum	Valvazın	Oran	Petrol	Kalıpsız	Dikreyaz	Düdüce
Kara Ordusu	720,000	5,000	2,000	180,000	1,000	75,000	22,000	10,000	10,000	75	400	
Hava kuvvetleri	137,000
Donanma
Yekun:	857,000	5,000	2,000	180,000	1,000	75,000	22,000	10,000	10,000	75	400	
	Makineyağ	İsaz makineyağ	Taylık makineyağ	Mahityağ	0.600 Oil yağ	Büyük tırtılyaz	Mobilite yağ	0.600 Hidroliyağ	Düdüce			
Kara Ordusu	200	200	150	100	100	100	100	75				
Hava kuvvetleri
Donanma	200
Yekun:	400	200	150	100	100	100	100	75				
	Mobilite Yağında	Topolvağ	Yağsız	Gliserin	Turbilyaz	Hintyağ	Silindiyaz	Motörin	Sarı Vazelin	Muhtelif Tırtıyaz	Gliserin	
Kara Ordusu	75	75	210	457,5	250	50	50	2,000	1	15,000	5,000	
Hava kuvvetleri	
Donanma	
Yekun:	75	75	210	457,5	250	50	50	2,000	1	15,000	5,000	
Not: Siperiş edilen muhtelif tipte 2110 adet Tank, Tırtılyaz benzini yakıtı taktirde 720,000 ton benzinin 116,900 tonu 87 Oktan olacaktır.												
Havvuzat (tonlar)												
	Bidon(100:250 litrelik)	Bidon(400 litrelik)	Sarıyağ sızdıran(500 litrelik) Oto.Yağoz ve Arabada kabili sacil	0.600 Yağoz								
Kara Ordusu	200,000	20,000	
Hava kuvvetleri	
Donanma	
Yekun:	200,000	20,000										
	Benzin tankı	Benzin tankı(sabit 200 tonluk)	Benzin tankı(sabit 1000 tonluk)	Sarıyağlı Yağoz	Bu tankı	Yar. altı tankı	Max. 2000 tonluk					
Kara Ordusu	200	200	50	150(20 ar. tonluk)	1200	
Hava kuvvetleri	
Donanma	
Yekun:	200	200	50	150	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	

Kaynak: ATASE, İDH, 2-095.

⁸⁹³ ATASE, İDH, 6-142-3.

⁸⁹⁴ 7 Haziran'da yapılan toplantıda Adana Görüşmeleri neticesinde İngilizlerden Adana listesi ile Kara, Hava ve Donanma Kuvvetleri için ihtiyaç duyulan akaryakıt ihtiyacını gösteren listenin hazırlandığı 10 Haziran tarihinde Harekât Yar Başkanlığına bildirilmiştir. ATASE, İDH, 2-095.

Korgeneral Lindsell, bu konunun büyük bir öneme haiz olduğunu çünkü kara ordusunun, sivil halkın, hava kuvvetlerinin ve donanmanın benzine ihtiyacı olduğunu, hepsinin ayrı ayrı ihtiyacı olduğunu ve kendi ihtiyaçlarının mühim olduğunu iddia ettiklerini, bu yüzden bunları tanzimi için merkezi bir büronun oluşturulması gerektiği önerisinde bulundu.

Bu öneriye Orgeneral Gündüz, Türkiye’de Ticaret Bakanlığı’na bağlı Petrol Ofisi ve Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı Ordu dairesinde bir büro olmak üzere bu işle uğraşan iki makam bulunduğunu, birinin sivil halkın, diğerinin ordunun ihtiyacını temin ettiğini, iki makamı birleştirmek için Genelkurmayda bir proje yaptıklarını, merkezî büro kendilerinin istedikleri gibi bütün ihtiyaçları toplayacağı, ya doğrudan doğruya kendi veya Milli Savunma Bakanlığı’nın emirlerinde olacağını fakat sivillere verilmeyeceğini belirtti. Lindsell, bunun çok büyük bir gelişme olduğunu söyledi.

Orgeneral Gündüz, limandaki benzin depolarıyla ilgili başka bir şey isteyip istemediklerini sordu. Korgeneral Lindsell, onların ihtiyaçlarını bilmediği için kendi ihtiyaçları için ne kadar depo olduğunu bilmediklerini söyledi. Bunun üzerine Orgeneral Gündüz, depolardan şuan İngilizler için bir şey ayırma imkânı olmadığını ancak savaşta hepsinin ortak olacağını açıkladı.

Bir diğer bir konuya geçen Lindsell, tankların hava taarruzlarına karşı nasıl korunacağını sordu. Orgeneral Gündüz, mevcut tankların korunması için depoların gömme tarzında yapıldığını ve etraflarının duvarlarla çevrildiğini, kamufle tarzında boyanarak buldukları bölgenin hava savunması projesi içinde korunmalarının sağlandığını belirtmişti. Lindsell, bu açıklamayı yeterli görmüştü.⁸⁹⁵

Ardından konu savaşta idari teşkilata geldi. Lindsell, savaş başladığında Türkiye’ye gönderilecek İngiliz birliklerinin sevkiyatı için bir plân yapıldığını ve planın Türkiye’ye sunulmak üzere olunduğunun açıklamasını yaptı. Orgeneral Gündüz, plan geldiğinde kendi planları ile birlikte inceleyeceklerini söyledi. Türk idari teşkilatlanmasının zamanında Almanlardan alınan ve edinilen tecrübeler sonucunda oluşturulan mahrem bir

⁸⁹⁵ ATASE, İDH, 6-142-4.

yapılanma olduğunu, bu sebeple detaylarının İngilizlere veremeyeceklerini, Mareşale soracağını, izin verirse verebileceğini ekledi.

Lindsell, devamında kendi yapılanmalarını Türk yapılanmasıyla birlikte yürüteceklerini söyledi. Limanların yapımı için ne suretle yardım edebileceklerini sordu. Yakın bir dönemde 24 ağır lokomotifin Türkiye'ye gönderilmesi için düzenlemeler yapıldığını, daha önce 20 lokomotif gönderildiğini fakat bu gönderecekleri kadar ağır olmadığını, ayrıca günde 6 vagonun Türkiye'ye geleceğini ve vagonların freni olmadığını, Ortadoğu'da frenli vagon yapmak için İngiltere'ye malzeme sipariş edildiği, malzeme gelince daha çok frenli vagon yapılacağı eklemiştir.

Limanların geliştirilmesi dışında diğer meselenin de gemiler olduğunu söyleyen Lindsell, gemilerin demiryolu nakliyatından daha çok malzeme getireceğini, karışıklığa engel olmak için Mersin ve İskenderun'da transit depo yapımına ihtiyaç olacağını ifade etmişti. Orgeneral Gündüz, bunların yerlerinin tespit edildiğini ve yapılacaklarını söyledi. En kısa zamanda yapılması için de Hükümete durumu bildireceklerini ekledi.⁸⁹⁶

Sıra kamyon meselesine geldi. Lindsell, Türkiye'ye 500 kadar büyük ve küçük kamyon göndermek için de hazırlandıklarını söylediğinde Gündüz, kamyonların çok küçük geldiğini, 1,5 tonluk kamyonların yeterli olmadığını, 2,5-3 tonluk kamyonlar istediklerini ve Adana listelerinde 21.000 adet talepte bulduklarını açıkladı. Lindsell, bunların büyük bir kitle halinde İngiltere'den gelmek üzere hazırlandığı belirtti.

Orgeneral Gündüz, her ay 300 adet vereceklerini söylediklerini, bunların düzenli gelmediğini, düzenli gelmelerinin iyi olacağını, ordulardaki hayvanlı nakliye kıtalarını atadıklarını, yerine motor ikame ettiklerini, her ay 1.000 adet istediklerini, bu rakamı veremeyeceklerse verebilecekleri rakamı söylemeleri istenmişti. Bin adet verilemeyeceğini belirten Lindsell, her şeyin deniz nakliyatına bağlı olduğunu ileride artan sayıda gönderebilecekleri cevabını verdi.⁸⁹⁷

⁸⁹⁶ ATASE, İDH, 6-142-5.

⁸⁹⁷ ATASE, İDH, 6-142-6.

Konu son olarak motorlu birliklerin yedek parça ve motorlu birlikleri tamir edecek personelin eğitimine geldi.

Orgeneral Gündüz, bu teşkilâtı yaparken eleman yetiştirmek için bir kurs açtıklarını, önce 75 kişinin eğitim aldığını şimdi ise 200 kişi eğittiklerini ancak yeterli gelmediğini, bu yüzden eğitim için bir kısmının da Mısır'a gönderildiği açıklamasında bulundu.

Personel yetiştirmenin öneminin farkında olduklarını söyleyen Lindsell, geri hizmetler için de personel yetiştirilmesi gerektiğini, bunun için de daha fazla kişi gönderebileceklerini belirtti. Gündüz, kendilerinin de bunu istediğini fakat yeterli sayıda personel olmadığı gibi bütçenin de kısıtlı olduğuna vurgu yaptı.

Söz alan General Arnold, 1. orduda tamir edilmek üzere bekleyen birçok vasıta olduğunu, tamirhanenin ve personelin hazır olduğunu fakat vasıtaların tamiri için yedek parçalara ihtiyaç duyulduğunu, yedek parçaların Ankara'daki depolarda olduğunu, Ankara'daki deponun personelinin az, depodaki sandıklar çok olmasından dolayı iş yapılamadığını açıklamış ve yardım edip edemeyeceklerini sormuştu.

Korgeneral Lindsell de duruma çözüm bulmak adına eğitim için Mısır'a personel gönderilme teklifini tekrarladı. Teklifin yinelenmesi üzerine Gündüz, gönderilecek personelin vasıflarının neler olduğunu sordu ve görüşme sona erdi.⁸⁹⁸

Bu görüşme neticesinde İngilizlerin verdiği bilgiler genel olarak şunlardı:

1. Türkiye'ye 24 adet ağır lokomotif gelmektedir.
2. Günde 6 adet frensiz borulu vagon verilecektir ancak bu vagonların hangi gün gelmeye başlayacağı ve kaç vagon gönderileceği belli değildir.
3. Ortadoğu'da frenli vagon yapmak için tertibat alınmaktadır.

⁸⁹⁸ ATASE, İDH, 6-142-7.

4. Türkiye'ye Scony Vacuum Şirketi hesabına sarnıçlı vagon verilecek ancak vagonlar, depo olarak kullanılmayacaktır.

5. İngiltere'den hareket etmekte olan bir konvoyla yol nakil vasıtası gelmekte ancak bunların cins ve kapasitelerinin bilinmemektedir. İleride de sayıları artacaktır.⁸⁹⁹

Yapılan toplantı neticesinde İngilizler, Türkiye'nin akaryakıt, sarnıç vagonu, tank depo ve bidon ihtiyacını gösteren bir liste hazırlamasını istenmişti.⁹⁰⁰

16 Haziran'da bu talebe binaen Milli Savunma Bakanlığı ve Petrol Ofisi ile iletişime geçilmiş, savaş ve barış zamanlarında Kara, Hava, Donanma ve sivil halk ile resmi kurumların senelik akaryakıt ihtiyacını gösteren listenin hazırlandığı ifade edilmişti. Fakat günden güne motorlaşmanın artmasıyla hazırlanan listedeki oranların da artacağı, bu nedenle ihtiyaç miktarlarına asgari de olsa artış yapılması, Petrol Ofisi'nin yaptığı araştırmalar sonucu İstanbul'da bidon fabrikasının olmadığını anlaşıldığı, listenin sonunda verilen yerlerde teneke fabrikalarının⁹⁰¹ olduğu ancak bunların da temel maddelerinin Avrupa'dan temin edildiği ve bunların bidon yapamayacak olduklarının anlaşıldığı ifade edilmişti.⁹⁰²

8 Haziran'da başlayan toplantıya Albay Kayabalı başkanlık etmiş ve görüşme, tamir teşkilatının oluşturulmasıyla başlamıştı.

Korgeneral Lindsell, "Tamir teşkilatı, alınmakta olunan malzemenin tamir, bakım ve ikmali için gereklidir. Türk ordusunda topları tamir eden bir teşkilât ve küçük silâhları tamir edecek tesisat bulunmaktadır. Optik aletler, toplar, tüfeklerden her birinin ayrı ayrı tamir teşkilatı yapılması ekonomik değildir. Bizim tecrübelerimize göre bütün bunların hepsinin birden tamiri mümkün olacak şekilde bir teşkilât yapmalıdır. Bu gayet ekonomiktir. Bu tamir işleri ile meşgul olacak sınıfın yanında tamirhaneler de bulunacak, bu

⁸⁹⁹ ATASE, İDH, 6-126.

⁹⁰⁰ ATASE, İDH, 2-107.

⁹⁰¹ ATASE, İDH, 2-096. Ek 6'da Türkiye'de bulunan teneke fabrikaları bulunmaktadır.

⁹⁰² ATASE, İDH, 2-096. Ek 7'da Sivil halkın, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin senelik ihtiyacını gösteren akaryakıt listesi yer almaktadır.

sınıfın yanında yani bu sınıfın içinde hem yedek parçalar bulunacak hem de tamir işlerini yapacak” açıklamasında bulundu.⁹⁰³

Albay Kayabalı bu açıklama üzerine; daha önce orduda motorun fazla olmadığı, sadece ağır topçunun motorlu olduğu, ordu ve kolordularda otomobil tabur ve bölüklerinin bulunduğu, şimdi bu teşkilâtın genişlediği, şimdiye kadar harbiye dairesine bağlı bulunan bu dairenin motorlu daire olarak ayrıldığı, teklif edilen teşkilâtın önemli bulunduğu, bu teşkilâtın ana hatlarını gösteren bir plân verilmesi durumunda incelenebileceği, sistemlerinin talimname sistemi olduğu, önerilen sistemin daha ekonomik, basit ve verimli olanın tercih edileceği belirtmişti.

Lindsell, şimdiye kadar yapılan talim ve terbiye yardımının, savaşan sınıflarla tankları sevk ve idare edecek personele verildiği fakat daha da ileri giderek geri hizmet işlerini yapacak sınıfın eğitilmesi konusunda yardımcı olmak istediklerini dile getirmişti.

Albay Kayabalı, bunun için teşekkür etmiş ve tamir işi için Zeytinburnu’ndaki tamirhaneyi canlandırmayı uygun bulduklarını ve canlandırdıklarını, binasının henüz tamamlanmadığını, ana tamirhane için yer seçilmekte olduğunu, konu önemli olduğundan hemen karar verilemediği, Kayseri’de yapılma önerisinin olduğu ve bunun araştırıldığı açıklanmıştı. Adana Görüşmelerinde bulunan Mareşal’in taahhütte bulunduğu, İngilizlerin verdiği malzemeleri içeri alıp teşkil edeceklerini ve kullanacaklarını ifade etmişti. Yaptıklarının personeli bir taraftan Mısır’a gönderip orada bilgi sahibi olmaları sağlamak, bir taraftan da ülkede kurslar açarak onları yetiştirmektir. Bundan başka yapılacak bir yardım varsa görüşülebileceğini eklemiştir.

Korgeneral Lindsell, bir ikmal subayı olarak muharip sınıfın gerisindeki ikmal sınıfının oldukça önemli olduğunu vurgulamıştı. İngiliz Genelkurmayı’nın daha fazla top, daha fazla birlik teşkil etmek istediğini, kendisinin ise geride daha çok atölye, daha çok ikmal teşkili oluşturulması istediğini açıklamıştı.

⁹⁰³ ATASE, İDH, 6-142-8.

Albay Kayabalı, gerinin kuvvetli olması gerektiğini kabul ettiklerini fakat kendileri gibi büyük bir teşkilât yapamayacaklarını belirtmişti. Orduda iki türlü teşkilât bulunduğunu, bunların imal edenler ile ağır tamirleri yapanlar olduğunu, ağır tamirleri yapacak kısımdan her ordunun gerisine sürülmüş ağır tamirleri yapacak kademeler olduğunu ve Zeytinburnu'nun bunlardan biri olduğunu açıklamıştı. Ardından ordu seyyar tamirhanelerinin tüfekleri, topları ve kamyonları tamir edenler olmak üzere üçe ayrıldığını, sürelerinin kısa olduğunu, bir hafta içinde tamir edilemezlerse geriye gönderildiklerini eklemiştir.⁹⁰⁴

Bu konuların ardından görüşme programda olmayan farklı bir nokta dile getirildi. Lindsell, Adana'da icap ettiği takdirde Türkiye'ye iki zırhlı tümen gönderileceğine karar verildiğini ifade etmişti. Zırhlı tümen hakkındaki plânı şu şekilde açıklamıştı: “Bu tümenleri sizin ordunuzla birlikte Trakya'da kullanmak. Eğer bu zırhlı tümenlerin gönderilmesi lâzım gelirse bunları İzmir'den çıkarmak ve bunları ikmal etmek için İzmir'in kullanılması lâzım gelecektir. Binaenaleyh bu sebepten dolayı İzmir'in deniz ve tankçılık bakımından (tank çıkarmak) keşfi lâzım geliyor. Yani bu keşfin esası zırhlı birlikleri gemiden karaya indirmektir. Hem deniz ve hem de kara subaylarının müşterek keşif yapmaları lâzımdır. Mareşal hazretleri bir kara subayının gönderilmesine muvafakat etmişti. Şimdi biz yanlarında bir de deniz subayı göndermek istiyoruz. Evvelce Deniz ataşesi de bu konuda bahis etti. Bizde aynı derecede bu işle ilgilimiz” demiştir.⁹⁰⁵

Albay Kayabalı, General Alan Brooke ile Adana'da yapılan görüşmede bu iki zırhlı tümenin gönderileceğini, nakliyat imkânı olursa daha fazla tümen gönderileceğinin söylendiğini belirtti. Korgeneral Lindsell, başlangıçta 45 tayyare bölüğü ile zırhlı tümenin olduğunu, ikisinin birden gönderilemeyeceğini, bir tanesinin tercih edilmesini istedi.

Albay Kayabalı, Adana Görüşmeleri'nde bu iki tümenin İzmir'e çıkarılmasından bahsedilmediğini, General Wilson'la yapılan görüşmede görüşüldüğünü, Mareşal hazretleri bizim kuvvetli olmamız için zırhlı

⁹⁰⁴ ATASE, İDH, 6-142-9.

⁹⁰⁵ ATASE, İDH, 6-142-10.

tümenlerin biran evvel getirilmesini istediğini, 45 bölük ve diğer birlikler çekilince nakliyatı tertip edip bunları da çekmeye başlayacaklarını, bununla beraber İzmir'in de tetkikine karar verildiğini fakat İzmir daha önce tetkik edildiğini, önce bu keşiflerin incelenip değerlendirilmesi gerektiğinden bahsetmişti.⁹⁰⁶

Lindsell, bir deniz subayının Ortadoğu'da hazır olduğunu, bu subayın gelerek istenen listeyi yapmasını, daha önce yapılan birçok keşif olabileceğini, yapılmak istenen şeyin modern vasıtalarla ilgili olarak yapılacak en son keşif olduğunu açıklamıştı. Açıklama üzerine Albay Kayabalı konuyu Orgeneral'e iletceğini, son kararın ona ait olduğunu belirtti.⁹⁰⁷

Konu daha sonrasında kömür ve zahire meselelerine geldi. Kömür ihtiyacını arttığını belirten Albay Kayabalı, kömür olmazsa nakliyat yapamayacaklarını, bu yüzden Adana'da kendilerine kömür vermelerini rica ettiklerini, alırlarsa güneyde stok olarak tutacaklarını ve kendi çıkaracakları kömürleri kuzeyde tutacaklarını, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye kömür nakli için vasıta ve gemi vaziyetinin müsait olmadığı açıklamasının üzerine Lindsell, yeterli kömürleri olmadığı için gönderemeyeceklerini söyledi.

Albay Kayabalı, görüşme sırasında kendilerine bir şey isteyip istemediklerini sorduklarını istediklerinin ilk olarak malzemenin biran evvel gelmesi, ikinci olarak talepte bulunulan kamyonların Türkiye'ye teslim edilmesi ve son olarak da akaryakıt ve depo inşaatı bitinceye kadar kendilerine bidon temin edilmesiydi.

İlk maddeyle ilgili olarak Korgeneral Lindsell, Başbakan Churchill'in Adana'da bazı vaatlerde bulunduğunu ancak bunlara hemen başlamanın mümkün olmadığını, biri askeri malzeme diğeri halkın işe programı olmak üzere iki ayrı program olduğunu, savaş malzemesi ile zahirenin getirilmesi için 5 gemiden hangisinin nakliye için tercih edileceğine karar verilmesi gerektiğini belirtmişti. İkinci konuyla ilgili olarak, Ticaret Vekili'nin tüm

⁹⁰⁶ ATASE, İDH, 6-142-10.

⁹⁰⁷ ATASE, İDH, 6-142-11.

kamyonları aldıklarını söylediğini açıkladı. Son konuya dair tüm bidonlarının kullanıldığı, Türkiye’de bunların sabit bir şekilde bağlanmasına imkân olmadığı fakat demiryolu tankları bakımından yardımı daha faydalı buldukları açıklamalarında bulunmuştu. Ardından bitmiş olan ve 2.800 ton akaryakıt alabilen tankın doldurulmasına hazır olup olmadıklarını sormuştu.⁹⁰⁸

Bu soruya Albay Hulusi, bunlardan bir kısmının dolu iken bir kısmının da kullanıldığı cevabını vermişti. İlaveten tankın 2.800 değil, 2.100 ton olduğunu söyleyerek bir düzeltmede bulundu. Bunun üzerine Lindsell, tank ve depo sayısının doldurma vasıtandan çok olduğunu vurguladı.

Albay Kayabalı, yeni depolar yaptırdıklarını, İstanbul’da sökülmiş bazı tanklar olduğunu, bunları da İskenderun’a kuracaklarını ancak bunlara rağmen stokun akaryakıt ihtiyacı karşılamadığı, bunun için bidonla getirilmesini istedikleri belirtmişti.

Bunun üzerine Lindsell, kendilerine aylık sarfiyatlarının ne kadar olduğunu bildirirlerse ellerinden gelen yardımı yapacaklarını söylemiş buna karşın İskenderun’a Hava Kuvvetleri için benzin geldiğini fakat parası verilmediği için bunların kaldırılamadığını ve bu yüzden de yenilerinin getirilemediğine vurgu yapmıştı.

Albay Kayabalı, bu konuyu araştıracaklarını söyledi. Ardından Türk gemilerinin bu ay 15.000 ton malzeme getireceğine, Haziran-Temmuz aylarında Türk gemilerinin getireceği malzemenin de İngiliz gemileri ile getirileceğinin vaat edildiğine dikkat çekmişti.

Bunu üzerine General Arnold, böyle olmadığını, kendisinin çimento getirecek vapurdan başka Türk vapuru istemeyeceklerini söylediğini ifade etmişti.

Yarbay Hüseyin Ataman, açıklamaya ilişkin 15.000 ton malzemenin noksan geleceği sonucuna ulaşmış ve Genelkurmay’ın buna onay vermediğini söylemişti.

⁹⁰⁸ ATASE, İDH, 6-142-12.

General Arnold, soruya karşılık Türkiye hesabına çalışan üç gemiden bahsetti. Bunlar: Müttefik gemileri, 5 adet Adana listesi doğrultusunda verilen gemiler (Bunlar İzmir ile İskenderun arasında nakliyat yapacak, Ulaştırma Bakanı Haziran-Temmuz aylarında bu gemilerden ikisinin Türkiye’de kalmasını söylediği) ile Mısır ve Hayfa’dan nakliyat işi yapan gemilerin Türk malzemesi taşıdığıydı (Temmuz sonuna kadar Türkiye’de kalacak olan bu iki gemi Mısır’a, çimento için istenen gemiden başka gemi de Trablus’a gönderilmeyecekti).⁹⁰⁹

Buradan çıkan netice; bu iki geminin Türkiye’de kalmasının malzemeyi azaltacak olması fakat bunun General Arnold’un suçu olmadığı, buna karşılık bazı ABD ve İngiltere’den gelen konvoyların Akdeniz’den geçmeğe başladıkları, bunların eşyalarını boşaltmadan Türkiye’ye gelmelerinin olası olduğu, bu sebepten dolayı İngiliz gemilerinde bir fazlalaşma olma olasılığının olduğu, bu gemilerle Türkiye’ye daha fazla malzeme nakline başlanabileceğini belirtmişti.

Lindsell, İngiliz gemileri, 3 Adana gemisi ve muhtemelen İngiltere’den gelmekte olan gemilerle sayının hayli artacağını hesaplarken General Arnold, bu gemilerin İskenderun ve Mersin limanlarını dolduracağını fakat 2 gemi eksildiği için bu durumun İstanbul ve İzmir limanlarının aleyhine olacağı tespitinde bulunmuştu. Ardından toplantı sona erdi.⁹¹⁰

Korgeneral Lindsell’in gemilere yönelik bir başka tespiti, 7 Haziran’da öğleden sonra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşmede ortaya çıkmıştı. Şöyle ki; Lindsell, “Çankaya” ismindeki petrol gemisinin Varlık Vergisi yüzünden İstanbul’da hacizli bir şekilde bekletilmekte olduğunu, bu yüzden ondan istifade edilemediğini, geminin Milli Savunma Bakanlığı tarafından satın alındığı takdirde işletilebileceğini açıklaması üzerine Mareşal Çakmak, konuyu Yüksek Şuralara bildirerek takip edilmesini ve sonucunu bilmek istemişti. Konu, Lindsell’den Türk makamları tarafından bu şekilde öğrenilmişti.⁹¹¹

⁹⁰⁹ ATASE, İDH, 6-142-13.

⁹¹⁰ ATASE, İDH, 6-142-14.

⁹¹¹ ATASE, İDH, 2-106.

21 Haziran tarihli toplantıda Genelkurmay'dan Albay Kayabalı ve Teğmen Suat Varoşoğlu tercüman olarak, İngilizlerden Albay Blunt, Yarbay Judd ile Binbaşı Jarett katılmışlardı. Toplantı, Türkiye'de İngiliz sıhhi birliklerinin düşünölen yerleşim planının incelenmesi ile İngiliz tekliflerinin ve bunların yerine getirilmesinde nasıl hareket edilmesi üzerine karara varılması konuları için toplanmıştı.⁹¹²

Yarbay Judd, sıhhi birliklerin bireysel olarak yerleşimini görüşmeden önce tertibatı bir bütün halinde incelemek gerektiğini söyledi. Ardından Albay Kayabalı, savaşta Türk sıhhiye sınıflarının teşkilat ve çalışmasından bahsetti. İngiliz teşkilâtına benzediğini söyleyince Yarbay Judd, bunun mevcut tekliflerin tetkikinde çok büyük yardımcı olacağını belirtti. Bundan sonra Yarbay Judd İngiliz muharebe nizamında Türk birliklerine karşılık gelen birliklerden bahsetti.⁹¹³

Albay Kayabalı, Türk ve İngiliz sıhhi teşekküllerinin yan yana çalışmaları gerektiğini ve her konuda bir diğerine yardım etmesi gerektiğine dikkat çekince herkes bu konuda mutabık kaldı. Bunun üzerine Yarbay Judd, İngiliz sıhhi birliklerinin nerede bulunacaklarını açıkladı. Trakya'daki tanksavar alaylarına bir sahra yaralı nakil birliği tahsis edilecek, Çatalca ve Bolayır hatlarının her birine bir bölük konacak ve karargâhın geride ve mesela Ankara'da yedek olarak kalacaktı. İlk safhada ve ordu yaralı nakil birliğine mukabil Bandırma, İzmir ve İzmit'te açılacak hava kuvvetleri seyyar hastaneleri o sahalardaki kara ordusu ve hava kuvvetleri meydanlarına hizmet edecekti. İngiliz ana hastanesi Eskişehir'de açılacak ve burası erişim yollarının merkezi olduğundan yaralıların gerek yol ve gerek demiryolu ile tahliyesini kolaylaştıracaktı. Afyon, Ulukışla ve İskenderun'da daha küçük hastanelerin açılması da gerekliydi. Bu hastaneler, bu mıntıkadaki birliklere hizmetle beraber aynı zamanda İskenderun üzerinden demiryolu veya deniz yolu ile Suriye'ye gönderilecek ağır yaralılar için bir dinlenme yeri olarak iş görecektir.

⁹¹² ATASE, İDH, 2-081-1.

⁹¹³ ATASE, İDH, 2-081-2/3.

Albay Judd'un yaptığı bu açıklama üzerine Albay Kayabalı, her biri 1.000 yataklı olan Türk hastanelerinin Bursa, Balıkesir, Eskişehir ve Afyon'da açılacağını ve bunların hem Türk hem İngiliz yaralıları için hizmet vereceğini belirtti.

Albay Blunt, bu teklifin oldukça hoş olduğunu fakat Türk hastanelerinin tamamen Türk yaralıların ihtiyacını ancak karşılayacağını, Ortadoğu Kuvvetleri Başkomutanlığı karargâhının bu mevkiilerde kendi hastanelerini açmayı istediğini söyleyince Albay Kayabalı, her halde bu durumda iki tarafın işbirliği halinde olacağı şeklinde cevapladı. Ardından ana üs hastanesinin ne sebeple Eskişehir'in beş kilometre güneyinde ve Seyitgazi yolu üzerinde yapıldığını, arazi çok çıplak olduğundan su bulunmama ihtimali olduğunu sordu. Binbaşı Jarret, buranın sıtmadan kesin olarak uzak olmasından dolayı ve şehrin ilk 1,5 kilometresinde askerî kışlalar bulunduğu bunlardan uzakta kalmak için seçilmiş bulunduğunu izah etti. İngiliz mühendislerinden su konusunda bir rapor isteneceğini ilâve etti.

Albay Blunt, Eskişehir ve Ulukışla'da barakalar hastaneler ve İskenderun'daki çadırli hastanenin temeli için izne gerek olduğunu söyledi ve bununla beraber bütün inşaatın, Afyon'daki İngiliz ileri üssünün inşasına Türk hükümetinin, henüz izin vermemiş olduğuna dikkat çekti. Afyon tekliflerine izin verilmediği takdirde düşünülen sıhhî tesisin bundan etkilenebileceğini ayrıca ileri üssün fiilen inşaatın çok fazla önüne geçeceğini söyledi. Ortadoğu'nun programında öncelikli olarak Afyon üssü, ikinci olarak hastanelerin geldiğini ve üs meselesi hakkında bir cevap almadan önce hastaneler hakkında bir karar almaya yetkili olmadıklarını ilave etti.⁹¹⁴

Daha sonra Eskişehir'deki ana hastane inşaatının büyük bir taahhüt gerektirmesi ve tamamlanması uzun zaman alacak olmasından dolayı bu projeye acil olarak izin verilmesi gerekmekteydi.

⁹¹⁴ ATASE, İDH, 2-081-4.

Yarbay Judd, baraka halindeki hastaneler zamanında tamamlanamadığı takdirde örneğin; Ankara'daki binalardan istifade edilip edilemeyeceğini hususunda Albay Kayabalı'ya düşüncesini sordu.

Albay Kayabalı, bunun bu safhada müzakere edilebilecek bir mesele olmadığını, İstanbul'daki üniversite ve diğer okulların Ankara ve diğer sahalara nakledilme ihtimali olduğunu bu sebeple Ankara'da istifade olabilecek uygun bina olmayacağını düşündüğünü söyledi ve inşaat konusu sona erdi.

Ne şekilde hareket edileceğine ilişkin olarak Albay Kayabalı, İngiliz tekliflerine onay alabilmesi için konuyu Orgeneral Asım Gündüz'e iletmesi gerektiğini, Orgeneralin onay, inşaat, Afyon ve Bursa'da mevcut binaların işaretlenmesine müsaade edilmesi kararının hükümete ait olduğundan teklifleri hükümete bildireceğini açıklamış, taleplerin yazılı⁹¹⁵ olarak kendilerine belirtilmesini İngiliz Kara Ataşeliğine bildirmişti.⁹¹⁶

Türk ve İngiliz heyetleri arasında gerçekleşen bütün bu görüşmelerde, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda hangi önlemleri alacağı ve bu önlemlere ilişkin detaylar müzakere edilmişti. Askeri yardımların hangi çerçevede yapılacağı tespit edilmişti. Bu bağlamda devamlı olarak aceleci ve baskıcı bir politika izleyen İngiliz heyetleri karşısında Türk Hükümeti, savaş

⁹¹⁵ Talepler yazılı olarak sıralandığında İngiliz istekleri 6 maddeden oluşmaktaydı. Sunulan taleplerde;

1. Trakya'daki İngiliz tanksavar alaylarına bir ordu sahra yaralı nakil birliği tahsis edilmesi, Çatalca ve Bolayır hatlarının her birine bir bölük konması, aynı zamanda birliğin karargâhının Ankara'da yedek kalması uygun görülmüştür.

2. Kara ordusu sahra yaralı birliklerine mukabil İzmir, Bandırma ve İzmit'te kurulacak İngiliz hava kuvvetleri seyyar sahra (cephe gerisinde kurulan seyyar hastaneler) hastaneleri, bu mıntikalarda bulunan hava meydanlarındaki hem kara ordusu hem hava kuvvetleri birliklerine hizmet edecektir.

3. Balıkesir'de 200 yataklı bir seyyar askerî hastane, Bursa'da bir yaralı toplanma istasyonu açılacaktır.

4. Ulaşım yollarının merkezinde olması sebebiyle yol ve demiryolu ile tahliye kolaylaştıracak olan Eskişehir'de ana İngiliz hastanesi açılacaktır.

5. Afyonkarahisar'da, 200 yataklı, İskenderun'da 600 yataklı, Ulukışla'da 200 yataklı daha küçük hastaneler açılacaktır.

6. Bursa'da, Çelikpalas, Balıkesir'de münasip binaların işaretlenmesi, Eskişehir'de baraka kurulması (Eskişehir-Seyitgazi yolu üzerinde), Afyon'da Çocuk hastanesi, Ulukışla şarkında baraka hazırlanması istenmişti. Bu isteklere cevap 31 Ağustos'ta verilmiş ve cevapta baraka tesisi konusunda olumlu, talep edilen binaların ise savaş sırasında düşünüleceği bildirilmiştir. ATASE, İDH, 6.119.3.

⁹¹⁶ ATASE, İDH, 2.081-5.

dışı kalmak adına büyük mücadele vermiş ve savaşın sonuna dek bu mücadelesini sürdürmüştü.

4.5. Adana Görüşmeleri Sonrasında Türk Taleplerini İçeren Listelerin Oluşturulması

4.5.1. Kara ve Deniz Kuvvetlerine Tedarik Edilecek Araç, Gereç ve Malzemeler

30-31 Ocak 1943'te Adana civarında her iki tarafın en yüksek Devlet ricalinin katılımıyla gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Müttefiklerin verecekleri malzeme ve bunların naklinin belirtilen hususlarda düzenlenmesi istenmişti. Yapılacak listelerde, Amerikalılar ile İngilizlerin bugüne kadar muhtelif tertipler altında vermeyi taahhüt etmiş oldukları malzemeden şimdiye kadar gelenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla yeniden ihtiyaç olarak tespit edilen malzeme ayrı olarak gösterilerek yeni bir liste hazırlanacaktır. Ne şekilde hazırlanacağı tespit edilen listenin adı "Adana listesi"dir. Bundan sonra yeni listeler oluşturulacaksa gerekirse Adana listesine ek adı altında A, B, C isimlerini alacaktır. Adana listesinin hazırlanmasından sonra, daha önce gerek General Orbay ve gerekse diğer kişiler tarafından oluşturulan ve Müttefiklerden istenen listeler iptal edilecektir. Adana listelerini gerçekleştirmek, listelerde belirlenen malzemelerin getirilmesi ve nakil edilmesi işlerini yürütmek üzere doğrudan Genelkurmay Başkan Yardımcısına bağlı olan Kara, Hava ve Deniz subaylarından oluşan bir "Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu"⁹¹⁷ oluşturulacaktır.

⁹¹⁷ 1. Müttefiklerin bu kere Türkiye'ye verecekleri malzemeye ait işleri tahakkuk ve takip etmek üzere şimdilik III. Şube'den Kurmay Yarbay Hüseyin Ataman başkanlığı altında ve kadro dahilinden bir "Malzeme tahakkuk ve takip bürosu" teşekkül edecek ve doğrudan II. Başkanlığa bağlı bulunacaktır.

2. Malzeme tahakkuk ve takip bürosunun vazifeleri şunlardır:

- A. "Adana listesi"ni tanzim etmek ve malzemenin celbindeki ehemmiyet derecesini tespit etmek (Karışık isimlerin yanına Fransızca ve İngilizcesi yazılacak).
- B. Elimizdeki Alman ve İtalyan malzemesine ait ihtiyaçlarımız için yeni ve ayrı bir liste yapmak. (Karışık isimlerin yanına İngilizce ve Fransızcası yazılacak).
- C. Bu malzemenin nakli hususundaki vasıta ihtiyacı ile limanlarımızdaki tahliye ve dahile nakil hususundaki nakliyat kudretimizi tespit etmek.
- D. Malzemenin celbini tespit edilen nakliyat sırasındaki ehemmiyetine göre takip etmek ve nakliyat kudretimize göre düzenlemek.

Yüksek Vekâletin İngilizlere verilmek üzere 29 Ocak 1943 günü Genelkurmay'a vermiş olduğu listelerde bazı fazlalıklar ve gereksiz maddeler olduğu fark edilmişti. Bunların ilgili birimlerce bir kez daha gözden geçirilmesi istenmişti. Gözden geçirilirken savaş veya askeri malzeme olmayan şeylerle Türkiye'nin kendisinin temini mümkün bulunan maddelerin listelere dahil edilmemesi, malzemenin nakliyatının düzenli bir şekilde yapılması için her cins malzemenin numaralı olarak önem sırasına göre gösterilmesi ve Adana listesi malzeme cetvellerinin 4 Şubat 1943 perşembe günü öğlene kadar ikmal edilerek İngiliz Ataşemiliterliğine verilmesi istenmişti.

Devamında Müttefiklerin verdikleri ve verecekleri malzeme, çap, yedek parça, cephane gibi teçhizat sebebiyle elde bulunan Alman ve İtalyan malzemesinden farklı olduğu için bu teçhizatın sevk ve revize edilmesine gerek olmayacağı, İngilizlerin Libya harekâtında Almanlardan ve İtalyanlardan ele geçirdikleri aynı malzemeleri ihtiyaçların karşılanması için sevk edebileceklerini görüşmelerde bildirdikleri ve bunun için ayrı bir liste

E. Limanlarımızdan itibaren dahile doğru tahliye ve nakil kudretimizi arttırmak bakımından gerekli tedbirleri tespit ve yapılacak işleri planlı hale getirmek ve bu hususları takip etmek.

3. Genelkurmay ve Milli Müdafaa Vekâleti dairelerinin malzeme işleri kamilen bu bürodan geçecektir.

4. Malzeme tahakkuk ve takip bürosuna aşağıdaki subaylar memur edilmiştir:

III. Şubeden Kurmay Yüzbaşı. Hüseyin Ataman, Stajyer Yüzbaşı Nedim Özaltan

II. Şubeden Kurmay Yüzbaşı Salih Polatkan, Stajyer Yüzbaşı Kemal Oğuz

V. Şubeden Deniz Kurmay Binbaşı Naci Seyhan, Stajyer Yüzbaşı Lemi Uraler

VI. Şubeden Deniz Kurmay Yüzbaşı Bahattin Geyer

IV. Şubeden Kurmay Yüzbaşı Muammer Ürgen

Hava Şubeden Kurmay Binbaşı Remzi Soy Oğuz, Stajyer Yüzbaşı Tarık Uçaner

Bu büroya milli müdafaa vekâleti devairinden de lüzumu kadar eleman vekâleti celilece görülecek ihtiyaca göre verilecektir.

5. Malzeme tahakkuk ve takip bürosu I. Ordu Müdafaa dairesinde çalışacak, gerekli sandalye ve masalar daire müdürlüğüne konacak ve kendisine yeteri kadar kırtasiye verilecektir. Bu büroya lüzumlu olan hokka takımları ve yazı makineleri şimdilik şubelerden temin edilecektir.

6. Malzeme tahakkuk ve takip bürosunun derhal faaliyete geçen Adama malzeme listesiyle Alman ve İtalyan malzemesine ait sevkiyat listesinde verilen esaslara göre 4 Şubat Perşembe gün bitimine kadar hazırlanmış olacaktır. ATASE, İDH, 2.067. Kadro hakkında bilgi ve bu kadronun Genelkurmayın emir ve direktifleri doğrultusunda XII. Şube tarafından bu büroya esas olarak tayin edileceğine ve büro için gerekli olan kasa ile çelik dolap miktarının da XII. Şube tarafından belirlenmesi ve biran önce yerine getirilmesi istenmişti. ATASE, İDH, 2-065.

istendiğine dikkat çekilerek bu listenin de 4 Şubat 1943 Perşembe günü sonuna kadar yetiştirilmesi istenmişti.⁹¹⁸

Türkiye'nin hazırladığı ve “Adana Listeleri” adını alan bu listeler, İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi tarafından kontrol edilecekti. Komite, Türkiye’de oluşturulan “Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu”na benzer bir şekilde Ankara’da İngiliz ve Amerikalılar tarafından oluşturulmuştu. Listelere ilişkin Komite, 4 tane karar almıştı. Kararlar arasında; Türk ordusunun 12 ya da 18 ayda kapasitesi arttırıp, orduya uygun olacak önerilerin kabul edilmesi, fabrika gibi uzun süreli projelerden 12 ay içinde sonuç alınabilecek nitelikte olanlarının desteklenmesi, savaş stoklarının son 6-9 aya göre belirlenmesi ile nakliyyeyi geliştirecek öneriler konusunda cömert davranılması yer almaktaydı.⁹¹⁹

Adana Listeleri⁹²⁰ olarak hazırlanan listede toplam 260 parçadan oluşmakta olup genel olarak; silahlar için ihtiyaç duyulan malzemeler, aparatlar, baskı makinaları, dönüştürücüler, su pompaları, bileyciler, vidalar, çeşitli delme aparatları, testereleler, torna tezgâhları, zincirler, çeşitli madenler ve kimyasal maddeler, duya dayanıklı boya ve vernik gibi malzemelerden oluşmaktaydı.⁹²¹

Listelerin alınmasının ardından Büyükelçi Hugessen; gizli şekilde Londra’ya yolladığı raporunda, Türkiye tarafından verilen listelerin incelemeye alındığını ve Majesteleri Hükümeti’nin verilen bu listelerin

⁹¹⁸ ATASE, İDH, 2-068

⁹¹⁹ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C.I, s. 492.

⁹²⁰ Ek 8’de sunulmuştur.

⁹²¹260 maddenin bulunduğu listeye alakalı bir tarih bulunmamaktadır. Bir önceki telgrafta Büyükelçi Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı 6 Mayıs tarihli görüşmeden sonra listeleri aldığını belirtmiştir. Telgrafı da 7 Mayıs’ta göndermiştir. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 7 May 1943. Yeni listelerden sonra verilen listelere yönelik bazı tespitlerde bulunmuştur. Bu telgrafta da 7 Mayıs tarihi yer almıştır. Bu tarih ayrıca İngiliz Büyükelçisi Hugessen- Knatchbull’un 18 Temmuz tarihli telgrafının 6. maddesinde de geçmektedir. Maddede; “Bu arada, Hizmet Ekibinin Genelkurmay Başkanlığı ile doğrudan ilişkilerinde, 7 Mayıs’ta Türk Hükümetince verilen listelerin, Adana sonuçlarına göre söz verilen tüm materyalleri kapsadığını ve 1944 yılı yardımlarına henüz karar verilmediğini belirtmesini isterim”. Bu madde telgrafın bu tarihli olduğunu doğrulamaktadır. Bu belgede tarih yer almadığı için sadece dosya numarası kullanılmıştır. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30. Büyükelçi’nin Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı görüşmeden sonra listeleri aldığını belirtmiştir. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 7 May 1943.

tedarik edilmesi hususunda karar aşamasında olduğunu belirtmişti. Listede yer alan küçük maddelere ilişkin olarak da bir karmaşanın oluştuğunu ve listelerin incelenmesinin zaman alacağını eklemişti. Ardından Majesteleri Hükümeti'nin Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacının belirtildiği bu listelerdeki malzemelerin Türk Hükümeti'ne tedarik edilmesini önerdiğini ve en kısa sürede tedarik edilmesini teklif ettiğini bildirmişti. İngiliz Hükümeti, istenen malzemelerin hem İngiltere'den hem de ABD'den tedarikinin sağlanmasını, toplanan malzemelerin Londra ve Washington'da bulunan İngiliz-Amerikan Görev kurullarına göndererek oradan Türkiye'ye dağıtılmasını istemişti. Bu telgraftaki önemli husus, tedarik edilecek malzemenin bir kısmının ABD'den sağlanacak olmasıydı. İngiltere'nin bu isteğinin yerine getirilmesinde ABD'nin de kendisiyle aynı fikre sahip olması gerekmektedir.⁹²²

Kara ve Deniz Kuvvetleri için hazırlanan ilk listeden hariç olmak üzere, bu listenin devamı niteliğinde bir liste daha gönderilmişti. Listede taşınabilir mutfak, cep sobaları, deri, çorap yapma makinaları, lastik botlar, çizme boyaları, malzemeler için örtüler, tenekeler, benzin boşaltma pompaları, seyyar değirmenler, çizim atölyeleri, kar gözlükleri, fotoğraf atölyeleri, basınçlı hava tüpleri, cep sobaları, çorap yapma makinaları, çorba kâseleri, alüminyum tabaklar, yağmurluk, keten iplik, su şişeleri ve baskı makinaları gibi malzemeler yer almaktaydı.⁹²³

Ayrıca Türk Genelkurmay Başkanlığı istediği motorlu araç ve yakıtla alakalı olarak ayrı bir liste daha yapmıştı. Listede neye ihtiyaç duyulduğu ve malzemenin nerede kullanılacağı açıkça sunulmuştu.⁹²⁴

Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'in listelere yönelik olarak Dışişlerine gönderdiği raporda, İnceleme Kurulu'nun listeye yönelik görüşü yer almaktaydı. Buna göre; İnceleme Kurulu, Adana Görüşmeleri'ni takiben

⁹²² PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 6 May 1943. Bu belge ayrıca Fransızca olarak da kaleme alınmış ve arşivlenmiştir.

⁹²³ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions; Vol I, Pages 1-30, 7 May 1943. Bu liste diğer listenin devamı olup, belgede 18 ile 31. Maddelerin Toplam İhtiyaç Yekûnu sütunu tahrif olmuştur. İlk sütundaki rakama göre bu sütun tamamlanmıştır. Ek 9'da sunulmuştur.

⁹²⁴ ATASE, İDH, 2-105. Ek 10'da sunulmuştur.

fabrika ve depo taleplerini incelemişlerdi. Kara Kuvvetleri İkmal Malzemeleri madde 36 ile 37, Askeri Fabrikalar madde 130'dan 148'e, Hava Kuvvetleri listesinin 8. Bölümü'ne kadarki liste tamamlanmıştı. Deniz Kuvvetlerine ilişkin inceleme ertelenmişti. Yapılan değerlendirmeler sonrasında 12 ay içerisinde gerçekleşmesi mümkün olmayan taleplerin reddedilmesi ve mevcut öngörülen tesisin tüm çalışmayı kapsamasını önerilmişti. C sütunundaki talepler, tekrar değerlendirilecek ve bu değerlendirmeden sonra nihai karar verilecekti. Çünkü talepler detaylandırılmamıştı ve bazı talepler, yeni olmaktan ziyade var olanı arttırmaya yönelik olduğu şeklinde değerlendirilmişti. Bu uçak fabrikası ile tamir atölyelerinin yeniden inşa edilmesi yerine mevcut olanların genişletilmesi ve geliştirilmesinin önerilmesine benzetilmişti. Ayrıca bomba, lastik ve alet fabrikaları için yapılan taleplerin de kabul edilmemesi tavsiye edilmişti. Hava Kuvvetlerine ait olan listenin 8. bölümünden sonrası ve Deniz Kuvvetlerine yönelik taleplerin incelenmesi tamamlandığında telgrafların devam edeceği ifade edilmişti.⁹²⁵

Kalan listelerin incelenmesi neticesinde 25 Mayıs tarihinde konuya ilişkin olarak bir telgraf daha gönderilmişti. Telgraf, gemi imalathanelerin listesinin incelendiği yönündeydi. Komite, 24'ten 43'e kadar ki maddelerde geçen kazan fabrikasıyla ilgili malzemelerin gerekli olduğunu onaylamıştı. Fabrikanın daha sonra elektrik dükkânı olarak kullanılması için (44. maddeden 75. maddeye kadar olan maddelerde) iki yıllık bir sürenin geçmesi gerektiğini tespit etmişti. Ancak Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, bu tesisleri tersane planının bir parçası olarak görmezse onaydan vazgeçileceği belirtilmişti. Çünkü siparişler dökümhane, tersane ve makine atölyesinin bir parçasıymış gibi yer alacaktı. Onay verilmesi bu yüzden önemliydi. Güçlü bir tesis kurulması adına verilen sipariş, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na aitti ve diğer üç tesisin çalışması için hayati bir önem taşımaktaydı.⁹²⁶

26 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen telgrafta, listelerin olağanüstü talepler içerdiğine dikkat çekilmişti. Bu yüzden

⁹²⁵ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 9 May 1943.

⁹²⁶ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 25 May 1943.

Büyükkelçiden ihtiyaç duyulan malzemelerin tedarik şartlarının ve nihai kullanımlarının neler olacağıyla ilgili ek bilgiye ihtiyaç duyacaklarını belirtmişlerdi. Ek bilgilerin oluşturulması hususunda da gruplamanın nihai kullanıma göre yapılması istenmişti. Malzemenin taşınmasına özel bir önem verileceğinden genel ihtiyaçlar dışındaki listenin tamamına ihtiyaç duyacakları ifade edilmişti.⁹²⁷

Hazırlanan listelerin incelenmesi sonucu İngiltere, Deniz Kuvvetleri için Türkiye'ye 2 adet muhrip, 5 adet ticaret, 15 adet liman savunması için kullanılacak motor ile 8 adet mayın arama motorunun verilmesini kararlaştırmıştı. Gemi ve vapurdan başka Deniz Kuvvetleri için istenen malzemelerin tedarik edilmesi ve nakil araçlarının tamamlanmasıyla tamamının ya da bir kısmının verileceği açıklanmıştı. Kara Kuvvetleri için de hazırlanan liste, toplamda 141 madde olup⁹²⁸; çeşitli tüfekleri, tanksavar ve hava savunma toplarını, obüsleri, elektrikle ilgili çeşitli parçaları, çeşitli işlerde kullanılacak kesme aparatlarını, römork ve cephane gibi malzemeleri içermektedir. Türkiye'ye gönderilmesi uygun görülen bu malzemeler, Türk yetkililerin değerlendirmesi için gönderilmişti.⁹²⁹

4.5.2. Hava Kuvvetlerine Tedarik Edilecek Uçak, Araç, Gereç ve Malzemeler

Türk Genelkurmay Başkanlığı, Hava Kuvvetlerinden de 4 Şubat'a kadar ihtiyaç duydukları malzemelerin neler olduğunu gösteren liste hazırlamasını istemişti.

Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaç listesini hazırladığı sırada Ortadoğu'daki Kraliyet Hava Kuvveti Merkezi, İngiliz Hava Kuvvetlerine bir telgraf göndermişti. Telgrafta;

Adana'daki görüşmeler sırasında Başbakan'a ve Türk Genel Kurmay Başkanı'na, kısa süre önce 20 Hurricane ve 20 Bisley uçağının daha sevk edilmesi hususunda mutabık kaldığımızdan bahsettim. Türk

⁹²⁷ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 26 May 1943.

⁹²⁸ Liste, Ek 11'te verilmiştir.

⁹²⁹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 6 May 1943.

Kurmay Başkanı'nı hepsini bu ay almayı beklememektedir. Başbakan tarafından resmi bir teklif yapılmadığını biliyorum. Türk filolarındaki eski modelleri elimizde olan yeni uçaklarla değiştirmeyi amaçladığımızı, Konferans'ta belirttim. Bu nedenle resmi bir teklif sunulmamasını ve elimizdekileri Türklere verme kararının bizde kalmasını öneriyorum. Türkler, Kasım ve Aralık ayı için ayrılan 20 Hurricane uçağını teslim almıştır. Aralık ayının ortasında Hava Ataşesi aracılığıyla Türklere 12 Kittyhawk uçağı teklif ettik. Ancak henüz Blenheim uçaklarını ve Kittyhawk uçaklarının geri kalanını teslim almadık. Bu ay 10 Hurricane ve 10 Bisley uçaklarını da almalarını sağlayalım ve alabilecek durumda olurlarsa Mart'ın başında her iki modelden 10'ar adet vermeye çalışacağız" diyerek Hava Kuvvetlerine yönelik yapılan yardımlardan bahsedilmişti.⁹³⁰

Bu telgrafa verilen cevapta Başbakan Churchill'in görüşünün, Türkiye'ye yardım edilmesi olduğu, 20 Hurricane ve 20 Bisley uçaklarına dair yapılan özel teklifin Türklere yardım etmek için gösterilen çabanın biraz gerisinde kaldığı, Başbakan Churchill'in belirlenen zaman içerisinde 20 Hurricane ve 20 Bisley uçakları ile ilgili özel bir teklif yapıp yapmadığını sormanın uygun olabileceği, bu teklif yapıldıysa Türkiye'ye ellerinden gelen yardımın yapılması gerektiği, toplam uçak sayısı ile ilgili yapılan teklifin aşılmış olmasına rağmen uçakların sevk edilmesinden emin olunması istenmişti.⁹³¹

25 Şubat tarihli bir telgraf, Adana Görüşmeleri sırasında gerçekleşen Türk-İngiliz askeri konferanslarında Türkiye'nin silahlanması için Hava Kuvvetlerine tedarik edilecek malzemelere ilişkin durumun ne olduğu sorulmaktaydı.⁹³²

Ardından Başbakan Churchill, tedarik edilecek malzemelere ilişkin genel bir bilgi istemişti. Telgrafta, Adana Görüşmeleri'nden itibaren gönderilen yardımların neler olduğu, ne çeşit silah, uçak, tank gibi malzemeler gönderildiği ve bunların Türkiye'ye ulaşıp ulaşmadığı, 5 geminin

⁹³⁰ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 3 February 1943.

⁹³¹ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 February 1943.

⁹³² PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 25 February 1943.

Türkiye'ye gönderilmek için hazır olup olmadığı sorulmuştu. Karar verilen siyasi eylem için bunun hızı elzem olduğu vurgulanmıştı. Başbakan, bu sorulara hızlı cevap verilmesini istemiş ve bu nedenle Adana sonucunda Türkiye'nin yeniden silahlandırılması konusunda mevcut durumla ilgili bir beyanda bulunulması istenmişti.⁹³³

Verilen cevapta, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu malzemelerin listesinin oluşturulduğu ifade edilmiş ve şimdiye kadar Hava Kuvvetlerine tedarik edilen malzemelerin 1942 yılı Kasım ayında hazırlanmış olan listeye göre yapıldığı belirtilmişti.

Tablo 7: 1942 Yılı Kasım Ayı Türk Hava Kuvvetlerine Ait Olan Tedarik Listesi

Sınıfı	Acil	İlkbahar 1943	Yaz 1943
Savaş Uçağı	135	18	18
Bombardıman Uçağı	72	16	16
Torpedo Bombardıman Uçağı	18	Yok	Yok
Toplam	225	34	34

Kaynak: PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 March 1943.

Bunun dışında Türkiye'ye 20 Hurrricane tedarik edildiği ve Aralık ayında da 12 Kittyhawk verilmesinin teklif edildiği bildirilmişti. İhtiyaçlar, Ortadoğu'dan tedarik edilmekteydi. Bu açıdan Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı, fazladan 10 Hurrricane ile 10 Bisley'i Şubat'ta, 10 Bisley ile 10 Hurrricane'ni de Mart'ta teslim etmeyi teklif etmişti.⁹³⁴

Tedariklerin hızlı bir şekilde karşılanmasına devam edildiği ve Türk Hava Kuvvetlerinin güçlendirildiği ifade edilmişti. Türkiye'ye şimdiye dek 20 Hurrricane, 2 C's (Adana Görüşmeleri'nden önce teslimi yapılan 30 taneye ek olarak), 20 Kittyhawk ve 20 Blenheim Bisley'in teslim edildiği, yedeklerinin teminine çalışıldığı ifade edilmişti. Ayrıca Türk Hava

⁹³³ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 1 March 1943.

⁹³⁴ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 March 1943.

Kuvvetlerinin oluşturdukları listeyi kendilerine ulaştırdıklarını ve listenin incelendiğini eklemiştir.⁹³⁵

Tablo 8: Türk Hava Kuvvetlerinin İhtiyaç Duyduğu Uçakların Listesi

(a) Hava Kuvvetleri Ataşesi, planlanan eğitimin istendiği gibi ilerlemesi durumunda 2 savaş,

	Sütun A	Sütun B			Sütun C			Sütun D	Sütun E		
	Adana Listesi	Mareşal Çakmak'ın Acil İstekleri		Toplam	Ankara Hava Kuvvetleri Ataşesi Önerileri		Toplam	4 Mart'ta Tedarik Edilenler	Ortadoğu Önerileri, 23 Mart	Toplam	Hava Kuvvetleri Bakanlığı Tavsiyeleri
			Rezerv			Rezerv					
Hafif Bombardıman Uçağı	144	36	18	54	48	24	72	20 (b)		20	
Tek Motorlu Avcı Uçağı	304	82	41	123	16 (a)	8	24				
Çift Motorlu Avcı Uçağı	144	36	18	54	90	45	135	48 (c)	150 (d)	198	
Avcı/Bombardıman	234	60	30	90	32 (a)	16	48				
Avcı/Keşif	54	14	7	21							
Karikatür Uçak	72	18	9	27							
T/B (Alttan Kanatlı)	12	12	6	18	12	6	18		(e)		
Kargo	12	6		6							
Muharebe (Ordu için)	57	30		30							
Ambulans	12	6		6							
Haritalama Uçağı	3	2		2							
Tek Motorlu Eğitim Uçağı	50	50		50							
Çift Motorlu Eğitim Uçağı	50	25		25							
Temel Eğitim Uçağı	50										
Toplam	1198	377	129	506	198	99	297				

1 bombardıman uçak filosu ve %50 oranında yedek sevk malzemesinin artırılmasını önermektedir.

(b) Blenheim V.

(c) Hurricane IIC.

(d) 6 ay boyunca ayda 25 Hurricane ancak ayda bir İngiliz Hurricane filosu değerinde 20 Kittyhawk.

(e) Ortadoğu birkaç Wellington IC/T.B. tahsis edecek.

Kaynak: PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 March 1943.

Listenin A sütununda ihtiyaç duyulan hava aracı sayısı gösterilmekteydi. B sütununda da Mareşal Çakmak'ın acil ihtiyaç listesi yer almaktaydı. Türk Hava Kuvvetleri tarafından çok sayıda hava aracı talep edilmesinden dolayı Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak, acil gereksinimleri için Ankara'daki Hava Kuvvetleri Ataşeliği tarafından çağırılmıştı. Ortadoğu tarafından Türkiye'ye tedarik edilen birkaç hava aracı,

⁹³⁵ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 March 1943.

D sütununda gösterilmişti. Ayrıca Orta Asya'ya ilerde hangi hava araçlarının temin edebileceği sorulmuştu. Bunlar da kısa yorumlarıyla birlikte E sütununda açıklanmıştı.⁹³⁶

Ankara'daki Hava Kuvvetleri Ataşeliği, Türk Hava Kuvvetlerinin hazırladığı listeye ilişkin olarak, bu yıl makul bir şekilde neler alabilecekleri tahminine dayandığı ve sadece C sütunundaki uçak sayısının var olan tüm Türk filolarının yeniden donatılmasına sağlayabileceği yorumunu yapmıştı. Eğer ki Türk pilotlarının ve özellikle saha hizmetlilerinin eğitimi plana göre ilerlese bu durum, Türkiye'nin sene sonunda 2 Savaş filosu ve 1 Bombardıman filosu daha oluşturmasına olanak sağlayacaktı. Operasyon için kullanılacak uçaklar için Mareşal Çakmak'ın belirttiği sayıya, eğitim uçağıyla ilgili olarak da acil gereksinim olarak belirtilen sayıya göre sevkiyatın yapılması bildirilmişti.

Savaş, bombardıman ve çift motorlu eğitim hava araçlarıyla ilgili olarak Türkiye, savaş uçaklarından Spitfires'a ihtiyaç duymaktaydı. Temin edilememesi durumunda, Hurricane'ni Kittyhawk'a tercih edeceklerdi. Genel olarak Amerikan değil İngiliz tipi uçakları tercih ettiklerini açıklamışlardı. Bombardıman uçakları için Ortadoğu Başkomutanlığı, Türkiye'nin ordu desteğinde iyi ve hafif bir bombardıman uçağına ihtiyaç duyduğunu belirtmişti. Blenheim'in modelinin geçmiş olduğunu gerekçe göstererek daha iyisi talep edilmekteydi. Çift motorlu eğitim uçaklarından Adana listesinde bunların Oxfords ya da benzeri olması gerektiği belirtiliyordu. Hava Kuvvetleri Ataşeliğinin yeniden donatılmasını istediği Türk Hava Kuvvetlerinde bir tane Blenheim I filosu vardı. Bu filodan çıkarılan birkaç hava aracı, çift motorlu eğitim uçağı taahhüdünün parçası olabilirdi. Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı, hangi tip ve kaç tane hava aracının tedarik edilebileceği sorusuna cevap bulmak için bir toplantı yapılması uygun bulunmuştu. Bu süreç tamamlandığında, Hava Kuvvetleri Başkanlığı da Türk Hava Kuvvetleri tarafından istenen diğer donanımları tedarik etmeye devam edecekti.⁹³⁷

⁹³⁶ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 March 1943.

⁹³⁷ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 29 March 1943.

Listeden hareketle öncelikle temin edilecek olan hava aracı sayısının kaç olacağına karar verilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, bu beklentinin karşılanmasıyla ardından diğer taleplerin hemen karşılanması bildirilmişti. Listeden önce 1942 Kasım ayındaki listelere göre çalışan Hava Kuvvetleri, Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın 546 operasyon uçağına yedek olarak 100 tane daha istemesi üzerine Hava Kuvvetleri Ataşeliğı Kasım ayından itibaren temin edilen savaş araçlarını bu sayıdan düşmüştü. 1943 yılı boyunca 2 savaş ve 1 bombardıman filosunun yanında yukarıdaki rakamlara ek olarak toplamda 5 uçak daha verilebileceğı ifade edilmişti. Bu rakamlarında 1943 yılı bahar ve yaz aylarında tedarik edilecek rakamlara karşılık geldiğı belirtilmişti. Uçakların öncelikle Ortadoğı'dan ve Ortadoğı stoklarından karşılanması, eğer ki bu mümkün olmazsa ABD ya da İngiltere'den karşılanma durumuna bakılması istenmişti. Talep edilen uçak sayısının mümkün olduğunca karşılanması, karşılanamayanlarında ne kadar olduğunun bildirilmesi talep edilmişti. Uçakların oldukça yeni olması, ayrıca 3, 6 ve 9 aylık donanım, tamir ve bakım için yedek parça taleplerinin karşılanması bildirilmişti.⁹³⁸

Hava Kuvvetleri, bu telgrafa verdiği cevapta, Türklerin Adana listesine büyük önem verdiği, şimdiye dek kendilerine teslim edilecek uçaklara dair herhangi bir bilgi almadıklarını, alacakları hava araçlarına ilişkin net sayı olmasa bile acil ihtiyaçlarının karşılanacağını, teslimat programının onlara bildirmelerini, 1943 yılı sonuna kadar acil ihtiyaçların karşılanacağını fakat sayısının daha fazla olmayacağı ve Türklerin bunu kabul edeceklerini belirtilmişti. Devamında; Kittyhawk uçaklarını sevmedikleri, Spitfire istedikleri fakat onları alamazlarsa Hurricane tipi uçakları Kittyhawk tipine tercih edecekleri, eğer bir filo Spitfire ayrılabilirse bunun büyük bir etki yaratacağı, bombardımanlarla ilgili olarak ağır ya da orta ağırlıkta istemedikleri, Blenheim'in yerine Beaufighter ve Mosquitoe'lara eğimli oldukları, eğitim uçaklarının tedarikinin önemli olduğu belirtilmişti.⁹³⁹

⁹³⁸ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 19 March 1943.

⁹³⁹ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 26 March 1943.

Uçakların tedarikinin önemli olduğu bir kez daha dile getirilmiş ve bu uçakların tedarik edilmesi hususunda garanti bile verebileceğine dikkat çekilmişti. Fakat bu konuda önem taşıyan husus, Türkiye'nin alabileceği kapasitede sevkiyat gerçekleştirilmesiydi. Tedarik edilecek uçaklara ilişkin olarak Mareşal Çakmak, yedeklerle birlikte ivedi gereksinimlerinin toplam 506 uçak olduğunu bildirmişti. Bu bilgiye karşın Hava Ataşesi, 11 Şubat tarihli notunda, Türkiye'ye yakın dönem için 225 ve yıl içerisinde 72 tane daha olmak üzere toplam 297 tane uçağı alabilecek kapasitelerinin olduğunu belirtmişti (Arada 209 uçak fark vardır). Mareşal Çakmak'ın ivedi gereksinimlerinde yer alan 113 eğitim ve muhabere uçaklarının eklenmesi durumunda bile toplam sayı 410'a ulaşmakta ve bu da istenen sayıdan yaklaşık 100 adet eksik olmaktaydı. Mevcut durumda bu uçakların bile tedariki oldukça zor olduğundan sayıların tekrar gözden geçirilmesi ve kapasiteden fazlasını Türkiye'ye sevk edilmemesi istenmişti. Hava Ataşesinin belirlediği sayının mı yoksa Mareşal Çakmak'ın acil gereksinin olarak belirlediği sayının mı tedarik edileceği hususunun netleştirilmesi istenmişti.⁹⁴⁰

Taleplerin incelenmesinin tamamlandığına ilişkin bilgi, 28 Nisan'da bizzat Başbakan Churchill tarafından Cumhurbaşkanı İnönü'ye iletmek üzere Ankara'daki elçiliğe gönderilmişti. Başbakan Churchill, 1943 yılı için 7000 tüfek, 700 tank ile 470 adet uçağın gönderileceği bilgisini vermiş ve malzemelerin, bu kritik günlerde Türkiye'nin bağımsız olmasını ve savunma gücünün artmasını sağlayacağını ve bir saldırı olduğu takdirde Türkiye'nin Almanlar karşısında ayakta kalmasını sağlamak için büyük bir istekle gönderdiklerini eklemişti.⁹⁴¹

Türkiye'nin ilk uçak talebinde verdiği sayı, 1000 adetti fakat bu talep kabul görmemişti. İngiliz Hava Kuvvetleri, listenin varsayımına dayanarak hazırlandığı kanısındaydı. Taleplerin havacılık uzman mühendis subayı tarafından yeniden düzenlenmesi gerektiği, Türk Genelkurmay

⁹⁴⁰ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 28 March 1943.

⁹⁴¹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 28 April 1943.

Başkanlığı'nın onayı ile bu konunun üstlenilmesi istenmişti. Bu nedenle tekliflerin biran önce değerlendirilmesi talep edilmişti.⁹⁴²

2 Nisan'da Hava Kuvvetleri Bakanlığı'nın Ankara Hava Ataşesi, Akdeniz Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ortadoğu ile Hindistan'a gönderdiği "Türk Hava Kuvvetleri İhtiyaçları" başlıklı raporda yapılacak olan yardımın sınırları belirlenmiş ve neler yapılması istendiği listelenmişti. Verilen son karar göre üçüncü taraf muhataplarca, yani uygun olduğu belirlenen operasyonel hava araçlarının kabul edilmesi durumunda, nelerin tedarik edebileceği belirlenmişti. Birinci muhatap listesi, beraberinde Mareşal Çakmak'ın acil listesindeki gibi eğitim uçağı ile bunlara ek olarak 20 muhabere uçağını içermekteydi. Bunların dışında tek motorlu savaş uçaklarından 183, hafif bombardıman uçaklarından 96, torpido bombardıman uçaklarından 18, muharebe uçaklarından 20, çift motorlu eğitim uçaklarından 50 ve tek motorlu eğitim uçaklarından 25 adet gönderilmesi uygun bulunmuştur. Bunlar acil olarak istenen taleplere karşı verilen tekliflerdi. Bu tekliflerde; tek motorlu savaş uçaklarına ilişkin gelecek 6 ay boyunca, Ortadoğu'ya ayda ortalama 25, toplamda 150 adet Hurricane savaş uçağı teslim edileceği ve böylece teslim edilmiş olan 40 Hurricane ve 20 Kittyhawk savaş uçağı ile birlikte, bu sınıfa ait 210 uçak teslim edilmiş olduğu açıklanmıştı. Bu sayı ile Mareşal Çakmak'ın listesinde yer alan gereksinimleri karşılayacak şekilde savaşçı/bombardıman ve savaşçı/keşif uçaklarının az miktarda da olsa yedek listesine aktarılması sağlanacaktı. 23 Mart tarihli, üçüncü taraf muhatap görüşleri değerlendirilmişti. 85 Hurricane savaş uçağı ile ilgili olarak sevkiyat uygun halde olup Mayıs ayından itibaren bir ay boyunca Mareşal Çakmak komutasında olacaktı.⁹⁴³

Hafif bombardıman uçaklarının içinde yer alan çift motorlu bombardıman uçaklarının tedarik edilmesi çok zor olmaktaydı. Sadece Vengeance (A.31) uçakları için ayda 16 adet olmak üzere toplam 96 uçak tedarik edilebilecekti. Başlangıçta bazı motor sorunları olan bu uçak tipi, şu anda Hindistan'da faal durumdaydı. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne

⁹⁴² PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 25 May 1943.

⁹⁴³ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.

atanan, değiştirilmesi ve Türkiye'ye yollanması istenen uçaklar, şu an Hindistan'a sevk edilmekteydi. Hindistan'dan tedarikin sağlanması biraz zaman alacağından Hindistan'dan ilk 6 tanenin mümkün olduğunca erken gönderilmesi istenecekti. Buna ek olarak, 15 Bisley'in tümünün Ortadoğu'dan Hindistan'a akışının Nisan, Mayıs ve Haziran'da gerçekleşmesi sağlanacak ve Vengeance tipi uçaklar tedarik edilene kadar Ortadoğu'dan yeni tedarik edilmiş 20 Bisley'in bakımının yapılmasına müsaade edilecekti. Daha sonra Türk Bisley filoları, Vengeance tipi uçaklarla birlikte yeniden donatılabilecekti.⁹⁴⁴

Torpedo bombardıman uçakları için tavsiye edilen Wellington IC'ler Türkiye'nin muhtemel gereksinimleri için çok elverişsiz olduğu dşnlmekteydi. Bunun yerine, Ortadoğu'dan Beaufort tipi uçaklar Haziran ve Temmuz ayları için 6, Ağustos ve Eylül ayları için 3'er adet temin edilebilecekti. Ayrıca bir gün Türkler, bu hava araalarını torpedo bombalaması için kullanırlarsa, uzun menzilli refakat uçağına ihtiyaç duyacaklardır. Beaufort ile aynı oranda Türkiye'ye ulaşması için 18 Beaufighter uçağının İngiltere'den teslim edilmesi teklifi yinelenmişti. Muharebe uçaklarına dair bir şey teklif edilmemişti. Bu konuda özgün olunduğu ifade edilmiş ve sevkiyat alanı yapıldığında Hagister tipi uçakların 20 tanesi İngiltere'den teslim alınarak sevk edilebileceği belirtilmişti.⁹⁴⁵

Çift motorlu eğitim uçakları için İngiltere'den teslim alınmak üzere 50 Anson'un sevk edilebileceği belirtilmiş ve Türkiye'nin bunları hangi oranda alabileceği sorulmuştu. Bunların deniz yolu ile sevk edileceği ve sevkiyat oranının sevk edilme mevcudiyetine bağlı olduğu ifade edilmişti. Oxford ile kıyaslandığında Anson tipi tercih edilecekti çünkü Anson, Ortadoğu'dan bulunduğundan dolayı tropikleşmişti. Ayrıca acil durumda işletimsel tip olarak kullanılması da mümkündü. 25 tane Master tipi tek motorlu eğitim uçakları, Güney Afrika'dan temin edilebilecekti. Sevkiyat oranının ne olacağına Hava Kuvvetleri Bakanlığı ile Güney Afrika karar vermeliydi.⁹⁴⁶

⁹⁴⁴ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.

⁹⁴⁵ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.

⁹⁴⁶ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.

Tablo 7'deki A sütununda yer alan uçakların Türkler tarafından kabul edilebileceği, B sütununda yer alan malzemelerin sevkiyat durumuna bağlı olduğu ve C sütununda yer alanlar içinde yüksek makamın onayını gerektirdiği ifade edilmişti. Sonuç olarak, Hava Kuvvetlerine 1943 yılı içinde 150 Hurricane, 96 Vengeance, 15 Bisley, 18 Beaufort, 18 Beaufighter, 20 Magister, 50 Anson ve 25 Master olmak üzere toplamda 392 uçağın gönderilmesi teklif edilmişti.⁹⁴⁷ Bu uçaklara 40 Hurricane, 20 Kittyhawk ve 20 Bisley eklenerek hemen sevk edilmişti.⁹⁴⁸

Bu ölçekte bir teslimat, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne hatırı sayılır ölçüde masrafa mal olacaktı. Uçakların Türkiye'ye gönderilmesi uygun görülüyordu ancak bu hava araçları Türkiye tarafından alındığında el değiştirmeyecek, çoğu Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin hizmetinde olacak, bazıları tamir edilecek ve hava yolu ile teslim edilenler ise en azından Takoradi (Gana)'dan ya da Hindistan'dan havalanacaktı. İlk alıcı makam, önerilen sayı ve türlere mümkün olduğunca hızlı Türkçe isim verecek ve Türkiye bunun bilgisini iletenecekti. Uçakların teslimatı ile ilgili olan son karar verildiğinde, ilk alıcı teslim alınan hava aracı sayısı ile ilgili olarak gereksinimlerini revize edecek ve listesini Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı ile İngiliz Hava Kuvvetleri Bakanlığı'na iletenecekti. Ortadoğu'daki İngiliz Askeri Komutanlığı, bu gereksinimleri mümkün olduğunca hızlı bir şekilde stoklarından karşılayacak ve temin edemeyecek olduklarını Hava Kuvvetleri Bakanlığı'na raporlayacaktı.⁹⁴⁹

Ankara'daki Hava Ataşesi, verilen sayılar ile model ve teslimat yerinin hiçbir şekilde Adana listesindeki taleplere uymadığı, teslim edilecek uçakların yeni olmasının talep edildiği, bu uçakların tam teçhizatlı olması gerekliliğinin belirtildiğini ifade edilmiş ve talep edilen uçaklara dair bazı açıklamalarda bulunmuştu. Tek motorlu avcı uçakları için şimdiye dek 40 adet Hurricane IIE's uçakları teslim edildiği, bu uçakların yanı sıra ilave olarak 40 Hurricane IIB uçağının teslim edileceği, 100 tanesinin Fighter/Bombers uçakları gibi donatılmasının istendiği, yakın destek için

⁹⁴⁷ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.

⁹⁴⁸ PRO, FO 195/2479 Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 6 May 1943.

⁹⁴⁹ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.

Fighter/Bombers uçakları kullanılacağından Spitfire ya da benzer bir model uçağın üst koruma için talep edilmekte olduğu, teslim edilen Kittyhawk ve Tomahawk uçaklarının sadece eğitim uçağı olarak görüldüğü ve Adana listesine dahil olmasını kabul etmedikleri belirtilmişti.⁹⁵⁰

Türkiye, hafif bombardıman uçaklarından Vengeance uçaklarının uygun olduğunu düşünmemektedir. Mitchell ile Mosquitoe tipi uçak istemektedir. Hâlihazırda teslim edilen 19 Bisley uçaklarıyla birlikte 5 tane daha almayı kabul etmişti. Ancak bunlar, sadece eğitim için kullanılacak ve Adana listesinde sayılmayacaktı. Torpido bombardıman uçağı olarak Beaufort teklif edilmişti. Bu uçak ancak yeni olması şartıyla kabul edilecekti. İkiz motorlu avcı uçaklarının yarısı gece ve yarısı gündüz olarak kullanılacak şekilde 48 adet Beaufighter uçaklarının temin edilmesi istenmişti. Bu sayı, ivedi olarak temin edilirse Türkiye'nin gereksinimleri karşılanmış olacaktı. Bu uçakların Mark IV modelinde olması ve Merlin 61 motorlarının takılmış olması gerekmektedir. Muhabere uçağı olarak Magister uçakları kabul edilmediğinden özel olarak tasarlanan uçaklar istenmişti. Eğitim uçağı olarak Anson yerine Oxford II tercih edilmişti. Masters uçakları kabul edilmişti. Tedarik edilecek uçak sayısına ilişkin olarak Türkiye'de herhangi bir memnuniyetsizlik olmadığı gibi uçak modellerine yönelik yapılan teklife ilişkin de memnuniyet yoktu. Teslim edilen uçakların yeni olmamasından dolayı bir hoşnutsuzluk söz konusuydu. Bundan sonra teslim edilecek uçakların yeni olması istenmişti.⁹⁵¹

Ankara'daki Hava Ataşesinden gelen telgrafa verilen cevapta, Türkiye'ye tedarik edilen hava araçlarının tamamının yeni olmasını garanti edemeyeceklerini fakat gönderecekleri araçların yeni olması hususuna olabildiğince özen gösterileceği, tedarik edilecek malzemelerin 1943 yılı içinde verileceğini acil ihtiyaçların bu süre zarfında tamamlanması halinde sayının arttırılmaya çalışılacağı bildirilmişti. Tedarik edilecek uçak çeşitlerine ilişkin olarak tek motorlu savaş uçaklarından olan Spitfire, bu yıl içinde teslim edilmesinin mümkün olmadığı, herhangi bir acil durumda

⁹⁵⁰ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 10 May 1943.

⁹⁵¹ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 10 May 1943.

Spitfire ya da uygun olan uçaklarla Türkiye'ye destek verileceği, 1944 yılının ilk üç ayı içinde 25 adet Spitfire tedarik edileceği ancak sayı azaltılırsa 1943 yılı içinde ABD'ye sorup onaylarını aldıktan sonra tedarik edilmesine çalışılacağı, hafif bombardıman uçaklarından Bisley ile alakalı olarak birden çok alanda kullanıldıklarından tedarik edilemeyebileceği, Mosquitoe temininin 1943 yılı için mümkün olmayacağı, Mitchell tipinin artan miktarda temin edilmesinin istenmesinden dolayı imkânsız olduğu ve Türkiye'nin Vengeance ile ilgili durumu gözden geçirmeleri önerilmişti. Torpido bombardıman uçağı Beaufort teklifinin onaylandığı ancak yeni listedekilerin temin edilemeyebileceği, çift motorlu savaş uçaklarından Beaufort'a eşlik edecek olan Beaufighter'a yönelik teklifin yanlış anlaşıldığı vurgulanmış ve bir düzenleme yapılmıştı. Düzenlemeye göre; Merlin 61 ile Uyumlu, Mark IV hava aracı yoktu. Sadece Merlin XX ile uyumlu olan Mark II savaş uçakları bulunmaktaydı. Bu tipteki hava araçlarının tedarik sayısı 18'den 36'ya arttırılmaya çalışılmaktaydı. Bunlardan kaç tanesinin gece kaç tanesinin gündüz savaşı için kullanılacağına bilinmesi ve ona göre donatılması gerekmektedir. Bu açıdan sayısının bilinmesi önemliydi. Gece savaşı için kullanılmak üzere donatılması istenirse 18 adet kadar Beaufighter, Mark IV ile donatılabileceğini bildirilmişti. İletişim uçaklarına yönelik Magister tipinin Türkiye tarafından kabul edilmediği ancak bunun nedeninin detaylı olarak ne olduğunun açıklanması istenmişti. Tatmin edici bir açıklamanın yapılması durumunda, İngiliz ve Amerikan ürünleri arasında uygun hava araçlarının olup olmadığının araştırılacağı ancak hâlihazırda Magister sevkiyatı için gerekli hazırlıkların başlatıldığı açıklanmışti. Çift motorlu uçaklarda Anson tipi yerine Oxford'un önerilmesinin nedeni, Anson tipinin Ortadoğu ve Hindistan gibi sıcak iklimde kullanılmaya uygun ve yedek parçalarının Ortadoğu'daki İngiliz Askeri Komutanlığı'nda olduğu şeklinde açıklanmışti.⁹⁵²

Adana listesindeki temel malzemelere ilişkin bir karar verilmişti fakat bu karar öncelikle Ataşeliklerin bilgilendirilmesi amacını taşımaktaydı. Hava Ataşesi'nin sunduğu öneriler dışında diğer öneriler tartışılmaktaydı ancak son

⁹⁵² PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 21 May 1943.

kararın henüz verilmemişti. Son karar verildiğinde Türk makamlarının da bilgilendirileceği belirtilmişti. Bu süreçte malzemelerin gönderilmesi için aylık bir program verilemeyeceği fakat 1943 yılı içinde gönderim yapılacağı ifade edilmişti. Teslim tarihleri ile ilgili ayrıntının ay bazında verilmesinin neredeyse hiç mümkün olmadığı ancak en kısa sürede Askeri Ataşe'ye malzemelerin gönderileceği, çoğunun nakliye işlemine bağlı olduğu ve hangi malzemelerin nakliye koşullardan etkileneceği hakkında bilgi sahibi olunmadığı ve detaylı bilginin Ortadoğu'daki Başkomutan'dan alınarak iletileceği eklenmişti.⁹⁵³

Ayrıca Hava Kuvvetleri Bakanlığı, Ortadoğu Başkomutanlığı'na Beaufighter tipi uçak sayısının 18'den 36'ya çıkartılacağı ve 1944 yılının başlarında 25 Spitfire tipi uçak teklif edilmesi dışında 1943 yılı için yapılan teklifte büyük bir değişiklik düşünülmediğini açıklamıştı. Bu yüzden Türkiye tarafından sıkıştırılacaklarının farkında olduklarını ve gönderilecek uçakların seçilmesinin faydalı olacağını belirtmişlerdi.⁹⁵⁴

Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı, ellerinde bulunan kaynaklarından sevk etmeleri gereken uçakların yeni olacağını garantisini veremeyeceklerini çünkü uçakların büyük bir kısmını hâlihazırda kullandıkları cevabını vermişti. Hurricane gibi Hava Kuvvetleri Bakanlığı'ndan alınan uçakların bir bölümünün yeni olmadığına dikkat çekilmiş ve ardından uçak modellerine ilişkin olarak açıklamalarda bulunmuşlardı. Tek motorlu avcı uçaklarından Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndaki komutanlıkta kullanılan 40 Hurricane IIB uçağının sevk edilebileceği fakat bunların da yeni olmayacağı ifade edilmişti. Hafif bombardıman uçağı olan Bisley'in Türkiye tarafından 20 tanesinin kabul edildiği, devir sırasında bir tanesini düşürdükleri, neticede itibariyle 20 uçak teslim ettikleri, Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı Bisley uçaklarının kullanan filolar olduğunu ve Kuzeybatı Afrika Hava Kuvvetleri'nin bu uçakların sadece eğitim uçakları olarak görülmemesini önerdiği ifade edilmişti. Torpido bombardıman uçağı Beaufort'un yeni olacağına dair

⁹⁵³ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 6 April 1943.

⁹⁵⁴ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 16 May 1943.

garanti verilemediği çünkü bazılarının oldukça kullanıldığı, mümkün olduğunca seçerek teslim edileceği açıklanmıştı.⁹⁵⁵

Türkiye'nin uçaklara yönelik ortaya çıkan memnuniyetsizliğe ilişkin Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı sevk edilen uçaklara yönelik haksız bir izlenim olduğunu düşündüklerini, Türkiye'ye uçakların ivedilikle birleştirilmesi gerektiği tavsiye edildiği halde pilotları beklerken uçakların uzun süre açık depolarda bekletilmek zorunda kalındığı, bu sebeple aşınmış olmalarından dolayı ve belirli teçhizat parçalarının sevk edilmediğine dair şikâyetler aldıklarına dikkat çekmişlerdi. Ayrıca Türkiye tarafından istenilen teçhizatın ilgili modele uyan standartta olmadığına vurgu yapılmıştı. Uçaklar, yenilenmiş olmasına ve bu durum bildirilmiş olmasına rağmen Türk pilotlarının belirlenen zamanda gelmemesi ve uzun süre boyunca uçakların birleştirilememesinden dolayı hala sıkıntı yaşandığı bu yüzden Türkiye'yi memnun etmek adına şuan Hurricane uçaklarının seçildiği belirtilmişti.⁹⁵⁶

Bu gelişmeler üzerine Hava Kuvvetleri, Ortadoğu'ya, uygun yedek parça ve mühimmat ile birlikte Nisan ayından itibaren 6 ay boyunca Türkiye'ye ayda 25 Hurricane tipi uçak gönderilmesini istemişti.⁹⁵⁷ Bu talep üzerine Ortadoğu, İngiliz Askeri Komutanlığı, Türkiye'nin kendilerine bu ay için ayrılan 10 Hurricane uçağını almakta zorluk yaşadıklarını gördüğünü, Hurricane ile ilgili talimat göz önünde bulundurulduğunda 6 ay boyunca ayda 25 uçak gönderiminin Nisan yerine Mayıs ayında başlamasının uygun olacağı cevabını vermişti.⁹⁵⁸

Ankara'daki Hava Ataşesi, Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'nın şu ana kadar Türkiye'ye sevk edilecek 40 Hurricane uçağından 20 tanesinin sevk edildiğini bildirmişti. Türkiye'nin 40 Hurricane IIB uçaklarını kabul ettiğini ancak Havacılık Bakanlığı'nın Hurricane IIA uçağına 8 Gun Fighter (Silahlı Avcı) ile Hurricane IIB uçağına 12 Gun Fighter (Silahlı Avcı) olarak belirlediklerini, bu yüzden Türkiye'nin kendilerine teklif edilen bu modelleri almayı beklediklerini vurgulamıştı. 12 Gun Fighter yerine 8 Gun Fighter olanı

⁹⁵⁵ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 12 May 1943.

⁹⁵⁶ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 12 May 1943.

⁹⁵⁷ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 22 April 1943.

⁹⁵⁸ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 24 April 1943.

almaları için Türkiye'yi ikna etmeye çalıştığını, birkaç güne kadar bir cevap verileceğini açıklamıştı. Devamında bu uçaklara, Merlin 20 motorlarının takılı olup olmadığını sormuş, Türkiye'nin IIC modelinden 2 tane daha kabul edeceğini ancak daha fazlasını istemediklerini, Havacılık Bakanlığı'nın Spitfire uçaklarıyla diğer yeni avcı modellerini sevk edememeleri durumunda Türkiye'nin teklif edilen Hurricane IIC modelini de almayı kabul edebileceklerini eklemiştir.⁹⁵⁹

25 Hurricane Türkiye tarafından kabul görmemesinin Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı karargâhında hayal kırıklığı yarattığı, Türkiye'ye teklifleri kabul etmesi için daha ısrarcı olunması istemiştir. Hurricane Mark IIB tipi uçağıyla ilgili olarak, uçaklara 12 silah ve bomba atma aparatının takılabileceği ve Merlin 20 motorlarının kullanılacağı doğrulanmıştır. İstenen teçhizatın takılı olacağı da eklenmiştir.⁹⁶⁰

Türkiye'nin bomba atma aparatı takılı olduğu sürece 8 silahlı 38 adet Hurricane IIB uçaklarını kabul edebilecekleri haberini bildiren telgraf, Hava Kuvvetlerine iletilmiştir.⁹⁶¹

İngiliz Hava Kuvvetleri Bakanlığı, Hurricane tipinden sonra hafif bombardıman uçağı olan Vengeance tipi uçaklar için ABD'nin onayının gerektiğini, toplamda 96 adet teklif edilen bu uçaklardan 16 tanesinin Hindistan'a teslim edilenlerden karşılanmasının planlandığını bildirmiştir. Türkiye'nin başta Vengeance tipi uçaklar için isteksiz oldukları, yerine Mitchell ya da Mosquitoe tipi uçak istemeleri üzerine 1943 yılında Mosquitoe uçaklarının hazır edilmesinin mümkün olmadığını ifade ettiklerini, Türkiye'nin taleplerini yeniden değerlendirmesini istediklerini, Ataşenin kesin bir teklif sunulmasını istemesi üzerine mevcut Vengeance uçaklarının 200 tanesinden feragat edebileceğini, bunların 96 tanesinin Türkiye'ye gönderilebileceğini ancak önce Amerikalı yetkililerin bu duruma izin vermeleri gerektiğini bildiren bir telgraf göndermiştir.⁹⁶²

⁹⁵⁹ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 18 May 1943.

⁹⁶⁰ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 22 May 1943.

⁹⁶¹ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 21 May 1943.

⁹⁶² PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 24 May 1943.

Hava Kuvvetleri Bakanlığı, 8'i silahlı 38 adet Hurricane IIB uçakları ve 96 adet Vengeance uçaklarına yönelik belirlenen 1943 yılı teklifleri ile 1944 yılının ilk çeyreğindeki Spitfire uçaklarına dair verilen tekliflerin verilmesi mümkün olan uçak sayısını gösterdiğini açıklamıştı. Teklif edilen uçak sayısının teçhizat yokluğundan dolayı arttırılamayacağını ancak ilerleyen dönemde stratejik durumla alakalı olarak gözden geçirilebileceğini, 1944 yılı için hangi uçakların sevk edilebileceğinin belirlenmeye çalışıldığını eklemişti. Teklif edilen uçak miktarının sadece bir bölümünün yeni uçaklardan oluşabileceği ve sevk edilecek uçak modellerine ilişkin karara varıldığı an, ne kadar teçhizat gönderileceği ile teçhizatın türünün ne olacağını belirlemek için iki Genelkurmay Başkanı'nın ayrıntılı olarak buna karar vermesinin uygun bulunduğu belirtilmiştir⁹⁶³

Tablo 9: Türkiye'ye Tedarik Edilen Uçakların Özetini Gösteren 11 Haziran 1943 Tarihli Liste

No	Model	02.04.43 AX.789 Havacılık Bakanlığı telgrafındaki tekliften önce Türkiye'ye teslimat Sayısı	AX.789 numaralı telgraftaki teklifin özeti	AX.789 numaralı telgraftaki teklife Türklerin Yorumu	11 Haziran tarihine kadar Türkiye'ye teslim edilen uçak Sayısı	AX.987 numaralı 21 Mayıs tarihli Havacılık Bakanlığı telgrafındaki değiştirilmiş teklif	Yorumlar
a	b	c	d	e	f	g	h
1	Hurricane	40	150	Kabul edildi. Yakın destek olarak kullanılacak.	55	150	Ortadoğu'ya yönerge verildi.
2	Spitfire	X	X	Spitfire ya da diğer uçağı istenmekte.	X	25	1944 ilk çeyreğinde sevkiyat
3	Kittyhawk	16	X	Türkler bu modeli eğitim uçağı olarak görmekte ve bu nedenle Adana Listesi'ne dahil edilmemeli.	20	X	
4	Vengeance	X	96	İstenmedi. Mitchell ya Mosquitoe istenmekte.	X	96	Vengeance teklifi USA tarafından kabul edildi. Türkiye'nin gözden

⁹⁶³ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 June 1943.

							geçirmesi istendi.
5	Bisley	19	15	Hâlihazırda alınan 19 tanesinin yanında 5 tanesini kabul edeceklerini söylediler. Sadece eğitim amaçlı kullanılacak ve Adana Listesi'ne dahil edilmemeli.	24	Eğitim için kullanılmasında mutabıkız.	
6	Beaufort	X	18	Yeniye kabul edilebilir.	X	18	Yeni uçağın sevkiyatı garanti edilemedi. 12 Uçak Ortadoğu'da beklemekte. Daha eğitimini almamış 4 Türk pilot ellerinde var.
7	Beaufighter	X	18	Yarısı gece avcı ve diğer yarısı gündüz avcı olmak üzere 48 tanesi ivedi gereksinimlerini karşılayacağını söylediler. Mr IV uçaklarına Merlin 61 motorlarının takılmasını talep ediyorlar.	X	18 Gece Avcı uçağı olarak kullanılacak uçakların Sayısı 36'ya çıkarılmıştır.	Beaufighter Mr IV diye bir model yok. Mr II var.
8	Magister	X	20	Oxford'u tercih ediyorlar.	X	Gereksinimlerini detaylı olarak ifade etmeleri istendi.	20 Anson kutulanmış halde. Türklere Anson tipinin daha uygun olduğu açıkladık.
9	Anson	X	50	Kabul edilebilir.	X	50. Türklere Oxford isterse o da sevk edilebilir.	
10	Masters	X	25	X	25	Güney Afrika'da hazırlanıyor.	

Kaynak: PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference,

11 June 1943.

Listenin ardından listeye yönelik açıklamalarda bulunulmuştu. Yapılan açıklamaların ilki, Adana Görüşmeleri sonrasında Türkiye, toplamda 1.198 uçağı içeren bir ihtiyaç listesi sunmuştu. Hava Ataşesi, talep edilen bu rakamın Türkiye'nin yakın dönemde alacaklarından çok daha fazla olduğunu ve bu rakamın kendi kaynaklarından sağlanamayacağı yönünde bilgi vermişti. Bu nedenle 1943 yılı boyunca Türkiye'ye tedarik edebilecek uçaklara dair bir teklifte sunulmuştu. Bu teklif, tablodaki D sütununda yer almaktaydı ve 1943 yılı için toplamda önerilen hava aracı sayısı, ise 392 idi. İkinci olarak, bu teklife Türkiye'nin verdiği cevap tablonun E sütununda özetlenmişti. Türkiye'nin sunulan teklifi yeterli bulmaması ve tedarik edilecek tüm uçakların yeni olmalarını beklemeleri İngilizlerin tekliflerini yeniden gözden geçirmelerine ve yeni bir teklifin oluşturularak sunulmasına sebep olmuştu. Yeni teklif, tablodaki G sütununda özetlenmişti. İlk teklifte yer alan 18 Beaufighter uçağı ile birlikte 25 Spitfire uçağını toplam uçak sayısındaki artışa örnekti. Spitfire hava araçları, 1944 yılının ilk çeyreğinde teslim edilecekti. Bu tabloda, Türkiye'ye teslim edilecek tüm uçakların yeni olamayacağını ifade edilmişti. Kraliyet Hava Kuvvetleri'ndeki gibi yeni ve onarılmış uçaklar belirlenirken eğitim uçaklarının yeni olanları gönderilmeye çalışılmıştı. Bununla alakalı gerekli açıklama yapıldığı için Türkiye'nin yapacağı bir itiraz haklı bulunmayacağı ifade edilmişti. Son olarak, sunulan tekliflerle ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı ile Müttefik Tedarik Yönetimini bağlayıcılığı resmi bir belge düzenlenmiş ve 4 Temmuz tarihinde gönderilmişti. Türkiye'nin sunulan yeni teklifle çok ilgilenmediği Ankara'daki Hava Ataşesi tarafından bildirilince tablodaki G sütununda gösterilen teklif Hava Kuvvetleri Bakanlığı'na 5 Haziran tarihinde gönderilmişti. Bundan sonra, Türkiye'nin vereceği cevap beklenmekte olup cevap gelmeden sevkiyatın organize edilmesinin ve antlaşmanın imzalanmasının mümkün olmadığı ifade edilmişti.⁹⁶⁴

Türkiye, önerilen liste için teklifin kendi gereksinimlerinden oldukça uzak olduğunu belirtmişti. Ayrıca istedikleri modelde ve sayıda kendilerine

⁹⁶⁴ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 11 June 1943.

teçhizat ve uçak verilmedikçe görüşmelerde kararlaştırılan birçok planın uygulamaya konamayacağını eklemiştir.⁹⁶⁵

Bu cevap üzerine Hava Kuvvetleri Bakanlığı, uçakların teslimatına 13 Temmuz'da başlayacaklarını açıklamış, sadece çift motorlu eğitim uçakları olarak Anson yerine Oxford tipi uçak sevk edilmesine mutabık kalındığını, Magister uçaklarını sadece muhabere uçağı olarak sevk edebileceklerini bildirmiş ve tedarik edilecek diğer uçaklara ilişkin bilgiler vermişti. Tek motorlu avcı bombardıman uçağı olarak Hurricane uçakları tedarik edilecekti. Adana listesindeki 150 olan kota tamamlanana kadar ayda 25 tane uçak Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndan sevk edilmesine devam edilecekti. Tek motorlu avcı uçağı olarak 1944 yılının ilk çeyreğinde 25 Spitfire uçağı sevk edilecekti. Hafif bombardıman uçağı, Hindistan'dan ayda 16 adet olmak üzere toplamda 96 Vengeance tipi gönderilecekti. Torpido bombardıman uçağı Beaufighter tipi, Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı tarafından belirlendiğı şekilde 18 adet teslim edilecekti. Çift motorlu avcı uçağı olarak İngiltere'den 36 adet Beaufighter uçağı sevk edilecekti. Türkiye, 18 adedinin gece avcı uçağı olarak gönderilmesini talep ederse bildirilmesi istenmişti. Muhabere uçağı olarak 20 Magister Mısır'da beklemekteydi. Sadece muharebe uçağı olarak kullanılmak üzere sevk edilebilecekti. Teslimatın ayrıntılarıyla Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı ilgilenecekti. Çift motorlu eğitim uçakları Oxford tipi olarak İngiltere'den 50 adet sevk edilecekti. Tek motorlu eğitim uçakları, Güney Afrika'dan 25 Master şeklinde sevk edilecekti. Bunların 15 tanesi yüklenmeye hazır olarak beklemekteydi.⁹⁶⁶

Uçakların yeniliğinin garanti edilemeyeceğı bir kez daha yinelenmiş ve ellerinde mevcut olan en iyi uçakların gönderilmeye çalışılacağı, Türkiye'nin uçaktaki teçhizatı kontrol edebilmesi için her modelle birlikte listelerin gönderileceğı, uçakların ve yedek parçaların sevkiyle ilgili teslimat düzenlemeleri ile tarih ayrıntılarının daha sonra ekleneceğı, uçakların modelleri ve sayıları konusunda yukarıda yer alan teklifte bir değişiklik yapılamayacağı belirtilmişti. Türkiye'nin bu uçakları kabul edip

⁹⁶⁵ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 1 July 1943.

⁹⁶⁶ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 13 July 1943.

edemeyeceklerinin bilinmesi gerektiği bildirilmişti çünkü uçaklar kabul edilmezse İngiltere bu uçakları kendisi için kullanacaktı. Oluşturulan liste, Hava Tümgenerali tarafından incelenmiş ve onaylanmıştı.⁹⁶⁷

Gönderilecek uçaklarla alakalı olarak Adana Görüşmeleri Kararları olarak geçen maddelere ek olarak başka karar da alınmıştı. 15 Temmuz 1943 tarihinde alınan kararda, Majesteleri Hükümeti'nin Türkiye'ye destek sağlamak için önermiş olduğu uçaklar ve sayıları yer almaktaydı.⁹⁶⁸

Tablo 10. Majesteleri Hükümeti'nin Türkiye'yi Desteklemek İçin Önerdiği Ek Uçak Listesi

Tek Motorlu Uçaklar	-
Bombardıman Uçağı	210
İki Motorlu Uçak	36
Hafif Uçaklar	96
Taktik Keşif Uçakları	-
Genel Keşif Uçakları	-
Torpedo Uçakları	18
Nakliye Uçakları	-
Muharebe Uçakları	20
Ambulans	-
Kartografya	-
Tek Motorlu Eğitim Uçağı	25
Çift Motorlu Eğitim Uçağı	50
Başlangıç Seviyesindeki İçin Eğitim Uçağı	-
Toplam	455

Kaynak: PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 15 July 1943.

Türkiye, İngiltere tarafından yapılan teklifi, 5 Ağustos tarihinde Ankara'daki Hava Ataşeliği vasıtasıyla cevaplamıştı. Cevap, İngiliz Hava

⁹⁶⁷ PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 13 July 1943.

⁹⁶⁸ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 15 July 1943.

Kuvvetleri Bakanlığı'na iletilmişti. Türkiye, verdiği cevapta avcı bombardıman uçağı olarak Hurricane uçaklarının geri kalanlarını almak istediklerini bildirmişti. Ancak daha önce aldıkları ile aynı durumda olmamasını tercih ettiklerini eklemişlerdi. Bunun üzerine Kraliyet Hava Kuvvetleri eğitmeni, kısa süre önce alınan Hurricane IIB modelinin durumunun Hurricane IIC modelinin durumundan kötü olduğunu rapor etmişti. Tek motorlu avcı uçağına ilişkin verilen teklif uygun bulunmuştu. Fakat büyük bir sevkiyat gerçekleştiğinde pilotlar hazır olabilsin diye eğitim amacıyla birkaç kişi önceden talep edilmişti. 1944 yılı için sunulan teklifin iki alayı donatmakta yeterli olmadığı gerekçesiyle sayının 150'ye çıkarılması istenmişti. Ancak bu yılki teslimatın bu talebin dışında tutulmasının talep edildiğı ifade edilmişti. Hafif bombardıman uçağı olarak Vengeance uçağı kabul edilmemişti. Mitchell ve Mosquitoe konusunda ısrarcı davranılmıştı. Torpido bombardıman uçağı, kabul edilmişti. İkiz motorlu avcı uçağı olarak Beaufighter Mark II yerine Mark IV talep edilmişti. Muhabere uçağı olarak, Magister uçakları ile Oxford ve Master uçakları da kabul edilmişti. Sevkiyat konusu uzun bir süre tartışılmış ve Oxford, Master ile Magister uçaklarının kurulmadan gönderilmesi ve kurulmasının ulaştıktan sonra yapılması istenmişti.⁹⁶⁹

Bu süreçte hangi uçakların listede yer alacağı, hangilerinin listeden çıkarılacağına dair telgraf trafiğı devam etmiş ancak nihayetinde hangi tip uçaktan kaç tane yollanacağına dair aşağıda verilen listede mutabık kalınmıştı.

⁹⁶⁹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 5 August 1943.

Tablo 11: Türk ve İngilizlerin Mutabık Kaldığı Uçak Listesi

Hurricane	136
Kittyhawk	20
Beaufort	18
Bisley	35
Magister	20
Anson	50
Master	25

Kaynak: PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 8 November 1943.

Türkiye'nin verdiği cevap üzerine, 36 Beaufighter teklif edildiği halde kabul edilmediği, teklif edilen 96 Vengeance ile 56 Hurricane modelinin reddedildiği, alternatif model sunulmadığından 96 Vengeance ile 56 Hurricane modellerinin 1943 yılında verilmesi teklif edilen toplam uçak sayısından çıkartılacağı bildirilmişti.⁹⁷⁰

Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı Başkomutanı, bu durumu kontrol listeleri ile teknik belgelerin her detayda eşlenmesi gerektiğini, bu eşlemenin gerçekleştirilemediğini bu açıdan Türkiye'nin uçak teslimatını kasıtlı bir şekilde engellemekte olduğunu rapor etmişti. Sıkı pazarlıkların yapılması teslimat sürecini bazen süreci iki aydan fazla uzatmıştı. Başkomutan, Türkiye'nin son model uçakları kendilerine teslim ettikleri halde bile bir olay yaratılacağını düşündüğünü belirtmişti. Havacılık Bakanlığı, teslimatı beklenen modellerin neler ve kaç adet olduğunu gösteren iki haftalık raporların Başkomutan tarafından hazırlanmasını istemişti. Bu raporlar, teklifin gerçekleştirilemediği konusunda Türkiye'nin şikâyet etmesi halinde onlara sunulabilecek bir delil olarak oluşturulacaktı. Bu gecikmeler nedeniyle 1943 yılında sevk edilmesi teklif edilen 492 uçağın sadece 100 tanesini bugüne kadar teslim edilebilmişti. Hava Kuvvetleri, Adana listesinin geri kalanının sevk edilebilecek uçakların sayısı ile ilgili olduğunu, Kraliyet Hava Kuvvet birimlerinin yedek malzemeler ile teçhizatı aynı ölçekte sevk

⁹⁷⁰ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 8 November 1943.

edeceklerini ve çoğunun uçaklarla birlikte Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndan gönderileceğini bildirmişti.⁹⁷¹

1944 yılı için yapılacak sevkiyata yönelik de teklifler hazırlanmıştı. Hava Kuvvetleri Bakanlığı, stratejik durumun 1944 yılı boyunca uçakların sevki konusunda oldukça değişken olduğunu, yılın geri kalanı için Mayıs ayında gözden geçirilmesi şartıyla 1944 yılı Haziran'ına kadar gönderilecek uçakların neler olduğunu açıklamıştı.

Spitfire, ilk 3 aylık süreçte 25 adet ve ikinci 3 ayda yıpranma olasılığına karşı 9 adet daha olmak üzere verilen teklif aynıydı. Teklifin aynı tutulmasının ilk nedeni, İngiltere'nin kendi ihtiyaçlarını karşılama konusunda hala sıkışık olması ve bunun 1944 yılı ortasına kadar devam edecek olması, ikinci nedeni de Rusya'nın talepleri reddedilirken Türkiye'ye sevkiyatın devam etmesi siyasi ilişkilere zarar verebilirdi. Bu durum, her türlü Spitfire uçak modeli için geçerliydi. Mosquitoe tipi uçağın 1944 yılının ilk yarısında teslim edilmesi mümkün görülmemiş ve ikinci yarısı için de çok az bir olasılık olduğu bildirilmişti. Nakliye uçaklarının sevkinde yaşanan sıkışıklıktan dolayı 1944 yılının ilk 6 ayında Wellington I uçağı, ikinci 6 ay içerisinde de her nakliye uçağı üç keredede gönderebilecekti. Hava ambulansı olarak dönüştürülmüş Oxfordların kullanılması önerilmişti. İhtiyaç fazlası olarak tedarik edilebilecek modeller arasında Hurricane, Baltimore (bombardıman uçağı), Oxford hava ambulansı ve muhtemelen Kittyhawk, Marauder ve çok az sayıda dönüştürülmüş Wellington nakliye uçağı bulunmaktaydı.⁹⁷²

Bundan sonraki süreçte savaşın seyri belli olmaya başladığı için verilen malzemelerin ve yapılan yardımların yürütülecek politika ile yeniden belirlenmesi gerekecekti.

4.5.3. Türk Talepleri Sonucunda İngilizlerin Duyduğu Rahatsızlık

Başlangıçta Adana listeleri ile ilgili olarak İngilizlerin düşüncesi listelerdeki kalemlerden etkilenilmeden ve malzemelerin ihtiyaca cevap

⁹⁷¹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 8 November 1943.

⁹⁷² PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 7 December 1943.

verecek nitelikte olup olmadığına bakılması istenmişti. Finansman açısından da hangi kalemin hangi listede yer alacağına ve bu sevkiyatların hangi kurum ya da Bakanlıklar tarafından yapılıp yapılmayacağına önemsiz olduğu, sadece Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi için sınıflandırmanın yapılması istenmişti.⁹⁷³

Bunun üzerine 16 Nisan 1943 tarihinde Büyükelçi Hugessen, “Adana Listesi” başlığı altında bir rapor hazırlamıştı. Raporunda, tesis yapımı, malzeme tedariki ve bazı ağır makina çeşitlerine yer vermişti. İngiliz-Amerikan Komitesi, farklı birimlerce oluşturulan Adana listelerinin birbirleriyle aynı olduğunu ifade etmişti. Ayrıca benzer türdeki malzemelerin çoğunun farklı alanlar için talep edildiği gözlemlenmişti. Örneğin, oksijen kaynağı; inşaat, demiryolu ve ordu ile mühendislik bölümü için talep edilmişti.⁹⁷⁴

Yine yapılan incelemeler sonucu Adana Görüşmeleri’nde Silahlı Kuvvetler için istenen malzeme listesinde, askeri ihtiyacı karşılamayacak da malzemelerin bulunduğu, Deniz Kuvvetlerine ait listede Türk Ticaret Gemileri için ticari gemi talebi, Hava Kuvvetleri listesinde hem Türk Hava Yolları hem de Meteoroloji Servisi’nin ihtiyacını karşılayacak talepler yer aldığı fark edilmişti. Genel olarak askeri listelerin Bayındırlık Bakanlığı, Devlet Demiryolları, Ereğli kömür madeni, kükürt madeni, kurşun madeni, bakır madeni, demir madeni ve sivil hastaneler olmak üzere sivil bakanlıklar ile işletmelerin ihtiyaçlarını da içerdiği saptanmıştı. Bayındırlık Bakanlığı’nın kendine özgü talepleri hariç Adana Görüşmeleri’nde geçen talepleri de yerine getirilecekti. Bu ve benzer durumlar Komite’nin kafasında karışıklık yarattığından doğru kararı vermek için müzakerelere katılan Ataşelerden görüş talep etmişti.⁹⁷⁵

⁹⁷³ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 7 April 1943.

⁹⁷⁴ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 16 April 1943.

⁹⁷⁵ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 24 May 1943. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 24 May 1943. 24 Mayıs’ta Ankara Büyükelçiliği’nden yazılan bu telgraf 25 Mayıs’ta Dışişleri Bakanlığı’na ulaşmıştır. Tarih olarak 24 Mayıs’ın kullanılma sebebi, şimdiki kadar çıkış tarihlerinin kullanılmış olmasındandır. Ayrıca Komitenin 4 Mayıs tarihinde yapmış olduğu toplantıda yukarıda değinilen hususları görüştüğü kayıt edilmiştir. Burada alınan karar,

Yine listelerde tedarik edilmesi istenen çeşitli malzemeler arasında, buharlı silindir, beton karma makinesi, taş kırma makinesi, kompresör gibi ağır yapı gereçleri de bulunduğu görülmüştü. Farklı bölümler tarafından hazırlanan listelerde benzer isteklerin bulunması, Türkiye'nin bu malzemeleri daha sonra kendisi için kullanmak üzere stok yapma amaçlı istemiş olduğu düşüncesini akla getirdi. Talep edilen malzemelerin sev edilmesi de büyük maliyet anlamına da gelmekteydi.⁹⁷⁶

Listelere yönelik olarak Dışişleri'nden Ankara'ya gönderilen telgrafta, itirazların çoğunun Deniz Kuvvetleri listesine yönelik olduğu, iki muhrip, iki denizaltı ve beş ticaret gemisinin Türk kaynaklarına çokça katkı sağlayacağı, ellerinde daha fazla gemi bulunmadığı, diğer gemilerin Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne bırakılmasının ortak amaca daha fazla fayda sağlayacağı, benzer eleştirilerin Hava Kuvvetleri teçhizat listelerine de yapıldığı bilgileri yer almaktaydı. Bunun dışında Milli Savunma Bakanlığı listesindeki taleplerin tamamının karşılanmasının önemli olduğu, modern teknik teçhizatın kullanımı için birliklerin eğitilmesi ve teçhizatın sahada kullanımı için gerekli düzenlemeyi sağlamanın zaman alacağı, sevki teklif edilen kalemlerin mevcut süre içerisinde Türk Ordusu'na yardımcı olabilecek cömert bir miktar olduğu, gerekli olursa Kara ve Hava Ataşelerinin görüşlerinin tekrar alınabileceği ancak alınan kararların Türkiye'ye fayda sağlama amacına yönelik olduğu vurgulanmıştı.⁹⁷⁷

Bu sebeplerle Komite, çeşitli teçhizatları içeren listelerle ilgili durumu aydınlatmak için öncelikli olarak listeleri gruplandırmıştı. Oluşturulan gruplar; inşaat, kamu çalışanları, demiryolu, Kara Kuvvetleri Mühendislik, sevkiyat, sevk ve demiryolu ile askeri fabrikaları başlıklarını içermekteydi.

Adana Görüşmeleri neticesinde oluşturulan listelerdeki bazı talepler, ordudan ziyade sivil ihtiyaçları karşıladığından bunların anlaşma metnine dahil edilmeden önce muhakkak Londra'ya danışılması gerektiğidir. Çünkü konudan Londra'nın haberi olursa özel alan ya da toplu istek şeklinde olan bazı taleplerin anlaşmadan çıkma durumu da olabilirdi. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 5 May 1943.

⁹⁷⁶ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 12 March 1943.

⁹⁷⁷ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 May 1943.

Bu grublamanın ardından listelere dair çeşitli notlar tutmuştu. Notlar arasında:

1. Her bölüm sipariş verdiği malzemenin bölümler arası kullanılabilir ya da Türkiye’de olup olmadığına bakmaksızın talepte bulunmuştur.

2. Listeler, çalışan veya var olan hiçbir programla kullanılabilir olup olmadığına bakılmaksızın hazırlanmıştır. Bu yüzden sadece tahminleri içermektedir. Özellikle kamu çalışanları için oluşturulan listelerde rastlanılmıştır.

3. Listede talep edilenler, Türkiye’de tedariki mümkün olan ve değersiz birbirleriyle alakalı olmayan birçok malzemeleri içermektedir.⁹⁷⁸

4. Askeri fabrikalar için sunulan listeler, özel bir durumu yansıttığı için ayrı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.⁹⁷⁹

Büyükelçi tespitlerle ilgili hemfikir olduklarını, israf olarak görülen malzemelerin belirlenmesi ve uygun görülenlerin paylaşılması için Tedarik Heyeti ile Hizmet Ataşesi’nin incelemelerde bulunmalarını, yaptıkları incelemenin ardından malzemelerin çeşitli bölümler arasında dağıtılmasını önermişti. Fakat bunun yapılması zaman alacağından bu süreçte malzemelerin en iyi şekilde kullanılması istenmişti. Son olarak, yardımcı öğelerle ilgili dağıtımın ana tesisin kurulmasının ardından devam edileceğini ifade ederek telgrafını sonlandırmıştı. Büyükelçi’nin, 11 Haziran 1943’te Ankara’dan Londra Dışişleri Bakanlığı’na yollamış olduğu bu telgraf, Washington’a da iletilmişti.⁹⁸⁰

Komite, yaptığı incelemeler neticesinde onay verdiği listelerle ilgili tespitlerde bulunmuştu. Bu tespitler ise şunlardı:

1. İstenen tüm tesislerin tamamlanması için 1 yıldan daha fazla süre gerekmektedir.

⁹⁷⁸ Örneğin Deniz Kuvvetlerine ait olan listede, 100 çift ayakkabı bağcığı yer almaktadır. Bunların deniz malzemesi olmadığını ifade edildiği zaman verilen cevap; Türklere vaat edilenler içerisinde yer aldığı, şeklindedir. PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 13 February 1943.

⁹⁷⁹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 16 April 1943.

⁹⁸⁰ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 11 June 1943.

2. Türkiye'deki tesislerin önemli bir kısmı hâlihazırda kullanılmamaktadır. Bölümler arasındaki anlaşmazlık, çoğu alanın uzun zamandır farklı bir alanın kullanımına gereksiz olarak kapatılmasına sebep olmaktadır.

3. Yine ülkedeki tesislerin önemli bir kısmı kullanılmamaktadır çünkü bazı düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

4. İnşaat ekibine ait olan tesis, büyük ihtimalle bu yıl Türkiye'ye teslim edilecektir.⁹⁸¹

İnceleme sonrası Müttefik Devletler, talep edilen malzemenin önemli bir miktarının israf denilecek kadar çok olduğunu sonucunu çıkarmışlardı. Fakat Komite, yine de bölüm taleplerinin önemli bir kısmına onay vermişti. Öncelikli olarak, kullanışlı olan her türdeki özel maddeye ayrı bir önem verilmiş ve bu maddeler onaylanmıştı. Adana Listeleri için Londra'dan alınan genel direktifle, inşaat tesislerinin ve ağır makinelerin Türkiye'ye tedarikin başlaması amaçlamaktaydı. Askeri fabrikaların istediği tesis inşaatı ve ağır makineler mantıklı bir plan dahilinde oluşturulduğu görülmüştü. Bu yüzden de Komite, istenen malzemelerin tamamını tedarik etme konusunda hemfikir olmuştu. Listede onay verilen malzemeler, Komite'nin onayından geçmiş anlamına gelmekteydi.⁹⁸²

Listelerde yer alan ekstra liman ve demiryolu talepleri kabul edilmişti çünkü malzemenin sevki askeri açıdan büyük önem arz etmekteydi. Kömürün işlenmesi ve taşınmasıyla ilgili olarak benzer talepler, Zonguldak havzası içinde geçerli olabilirdi. Ancak Bayındırlık Bakanlık listesindeki bireysel talepler, Adana Görüşmeleri talepleri olarak kabul edilmeyecekti.⁹⁸³

Listelere yönelik bir diğer eleştiri, listelerin oldukça uzun ve listelerdeki taleplerin kruvazörden aspirine kadar her türlü ihtiyacı kapsıyor olmasıydı. Örneğin 720 bin ton benzin talebinde bulunulmuştu. Bu normalde 30 yıllık

⁹⁸¹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 16 April 1943.

⁹⁸² PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 16 April 1943.

⁹⁸³ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 May 1943.

tedarik olarak hesaplanmıştı. 9.000 anti tank ile 1.470 adet ağır tank silahlarının miktarı fazla bulunmuştu.⁹⁸⁴

Türkiye'nin talep ettiği malzemelere ilişkin oluşturulan listelerde yer bazı talepler İngiltere'yi hoşnut etmemişti. Bunun haricinde İngilizleri rahatsız eden bir başka konu daha yaşanmıştı. 21 Haziran 1943 tarihinde yollanan bir telgrafta İngilizler, Türk tarafının haftada yaklaşık on beş telgraf yazdıklarından şikâyet ediyordu. Türk tarafı gönderdiği telgraflarda, Adana Görüşmeleri neticesinde sağlanması istenen malzemelerin henüz tedarik edilmemiş olmaması, ne zaman teslim edileceği, Adana'da verilen sözlerin neler olduğu, fedakârlıkta bulduklarını ve Adana'da vaat edilenlere karşı anlayışsızlıkla karşılaştıklarını yazmaktaydılar. İngilizler de Türklere uygun bir dille cevap verilmesini ve cevapta, kendilerinden istenen malzemelerin listede olanlarının tedarik edildiğini, tedarik edilmeyenlerin 1943 yılı listesinde olmadığını bunun dışında 1944 yılında verilecek malzemelere de henüz karar verilmediğinin belirtilmesi isteniyordu.⁹⁸⁵

Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Hugessen'e gönderilen bir diğer telgrafta, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun farkında olduğu ve onun güçlendirilmesi için gereken hassasiyetin gösterileceğini ifade etmişti. Türkiye'nin güçlendirilmesi askeri gücünün ve ekonomisinin güçlendirilmesiyle mümkün olacağından askeri ve diğer alanlarda ihtiyaç duyulan malzemelerin büyük oranda sağlanması gerektiği belirtilmişti. Bu amaçla Adana'da yapılan görüşmeler neticesinde yola çıkılmış ve bir başlangıç yapılmıştı. Ancak uygulanan politikanın kısa süreli oluşu onun askeri ve siyasi desteklerle mukavemetini arttırmak içindi. Sonuç alınması için 12 aydan fazla bir zaman ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca Türkiye'ye yapılacak olan her türlü yardım ve desteğin Adana Görüşmeleri adı altında olmaması için özen gösterilmesine dikkat çekilmişti. Taşıma, mevcut askeri fabrikalar ile savaşta İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından kullanılan, servisi sağlanabilecek ve onarılabilecek (bir yıl içinde nakde dönüştürülmeye uygun) malzemelerin Türk Kuvvetleri tarafından değerlendirilebilecek olanlar

⁹⁸⁴ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 27 April 1943.

⁹⁸⁵ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 21 June 1943.

haricindeki ihtiyaçların Adana Görüşmeleri'nden önce olduğu şekilde tedarik edilmesi istenmişti. Görüşme öncesini kapsayan istekler için boşuna zaman ve kişi kaybı yaşamak istemeyen İngiliz yetkililer, aynı zamanda tüm taleplerin bu başlık altında kendilerine yüklenmesini istememekteydiler. Türk yetkililerin de “Ödünç Verme Kanunu” adı altında Adana listelerinin tamamının sağlanmayacağını anladıklarında taleplerinin neden karşılanmayacağını anlayacaklarını ve yumuşama sağlanacağı, şikâyet etmeyecekleri umulmaktaydı.⁹⁸⁶

Türkiye'nin sürekli talepleri hakkında soru sormaları, Türk Ordusu'nun yeniden teçhizatlandırılması ile bir ilgisi olmadığı, bunun Türk Dışişleri Bakanlığının Türk Genel Kurmayına Adana'da neyin vaat edildiği konusunda gerekli açıklamayı yapamadığından kaynaklandığı şeklinde açıklanmıştı. Adana'da Türkiye'den ihtiyaç listelerinin teslim etmeleri istenmişti. Churchill, bu listelerin inceleneceğini ve daha sonrasında bulunabildiği kadarını Türkiye'ye vereceğini söylemişti. Görünüşe göre Türk Genel Kurmayı bu vaadi kabul etmemişti. Ancak Türkiye, Churchill tarafından Adana listelerinde teslim edilen her şeyin tam olarak karşılanacağını düşünmeyi tercih olmalıydılar. Bu tutum, “Adana'da bu vaat edilmişti” ifadesini sürekli tekrar ediyor olmalarından anlaşılıyordu. Bu yüzden vaat edilenin tam olarak ne olduğunu açık bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Aksi halde gelecekte yüzüstü bırakıldıklarını söylemeleri riski ortaya çıkabilirdi.⁹⁸⁷

Ankara Büyükelçisi Hugessen Knatchbull, Dışişleri Bakanlığı'na benzer durumla alakalı olarak 18 Temmuz'da gizli olarak telgraf yollamıştı. Telgraf, 28 Haziran tarihli Türk telgrafına cevap ve savaş malzemelerin tedariki ile Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın tutumuna değinmişti. Gönderilen telgraf metni aşağıdadır:

Sayın Ekselansları,

Türk hükümetinin tedarik edilecek malzemelere ilişkin olarak istedikleri teçhizatın kendi ihtiyaçlarına uygun olup olmadığına dair

⁹⁸⁶ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 18 July 1943.

⁹⁸⁷ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions; Vol II, Pages 31, 2 July 1943.

küçük bir şüphe taşımama rağmen, bunun özellikle Türklerin tasarrufu olup olmadığından daha çok şüphe duyuyorum.

2. Adana'dan bu yana, Genelkurmay Başkanlığı'ndaki genel kanı, sadece alacaklarını sordukları ve sorduklarını alamamalarının yükümlülüğümüzü yerine getirmediğimizden kaynaklandığıdır. Son zamanlarda, daha da ileri giderek teklif edilen malzemelerden ve tedarik edilen malzemelerin yetersiz, eskimiş olduğu veya uygun olmadığından şikâyetçi olmuşlardır.

3. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 1943 tarihli teklifimizde Spitfire olmayışıyla ilgili olarak 10 Temmuz'da bana şikâyette bulundu. Bu arada Genelkurmay Başkan Yardımcısı, Harbiye'ye tank konusuna itiraz ettiklerini belirten bir mektup yazmıştı.

4. Dışişleri Bakanlığı'na hemen düzeltmesinin gerekli olduğunu düşündüğüm hususlarda iki adet mektup yazdım. Birincisi, mutabık kalınan askeri sonuçların 1. fıkrasına kadar Adana'da geçenler yeniden özetlendi ve İngiliz savaş güçleri ile savaşan müttefiklerinin ihtiyaçları öncelikli olarak karşılanacağından Türkiye'ye yardım yapılacak miktarların sınırlı olduğu belirtildi. Daha sonra Dışişleri Bakanlığı'ndan Türk askeri makamlarla durumun netleştirilmesi istendi. İkincisi Genelkurmay Başkan Yardımcısı'nın yoğun şikâyetlerinin yer aldığı ağır bir dille yazılmış mektuba çok daha açık bir şekilde cevap verildi. Türklerin bazı şikâyetlerini cevapladıktan sonra kendi güçlerimizin söz konusu türlerle hala iyi bir şekilde devam ettiklerine işaret ederek, Türk askeri yetkililerinin şimdiye kadar Adana'da alınan askeri kararlarının III. fıkrasının yerine getirilmesi için uygun bir kurulun oluşturulması, sağlanan malzemelerin kullanılması ve idamesi için başarısız olduğu belirtildi. Türkiye'ye yardım etme çabalarımıza karşı uğranan zararlar ilgili kaygılarımı dile getirdim ve ayrıca, ihtiyaç duyulduğunda İngiliz silahlı kuvvetlerinin Türkiye'ye verebileceği yardımı hayati derecede etkileyecek olan bazı projelere ilişkin kararların alınmasında ciddi gecikmeler olduğuna işaret ettim.

5. Her iki mektup da kesinlikle şahsidir ve şuana göre işlem görmelidir. Havayı yumuşatmak için bir şeyler yapacaklarına inanıyorum. Yarın durumu Başbakan'a bahsetme niyetindeyim.

6. Bu arada, Hizmet Ekibinin Genelkurmay Başkanlığı ile doğrudan ilişkilerinde, 7 Mayıs'ta Türk Hükümetine verilen listelerin, Adana sonuçlarına göre söz verilen tüm materyalleri kapsadığını ve 1944 yılı yardımlarına henüz karar verilmediğini belirtmesini isterim.⁹⁸⁸

Genelkurmay Başkan yardımcısı Asım Gündüz'ün 5 Temmuz 1943 tarihli telgrafı anti-tank silahlarıyla ilgiliydi. Tankların ellerine ulaştığını bildirmişti. Silahlar hususunda Gündüz; Stuart ve Valentine tanklarının gelişen döneme göre çok da teknolojik olmadığını belirttikten sonra bazılarının savaşta kullanıldığını, bazılarının bakımdan geçtiğini, bazılarının da yıpranmadan kaynaklı olarak şuan da revize edildiği bilgisini vermişti. Bundan sonra Sherman gibi daha etkili tankların gönderilmesinden büyük memnuniyet duyulacağını eklemişti.⁹⁸⁹ Asım Gündüz'ün Ankara'daki Askeri Ataşe'ye gönderdiği bu telgraf ilginç bir şekilde tepki görmüş hatta saygısızlık olarak atfedilmiş ve bir telgrafla bu durum İngiltere'ye bildirilmişti. Gönderilen Stuart ve Valentine tiplerinin Tunus'ta düşman püskürtülmesinde hala kullanıldığını ancak Türklerin bunları hor gördüklerini ifade etmişti. Dahası Asım Gündüz'ün ABD'nin yeni Askeri Ataşesi General Tirrell takdim edilirken Amerikan'ın yeni tip tankları Türkiye'ye gönderdiği ancak İngilizlerin bunları Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'nda tutup kendilerine eskilerini gönderdiği yönündeki ifadesi şikâyet olarak algılanmış ve yalan olmasının yanında çirkin olarak da atfedilmişti. Kafasındaki bu düşüncelerin değiştirilmesi istenmişti.⁹⁹⁰

12 Temmuz tarihinde Askeri Ataşe, bu defa Asım Gündüz'ün "Türk ordusuna 410 tank vererek yaptığımız yardım büyük bir şükranla kabul edilmiştir" ifadesinden sonra Stuart, Matilde ve Valentine tanklarının özelliklerini içeren sorularla cümlesi devam etmişti. Asım Gündüz'ün İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'na 19 Ekim 1942 tarihinde gönderdiği bu telgraf da

⁹⁸⁸ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 18 July 1943. Bu durumu destekler bir diğer telgrafta; 1943 yılı için istenen malzemelerin tedarik edildiği hatta bazı yardımcı küçük malzeme taleplerinin göz önünde bulundurulacağı Askeri Kuvvetler tarafından Ankara'ya yazılan telgrafla 25 Temmuz'da bildirilmiştir. Telgraf 26 Temmuz'da ulaştığı için bu tarih esas alınmıştır. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 26 July 1943.

⁹⁸⁹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 5 July 1943.

⁹⁹⁰ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 11 July 1943.

Ankara'daki Büyükelçiliğe iletilmişti.⁹⁹¹ Yine 12 Temmuz tarihli bir telgrafta Ankara Büyükelçisi Knatchbull, kendi düşüncelerini ifade etmiş, Adana Görüşmeleri kararlarından ve Türkiye'den bahsetmişti. Telgrafta geçen konu başlıklarından ilki, Türkiye'nin Adana Konferansı neticesinde almak istedikleri malzemelerin hızlı ve miktarının artması yönündeki talepleriydi. Başbakan Churchill de Türkiye ile aynı fikre sahipti. Ancak İngiltere'nin müttefikleriyle savaşta olması, malzemelerin istenen çoklukta olmaması ve Türklerin ihtiyaç listesinin her iki tarafında askeri yetkilileri tarafından yapılan konferansta belirlenmesinin ardından İngilizler tarafından incelendikten sonra hızlı ve mümkün olan malzemelerin tedarik edileceği şeklindeydi.

Bir diğer başlık Adana Görüşmeleri sonrası Türk makamları, Büyükelçinin Askeri Ataşesi ile 7 Mayıs'ta verilen listeye alakalı olarak iletişime geçmişlerdi. Varılan mutabakatta listelenen materyallerle ilgili nelerin teklif edildiği, Adana Görüşmeleri'nde verilen sözlerin yerine getirilmesi ile Kara ve Hava Kuvvetleri maddeleriyle ilgili olarak yapılan tekliflerin, 1943'te hemen tedarik edileceği hem Büyükelçi tarafından bildirilmiş hem de Churchill tarafından da kişisel bir mesajla Saraçoğlu'na ulaştırılmıştı. Ele alınan bir sonraki konu, Türk makamlarına durum bu şekilde ifade edilip açıklanmasına rağmen Türkiye'nin yeni malzeme talebinde bulunması ve bu taleplerin Adana Kararları altında olmasını istemeleriydi. Savaşın devam etmesi ve Türkiye'ye yeterli malzemenin sağlanmasından ötürü yeni talepler sınırlandırılmıştı. Ancak gerçekten ihtiyaç olduğuna inanılır ve istekler azami derece olursa da tedarik edileceği açıklanmıştı. Tüm bu düşüncelerin ardından konuya hassas davranmak gerektiğini düşünen Büyükelçi, telgrafını resmi kanalla göndermekten duyduğu pişmanlığı da dile getirmişti.⁹⁹²

Büyükelçi, 16 Temmuz'da bu defa Adana Görüşmeleri Kararları adı altında yeniden telgraf çekmiş ve 12 maddelik açıklamada bulunmuştu. Yaptığı açıklamada ilk olarak Türkiye Kara ve Hava Kuvvetlerine sağlanacak

⁹⁹¹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 12 July 1943.

⁹⁹² PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 12 July 1943.

materyallere ilişkin olarak Türk Genelkurmayı'nın eleştirel tavrına dikkat çekmişti.

Ardından Asım Gündüz'ün 5 Temmuz tarihli telgrafında tanklarla ilgili yaptığı yoruma yer verilmiştir. Yorumda;

Stuart ve Valentine tankları, modern bir savaşta uzun süreli kullanıma uygun değildir” ifadesi yersiz görülmüştür. 3. maddede, Türk Genelkurmayı'nın 1943 yılı içinde Adana Görüşmeleri neticesinde Türkiye'ye sağlanacak olan uçaklarla ilgili olarak uçakların uygun olmadıkları ve yetersiz oldukları yönündeki şikâyeti. Bu şikâyetler de gereksiz görülmüştü. 4. madde, Büyükelçinin uçakların tedariki konusunu üstlendiğini belirtmişti. Her iki devlet de ortak çıkarları doğrultusunda bir arada olmalıdır. 5. madde Türk tarafının yeni modern araç-gereç talebiydi. Bu talepte bulunmalarının nedeni eskilerin onarım ve bakımını yapmak istememelerine bağlanmıştı. 6. madde, Türkiye'nin barış sırasında yanlarında yer almasıydı. Ancak İngiltere ve ABD şuan savaşta düzgün ve kullanılabilir teçhizatları hala kullanıyorlarsa Türkler de onlarla eşit şartlarda olmalıydılar. Hali hazırda eski donanıma sahip olan tank ve uçaklarla Kuzey Afrika ve diğer yerlerde başarı sağlanmıştı. 7. madde, Adana Görüşmeleri neticesinde Türklere önerilen uçaklarla ilgili olarak neden şikâyet ettiklerini incelemek istemişti. 1943 teklifinin yeterliliği ile ilgili olarak, bir program ekleyeceğini ve programda yer alan toplam taleplerin hiç de kısa olmadığını göreceklere eklemişti. Bunlar Adana listelerinde yer alan uçakların sayısı, acil Türk ihtiyaçlarının neler olduğu ve İngiliz Hükümeti'nin tedarik ettiklerinin miktarı şeklindeydi. Listenin uzunluğundan dolayı 1943 yılı sonrasına bırakılması önerilmişti. 8. madde, önerilen uçak modellerinin eski ya da kullanmaya uygun olmadığı yönündeki şikâyetler, bir soruşturmaya dayanmadığıyla ilgiliydi. Çünkü hali hazırda Kraliyet Hava Gücü filosunu oluşturan savaş uçaklarının tümü, Türkiye'ye önerilmişti. 9. madde, Tek motorlu avcılarla ilgili olarak, 1943'te hiçbir Spitfire sağlanamayacağı, 1944 yılının her çeyreğinde 25 adet tedarik edilmesiyle ilgili pişmanlık duyulmaktaydı. Çünkü Avcı uçağının kontrolü, bu yüksek irtifa uçağının etkisiz hale getirilebilmesine sebep olacaktı. 10. madde, Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın Adana'da görüşülen İngiliz-Türk askeri

konferansında hemfikir olunan kararların yükümlülüklerini göz ardı etmesiydi. Aslında buradaki en önemli husustu. Çünkü Tükler üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemektedirler. Bu duruma örnek olarak; motorlu taşıtlar uygun bakım yapılamadığından dolayı kullanıma elverişli değildir, uçaklar ülkede yedek parçanın uygun bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak bir sistemin olmamasından dolayı hizmet dışıdır. Yaşananlar da Türkiye'ye en modern malzemelerin gönderilmesi hususunda isteksizlik oluşturmaktadır. 11. maddede Büyükelçi, Türkiye'ye yardım edip savunmasını güçlendirmeye çalışırken tüm güçlerini harcadıklarını ve büyük çaba verdiklerini belirtmiş. Ancak çabayı boş ve büyük zaman kaybı olarak nitelendirmiş, endişesini dile getirmiştir. Görüşmeleri, Türk askeri makamlarının cesaretini sağlamaktan ileriye gitmediği şeklinde yorumlamıştı. Son olarak ve İngiliz ordusunun desteklenmesi ile Kraliyet Hava Gücünün petrol ve mühimmatı için üssün Afyonkarahisar'da kurulması hususunda henüz karar verilmemiş olmasını da yavaş hareket etmeye ve az çalışmaya bağlamıştır.⁹⁹³

Churchill ve Roosevelt; Casablanca'dan sonra Marakeş'e geçmişlerdi. Burada kısa bir zaman geçirdikten sonra Başkan, Liberya'ya; Başbakan da Kahire'ye geçmişti. Ardından Adana, Kıbrıs ve son olarak tekrar Kahire'ye dönmüştü. Churchill, burada Mısır Başbakanı ile görüştü. 7 Şubat'ta Londra'ya dönen Churchill, toplamda 16.100 km yol kat etmişti.⁹⁹⁴

⁹⁹³ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 16 July 1943.

⁹⁹⁴ The Times, "Prime Minister Home", 8 February 1943, p. 4.

5. BÖLÜM

ADANA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDA TÜRKİYE'YE TEDARİK EDİLEN MALZEMELERİN MALİYETİ

5.1. Türkiye'ye Yapılan Yardımlar ve Maliyeti

İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Dışişleri Bakanlığı'na 18 Haziran'da Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndan gizli ve şahsi olarak, Devlet Bakanı şahsında gönderilen telgrafta, şimdiye dek yapılan harcamaların neler olduğu bilgisi yer almaktaydı. Telgrafta:

1. Türkiye'ye verilen malzemelerin değeri; şimdiye kadar teslim edilen askeri malzemeler yaklaşık olarak 14 milyon sterlin değerindedir.⁹⁹⁵ Bu meblağ ordu için sağlanan malzemelerdir. 5 Gemi, 40 lokomotif, 470 vagon, 4000 ton kömür, 387 at, 37 uçak ve muhtelif malzemeler bu miktara dahil değildir.

Ayrıca şimdiye kadar Türk Hava Kuvvetleri için 2000 ton petrol ulaştırılmış ancak Türkiye, bu kaynağın Adana Görüşmeleri adı altında Türkiye'ye verilmiş olduğunu ifade ederek ödeme yapmak istememişti.⁹⁹⁶ Ödeme yapılmadığı için de malzemeler İskenderun limanında yığılmıştı. Durumun böyle olmadığı, hata olduğu ifade edilmiş ancak Türkiye, Büyükelçi ile görüşünceye dek ödeme yapmayı kabul etmemiştir.⁹⁹⁷

⁹⁹⁵ Bu rakam İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* adlı kitabında Ocak ve Mayıs 1943 yılı için Türkiye'ye tedarik edilen malzemelerin tutarını petrol hariç toplam 16.milyon sterlin olarak vermişlerdir. Verilen rakamlar arasında 2 milyon sterlin değerindeki farkın, tüm malzemelerin hesap edilerek verilmemiş olmasından kaynaklanmaktaydı.

⁹⁹⁶ Adana Görüşmeleri'nde ödeme konusuyla ilgili olarak herhangi bir konu geçmemiştir. Hatta Cumhurbaşkanı İnönü görüşmeler sırasında konuyu bir ara ödemeye getirmiş, Başbakan Churchill'e "Bize silah vermeyi teklif ediyorsunuz, ne miktar istersek vereceğiz diyorsunuz. Fiyatı nedir? Nasıl ödenecektir? Bunlara dair hiç bir şey söylemiyorsunuz. Bize bu emniyetin sebebi nedir?" diye sormuş ve Başbakan Churchill'den "Türkiye'nin kuvvetli olmasını istiyoruz. Türkiye'nin silahlarını hiçbir zaman bize çevirmeyeceğine inanıyoruz. Türkiye yolları kapıyor. Kuvvetli olarak bu kapama işine devam etmesini istiyoruz" şeklinde cevap almıştı. Bu yüzden Türkiye, verilen petrolün Adana Görüşmeleri kapsamında olduğunu sürerek ödeme yapmak istememiştir. <http://www.ismetinonu.org.tr/yenice-konferansi-ozel-notlari-1943/>. 02.03.2019. İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 46 (2000), s. 160.

⁹⁹⁷ Konuyla alakalı olarak Büyükelçi Hugessen-Knatchbull Dışişlerine yazdığı telgrafta; Türklerin şimdiye dek bu petrolü Scony adı verilen bir yerden aldıklarını ve bunun için para ödediklerini, son dönemde de bu alımın Adana kararları adı altında yapıldığından ödeme

2. Müttefiklerin kendi gemileriyle Türkiye'ye malzeme teslim etmek üzere yaptıkları ortalama harcama gideri, Türkiye'den krom ve benzeri maddeleri almak için sevkiyat yapan Müttefik gemilerinin nakliye ücreti hariç tutularak hesaplanmıştı. Hesaplanan rakam; Ocak ve Mayıs 1943 dönemi için 3000 tonluk kıyı gemilerinin üçte ikisine eşdeğerti. Yaklaşık 6000 tonluk 5 okyanus gemisi sürekli kullanımdaydı. Haziran ve Aralık 1943 dönemi için rakamları net bir şekilde verilmesi mümkün olmasa da tahmin edilen rakam, Ocak ile Mayıs aylarının iki katı şeklindeydi. Yani 3000 tonluk 7 kıyı gemisine eşdeğerti ve 6000 tonluk 10 okyanus gemisi sürekli kullanımdaydı.

3. 1942 yılında Ortadoğu İngiliz Askerî Komutanlığı'nın dağıtım miktarındaki artış nakliye ödeneğinin de oldukça artmasına neden olmuştu.⁹⁹⁸ Tablo 12'de verilen rakamlar; İngilizler, Müttefik ve Sömürge Güçleri, Kraliyet Hava Kuvvetleri, Hint Birlikleri, Bağımsız Birlikler ile sivilleri, işçileri ve esnafları, mültecileri, savaş esirleri ile gözaltına alınanlar için Ortadoğu İngiliz Askerî Komutanlığı'ndan yapılan dağıtım miktarına aitti.⁹⁹⁹ Buradan hareketle Ortadoğu İngiliz Askerî Komutanlığı'ndan yapılan sevkiyatın oldukça yoğun ve birçok parçaya ayrıldığı sonucuna ulaşabiliriz.

yapmayı reddettikleri açıklamasında bulunmuştur. Böyle bir durumu kabul edemeyeceklerinden Temmuz ayı içinde daha fazla petrolün gönderilmeyeceğini ve konuyla alakalı verilecek cevaba kadar tutumlarının bu olacağını bilgisini de eklemiştir. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 17 June 1943.

⁹⁹⁸ Bu listede geçen para miktarı ilk cümlede sterlin olarak verildiği için diğer verilerde de böyle olduğu düşünülerek tekrar para birimi belirtilmemiştir.

⁹⁹⁹ PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 18 June 1943. Yukarıdaki metin Askerî Ataşe Arnold'a ve Bakana bilgi amaçlı hazırlanan notlardır. Notu yollayan kişinin yapılan harcamalar ve harcamalar karşısında Türklerden sağlanacak olan menfaatten çok da memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Gemilerin tamamının teslim edilmesine karşın söz verildiği halde teslim edilmeyen lokomotifler olduğu belirtilmektedir. PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 19 June 1943.

Tablo 12. Nakliye Ödenekleri

Haziran 1942	889.000
Eylül 1942	921.000
Aralık 1942	956.150
Mart 1943	960.350
Haziran 1943	1.137.150

Kaynak: PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 18 June 1943.

5.2. Tedarik Edilen Malzemelerin Finansmanı

İngiltere, Adana Görüşmeleri sonucunda Türkiye'ye yapılacak olan yardımın nasıl finanse edileceğine dair bir özel genelgeye ihtiyaç duymuştu. Şimdiye dek finansman, 27 Mayıs 1938 Silahlanma Kredisi ve 7 Kasım 1941 tarihindeki Türkiye'nin dahil olduğu Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi'nden karşılanmaktaydı. Türk Deniz, Hava ve Kara Kuvvetlerine tedarik edilecek ekipman için ödeme yöntemi belirlenmeliydi.¹⁰⁰⁰

Türkiye'ye Silahlandırma Kredisi'nden 40 milyon sterlin bütçe ayrılmış, 1943 yılının Mart ayına gelindiğinde bu paranın 16 milyon sterlini harcanabilmişti. Harcama, Ocak ve Mayıs 1943 dönemi için de petrol hariç olmak üzere verilen toplam miktardı.¹⁰⁰¹ Ödemenin Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi'ne göre yapılması durumunda ise Silahlandırma Kredisi'nin hükmü ortadan kalkmaktaydı. Bu yüzden ne şekilde tahsis edileceğine iyi karar verilmesi gerekmektedir.¹⁰⁰²

Tedarik edilecek ihtiyaçların Silahlandırma Kredisi'nden, ilave siparişlerin Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi'nden yapılması mümkün olabilirdi. Var olan Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi'nin aynı şekilde ekleme yapılmadan devam etmesine karar verilmişti. Bütçesi 25 milyon

¹⁰⁰⁰ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 March 1943.

¹⁰⁰¹ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s.499.

¹⁰⁰² PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 2 April 1943.

sterlin olarak kararlaştırılmıştı.¹⁰⁰³ Yine yarı askeri sevkiyatların Silahlandırma Kredisi'nden ödenmesinin Türkiye lehine olacağı ve uzun bir süre ödemelerin Türk parası ile gerçekleştirilebilmesinin sağlanabileceği ifade edilmişti.¹⁰⁰⁴

Tablo 13. 1939 Yılı Türk Silahlandırma Kredisi'ne Göre Tahsil Edilen ve Ödeme Yapılması İstenen Meblağ¹⁰⁰⁵

	Tahsilat	Ödeme
Savaş Bakanlığı	25.000.000	8.700.000
Deniz Kuvvetleri	7.000.000	2.500.000
Havacılık Bakanlığı	4.800.000	2.750.000
Savaş Ulaştırma Bakanlığı	900.000	890.000
İngiliz Ticaret Şirketi	900.000	600.000
Brasserts Tıbbi İkmaller ve Ham Maddeler	850.000	560.000
Tedarik Bakanlığı	400.000	
Toplam	39.850.000	16.000.000
Hala Teslim Edilecek İkmalleri Gösteren bakiye		24.000.000

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 2 April 1943.

Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama hizmetleri verilse de Türk Silahlandırma Kredisi ile ödenmeye devam edilebilecek dört liste vardı. Bu listeler de kendi aralarında sınıflandırılmıştı. İlk liste, üçe ayrılmıştı. İlk liste Kazım Orbay'ın¹⁰⁰⁶ taleplerini içermekte olup Türkiye'ye tedarik edilecek

¹⁰⁰³ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 April 1943.

¹⁰⁰⁴ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 26 June 1943.

¹⁰⁰⁵ Para birim sterlindir.

¹⁰⁰⁶ Orbay listeleri, 1939 yılında İttifak Anlaşması zamanında belirlenen çok sayıda malzeme programına verilen isimdi. Bu listede her türlü askeri malzeme ve askeri fabrikalar için A listesinde yer alan çelik, kobalt gibi çeşitli malzemeler bulunuyordu. Bu malların tamamı, Silahlandırma kredisi uyarınca sevk edildi. Çeşitli nedenlerden ötürü sevkiyatı çok zor olan bu maddelerin Tedarik Bakanlığı tarafından ele alması uygun görülüyordu. PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 6 September 1943.

Deniz Kuvvetleri sevkiyatıyla ilgiliydi. İkinci liste, Türk Deniz Ataşesinin isteği üzerine dahil edilen malzemelerdi. Üçüncü liste Eden ya da 1942 yılı talepleri olarak geçen listeydi.¹⁰⁰⁷

Birinci listenin ilk maddesi, Orbay'ın taleplerini içeren ve Deniz Kuvvetleri'ne yapılacak sevkiyatla ilgiliydi.

Tablo 14. 1939 Silahlandırma Kredisi Uyarınca Türk Deniz Kuvvetlerine Yapılan Sevkiyat ve Sevkiyatın Meblağı

Kalem	İhtiyaç	Ödenek (Sterlin)	Ödeme (Sterlin)
5	32 adet 21 inç Torpido	101.551	80.325
29	40 adet 21 inç Torpido yedeği		
30	10 adet 18 inç Torpido yedeği		
8	Bumba Savunma Teçhizatı	680.000	206.853.
9	3 Bumba Savunma Mühimmatı	277.500	262.039
10	Asdic (Hidrofor yerine)	88.700	65.754.18
11	7 adet Bumba Savunma Gemisi	652.500	79.068
11a	3 Adet Dönüştürülmüş Trol Gemisi	100.000	
13	8 Adet Deniz Motoru	109.000	89.377
14	8 Adet Denizaltı Avcı Botu	385.000	199.435
16	12 Adet Mayın Tarama Teçhizatı	10.000	8.413.
20	2 Adet Denizaltı Şarj Donanımı	21.000	18.429
21	1 Adet Motorlu Duba	64.000	43.825
34	Vinçli Otomatik Platform	76.000	47.022

¹⁰⁰⁷ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 April 1943.

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

İlk listenin ikinci maddesi Türk Deniz Ataşesinin talebi üzerine dâhil edilenler malzemeleri içermektedir.

Tablo 15. Türk Deniz Ataşesinin Talebi Üzerine Dâhil Edilen Malzemeler

Kalem	İhtiyaç	Ödenek (sterlin)	Ödeme (sterlin)
3	Döngü Sistemi Ölçü Aleti	250.000	48.216
4	24 Adet Döngü Gösterge Sinyal Makinesi	1.250	
6	13.5 ve 15 inçlik Kıyı Savunma Teçhizatının Sevkiyat ile Kurulumu	500.000	213.613
7	2 Adet 15 inçlik Bağlantı	38.684	
7	1800 Adet 13.5 inçlik Zırh Delici Başlıklı Kovanlar	128.268	
7	3600 Adet Mermi 1938 Silahlandırma Kredisi'nden çıkarılan Kıyı Savunma Teçhizatlarının bakiyesidir.	33.354	
14	Yıldırım Denizaltısına Dizel Mekanizma	92.000	44.400
16	3 Millik (Yaklaşık 5 km) Torpido Savar Ağ	400.000	

19	4 Adet Omurga Törpüleme Teçhizatı	525	
21	Bumba Savunma ve Mayın Temizliği İçin çelik hat, çeneli maşa ve pranga gibi malzemeler	31.904	13.905.
32	Eğitim İçin Teçhizat	15.000	2.246
33	4 Adet Türkiye'deki Muhripler İçin Kablosuz Yön Bulucu	1.700	
34	İskenderun-Mersin Liman Savunması	620.000	
Toplam		2.112.685	322.382.

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

Eden Listesi veya 1942 talepleri olarak geçen liste için krediden ödemeye tahsil edilmemişti. Bu sebeple, listede yer alan malzemeler ve tutarları belirlenerek, ödeme talep edilmesi planlanmıştı.

Tablo 16. Eden-1942 Yılı Talepleri

Kalem	Ödenek (Sterlin)
38B Torpido Savar Ağı	100.000
1 watt telsiz seti	26.737
Toplam	126.737.

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

İkinci liste, Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı üzerine belirlenen listeydi. Bu listeye bir de istenen diğer malzemeler eklenmiş, o da ayrı bir liste halinde ek talepler olarak verilmişti.

Tablo 17. 1939 Silahlandırma Kredisi Uyarınca Türkiye'ye Yapılan Hava Kuvvetleri Bakanlığının Sevkiyatları ve Meblağı

Kalem	İhtiyaç	Ödenek (Pound)	Ödeme (Sterlin)
4	3 Adet Blenheim için yedek parça	53,630	32,659
10	25 adet Magister	47.348	45.275
23/24	Mekanik Taşımacılık	305.000	48.275
25	25 Adet Taşınabilir Hangar 10 Bessoneau 15 Bellman	15.000 67.080	8.709
Toplam		488.058	135.26.

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

Tablo 18. Talep Edilen Malzemelere Yapılan Ek Talepler

37	16 adet taşınabilir Telsiz-Telgraf Merkezi	50.000	
42	Türk Mekaniklerinin Eğitimi	500	
50	4 Hava Kompresörü	1476	
53	1000 Adet Uçuş Kıyafeti ve 500 Adet Can Yeleği	50.000	
56	Navigasyon	2150	
61	Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı Komutasındaki Havacılık konuları	569.690	
Toplam		655.438	13.782

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

Üçüncü liste, Tablo 19’da verilen malzeme ve ödeneklere aitti.

Tablo 19. İngiliz Ticaret Şirketi’nden Temin Edilen Malzemeler ve Meblağı

Birleşik Krallık Ticaret Şirketi	Ödenek (Sterlin)	Ödeme (Sterlin)
Kaplama Keçesi	6.862	
Renault Kamyon Yedek Parçaları	624	
Ordu botları (B listesi)	552.230	382.648
Su Şişeleri (B listesi)	60.666	28.664
Karavana (B listesi)	76.000	15.749
Oluklu Saç (B listesi)	47.000	26.896
Eyer Sabunu	6000	
Deve Tüyü Kayış	4134	2873
Mantar Meşesinden Cankurtaran Yeleği (W listesi)	31.500	
Sülfür (Z Listesi 1941)	26.625	
Difenilamin (Z Listesi 1941)	1808	
Parafin Mumu (Z Listesi 1941)	442	
V kayışları	170	
Oleum	3047	
Kenevir Halatı	997	
Kalay Dörtklorür	2019	
Kâfur (doğal)	3530	
Kâfur (sentetik)	8954	
Kösele Yağı (W Listesi)	4500	
Deri Kayış (Z Listesi)	12.500	
Kepenkler için Demir (B Listesi)	5500	1960
Demir Saç (B Listesi)	1100	
Kiriş (B Listesi)	360	

Toplam	856.548	458.790
---------------	---------	---------

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

Dördüncü liste de Tedarik Bakanlığı bünyesinde Türk Askeri fabrikaları için ihtiyaçları ve meblağı göstermektedir.

Tablo 20. Tedarik Bakanlığı-Türk Askeri Fabrika Programı

	Ödenek (Sterlin)	Ödeme (Sterlin)
Kovan Tesisi (Tasarımı, düzenlemesi, imali, sevkiyatı, kurulumunun denetlenmesi için Messers Currans ile Sözleşme yapılmıştır)	120.000	
Pirinç Dökümhanesi (Tasarımı, düzenlemesi, imali, sevkiyatı, kurulumunun denetlenmesi için Messers Currans ile Sözleşme yapılmıştır)	100.000	
Kovan üretimiyle 75mmlik ve 6 inçlik mermilerin Üretimini eşitlemek için demir dökme ve işleme tesisi ve aletleri	47.000	
Kırıkkale fabrikaları için enerji santrali. (Esasen Morgül Bakır Madenleri için ayrılan elektrik santrallerinin değişikliği dahildir)	150.000	
Toplam	417.000	

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

Bu listeler dışında çeşitli Bakanlıkların listeleri de vardı. Bu listelerde ödemelere ilişkin bilgi verilmekteydi. Bunlardan Savaş Bakanlığı'nın listesinde sevk edilecek geri kalan malların tamamının sadece askeri malzemeler ya da araçlar olduğunu varsayılmaktaydı. Verilecek bilgi dâhilinde askeri amaçlarla herhangi bir Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi düzenlemesi dışında tutulacak bir anlaşma yoktu. Savaş Bakanlığı sadece Silahlanma Kredisi'nden aşağıda listesi verilen malzemelerin tedarik

edilmesini istemişti çünkü Deniz Kuvvetleri'nde 50 milyon sterlin değerinde bir ihtiyaç listesi beklemekteydi.¹⁰⁰⁸

Tablo 21. Türk Deniz Kuvvetleri'nin İhtiyaç Listesi

910 Bofor Silahı	2.457.000 Sterlin
Cephane	1.657.000 Sterlin
Silahlar için 657 Traktör	486.000 Sterlin
Toplam	4.600.000 Sterlin

Kaynak: PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

İkinci olarak, Deniz Kuvvetleri'ne ait verilen listede, Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi kapsamında olmayacağı düşüncesiyle Silahlandırma Kredisi Anlaşması doğrultusunda malzemelerin tedarik edilebileceğiydi. Çeşitli ödemeler bu hesaptan yapılmıştı. Bu sebeple sevkiyatın tamamlanması sırasında ödemenin Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi'ne dönüştürülmesi sorunlara neden olabilirdi. Silahlandırma Kredisi uyarınca yapılırsa krediden alınacak ortalama tutar, 3 milyon sterlindi.

Üçüncü olarak, Havacılık Bakanlığı'na ait listede (2. liste), krediden alınacak ortalama bakiyenin 1 milyon sterlin olduğu gösterilmekteydi.

Dördüncü olarak hazırlanan liste Savaş Ulaştırma Bakanlığı'na aitti. 12 feribotun sevkiyatı için Swan Hunter şirketi ile yapılan özel sözleşmeyi kapsamaktaydı. Maliyeti 10.000 sterlindi.

Beşinci olarak, İngiliz Ticaret Şirketi maliyeti, 400.000 sterlindi.

Altıncı olarak, Milli Savunma Bakanlığı'nın doğrudan ya da Tedarik Bakanlığı'nın satın alımı için Brassert listelenmesi istenen kalemlerin sayısı fazlaydı. Ancak liste, İngiliz Ticaret Şirketi listesinin içerisinde yer almakta ve mineralleri, metalleri, tıbbi ve dişçilik ile ilgili malzemeleri içermektedir. Maliyeti 250.000 sterlindi.

¹⁰⁰⁸ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

Yedinci olarak, Tedarik Bakanlığı listesi idi. Savaş Fabrikaları ile ilgili dördüncü listeyi kapsamaktaydı. Maliyeti, 400.000 sterlindi. Şimdiye kadar listelerde belirlenen toplam rakam, 5.060.000 sterlindi.

Silahlandırma Kredisi'nden de temin edilecek miktarın tamamı, Ödünç Verme ve Kiralama Kredisi'nden de tedarik edilebilirdi. Fakat hangi malzemelerin sevk edileceği hususuna karar verilmesi ve durumun netleştirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁰⁹

Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama hizmetleri verilse de Türk Silahlandırma Kredisi ile ödenmeye devam edilebilecek kalemleri gösteren listeler, İhracat Kredi Sigorta Kuruluşu'na gönderilmişti. Yukarıdaki listede yer alan malzemelerin bir kısmının Ödünç Verme ve Kiralama çerçevesinde tedarik edilmesi istenebilirdi. Tam rakam verilemese de listede yer alan kalemlerin toplam miktarı, yaklaşık 5 milyon sterlin olup kredinin değiştirilmesiyle rakam 3 milyon sterline düşebilirdi.¹⁰¹⁰

Türkiye'ye teslim edilen 40 adet Hurricane, 25 adet Blenheim ve 20 adet Kittyhawk uçaklarının maliyeti 1.260.000 sterlindi. Bu rakama yedek parçalar ile tamamlayıcı teçhizatlar için %20'lik ödeneğe karşılık gelen 252.000 sterlin değerindeki miktarın da eklenmesi gerekmektedir. Toplam miktar 1.512.000 sterline ulaşmıştı.¹⁰¹¹

Türkiye'ye yapılan deri sevkiyle ilgili olarak ortaya çıkan ücret 420.000 sterlin olup bunun Silahlandırma Kredisi'ne ekleneceği bildirilmişti.¹⁰¹²

Filistin'den gelen 250.000 çift bot için 325.000 sterlin, 50 adet 3 tonluk Karrier Winch Kamyonları için 54.257 sterlin, 48 adet Chevrolet Atölye Kamyonları için 90.818 sterlin, toplam maliyeti 470.075 sterlindi.¹⁰¹³ Sevk

¹⁰⁰⁹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 3 April 1943.

¹⁰¹⁰ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 April 1943.

¹⁰¹¹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 3 April 1943.

¹⁰¹² PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 7 April 1943.

¹⁰¹³ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 15 April 1943.

edilecek 50 adet Bedford modelindeki 3 tonluk su tanklı kamyonların tahmini ücreti, 32.500 sterlin idi.¹⁰¹⁴

İngiltere, Türkiye'ye Adana Görüşmeleri dahilinde tedarik edecek olduğu malzemeleri; Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri gücünü arttırması, Mihverlerden malzeme alımını azaltması ve kendi operasyonlarını gerçekleştirebilmesi amacıyla gönderecekti. Gönderilecek malzemeler, Türk Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu malzemeler, 5 ticaret gemisi¹⁰¹⁵ ve ülke içindeki ulaşımın geliştirilmesi için gerekli teçhizatlardan oluşmaktaydı.

Türkiye'ye yapılacak sevkiyatla ilgili olarak her iki heyet, Hava Kuvvetleri'nin savaşta ihtiyaç duyacağı havacılıkla ilgili saha hizmetlerinin ve teçhizatlarının oluşturulan listelere dâhil edilmesi hususunda anlaşmaya vardı. Ayrıca (bir yıl içinde gerçekleşmesi durumunda) hizmet teçhizatının bakımı için sınırın gerisindeki depo ihtiyaçlarının karşılanması da bu konuya eklenmişti.

Gemi tedariki, kömür gereksinimleri için önem taşımaktaydı. Salgınların önlenmesi için hastanelere ihtiyaç duyulması ve ulaşımın geliştirilmesi gerekmektedir. Bu madde aynı zamanda ilk iki konu için önem arz etmekteydi.¹⁰¹⁶

Ancak Türkiye'ye gönderilecek olan malzemelerinin neye göre ücretlendirileceği ve ücretinin nasıl tahsis edileceği hususunun çözümlenmesi gerekmektedir. Tedarik edilecek malzemelerin nasıl finanse edileceğine dair bir özel genelgeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Şu ana kadar yapılan ödemelerden hariç ödenmesi gereken önemli bir meblağ kalmış, verilen miktar sağlanan toplam kredi miktarından önemli ölçüde fazlalık göstermişti. Türkiye'nin kredi sınırına ulaşması konusunda yaşadığı tedirginliği ortadan kaldırmak ve

¹⁰¹⁴ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 16 April 1943.

¹⁰¹⁵ Türkiye'ye, tonajları toplamda 25.000 ulaşan 5 İngiliz kargo gemisi gönderileceği ve bu gemilerin gönderilmesinin Adana Görüşmelerinin en somut göstergesi olduğu ifade edilmiştir. The Scotsman, "Five British Freighters For Turkey", 15 April 1943, p. 5.

¹⁰¹⁶ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 May 1943.

krediden yararlanmaya devam etmesi için kredinin büyütülmesi ya da değiştirilmesi gerektiği düşünölmekteydi.¹⁰¹⁷

5.3. Silahlanma Kredisi'nden Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'na Geçilmesi

Adana Görüşmeleri'ne kadar Silahlanma Kredisi ile yapılan ödemelerin Adana Görüşmeleri'nden sonra yeni bir antlaşma çerçevesinde ödenmesi düşünölmüştü. Bu konuda çeşitli komutanlarla ve Bakanlıklarla yapılan görüşmeler neticesinde bir karara varıldı.

Dışışleri Bakanlığı, verilen karar doğrultusunda Adana Görüşmeleri sonrası Türkiye'ye sevk edilecek malzemelerin Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'ndan karşılanacağını ve savaş stoklarını kapsayacak şekilde genişletileceğini bildiren telgrafı Ankara'ya göndermişti. Antlaşma kapsamına savaş stoku olarak silahlar, cephane, tanklar, diğer askeri araçlar, uçaklar, deniz taşıtları ve diğer savaş depoları girerken; ham maddeler, makineler ve doğrudan askerlikle ilgili olmayan diğer malzemeler girmiyordu. Antlaşmanın belirlenen bu hususa göre düzenlenmesi ve resmileştirilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Antlaşma hükümlerinin neler olacağını daha sonra bildirileceği ifade edilmişti. 1938 Silahlanma Kredisi'nin son şekliyle kalması ve ödemelerin tamamı tahsis edildiğinden gelecek siparişlerin bu yeni duruma göre planlanması istenmişti.¹⁰¹⁸

Silahlanma Kredisi'nden Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'na geçişte yapılacak olan düzenlemelerin aşağıdaki hususlara göre düzenlenmesi istenmişti. Bu hususlar, toplamda 5 maddeden oluşmaktaydı.

Madde 1; 25 milyon sterlin değerindeki 1939 kredisinin yaklaşık 18 milyon sterlini harcanmıştır. İngiliz Hükümeti, bir kez daha kredi verme taahhüdünde bulunmuştur. Bunun üzerine yaklaşık 40 bin sterline ulaşan siparişler verilmiştir. Bunun iptali teklif edilmektedir. Ancak bu şartlar doğrultusunda sipariş edilen ve kısmen sevki

¹⁰¹⁷ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 23 March 1943.

¹⁰¹⁸ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 27 April 1943.

tamamlanan malzemeler vardır. Bunların ödemesi, iptalden dolayı 1939 kredisinden karşılanacaktır. Madde 2; savaşla ilgili diğer sevkiyatlar, 1939 kredisi uyarınca tahsis edilmiş olsa da gelecekte Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'nın şartlarıyla gönderilecektir. Madde 3; Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'nın şartları dışında tutulan malzemeler hala Silahlandırma Kredisi şartlarıyla gönderilebilir. Hâlihazırda bazı siparişlerde de bulunulmuştur. Madde 4; bazı siparişlerin kısmen tamamlanması ve ücretlendirilmesinin gecikmesinden dolayı ödemelerin bir süreliğine Silahlandırma Kredisinden gerçekleşmesi zorunludur. Madde 5; Silahlandırma Kredisinde harcanmamış bakiye olacaktır. Majesteleri Hükümeti, Ödünç Verme ve Kiralama hizmetleriyle oluşan yeni şartlarda savaş sonlandığında böyle bir bakiyenin kalması durumunda bakiyenin kullanılması için teslimat yapılması konusunda sorumlu tutulmamayı belediklerini Türk Hükümetine açıkça ifade etmektedir.¹⁰¹⁹

Adana Görüşmeleri sonrasında oluşan yeni durum ışığında, Türkiye'ye sevk edilecek savaşla ilgili malzemeleri kapsamı için Ödünç Verme ve Kiralama hizmetinin uzatılmasına karar verilmişti. Ancak bu durumun resmileştirilmesi ve anlaşma için tekliflerin oluşturulması istenmişti.¹⁰²⁰

Bu düzenlemelerden sonra Türk Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'nın taslağı oluşturulmuştu. Antlaşmanın, ABD ile Türkiye arasında yapılan Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması ile uyumlu olmasına çalışılmıştı. Ayrıca İngiliz Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında yapılan askeri sevkiyatların ve diğer askeri yardımların ödenmesine ilişkin şartları taşıyacaktı. Antlaşmadan Türk Hükümeti, ulusal ve bölgesel tarafsızlığını ve egemenlik hakkını koruyabileceği konumda olabilmek için ulusal güvenliğini güçlendirmeyi, İngiliz Hükümeti askeri sevkiyatları yaparak ve diğer askeri yardımları sunarak Türk Hükümetinin savunmasını güçlendirmeyi ve Türk Hükümetine yardımcı olmayı amaçlamaktaydı. Her

¹⁰¹⁹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 May 1943.

¹⁰²⁰ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 6 May 1943.

iki Hükümet, bir ülkeden diğerine yapılan yardımın karşılıklı olmasını istemekteydi. İki Hükümet arasında mutabık kalınan maddeler:

1. İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'ne askeri sevkiyat yapmaya ve diğer askeri yardımları vermeye mutabık kalmıştır. Bunların kapsamı ve yardımın tabiatı zaman zaman iki Hükümet arasında kararlaştırılacaktır.
2. İşbu anlaşma uyarınca İngiliz Hükümeti tarafından sağlanan askeri sevkiyatların tamamı ya İngiliz ya da İngiliz kontrollü gemilerle Türk limanına ya da zaman zaman Türkler sevkiyata izin vermesiyle kararlaştırılacak limanlardan Türk gemileriyle ücretsiz olarak gönderilecektir.
3. İngiliz Hükümeti'nin izni olmaksızın Türk Hükümeti işbu anlaşma uyarınca gönderilen askeri malzemelerin mülkiyetini ya da kullanımını başkasına veremez ve Türk Hükümeti için resmi olarak çalışan ya da ilgili olanlar tarafından kullanımına izin veremez.
4. Düşmanlığın sonlanmasıyla Türk Hükümeti işbu anlaşma şartlarıyla sevk edilen malların denetimi altında olanlarını ya da İngiliz Hükümeti'nin almak istediklerini İngiliz Hükümeti'ne geri verecektir.
5. İşbu anlaşmanın amaçları doğrultusunda "askeri sevkiyat" kelimesi bütün silahları ve askeri ihtiyaçları kapsamaktadır. Ham madde ve benzerlerini kapsamamaktadır.
6. 25 milyon sterlinlik kredi uyarınca sevk için ayrılan fakat henüz sevk edilmeyen beşinci maddede ifade edilen askeri sevkiyat gelecek işbu anlaşmanın şartları doğrultusunda sevk edilecektir. Bu kredi ile kısmen sevk edilenler, bu kredi dâhilinde tamamlanacak ve askeri tabiatı olan diğer sevkiyatlar belli durumlarda bu krediden karşılanacaktır. Ancak düşmanlığın sonlanmasında sonra harcanmamış bakiye kaldırsa İngiliz Hükümeti'nin bakiyenin sıfırlanması için malzeme göndermesi beklenmeyecektir.
7. 19.10.1939 tarihinde Ankara'da imzalanan Karşılıklı Yardım Anlaşması uyarınca Türkiye Hükümeti Birleşik Krallığın savunmasına

yardımcı olmaya devam edecektir ve ellerinden gelen katkıyı sunacaktır.¹⁰²¹

Antlaşmanın bu koşullarda imzalandığı varsayılmış ve sadece ABD'den Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması ile gelen malzemelerin sevkiyatını kapsamamasını, İngiltere'den gelecek olan malzemelerin sevkiyatını da kapsamasını ve Türk-İngiliz Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın imzalandığı zamanda Türkiye'ye silah sevkiyatı için verilen karara ait düzenlemelerin tamamlanması amaçlanmaktaydı.¹⁰²² İngiltere, Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması kapsamına ticari malzemelerin girmesini istemiyordu.¹⁰²³

Böylece Türkiye, İngiltere'den gelen malzemelerin Ödünç Verme ve Kiralama programı kapsamında mı, yoksa 1939 tarihli İngiliz kredisine bağlanan anlaşma çerçevesinde mi geldiğini öğrenmiş olacaktı.

5.4. Türk-İngiliz İlişkilerinin Kesintiye Uğraması

Ödünç Verme ve Kiralama yardımları, 1943 yılı boyunca tarafsız kalmayı tercih eden Türkiye'nin Müttefik devletlerle ilişkilerine bağlı olarak devam etmişti.¹⁰²⁴

Bu süreçte bir dizi konferans gerçekleştirilmişti. 12-26 Mayıs 1943'te Roosevelt, Churchill ve kurmayları arasında gerçekleşen Washington Konferansı'nda, Kuzey Afrika'daki savaşın sona ermesinin ardından alınacak önlemler ile Sicilya'ya asker çıkarma durumu ve Türkiye'nin savaşa girmesi için Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması konuları görüşülmüştü. 2-14 Ağustos 1943 tarihli Quebec Konferansı'nda, Churchill ile İngiliz ve Amerikan Genelkurmayları bir araya gelmişti. Türkiye'nin savaşa girmesi için Balkanlar'da bir cephe açılması fikrini yenileyen Churchill'e karşı, ikinci cephenin Normandiya'da açılması fikri kabul edildi. 19-30 Ekim 1943

¹⁰²¹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 May 1943.

¹⁰²² PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 22 May 1943.

¹⁰²³ Tekeli ve İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, s. 492.

¹⁰²⁴ Kars Kaynar ve Seddar Kaynar, "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" s. 111.

tarihindeki Moskova Konferansı'nda ABD, İngiltere ve SSCB Dışişleri Bakanları toplanmıştı. Konu yine Türkiye'nin savaşa girmesiydi. Bu durum gerçekleşirse, ikinci cephenin açılma durumu bir süre gecikebilirdi. 22-26 Kasım 1943 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci Kahire Konferansı, iki aşamalı yapılmıştı. İlk aşamada; Churchill, Roosevelt ve Çan Kay-Shek bir araya gelmişti. İkinci cephenin açılarak Türkiye'nin aktif bir şekilde savaşa girmesi için Churchill, teklifini yineler fakat yine kabul görmemişti. 28 Kasım-1 Aralık tarihlerinde Tahran'da Churchill, Roosevelt ve Stalin bir araya gelmiş ve ikinci cephenin açılış tarihi olarak 1 Mayıs 1944 belirlemişlerdi. 1-6 Aralık 1943 tarihli II. Kahire Konferansı; Churchill ve Roosevelt arasında başlamış ardından Cumhurbaşkanı İnönü de buraya davet edilmişti. Görüşmeler, dört gün sürmüştü. ¹⁰²⁵

Görüşmeler sırasında şimdiye kadar Türkiye'ye; 350 tank, 48 otomatik silah, yaklaşık 300 adet topsavar ki bunların çoğu ağır toplardı, 300 sahra ve orta çaplı top, 200 havan topu, yaklaşık 500 adet tanksavar silahı, çok büyük çaptaki otomatik silah ve diğer silah türleri (99.000 yakın sayıda), 420 hafif havan topu ile 1.000.000'a yakın tank mayını yardımlarında bulunduğu açıklanmıştı. ¹⁰²⁶Ayrıca Müttefik Devletler, Türk topraklarından üs taleplerini dile getirmişler ve Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesi istemişti. ¹⁰²⁷

Bu talep karşısında Türk Genelkurmay Başkanlığı, kendilerine şimdiye dek ulaştırılan malzemelerle ilgili olarak İngiltere'nin eksik malzeme gönderdiğini belirtmişti. Eksik malzemeleri gösteren ve bunların temin edilmesini isteyen listeler hazırlanmıştı. Savaşa girme konusunda yeterli donanımına sahip olmayan Türkiye için bahsi geçen eksiklerinin giderilmesi önem arz etmekteydi. ¹⁰²⁸

Türkiye, eksik malzemeler dışında İngilizlerden ihtiyaç olarak tedarik etmesini istediği başka malzemeler de olmuştu. Bunların içinde; Kara Kuvvetlerine ait 1. listede motorlu taşıtlar ile silahlar yer almaktaydı. Motorlu

¹⁰²⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, c. II, s.256.

¹⁰²⁶ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, s. 61.

¹⁰²⁷ Kars Kaynar ve Seddar Kaynar, "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" s. 111.

¹⁰²⁸ ATASE, İDH, 2-036. Ek 12'de sunulmuştur.

taşıtlar; Sherman tankı 500, kamyon 4190, atölye, su ve petrol taşıma tankeri 1.027 adetti. Teslim edilen silahlı traktör sayısı ise 2.000 adetti. Bunun yanında yedek parça talebinde de bulunulmuştu.

2. listede silahlar bulunmaktaydı. Bunlar; sahra topu 130 Bishop's (Kendinden motorlu) 60, sahra obüsü 260, traktörle çekilen ağır silahlar 80, traktörle çekilen ağır obüsler 16, traktörle çekilen 40 mm Bofor 356, traktörle çekilen 6 ve 17 librelik A/TK silahları 774, 6 librelik sabit A/TK Çatalca ve Gelibolu için 226 adetti.¹⁰²⁹

Hava Kuvvetleri listesinde uçak olarak; Fighter (Spitfire) 216, keşif uçağı (Mosquito) 36, hızlı hafif bombardıman uçakları (Mosquito veya Mitchell) 48 adet yer almaktaydı. Aynı listenin yedek parça ve tamir malzemeleri içerisinde, uçak için teslim edilmiş ya da edilme aşamasında olan 817 ton malzeme bulunmaktaydı. Uçaksavar silahlarında ağır silah olarak geçen 9.8 milimetreden 4 adet talep edilmişti.

Nakliye için 1.000 adet kamyon, çeşitli teknik ve diğer nakliye araçları için 700 adet, 5 konteyner içinde 53.400 ton yakıt, bomba ve cepaneler 23.000 ton yakıt, kablosuz ve diğer bağlantı aparatları 500 ton, çeşitli aparatlar için 150 ton, atölye tamir etme aparatları 580 ton, hangar ve havalimanı teçhizatı 2480 ton, yapı ve meteoroloji teçhizatı 112 ton yakıt talep edilmişti.¹⁰³⁰

Ayrıca listeye, 30 ofis aracı, 100 zırhlı keşif aracı, 170 nakliye aracı, 30 komuta subay tankı, 30 keşif tankı, 154 subay aracı, 300 tek kişilik motosiklet, 800 motosiklet sepeti ile listelenen silahlar için yaklaşık 20.000 ton mermi eklenmişti. Tıbbi listenin toplamı 300 ton, teknisyen listesi 939 ton ve erzak listesi de toplam da 306 tondur.¹⁰³¹

Listede saha gözlüğü gibi bazı küçük ancak değerli malzeme taleplerinin olduğu fakat stokun az olduğu için bu ihtiyaçların

¹⁰²⁹ PRO, FO 371/37478, Turkey and The War, 13 December 1943.

¹⁰³⁰ PRO, FO 371/37478, Turkey and The War, 13 December 1943.

¹⁰³¹ PRO, FO 371/37478, Turkey and The War, 18 December 1943.

karşılanamadığı bildirilmişti. Bu yüzden de bu liste dışında acil bir liste hazırlanmıştı.¹⁰³²

Tablo 22. Acil Ekipman Listesi

Sıra	Ekipman Tipi	Ekipman Miktarı	31/3/1944 tarihine kadar Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'nın elinde bulunan miktar	Notlar
1	Sherman Tankları	500	110	Nil
2	Traktörler	9000	2400	Ayda 800
3	Silahlar	486	362	Nil
4	Bishop Topları	60	26	Nil
5	40mm Bofor	470	290	Nil
6	A Tk. Silahları	1000	1000	Nil
7	Petrol ve yağ	13.400 ton	13.400 ton	Konteynırlarda
8	Haberleşme Ekipmanları	500 ton	250 ton	Genelde kablolu, mevcutta kablosuz yok
9	S.A.A	130 milyon	65 milyon	Ortadoğu'daki stokun bir kısmı kullanımda
10	Hafif Makineli Tüfekler	2000	Nil	Nil
11	Orta makineli Tüfekler	1500	Nil	Nil
12	T.M.G.	10.000	10.000	İngiliz F.M.N.S. için stoklanmış ve kullanımda
13	El bombası	1 milyon	75.000	İtalyan stoku
14	A/Tk. Bombaları	230.000	20.000	Nil
15	A/Tk. Mayınları	400.000	400.000	Nil
16	Spitfire	216	Nil	-
17	Mitchell (Hafif Bombardıman)	48	Nil	-
18	Mosquitoe	36	Nil	-
19	Uçaklar için Petrol	53.400 ton	3.600 ton	3.600 ton 4 aylık ihtiyaç
20	Bomba ve mermi	23.000 ton	8.000 ton	8.000 ton 9 aylık ihtiyaç

¹⁰³² PRO, FO 371/37478, Turkey and The War, 20 December 1943.

21	İnşaat malzemeleri	2.500 ton	Nil	Detaylar bilinmiyor
----	--------------------	-----------	-----	---------------------

Kaynak: PRO, FO 371/37478, Turkey and The War, 20 December 1943.

Türkiye, savaşa girmeden ya da hava sahalarının kullanılmasına izin vermeden önce sevkiyat listelerinin tamamının teslim edilmesini ve birliklerinin eğitim alması gerektiği şartına dayanarak İngiltere'nin kendisinden beklediği taleplere olumsuz cevap vermişti.¹⁰³³ Bunun üzerine İngiltere, 4 Şubat 1944'te Türkiye ile olan ilişkisini kesmişti.¹⁰³⁴ Oysa Başbakan Churchill, Adana Görüşmeleri'nden hemen sonra Türkiye ile İngiltere'nin aynı görüşte olduklarını ve İngiltere'nin elinden geldiğinde Türkiye'nin güvenliğini arttırmak için ona yardımda bulunacağını açıklarken 12 aylık aradan sonra Türkiye ile Müttefiklerin görüşlerinin oldukça farklı olduğu ortaya çıkmıştı.¹⁰³⁵

7 Şubat 1944 tarihinde ABD, Ankara Büyükelçiliği'ne bir talimat gönderdi. Gönderdiği talimatta, Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu ifade etti. Ancak hem İngiltere hem de ABD, Türkiye ile olan ilişkilerin sadece askıya alınması yeterli bulmadığından 2 Mart 1944'te İngiltere Türkiye'ye yaptığı silah ve malzeme, 1 Nisan 1944'te de ABD, Ödünç Verme ve Kiralama yardımlarını durdurmuştu.¹⁰³⁶

İlişkilerin kesildiği sırada Türkiye'ye tedarik edilecek malzemelere ilişkin sorulara da açıklık getirilmesi istenmişti. Çünkü Nisan ayına ait olan yüklemeler gerçekleştirilmiş, Mayıs içinde derhal karar verilmesi gerektiği

¹⁰³³ The Washington Post (1923-1954), "Asking Huge Volume Of Supplies For Use Of Bases, Cairo Says", 7 March 1944, p.2.

¹⁰³⁴ Churchill savaş durumunu incelemiş, Türkiye'ye gönderilen askeri sevkiyatların durdurulmasına yönelik ilk yetkili beyanını Avam Kamarası'nda sunmuştur. İngiltere'nin bu kararı almasındaki etken, Türkiye'nin Marta ya da Nisan ayı gibi savaşa gireceğini, girmese bile ihtiyaç duyulan hava sahalarını kullanıma açacağını düşünmesi ancak tam tersi bir durumla karşılaşmasıydı. İngiltere olası durumlar için Türkiye'ye sadece 1943 yılında 20.000.000 sterlin değerinde Amerikan ve İngiliz malzemeleri nakil edilmişti. Ancak son dönemde Türkiye, kendisine yönelik tehdidin üstünde çok durmuş ve çok talepte bulunmuştu. Bu talepler kendilerine ulaşana dek savaşın biteceği ve savaşı Müttefiklerin kazanacağı düşünüldüğü için İngiltere Türkiye'yi silahlandırma sürecini durdurduğunu bildirmişti. The Palestine Post, "Grand Alliance Against Reich- Churchill, 25 May 1944, p. 1.

¹⁰³⁵ The Christian Science Monitor, "Allies See Turkey Hedging on Pledges to Churchill", 11 February 1944, p. 1.

¹⁰³⁶ Kars Kaynar ve Seddar Kaynar, "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" s. 111.

vurgulanmıştı. Sevkiyatı bir-iki hafta ertelemek mümkün gözükmemekteydi.¹⁰³⁷ İngiliz yetkililer, gerekli incelemelerin ardından Türkiye'yle olan ilişkilerde ortaya çıkan durumdan¹⁰³⁸ dolayı sevkiyatların durdurulduğu bilgisini vermişti.¹⁰³⁹ Gemilerin boşuna kullanılmaması için kararın derhal tatbik edilmesi istenmişti. Türk askeri sevkiyatının kesilmesi Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndaki malzeme artışına sebep olacaktı. Bu yüzden Savaş Ulaştırma Bakanlığı İngiltere'den Nisan ayı için gelecek sevkiyatın zaman varsa durdurulmasını, ABD'den de gelecek olanların da gönderilmiş olabileceği fakat hala mümkünse tarafından Savaş Bakanlığı tarafından durdurulması talep edilmişti.¹⁰⁴⁰

Savaş Bakanlığı Savaş Ulaştırma Bakanlığı'nın talebine karşılık verdiği cevapta, Nisan ayı için tahsis edilen malzemelerin Mısır'a gönderilmesine karar verildiğini, ABD'den gelen sevkiyatlara ilgili olarak Amerikan Savaş Bakanlığı'nın çoktan Türkiye'ye askeri malzeme sevkinin iptali için eylemde bulunduğunu fakat Kanada'dan gelecek malzemeler olduğunu, onlardan Türkiye'ye daha fazla malzeme göndermemelerini istediklerini belirtmişti¹⁰⁴¹ Mısır'da bulunan ve Türk gönderilecek malzemelerin ise gönderilmeyeceği ve İngilizlerin kendi amaçları doğrultusunda kullanacağı bildirilmişti.¹⁰⁴²

¹⁰³⁷ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 23 March 1944.

¹⁰³⁸ Türk-İngiliz ilişkilerinin kesintiye uğramasının bir diğer nedeni de; Ocak-Şubat aylarında Türkiye'den geçen Alman ticaret gemilerine yönelik şikâyetin artmasıdır. Çünkü İngiliz Büyükelçiliği, ticaret görüntüsü adı altında savaş gemilerinin geçirildiği iddiasında bulunmuştu. Türkiye de Montrö Antlaşması gereği bu gemileri denetlemeyemediğini söylemişti çünkü 100 tondan küçük gemiler inceleme yetkisi yoktu. İngiltere bu durumu ise Türkiye'nin savaş gemilerinin geçişine göz yumuyor olarak değerlendirmekteydi. Nihayet İngiltere'nin bu iddiası, 8 Haziran 1944'te Kassel adı verilen ticaret gemisinin incelenmesi sonucu bulunan bazı silahlar, sualtı bombaları ve 30 tonluk bir vinç ile geminin 9 mmlik zırh ile kaplı olması sonucu doğrulanmıştı. Türkiye Montrö Anlaşması'nın ihlal edildiğini belirterek Almanya'yı protesto etti ve Boğazlara gelecek olan Alman gemilerinin tamamının incelenmesi için mahalli makamlara emirler verdi. Alman gemilerinin incelenecek olması Türk-İngiliz ilişkilerinin canlanması için bir girişim mahiyetindeydi. Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 233-241.

¹⁰³⁹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 March 1944.

¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴⁰ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 29 March 1944.

¹⁰⁴¹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 30 March 1944.

¹⁰⁴² PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 31 March 1944.

Savaş Bakanlığı, Ortadoğu İngiliz Başkomutanlığına ve Ankara'daki Askeri Ataşe'ye göndermek üzere hazırladığı telgrafta, Türkiye'ye yapılacak sevkiyatla ilgili olarak alınan kararları açıklamıştı:

I. Bölüm

1. Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndan Türkiye'ye yapılacak sevkiyatlara ilişkin yasak devam etmektedir.
2. Ortadoğu, Kanada, İngiltere ya da başka yerlerden, Türkiye için tahsis edilen askeri malzemeler alınabilir ve başka amaçla kullanılabilir.
3. Özellikle Türkler için imal edilen ve bize faydası olmayan ya da mali ya da hukuki sorunlardan dolayı muhafazası sorun yaratan malzemelerin İngiliz Bakanlıkların isteğine bağlı olarak gönderilebilir.
4. Türkiye'ye hâlihazırda göndermiş olan malzemeleri tamamlamak için gerekli ek malzemeler, sayıca fazla ya da kendimiz için bir ihtiyaç değilse gönderilebilir.
5. Tamir ve bakım malzemeleri Türkiye'ye sevk edilmemelidir.

II. Bölüm.

Aşağıda yer alan malzemeler Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndan Türkiye'ye gönderilmeyecektir.

1. Ödünç Verme ve Kiralama uyarınca ABD'den sevk edilen ve gönderilmesi teklif edilen malzemeler ile 1939 Silahlandırma Kredisi uyarınca sevk edilen malzemeler 3. bölümün beşinci ve sekizinci hükümlerine öncelikli tabidir.
2. Askeri talepler dışında nakliye teçhizatı gönderilmeyecektir.
3. Tedarik Bakanlığı'ndan sevk edilen askeri malzemeler gönderilmeyecektir.
4. Kinin815F¹⁰⁴³ gönderilmeyecektir.
5. Bakır ve bakır içeren malzemeler gönderilmeyecektir.

¹⁰⁴³ Sıtma hastalığının tedavisinde kullanılan ve bu yüzden gerçekleşen ölümlerin önlenmesini sağlayan ilaç.

III. Bölüm

İkinci bölümün dördüncü ve beşinci maddeleri yüksek öncelikli ihtiyaç hükümlerine bağlı olarak aşağıdaki malzemelerle Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'ndan Türkiye'ye gönderilebilir.

1. Milli Savunma Bakanlığı'na gönderilip Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması ile bağlantısı olmayan malzemeler.
2. Milli Savunma Bakanlığı dışında diğer Bakanlıklara gönderilen malzemeler.
3. ABD'den Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması uyarınca sevk edilen sivil malzemeler nakit ödeme Türkiye'ye gönderilebilir.
4. Milli Savunma Bakanlığı için ABD ve İngiltere dışından yapılan alımlar nakit ödeme ile sevk edilebilir.
5. Sayısı fazla olmadığı sürece Türkiye'ye hâlihazırda teslim edilen malzemelerin tamamlanması için yedek malzeme sevk edilebilir.
6. Petrol sevk edilebilir.
7. Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması ile sevk edilip edilmediğine bakılmaksızın sivil havacılık ilgili malzemeler sevk edilebilir.
8. Eti Bank, Beykoz Deri Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Sümer Bank ve Bağlı Ortaklıklar, Kızılay, Demir Çelik Fabrikaları, İstanbul Ticaret Odası, Şeker Tekeli gibi alıcılara gönderilen malzemeler sevk edilebilir.
9. Birinci bölümün üçüncü maddesinde geçen malzemeler sevk edilebilir.
- İ. 1939 Silahlandırma Kredisi uyarınca verilen malzemeler sevk edilebilir.

IV. Bölüm

Birinci bölümün üçüncü maddesinde belirtilen malzemelerin ve ikinci maddesinde geri alınan malzemelerin elden çıkarılmasına ilişkin yönergeler, ilgili Bakanlıklardan alınacaktır.

V. Bölüm

Konuyla ilgili olan Hava ve Deniz Kuvvetleri yetkilileri bilgilendirilecektir.¹⁰⁴⁴

Kararların alındığı süreçte, Bakanlıklar arasında çeşitli yazışmalar yapılmıştı. Yapılan yazışmalardan sonra yukarıda alınan kararlarla ilgili olarak, Türkiye'ye malzeme sevkiyatı yapılmayarak rahatsızlık verilmek ve Türkiye ile daha fazla ilgilenilmediğinin hissettirilmek istendiği açıklanmıştı. Bu açıklamanın yanında, malzemelerin gönderilmemesi durumunda mali ve hukuki açılardan sorun çıkarsa malzemelerin gönderilebileceği bildirilmiş fakat gönderilecek olan malzemelerin 1939 Silahlanma Kredisi kapsamına giren malzemelerden oluşması istenmişti. Gönderilen malzemelerin tazminat kapsamına girmemesi için de sadece askeri fabrikalar ile Deniz Kuvvetleri için ihtiyaç duyulan malzemeleri kapsayacağı belirtilmişti. Ayrıca Türkiye'ye sevk edilmesi için üretilen ve İngilizlere yararı olmayan malzemelerin de gönderileceği fakat gönderilen miktarın çok fazla olmayacağına vurgu yapılmıştı.¹⁰⁴⁵

5.5. Türk-İngiliz İlişkilerinin Başlaması ve Yardımlarını Finansmanının Belirlenmesi

30 Nisan 1944 tarihiyle birlikte Türk-Alman Ticaret Antlaşması sona ermişti.¹⁰⁴⁶ Ortaya çıkan bu yeni durumla alakalı olarak antlaşmanın şuan yeniden yapılmasının mümkün olmadığı, antlaşmaya yeni şartların getirilebileceği düşüncesinde olduklarını bildiren bir telgraf, İngiliz ve Amerikan yetkililerince oluşturulan Ortak Heyet tarafından Londra'daki ilgili Bakanlıklara gönderilmişti.¹⁰⁴⁷

Savaş durumunun devam etmesi ve içinde bulunulan durumla alakalı olarak, Türkiye'ye tıbbi malzemelerin sevkine devam edilmesine karar verilmişti. ABD de bu malzemelerin Türkiye'ye sevkinin devam edilmesini kabul etmiş ve bu kararın, askeri ve tıbbi malzemeleri de kapsamı

¹⁰⁴⁴ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 4 April 1944.

¹⁰⁴⁵ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 21 April 1944.

¹⁰⁴⁶ Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", s.368.

¹⁰⁴⁷ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 15 May 1944.

istenmişti. Türkiye'ye gönderilen İngiliz tıbbi malzemelerin gönderimi devam edecek ve ABD haricinde sivil tıbbi sevkiyatlar da buna dahil edilecekti. Sadece oranı 1945 yılı için %10 civarında azaltılacaktı.¹⁰⁴⁸

Türkiye, Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin tamamını 2 Ağustos 1944 tarihinde Müttefiklerin isteği üzerine kesmişti.¹⁰⁴⁹ Bunun üzerine İngiltere, Türkiye'ye sevkiyat yapılmasının yeniden gündemde olduğunu ve Türkiye'ye yapılan sevkiyatın bir sonraki talimata kadar yasak öncesinde olduğu gibi ele alınacağı bilgisini Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı Başkomutanı General Wilson'a iletilmişti.¹⁰⁵⁰

Ankara Büyükelçisi, teslim edilen savaş malzemelerinin ve askeri fabrika malzemelerinin yasağın kaldırılmasında sonra daha önceki gibi kredi ile mi yoksa nakit ödeme ile mi sevk edileceği konusundaki belirsizlikten ötürü kargaşa çıktığı ve konunun aydınlatılması istenmişti.¹⁰⁵¹

Maliye, Savaş, Dışişleri, Havacılık, Tedarik Bakanlığı ile İhracat Kredisi Sigorta Kuruluşu ve Ankara'daki İngiliz temsilcileri arasında yapılan uzun görüşmeler neticesinde, her iki tarafın yükümlülüklerinin 1 Şubat 1943 tarihinden itibaren başlaması ve bu yılın başından beri Türkiye'ye silahların ücretsiz sevk edildiği, Türkiye'den 1 Şubat 1943 tarihinden öncesine dair herhangi masrafın geri ödenmesi talebinde bulunulmayacağı İngiliz Elçiliği'nden Dışişlerine bildirilmişti.¹⁰⁵² Bunun üzerine askeri yardımların finansmanına ilişkin yeni bir antlaşma hazırlanmıştı. Antlaşma metni, önce Washington'a, mutabık kalındıktan sonra da Türk Hükümeti'ne bildirilecekti. Antlaşmanın tam metninin hazırlanması, 17 Ocak 1945 tarihinde

¹⁰⁴⁸ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 22 May 1944.

¹⁰⁴⁹ Kılıç, *Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945)*, s.284.

¹⁰⁵⁰ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 8 August 1944.

¹⁰⁵¹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 1 September 1944.

¹⁰⁵² PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 1 January 1945.

gerçekleşmişti. Antlaşmanın, Bakanlıklar arasındaki görüşmelerden kaynaklı olarak geciktiği daha sonra gönderilen bir telgrafta da ifade edilmişti.¹⁰⁵³

Bakanlıklardan gelen teklifler doğrultusunda antlaşma metni genişletilmiş ve maddeler daha net hale getirilmişti. Antlaşmada geçen maddeler şu şekildeydi:

Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında Askeri İkmaller ve Diğer Askeri Yardımların Finansmanı ile ilgili Tasarı Antlaşması

İki Hükümet saldırılara direnmek, karşılıklı yardım sağlamak için ve ulusal güvenlik çıkarları adına 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da bir antlaşmaya karar vererek;

Savaş malzemelerinin teslimatının nizamı için hazırlık yapmak amacıyla aynı gün aynı yerde imzalanan özel anlaşmada gerçekleştirilen düzenlemelerin yanı sıra bu düzenlemelerin karşılıklı bir tabiatı sahip olmasını umarak aşağıdaki hükümlerde mutabık kalmıştır.

1. İngiliz Hükümeti, Türk Hükümetine askeri sevkiyatlar ve diğer askeri yardımları sağlayacaktır. Bu sevkiyatın kapsamı ve bu yardımın tabiatı iki Hükümet arasında muhtelif zamanlarda kararlaştırılacaktır.

2. Mevcut anlaşma doğrultusunda İngiliz Hükümeti tarafından temin edilen askeri sevkiyatlar aşağıda yer alan hususlara göre ücretsiz olarak sevk edilecektir:

A. Türk sınırında demiryolu ya da kara yolu ile teslim edildiğinde,

B. İngiliz komutası altındaki bir gemi ile Türk limanında teslim edildiğinde ve Türk gemisiyle ya da başka bir gemiyle Türkiye dışındaki sevkiyatın yüklendiği limanda teslim edilirse,

¹⁰⁵³ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 24 January 1945.

C. Hava yoluyla bir İngiliz pilot tarafından teslim edilirse, Türk hava sahasında ya da Türkiye gönderilmesi için Türk pilot uçağı alır ve Türkiye dışındaki bir hava sahasında teslim edilirse.

3. İngiliz Hükümetinin rızası olmadan Türk Hükümeti mevcut antlaşma uyarınca askeri sevkiyatlar devredemez ve Türk Hükümeti tarafından yetkilendirilmeyen kimse tarafından kullanılmasına izin veremez.

4. İngiltere ile Almanya'nın mevcut düşmanlığının sona ermesiyle Türk Hükümeti, kendi denetimi altında olan ve İngiliz Hükümetinin almak istediğini ifade ettiği askeri sevkiyatlar İngiliz Hükümetine geri verecektir.

5. Mevcut anlaşmanın amacına uygun olarak 'askeri sevkiyat' terimi silahları, mühimmatları, tankları, diğer askeri araçları, uçakları, gemileri ve diğer savaşla ilgili teçhizat ve malzemeleri kapsamaktadır. İşlenmiş, yarı işlenmiş ya da ham maddeleri, malzemeleri, teçhizatları veya makineleri içermemektedir.

6. A. 5. maddede tanımlandığı şekilde 19 Ekim 1939 tarihli 25 bin sterlinlik Kredi için Özel Anlaşma'nın şartları altında hâlihazırda tahsis edilen ve 31 Mart 1943 tarihine kadar bir kısmı teslim edilmeyen askeri sevkiyatlar bundan sonra mevcut anlaşma gereğince tahsis edilmesine karar verilmiştir. Özel antlaşma gereğince teslim etme yükümlülüğü zamanaşımına uğramış olarak görülecektir. Kısmen tedarik edilen askeri sevkiyatların teslimatı, bu antlaşma gereğince tamamlanacaktır ve sevkiyatı tamamlamak için gönderilen kalemler 1939 Kredisinden ödenecektir. Askeri tabiata sahip diğer sevkiyatlar belli durumlarda Krediden ödenebilir.

B. İngiltere ve Almanya arasındaki mevcut düşmanlıklar sonlandırıldıktan sonra işbu antlaşma hükümleri gereğince TC Hükümetine yapılacak sevk miktarındaki artış dikkate alınarak İngiliz Hükümeti artık adı geçen Kredinin ödenmemiş bakiyesine göre mal göndermek zorunda olmayacaktır.

7. Türk Hükümeti, 1939 yılında imzalanan Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın ruhu doğrultusunda İngiliz Hükümeti ihtiyaç duyar ve

Türk Hükümeti sevkiyatı sağlayacak durumda olursa malzemeleri, hizmetleri ve tesisleri İngiliz Hükümetine ücret karşılığı olmadan sunacaktır.

8. 6. maddenin hükümlerine tabi olarak mevcut Anlaşma'nın 1 Şubat 1943 tarihinde yürürlüğe girmiş olmasına karar verilmiştir. İngiltere ve Almanya arasındaki düşmanlıkların sona ermesinden sonra altı aya kadar yürürlükte kalacaktır. Yukarıdaki hususlar çerçevesinde, ilgili Hükümetlerce yetkilendirilenler mevcut Anlaşmayı imzalamıştır.¹⁰⁵⁴

Mutabık kalınan anlaşmada yer alacak 7.maddenin genişletilmesine dair yer alan ekte;

1. Antlaşma'nın 7.maddesine göre, iki Hükümet 7. maddenin bilinçli olarak genel kapsamlı ele alınmasını ve önceden uygulamayı sınırlamasını ve tanımlamasını istemezken, ortaya çıkabilecek farklı durumlarda belirli kapsam ve uygulamanın zaman zaman iki Hükümet arasında müteakip anlaşmanın uygulamasıyla ilgili bazı hususların şimdi belirlenmesini kayıt altına almak istemektedir. Bu madde, iki farklı durumda uygulanabilir:

A. Türk Hükümeti'ne askeri bir yardım sağlamadan önce, bunun gerekli olması durumunda bu yardımın sağlanmasını kolaylaştırmak amacıyla İngiliz personel Türkiye'de bulunacaktır.

B Askeri yardım gerçekleştirilirken ve bu yardımın gerçekleştirilmesi amacıyla İngiliz kuvvetler ve personel Türkiye'de bulunacaktır.

2. 7. maddenin uygulanmasında diğer bölümlere zarar vermeden uygulanacak hükümler aşağıdaki gibidir:

A maddesi ilk aşamada;

I. Depolama: Türkiye'de bulunan İngiliz personel için malzemelerin ve sevkiyatın vergiden muaf olarak Türkiye'ye kabulü ve kargoların bunları taşıyan uçaklardan ya da gemilerden liman ve hava alanı için ücret alınmaması;

¹⁰⁵⁴ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 17 January 1945.

II. Stoklama: Türkiye üzerinden geçiş için sevkiyatın ve malzemelerin Türkiye’de ücretsiz nakliyesi ve depolanması. A maddesinde ifade edilen görevler için Türkiye’de bulunan İngiliz personel için ücretsiz konaklama, ulaşım ve bakımın sağlanması,

III. Yukarıda bahsedilen nedenler için ithal edilen malzemelerin vergilerden muaf olarak Türkiye’den ihraç edilmesi ve I. madde de olduğu gibi liman ve hava alanı için ücret alınmaması;

IV. Türk Hükümeti adına ücretsiz olarak tedariklerin sağlanması ve hazırlanması için hava sahalarının ya da toprakların verilmesi;

V. Ücretsiz olarak Türkiye’ye sağlanabilecek gerekli malzemelerin depolanması ve idaresiyle ilgili olarak yapılacak hazırlıklarda görevli İngiliz personele Türk Hükümeti tarafından gerekli iş gücünün tedarik edilmesi,

B maddesiyle ilgili olarak A maddesinin I ve II. maddelerinde ifade edilen hizmetler ile ülkede bulunan İngiliz personele ücretsiz konaklamanın ve ulaşımın sağlanması, gerek duydukları ve Türkiye’den alabilecekleri malzemelerin bu personele ücretsiz olarak tedarik edilmesini kapsamaktadır.¹⁰⁵⁵

5.6. Türk-İngiliz Karşılıklı Feragat Antlaşmasının Hazırlanması

5 Şubat tarihinde Askeri Ataşeden antlaşma hakkında gelen bilgi, Askeri İkmaller Anlaşması tasarısının imzalanmadığı hatta Türklerle müzakere bile edilmediği, sürecin Dışişleri ile takip edileceği şeklindeydi.¹⁰⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı, antlaşmayla ilgili olarak Maliye Bakanlığı’na yazdığı telgrafta “Ankara’daki elçiliğimiz eski askeri sevkiyat antlaşması tasarısının artık iyi olmadığını ve bunun için nota teatisinde bulunmamamıza karar verdiği görülmektedir. Dışişleri olarak buna bir itirazımız yoktur. İlgili diğer Bakanlıklar da mutabık kalırsa uygun olduğunu düşündüğünüz bir taslak

¹⁰⁵⁵ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 17 January 1945.

¹⁰⁵⁶ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 February 1945.

hazırlayabilir misiniz?” diyerek yeni bir antlaşması tasarı için talepte bulunmuştu.¹⁰⁵⁷

Bu süreçte Türkiye'nin hem Almanya hem de Japonya'ya savaş ilan etmesi ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma kararı, 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 402 oyla kabul edildi.¹⁰⁵⁸ Bundan sonraki sürece dair Maliye Bakanlığı ne şekilde ilerleyecekleri konusunda Dışişlerine, “Türkiye, Almanya'ya savaş ilan ettiği için Türkiye'ye olan sevkiyat politikasının değişip değişmeyeceğini bildirebilir misiniz? Askeri sevkiyatlar şimdiki oranda gönderilmeye devam edilecek mi? Yoksa yeni talepler alınacak mı? Türkiye'nin bu yeni adımda savaş ile ilgili malzemeler dahil olmak üzere gelecekteki sevkiyatlar için nakit ödeme talebine ilişkin verilen kararı etkileyecek mi?”, sorularını sordu.¹⁰⁵⁹

Bu sorulara verilen cevapta Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaş ilan ettiği için sevk politikasının değişmeyeceği, Türk Hükümetine savaşa girmeleri önerildiğinde savaşa girerlerse Majesteleri Hükümeti'nin daha fazla askeri sevkiyat ya da yardım gönderileceğinin sözü verilmediği, son birkaç ayda olduğu gibi sevkiyatın devam etmesi gerektiği, Türkiye'nin savaşa girişinin savaş malzemelerini nakit ödeme ile gerçekleşmesine etkisi olmayacağı ve bu süreçten sonra Türkiye'nin aktif olarak savaşa katılmasının ihtimali olmadığı, şeklindeydi.¹⁰⁶⁰

Savaş Bakanlığı, Türkiye ile mevcut düzenlemeleri sonlandırmak için geri ödemelerin karşılıklı feragat edilmesiyle ilgili olarak Maliye Bakanlığına yazdığı telgrafta; Türkiye'nin savaşa girdiği süreçte savaşın devam etme olasılığının çok az olması hasebiyle ödemelerin nakit olarak yapılmasının bir sorun teşkil etmeyeceğini belirtmişti. Ardından yapılan yolların, hava sahalarının, hastanelerin ve benzerlerinin tahmini masrafı 10 milyon sterlinden fazla olduğu ve Türkiye'nin katkısı da eklenince ordu depolarından

¹⁰⁵⁷ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 15 February 1945.

¹⁰⁵⁸ Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi Bu Harpte Türk Siyaseti*, s. 101.

¹⁰⁵⁹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 24 February 1945.

¹⁰⁶⁰ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 10 March 1945.

gelen askeri malzemeler ve askeri işçilikle birlikte 5.567.000 sterlin değerinde nakit harcamanın da bu 10 milyona dahil edildiği, en az 7.000.000 sterlinin İngiliz kaynaklı olduğu, Türkiye'nin de en fazla 2.000.000 sterlin katkıda bulunmuş oldukları açıklanmıştı. Yapılan işlerin bazıları tamamlanmış olabileceğinden Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı'nın çalışmalarına en kısa sürede son verilmesi istenmişti. Ayrıca İskenderun ve Mersin'deki dalgakıranın ücretinin 132.000 sterlin olduğu eklenmiş ve ödemesine Maliye Bakanlığı'nın karar vermesi istenmişti. Ataşelerden harcamalara yönelik gelecek rakam, Savaş Bakanlığı'ndan az olmamakla birlikte Türkiye'nin hangi ödemeleri yapacağı konusu da muallaktı çünkü tesislerin Türkiye'ye bir katkı sağlamadığı gerekçesiyle ödeme yapmak istemeyebilirlerdi. Bu durumda İngilizlere yüklenecek meblağ çok fazla olacağından Türkiye'ye milyonlar lirayı hediye etmek niyetinde olmadıklarını belirtiyorlardı. Bu yüzden tedarik ettikleri malzemeleri geri alamayacakları ve böyle bir meblağı yokmuş gibi kabul edemeyecekleri için malzemelerin değerinin belirlenmesinin, Türkiye'den gelecek bir itiraza kadar ödeme talep etmenin daha uygun olduğunu ifade etmişlerdi. Askerî açıdan bakıldığında kısa ya da uzun vadede Türklerle düşman olmayı gerektirecek birşey yapılmadığı sürece ödeme talebinin tercih edilmesinde bir itiraz söz konusu değildi. Ortadoğu İngiliz Askeri Komutanlığı; genel çıkarlar ve On İki Ada'da olası yardım göz önünde tutulduğunda dost bir Türkiye istenmekteydi.¹⁰⁶¹

23 Mart tarihinde Maliye Bakanlığı'ndan Bay Blunt, Bay Petch, Bay Simmons ile Bayan Beaven, Savaş Bakanlığı'ndan Bay Cash ile Bay Lyon, Dışişleri'nden Bayan Windham, Deniz Kuvvetleri'nden Bay Davidson'ın katılımlarıyla gerçekleşen toplantıda, Askerî İkmaller Antlaşma tasarısı yerine Türk Hükümeti ve Majesteleri Hükümeti arasında gerçekleştirilecek Karşılıklı Feragat Notası tasarısı ele alınmıştı. Değiştirilmiş tasarıda yapılan çeşitli düzenlemeler kabul edilmişti. Buna göre oluşturulan tasarıda;

Karşılıklı Feragat Notası Tasarısı

¹⁰⁶¹ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 1 March 1945.

Türkiye'ye yapılan askeri teçhizat sevkiyatı ile ilgili sorunları çözmek amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti aşağıda yer alanlara mutabık kalmıştır:

1.(a) Birleşik Krallık Hükümeti, Türk Hükümeti'ne Türkiye'ye 31 Mart 1943 ve 30 Nisan 1945 tarihleri arasında sevk edilen askeri teçhizat için (bu ifade her türlü silahı, mühimmatı, tankı, diğer askeri araçları, uçakları, gemileri ve diğer savaşla ilgili teçhizat ve malzemeleri içermekte olup hammaddeleri, makineleri ya da doğrudan askeri olmayan teçhizatı içermemektedir.) ödeme talebinde bulunmamayı taahhüt etmektedir. Bu Nota açısından Birleşik Krallıktan ya da diğer Müttefik ülkeden 30 Nisan 1945 günü ya da öncesinde gönderilen askeri teçhizatın tamamının bu anlaşma uyarınca Türkiye'ye ücret talep edilmeden sevk edilmiş olarak görülecektir.

1.(b) Birleşik Krallık Hükümeti, Türkiye'de üstlenilen yolların, hava sahalarının ve diğer işlerin yapım masraflarının tazmini için Türk Hükümeti'nden ödeme talep edilmeyeceğine mutabıktır.

2. Yukarıda 1. paragrafta Birleşik Krallık Hükümeti tarafından yapılan girişimler göz önünde bulundurulduğunda Türk Cumhuriyeti Hükümeti 1. paragrafta belirtilen yolların, binaların ve hava sahalarının eski haline getirilmesi için Birleşik Krallık Hükümeti'ne ödeme talebinde bulunmayacağını ve bunların yürütülmesi için yardım talep etmeyi taahhüt etmektedir.

3.(a) Türk Cumhuriyeti Hükümeti, Birleşik Krallık ve Almanya arasında düşmanlığın durdurulmasıyla 1(a) maddesi doğrultusunda hala denetimleri altında olan ve Birleşik Krallığın geri almak istediğini ifade ettiği askeri teçhizatı Birleşik Krallığa vermeyi taahhüt etmektedir.

3.(b) 1(a) maddesine göre ödeme talebinden vazgeçmenin, Birleşik Krallık ve Almanya arasında düşmanlığın durdurulmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile mutabık kalarak Birleşik Krallık Hükümeti'nin 1(b) maddesinde ifade edilen binaları ya da diğer tesisleri parçalama ya da elden çıkarma hakkına zarara uğratmayacağına mutabık kalınmıştır.

4. Birleşik Krallık ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri arasında 1. paragrafa göre İngiliz tarafından kontrol edilen gemilerle taşınıp sevk edilen askeri teçhizatın mülkiyeti Türk limanında Türk Hükümeti'ne geçeceğine ve askeri teçhizat Türk gemisi ile taşındığında mülkiyetin diğer bir Türk gemisine sevkiyatında Türk Hükümeti'ne geçmesine mutabık kalınmıştır. Bu nedenle Türk Hükümeti'nin 31 Mart 1943 ve 30 Nisan 1945 tarihleri arasında Türk gemisi ile taşınan askeri teçhizatın navlunu için Birleşik Krallıktan ödeme talep etmeyeceğine karar verilmiştir. Hava yoluyla teslim edilen uçaklar ve malzemeler İngiliz bir pilot tarafından uçurulduğunda Türk hava sahasına gelince ya da Türk bir pilot tarafından uçurulduğunda herhangi bir hava sahasında Türk Cumhuriyeti Hükümeti'ne geçecektir.¹⁰⁶²

İngiliz Hükümeti, bu belgeyle 30 Nisan 1945 tarihinden sonra İngiltere'den gönderilen askeri teçhizat nakit ödeme ile sevk edileceğini ve bu tarihten sonra Birleşik Krallıktan gönderilen malzemelerin ödemesi için 1939 Silahlandırma Kredisinden faydalanılamayacağını Türk Cumhuriyeti Hükümetine bildirmektedir.¹⁰⁶³

Bakanlıklar arasında antlaşma tasarıyla ilgili olarak yapılan yazışmalar sonucunda antlaşmanın birinci ve dördüncü maddelerinde değişiklik yapılmış ve antlaşmaya yeni maddeler eklenmişti. Son şekli verilen anlaşmaya göre;

1. (a) Aksine mutabık kalınmadıkça Birleşik Krallık Hükümeti 31 Mart 1943 ve 15 Haziran 1945 yılları arasında Türkiye'ye sevk edilen ve Birleşik Krallıktan ve diğer Müttefik ülkelerden (ABD dışında) gönderilen ya da 15 Haziran 1945 öncesinde bu süreçten önce sevkiyatı başlayan siparişlerin tamamlanması için gönderilen ve gönderilme şartları uyarınca ödemesi yapılacak teçhizatlar dışında askeri teçhizatla ilgili Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinden bir ödeme talep etmeyecektir.

(b) İşbu sözleşmede askeri teçhizat ifadesi, bütün silahları, mühimmatı, tankları, diğer askeri araçları, uçakları, deniz araçlarını ve savaşla ilgili

¹⁰⁶² PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 6 September 1945.

¹⁰⁶³ PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 23 March 1945.

teçhizatları ve malzemeleri kastetmektedir. Ancak doğrudan askeri bir özelliği olmayan ham maddeleri, makineleri ve diğer teçhizatları kapsamamaktadır.

(c) Birleşik Krallık Hükümeti bununla birlikte Türkiye’de kendileri tarafından gerçekleştirilen yolların ve hava alanlarının inşasının ve diğer işlerin masraflarını Türk Cumhuriyeti Hükümetinden talep etmeyecektir.

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 1. maddenin (c) bendinde belirtilen yolların, binaların ve hava alanlarının ve bu işlerin gerçekleştirilmesi sırasında yapılan herhangi yardımın önceki haline getirilmesi için Birleşik Krallık Hükümetinden ödeme talep etmeyecektir.

3. (a) Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Birleşik Krallık ve Almanya arasındaki düşmanlıkların durdurulmasından sonra Birleşik Krallık Hükümetinin geri almak istediği ve hala Türk Cumhuriyeti Hükümetinin elinde olan 1 maddenin (a) bendinde belirtilen herhangi bir askeri teçhizatı teslim etmeyi taahhüt etmektedir.

(b) Birleşik Krallık Hükümeti, Almanya ile düşmanlıklarının durdurulmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile mutabık kaldıkları 1(c) maddesinde belirtilen yapılarını ve tesisleri parçalara ayırabilir veya elden çıkarabilir.

4. (a) Türk Cumhuriyeti Hükümeti, 31 Mart 1943 ve 15 Haziran 1945 tarihleri arasında bir noktadan sonra Türk pilotlarca devralınan uçakların hava yoluyla teslimatı ya da Türk gemileriyle ve Türk demiryolları ile taşınan askeri teçhizatın navlunu için Birleşik Krallık Hükümetinden ödeme talep etmeyecektir.

(b) Benzer bir şekilde, Türk Cumhuriyeti Hükümeti esas olarak Türk müdafaa gereksinimlerine desteklemek için Türkiye’ye anlaşmayla gelen İngiliz personelin, malzemeleri ve teçhizatın Türkiye’nin dışına sevkiyatı için yapılan yükleme ile ilgili Birleşik Krallık Hükümetinden bir ödeme talep etmeyecektir.

5. 15 Haziran 1945 tarihinden sonra Birleşik Krallıktan ya da diğer müttefik ülkelerinden (Birleşik Devletler dışında) Türk Cumhuriyeti Hükümetine gönderilen askeri teçhizatlar nakit ödeme karşılığında sevk

edilecektir. 1. maddede belirtilen bu tarihten önce Türkiye'ye teslim edilen teçhizatta mutabık kalınan eksiklikleri tamamlamak için 15 Haziran 1945 tarihinden sonra gönderilecek askeri teçhizatlar için ödeme talep edilmeyecektir.

6. 15 Haziran 1945 tarihinden sonra Türk Cumhuriyeti Hükümetine gönderilen askeri malzemelerin 1939 Silahlanma Kredisi ile ödenmesi kabul edilmeyecektir.

7. 1. maddede belirtilen ve İngiliz gemilerinde taşınan askeri teçhizatın mülkiyeti, Türk limanında ve Türk gemisine teslim edilmek üzere Türk gemisi ile taşınırken Türk Cumhuriyeti Hükümetine geçecektir. Hava yoluyla gelen uçaklar ya da malzemeler, İngiliz bir pilot tarafından uçurulduğunda Türk hava sahasına gelindiğinde ya da Türk bir pilot tarafından uçurulduğunda da Türkiye'nin dışında herhangi bir hava sahasında Türk Cumhuriyeti Hükümetine geçecektir. Belirlenen hususlar çerçevesince yetkililer, işbu Sözleşme imzalamış ve mühürlemişti. Antlaşma İngilizce ve Türkçe olarak imzalanmıştı.¹⁰⁶⁴

Antlaşma metni, Türkiye'ye gönderilmiş ve Türk yetkililerince incelenmişti. Türkiye, antlaşmadaki bazı konulara açıklık getirilmesini istemişti. İlgili maddeler şu şekildeydi:

1. maddenin a. maddesi; 31 Mart 1943 ve 15 Haziran 1945 tarihleri arasında Türkiye'ye yapılan askeri sevkiyatın maliyeti nedir? Hâlihazırda verilmiş ve teslimatı henüz başlatılmamış siparişler için prosedür ne olacaktır? Bu sevkiyatların nakit olarak mı yoksa Silahlanma Kredisi'nden borçlanarak mı ödenmesi gerekiyor? "Başka bir müttefik ülke" terimi ne anlama gelmektedir? B. maddesi; "Diğer askeri teçhizat ve malzeme" terimi ile ne kastedilmektedir? 3. maddenin a maddesinde geçen, Cumhuriyet Hükümeti, askeri teçhizatın iadesini kabul edemez, böyle bir durum, yalnızca Türk askeri potansiyelinin zayıflamasına değil aynı zamanda büyük bir rahatsızlığa neden olur. B maddesi, benzer şekilde, Cumhuriyet Hükümeti, 1 maddenin c maddesinde belirtilen binaların ve diğer tesislerin sökülüp başka şekilde kullanılmasını kabul edemez. 5. madde, İngiliz Hükümeti'ne veya 15

¹⁰⁶⁴ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 15 June 1945.

Haziran 1945'ten itibaren "ABD" hariç diğer bir müttefik ülkeye gönderilen askeri teçhizatın nakit olarak teslim edilmesini sağlar. Burada "başka bir müttefik ülke" ile ne kastedilmek istenmiştir? 6. madde Türkiye'ye 15 Haziran 1945'ten itibaren yapılan ve 5. Maddeye göre peşin ödenen teslimatlar ile bu teslimatı sağlayan 6. Maddenin kapsamının bilinmesi gerekmektedir. 15 Haziran'dan sonra Türkiye'ye yapılan bu teslimatlar 1939 Silahlanma Kredisi'nden sağlanmadı. Bu iki ifadenin kapsamı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istenmektedir. 7. maddedeki askeri teçhizatın teslimlerinin mülkiyet hakkı sağlanırken 3 maddede iadesini öngörmektedir. Bakanlık bu durumun daha fazla hassasiyet gerektiren bir konu olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁶⁵

Antlaşmada yer alan maddelere yönelik Türkiye'den gelen bu sorulara cevap bulmak amacıyla İngiliz bakanlıkları arasında uzunca bir süre telgraf trafiği devam etmişti. Yapılan çalışmalar sonucunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Ankara'ya gönderdiği cevapta; Bakanlığın Türk notası üzerinde dikkatlice düşündüğünü ve notada ele alınan hususlara ilişkin olarak yapılan açıklamada, hâlihazırda verilen siparişlere ve 15 Haziran 1945 sonrası sevkiyatı başlayan ya da henüz başlamayanlara uygulanacak yöntemle ilişkin mevcut durumun belirlendiği bildirildi. Belirlenen duruma göre; 15 Haziran 1945 tarihinden önce sevk edilen malların ödeme taleplerinden vazgeçilecekti. Ancak bahsedilen maddede 15 Haziran 1945 tarihinden önce gönderilen teçhizatla mutabık kalınan malzemelerde bir eksiklik olduğundan bahsedilmedikçe bu tarihten sonra sevk edilen mallar, nakit ödenmek zorundaydı.¹⁰⁶⁶

"Diğer Müttefik ülkelerinden" ifadesi bu maddeyi genel kapsamlı hale getirmek için eklenmişti. Fiilen bu ifade Kanada, Yeni Zelanda, Mısır, Irak, Filistin gibi ülkelerden Türkiye'ye doğrudan sevkiyat yapılan ülkeleri kastetmekteydi.

¹⁰⁶⁵ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 6 September 1945.

¹⁰⁶⁶ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 6 September 1945.

“Savaş ile ilgili diğer teçhizat ve malzemeler” ifadesi yalnız askeri amaçlarla kullanılabilen malzeme türlerini kastetmekteydi. Bu nedenle “doğrudan askeri bir özelliği olmayan teçhizat ya da makineler ve ham maddeler” teklif edilen sözleşmenin kapsamının dışındaydı.

Üçüncü madde, Majesteleri Hükümeti, Birleşik Krallığın geri almak isteyebileceği ve hala Türk Hükümeti’nin denetimi altında olan sözleşme tasarısının birinci maddenin a bendinde yer alan herhangi bir askeri teçhizatı, Türk Hükümeti’nin kullanmaya devam etmesini kabul etmeyeceğini üzümlere ifade etmişti. Majesteleri Elçiliği, Türk-Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşmasının 5. maddesinde buna benzer koşulun Türk Hükümetince kabul edildiğine dikkat çekmekteydi.

Buna benzer şekilde Majestelerinin Hükümeti, Sözleşme tasarısının 1 c maddesinde yer alan yapıların ya da diğer tesislerin parçalama ya da elden çıkarma hakkına sahipti.

5. maddeyle ilgili sorunun cevabı için Dışişleri Bakanlığı’ndan 1. maddede yöneltilen benzer soruya verilen cevaba bakmaları rica edilmekteydi.

6. madde, 5. ve 6. madde birbirini tamamlamaktadır. 5. madde ile 15 Haziran 1945 tarihinden sonra sevk edilen malzemelerin nakit ödenmesini şart koşarken 6. madde silahlanma kredisi ile daha fazla sevkiyatın yapılmayacağını ifade ederken 5. maddeyi kuvvetlendirmektedir.

7. madde, Majesteleri Hükümeti, bu madde ile 3. madde arasında belirgin bir ihtilafın olduğunu kabul etmekteydi. Bu nedenle 7. maddenin aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmesini önermişti:

“Yukarıda 1. maddede bahsedilen ve İngiliz kontrolü altında olan gemilerle taşınan askeri teçhizatın mülkiyeti 3. maddenin hükümlerine tabi olacaktır ve Türk limanındayken ve Türk gemisinde bir Türk gemisine teslim edilme için taşınırken Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ne geçecektir. Benzer bir şekilde 3. maddenin hükümlerine tabi olarak hava yoluyla teslim edilen uçakların ve malzemelerin mülkiyeti İngiliz bir pilot tarafından uçurulurken Türk hava sahasında ya da Türk bir pilot tarafından uçurulurken herhangi bir

hava sahasında Türk Cumhuriyeti Hükümetine geçecektir". Maddelerin bu şekilde düzenlenmesinin ardından antlaşmanın imza sürecine geçilmesinin beklendiği ifade edilmişti.¹⁰⁶⁷

Türkiye'nin ödeyeceği meblağ 787.211 sterlin olarak hesaplanmıştı. Bu miktar, Türk Hükümeti adına motorlu taşıt yedek parçaları ve mühimmatları hususunda Birleşik Devletlerdeki ve Kanada'daki Bakanlıklarca Ağustos 1941 ile Mart 1944 yılları arasında yapılan masraflarla ilgiliydi. Şu ana kadar nakit talep edilen bu miktara ilişkin bir ödeme yapılmamıştı. Borcun temin edilmesinden önce teklif edilen Karşılıklı Feragat düzenlemesinde dolarla yapılan masrafların talep etme hakkından feragat edilip edilmeyeceği sorulmuştu.¹⁰⁶⁸

Verilen cevapta; Sözleşme tasarısı, 31 Mart 1943 ve 15 Haziran 1945 arasında Türkiye'ye sevk edilen ve İngiltere ya da ABD dışında diğer Müttefik ülkelerden gönderilen askeri teçhizatlar için ya da o tarihten önce başlayan teslimatlar için verilen siparişler veya tamamlanması için gönderilen teçhizatlar haricinde 15 Haziran 1945 öncesindeki teçhizatlar için Türklerden talep edilmemesini şart koşmaktaydı. Bu tanım altında bahsedilen malzemelerin ödemesinden vazgeçebilecek tek bölüm, 31 Mart 1943 tarihinden sonra Kanada'dan gönderilen askeri malzemeler olabilirdi. Vazgeçmeye hazır olunan alacak miktarı, miktarın açığa kavuşturulması için girilecek sorundan nispeten daha az olarak görülmüştü.¹⁰⁶⁹

Kanada'dan gönderilen ürünlerin meblağından vazgeçilmesi önerilmişti. Vazgeçilmesi beklenen rakam, Ekim-Aralık 1942 yılı için 295.865.41 Kanada doları, Ocak-Eylül 1943 dönemi için 63.845.79 Kanada doları, Ekim 1942-Mart 1943 arasında 1.347.629.057 Kanada dolarıydı.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁷ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 16 January 1946.

¹⁰⁶⁸ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 20 June 1945.

¹⁰⁶⁹ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 26 June 1945.

¹⁰⁷⁰ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 21 July 1945.

Bu dönem için 1 sterlin 4 dolar olduğunu belirtilmişti. Türkiye adına yapılan masraflar karşılığında New York hesabında 1944 yılının Mayıs ayında 1.469.200.87 Amerikan doları bulunmaktaydı. 1939 Silahlanma Kredisi için meblağ, sterlin üzerinden belirlenmişti. Bu yüzden sterlinin kullanılmadığı ülkelerden yapılan sevkiyat ile gerçekleştirilen hizmetlerin ödemesini İngilizlerin karşılması uygun bulunmamıştı. Dolarla ödeme yapılan malzemelerin ödemesinin aynı para birimi ile gerçekleştirilmesi istenecekti.¹⁰⁷¹ Ancak Türkiye'nin daha fazla malzeme almak istememesi durumunda ödemenin sterlin olarak alınmasını da zorlaştıracaktı. Daha fazla lira yerine makul değerinde sterlin almayı tercih eden İngiltere, liranın kur değerinin düşük olduğunu ve yapılacak anlaşmayla her satışın sterlin üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi.¹⁰⁷² Büyükelçilik aracılığıyla Türkiye'den ödemenin sterlin olarak yapılması konusunda ısrarcı olunması istenmişti. Çünkü Türkiye'nin elinde 90.000.000 sterlin değerinde altın rezervi vardı. İngiltere bu rezervi biliyordu. Türkiye, bu altın rezervi ile sterlin alabilir ve gereken ödemeyi sterlin olarak yapabiliirdi. Eğer ki İngiltere, ödemeyi Türk lirası olarak alırsa bu durumda ABD'ye yapılacak %20'lik ödemeyi de Türk lirası olarak yapmayı planlanmıştı. Eğer ki ABD'ye dolar olarak ödeme yapılacak olunursa Türkiye'den alınan lira ile zarar edilecekti. Bu yüzden sadece fazladan alınan askeri malzemeler için yapılacak ödemeleri değil İngiliz ihracatçılarına yapılacak ödemenin de sterlin üzerinden olması genel bir tutum sergilenmesi açısından önemliydi.¹⁰⁷³

Uzun süren görüşmeler, ödemenin sterlinle yapılması konusunda taviz verilmemesi istenmesine rağmen Türkiye'nin Kara ve Hava Kuvvetleri için gerekli olan Silahlanma listelerindeki malzemeler için nakit ödeme yapamayacağını açıklaması üzerine yeni bir Silahlanma Kredisi'nin tahsis

¹⁰⁷¹ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 21 July 1945.

¹⁰⁷² PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 31 August 1945.

¹⁰⁷³ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 4 September 1945.

edilmesi gündeme gelmişti. Çünkü malzemelerin değeri 500 ila 600 milyon lira civarındadır.¹⁰⁷⁴

Savaş Bakanlığı ödemeyle ilgili olarak yaptığı açıklamada; ödemesi talep edilen meblağın çok az olduğunu ve Deniz Kuvvetleri Bakanlığı da şimdiye dek yapılan ödemelerde bir sorun yaşanmadığını ifade etmişti.¹⁰⁷⁵ Karşılıklı Feragat Sözleşmesi dönemi boyunca Türkiye'ye çok az askeri olmayan malzeme gönderilmesi ve Türklerin henüz ödemesini yapmadığı belirtilse de bu sırada 1939 Türk Silahlandırma Kredisi yürürlükte olduğu için kredi şartları uyarınca askeri olanların ödendiği açıklanmıştı.

Türkiye'ye giden malzemelerin tamamının 1939 Silahlandırma Kredisinin parçası ya da henüz sonuçlanmayan Feragat Sözleşmesi'nin parçası olup olmayacağı konusunda bir kesinlik yoktu ve ilgili Bakanlıklardan bu hususta malumat toplanmaktaydı. Ancak toptan ödemenin uygulanabileceği malzemenin çok sayıda olmadığı düşünülmekteydi. Türkiye'ye gönderilen askeri özelliği olmayan parçaların çoğunluğunun 1939 Silahlandırma Kredisi ile ödendiği belirtilirse durum daha da açık hale getirilmiş olacaktı.¹⁰⁷⁶

Malzeme Tedarik Bürosu'ndan Maliye Bakanlığı'na gönderilen telgrafta, Türk Silahlandırma Kredisi dışında Türk Hükümeti'ne yapılan ödeme taleplerinin detayına ilişkin liste verilmişti. Listeye dahil edilmesi istenen meblağın, 500 sterlinden az olduğu ifade edilmiş ve listede neler tedarik edildiği, ne zaman teslim edildiği, ne zaman ödeme talebinde bulunduğu ile ödemenin ne kadar olduğu, detaylı bir şekilde belirtilmişti.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁴ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 1 January 1946.

¹⁰⁷⁵ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 17 June 1946.

¹⁰⁷⁶ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 18 June 1946.

¹⁰⁷⁷ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 20 June 1946.

Tablo 23. Türk Silahlanma Kredisi Dışında Türk Hükümeti'ne Yapılan Sevkiyatlar İçin Yapılması İstenen Ödemeleri ve Meblağını Gösteren Liste

İlgili Malzeme ve Hizmet	Hizmet/Teslim tarihi	Ödeme talebi tarihi	Miktar	Beyanat
Kanada'dan alınan malzemeler (Düz vites araçlar, araç gereçler, vb.)	Ekim 1941- Kasım 1942	Haziran 1943	1.850817.62 Kanada Doları = 417.792 Sterlin	Kanada doları olarak ödenecek.
ABD'den malzemeler (mermi kovanları, silahlar vb.)	Ağustos 1941	Mayıs-Aralık 1942	1.617.908.19 Dolar = 401,965 Sterlin	Dolar olarak ödenecek.
Sivil malzemelerin navlunu	Kasım 1942- Eylül 1945	15.11.45- 30.1.46	50,605 Sterlin	Taleplerin tarihleri nihai talebin yapıldığı tarihtir.
" " " " (Milli Savunma Bakanlığı)	"	15.11.45	125.697 Sterlin	"
Hindistan'dan 10 ton grafit	1942		217.10 Sterlin	Talebin tamamı henüz hazır değildir. Detaylar bekleniyor.
1941 Teknik Misyon (Maaş, hizmet, harçlık, vb.)			52.000 Sterlin	Türk Hükümeti'nin bu rakamı kabul etmesi için ikna edilebilmesini ve ortalama bir rakama anlaşılması öneren 11.6.46 tarihli Dışişleri Bakanlığı mektubu.

Kaynak: PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 20 June 1946.

Bu hesaplamadan sonra karşılıklı olarak memnuniyet verici bir sonuca ulaşmak için Türk-Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'nın¹⁰⁷⁸ örnek alınması teklif edilmişti. Bu antlaşma doğrultusunda Türkiye'ye ödemesi için talep edilen tutar, 5.758.000 dolardı ancak Türkiye'nin ödediği 4.500.000 dolar ile borç kapatılmıştı.¹⁰⁷⁹ Ödemesi de 30 gün içinde gerçekleşmişti. Bu antlaşma ile iki ülke arasındaki kredi sözleşmesi iptal edilmişti.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸ 7 Mayıs 1946 tarihinde imzalanan antlaşma 6 maddeden oluşmaktadır. 25 Mayıs'ta Resmi Gazetede yayınlanan antlaşma, 20 Mayıs'ta 1889 Sayılı kanun olarak kabul edilmişti. Resmi Gazete, 25 Mayıs 1946, s. 10632, 1889 Sayılı Karar. PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 29 May 1946.

¹⁰⁷⁹ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 28 June 1946.

¹⁰⁸⁰ Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 90.

İngiliz elçiliğinin baskılarına rağmen Türk-İngiliz Feragat Antlaşması'nın imzalanması 12 ay boyunca ertelenmişti.¹⁰⁸¹

Böylece antlaşma imzalanmadan Türkiye ve İngiltere arasında ödemeye ilişkin kalan borcun tahsis edilmemesine karar verildi. Çünkü kalan meblağ, ödemeyi gerektirecek kadar yüksek bir tutar değildi.

¹⁰⁸¹ PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 28 June 1946.

SONUÇ

Dünyanın yeni bir savaşa sürüklendiği 1930'lu yılların sonuna kadar Türkiye, yaptığı birtakım antlaşmalarla kendini güvence altına almaya ve gerekmedikçe savaşa girmemeye, tarafsız kalmaya çalışmıştı. Bu amaçla savaş öncesinde Sadabat Paktı, Balkan Antantı, Akdeniz İttifakı gibi antlaşmaları imzalarken 1939 yılında İngilizler ve Fransızlarla yaptığı Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması, 1941'de Almanlarla imzaladığı Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile savaşta tarafsızlığını ve sınırlarını korumaya devam etmişti. Türkiye bu şekilde hem Mihver hem de Müttefik Devletlerle ilişkilerini dengede tutmaya çalışmıştı.

Savaşın başladığı 1939 yılından 1943 yılına kadar savaş, Mihver Devletlerin lehine devam ederken 1943 yılında Stalingrad'da ummadığı bir direnç ile karşılaşan Almanya, ağır kayıplar vermeye başlamıştı. Bu kayıplara Kuzey Afrika'daki mağlubiyetler de eklenince savaşta denge sağlanacak ve 1944 yılından itibaren savaş, Mihver Devletler aleyhine gelişecekti. Mihverlerin geri adımları, güçlerinin tükendiğinin ve ilerleyişlerinde sona geldiklerinin kanıtı niteliğindedir. Bu, Müttefik Devletlerin tam da bekledikleri gelişmeydi. Almanların güç kaybetmesiyle başlayan bu süreci iyi değerlendirmek, onlara tekrar toparlanma fırsatı tanımadan son darbeyi vurmak gerekliydi. Burada önemli olan bu darbenin nasıl vurulacağı idi. Bu konuda da strateji yapan kişi, İngiltere Başbakanı Winston Churchill'di.

Churchill, Balkanlarda ikinci bir cephe açılmasını planlıyordu. Bu cephenin açılması SSCB üzerindeki Alman baskısını azaltacaktı. Cephenin açılması sadece baskıyı azaltmakla kalmayacak aynı zamanda Almanya'nın ilerleyişi ve güç dengesinin de dağılmasına neden olacaktı. Böylece Almanya kolayca imha edilebilecekti. Almanya'nın imha edilmesinde de Almanlar için hayati önem taşıyan akaryakıt ikmal bölgelerinin vurulması gerekliydi.

Balkanlarda ikinci bir cephenin açılması ve akaryakıt ikmal bölgelerinin vurulmasıyla Almanya'yı kesin olarak yenilgiye uğratacağını planlayan Churchill için, en kritik noktada Türkiye yer almaktaydı. Churchill'in bu planını hayata geçirebilmesi için Türkiye'yi Müttefik safında

savaşa girmeye ikna etmesi gerekiyordu. Ancak Churchill, Türkiye ile görüşmeden önce müttefikleri olan Amerika ile konuyu görüşmesi ve onayını almasını gerektirmekteydi. Konuyu Casablanca'da Roosevelt'e açan Churchill, onun onayını aldıktan sonra konudan Stalin'e de bahsetmişti. Stalin Casablanca görüşmelerine bizzat katılamasa da Türkiye'nin savaşa katılmasını olumlu karşılamıştı. Casablanca'da varılan ortak görüşe göre; Türkiye her ne pahasına olursa olsun Müttefikler safında savaşa girmeliydi.

Savaşın kendi lehine ilerlediği dönemde Almanya, Türkiye'nin sahip olduğu stratejik özelliklerden yararlanmak ve planlarını gerçekleştirmek istiyordu. Bu amaçla, Türkiye'yi kendi safında savaşa sokmak için çabalıyordu. Almanların yoğun baskılarına karşı, Müttefikler o süreçte, Türkiye'nin tarafsız kalmasından yana olmuşlardı. Ancak dengelerin savaşta değişmesiyle birlikte bu kez Türkiye'nin tarafsız kalmasını isteyen Müttefikler, Türkiye'yi kendi taraflarında savaşa sokma çabasına girişmişlerdi.

Bu amaçla Türkiye'ye gelerek bir görüşme yapmak isteyen Churchill, İnönü'ye bu talebini içeren bir telgraf yollamıştı. Hatta bu konuda Roosevelt'te İnönü'ye, bu görüşmeyi kabul etmesini rica eden bir telgraf göndermişti. İnönü'nün teklifi kabul etmesiyle Churchill, planlarını hayata geçirmek için Adana'ya gelecekti. Alman ajanlardan kaynaklı endişeden dolayı toplantının Adana hatta Yenice İstasyonu'nda yapılmasına karar verilmişti. 30-31 Ocak 1943 tarihinde gizli olarak gerçekleşen görüşmelerde Türkiye, Sovyet tehdidini ve askeri yetersizliklerinin olduğunu ifade edip yardım isterken, İngiltere Almanya'nın yenilmesi için Türkiye'den üs talep etmişti. Yani her iki ülkenin görüşmelere katılmasındaki amaçları farklıydı. En üst yetkililerin katıldığı görüşmelerde toplamda bir genel, iki siyasi ve iki askeri olmak üzere beş müzakere gerçekleştirilmişti. Görüşmelerden çıkan sonuç; Türkiye'nin güçlendirilmesi için gerekli teçhizatın sağlanması gerektiği, savaş sonrası güvenlik, Türk-Sovyet ilişkileriydi. Özellikle Türkiye'nin askeri teçhizatlarla güçlendirilmesi karşılığında Türkiye'den savaşa girmesi için herhangi bir taahhütte bulunmasının istenmediğine vurgu yapılmıştı. Bu gerek basın açıklamalarında gerekse Churchill'in

parlamentoda yaptığı konuşmada açıkça ifade edilmişti: “Türkiye’ye yapılacak yardım karşılığında herhangi bir taahhütte bulunması istenmemiştir”.

Adana Görüşmeleri’nde alınan kararların planlanması ve yapılacak olan yardımların belirlenmesi için askeri görüşmeler yapılmasına karar verilmişti. Ayrıca İngiltere’ye şimdiye dek yardım için gönderilen listelerin tamamının iptal edilmesine, “Adana Listeleri” adı verilen yeni bir listenin oluşturulması kararı da alınmıştı. Yapılacak olan tüm düzenlemeler, bu liste üzerinde gerekirse ekler halinde yapılacaktı.

26 Şubat’ta başlayan ve Haziran ayının ortalarına kadar devam eden Askeri Görüşmelerde dikkat çeken nokta; Türkiye’nin hazırlamış olduğu listelerdeki malzemenin oldukça detay içermesiydi. Hatta zaman zaman İngilizler bu durumdan şikâyetçi bile olmuşlardı. Fakat Türkiye savaşta kilit rol oynadığı için hem İngiliz Hükümeti hem de Churchill listelere gerekli hassasiyetin gösterilmesini istemişti.

Hem İngiliz hem de Amerikalılar Türkiye’nin güçlendirilmesi için ellerinden gelen yardımı yapacaklarını ifade etmişler ancak Türkiye’ye sevk ettikleri malzemelere bakıldığında bu malzemelerin talep edilenden az ve niteliksiz olduğu belirlenmişti. Türkiye, bu niteliksiz ve yetersiz malzeme sevkiyatını gerekçe göstererek savaşın sonuna kadar savaşa girmemişti. Bu süreçte Türk, İngiliz ve Amerikan ilişkilerinde Türkiye’nin savaşa girmemesinden kaynaklı olarak gerginlik yaşanmış ve ilişkiler kopma noktasına gelmişti. İlişkilerin kopma noktasına gelmesi ise Türkiye’ye yapılacak olan sevkiyatın durmasına neden olmuştu.

Sevkiyat akışının durması, savaşın hala devam ediyor olması ve savaşa aktif olarak katılmayan ülkelerin savaş sonrasında oluşturulacak olan barış ortamından yararlanamayacağına açıkça belirtilmesi üzerine Türkiye, önce Almanya’ya krom akışını kesecek ardından Almanya’ya savaş ilan edecekti. Bu olayların yaşandığı dönemde savaş neredeyse sona ermişti. Almanya’nın ardından Japonya’ya da savaş ilan eden Türkiye, 1945 yılında Müttefikler safından kesin olarak savaşa girmiş oldu. Türkiye’nin savaşa girmesi hem

Müttefiklerle ilişkilerinin yeniden başlamasını hem de Türkiye'ye malzeme akışının devam etmesini sağladı.

Savaşın sonucunun belli olmasıyla Müttefikler, Türkiye'ye sevk ettikleri malzemelerin ödemesinin ne şekilde olacağına karar vermeye çalışıyordu. Çünkü ne Adana Görüşmeleri'nde ne de görüşmelerden sonra yapılan kurmay görüşmelerinde ödemenin şekli belirlenmemişti. Başlangıçta tedarik edilen malzemeler 1939 Silahlandırma Kanunu'ndan ödenirken Adana Listelerinin hazırlanmasıyla askeri olmayan malzemelerin ödenmesinde problem yaşanmaya başlamıştı. Bu sorunun önüne geçebilmek için Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamına sokulmak istenen Adana Listeleri konusunda gerekli mutabakat sağlanamamış ve savaşın sona ermesiyle Türkiye ve İngiltere arasında planlanan karşılıklı feragat antlaşması bile imzalanamamıştı. Ödemeler konusunda çeşitli Bakanlıklar arasında yapılan yazışmalarda Türkiye'nin şimdiye dek aldığı malzemelerin ödemelerini zamanında ve tam olarak gerçekleştirilmiş olduğuna dikkat çekilerek kalan meblağın tahsis edilmemesine karar verilmişti.

Adana Görüşmeleri sonrasında Türkiye'ye yapılan malzeme nakli ile Türkiye'nin savunma gücü arttırılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar yapılan bu yardım istenen miktar ve istenen malzemelerle gerçekleştirilmese de olası bir saldırı durumu için Müttefikler Devletlerce yeterli bulunmuştur. Türkiye ise malzemelerin yeni, kaliteli ve yeterli olmadığı gerekçesiyle savaşa girmeyi ertelemişti. Böylece Türkiye, savaş boyunca savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalmayarak 1945 yılına kadar savaş dışında kalmayı başarmıştır.

Savaşın 1945 yılında sona ermesiyle Adana Listeleri ile belirlenen malzemelerin Türkiye'ye sevkiyatı da sona erecek, önemli dünya güçlerinden biri olan Amerika, savaştan yenik çıkan ve ekonomik açıdan kalkındırılması gereken ülkeleri hem kendi yanında tutabilmek hem de SSCB'ye karşı direnebilmelerini sağlamak için yeni askeri ve iktisadi yardımlar yapmaya başlayacaktır. Tarihe Truman Planı ve Marshall Yardımı olarak geçen bu yardımlardan yararlanan ülkelere biri de Türkiye olacaktır.

KAYNAKÇA

Public Record Office (İngiliz Ulusal Arşivi)

- PRO, ADM 199/1302, Battle of Midway, 1942.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 1 July 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 1 March 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 10 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 11 June 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 12 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 13 July 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 16 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 18 February 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 18 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 19 March 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 April 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 2 March 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 20 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 21 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 22 April 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 22 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 24 April 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 24 May 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 25 February 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 26 March 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 28 March 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 29 March 1943.
- PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 3 February 1943.

PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 February 1943.

PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 June 1943.

PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 5 March 1943.

PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 6 April 1943.

PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 7 December 1943.

PRO, AIR 19/373 Supplies To Turkey, Adana Conference, 8 April 1943.

PRO, AIR 19/373, Supplies to Turkey, Adana Conference, 16 April 1943.

PRO, AIR 19/373, Supplies To Turkey, Adana Conference, 25 March 1943.

PRO, CAB 120-81, Operation-Symbol-Adana Conference (Satrap), 28 January 1943.

PRO, CAB 120-81, Operation-Symbol-Adana Conference (Satrap), 31 January 1943.

PRO, CAB 122/571, Satrap-Record of A Conference Held Near Adana, 30 January 1943.

PRO, CAB 122/571, Satrap-Record of A Conference Held Near Adana, 31 January 1943.

PRO, CAB 80/67/1.

PRO, FO 181/977/28, Adana Conference, 18 February 1943.

PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 13 February 1943.

PRO, FO 195/2478 Adana Talks, 30 January 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 19 Şubat 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Talks, 29 January 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Talks.

PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 12 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 16 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 28 January 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 3 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 31 January 1943.

PRO, FO 195/2478, Adana Visit, 7 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill- Adana Visit, 13 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill- Adana Visit, 17 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 18 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 19 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 2 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 3 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 6 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 7 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 4 February 1943.

PRO, FO 195/2478, Churchill-Adana Visit, 5 February 1943.

PRO, FO 195/2478; Adana Visit, 30 January 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02-03 March 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 11 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 12 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 15 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 16 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 18 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 19 June 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 21 June 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 26 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 5 August 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, 5 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 12 March 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 28 April 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 8 March 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 18 July 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 02 March 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 05 March 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 04 March 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 7 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 6 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 26 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 16 April 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 11 June 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 9 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 25 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 24 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 4 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 5 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 17 June 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions, Vol I, Pages 1-30, 5 May 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions; Vol II, Pages 31, 21 June 1943.

PRO, FO 195/2479, Adana Conference Conclusions; Vol II, Pages 31, 2 July 1943.

PRO, FO 371/37516, Italian Ambassador's Enquiry Regarding Adana Conversations, 6 February 1943.

PRO, FO 371/37516, Message From Turkish President To The King, 4 February 1943.

PRO, FO 371/37516, Reception of the German Ambassador by the Turkish Minister for Foreign Affairs Subsequent to the Prime Minister's Visit, 3 February 1943.

PRO, FO 371/37516, Turkish Press Reports And Comments On Churchill's Speech In The House of Commons on 11th February, 19 February 1943.

PRO, FO 922/161 Military Factories-Turkey Report by Major-General Whitham.

PRO, HW 1/1339, 26 January 1943, Arrangements for Communications for Adana Conference.

PRO, HW 1/1339, 27 January 1943, Arrangements for Communications for Adana Conference.

PRO, HW 1/1339, 27 January 1943, Spanish Chargé, London, Reports Movements of Mr. Churchill.

PRO, HW 1/1339, 29 January 1943, Communication for Satrap.

PRO, HW 1/1339, 29 January 1943.

PRO, HW 1/1355, 3 February 1943, Turco-Bulgarian Negotiations: Report From Japanese Minister, Sofia.

PRO, HW 1/1355, 4 February 1943, Adana Meeting: Report From Japanese Ambassador, Angora.

PRO, HW 1/1355, 4 February 1943, Adana Meeting: Views of Japanese Ambassador, Angora.

PRO, HW 1/1355, 4 February 1943, German Attitude Towards Turkey: Report From Japanese Minister, Sofia.

PRO, HW 1/1355, 5 February 1943, Casablanca and Adana Conferences: Report From Acting Japanese Ambassador, Rome.

PRO, HW 1/1355, 5 February 1943, Spanish Response To German Demands: Report From Japanese Minister, Madrid.

PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, Japanese Interest In Possible Anglo-American Friction.

PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, Japanese Interest in Possible Anglo-American Friction.

PRO, HW 1/1355, 6 February 1943, War Situation: Japanese Report On Views of the Vatican.

PRO, HW 1/1356, 2 February 1943, Casablanca Conference and German Military Situation Views of Japanese Minister, Berne.

PRO, HW 1/1356, 28 January 1943, Japanese Minister, Sofia, Reviews Possibilities of Peace in Europe.

PRO, HW 1/1356, 5 February 1943, Adana Meeting: Turkish Ambassador, Berlin, Explains To Freiherr Von Dönberg.

PRO, HW 1/1359, 8 February 1943, Japanese Minister, Madrid, Reports Views of Jordana on War Situation.

PRO, HW 1/1359, 9 February 1943, Turkish Ambassador, Vichy, Reports Conversation With Krug Von Nidda.

PRO, HW 1/1368, 12 February 1943, Adana Talks: Report From Japanese Acting Ambassador, Rome.

PRO, HW 1/1368, 9 February 1943, German Oil Shortage: Report From Japanese Minister, Budapest.

PRO, HW 12/286, 24 February 1943, Turco-British Relations: Report From Japanese Ambassador, Angora.

PRO, HW 12/286, 25 February 1943, Japanese Ambassador, Angora, Forwards Polish Intelligence of Casablanca and Adana Talks.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 25 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 26 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 27 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 28 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 29 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference, 30 January 1943.

PRO, PREM 3/446/10, Arrangements for Adana Conference.

PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 1 February 1943.

PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 31 January 1943.

PRO, PREM 3/446/12, Telegrams From Adana Conference, 8-9 February 1943.

PRO, PREM 3/446/13, Record of Adana Conference, 30 January 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Cyprus (Emir), 1 February 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 1 February 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 13 April 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 18 April 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 19 April 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 23 April 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 26 April 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 3 February 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 30 January 1943.

PRO, PREM 4/72/1, Turkey (Satrap); Adana Conference, 31 January 1943.

PRO, PREM 446/3, Adana Conference, February 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 23 March 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 1 March 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 10 March 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 17 January 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 February 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 15 February 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 24 February 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 17 January 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 1 September 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 1 January 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 24 January 1945.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 21 April 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 15 May 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 May 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 22 May 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 4 April 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 8 August 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 31 March 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 23 March 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 March 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 29 March 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 30 March 1944.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 22 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 6 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 27 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 23 March 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 22 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 3 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 7 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 15 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 16 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 3 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 19 March 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 6 September 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 March 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 2 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 5 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 26 June 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 2 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 25 May 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 27 April 1943.

PRO, T 160/1351, Naval Army and Air Force Supplies to Turkey (Adana Conference), 24 May 1943.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943, 28 June 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
29 May 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
20 June 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
4 September 1945.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
1 January 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
17 June 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
18 June 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
26 June 1945.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
21 July 1945.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
31 August 1945.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
16 January 1946.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
20 June 1945.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
6 September 1945.

PRO, T 236/404, Supply of War Material Following Adana Conference 1943,
15 June 1945.

PRO, WO 208/1977 Interim Report on Turkish Military Factories by Major
General Whitham.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, İDH, 1.102.

ATASE, İDH, 1-103.

ATASE, İDH, 2.062.

ATASE, İDH, 2.063.

ATASE, İDH, 2-015.

ATASE, İDH, 2-036.

ATASE, İDH, 2-074.

ATASE, İDH, 2-081.

ATASE, İDH, 2-095.

ATASE, İDH, 2-096.

ATASE, İDH, 2-105.

ATASE, İDH, 2-106.

ATASE, İDH, 2-107.

ATASE, İDH, 2-119.

ATASE, İDH, 5-088.

ATASE, İDH, 6-100.

ATASE, İDH, 6-103.

ATASE, İDH, 6-107.

ATASE, İDH, 6-108.

ATASE, İDH, 6-109.

ATASE, İDH, 6-112.

ATASE, İDH, 6-114.

ATASE, İDH, 6-116.

ATASE, İDH, 6-117.

ATASE, İDH, 6-119.

ATASE, İDH, 6-119-3.

ATASE, İDH, 6-119-4.

ATASE, İDH, 6-121.

ATASE, İDH, 6-126.

ATASE, İDH, 6-127.

ATASE, İDH, 6-129.

ATASE, İDH, 6-133.

ATASE, İDH, 6-134.

ATASE, İDH, 6-135.

ATASE, İDH, 6-136.

ATASE, İDH, 6-137.

ATASE, İDH, 6-138.

ATASE, İDH, 6-139.

ATASE, İDH, 6-140.

ATASE, İDH, 6-141.

ATASE, İDH, 6-142.

***Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)***

BCA, 30.10.0.0.135.970.8.

BCA, 30.10.0.0.135.971.24.

BCA, 30.10.0.0.235.588.3.

BCA, 30.10.0.0.54.353.13.

BCA, 30.18.1.2.100.110.14.

BCA, 30.18.1.2.104.16.8.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-20, Fihrist No: 6560/1-2, 15 Mart 1943.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-22, Fihrist No: 6730/1-2-3, 28 Ocak 1943.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-22, Fihrist No: 6731/3, 28 Ocak 1943.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/12-22, Fihrist No:6756-2.

Meclis Tutanakları

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 44. Birleşim, İçtima 1, C. 9, 19 Nisan 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, 20. Birleşim, İçtima 8, C. 22, 24 Aralık 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, 20. Birleşim, İçtima 8, C. 22, 24 Aralık 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, 3. Birleşim, İçtima 4, C. 28, 11 Kasım 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Devre, 3. Birleşim, İçtima 4, C. 28, 11 Kasım 1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 33. Birleşim, İçtima Fevkalade, C. 3, 4 Haziran 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 44. Birleşim, İçtima 1, C. 9, 19 Nisan 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 49. Birleşim, İçtima 1, C. 1, 26 Nisan 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 49. Birleşim, İçtima 1, C. 1, 26 Nisan 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 56. Birleşim, İçtima Fevkalade, C. 5, 17 Eylül 1943.

Zabıt Ceridesi, 7. Devre, 33. Birleşim, İçtima Fevkalade, C. 3, 4 Haziran 1943.

Telif-Tetkik Eserler

ALANTAR, Zeynep Özden, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi,” Der. Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Faruk Sönmezoğlu, Özlem Terzi, XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi İstanbul: Der Yayınları, 2001, s.s. 71-100.

Amerika Dışışleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan Sovyet-Nazi Siyasi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye, çev. H. Kelecı, İstanbul: Kültür Kitapevi, 1948.

ARCAYÜREK, Cüneyt, *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997.

ARSLAN, Gürbüz, *Şükrü Saraçoğlu'nun Siyasi Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1186-1953)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

ATAÖV, Türkkaya, *İkinci Dünya Savaşı*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

ATUN, Ali Fikret, *İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekâtı ve Alınan Dersler*, Ankara: ATASE Yayınları, 1998.

AVŞAR, Servet, "İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü'nün Uyguladığı Dış Politika", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Sunulmayan Bildiriler, *İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1999, s.s. 557-575.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1938-1950*, C. II, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2005.

BARLAS, Dilek “Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Balkan Politikası”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, ed. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2000.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara: TTK Yayınları, 1973.

BEKMAN, Münir Müeyyet ve TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, *İkinci Dünya Savaşı Kronolojisi II: 1941-1942 Sonunu Kadar*, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944.

BİLGE, Suat, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

BİNARK, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939-15 Nisan 1943)*, C. I., Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2004.

BİNARK, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VII. Dönem (8 Mart 1943-5 Ağustos 1946)*, C. I, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2004.

Büyük Belgeler Dizisi, *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri: Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943*, İstanbul: May Yayınları, 1968.

Büyük Savaş: İkinci Dünya Savaşı Tarihi (1939-1945), çev. Fikret Arıt, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

CANATAN, Yaşar, *Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

CANŞEN, Efgan, *Hitler'den Torunlarına: Almanya'da Eski ve Yeni Sağ*, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.

CARTIER, Raymond, *İkinci Dünya Savaşı*, C. 2, Yay. Sefa Kılıçoğlu, İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, 1976.

CARTIER, Raymond, *İkinci Dünya Savaşı*, C.1, İstanbul: Meydan Larousse, 1975.

CEBECİOĞLU, Güngör, *“İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”*, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s.s.322-380.

CHURCHILL, Winston S., *2. Dünya Savaşı Hatıraları- Fransa'nın Düşüşü 1940*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005.

ÇALIK, Ramazan, “*Türk -Alman İlişkileri*”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1503-1521.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitapevi, 1995.

ÇELEN, Kuter, *Rommel Çöl Tilkisi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2016.

DENNISTON, Robin, *Churchill'in Gizli Savaşı, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944*, çev. Sinan Gürtunca, İstanbul: Sabah Yayınları, 1997.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2007.

EKİNCİ, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

ERKİN, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, Haz. Ali Birinci, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

ERKİN, Feridun Cemal *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar- Yorumlar*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.

ESMER, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 1953.

Genelkurmay Başkanlığı, *İkinci Cihan Harbinde Sulh Teşebbüsleri*, çev. Necati A. Mustanoğlu, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1952.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 3. Kitap, Ankara: Turhan Kitapevi, 1970.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem, “*1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*” Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1983)*, Ankara: Alkım Kitapevi, 1989.

GROMIKO, A.A., HVOSTOV, V.M. ve ZEMSKOV, İ.N, *Dokumenti Vneşniy Politiki SSSR, Vosmoy Tom, 1 Yanvary - 31 Dekabrya 1925*, Moskva, 1963.

GÜCÜYENER, Nuri, *İkinci Cihan Savaşı'nın Avrupa Cepheleleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1950.

GÜRÜN, Kamuran, *Dış ilişkiler ve Türkiye Politikası (1939'dan Günümüze)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 1983.

GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2010.

HART, Basil Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

JACOPSEN, Hans Adolf, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.

Karakaş, Nuri, *Türk-Amerika Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

KARAKUŞ, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2004.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

KESKİN, Fatma, "Hitler Döneminde Almanya", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001.

KILIÇ, Sezen, *Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

KOCAÇİMEN, Ferda, *İkinci Cihan Harbinin Meşhurları 1938-1945*, Ankara: Akba Kitabevi: 1945.

KOÇAK, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: Türk Tarık Kurumu Yayınları, 1991.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012

Martin Gilbert, Churchill, Çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

MCNEILL, William H., *Dünya Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 2013.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınları, 1969.

MERAM, Ali Kemal, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi Bu Harpte Türk Siyaseti*, İstanbul: Ahmet Sit Oğlu Kitapevi, 1945.

METİNSOY, Murat, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.

ÖNDER, Zehra, II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2010.

ÖNDEŞ, Osman, *2. Dünya Savaşı*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1974.

ÖYMEN, Onur, *Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2002.

ÖZ, Baki, *Bıçağın Sirtında Siyaset*, İstanbul: Can Yayınları, 1996.

ÖZERSAY, Kudret, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: “Türk-İngiliz-Fransız İttifak

Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 83-93.

PARKER, R.A.C. *II. Dünya Savaşı*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitapevi, 2005.

PEKTAŞ, Şerafettin, *Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul: Fırat Yayınları, 2003.

SABİS, Ali İhsan, *İkinci Dünya Harbi*, İstanbul: Tan Basımevi, 1943.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitapevi, 2015.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, İstanbul: Beta Yayınları, 2008.

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

SARINAY, Yusuf, “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, Berna Türkdoğan, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

SARINAY, Yusuf, “Dış Politika (1938-1995)”, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed. M. Derviş Kılınçkaya, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2004.

SERTEL, Sabiha, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2009.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, (1920-1945), C. I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

SSCB DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, *İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.

ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 2000.

T.C. Dışışleri Bakanlığı, *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Ankara: Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973.

TAMKIN, Nicolas, *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940–45*, İngiltere: Palgrave Macmillan, 2009.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “1941 Yılı Başıında Türk-İngiliz Siyasi ve Askeri Görüşmeleri”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, s.s.279-309.

TAYLOR, A.J.P., *İkinci Dünya Savaşının Kökenleri*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye*, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye*, C.II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

TUKİN, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1947.

TUNCER, Hüner *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950): İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I 1919-1980, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-1999*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000.

UZGEL, İlhan, “Milletler Cemiyeti'nin Örgütlenmesi”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası II*, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.

WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, çev. Ali Kayabal, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

YEŞİL, Fatih, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi”, *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İsam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul:2010, ss. 391-495.

Makaleler

AKÇETİN, Nurhayat Çalışkan, “Martin Heidegger ve Nasyonel Sosyalizm: O Bir Nazi Miydi?”, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8 (2016), ss. 47-63.

AKGÜL, Suat, “Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 23 (1992) , s.s. 381-395.

ATABEY, Figen “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31 (2014), s.s. 296-304.

ATABEY, Figen, “Montreux Konferansından İkinci Dünya Harbine Türk-Sovyet İlişkileri”, *Avrasya Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4 (2014), s.s. 1-11.

ATABEY, Figen, “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)”, *History Studies*, C. 7, S. 1 (2015), s.s. 25-45.

AYDIN, Ayşe, “Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1 (2017), s.s. 107-121.

BAKIRTAŞ, İbrahim ve TEKİNŞEN, Ali, “Dünya Savaşları Ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (2004), s.s. 83-100.

BARLAS, Dilek, “Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 14, S. 55 (2017), s.s. 93-111.

BENHÜR, Çağatay, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 4508 (2009), s.s. 277-313.

BENHÜR, Çağatay, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15 (2004), s.s. 325-337.

BOLAT, Mahmut, “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri” *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C. VII, S. I (2006), s.s. 45-74.

BORSA, Merve Özkan, “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 54 (2016), s.s. 81-102.

CANTEMUR, Türkan, “Türk-İtalyan İlişkileri (1930-1950)”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi*, 10-15 Eylül Ankara: s.779-813.

CEVİZLİLER Erkan ve ÖNCÜ, Ali Servet, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 (2013), s.s. 307-340.

ÇAKI, Caner ve GÜLADA, Mehmet Ozan, “Vichy Fransası’nda İşgal Propagandası”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, (2018), s.s. 53-80.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk Dönemi Ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXI, S. 91 (2015), s.s.93-131.

ÇINAR, Burak, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 10, S. 20 (2014), s. 149-197.

DENİZ, Muzaffer, “Hitler Dönemi Türk-Alman Anlaşmaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science*, S. 2 (2015), s.s. 85-99.

DİLEK, Mehmet Sait, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 10, S. 37 (2013), s.s. 145-169.

DVORNIK, F., “The First Wave of the Drang Nach Osten”, *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 7, No. 3 (1943), pp. 129-145.

GÖKÇEN, Salim, “Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.3 (2007), s.117-140.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *CTAD*, Yıl 11, S. 22 (2015), s.s. 305-329.

GÜLMEZ, Nurettin ve DEMİRCİ, Ersin, “Von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XIII/27 (2013), s.225-250.

KARABULUT, Pakize Çoban, “İkinci Dünya Savaşı’nın İzmir’deki Hububat Üretimine Etkisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXIII, S. 95 (2017), s.s.93.122.

KARABULUT, Umut, “Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 28 (2014), s.s 199-223.

KARAKAŞ, Nuri, “Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 24, S. 1 (2009), s.s.21-52.

KARAKAŞ, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 25, S. 2 (2010), s.s. 447-482.

KAYNAR, Ayşegül Kars ve KAYNAR, İhsan Seddar, “ABD- Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması”, *Current Debates in Social Sciences*, S. 24 (2018), s.s. 109-120.

KIRAN, Abdullah “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *Girne Amerikan University Journal of Social and Applied Sciences*, C. 6, S. 3 (2008), s.s. 19-36.

KIRANLAR, Safiye, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kocaeli’nin Sosyo-Ekonomik Durumu Üzerine Bir İnceleme”, 2014, *Tarihi Kocaeli Sempozyumu Gazi Akça Koca*, s.s. 1151-1181.

- KIZILKAYA, Ahmet “Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 5, S. 12, (2016), s.s. 84-95.
- MAKAL, Ahmet, “Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak ‘İş Mükellefiyeti’”, Zonguldak Kent Tarihi Bienali Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2006, s.s. 69-91.
- METİN, Ömer, “Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1043)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII (2014), s.s. 527-544.
- ORAN, Baskın, “Türkiye’nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, s.1 (1971), s.s. 41-93.
- ÖNCÜ, Ali Servet ve EKİNCİ, Oğuzhan, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2 (2014), s.s. 241-263.
- ÖNSOY, Murat, “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 1 (2012), s.s. 93-120.
- ÖZEN, Çınar ve AKDEVELİOĞLU, Atay, “Hür Fransa’dan IV. Cumhuriyet’e Fransa’da “Güçlü Hükümet” Mücadelesi: De Gaulle’ün Siyasi Yenilgisi Ve Parlamentarizme Geri Dönüş” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.16, No:1 (2017), s.s. 81-106.
- ÖZER, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde*, S. 5 (2011), ss.215-234.
- ÖZGİRAY, Ahmet, “Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XIII (1998), s.s. 5-23.
- ÖZKAN, M. Selçuk ve TEMİZER, Abidin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 9 (2009), s.s. 319-325.

ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 16, S. 46 (2000), s.s.153-192.

ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, *Belleten*, C. LXIII, S. 237 (1999), s.s. 597-618.

ÖZYÜREK, Mustafa, “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922”, *International Journal of Social Science*, S. 49 (2016), s.s. 391-401.

SAĞLAM, Dündar, “Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, AITIA, C. 2, S. 1 (1981), s.s. 71-97.

SOYLU, Perihan Ünlü ve YAKTI, Özlem, “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, *History Studies*, C.4, Özel S. (2012), s. 365.379.

SOYSAL, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, XLV/I, S. 182, (1982), s.s. 367-415.

SOYSAL, İsmail, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, *Belleten*, C. XLV/I, S. 177 (1981), s.s. 95-155.

SÖNMEZ, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47 (2011), s.s.599-629.

TOLPPANEN, Bradley P., “Field Marshal Harold Alexander: A Selected And Annotated Bibliography”, *Journal of the Society for Army Historical Research*, Volume 88, No. 353 (2010), pp. 38-59.

ULUSAN, Şayan, “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-İ Akvam) Girişi”, *ÇTTAD*, C.VII, S. 16-17, (2008), s.s.237-258.

URBAN, William, The Wendish Princes And The “Drang Nach Dem Osten”, *Journal of Baltic Studies*, Vol. 9, No. 3 (1978),pp. 225-244.

VANDERLIPPE, John M., “A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II”, *The Historian*, Vol. 64, No. 1 (2001), pp. 63-80.

Sürekli Yayınlar

Akşam, “Hatay Anavatana Kavuştu”, 24 Haziran 1939, s.1.

Akşam, “Hatay’da Bugün Büyük Şenlikler Yapılacak”, 25 Haziran 1939, s.1.

Akşam, “Türk-Fransız İtilafı Sulh İçin Kuvvetli Bir Teminattır”, 25 Haziran 1939, s.4.

Akşam, “Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi Dün İmza Edildi”, 20 Ekim 1939, s.1.

Akşam, “Türkiye Bütün Kuvvetile Sulh Cephesine İltihak Etti”, 13 Mayıs 1939, s. 1.

Ayın Tarihi, S. 111.

Chicago Daily Tribune, “Churchill At War Parley In Turkey”, 2 February 1943, p. 1.

Christian Science Monitor, “ Army Moves in Bulgaria Stir Diplomatic Circles”, 27 March 1943, p. 7.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Şubat 1943, s.1.

Cumhuriyet, “Işıkları Karartma Tedbiri Kaldırıldı”, 3 Kasım 1944, s.1.

Cumhuriyet, “Türk-Alman Antlaşması”, 20 Haziran 1941.

Los Angeles Times “Allied Turkish Talks Conclude”, 20 April 1943, p. 6.

Los Angeles Times, “Invasion of Nazi Europe Through Balkans Studied”, 5 February 1943, p.3.

ProQuest Historical Newspapers: International Collection, pg. 1, February 2, 1943, “Mr. Churchill Visits Turkey For Talks: Military Advisers Confer: "Identity Of View”.

Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, s.2161, 247 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, s.2161, 247 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 19 Ocak 1943, s.4297, 19311 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 19 Ocak 1943, s.4297, 19311 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 2 Ekim, s.540, 7690 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 2 Ekim, s.540, 7690 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 25 Mayıs 1946, s. 10632, 1889 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 27 Kasım 1941, s.1, 16894 Sayılı Karar.

Resmi Gazete, 27 Kasım 1941, s.1, 16894 Sayılı Karar.

Son Posta, “Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı Dün İmzalandı”, 20 Ekim 1939, s.1.

Tan, “Reisicumhur İnönü, Adana’da İngiliz Başvekili Churchill ile Görüştü”, 2 Şubat 1943, s.1.

The Christian Science Monitor, “Allies See Turkey Hedging on Pledges to Churchill”, 11 February 1944, p. 1.

The Christian Science Monitor, “British Commander Expected In Turkey”, 10 April 1943, p. 9.

The Globe and Mail, “Berlin-Ankara Crisis Over Chromium Hinted”, 2 February 1943, p.1.

The Irish Times, “Aftermath of Talks In Turkey”, 5 February 1943, p. 1.

The Irish Times, “Allied Invasion Plans ‘Settled’ at Casablanca”, 4 February 1943, p. 1.

The Manchester Guardian (1901-1959), “A Serene Mr. Churchill: Allied Mastery U-Boat’s Priority In Our Problems” 12 February 1943, p.5.

The Manchester Guardian (1901-1959), “Adana Meeting: Von Papen Called To Berlin”, 5 February 1943, p.5.

The Manchester Guardian, “ Axis Reticent Anglo-Turkish Talks”, 3 February 1943, p.4.

The Manchester Guardian, “ Mr. Churchill in Turkey”, 2 February 1943, p.4.

The Manchester Guardian, “Allied Help For Turkey: Background of The Adana Conference”, 4 February 1943, p.4.

The Manchester Guardian, "C-in-C Middle East: Success of Ankara Visit", 20 April 1943, p. 5.

The Manchester Guardian, "Our London", 2 February 1943, p. 4.

The New York Times, "Any Plea on War Entry Denied", 2 February 1943, p. 4.

The New York Times, "A Different View", 19 November 1943, p. 8.

The New York Times, "Abroad: The Meeting at Adana Is The Sequel To Casablanca", 3 February 1943, p.18.

The New York Times, "Adana Meeting Was A Coup For Both Turks and Allies", 7 February 1943, p.5.

The New York Times, "Britain and Turkey In New Military Pact", 20 April 1943, p.9.

The New York Times, "British Ambassador Confers", 4 February 1943, p. 4.

The New York Times, "British, Turks In Air Talks", 13 March 1943, s. 3.

The New York Times, "Churchill Gives Cyprus Assurance: Cites Pledge To Turks", 3 February 1943, p. 1.

The New York Times, "Giraud in Casablanca for Talks", 14 December 1942, p.1.

The New York Times, "Gloom In Berlin", 7 February 1943, p. E1.

The New York Times, "Pictorial 'Who's Who' of Participants in Historic Allied Conferences at Casablanca" 27 January 1943 Wednesday.

The Palestine Post, "Anglo-Turkish Plans Made At Adana Mr. Churchill Meets President İneunu", 3 February 1943, p.1.

The Palestine Post, "Italians Getting Worried", 4 February 1943, p. 1.

The Palestine Post (1933-1950), "Adana Continued The Work of Casablanca: Turkey Firmly on Allied Side", 3 February 1943, p.1.

The Palestine Post, "Adana Talks", 3 February 1943, p.4.

The Palestine Post, "Grand Alliance Against Reich- Churchill, 25 May 1944, p. 1.

The Scotsman (1921-1950), , "Mr Churchill Visits Turkish Premier: Talk To Press On Return To Cairo." 2 February 1943, p. 5.

The Scotsman, "Editorial Article-No Title", 26 April 1943, p.4

The Scotsman, "Five British Freigters For Turkey", 15 April 1943, p. 5.

The Times of India, "Acting Chief Of India", 26 April 1943, p. 5.

The Times of India, "Allied Campaign Via Balkans", 11 February 1943, s.1.

The Times of India, "America's War Effort", 21 April 1943, p. 9.

The Times of India, "British Premier's Talks In Turkey", 3 February 1943, p. 5.

The Times of India, "Germans Alarmed At British Premier's Visit To Turkey", 4 February 1943, p.1.

The Times of India, "Italians Ready To Quit Turkey", 5 February 1943, p.6.

The Times, "Allied Supplies To Turkey", 11 March 1943, p.3.

The Times, "Berlin On Turkish Conference", 3 February 1943, p.4.

The Times, "Enlarging Turkish Ports", 2 June 1943, p.3.

The Times, "Mr Churchill Flies To Turkey, 2 February 1943, p.4.

The Times, "Old Friendship Renewed", 2 February 1943, p.4.

The Times, "Planing Fro Victory And After", 3 January 1944, p.10.

The Times, "Prime Minister Home", 8 February 1943, p. 4.

The Times, "Railway Equipment For Turkey, 15 February 1943, p. 3.

The Times, "The Great Victory", 2 February 1943, p.5.

The Times, "The Talks At Adana", 4 February 1943, p. 4.

The Times, "Turco-Russian Relations", 16 February 1943, p.4.

The Times, "Turkish Friendship For Britain" 23 February 1943, p.3.

The Times, "U.S. and Russian Approval", 2 February 1943, p.4.

The Times, “War Material For Turkey”, 20 February 1943, p. 4.

The Washington Post (1923-1954), “500.000 Troops Poised To Fight On Africa Front, Commons Told”, 12 February 1943, p. 1.

The Washington Post (1923-1954), “A Miracle: Turkish Resistance to Nazi Pressure”, 25 April 1943, p. B2.

The Washington Post (1923-1954), “Asking Huge Volume Of Supplies For Use Of Bases, Ciro Says”, 7 March 1944, p.2.

The Washington Post, “Attack The Axis or Be Attacked? Turkey’s Problem”, 14 February 1943, p. B4.

The Washington Post, “Churchill In Turkey”, 3 February 1943, p. 8.

The Washington Post, “Invasion: Where?”, 5 February 1943, p.10.

Ulus, “ Hatay Artık Vatanımızın Parçasıdır”, 24 Haziran 1939, s.1.

Ulus, “Ekmek İşinde Karne Tatbik Edilecek”, 20 İllkânun (Aralık) 1941.

Ulus, “Türk-İngiliz-Fransız karşılıklı yardım muahedesi dün imzalandı”, 20 Ekim 1939, s.1.

Yeni Sabah, “Alman-İtalyan Askeri Paktı Berlin’de İmzalanacak”, 9 Mayıs 1943, s.1.

Yeni Sabah, “Almanya ve İtalya Askeri ve Siyasi Bir Pakt Yapıyorlar”, 8 Mayıs 1939, s.1.

Yeni Sabah, “Türk-Alman Adem-i Tecavüz Paktı İmzalandı”, 19 Haziran 1941.

Yeni Sabah, “Türk-Alman Muahedesinin Akisleri”, 20 Haziran 1941.

Yeni Sabah, “Türk-İngiliz Antlaşması Her Tarafta Alkışlanıyor”, 14 Mayıs 1943, s.1.

Tezler

Aybike Çetin, *II. Dünya Savaşı Öncesi, Savaş Dönemi ve Savaş Sonrası Czeslaw Milosz Şiirlerine Bakış* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara 2008.

Doğan Özer, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Hava Kuvvetleri Ve Muhtemel Hava Saldırılarına Karşı Alınan Aktif-Pasif Korunma Tedbirleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

Erhan Duman, *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2011.

Fadime Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2002.

Sabri Çetin, *İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2008.

İnternet Kaynakları

CHAR 20/110/77-78, 23 April 1943.
<http://www.churchillarchive.com/explore/page?id=CHAR%2020%2F110%2F77-78#image=0>. 02.02.2019.

<http://kentvedemiryolu.com/ataturkun-trenleri>. 12.08.2018.

<http://tass.com/history>. 02.02.2019

<http://www.ismetinonu.org.tr/inonu-arsivi/>.

<http://www.ismetinonu.org.tr/yenice-konferansi-ozel-notlari-1943/>.
02.03.2019.

<http://www.kingscollections.org/catalogues/lhcma/collection/a/br60-001/br60-06/br60-06-7>. 03.02.2019.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.3780.pdf>. 21.02.2018.

<https://history.state.gov/departmenthistory/people/hull-cordell>, 22 Mart 2018.

https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Henri_Giraud.html. 12 Kasım 2018.

<https://prabook.com/web/noel.mason-macfarlane/2443853>. 03.02.2019.

<https://www.awm.gov.au/advanced-search?query=med+1283>. 03.03.2019.

<https://www.awm.gov.au/advanced-search?query=med+1440>. 03.03.2019.

<https://www.awm.gov.au/advanced-search?query=med+1451>. 03.03.2019.

<https://www.awm.gov.au/advanced-search?query=med+1452>. 03.03.2019.

<https://www.awm.gov.au/advanced-search?query=med+1454>. 03.03.2019.

<https://www.biyografi.net.tr/charles-de-gaulle-kimdir>/12 Kasım 2018.

<https://www.britannica.com/biography/Archibald-Percival-Wavell-1st-Earl-Wavell>. 21 Ocak 2019.

<https://www.britannica.com/biography/Bernard-Law-Montgomery-1st-Viscount-Montgomery>. 10 Aralık 2018.

<https://www.britannica.com/biography/Jan-Smuts>. 21 Ocak 2019.

<https://www.britannica.com/event/Drang-nach-Osten>, 10 Nisan 2018.

<https://www.britannica.com/topic/Nationalist-Party-Chinese-political-party>. 02.03.2018.

<https://www.british-history.ac.uk/office-holders/vol2/pp22-58#h3-0002>. 15 Kasım 2018.

<https://www.gov.uk/government/organisations/cabinet-office/about>. 3.02.2019.

<https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-lt-gen-sir-ian-jacob-1457544.html>. 03.02.2019.

<https://www.nam.ac.uk/explore/bernard-montgomery>. 10 Aralık 2018.

EKLER

EK 1: Türk-Fransız Deklarasyonu

8-15

"1 - Türkiye ve Fransa Hükümetleri, birbirleriyle sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında cerayan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerindeki mutad birliği tebarüz ettirmiştir.

2 - İki Devletin, kendi millî emniyetleri ne'fine olarak karşılıklı taahhüdlere tazammün edecek uzun müddetli nihai bir Anlaşma akdetmeleri tekrâr etmiştir.

3 - Bu nihai Anlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükümeti ve Fransa Hükümeti, vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz Mantakasında bir harbe saik olması halinde yekdiğerile bilfiil işbirliği yapmaya ve yedi iktidarlarında bulunan bütün yardım ve müzaheretini birbirlerine göstermeye hazır olduklarını beyan ederler.

4 - Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen Anlaşma, hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak, lüzumu tahakkuk ettiği takdirde Türkiye'ye ve Fransa'ya karşılıklı bir yardım ve müzaheret teminine matuftur.

5 - Nihai Anlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhüdlere mevkiî fiile geçmesini icab ettirecek şartların daha seri bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tedkike ihtiyac gösterdiği her iki Hükümetce kabul edilmektedir. Bu tedkik halen devam etmektedir.

6 - İki Hükümet Balkan'larda emniyetin teessüsündü temin etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihmal için müvarece halindedirler.

./.

- 2 -

7 - Şurası şudur ki, yukarıda zikredilmiş olan hükümler iki Hükümetin her hangi birinin, sulhun takviyesindeki umumî menfaat iktisasından olarak diğer Hükümetlerle Anlaşmalar akdetmesine mani değildir.

most anxious this meeting should take place, as he is desirous that Turkey should be safe and strong, and that she should be closely associated with the two Great Western Democracies not only during the concluding stages of the War, but in the general work of world rehabilitation which will follow. I think therefore we may expect most sympathetic consideration for anything we recommend.

2. In what directions can we increase the flow and speed up the efficient use of the weapons we supply, what is the present state of the communications and what measures should be taken to reduce any congestion on them, what measures should be taken to make sure that the equipment is properly handled by our ally. We have ourselves no false pride on these points and think only of getting stronger and better equipped, for instance, the Americans have sent out teachers to train us in the use of their various tanks and weapons they have supplied to us in the Middle East. They have sent out large numbers of skilled engineers in plain clothes before they came into the war in order to teach us how to keep the machines in running order and how to make repairs. Another instance is the railway through Persia. We thought we were running it very well but the Americans made a number of criticisms and offered to take it over with larger strength and help us to run it better. They are now taking over from us section by section. I say this to show that we are not making any derogatory suggestion in asking that at once a considerable number of experts and technicians in plain clothes should come in to assist in the working up of the material so that it can get into the hands of the troops and be kept in good condition. Also, we are very ready to send officers with the latest experience in tank warfare and other branches of technical warfare and to give all possible information that could be desired. I have been particularly distressed at the spectacle of the Turkish Army which has the finest Infantry and a good Field Artillery, but has not been able to get during the whole three and a half years of this war the modern equipment which is decisive on the battlefield and which the Germans from their looted stores have been able to give for instance to the Bulgarians. This has made me fully comprehend the attitude of Turkey at every stage we have travelled so far. The time has come when these disparities can and must be removed with the greatest speed.

3. The first stage of my proposals for assisting Turkey to prepare her own defences, of course, must be subjected to detailed examination and re-statement by the High Military experts gathered together here.

4. The second phase of the discussions must contemplate the hypothesis that Turkey has been drawn into the war, either by German aggression or by a state of Anarchy in Bulgaria and the Balkans needing the Turkish Government to intervene to protect its own interests.

/In whatever way

PUBLIC RECORD OFFICE					
1	2	3	4	5	6
Reference -					
P/20/12. 3					
145					
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON					

In whatever way this state of war may arise, Turkey must be able to meet it effectively, and moreover must be able to take her steps with perfect freedom in the meanwhile and with the sense of security which comes from strength and modern arms. This phase must be considered under two heads. The first, the immediate emergency, including the hostile initial air attack. What can we arrange to have ready for such an emergency in April, May, June, July respectively? The second heading of this second phase is, what aid should we send in the event of Turkey being drawn into war and how soon can it get there. There is first of all our air support. The British and Americans will certainly send together immediately on the event being known, or earlier if the Turkish Government desire it as the danger darkens, at least 25 Squadrons. A number of airfields have already been prepared and a good deal of material is already on the sites. However there is a second series of airfields, the preparation of which was discontinued about a year ago, the construction of which should be actively proceeded with. Material spare parts and field workshops must all be put in place. The nests must be made so that the birds can fly there at once. Unless the nests are ready the birds cannot live and cannot strike. This work which is really vital to the defence of Turkey, should be pushed forward with frantic energy and British and American engineers and Air Force officers volunteer their services to any extent that they may be needed. The moment the staff arrangements have been made not a day should be lost.

5. It is not possible for the Turkish Army fully to equip itself with all the technical weapons should the emergency arise in the early summer of this year. The British could make available certain special units which are already fully trained which do not involve the movement of great masses of men across the communications but which are essential to the holding of the airfields and also the repulse of tank attack. To this end we will hold ready at convenient places with such American assistance as we may need and can obtain, as many regiments of Anti Tank Artillery as can be conveniently received including some of our very latest 17 pounders which have never been in action. We will also have ready a number of regiments of Anti Aircraft Artillery to reinforce the forces which will already have been moved into position. We will also prepare to move two battle experienced armoured divisions in at the earliest moment. Addition to this there will be the Ninth and Tenth Armies. We are drawing somewhat upon the Tenth Army for future operations in the Central Mediterranean, but the Polish Corps, which is three quarters equipped and is of very high class personnel, would be available unless the Russian Caucasian front should break and the Germans be found advancing towards Persia. This is not at all likely. Besides this, the Ninth Army in Syria is being built up to perhaps five divisions. It is felt, however, that the movement of these masses might congest the communications and that it is far better in the first instance to push the specialised units through with the maximum celerity.

1	PUBLIC RECORD OFFICE
2	
3	
4	
5	
6	
Reference	
RE/M/2. 3	
445	
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE LONDON	

maximum celerity. The whole of this problem must be studied by Marshal Cakmak and General Brooke and Air Marshal Drummond, together with General Wilson, who is going to command in the Middle East and who will be charged with the responsibility of feeding up to the Turkish frontier or into Turkey the material and other reinforcements or forms of assistance that may be desirable. This is a second phase in two parts upon which our military experts must sit in conference. If there is not time in a single day for the high officers to cover the ground they should not hesitate to stay a second day after I, myself, will have started my homeward journey. This would enable the whole matter to be settled on a high level in a form where the further studies can be remitted to the staff officers for the most detailed and careful thrashing out.

6. I will now tell you about the Casablanca Conference and the great concentration of forces we have decided to make in the Central Mediterranean. Naturally we cannot give details about the exact plans and dates but our intention is to destroy Italy, shatter her entirely, beat her out of the war both by terrific bombing from Tunis and Great Britain and by heavy attacks over the sea, for which great preparations are required and are being made. The breaking down of Italy would lead to contact with the Western Balkans and with the highly hopeful resistance maintained both by General Michailovitch in Croatia and the Partisans in Slovenia. According to our expectations and reasonable hopes, we shall drive the enemy from the coasts of Africa into the sea before the summer and perhaps much earlier. In that event the summer months will see in the Mediterranean the largest operations it is in the power of Great Britain and the United States to conduct. These operations, and above all the Russian attitude, will cause the very greatest agitation throughout the Balkans. The further advance of the Russian armies cannot be excluded. Operations across the Black Sea must be considered a possibility with their superior fleet. It is therefore in the summer that we must consider the crisis temperature will arise very high and the need for Turkey to be secure will be paramount.

7. I know that Premier Stalin is most anxious to see Turkey well armed and ready to defend herself against aggression. It is President Roosevelt's wish, as it is certainly that of His Majesty's Government, that Turkey should be a full partner in the Peace Conference where all questions of changes in the existing status quo will have to be settled. It is not possible to say when this world war will end. We British and Americans are quite sure that we shall win. That is why the President has called the Casablanca Conference the

/"Unconditional

PUBLIC RECORD OFFICE					
1	2	3	4	5	6
Reference -					
PREMIER. 3					
446					
COPYRIGHT PHOTOGRAPH - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON					

"Unconditional Surrender Conference". It must be remembered that we were peaceful nations who had made very little preparation for the war. But we are now becoming warlike nations with far greater resources of men and munitions than the Germans and Japanese, to say nothing of the Italians, for it is kinder to say nothing of them, can produce. We are absolutely resolved to go on to the end and make a good job of it this time. You probably know as well as we, and perhaps even better, what is the interior state of Germany. We are not counting on an early or sudden collapse but, of course, no one can be sure that it will not come suddenly as it did last time. We must be ready both for the worst and the best.

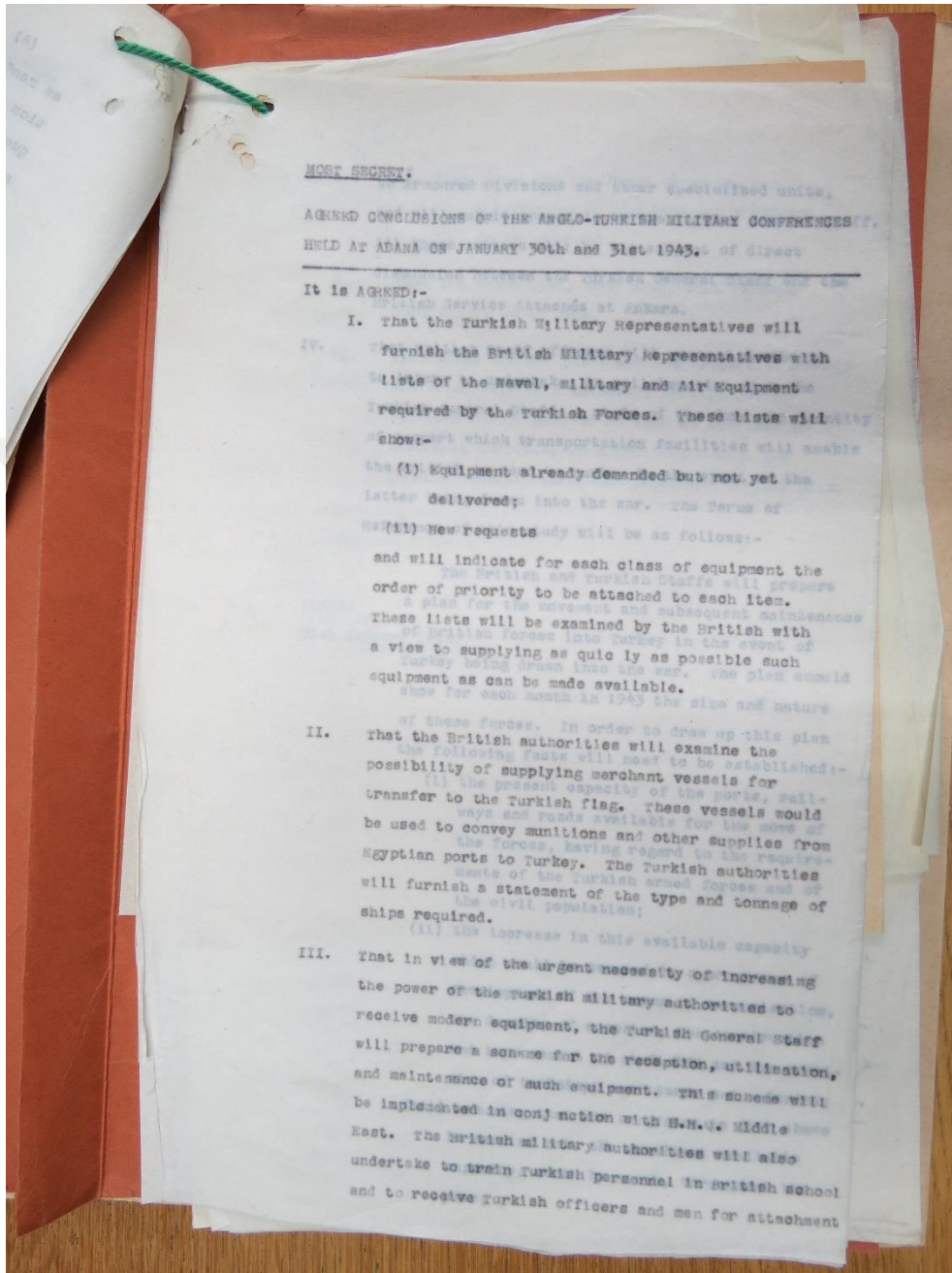
8. I have not been in Turkey since 1909 when I met many brave men who laid the foundations of the modern Turkey. There is a long story of the friendly relations between Great Britain and Turkey. Across it is a terrible slash of the last war when German intrigues and British and Turkish mistakes led to our being on opposite sides. We fought as brave and honourable opponents. But those days are done and we and our American allies are prepared to make vigorous exertions in order that we shall all be together and continue together to move forward into a world arrangement in which peaceful peoples will have a right to be let alone and in which all peoples will have a chance to help one another.

T.O.O. Nil.

- Circulation.
- Deputy Prime Minister.
- Foreign Secretary.
- Lord President.
- Minister of Labour.
- Minister of Production.
- Home Secretary.
- First Lord.
- Secretary of State for War.
- Secretary of State for Air.
- Lord Privy Seal.
- Minister of Aircraft Production.
- First Sea Lord.
- C. I. G. S.
- C. A. S.
- C. C. O.
- Mr. Peck.
- Sir Edward Bridges.
- General Ismay.
- Captain Clifford.

PUBLIC RECORD OFFICE						Reference
1	2	3	4	5	6	
						PREMIER. 3
						145
COPYRIGHT PHOTOGRAPHICALLY NOT TO BE REPRODUCED WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON						

EK 3: Adana Görüşmeleri'ne Katılan Komutanların Anlaşmaya Vardığı Hususlar

to Armoured Divisions and other specialised units, and will submit proposals to the Turkish General Staff. All these matters will be the subject of direct discussion between the Turkish General Staff and the British Service Attachés at Ankara.

IV. That British Staff Officers will proceed forthwith to Ankara to undertake, in collaboration with the Turkish General Staff, a study of the form and quantity of support which transportation facilities will enable the British to send to Turkey in the event of the latter being drawn into the war. The Terms of Reference of this study will be as follows:-

The British and Turkish Staffs will prepare a plan for the movement and subsequent maintenance of British forces into Turkey in the event of Turkey being drawn into the war. The plan should show for each month in 1943 the size and nature of these forces. In order to draw up this plan the following facts will need to be established:-

- (i) the present capacity of the ports, railways and roads available for the move of the forces, having regard to the requirements of the Turkish armed forces and of the civil population;
- (ii) the increase in this available capacity which could be secured by a programme of development of the means of communication, the dumping of supplies, the construction and improvement of airfields and the provision of technical assistance and material;
- (iii) assuming that the programme in (ii) above is carried out, the resultant available capacity, month by month, throughout the year;

(iv) given the resultant capacity, the composition of the land and airforces to be provided.

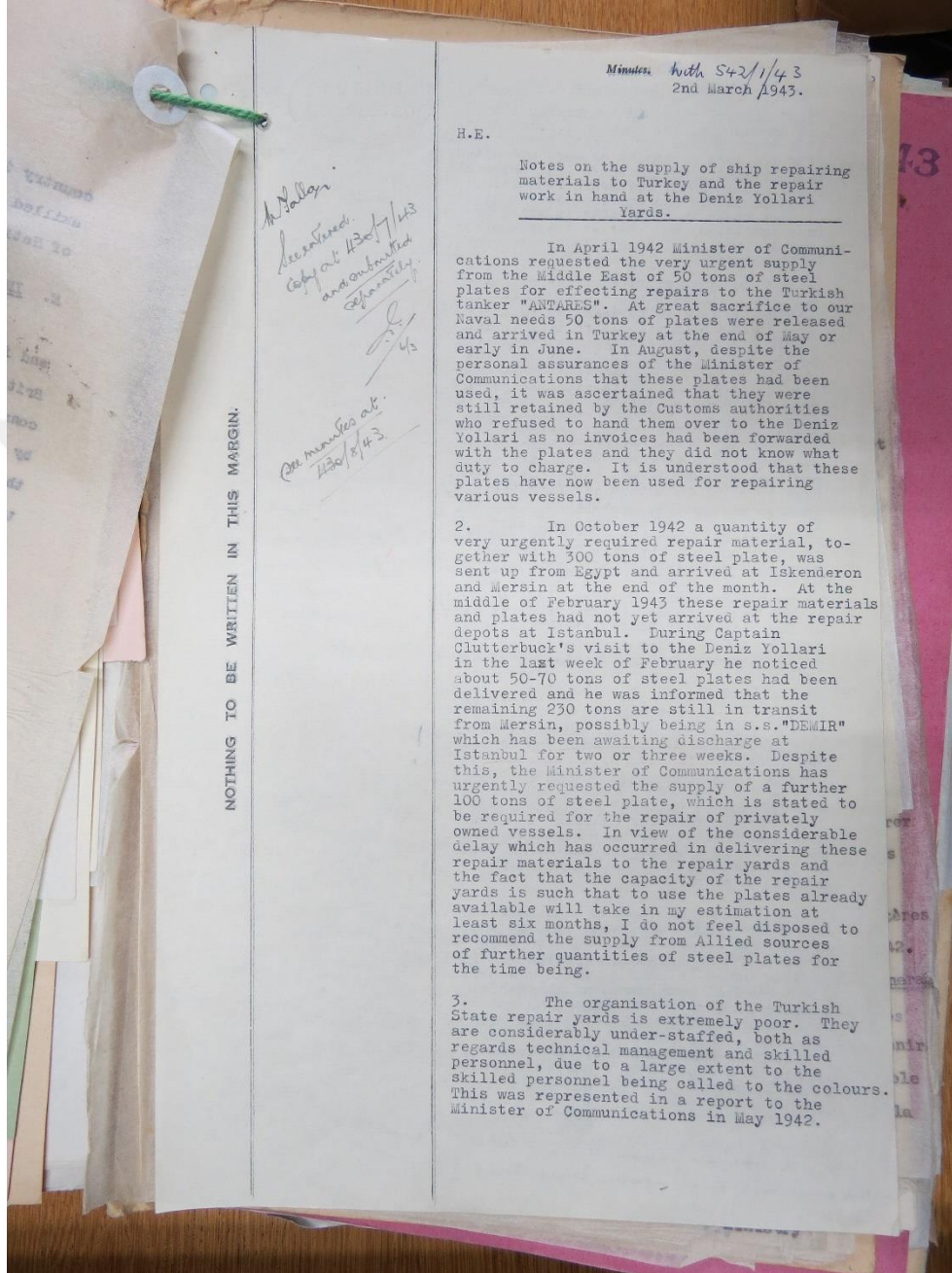
V. That the above plan, when made, will be kept continually up to date.

VI. That since the air plans for the support of Turkey are relatively well advanced, British Staff Officers should proceed as soon as possible to Ankara to complete, in consultation with the Turkish General Staff, the joint operational plan.

ADANA.

31st January 1943.

EK 4: Türkiye'ye Gemi Tamir Malzemelerinin Tedariki Ve Deniz Yolları Tersanelerindeki Mevcut Tamir İşleri Hakkında Notlar

Minutes.

Refitting of ships is lamentably slow, as an example, the Turkish s.s. "ANKARA" has been in hand for partial reconstruction for the last 18 months or more and although last August I was informed that she would complete in about six weeks from then, Captain Clutterbuck noticed during his recent visit that "ANKARA" is still far from completed, and that at least another two or three months work is in all probability necessary.

4. As regards repairs to the Turkish oiler "BASARI", at the beginning of January 1943 at an interview the Minister of Communications asked that I would give him a report on the condition of the vessel subsequent to the fire at Mersin, together with my idea as to how long it would take to repair her. In my report I stressed that the work could be completed in six weeks in British yards, but that the Deniz Yollari by working overtime and shifts should be able to complete the work in 2 1/2 months. The officers of the Deniz Yollari, with their experience of local conditions, said from four to six months, probably six months. The Minister, however, stressed that whilst it was contrary to the Turkish national outlook and character to work overtime, and particularly night work, he would give instructions for the work to be put in hand and given first priority. At the same time he stressed that in view of the lack of "BASARI", distribution of petroleum from Iskenderon to Istanbul would be considerably curtailed, and asked that a British tanker be transferred to Turkey to carry out these duties.

During Captain Clutterbuck's visit to Istanbul at the end of February he visited the Deniz Yollari and to all appearances little or no work had been commenced on "BASARI". The whole of the energies of the Deniz Yollari appear to be absorbed in building a slip-way and producing designs for building two new 3500-ton freighters, for which they are asking us to produce the materials. This is being done to the detriment of the essential repair work.

5. It has been suggested to the Minister of Communications that it would be of considerable assistance to both sides if an experienced British technical officer could be sent to Turkey to advise the technical management of the Deniz Yollari in dockyard organisation and maintenance. The Minister agreed with this and I have taken steps with the Ministry of War Transport, Middle East, to endeavour to obtain a suitable technical officer.

J.
N.A. 2/3

*This is a separate advice to
the Minister as an advice to the Board of
the D.Y.*

3250
150
650
2210

*These are valuable
examples of how the Tankers
could help themselves -
and us.*
A. K. Wilson
2/3.
*hand in
memo to M.F.A.
2/3.*

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

NOTHING TO BE WRITTEN IN THIS MARGIN.

Registry No. *(handwritten)*
Draft. I
M.P.
with t
sugg
the let
min
con
M
no
hp
C

EK 5: 8 Nisan 1943 Tarihinde Görüşülen "Ek A" Listesi

İlişik- A

11-123

Hava defi toplarının muvakkat tahsisi

1- İskenderon ve Mersin.

Bu limanların hem ağır ve hemde hafif toplara ihtiyacı vardır. Halihazırda tesisi plân altına alınan ağır topların kâfi olmadığı düşünülmektedir ve Türk hafif topları da yakın istikbalde temin edilemeyecektir. Bunun için ilk anda aşağıda gösterildiği gibi her halde İngiliz hava defilerine ihtiyaç hasıl olacaktır.

	<u>Ağır toplar</u>	<u>Hafif toplar</u>
İskenderon	16	24
Mersin	8	12

Yekûn bir ağır alay ve bir hafif alay kat'î adedi teyit etmek için bir keşif lâzımdır.

2- a) Zonguldak ve Karabük.

Bu iki mıntaka çok mühimdir. Ve mevcut Türk müdafaasının takviyeye ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Bilhessa hafif hava defi teşkilâtını, çünkü bu mntakalardeki hayatî noktalar ufaktır. Meselâ: santiraller, ve dolayısıyla ancak alçak irtifada muvaffakiyetle tsarruz edilebilir. Tahsisi teklif edilenler:

	<u>Ağır toplar</u>	<u>Hafif toplar</u>
Zonguldak	8	12
Karabük	8	12

b) Karadeniz ve Çanakkale Boğazları.

Düşmanın hedefi o şekilde olacaktır ki alçak irtifa tsarruzu yapmak mecburiyetinde kalacaktır. Ve bunun için gemi seyrisifer son noktalarına himaye maksadile hafif topları yaymak ihtiyacı hasıl olacaktır. Keşif yapılmadıkça gerekli top miktarı hakkında kat'î bir rakkam söylenemez. Fakat Karadeniz Boğazına ve Çanakkale Boğazına birer, bir bataryası noksan yani 24 toplu hafif hava defi alayının tahsisi düşünülmektedir.

3- Afyon ileri üssü.

Bu her halde hava meydanından oldukça uzak bir mesafede olacaktır. Bu sebeple hava meydanı hava defi müdafaası tarafından himaye edilemeyecektir. Ve ayrı bir müdafaaya ihtiyacı olacağı düşünülmektedir. Binaenaleyh 8 top teklif edilmektedir.

4- Hulâsa.

- 2 -

11-124

4- Hulâsa:

	<u>Ağır toplar</u>	<u>Hafif toplar</u>	
İskenderon	16	24	
Mersin	8	12	
Zonguldak	8	12	
Karabük	8	12	
Çanakkale Boğazı	-	24	
Karadeniz =	-	24	
Afyon	8	--	
Yekûn	48	108	ederki

İki ağır hava defî alayı ve üç hafif hava defî alayı.

EK 6: Türkiye'de Bulunan Teneke Fabrikaları

(Loji) 4-128

(113-128)

Memleketimizde bulunan teneke fabrikaları

Kime ait olduğu	Miktarı	Yeri
Petrol Ofise	1	Çubuklu
" "	1	İskenderun
Şell	1	Beykoz
Stausromana	1	Kartal
Sokoni	1	Servi buruu
"	1	İzmit
"	1	İskederun

EK 7: Sivil Halkın, Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetlerinin Senelik İhtiyacını Gösteren Akaryakıt Listesi

(Loj.) 4-125
(119-128)

(Hazırlanmış)

Vekâlet daire ve müstaklamlarının Bir senelik akaryakıt ve yağ ihtiyacını gösterir.

Cinsi	Ton	Düşünceler
Benzin	14821	
Petrol	6222,340	
Mağot	18318	
Motorin	6402	
Vakum	1125,840	
Valvalin	525,680	
Gres	565,340	
Makina	614	
Silindir	73	

Vekâlet daire ve müstaklamlarının bir senelik seferi akaryakıt ve yağ ihtiyacını gösterir.

Benzin	130000	
Vakum	7800	Yarıyı yağlık yarıyı kışlık
Valvalin	1300	
Motorin	2000	
Makina yağı	200	

Hint yağı	44
Mobiloil B. yağı	345
Gaz yağı	250

(113-128)
(Loj) 4.126

Hatıra : ayrıca seferde ek olunacak gemiler için şunlar ilave olacaktır.	
Motorin	1075
Kalıın benzin	5343
Motorin yağı	170

senelik hazarı ihtiyacı

Adi benzin	1500
Gaz yağı	400
Mazot	14000
Motorin	3600
Vakum oil	210
Vaseline	198
gres	96
Makine yağı	200
Silindir yağı	60
Hint yağı	35

Sivil helkin senelik akar yakıt ihtiyacı

Benzin	60000 T.
Gaz yağı	45000
Motorin	50000
Yağ	12000
Yekun	<u>167000</u>

(Zoj.) 4-127
(119-128)

Hava Kuvvetlerinin Senelik akaryakıt ihtiyacı
seferi

Cinsi	Ton	Düşünceler
Benzin muhtelif oktan	120000	
Yağ	12000	
Gıllkol	500	
Otomobil benzini	37000	
Vakum	7000	
Valvelin	1100	
Gres	350	
Gazyağı	370	
Mazot	10500	

Senelik hazarı ihtiyacı

Benzin muhtelif oktan	13000	
Oto benzini	1300	
Yağ	1300	
Bidon	500000	Adet

Donanma kuvvetlerinin senelik akaryakıt ihtiyacı
seferi

Mazot	107.200	
Motorin	6872	
İnce benzin	1230	
Kelin benzin	1407	
Koko makina yağı	593	
D.T.İ. tarbinyacağı	435	
silindir yağı	96	
Dinamo yağı	26	
Gres	48	

EK 8: Kara ve Deniz Kuvvetlerinin İhtiyaçlarını gösteren Adana Listesi

(A) Malzeme No	(B) Yeni İhtiyaçlar İçin İstenen Malzemeler	(C) Malzemeler İçin Toplam Tutar	(D) Öncelik Derecesi
1	2 takım Zırh kaplama için sertleştirme aparatları. İlk set, bir günde 8 saat çalışacak ve 1500 adet 3.7 cm olan zırhlı merminin sulamasında kullanılacak. Sulamada kullanılacak aparatın çapı, 20 mm ile 50 mm'ye kadar olmalıdır. İkinci set için bir günde 8 saat çalışacak ve 100 adet 15 cm olan zırhın kaplamasında kullanılacaktır. Bu cihazda 5 cm ila 15 cm çaplı zırhlı mermiler sulanacaktır. Aparatlar tamamen elektrikli ve mekanik aksesuarlara sahip olmalıdır.		
2	1 takım 2 ton elektrikli çelik döküm ocağı tamamen elektrik ve mekanik		
3	1 takım 3 ton elektrikli çelik döküm ocağı tamamı elektrotlu tamamen		
4	5 takım 7.9 mmlik silahların namlularında delik açmak için aparatlar.		
5	5 takım 7.9 mmlik silahların namlularını doldurmak için aparatlar.		
6	5 takım 7.9 mmlik silahların namlularında yiv açmak için aparatlar.		
7	7 takım 7.9 mmlik silahların namlularını döndürmek için aparatlar.		
8	1 takım 7.9 mmlik silahların namlularını zımparalamak için aparatlar.		
9	2 takım 7.9 mmlik silahların mekanizması için delme aparatları.		
10	1 takım Zımparalama, yiv açma ve kesmek için aparatlar.		
Sayfa 2			
11	1 takım 3 aşama ve 50 periyotluk 250 kilovat dönüştürücü. 6000 voltu 380 volta dönüştürmek için. Dönüştürücülerin tamamı 10.000 voltluk gemi direğine eklemek için 700 izolatör sağlamış olacak.		

12	1 takım	50 periyotluk 220/380 voltluk 300 kilovat dizel dinamo serileri.			
13	2 takım	7.9 fişek kovanı için press makinaları.			
14	2 takım	7.9 mm fişek kovanı için otomatik kontrol aparatları.			
15	2 takım	7.9 mm tek atımlık otomatik kontrol aparatları.			
Sayfa 3					
16	2 takım	7.9 mm fişek tutma aparatı.			
17	2 takım	7.9 mm etrafının sıkıştırmak için otomatik sıkıştırma aparatı.			
18	2 takım	7.9 mm kurşun çekirdeğini sıkıştırmak için otomatik sıkıştırma makinası.			
19	1 takım	7.9 mm etrafına başlığın takılmasından sonra verniklemek için makine.			
20	1 takım	7.9 mm çapındaki başlığın tamiri için aparatlar.			
21	1 takım	7.9 mm fişek kovanını delmek amacıyla kullanmak için özel aparatlar.			
22	1 takım	7.9 mm cephaneliğin ağzını bilemek için makine.			
23	4 takım	Bir saatte 100 ton suyu 150 m yüksekliğe çıkaran elektrik motorlu su pompası.			
24	3 takım	Linyit yakımında kullanılacak buhar makineleri. İki tanesi 150 beygir gücünde 7000 kalori ayarlama yapmak için merceklerle donatılmış dinamo. Odun yakmak ve mercek için her biri 75 beygir gücünde olan ateş çubuklarıyla donatılmış dinamo.			
25	1 takım	150 atmosfer basınç altında bir saat çalışarak 20 normal tüpü doldurabilecek oksijen ve asetilen üretme aparatları. Bu aparatla mümkün olduğu kadar çok asetilen üretilmeli ve 150 atmosfer basınç altında 20 çelik tüpü doldurulmalıdır. Asetilenin saflığı %98den fazla olmalıdır. Oksijen için de çelik tüpler olmalıdır. Asetilen için 100 normal büyüklükte 150 atmosfer tüpü sağlanacaktır.			

26	2 takım	Tuz banyosu tavlama aparatları. Piyade tüfeği parçaları ve çeşitli diğer malzemeler bu aparatla tavlanaçak. Her bir aparat, bir başlangıç tavlama fırınından oluşacaktır. Fırınlar, 30 cm uzunluğunda ve 50 cm derinliğinde olmalıdır.			
Sayfa 4					
27	2 takım	Sıkıştırılmış hava çekici yaklaşık 60 kilo ağırlığında.			
28	2 takım	7.9 mm başlığının sıkma parçaları için presleme.			
29	200	Bronz başlığın tutulmasını sağlayacak, hava kütlesini baskılamasından kullanılacak kepçeler.			
30	1 takım	Aşağıda verilmiş olan ahşap vidaların bir yıllık üretiminde 14.400.000 vidalık üretim kapasitesi sağlanmıştır. Sayı Çap Uzunluk 3.600.000 5 mm 50 mm 2.160.000 6 mm 40 mm 5.760.000 5.5 mm 55 mm 2.800.000 4 mm 20 mm			
31	1 takım	6 saate 2500 at nalının üretilmesi için gerekli aparatlar.			
32	1 takım	6 saatte 5000 5.7 cm çap ve 50 uzunluğundaki izli merminin üretilmesi için doldurma ve baskılama aparatları.			
Sayfa 5					

	1 takım	<p>1 saatte 6 ile 10 numaralı kapsüllerin cephanelik ve bakır başlık.</p> <p>Üretiminde kullanılması için aparatlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 1 adet disk delme makinası bakır levhaların dövülerek başlık haline dönüştürmek için. - 1 adet başlık damgalama makinesi. - 1 adet başlıkların tavlama için elektrikli tavlama ocağı. - 1 adet füyne başlıklarını tamamlamak ve başlıkları temizlemek için elektrikli ısıtmalı banyo. - 1 adet elektrikli ısıtmalı banyo. - %5lik sıcak asit çözültisiyle yağdan arındıracak 5 karıştırıcı. - Eleğin çalkalanmasıyla füyneleri tamamlamak ve başlıkları kurutmak için 2 döner kalbur. - Cephanelik üretmek için 2 özel aparat. - Cephaneliklerin başlıklarını düzeltmek, kesmek ve kurutmak için 1 makine. - Cephanelikte delik açmak için 1 makine. - Füynenin dış çapı 6 numara (6 mm çapında, 55 cm uzunluğunda). Numara 6 cephan füynesinin dış çapı 6 mm olup 8 mm uzunluğundadır. Cephanedeki boşluğun çapı 3 mm'dir. Numara 10un füynesinin dış çapı 6.85 mm, uzunluğu 50 mm'dir. Numara 10un cephan füynesinin dış çapı 6.40 mm ve uzunluğu 8 mm'dir. Cephanedeki boşluğun çapı 3 mm'dir. 			
34	20	<p>Öğütme aparatlı ve kesme dingilli Torna tezgâhı. Fırlatma merkezinin yüksekliği 200 mm, kapasitesi 1000 mm'dir.</p>			

Sayfa 6					
Malzeme No	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)
35	Geniş kapsamlı değirmen tezgâhı. Boyu yaklaşık 400*1000 mm uzunluğunda. Her bir tezgâh başı bir bölümlü.		6	6	
36	Basit yatay düzlemlı değirmen makinesi 300*800 mm.		20	20	
37	Basit yatay düzlemlı değirmen makinesi 230*600 mm.		20	20	
38	Basit dikey düzlemlı değirmen makinesi 400*1000 mm.		3	3	
39	Basit yatay düzlemlı değirmen makinesi 200*500 mm.		10	10	
40	Hassas torna tezgâhı. Fırlatma merkezinin yüksekliği 180 mm, kapasitesi 500 mm'dir.		5	5	
41	Torna tezgâhını döndüren sistem. Materyalin çalışma çapı 40 mm.		3	3	
42	Yatay düzlemlı planya makinesi 500 mm.		3	3	
43	Silindir bileyici. Merkez yüksekliği 100 mm. İç bileme kısmı 500mm.		5	5	
44	Çeşitli pervaneleri bilemek için özel aparatlı çok amaçlı bileyiciler.		10	10	
45	Düz yüzeyli parçaları bilemek için yüzey bileyicileri. Masasın uzunluğu 300*1100 mm.		6	6	
46	7.5/48 namlularda yiv açmak için özel aparatlı ve tamamı aksesuarlı. Bu aparatlar ayrıca küçük delikler açmayı da sağlamaktadır.		1	1	
47	Helezonu biledikten sonra namlunun içini silmek için özel aparatlar.		1	1	
48	Soğuk namlulara kovan eklemek için aparat takımı, 15/24 cmlık Skoda Howitzer Namluları.		1	1	
49	Tüfek yedek parçalarını 2 mil kopyalayan siperler.		5	5	
50	Metal parçaların tam olarak kesilmesini sağlayan 120 tonluk dış merkezli sıkıştırıcı.		4	4	
Sayfa 7					
51	Sertleştirmek ve 7.9 mm silah namlularının işlemleri için elektrikli ocaklar. Bir kerede 100namlu kapasitesi ayrıca yağ içine hızlı batırmak için hızlı batırma aparatları.		1	1	
52	Motorlu vasıtaları tamir etmek aparat takımları. Takımlar aşağıdakilerden meydana gelmektedir: - 1 bileyici vanası. - 1 siper kazığı için vana yatağı. - 1 örnek bileyici vanası. - 1 büyük silindir bileyici. - 1 küçük silindir bileyici. - 1 büyük silindir tornası. - 1 küçük silindir tornası. - 1 bağlantı çubuğu tornası. - 1 kaldıraç adaptörü. - Çeşitli parçaların düzeltilmesi ve ek yapılabilmesi için 1 baskı aleti - 1 hava pompası tekerlekleri şişirmek için. - Motorların kaldırılması için 1 mobil kaldıraç - Setlerin tamamı için 1 şarj. - Makineleri birleştiren 1 ana gövde.		5	5	

	<ul style="list-style-type: none"> - Döküm kaldıracın boşaltımı için 1 makine. - Döküm kaldıraç için 1 torna. - Silindirin uzunluğunu ölçmek için mini ölçer. - 1 çevirici bağlantı kolu. - Makineleri birleştirmek için 2 lastik. - 2 set çeşitli boyutlardaki delikleri standart hale getirecek delik genişletici. - 2 set çeşitli boyutlardaki delikleri tamamlayıcı delik genişletici. - 3 set ölçü aleti. - 3 set metrik sisteme göre hazırlanmış sert tahta ve rehber (bunların ikisi simultane tercüme için) - 5 set çeşitli ölçülerde İngiliz anahtarı. - 5 set ayarlanabilir İngiliz anahtarı. - 1 adet tekerlekli hidrolik kriko. - 4 adet dişli el krikosu, 2si büyük. - 1 adet seyyar motor zımpara taşı. - 2 takım çamurluk düzleştirme. - 2 masa matkabı. - 1 baskı ölçü aleti. - 1 top taşıyan top çıkarıcı alet. 				
Sayfa 8					
53	Normal hacimli demiryollarında 15 tonluk buharlı vinç. 5 metrelik sınıra ulaşan.		1	1	
54	Normal hacimli demiryollarında özel asit taşıyacak kamyonlar.		2	2	
55	Klorobaryum tuz banyosu, 50 devirlik 320/380 voltu tamamen dönüştüren alternatif akım.		2	2	
56	Dişli kesim makinesi, yarım diş kesmek için gerekli olan ve dişleri dizayn eden aparatlar.		2	2	
57	80 kilovat dizel dinamo serisi 50 devirlik 320/380 volt, mevcut 3 safhada tamamen aksesuarlı tabaklar ve anahtar panosu.		2	2	
58	1 saatte normal oranda 250 atmosfer basıncında havayı sıkıştırmak için hava kompresörü.		2	2	
59	1 saatte 50 metrelik suyu 50 tona pompalaması için elektrikli sürücü santrifüj su pompası.		5	5	
60	15 tonluk kapasiteye sahip alüminyum asit konteynırı.		6	6	
61	1 saatte 10 metre asidi 5 tona pompalayacak elektrikli motora sahip özel santrifüjlü asit pompası.		2	2	
62	Karıştırılmış nitroselülozları tutmak ve boşlukları kapamak için düzenlenen eklele hepsini tamamen yakalamak.		1	1	
63	Yatay delik açmak ve kesmek için makineler. Makinelerin parçaları 80 mm, masanın boyutu 1200*1800.		2	2	
Sayfa 9					
64	150 kilo sıkıştırılmış hava tokmağı.		1	1	
65	Tüfek namlusunun şekillendirmek için silindir.		1	1	
66	Bronz boruları düzleştirmek için aparatlar. Boruların maksimum çapı 100 mm olmalıdır.		1	1	
67	Kesmek için gerekli olan soğuk dairesel aparatların çapı maksimum 300 mm olmalıdır.		3	3	
68	Yuvarlak bölmek için gerekli olan aparatların çapı 1000 mm olmalıdır.		1	1	
69	At arabası tekerleklerine şeritleri bağlamak için şerit bağlama makineleri. Muhtemelen takip için kullanılacak.		2	2	

70	Kullanılmış yağı temizlemek için gerekli olan merkezkaç makineleri ortalama büyüklükte olmalıdır.		2	2	
71	Dikey kesme makinaları. Masa boyutu 500*1.230 mm.		1	1	
72	Yaklaşık 150*150*300 çapındaki paketler için paketleme makinesi.		2	2	
73	15 tonluk Simmen Marten ocaklarını uygun bir hale getirecek çaptaki çelik paketleme makineleri.		2	2	
74	1 set çelik borular için namlu çizim aparatı çapı 20-40 mm arası, yarım mmlik aralıkla çapı 3-15 mm. 3 mmlik borunun çizimi için 100 kilo, 20 mmlik borunun çizimi için 2000 kilo yeterlidir.		1	1	
75	1 set metal kalıp dökme aparatı. 1 kilo bronz veya yarım kilo alüminyum parçaları hepsi tamamen aksesuarlı baskı ve döküm ocakları.		1	1	
76	Eğer dikme makineleri.		5	5	
77	7.9 mmlik silahlardaki gaz basıncını ölçmek için makineler. Bunlardan birinin basınç kristaline sahip olması gerekmektedir.		5	5	
78	8 saatte nal 130.000 atın nalını üretebilecek tırnak yapma makinesi.		1	1	
79	Dört köşeli blokları döndürecek torna tezgâhı (çapı yaklaşık 20 inç).		1	1	
Sayfa 10					
80	Fişek üretim aparatları. Bir yıllık için 6 milyonu kapalı ve 4 milyonu sıradan fişekler üretilecek. Başlık ve aparatlarıyla birlikte.		1	1	1
81	Kömür taşıma vagonları.		20	20	1
82	İşçilerin saatleri.		100	100	1
83	3.7'lik mermileri döndürecek otomatik torna makineleri.		4	4	1
84	Torna tezgâhı. Fırlatma merkez yüksekliği 200 mm. Kapasitesi 1000 mm. Norton bileycilerle ve temel kesme dingilleri donatılmış.		20	20	1
85	Kapsamlı kesme makineleri. Masanın çapı 250*800 mm.		6	6	1
86	Yatay basit kesme makineleri. Çapı 250*700 mm.		30	30	1
87	Kapsamlı dikey makine. Çapı 300*800mm.		2	2	1
88	Yatay basit tezgâh. Çapı 200*600 mm.		10	10	1
89	Küçük hassas torna tezgâhı. Fırlatma merkezinin yüksekliği 150 mm. Kesme dingilleri ile.		3	3	1
90	Pittler sistemli tabanca torna tezgâhı. Ağaç gövdesinin çapı 600 mm.		3	3	1
91	Keskin düz tezgâhlar. Hareket menzili 600 mm.		3	3	2
92	2 dingilli kopya fraizing aparatları kopya fraizing silah parçaları için.		5	5	2
93	1350C üzerindeki ısıya çıkabilmesi için iki hücreyle donatılmış elektrikli sertleştirme ocakları. Hücrenin çapı 200*300*500 mm.		7	7	2
94	Elektriğe dönüşümlü torna tezgâhı. Fırlatma merkezinin yüksekliği 200 mm kapasitesi 500 mm.		4	4	2
95	Tabanca torna tezgâhları. Boşluğun çapı 30 mm.		6	6	2
96	Planlanan tezgâhlar 800*1500 mm.		4	4	2
97	Dikey planlanan tezgâhların hareket kabiliyeti 200 mm.		6	6	2
98	Çelik delmek için 30 mm matkap sütunu.		6	6	2
99	Çelik delmek için 50 mm matkap radyanı.		2	2	2
100	(Çelik) Masa matkabı 10 mm.		10	10	2

101	Çeşitli döküm aletleri asmak ve bilemek için 300 mm çapında taş.		1	1	2
102	Delme ve kesme makinası.		10	10	2
Sayfa 11					
103	Sayıları ve mektupları orta boyuttaki bir metale yazabilecek makineler.		3	3	2
104	Sürtme baskısı. Çapı 80 mm.		2	2	2
105	Namluları düzleştirme makineleri.		1	1	2
106	Silahlı demir testereler hidrolik kaldırma aparatıyla. Kesilebilme çapı 200 mm.		4	4	2
107	Soğuk daire testere, kesme çapı 200 mm.		4	4	2
108	Silahlarda 15/32lik yiv delmek için aparatlar.		1	1	3
109	Önceki aparatları çıkardıktan sonra namlunun içini silmek için özel aparatlar.		1	1	3
110	8 saatte 1 filoyu kaplamak için sert kromla kaplanmış aparatlar.		1	1	3
111	Traktör yolunda taşınabilir 15 tonluk çelik vinç.		1	1	3
112	Somun ve vida yapmak için aparatlar. 1 günde 8 saat çalışarak 1000 tane yarım inçlik somun ve vida yapmak amacıyla.		1	1	3
113	Dikey ağaç matkabı (maksimum 60 mm).		1	1	3
114	Kereste rendesi, 800 mm genişliğinde.		1	1	3
115	Keresteden yapılmış torna tezgâhları. Fırlatma merkezinin yüksekliği 300 mm, kapasitesi 1500 mm.		2	2	
116	Düz kereste 600 mm genişliğinde.		5	5	3
117	Aynı anda ağacın dört tarafını otomatik olarak düzelterek düz kereste. Genişlik 500 mm.		2	2	3
118	Örnek kereste parçası. Orta büyüklükte.		2	2	3
119	Kereste parçaları. Masanın çapı 800*800 mm.		5	5	3
120	Kereste testere bandı. Ağaç çemberin çapı 600 mm.		2	2	3
121	Zincir parçaları, orta boyutta.		2	2	3
122	Dişli kutuların dişlerini açmak için dişli kereste aparatı.		2	2	3
123	Düz bıçak ağzı için bileği taşı. Çap bahsedilen düzlükten yüksek olmalıdır.		2	2	3
124	Yuvarlak kereste testeresi için bileyici.		2	2	3
125	Testere standı için bant.		2	2	3
126	Yuvarlak testere standı.		2	2	3
127	Zincir öğütücü ve zincir parçaları.		2	2	3
128	Boya tabancalarıyla boya spreyleyi.		4	4	3
129	Bakır elektroliti üretmek için aparatlar. 24 saatte dönüştürülen 3 tonluk bakırın elektroliz yoluyla temizlemek için.		1	1	3
130	Günde 8 saat çalışarak yıllık 75 milyon hafif ve ağır makineli tüfek, tabanca ile cephanelik üretimi yapmak için fabrika.			1	1
131	Günde 8 saat çalışarak 200 adet civarında küçük çaplı silah üretimi yapacak fabrika.			1	1
132	Günde 8 saat çalışarak 1.350.000 oranında küçük çaplı ağır silah üreten fabrika.			1	1
133	Günde 8 saat çalışarak 1.350.000 oranında hava top mermisi ve küçük çaplı silah üreten fabrika.			1	2
134	Hafif ve ağır makinalı silah ile tüfek üreten fabrika.			1	2
135	Küçük çaplı cephanelik top ve silah üreten fabrika. Günde 8 saat çalışarak yıllık 200 adet 3.7 ve 1500 adet 20 mm çapında.			1	2
136	Günde 8 saat çalışarak 50 adet 15 cm obüs, 50 adet 15 cm silah ve 50 adet 10.5 cm silah üretecek fabrika.			1	1

137	Cephanelik ağır silah, tabanca fabrikası. Yıllık 50 adet 10.5 cm günde 8 saat çalışarak cephanelik ağır silah, tabanca üretimi.			1	2
138	Her tip cephane 10.5 ve 15 cmlik silahlar, obüsler ve cephanelik ağır silah üreten fabrika. Günde 8 saat çalışarak 130.000 üretim.			1	1
139	El bombası, anti tank mayınları ve havan mermisi için ateşleme fünyesi ve tapa gibi her tür mühimmatı üretecek fabrika. Yıllık günde 8 saat çalışarak 2.500.000. adet.			1	1
140	Cıvanın infilak maddesi ve ateşleme fünyesini üreten fabrika. Yıllık 200.000.000 ateşleme fünyesi ve günlük 25 kilo infilak maddesi üretimi.			1	1
141	Günlük 8 saat çalışarak yıllık 500 ton nitrogliserin patlayıcısı üreten fabrika.			1	1
142	Yıllık üretimi 2000 ton üretimi olan TNT fabrikası.			1	1
143	24 saat çalışarak yıllık 20000 nitrik asit üreten fabrika.			1	1
144	7.5'lik alan obüsü ve 10.5 ile 15 cmlik mermi üreten fabrika. Günde 8 saat çalışarak yılda 250.000 üretim.			1	1
145	7.9luk mavzer silahı üreten fabrika. Günde 8 saat çalışarak yıllık 30.000 üretim.			1	1
146	Yıllık üretimi dikkat çeken fabrikalar aşağıdaki gibidir:- - 500 saha telefonu. - 50 saha santral telefonu. - 200 saha telgrafı. - 400 büyük ve küçük işaret lambası. - 100 adet 1.7 wattlık telsiz istasyonu. - 12.000 alan bataryası. - 500 artı uçlu batarya. - 400 kadmiyum nikel akü.			1	1
147	147-Günde 8 saat çalışarak her çeşit çeliği yıllık 30.000 ton üretecek fabrika. Bunun 30 tonu asit ocağı, 6 tonu elektrikli ocak, 2 tonu indüksiyon ocağı, döner el değirmeni ve pressden oluşacak.			1	1
148	Pirinç ve bronz fabrikaları yıllık 13.000 ton üretim yapacak ve bunların bir kısmı tapa ve fünyeler için olacak.			1	1
149	Elektrolit çinko.	250 ton	1250 ton	1500 ton	1
150	Saf sülfür.	xxxx ton	2000 ton	2000 ton	1
151	Takım çeliği.	51595 kg	149 ton	205595 kg	1
152	İşlenmiş çelik.	429 ton		429 ton	1
153	Nikel.	24170 kg	50 ton	74170 kg	1
154	Demir krom.		100 ton	100 ton	1
155	Elektrolit bakır.	701 ton	1000 ton	1701 ton	1
156	Kobalt.	25 ton		25 ton	1
157	Ağır metal yığını.	7900		7900	1
158	Demir tungsten.	xxx	50 ton	50 ton	1
159	TNT.		1900 ton	1900 ton	1
160	Kalay levha.	160 xxx	1100	1100	1
161	Difenilamin. (Kimyada azot boyalarının, bir insektisit ve larvisit yapımında kullanılan temel özelliklere sahip sentetik kristal bileşik.)	20 ton		20 ton	1
162	Diphenilüretan	20 ton		20 ton	1
163	Sıkıştırmak için demir levha.	60 ton		60 ton	1
164	Sodanın nitrati.	3000 ton		3000 ton	1
165	Matkap.	46647	203040	249887	1

166	Elektrot ve nipel.		300	300	1
167	Ateşleme alanı için malzeme (77 parça "liste ve şemalar").				
168	Laboratuvar malzemeleri (82 parça "liste ve şemalar")				
169	Çekilmiş çelik borular (84 parça "liste ve şemalar")				
170	Parlak çekilmiş çelik.	9 ton	138 ton	147 ton	1
171	Devetüyü şerit.	300 metre		300 metre	1
172	Kayış şerit.	50 metre		50 metre	1
173	Elektrikli koruma teli.	300 kg		300 kg	1
174	Fırlatma demiri.		200 ton	200 ton	1
175	Yuvarlak öğütme silindirleri (264 parça "liste ve şemalar")				
176	Alüminyum malzeme (267 parça "liste ve şemalar")				
177	Saraçlar ipliği.		5400 kg	5400 kg	1
178	Çinko tabaklar.	838078 kg	462922 kg	1300 ton	1
179	302 parça içindeki malzemeler "liste ve şemalar")				
180	Ölçme zinciri (115 parça ve daha fazlası)		100 metre	100 metre	1
181	Ölçme zinciri (115 parça ve daha fazlası)		160 metre	160 metre	1
182	Nitrik asidi dönüştürme aparatları.		1	1	1
183	Füze maddesi (179 parça)				
184	İzleme malzemesi (303 parça ve daha fazlası)				
185	Fırçalamak için çelik tel.	300 kg		300 kg	1
186	Özel Hava Sahası için tel.	10 ton		10 ton	1
187	Tapalar.		6370 takım	6370 takım	1
188	Hızlı kuruyan yağlı boya (304 parça).				
189	Keten iplik.		1000 kg	1000 kg	1
190	Ateş tuğlası.	986 ton	3058 ton	4044 ton	2
191	Dosyalar.	16000	52100	68100	2
192	Demir titanyum.		10 ton	10 ton	2
193	Demir molipton.	15 ton		15 ton	2
194	Demir vanadyum.	9 ton	10 ton	19 ton	2
195	Yedek dişli yuvarlak testere.	4386	14600	18986	2
196	Saf yumuşak karbon.		20 ton	20 ton	2
197	Tahtalar.	1520	4200	5720	2
198	Ayaklarıyla birlikte eritme kapları.		2300 paket	2300 paket	2
199	Ağaç vida.		100000 paket	100000 paket	2
200	Çekme malzemeleri (78 parça)				2
201	Görme aleti malzemesi (80 parça)				2
202	Elektrikli maddeler (81 parça)				2
203	Kimyasal maddeler (82 parça)				2
204	Azot tüpü.		200	200	2
205	Yağ.		500 ton	500 ton	2
206	Yaylı çelik tel (920 parça).				
207	Isı elementleri.	30	30	60	2
208	Ayaklı ocak (306 parça).				
209	Çinko kaplama demir levhalar.		45 ton	45 ton	2
210	Kayalifi maddesi.		5 ton	5 ton	2
211	Yuvarlak değirmen yağı.		5 ton	5 ton	2
212	Delik genişletici.		3032	3032	2
213	Kırmalı yakalık modeli.		86	86	2
214	Yağlı namlu.		3000	3000	2
215	Boulangier zaman ölçüğü.	1		1	
216	Testere bandı.				
217	İşlenmiş çelik (86 parça).				
218	Demir magnezyum.		500 ton	500 ton	3
219	Demir silisyum.		300 ton	300 ton	3
220	Demir silisyum alüminyum.		10 ton	10 ton	3

221	Barut öğütücü.		15 ton	15 ton	3
222	Taş bileyici.	13000	2000	15000	3
223	Mikrometre.	100	10	110	3
224	Şeffaf kâğıt.	100000 metre		100000 metre	3
225	Çinko kaplama demir tel.		15 ton	15 ton	3
226	Sarmal boru.		10	10	3
227	Torna bağlama aynası.		85	85	3
228	Sumatra Zamkı		2 ton	2 ton	3
229	Zırhlı levhalar.	200		200	3
230	Sülfür asidini %70den %90 monohidrata çıkarmak için yoğunlaşma aparatları.		1	1	3
231	Sülfür antimon.		5 ton	5 ton	4
232	Potaslı klorür.		5 ton	5 ton	4
233	Kloro baryum.		5 ton	5 ton	4
234	Karpit.		100 ton	100 ton	4
235	Çekilmiş şerit.		30000 metre	30000 metre	4
236	Parafin.	6 ton	6 ton	12 ton	4
237	Centralite no:1.		20 ton	20 ton	4
238	Centralite no:2.	1291 kg	7709 kg	20 ton	4
239	Kırmızı kurşundan yapılmış boya.		8 ton	8 ton	4
240	Toleol.	293 ton	150 ton	443 ton	4
241	Vernik.		3 ton	3 ton	4
242	Zımpara kâğıdı.		100000	100000	4
243	Taşları düzleştirmek için cam kesici.	600		600	4
244	Nitropenta.		1 ton	1 ton	4
245	Asfalt yapıştırıcısı.		5 ton	5 ton	4
246	Birleştirilmiş vernik.		5 ton	5 ton	4
247	Demir tel (93 Parça)				
248	Alüminyum.		100 ton	100 ton	5
249	Antimon.		160 ton	160 ton	5
250	Kalay.		50 ton	50 ton	5
251	Kalay levha.		5 ton	5 ton	5
252	Kezzap soda.	48 ton	102 ton	150 ton	5
253	Testere.		20000 ton	20000 ton	5
254	Trinatriyum fosfat.	11 ton	19 ton	30 ton	5
255	Oxy asitilen kaynak teli.	13 ton	2 ton	15 ton	5
256	Bağlantı blokları.		2 ton	2 ton	5
257	Elektrik kaynak teli.		2 ton	2 ton	5
258	Elmas Rockwell cihazları		50	50	5
259	Vernik		2 ton	2 ton	5
260	Top mermisi yatağı 309 parça)				

EK 9: Kara ve Deniz Kuvvetlerinin İhtiyaçlarını Gösteren Ek Adana Listesi

Sayı	Malzemeler	Henüz Ulaşmayan Malzemeler	Yeni İhtiyaçlar Doğrultusunda İstenen Malzemeler	İhtiyaçların Toplam Yekûnu	Öncelik Derecesi
1-	Taşınabilir Mutfaklar (500'ü motorlu)	5000	_____	5000	
2-	Dizel yakıtla çalıştırılarak Dizel Elektrik Üreten Motorlar (Toplam 300 kg ağırlığında)	_____	1000	1000	
3-	Portatif Depolama Alanları Boyutları 5*15*2.5	_____	500	500	
4-	Samanları sıkıştırmak ve paketlemek için makinalar	_____	8	8	
5-	Çorap yapma makinaları	_____	100	100	
6-	Yüksek makinalar için özel iğneler (yedek)	50.000	_____	50.000	
7-	Basınçlı Hava Tüpleri (Bir kişi ihtiyaç duyduğunda Işık ve yiyecek pişirmek için kullanılabilir).	_____	1.000.000	1.000.000	
8-	"Cep" sobaları (Kömür)	_____	1.500.000	1.500.000	
9-	Cankurtaran Simidi	_____	55.000	55.000	
10-	Çizmeler	1.622.444	_____	1.622.444	
11-	Uzun çizmeler (deri)	20.078	_____	20.078	
12-	Su Şişeleri	877.234	_____	877.234	
13-	Çizme Taban köselesi	790012 kg	_____	790.012 kg	
14-	Sarı ----- Deri	474.946	_____	474.012 kg	
15-	Keten İplik	21.808	_____	21.808	
16-	Çorba Kâseleri	345.295	_____	345295	
17-	Alüminyum Tabaklar	20.000	_____	20.000	

18-	Botlar için deri kesmek amacıyla makine, teçhizat gibi(Büyük Yığın)	20	_____	20	
19-	Eğri Bıçaklar	200	_____	200	
20-	Üst deri	200.000	_____	200000	
21-	Vagon kapakları	1.000	_____	1000	
22-	Malzemeler için örtüler	10.000	_____	10.000	
23-	Kanvas Kamp çadırları	2.000.000 metre	_____	2.000.000 metre	
24-	Çizme boyaları	260.236	_____	260.236	
25-	Haki gabardin	10.000	_____	10.000	
26-	Subay yağmurlukları	10.000	_____	10.000	
27-	Hava temizleyicileri	500	_____	500	
28-	Büyük ağır makineler	500	_____	500	
29-	Yaklaşık 40 askeri kemer için gereçler	25 takım	_____	25 takım	
30-	Pamuk makaralar yarısı beyaz yarısı siyah	2.000.000	_____	2.000.000	
31-	Lastikten yapılmış havalı cankurtaranlar	45.000	_____	45.000	
32-	Lastik Botlar (can simitleri)	5.000	_____	5000	
33-	Yedek hortumlarla benzin boşaltmak için pompa	50	_____	50	
34-	Normal ve 3'lü ekipler halindeki kişilere yemek pişirebilme kapasitesi olan ve her biri modern fırınlarla donatılmış pişirme alanları. (3'lü takımında 40.000, normal takımında 10.000 kişi yer almaktadır).	50	_____	50	
35-	Teneke	_____	10	10	

36-	İyi Korunan Et ve Sebze Fabrikaları (1 Günde 2500 kilo et ve sebze koruma kapasitesi olan)	_____	100 ton	100 ton	
37-	Marmelat Fabrikaları (1 günde 3000 kilo marmelatı koruyabilecek)bu teçhizat tamir edilebilir ve soğuk hava depolarına sahip olmalıdır.	_____	6	6	
38-	Su Temizleme Cihazı. (Her biri 1 saat içinde 500 litre her türlü suyu temizleme kapasitesine sahip olan).	_____	1000	1000	
39-	Taşınabilen ve tarlada bölünebilen seyyar değirmenler (Dizel yakıt gerektiğinde de su gücü ile çalışan)	_____	50	50	
40-	Haritacılık, Yazma ve çizim için atölyeler (Gerekli olan tüm alet, edevat ve çeşitli teçhizatla donatılmış ve taşınabilir olan).	_____	20	20	
41-	Baskı makinesi, pedal ve küçük elektrikli, taşınabilir. (Gerekli olan tüm alet, edevat ve çeşitli teçhizatla donatılmış ve her bir parçası ayrı olan).	_____	20	20	
42-	Harita, kroki gibi şeyleri büyütme için taşınabilir dizgi ve fotoğraf Atölyeleri. 41 no'lu maddeyle aynı özellikleri taşıyan.	_____	20	20	
43-	Kitap ciltleme atölyeleri. 41 no'lu maddeyle aynı özellikleri taşıyan.	_____	20	20	

44-	Fotoğraf Atölyeleri	_____	20	20	
45-	Kar Gözlükleri	1.118.544 Çift	_____	1.118.544 çift	
46-	Teneke tabaklar (Yemek için)	500 ton	_____	500 ton	
47-	Mısır gibi şeyleri çuvala koymak için asansör	_____	2	2	

EK 10: Adana Listesiyle Talep Edilen Motorlu Vasıta ve Akaryakıt Miktarları

4-159
(Lej.)

Adana listesile istenen Motorlu vasıta ve Akaryakıt mevzuat miktarı.

	Adet	
20 Mart 1943 için ATASE: 327. 3-27/Ariv sayılı emrinin YAYIMLILIK Cihaz Girdi	100	
Komuta tankı	1470	
Ağır tank	500	
Orta tank	45	
Hafif tank	1348	
Tank top başına mermi	30000	
Tank makinemi tüfek başına mermi	75	
Keşif devriye otosu		
<u>Motörlü vasıtalar için</u>		
Bidon (150:250 litrelik)	300,000	
Bidon (beheri 400 litrelik demir çemberli ve içerisi galvanizli)	20,000	
Seyyar sahrınç (beheri 500 litrelik otomobil, vagon ve arabada kabili nakil ve mayedek)	500	
Sahrınç (beheri 500 tonluk gaz, benzin ve yağ için)	50	
Benzin tankı (sabit 500 tonluk)	400	
Benzin tankı (sabit 1000 tonluk)	50	
Benzin tankı (Motörlü)	2000	
Su tankı (Motorlu)	1200	
<u>Levazım Dairesi</u>		
Sahrıncılı vagon (beheri 25 tonluk akar yakıt için)	150	
<u>Nafia Vekâleti için</u>		
Bidon (75:250 Kg. benzin için)	1,000	
<u>Münakalat Vekâleti için</u>		
Sahrınc vagonu (20 M ³)	200	
<u>Hava Kuvvetleri için</u>		
Bidon	500,000	
Yer altı tankı (beheri 100 tonluk)	250	
Yer üstü tankı (beheri 1.000 tonluk)	50	
Sahrıncılı benzin vagonu	235	
Muhtelif ebatta benzin hortumu	10.000 Metre	
Benzin süzme güderisi	10.000 adet	
Mart, Nisan ve Mayıs 1943 tarihine kadar bize ve Boota ait olmak üzere gelen muhteli Mot. vasıta		
	<u>Boot için:</u>	<u>Bizim için</u>
Mart	51	81
Nisan	152	131
Mayıs	12	150
Yekûn	215	362

EK 11: İngilizler tarafından Türk Kara Kuvvetlerine Sevk Edilmesi Planlanan Malzemelerin Listesi

1943 Senesinde Adana Listeleri mukabilinde Türk Ordusu için temin edilecek malzeme.

1.	Tabanca (.38 pusluk)	25,000
2.	"STEN" makineli tüfek(Tabanca yerine)	120,000
3.	.303 pusluk tüfek	150,000
4.	"BOYS" tank dafi topu	4,036
5.	"BREN" hafif makineli tüfek. (303 pusluk)	12,000
6.	"VICARS" orta makineli tüfek	1,400
7.	.45 pusluk Thompson makineli tüfek	18,000
8.	2" pusluk havan	1,350
9.	2 numaralı mensuri dürbün	600
10.	3.7 pusluk hava dafi topları	30
11.	40 millimetrik hava dafi topu	559
12.	20. " " "	300
13.	3.7. pusluk seyyar. " "	100
14.	3.7 pusluk Sabit)	
15.	2 librelük tank dafi topu	250
16.	6 librelük tank dafi topu	2,076
17.	37 mm top	1,740
18.	25 librelük top(87 mm ssbrsa topu)	922
19.	BİSOF tertibatı	48
20.	17 librelük top	200
21.	75 millimetrik obus	96
22.	105 " "	100
23.	155 " Top	22
24.	155 " Obus	46
25.	12 numaralı telemetre	500
26.	9 numaralı Tercih aleti	500
27.	6 veya 10 hatlı santral	667
28.	B.D.72 markalı santral	394
29.	F. markalı telefon	
30.	E.F.8 markalı telefon	410
31.	75 numaralı teleyramon	50
32.	A.I. markalı Radyo muhabere cihazı (Link Set)	14
33.	R. 106 D.F. markalı shize	
34.	19 numaralı telsiz cihazı	61
35.	22 " "	975
36.	18 " "	41
37.	48 " ")	
38.	S.C.R. 206 markalı telsiz istasyonu	12
39.	S.C.R. 255 " "	8
40.	S.C.R. 239 " "	22
41.	550 vatlık şarj grubu)	27
42.	S.C.R. 192 " ")	45
43.	B.D.12A " ")	20
44.	12 voltluk 110 vatlık şarj grubu	150
45.	600 vatlık şarj grubu	8
46.	Fiyade için çabuk köprü malzemesi	2
47.	II Markalı foldingbot takimi	3
48.	III Markalı foldingbot takimi	5
49.	Diğborda motörü (22 Beygir kuvveti)	3
50.	Tombaz köprü malzemesi	10
51.	Muhendis bevskiye ruhu	12
52.	Teodolit (Tavistok markalı)	250
53.	16 metrolük madeni şerit ölçü	48
54.	150 santrimetrik işildak	100
55.	200 " " "	75
56.	5 kilovatluk elektrik jeneratörü	40
57.	20 " " "	40
58.	40 " " "	8
59.	"Bren" Carriers" (Bren hafif makineli tüfekleri (taşıyıcı vasita)	250
60.	Havan taşıyıcı vasita	250
61.		

62	Kesif devriye arabası	280
63	VI B ve Stuart markalı hafif Tank	104
64	Sherman markalı orta tank	500
65	D.8 markalı ağır sahra kablosu	400 Kilometr
66	Lağın arama cihazı	200
67	Dannert manı tel kangalı	65,000

CEPHANE

68	.38 pusluk tabanca	300 bin
69	VII markalı .303 pusluk	36,000 bin
70	"BOYS" tank dafı	2,511 bin
71	Thompson hafif makineli tüfek	13,500
72	2 pusluk havan	540
73	81 millimetrelük havan (izmirli)	273.5
74	29 millimetrelük (I marka SPIGOT)	80
75	40 millimetrelük hava dafı	5,085
76	20 " " "	900
77	3.7 pusluk	72
78	3 librelük	250
79	6 librelük zirh mermi	1,076
80	37 millimetrelük zirh mermi	1,498
81	17 librelük zirh mermi	
82	87 millimetrelük (normal nisbette duman dahil olmak üzere)	970
83	75 millimetrelük obüs tahrip	96
84	105 " " "	6.8
85	155 " Top "	22
86	Tank lağımı	445
87	75 numaralı HAWKINS markalı yapışkan el bombası	25
88	75 " " "	25
89	El bombası	500
9		

MOTORLU VASITA

90	Motodöket	500
91	2 1/2 tonluk kamyon	3,996
92	1 1/2 " "	1,000
93	3 tonluk su kamyonu	52
94	3 " benzin kamyonu	52
95	İşildak kamyonu	48
96	Dört sediyeli sihiye arabası	105
97	3/4 tonluk telsiz kamyonu	578
98	3/4 " kamyon	455
99	Dezenfeksiyon kamyonu	35
100	3 tonluk atelye kamyonu	70
101	Garner kamyonu	39
102	20 tonluk remorklu tank taşıyıcı vasita	80
103	40 tonluk	200
104	II markalı F.B.E. tipi kamyonu	21
105	F.B.E. tipi remork	15
106	Malzeme kamyonu	70
107		

REMORKÖRLER

107	37 millimetrelük tank dafı toplarıyla kullanılan "JEEP" arabası	927
108	Yük taşımak için "JEEP" arabası	840
109	3.7 hava dafı topları için remorkör	36
110	155 millimetrelük toplar için "	22
111	105 millimetrelük obüs için "	150
112	40 ve 20 millimetrelük hava dafı topları için remorkör	559
113	F.A. markalı remorkör	140
114	6 librelük tank dafı topları için remorkör	1,500
115	17 librelük tank dafı topları için remorkör	50

116	İçildak remorku	48
117	Kasaanlı kamyon	52
118	3 tonluk wipçli kamyon	105
119	Otobüs	52
120	Komprësör kamyonu	18
121	25 tonluk tombaz cihazı için tombaz kamyonu	51

MUHTELİP MALZEME

122	Şahmerdan	6
123	Oluklu sac (levha)	250
124	Motörlü hızar	20
125	Demirli edevat takımı	200
126	İnfilak fitili	50.4 Katre
127	F.tipi çapalı kazma	49,500
128	Duvracı tesviye ruhu	100
129	Elektrikli edevat cantası	100
130	Box testing jointing cihazlarının elektrik pilleri	800
131	Ekskavator	20
132	Elektrik ateşleme makinesi	75
133	Harangoz edevat takımı	200
134	Elektrik funyesi	100,000
135	İzoleband (kutu)	1,500
136	Kum tor baaı	5,000,000
137	Elektrik kaynama takımı	20
138	Oxijen kaynama takımı	20
139	Betoniyer	20
140	Konkasör	10
141	Viraj periskopu.	455

EK 12: Müttefikler Tarafından Gönderilen Malzemelerde Tespit Edilen Eksiklikler

MALZEME BÜROSU

GİZLİLİK DERECESESİ Çabur Atışe Akademi 20 Mart 1937 gün
Atışe: 209 2-51 / Arşivdeki emrin İN YAYIMI İLE GÖZGELİ
Çiçnik Derecesinden Derecesine İndirilmştir
Tanzim Edilmiştir

84/10/1943 3-13

MÜTTEFİKLER TARAFINDAN GÖNDERİLEN MALZEMEDE TESBİT EDİLEN NOKSANLARIN İNGİLİZ ATESEMİLİTERLİĞİ DELALİTİLE TEMEMLANMASI İÇİN YAPILAN MÜRACAATLAR

Müracaatlar sınıf ve tarih sırasına tanzim edilmiştir.
.....

PIYADE SİLAH, MÜHİMMAT VE MALZEMESİ:

İNGİLİZ ATESEMİLİTERLİĞİNE YAZILAN MEKTUBUN TARİH VE SAYISI	NOKSAN MALZEMENİN CİNSİ
1/Haz./943 626	Sipigot havanlarına ait noksan mermilerin temini hakkında,
10/Tem./943 455	81 Mm.lik Barant Havan mermilerinin temini hakkında,

TOP MÜHİMMATI MALZEME VE VASİTALARI:

18/Haz./943 317	48 Pişop topuna ait gözetleme arabalarının temini hakkında,
9/Tem./943 Q/53/I Bu mektubu İng.Atş.Militerliği yazdı.	Bu mektupta, Şimali Amerika'dan temin edilen 10.5 Sm.lik Obüs mühimmatı sevk çenberlerinin kırılacak bir madenden yapıldığı ve binaaaleyh bunların kullanılmasını neticenin beklenmesi bildirildiği,
30/Eyl./943 1114	Bu mevzu hakkında cevap alınamadığından ateşemiliterliğe soruldu, Ateşemiliterlik cevaben; 1-Hazarde ve talimüterbiye atışlarında her atımdan sonra namlının muayene edilmesini, 2-Harpte gayri mahdut atışlarda Ortaşarktaki Biritanya Ordusu gibi mahzurların aynen kabulü, 3-Mezkür atış tecrübelerinin neticesine intizaren eldeki müterakim cephanenin kullanılması bildirildi.
29/Tem./943 1305	Maltadan gönderilen 4 pusluk kıyı toplarının atış cetvelleri ve malzeme bakım tarifnamesi ile yine maltadan gelen 6 pusluk kıyı toplarının noksan bulunan top, bakım ve tapan tarifnamelerinin temini hakkında,
25/Ağs./943 Q/53/5 Bu mektubu İng.Atş.Militerliği yazdı,	8.7 Sm.lik toplardan Statik müdafaa için verileceklerine ancak 943 yılı sonunda panoramik dürbün verilebileceği bildirildi halbuki, 10/Haz./943 Gün ve 241 sayılı mektubumuzla 8.7 sm.lik topların dürbünsüz verilmemesi istenmişti.
18/I.Teq./943 1605	Son defa verilmiş olan 40 Mm.lik Amerikan Mark I.Tyy.Df.toplarının

İNGİLİZ ATEŞEMİLİTERLİĞİNE NOKSAN MALZEMENİN CİNSİ
YAZILAN MEKTUBUN VE SAYISI

cer vasıtalarıyla 15.5 Sm.lik		cer vasıtalarıyla 15.5 Sm.lik Amerikan toplarının ve 3.7 Sm.lik Tank Df. toplarının noksan bulunan cer vasıtalarının temini hakkında.
22/I.Teş./943	1499	9.4/52 Sm.lik Tyy.Df.toplarının noksan bulunan firen kablolarının temini hakkında.
22/II.Kân./944	2282	15.5/38 Sm.lik Uzun top tekerleklerinin 50 kadarının çürümüş olduğu görüldüğünden bunların yenilenmesi istendi.
11/II.Kân./944	80533	Mark II.tipi ses ölçme kayıd aletleri ile Mark I.tipi Radyo cihazlarının noksan malzemelerinin temini H.
18/II.Kân./944	80546	Yurdumuza gönderilen bilumum topların noksan neşriyatının temini H.
18/II.Kân./944	80548	Hava ile çalışan bilumum topların ikmal avadanlıklarının temini H.
18/II./944	80261	9.4 Sm.lik Tyy.Df.toplarının görev rek atış nişangahları gelmediğinden bunlardan bir nümunenin temini H.
22/II.Kân./944	2482	7.5 Sm.lik tank Df.toplarının noksan bulunan cer vasıtalarının temini H. 5.7 Sm.lik tank defli toplarının ağız baskılarının temini H.
5/Tem./943	456/1303	Noksan bulunan suvari teçhizat malzemesi,Stuvart ve Valantin tank mühimmatı,81 Mm.lik Bırant havanlarının edevat çanta ve torbaları,15.5/56 Sm.lik Amerikan obüslerine ait 25 adet ön sürat düzeni,10.5 Sm.lik Mot.Hafif Sh.toplarına ait tanklara karşı atış nişangahı,Manometre,azot şişeleri,Işıldak ve dinleme kamyonlarından bir kısmının lastik süpaplarının temini hakkında.

İSTİHKÂM MALZEMESİ:

17/Tem./943	1022	3143 top çatı örtüsünden %70 nin açılır ken bozuk çıktığı kalanında açılır ken bozuk çıkması ihtimalinin kuvvetli olduğu binaaley bu için kararlaştırılması için randevü verilmesi H.
-------------	------	---

MUHABERE MALZEMESİ:

6/Mayıs/943	301	Beş şarj gurubuna ait ölup noksan bulunan üç tevzi tablosunun temini H.
21/Haz./943	898	6 lık Amerikan santırallerinden 68 adedinin noksan çıkan mikro telefonlarının temini H.
19/Tem./943	679	8 adet 9 numaralı telsizin noksan bulunan malzemelerini temini hakkında.

İNGİLİZ ATEŞEMİLİTERLİĞİNE NOKSAN MALZEMENİN CİNSİ
YAZILAN MEKTUBUN
TARİH VE SAYISI

21/II.Kân./944 80171 Muhabere malzemesinin noksan parçaları hakkında.

MOTÖRLÜ VASİTALAR MALZEMESİ:

14/Nis./943	184	Bilhassa kullanılmış tank ve Mot. vasıtaların revizyonlarını temin ve arızalarını gidermek için lüzumlu tamirhane ve atelyelerin temini hakkında.
1/Tem./943	628	Pişop top taburu cer vasıtalarına muktazi 12 akümülatörün temini ve badema verilecek topların lüzumlu malzemelerle birlikte gönderilmeleri hakkında.
5/Tem./943	560	İngiliz M.Maletin teklifi üzerine tanklara muktazi elektrik ve telsiz sandıklarının temini hakkında.
10/Ağs./943	1818	Bazı Mot.vasita yedek parçalarının temini ve bunların %50 nisbetine çıkarılması, Mot.vasita akümülatörlerinin şarjı için 12 şarj gurubunun temini H.
22/II.Kân./944	80193	Verilmekte olan Mot.vasitlara ait yedek lastiklerin temini hakkında.

EK 13: 2 Nisan 1943 tarihinde Türk ve İngiliz Kurmaylar Arasında Gerçekleşen Görüşmenin Zaptı

11-21
Hareket

Türk Genelkurmayı ile (3) numaralı İngiliz plânlama hey'eti arasında 2/Nis./1943 tarihinde yapılan 1. toplantıya ait zabıt

Bulunanlar

(4)

TÜRK GENELKURMAYI ARŞIVI

<u>Türk Genelkurmayı:</u>	<u>İngilizler:</u>
Alb.Fasih Kayebalı	General Arnold
Alb.Hüsnü Ersü	Alb.Daniell
Diğer Subaylar	Yb. Judd
	Yb. Teesdale

1- Toplantıdan maksat: Toplantının gayesi Adana mülakatında vadedilen beş İngiliz tank defî alayı ile ilgili muhtelif mes'eleleri görüşmekti. Muhtıra(EK- A ya bakınız*)Türk Genelkurmay Başkanlığına gönderilmiş bulunmaktadır.

2- Geliş sırası: Vadedilen beş tank defî alayından ancak üç alayının İngiliz hava kuvvetlerine mensup ilk 25 tayyare bölüğü ile birlikte Türkiye'ye gönderileceklerine dair Ortaşark Başkomutanlığının kararını General Arnold bildirdi.Türkiyede tam talim ve terbiye görmüş zırhlı birliklerin bulunmaması keyfiyetine karşı bu kararın muvazene temin edeceği düşünüldü.Bundan evvelki konuşmalarda ileri sürülen Türk Genelkurmayının 45 tayyare bölüğü geldikten sonra beş tank defî alayının gönderilmesi hususundaki teklifine işaret edildi.Binaasaleyh,1.safhada üç alayın gönderilmesi yeni bir teklif idi.

3- Cevaben Alb.Fasih,ilk toplantılarda teklif edilen geliş sırasına işaret etti.25 tayyare bölüğü ile beraber kara birlikleri de gönderilecekse,Türk Ordusu bakımından İngiliz tayyare defî alaylarının gönderilmesinin tank defî alaylarınıninkinden daha münasip olacağını söyledi.

4- General Arnold,Bu toplantıda tayyare defî alaylarının konuşulacağına teklif edilmediğini,fakat bu mes'elenin 5/Nisan toplantısında müzakere mevzu'u olacağını ümit ettiğini söyledi.

5- Alb.Fasih,evvela tayyare defî alaylarının mı yoksa tank defî alaylarının mı gelmesi icabettiğine bu toplantıda karar verilmesinin esas olduğunu söyledi.

6- Cevaben,General Arnold,İngilizlerin Türkiye'ye göndermeyi teklif ettiğini bildirdi.

(*) Halen Türk Genelkurmayı yedinde bulunmaktadır.

Ek 14: Yenice'de Gerçekleştirilecek Görüşmeye İlişkin Olarak Mersin Valisi'nden Ne Yapılmasını İstendiğini Belirten Telgraf

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü
SAYI :

28-I-1943

Harekât S İ F R E
Zatî anahtarla bizzat
açılacaktır.
Sahip Ürge
İşel Valisi
(Mersin)

Ek: 28-1-1943 tarih ve 287 sayılı gifreye:
Yenice'de mülakatın devamı esnasında istasyon ve civarında alınacak tertibatın oradan geçenlerin dikkatini celbetmeyecek bir tarzda olması için Tarsus kaymakamına emir verilmesini rica ederim.
Hususi Kalem (289) sayılıdır.

Dahiliye Vekili
R. Peker

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSNET İNŞANÜ ARŞIVI
Yer No : 2112-22
Decimal No :
Fihrist No : 6731-3

EK 15: Mart - Nisan 1943 Aylarına Ait Malzeme Listesi

11-287

Malzeme ismi	Mart	Günlük miktar	Nisan Gün. mikt.
Iraktan:			
Zahire (Türkiye için)	2500 Ton	100 Ton	10,000 T. 350 T.
Muhtelif malzeme	500 =		5000 =
	3000 =		10,500 =
Suriyeden:			
Benzin, Yağ, Makine yağı (İngilizlere)	3000 =		3000 Ton
Bomba (İngilizlere)	1500 =		1500 =
Benzin, Makine yağı (kamyonlar için, İngilizlere)	500 =		1000 =
Benzin, Makine yağı (Türkiye)	1000 =		1000 =
Tank, Top (Türkiye)	2250 =		1000 =
Lokomotif	1550 =		=
Kömür	200 =		=
Muhtelif malzeme (Türkiye)	2000 =		2000 =
	12,000 Ton	400 =	9500 = 320 =
Denizden : (İngiliz gemilerle)			
Bomba (İngilizler için)	1000 =		1000 =
Cephane (Türkiye)	2000 =		2000 =
Zift (İngilizlere)	2000 =		2000 =
Yol ve Meydan malzemesi	2000 =		2000 =
M. M. Teçhizatı	2000 =		2000 =
Meydan ve Yol İnşaat makineleri	400 =		400 =
Top ve Havan topu (Türkiye)	600 =		600 =
Kömür (Demir yolları için)	3400 =		=
	13,400 Ton	443,3 =	10,000 = 330 =
Uzak gemilerle:			
Benzin (Yol inşaatı için)	1000 =		1000 =
Çimento (Nafia ve M. M. için)	1000 =		=
Kömür (Nafia için)	400 =		=
	2400 =	83,3 =	1000 = 35 =
Motorlu vasıtalarla Karadan :			
Muhtelif motorlu vasıtalar (Türkiye için Karadan malzeme yüklü olarak İskenderuna gelecekler).			
Günde 8: 10 motorlu vasıta.	100 =		65 =
	1000 =		1000 =

EK 16: Ağır ve Hafif Topların Mevzilerini Gösteren Liste

2-318

Mevki isimleri	A Ğ İ R				H a f i f			
	9,4	Küçük	9,4	İng.	40	Küçük	40	İNG.
	<i>Mevcut</i>		<i>İngiliz</i>		<i>Mevcut</i>		<i>İngiliz</i>	
İstanbul boğazı	28	--	24	16	18	24	38	24
Çanakkale -	12	--	32	8	6	6	42	18
Catalca mevzii	--	--	48	8(+)	--	--	94	(24) (+)
Demirkapı -	--	--	24		--	--	40	
İzmit	--	--	8		--	--	24	
Gölcük	4	4	16	--	--	4	40	
Gebze	--	--	--		--	--	12	
Bandırma	--	--	12	8	--	--	18	12
Kütahya-Balıkesir (Day.dahil)	--	--	24		--	--	45	
Geyve-Eskişehir (Day.ve gehir)	4	--	8		--	4	36	
Zonguldak	12	--	--	8	--	2	27	(30)
Yalova	--	--	--		--	--	--	(12)
Karabük	--	4	12		--	--	18	
Zonguldak-Karabük (Day.için)	--	--	--		--	--	24	
Karabük-Kırıkkale (Day.için)	--	--	--		--	--	27	
Kırıkkale-Kç.Yozgat	16	4	12		--	--	45	
Ankara	12	--	12		--	6	18	
Afyon	--	4	8		--	--	6	
Dinar	--	--	4		--	--	6	
Afyon-Manisa (Day.dahil)	--	--	4		--	--	18	
Kayseri	4	--	4		--	--	18	
İzmir Mat.Mv.	--	8	8		--	--	27	
-- liman ve gehir	--	--	--	16	--	--	--	(36)
Mersin	--	--	12	(8)	--	--	18	
Adana	--	--	16	--	--	--	18	--
İskenderun	--	--	16	(16)	--	--	18	
Cumacovası	--	--	--	8	--	--	--	(18)
Gaziantep	--	--	--	8	--	--	--	(18)
Bolu	--	--	--	4	--	--	--	12
Çan	--	--	--	8	--	--	--	12
Kızılyaka	--	--	--	8	--	--	--	18
Milas	--	--	--	8	--	--	--	18
Akhisar	--	--	--	8	--	--	--	18
Memleket içi yekûnu	92	24	302	24	33	46	670	138
Seyyar Ordu ve başkomutanlık <i>Samsun</i>	75	43	405		114	6	458	
Hava birlikleri	16	--	4		12	--	114	
Umum Y E K Ü N	187	67	711	24	159	52	1242	138

yekûn	187	
İngilizlerde	24	
depoda	9	
Bize verilen	220	
		159
		138
		22
		319

İngilizlere verilen depoda şimdiye kadar verile

Şimdiye kadar verilen 220 ağır top içi dört topa bir hesabı ile (Kendi yaptıkları gibi) 55 radyolokasyon isteriz.

Adana listesi ile 9,4 lük 423 ve 40mm.lik 978 top istemiştik ki yukarıdaki hesaplar Adana listesinde bile ne kadar az ve musifane istemiş hareket edilmiş olduğunu samimiyetle gösterirler.

○

(+) Afşin için olup Hf. leri Ankaradadır.

○ İngilizler için.

POINT FOR BIG DRIVE WAS PARLEY TOPIC

Conference Plans Expected to Guide Strategy for 6 Months or Until End of War

MULTIPLE ATTACKS SEEN

Indications Discerned of Early Opening of Final Struggle With Germans in North Africa

By **DREW MIDDLETON**

Special Cable to The New York Times. ALABAMA HEADQUARTERS IN NORTH AFRICA, Jan. 26—The location, number and relative strength of Allied assaults on the Nazi fortress of Mersa this year was the prime topic of discussion during the "unconditional surrender" meeting between President Roosevelt, Prime Minister Winston Churchill and military, naval and air staff chiefs.

It is believed that every important strategic move made by the Western Allies in the next six months, perhaps until the end of the war, will be dictated by plans made at this conference.

When this conference and it was clear that the success of the Russian Winter offensive, General Sir Bernard L. Montgomery's victories and the growing Allied power in Tunisia had radically altered the general strategic situation. There was wide speculation whether this alteration might have forced the Western Allies to consider striking the main blow against the enemy in the Mediterranean area. This would shift the weight from the Northern Europe zone, generally considered the easiest to attack, because of a relatively easy supply position from Great Britain, before the success in the south surrounded the world. It is certain, however, that there will be more than one attack, probably several. The main question discussed at the conference probably was the location of the heaviest thrust.

Rommel Viewed as Factor

If the Mediterranean theatre should be selected for such an attack, much will depend on a brief period who was at the conference—General Field Marshal Sir Henry Rommel. As long as he holds the position that his army is rapidly taking up in Tunisia, and a single Allied soldier or sailor can start across the Mediterranean for Europe.

Whatever decision was reached at Casablanca, everything points to an early opening of the final struggle with the Germans in North Africa, with the British First and Eighth Armies and United States and French forces opposing Marshal Rommel. In this connection it is interesting to note that General Thomas B. Grady's letter from which the President thanked the general "unconditional surrender" signed with the emperor waring: "I propose to move immediately into your works."

General George C. Marshall, Chief of Staff, U. S. Army

Admiral Ernest J. King, Commander in Chief, U. S. Fleet

Lieut. Gen. H. H. Arnold, Commander U. S. Army Air Forces

Pictorial 'Who's Who' of Participants in 'Historic Allied Conferences at Casablanca

President Franklin D. Roosevelt

Prime Minister Winston Churchill

General Sir Alan Brooke, Chief of Imperial General Staff

Admiral Sir Dudley Pound, First Sea Lord

Air Marshal Sir Charles Portal, Chief of the Imperial Air Staff

RUSSIA-TRIP PLANE CARRIED CHURCHILL

Crew That Manned Liberator on Moscow Flight Also Served on Journey to Casablanca

AIR VOYAGE UNEVENTFUL

Prime Minister Lunched Alone With King George Prior to His Departure Jan. 12

By **ROBERT F. FORT**

Special Cable to The New York Times. LONDON, Jan. 26—Prime Minister Winston Churchill left England to meet President Roosevelt the evening of Jan. 12 in the same Liberator, with the same crew, commanded by Captain William Vandenberg of Florida, of the Ferry Command, that took him to Cairo and Moscow in August.

Mr. Churchill had lunched alone with King George VI, who gave him formal permission to leave the country, always necessary when the Prime Minister departs. The King gave the Prime Minister a personal message to Mr. Roosevelt. The Liberator that served to transport Mr. Churchill had been modified slightly from the usual interior fittings to provide more comfort, and Mr. Churchill spent three hours of the trip in his bunk. According to the Ministry of Information, which published a few details about the trip, he was most interested in the progress of the flight and just frequent visits to the cockpit.

In the Prime Minister's plane were J. M. Martin and J. T. Brown, private secretary; Commander C. R. Thompson, personal assistant, and Sir Charles Wilson, Mr. Churchill's personal physician, who has not yet given the name of the ferry that was ordered on him to the New York's towers, W. Arnold Harrison, United States land-based expert, and Air Chief Marshal Sir Charles P. A. Portal, Chief of the British Air Staff, also traveled in the Prime Minister's plane.

Mr. Churchill arrived at the airport by car, and the big plane took off soon thereafter. It was a damp, misty England that the plane left behind as it flew away into the gathering night. In the morning the sun shone through a thin layer of cloud. Soon after sunrise the African coast appeared, and almost immediately Casablanca appeared below.

The plane made a perfect landing, the Ministry of Information said, after an uneventful flight.

A small group of American officers met Mr. Churchill as he stepped from the plane.

While greetings were being exchanged a second British plane carrying the rest of the British mission to the conference arrived and Mr. Churchill walked over to greet his Chiefs of Staff. The Chief of British Chiefs of Staff had arrived a half-hour before.

The Prime Minister drove to a hotel at a small resort near Casablanca, that had been requisitioned for him. It was staffed by naval units and always and marine guard.

The hotel where the conference was held is on a small hill sur-

CONFUSION ATTENDS BIG NEWS RELEASE

Churchill-Roosevelt Story Held Up by London Censor After Reaching U. S.

By **RAYMOND DANIEL**

Special Cable to The New York Times. LONDON, Jan. 26—The magnitude and complexity of the task of getting two great nations to get on one in war and politics were indicated today by the misapprehensions and paradoxes that developed over so relatively simple a matter as telling the world about the Churchill-Roosevelt meeting at Casablanca, Morocco.

One trouble, of course, was that the sun, which never sets in the British Empire, does not shine in Australia at the same time it shines in New York. In addition, there seems to have been considerable misunderstanding about the agreed plan for distribution of the big news.

Meanwhile, of course, the Axis radio was busily making guesses about the big news as carefully guarded by its official censors here. The latter confessed that, while officially they had to enforce the rules, as private citizens they would have to repeat their own guesses as slightly treated. Nevertheless, they "bet their dirty and holy dice."

Consequently, rumors of the

General Charles de Gaulle, Leader of the Fighting French

Gen. Henri Menet Gilraud, High Commissioner, French Africa

HISTORIC MEETING INFORMAL IN TONE

Reporters Sit on Garden Grass at Leaders' Feet to Hear of Momentous Talks

By **THE ASSOCIATED PRESS**

CASABLANCA, French Morocco, Jan. 24 (Delayed)—Details of probably the most important gathering of leaders of two great nations in history were disclosed in the most informal press conference ever held.

The scene was the garden of a villa on the outskirts of Casablanca and the entire area for blocks around was full of troops, anti-aircraft equipment and barbed wire.

The correspondents were told they would have a conference at noon. They assembled in the rear garden of the villa, which is a luxurious gleaming white home with many windows overlooking the Atlantic.

In the garden were two white leather chairs. A microphone was in front of them for several camera men. Red flowers were in profusion. Inside, reporters could see Harry A. Hopkins and his son, who is now a corporal, rushing around making arrangements.

Then Lieut. Col. Elliott Roosevelt appeared at the rear door carrying two more chairs. The President appeared. He wore a gray business suit and a black tie, as usual was smoking a cigarette in a long holder. A minute later Prime Minister Churchill

NEWS BULLETINS
by the New York Times
over Station WMCA—
570 on the dial.
Every hour on the hour
8 A.M. through 11 P.M.

AXIS KEPT GUESSING; WRONG, AS USUAL
Enemy Reports Put Parley in American Capital
By the United Press.
The Roosevelt-Churchill conference in North Africa kept the Axis guessing and, as usual, the guesses were mostly inaccurate. The Axis radio stations made

EK 18: Manchester Guardian Gazetesi'nin Adana Görüşmeleri'ni Konu Alan Haberi

THE MEETING AT ADANA
The Manchester Guardian (1901-1959); Feb 3, 1943;
ProQuest Historical Newspapers: International Collection
pg. 8

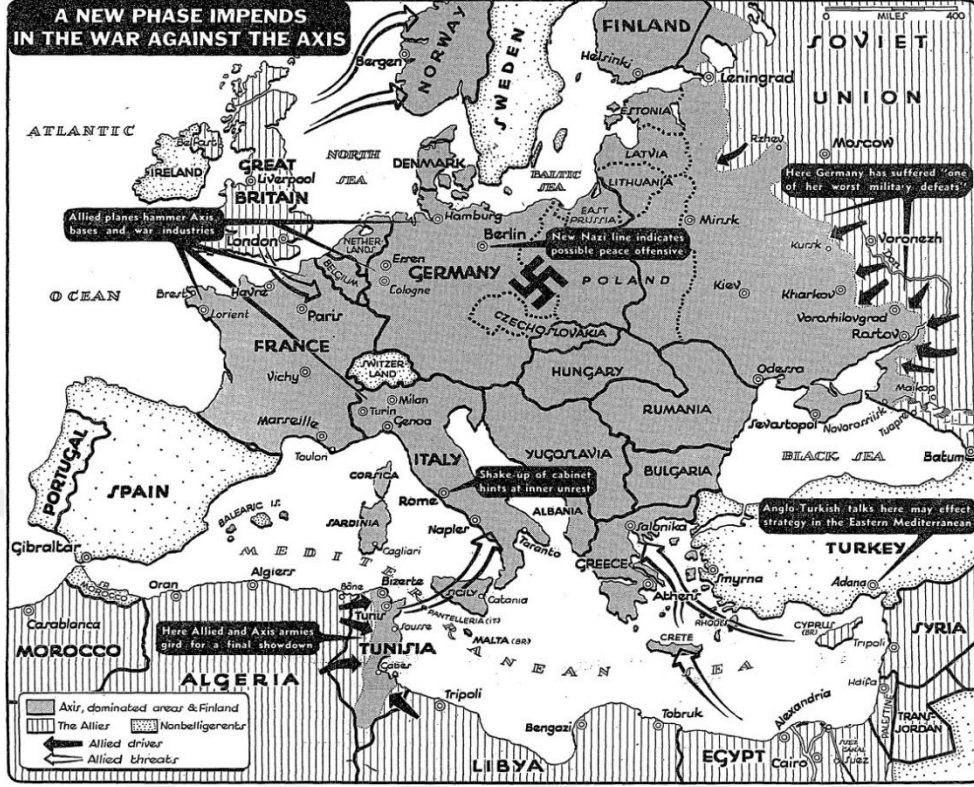
THE MEETING AT ADANA

Mr. Churchill and Mr. İnönü, President of the Turkish Republic, talking together at Adana.

Reproduced with permission of the copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.

EK 19: Adana Görüşmeleri'nin Gerçekleştiği Yeri Gösteren Harita

EK 20: Winston Churchill'in Adana Havalimanına İndiği An ve Karşılması

EK 21: Winston Churchill'in Adana'da Karşılması, 30.01.1943

EK 22: Winston Churchill Yenice'de

EK 23: İsmet İnönü, Süreyya Anderman ve Cahit Apayık Yenice'de-
30.1.1943

EK 24: İsmet İnönü ve Kurmayları Yenice'de

EK 25: Özel Trenin Önünde İsmet İnönü, Winston Churchill, Şükrü Saraçoğlu, Süreyya Anderman ile – 30.01.1943

EK 26: Türk Heyeti ile İngiliz Heyeti'nin Yenice'de Karşılaştığı An- 30.01.1943

EK 27: Winston Churchill, Şükrü Saraçoğlu ile Yenice'de – 30.1.1943

EK 28: Özel vagonda Winston Churchill ile İsmet İnönü – 30.01.1943

EK 29: İsmet İnönü-Churchill Görüşmesi-30.1.1943

EK 30: Adana Görüşmeleri Sırasında Türk ve İngiliz Heyetleri Arasında Vagonda Gerçekleşen Yemek

EK 31: Ortadoğu, 22 Haziran 1943. Türk Hava Kuvvetleri'nin pilotlarına, İngiltere'nin Ortadoğu'daki bir çöl havalimanından Türkiye'deki üslere ulaştırdığı Bisley bombardıman uçağı hakkında uçuştan önce bilgilendiren bir eğitmen

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

MED1451

EK 32: Türk Pilotlara, Kraliyet Hava Kuvvetleri Eğitim Merkezlerinde Uçakları Kullanmadan Önce Verilen Eğitim Kursu

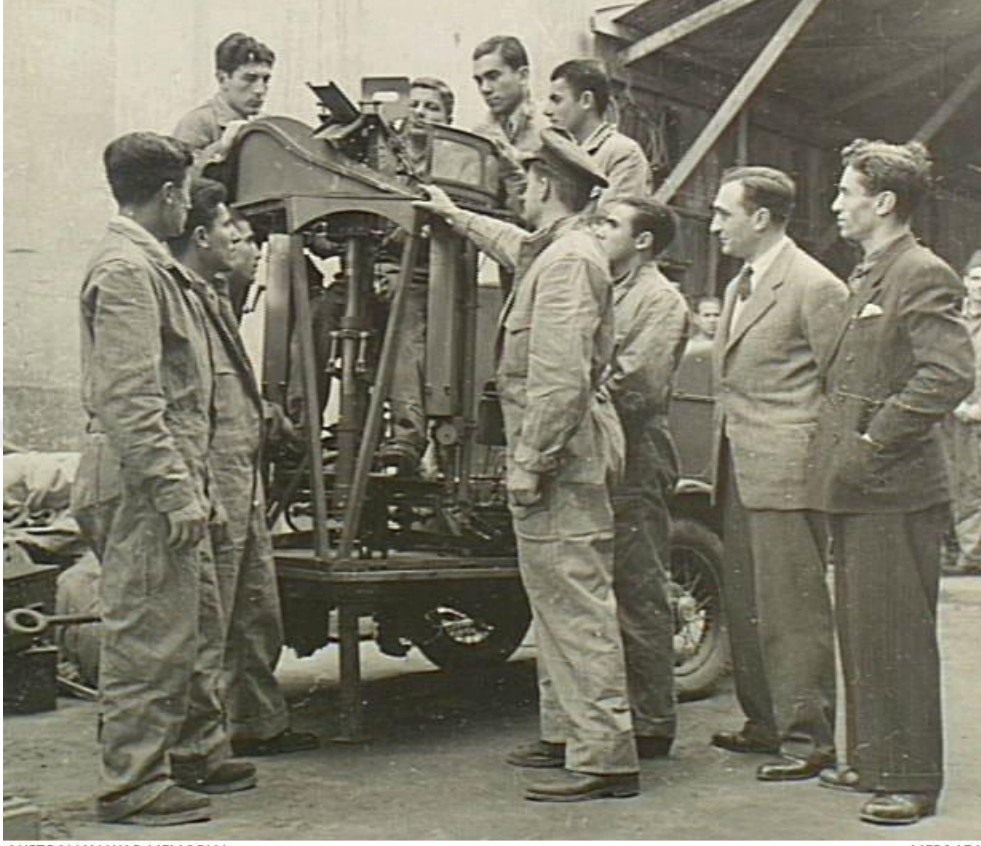

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

MED1452

Ortadoğu, 22 Haziran 1943. Bir astsubay (üstte) ve Türk Hava Kuvvetleri'nin pilotu, bir İngiliz Bisley bombacısının silah taretini, Türkiye'deki üssüne uçmadan önce, Batı Çölü'ndeki bir uçak pisti üzerinde inceler. Türk Hava Kuvvetleri filoları çeşitli tiplerde İngiliz uçaklarıyla donatılmaktadır. Bombardıman ve savaş uçakları, artan sayılarda Türkiye'deki hava limanlarına gönderiliyor. Uçaklar Ortadoğu'daki iniş alanlarına monte edilmiş ve Türk Hava Kuvvetleri pilotları tarafından varış yerlerine ulaştırılmıştır. Pilotlara, Kraliyet Hava Kuvvetleri eğitim merkezlerinde uçakları kullanmadan önce eğitim kursları verilmektedir.

EK 33: Bir Türk Havacı Sınıfına Silah Tareti Çalışması Konusunda Talimat Veren Bir Kraliyet Hava Kuvvetleri Eğitmeni

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

MED1454

Ortadoğu. 22 Haziran 1943. Silah kulesi bir uçaktan çıkartılmış ve sıyırılarak mekanizmanın çalışması incelendi. Bu havacılar, Ortadoğu'daki kurslarını tamamladıklarında, Türkiye'de eğitim görenlere talimat verme yetkisine sahip olacaklardır.

EK 34: Kasırga Avcılarını Ortadoğu'daki öl Havalimanlarından Türkiye Üslerine Uçan Türk Hava Kuvvetleri Pilotları

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

MED1440

Ortadoğu, 23 Mart 1943. Soldan sağa: Kaptan (Yüzbaşı) Yıldırım; Teğmen (Lt) Schevket; Yüzbaşı Vedat; Feribot organizasyonundan sorumlu subay Binbaşı Goskel; Yüzbaşı Ramzi; Yüzbaşı Aytek.

EK 35: Kraliyet Hava Kuvvetine Bağlı Havacılar

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

MED1283

Trablusgarp, Libya. 23 Şubat 1943. Kraliyet Hava Kuvvetine bağlı Havacılar, Ortadoğu'daki bir hava limanını ziyaret ettiğinde İngiliz Başbakanı Bay Winston Churchill'in Liberator uğağının gövdesine isimlerini imzaladı.

ÖZGEÇMİŞ

Nesrin Akkor, 1984 yılında İzmir'in Bayındır ilçesinde doğdu. İlk, Orta ve Lise eğitimini Bayındır'da tamamladı. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yükseköğrenime başladı ve 2008'de mezun oldu. 2010'da Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. 2014 yılında Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Doktora eğitimine başladı. 2011 yılında Kırklareli Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'nde Öğretim Görevlisi olarak başladığı kamu görevine hala aynı üniversitede devam etmektedir. Nesrin Akkor, evli ve iki çocuk annesidir.